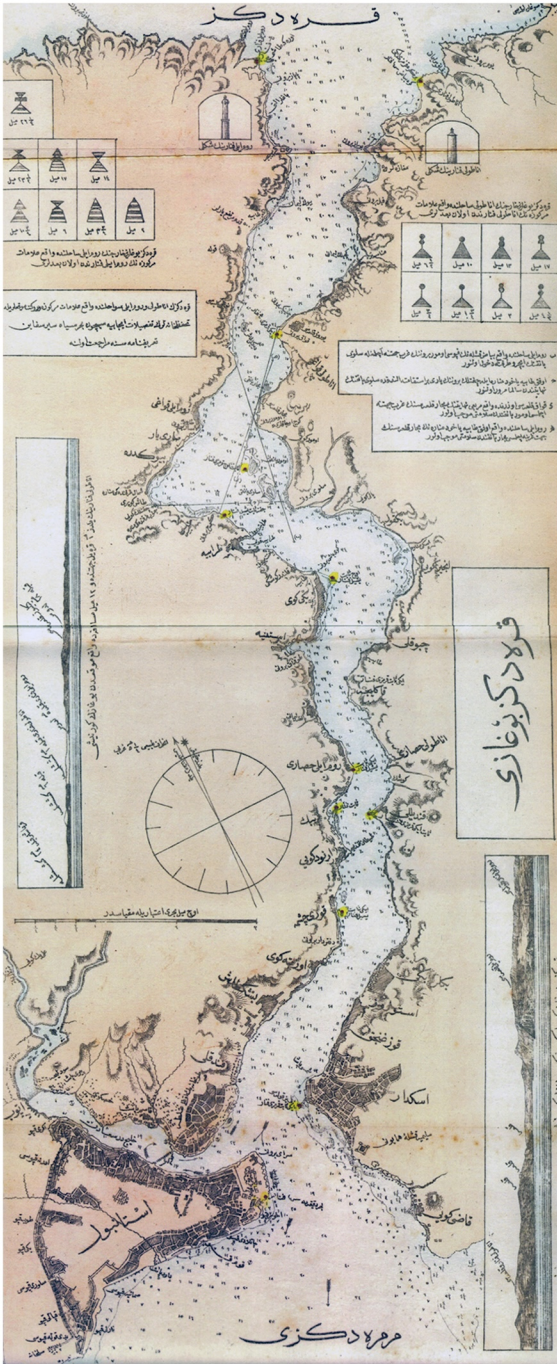

Dr. Hitoshi ASHIDA

Çevirmen
Chieko ADACHI

İSTANBUL BOĞAZI ULAŞIM REJİMİ TARİHİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMA

Dr. HITOSHI ASHIDA

KUMPU KAİKYO SEİDO SHIRON

**HISTORICAL ASSESSMENT OF SHIP PASSAGE REGIME IN THE
İSTANBUL STRAIT**

Çevirmen

Chieko ADACHI

Editör

Bayram ÖZTÜRK

Yayın No: 72

İstanbul, 2024

İSTANBUL BOĞAZI ULAŞIM REJİMİ TARİHİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMA

Çevirmen
Chieko ADACHI
Editör
Bayram ÖZTÜRK

Bu kitabın basım hakları yazarın ailesi tarafından Türk Deniz Araştırmaları Vakfı'na verilmiştir. İzinsiz basılamaz, çoğaltılamaz. Kitabın sorumluluğu yazarına aittir. Vakıf kitap içeriği konusunda hiçbir sorumluluk taşımaz. Kitabın basılması, yazarın görüşlerinin kabul edildiğini anlamına da gelmez.

The publishment rights of the book are given to Turkish Marine Research Foundation (TUDAV) by the author's family. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means without the prior permission from the TUDAV. The responsibility of the book belongs to the author. TUDAV is not responsible for the content of the book. The publication of the book does not mean that the opinions of the author are accepted.

Copyright © Türk Deniz Araştırmaları Vakfı

ISBN: 978-975-8825-64-6

Özgün Adı: Kumpu Kaikyo Seido Shiron, 1930

Kapak Fotoğrafı: İstanbul Boğazı, Bahriye Erkan-ı Harbiye Dairesi, 1878

Kaynak Gösterme: Öztürk B. (Editör) (2024). İstanbul Boğazı Ulaşım Rejimi Tarihi Üzerinde Araştırma (1930), Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV), Yayın No: 72, İstanbul, Türkiye.

Basım Yeri: MetinCopyPlus / Artı Dijital & Baskı Merkezi
Adres: Türkocağı Cad. 3/A / Fatih 34093 / İstanbul, Türkiye.
Sertifika No: 48118

Bu kitabın iç sayfaları 100 % geri dönüştürülmüş kâğıt kullanılarak basılmıştır.

Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV)
P.K. 10, Beykoz 34820 / İstanbul, TÜRKİYE
Tel: 0216 424 07 72, Faks: 0216 424 07 71
tudav@tudav.org

 /tudav /TudavTudav YouTube/TÜDAV /turkdenizarastirmalarivakfi

ÖNSÖZ

Türk-Japon resmi diplomatik ilişkilerinin başlamasının 100. yılında Dr. Hitoshi ASHIDA'nın kitabını basmak bizim için büyük bir mutluluk kaynağıdır. Çünkü; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde İstanbul'da Japonya Büyükelçiliği'nde görevliyken yazdığı bu doktora tezi bize sadece Boğazlar konusunu değil o döneme ait birçok ilginç bilgiler sunuyor. Bir diplomat olan yazar İstanbul'da Japonya Büyükelçiliği'nde başkatip (Birinci sekreter) olarak görev yaparken yaptığı bu çalışma kendisine doktor ünvanı kazandırmıştır. Yazarın Japonya'nın zor yıllarında önce Dışişleri Bakanı daha sonra ise 1948 yılında Başbakan olması konuyu daha da ilginç kılıyor.

1930 yılında Japonya'da basılan kitap hem Lozan Barış Antlaşması öncesini ve Lozan sürecini hem de Boğazlar Komisyonu dönemini içermektedir. Diğer yandan, kitapta yazılan birçok husus Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden önce yazılmasına rağmen hâlâ önemini ve geçerliliğini korumaktadır. Bir diplomat gözüyle ve derin bir tarihi perspektiften Boğazlar konusunda ilginç görüş ve önerilerini aktaran yazarın Türk Boğazlarının incelenmesine olan katkısı tartışılmaz bir olgu olarak karşımızda duruyor. Türk yurdunun ayrılmaz bir parçası olan Türk Boğazlarının korunması ve egemenliği ulusumuz için hayati bir önem taşır. Bu nedenle de konuyla ilgili bütün bilimsel çalışmaların incelenmesi ve takip edilmesi gerekir.

Çalışmanın bu konuda araştırma yapan akademisyenlere, karar vericilere, diplomatlara ve Türk Boğazlarını kullananlara yardımcı olmasını diliyorum. Bu ilk Türkçe çevirinin bir bilimsel boşluğu dolduracağına da inanıyorum.

Son olarak, kitabın tercümesini yapan Sayın Chieko ADACHI'ye, kitabı bize tanıtan ve bugün rahmetle andığımız eski İstanbul Japonya Başkonsolosu Sayın Dr. Hironao MATSUTANI'ye, kitapla ilgili ilk tanıtımı yapan Dr. Ayaka AMAHA ÖZTÜRK'e, editörlük konusunda bana yardım eden Dr. Nail ÜÇYOL'a, yardımları için Dr. Miyuki AOKI GIRARDELLI ve kitabın basımı için bize izin veren ASHIDA ailesine teşekkür ederim.

Prof. Dr. Bayram ÖZTÜRK
Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Başkanı

ASHIDA AİLESİNDEN GELEN MESAJ

Dear Professor Bayram ÖZTÜRK and all those who were involved in the translation of Doctor Hitoshi ASHIDA's book "Historical Study on the Turkish Strait Traffic System" into Turkish, I would like to express my sincere congratulation on today's launch of the book in Turkish and my deepest respect for your efforts.

Hitoshi ASHIDA himself in heaven, published his book almost one century ago, and now that it has been translated and published in Turkish, I am sure he will be filled with "unexpected honor" and all his senses. As grandson of Hitoshi ASHIDA, I would like to express my deepest gratitude again.

This book is based on Hitoshi ASHIDA's doctoral thesis "The Position of the Black Sea and Turkish Straits in the Light of International Law and Politics", which is a compilation of his research findings on the Bosphorus and Dardanelles during his four year tenure as member of first Japanese Embassy in Istanbul from 1925. It was published with the hope that the book will be accessible not only to Japanese researchers on Near Eastern affairs but also to general public who are interested in the Near East.

In that sense, I sincerely hope that publication of the Turkish version of this book will be accessible to many readers in your country and that it will contribute to the further promotion of friendly relations between Japan and Turkey.

September 6, 2024
Grandson of Hitoshi ASHIDA
Mr. Motoharu SHIMOKOHBE

HITOSHI ASHIDA ANIT MÜZESİNDEN GELEN MESAJ

まずは「君父海峡通航制度史論」トルコ語版出版披露会の盛会をお祝いを申し上げます。ボスフォラス海峡の船上でのパーティ 著書の題材にもふさわしい場所で格好の場所と拝察いたします。

出版おめでとうございます！

さて、記念館にある芦田均元首相の遺愛の机の上には昭和5年5月30発行の「君父海峡通航制度史論」が載っております。法学博士 芦田均著 定価5円（現在なら5千円ほどになるでしょうか）の文字も見えます。ページ数本文534ページにわたる論文ですが、序言のなかでは「海峡の争奪を中心として見た近東問題」とでも名づける方が了解しやすいとも述べています。この本の元となる論文「国際法及び国際政治より見たる黒海並に君父海峡の地位」で東京帝国大学から昭和4年（1929年）4月16日法学博士の学位を授与されました。

芦田均は旧制中学（現兵庫県立柏原高等学校）のころより外交官に素志のあったのですが、1912年8月外務省に入省、その後ロシア大使館勤務等を経て、1925年9月1等書記官としてトルコ大使館（在イスタンブール）に赴任、4年余り勤務しています。

論文作成と大使館勤務を並行してこなしていたのですが、常人にはなし得難いことと察します。

オズドゥルク教授には、海洋生物学の研究とこの著書の翻訳とご多忙のことと察します。

益々のご活躍を祈念して、お祝いいたします。

芦田均 記念館 中澤定史

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm: Genel	1
2. Bölüm: Antik ve Orta Çağ'daki Boğaz Sorunları	13
1. Kısım: Antik Çağ'da Yakın Doğu Sorunu, Karadeniz ile Boğaz Trafığı.....	13
2. Kısım: Bizans Dönemi Karadeniz Ticareti.....	17
3. Kısım: Türklerin Ortaya Çıkması ve Boğaz Geçışı.....	21
4. Kısım: Türklerin Boğaz'ı Ele Geçirmesi ve Avrupa Devletleri.....	24
3. Bölüm: Rusya'nın Karadeniz'e Çıkması	31
1. Kısım: Çar Petro ve Türkiye.....	31
2. Kısım: Prut Antlaşması.....	34
3. Kısım: 1735 Savaşı ve Belgrad Barış Konferansı	37
1: Rusya'nın Azak Denizi'ne Açılması.....	37
2: Niemişof Barış Konferansı.....	39
4. Kısım: Rusya'nın Karadeniz'e Çıkması	41
1: 1768 Savaşı.....	41
2: Çanakkale Boğazı'nın Kapatılması	43
3: Rusya ile Türkiye Arasındaki Anlaşmazlık ve Avrupa Devletleri.....	45
4: Bükreş Konferansı'nın Başarısızlığı	48
5: Küçük Kaynarca Antlaşması	50
4. Bölüm: Boğaz'ın Kapatılması	54
1. Kısım: Rus Donanmasının Boğaz'dan Geçmesi	54
2. Kısım: Yabancı Donanmanın Boğaz Geçışı Yasağı Konusunda Anlaşma....	60
5. Bölüm: Hünkâr İskeleyi Antlaşması	65
1. Kısım: I. Nikolay'ın Türkiye'ye Yaklaşma Politikası	65
2. Kısım: Mısır Olayı'na Bağlı Boğaz Sorunu	67
6. Bölüm: Boğaz Sözleşmesi	74
1. Kısım Rusya-Türkiye İttifakının Avrupa Devletlerine Etkileri	74
1: Münchengraetz Sözleşmesi	74
2: Fransa'nın Bulunduğu Konum	75
3: İngiltere'nin Rahatsızlığı.....	76
2. Kısım: Mısır Olayı ve İtilaf Devletleri Konferansı	77
1: Türkiye ile Mısır Arasındaki İlişkinin Yeniden Bozulması	77
3. Kısım: İngiltere-Rusya Müzakeresi.....	80
4. Kısım: Boğaz Sözleşmesi'nin Anlamı.....	87
1: Londra Sözleşmesi	87
2: Londra Sözleşmesi'nden Sonraki İngiltere-Fransa İlişkisi	89
3: Fransa'nın Boğaz Sözleşmesi'ne Katılması.....	90
7. Bölüm: Karadeniz'in Tarafsızlığı	95

1. Kısım: Hristiyanların Korunması ile İlgili Rusya-Türkiye İlişkileri	95
2. Kısım: Viyana Konferansı'nın Başarısızlığı.....	103
3. Kısım: Paris Antlaşması'nın İmzalanması.....	111
8. Bölüm: Karadeniz'in Tarafsızlığının Bozulması	118
1. Kısım: Rusya'nın "Karadeniz'in Tarafsızlığı'nı" Terk Etmesi.....	118
1: Avrupa ve Rusya'nın Konumu	118
2: 1870 Rusya'nın Açıklaması.....	120
3: İngiltere-Rusya Dengesi	122
2. Kısım: Londra Antlaşması	126
1: Londra Konferansı'nın Açılışı.....	126
2: İkinci Konferans	127
3: Londra Antlaşması'nın İmzalanması.....	129
4: Londra Antlaşması'nın Yorumlanması	131
9. Bölüm: Berlin Konferansı'nda Konuşulan Boğaz Geçiş Sorunu	134
1. Kısım: Hristiyanların Bulunduğu Konumunun İyileştirilmesine Bağlı Yakın Doğu'nun Durumu.....	134
2. Kısım: 1877 Rus-Osmanlı Savaşı ve Boğaz Sorunu	139
3. Kısım: Berlin Konferansı ve Boğaz Sorunu	143
10. Bölüm: Rus-Japon Savaşı ve Boğaz Geçiş	148
11. Bölüm: Yakın Doğu'daki Slav-Cermen (veya Töton) Çatışması	153
1. Kısım: Alman Etkisinin Ortaya Çıkışı.....	153
1: Almanya'nın İngiltere ve Fransa'dan Daha Güçlü Olması	153
2: Almanya'nın Yakın Doğu Politikası.....	155
2. Kısım: Jön Türk Devrimi ve İtilaf Devletleri	159
3. Kısım: Saraybosna Suikastı ve Boğaz Sorunu	163
1: Bosna'nın Habsburg'a Birleştirilmesinin Perde Arkası	163
2: Boğaz Geçiş Sorununun Patlak Vermesi	166
3: Saraybosna Suikastının Bilançosu.....	171
12. Bölüm: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Boğaz Sorunu	177
1. Kısım: İtalya-Türkiye Savaşı ve Balkan Birliği	177
1: İtalya-Türkiye Savaşı	177
2: Balkan Birliği ve İtilaf Devletleri.....	179
2. Kısım: Boğaz Sorunu ile İlgili Rusya'nın Politikası	183
1: Rusya ile İngiltere-Fransa Müzakeresi	183
2: Balkan Savaşı ve Rusya'nın Davranışı	189
3: Rusya'nın Boğaz İşgali Hazırlıkları	196
13. Bölüm: Birinci Dünya Savaşı ile Boğaz'ın Konumu	202
1. Kısım: Goeben ve Breslau Gemilerinin Boğaz'a Girmesi ile Türkiye'nin Tarafsızlığı	202

2. Kısım: Türkiye'nin Savaş'a Katılması	205
3. Kısım: Türk Ordusunun Yenilgisi ve Ateşkes.....	214
14. Bölüm: Sevr Antlaşması'na Kadar Konuşulan Türk Devleti'ni Bölme Planları	219
1. Kısım: Boğaz Havzasını Gizli Ele Geçirme Planları ve Türkiye'nin Bölünme Antlaşmaları.....	219
1: Boğaz'ı Ele Geçirme ile İlgili Üç Devlet Arası Antlaşma.....	219
2: 1915 Gizli Londra Antlaşması.....	226
3: Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916)	227
4: Saint Jean De Maurienne Antlaşması.....	229
5: Gizli Antlaşmaların Uygulanmadaki İmkânsızlıkların Nedenleri	230
2. Kısım: İstanbul ve Boğaz Bölgesinin Düzenlemesi	232
1: İstanbul Meselesi.....	232
2: Doğu Serez	235
3. Kısım: Küçük Asya'nın Bölünmesi	236
4. Kısım: Arabistan, Suriye, Irak ve Mısır'ın Tasfiyesi.....	238
1: Arabistan.....	238
1-1: Emir Hassan ile Müzakereler.....	239
1-2: Hicaz'ın Bağımsızlık İlanı	240
2: Suriye'de Bulunan İngiltere ve Fransa, Hicaz'daki Çatışmalar	241
3: Irak.....	243
4: Filistin.....	244
5: Ermeni Sorunu.....	247
6: Mısır ve Kıbrıs.....	249
15. Bölüm: Sevr Antlaşması'nın İmzalanması ve Bozulması	251
1. Kısım: Sevr Antlaşması'nın İmzalanması	251
2. Kısım: Sevr Antlaşması'nda Yer Alan Boğazlar Hakkındaki Madde	255
1: Londra Konferansı'nın Kararları.....	255
2: Boğaz Geçişi ile İlgili Hükümler.....	256
3: Türkiye'nin Boğazlardaki Tarafsızlık Sistemi Karşısındaki Tutumu	259
3. Kısım: Sevr Antlaşması'nın Bozulması.....	260
1: Yunan-Türk Savaşı ve İngiltere, Fransa, İtalya'nın Tutumu	260
2: Sevr Antlaşması ve Türk Halk Fırkası'nın Faaliyetleri	263
3: Türk Halk Fırkası'nın Faaliyetleri ve Doğu Milletleri	265
4: Üç Devletin Dışişleri Bakanı'nın Buluşmasından Türkiye'nin Büyük Zaferine Kadar	268
4. Kısım: Mudanya Ateşkes Antlaşması	270
16. Bölüm: Lozan Barış Konferansı	275
1. Kısım: Açılıştan Önceki Durum	275

2. Kısım: Birinci Lozan Barış Konferansı'nın Süreci	277
1: Toprak Meseleleri	277
1-1: Serez.....	277
1-2: Akdeniz ve Ege Adaları	277
1-3: Musul Meselesi (Irak Sınırı).....	277
2: Boğazlardan Serbest Geçiş Meselesi.....	278
3: Azınlıkların Korunması Meselesi	278
4: Ülke Dışılığın Ortadan Kaldırılması Meselesi	278
5: Mali ve Ekonomik Konular	279
3. Kısım: Birinci Lozan Konferansı'nın Bozulması	280
4. Kısım: Lozan Antlaşması'nın İmzalanması	282
17. Bölüm: Yeni Boğazlar Antlaşması	286
1. Kısım: Boğaz Geçişinin Serbestliği.....	286
1: Serbest Geçiş Hakkındaki Temel Kurallar	286
2: Serbest Geçiş Taahhütleri	292
3: Serbest Geçişin Doğurduğu Egemenliğin Kısıtlanması	293
2. Kısım: Serbest Geçiş Hakkındaki Antlaşmanın Kararları	294
1: Müttefik Devletlerin Asıl Planları	294
2: Barış Esnasında Donanma Gemileri ve Askeri Uçakların Geçışı	296
3: Savaş Esnasında Türkiye'nin Tarafsız Konumunda Olduğu Zamanlardaki Gemilerin Geçışı.....	298
4: Savaş Esnasında Türkiye'nin Savaşa Dâhil Olduğu Zamanlardaki Gemilerin Geçışı	298
3. Kısım: Boğaz Bölgesindeki Silahların Kaldırılması	299
1: Silahsızlandırma Konusundaki Tartışmalar.....	299
2: Silahsızlandırmaya İlişkin Fikir Alışverişleri.....	302
3: Silahsızlandırılan Bölgeler	305
4: Silahsızlandırılan Bölgelerde Yasaklanan Hareketler	305
4-1: Yunan Adalarının Silahsızlandırılması.....	307
4-2: Silahsızlandırılmış Bölgelerde İzin Verilen İstisnai Hususlar.....	308
5: Silahsızlandırmanın Niteliği ve Etkileri	308
4. Kısım: Boğaz Bölgesine Dair Garanti	313
5. Kısım: Boğaz Komisyonu	318
6. Kısım: Rusya ve Boğaz Antlaşması.....	320
18. Bölüm: Boğaz Antlaşması'nın Geleceği	324
1. Kısım: Boğaz Antlaşması'nın Uygulamasındaki Durum	324
2. Kısım: Boğaz Geçişine Dair Uluslararası Hukuki Kanun ve Adetler	329
1: Uluslararası Hukuk Akademisyenleri Camiasının Tartışmaları	330
1-1: Macellan Boğazı	332

1-2: Süveyş Kanalı	333
1-3: Panama Kanalı	336
1-4: Kiel Kanalı	338
3. Kısım: Boğaz Antlaşması Değiştirilmeli mi?	339
1: Boğazlar Komisyonu'nun Yetkilerinin Genişletilmesi.....	342
2: Boğazların Her İki Yakasındaki Silahsızlandırılmış Bölgelerin Tarafsız Olması.....	343
3: Uluslararası Geçit Niteliğindeki Kanal ve Boğazların Silahsızlandırılması ve Geçişlerinin Milletler Cemiyeti'nin Kontrolüne Verilmesi	346

法學博士 芦田 均 著

君府海峽通航制度史論

東京 巖松堂書店發兌

İstanbul Boğazı Ulaşım Rejimi Tarihi Üzerinde Araştırma, Dr. Hitoshi
ASHIDA, Kumpu Kaikyo Seido Shiron (Orijinal Kapağı)

1. Bölüm: Genel

Işık doğudan yükselir (Ex Oriente Lux), Yakın Doğu'daki Türkiye'nin konumunu tam olarak ifade eden bir sözdür. Asur, Babil, Mısır medeniyetleri, Yunan ve Arap kültürlerine ev sahipliği yapmıştır. Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet dinleri de burada doğup gelişerek her tarafa yayılmıştır. Milletler arasındaki çatışmalar, kültürler arası sürtüşmeler, dini anlaşmazlıklar ve iktisadi rekabetler... Avrupa'dan Asya ve Afrika'ya kadar uzanan bölgeler uzun süre çatışmaların merkezi olmuş gibi görünüyordu. Daha genel anlamda söylersek, dört bin yıllık insanoğlu tarihinde Akdeniz'in doğusundan Asya'nın batısına kadar olan yerlerde ortaya çıkan tüm sorunlara Yakın Doğu veya Doğu Sorunu denilebilir.

Büyük İskender'in, Helenizm'in simgesi olarak küçük Asya ve Fars platolarını fethetmesiyle Avrupa ile Asya arasındaki geçiş yolu açılmıştır. Aynı anda bu olay, Doğu ile Batı arasındaki ilk kıvılcıma neden olmuştur. Bin beş yüz sene önce Hunlar Avrupa'yı istila etmişler ve Orta Çağ'da ise Moğollar ve Tatarlar Batı dünyasına yaklaşılarak bir zamanlar Rusya, Macaristan ve tüm Balkanlar'ı etkisi altına almışlardır. İşte bu olay, Yakın Çağ'daki Doğu Sorunu'nun başlangıcını teşkil etmektedir. 17. yüzyılda başlayan "Türklerin geri çekilmesi"nden (1683'te ikinci Viyana kuşatmasının başarısız bitmesine kadar olan süre 1. Dönem olarak sayılır) itibaren Avrupalıların Doğu'ya ilerleyişi başlamış olup Türkleri Avrupa'dan kovmasını bırakın, Yakın Doğu coğrafyasında Süveyş Kanalı'ndan Ganj Nehri'ne kadar beyaz ırklar hüküm sürmeye başlamışlardır.

Bu, diğer anlamda, Avrupalıların Doğu'dan intikam alışıdır. Yakın Çağ'da Avrupa ülkelerinden Müslümanların kovulması ile beraber, her iki taraf arasında Avrupa-Asya yolunu ele geçirme rekabeti de 19. yüzyılından beri süregelen Yakın Doğu Sorunu'nun kaynağı olmuştur. Müslümanların uyanışıyla Yakın Doğu Sorunu'nun ateşlenerek, Avrupalıların üstünlüğünü sarsıp sarsmayacağı ise gelecek yüzyılın karar vereceği bir konudur.

Yukarıda belirtilen geniş sorunları bir kategoriye sığdırarak "Doğu Sorunu" veya "Yakın Doğu Sorunu" olarak ele alan az veya çok bilim insanı da vardır. Ancak, bugün çoğu bilim insanı, Yakın Doğu Sorunu'nu daha sınırlı anlamda ele almıştır. Fransız tarihçisi Albert Sorel, "Avrupa'ya Türklerin gelmesinden bu yana Yakın Doğu Sorunu vardır." diyerek (Albert Sorel, Question d'Orient au XVIIIe siècle, p.1.) sonraki nesillere bu sözü bırakmıştır. Ancak bu söz içinde en azından iki yanlış vardır. Öncelikle, Türkler gelmeden önce Yakın Doğu'da etnik gruplar arasındaki rekabet devam ediyordu. Dahası, Türklerin ortaya çıkışından çok daha sonra gerçekleşen modern ekonomik çatışmaların bir sonucu olarak Yakın Doğu sorunu ortaya çıkmıştır. Bu yüzden, Yakın Doğu Sorunu'nu ayrıntıyla ele alırken hem geniş hem de sınırlı olarak iki anlamının olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bir de, Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunan Yakın Doğu topraklarında, sayısız milletin tekrarladığı tüm iktisadi ve sosyal çatışmalar dâhil edilir ve bu durum Avrupa'da oluşan modern devletlerin Yakın Doğu coğrafyası üzerindeki güç değişiminin göstergesidir (Driault, La question d'Orient, Paris, 1921, p. 1-4).

Yakın Doğu Sorunu denilen terimi geniş ya da sınırlı anlamda kullanacak olursak da her ikisinde de bu sorunun arkasında daima Akdeniz ile Karadeniz'i bağlayan İstanbul Boğazı'nı (İstanbul ve Çanakkale'nin iki Boğazı denmesi daha doğrudur ancak burada İstanbul Boğazı olarak anılacaktır) ele geçirme kavgası yatmaktadır. Bu, iktisadi, askeri ve siyasi bakımdan incelendiğinde, İstanbul daima 'İmparatorluğun Başkenti' olması gereken konumdadır ve burayı elinde tutanlar dünya hükümdarı olarak kabul edilir. Büyük İskender ve birkaç asırlık Bizans döneminden sonra Osmanlıların çıkışı, Rusya'nın genişlemesi ve modern Almanya'nın gelişmesinin hepsi, bu su yolunun ele geçirilmesi ile yakından ilişkilidir. Yakın Doğu çatışmasının tarihi İstanbul Boğazı kavgasının tarihidir. Doğu Sorunu'nun çözümü Boğaz sorununun çözümünden ibaret idi.

Buraya kadar anlatılanlara bakılırsa, İstanbul Boğazı geçişi asırlar süren geçmişe sahiptir ve uluslararası hukuk bakımından da diğer uluslararası geçitlerden tamamen farklı bir anlam taşımaktadır. Bu demektir ki İstanbul Boğazı'nın geçiş tarihi daima uluslararası menfaat kavgasına karışık zeminler yaratmaktaydı. Boğazın geçiş düzeninin değişimini, Avrupa'nın uluslararası siyasetinin gelişiminden ayrı tutarak anlamak mümkün değildir. Bu çalışmada olduğu gibi hukuki sorunun değerlendirilmesi, Antik dönemdeki Karadeniz trafiğinden başlayarak Avrupa'daki savaş ve Lozan Konferansı'na kadar olan süreçte Boğaz'ın geçiş düzenini etkileyen tarihten bahsetmek durumundayız.

Osmanlı padişahı I. Murat, 1363 yılında Boğaz'dan geçerek Rumeli toprağına ayak basmıştır. Ondan sonra topraklarını genişleterek sonunda Balkanlar'dan sonra Karadeniz kıyılarını da ele geçirdiğinde artık Karadeniz, Türkler için iç deniz hâline gelmiştir. İstanbul Boğazı ise bu iç denizin çıkış noktasıydı. Ancak, padişahın Boğaz'ı saraydaki hareme benzeterek yabancıların eline geçmesine izin vermemesi, çağdaş uluslararası hukuk açısından itiraz edilmesi gereken bir davranış olarak değerlendirilebilirdi. Öte yandan Rusya'nın büyümesi, güneyinde bulunan bereketli topraklar ve Karadeniz limanlarına ihtiyaç duymaya başlaması, yine harem gibi bir düzene sahip olan II. Katerina döneminde (1783) Rusya'nın Kırım Yarımadası'nı ülkesine katmasına neden olmuştur. O andan beri Karadeniz Türkler için iç deniz niteliğini yitirdi. Rusya ise, Boğaz'ı, 'Akdeniz'e çıkış anahtarı' olarak görmeye başladı.

Aslında, Yakın Doğu Sorunu'nun merkezinde hep Karadeniz'den çıkış noktası olan Boğaz üzerindeki güç çekişmesi vardı. Kuzeyden Rusya'nın Karadeniz'i iç denizleştirmeye çalışmasına karşın Osmanlı, bunu önlemeye gücü yetmediği için Batı ülkelerinden, özellikle İngiltere, Fransa ve Avusturya'dan yardım alarak Rusya'nın güneye inişini engellemiştir. Boğaz'ın geçiş sorunu ise büyük devletlerin siyasi güçlerini yansıtarak, bir diğer deyişle İngiltere ve Fransa lehinde, hatta bazı zamanlarda Rusya lehinde çözüme kavuşturulmuştur. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu, güçlü devletlerin güç dengesinden faydalanarak yaşamını sürdürebilmiştir.

1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Boğaz'dan ticari gemilerin geçiş hakkını elde etti ve bu kapitülasyon hakkı zamanla birlikte Avusturya (1784), İngiltere (1799) ve Fransa (1802)'ya da tanınmaya başlayıp 1806 yılında ise Prusya'ya da tanınmıştır. Türkiye, uluslararası görev olarak

büyük devletlerle olan antlaşmalarına istinaden ticari gemilere Boğaz'dan serbest geçiş sağlamıştır. Ancak savaş gemilerine karşı uzun süre Boğaz'ı kapalı tutmakta ısrarcı olmuştur. Bu hak ise, Türkiye'nin Boğaz sahibi olmasından dolayı doğan bir haktır ve bu egemenliğini ifade etmek için tek taraflı olarak özgür iradesiyle bu hakkı kullanmıştır.

18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın başına kadar Napolyon Savaşı'nın etkisiyle Yakın Doğu bölgesi kendisini büyük devletlerin güç kavgasının ortasında buldu. Ancak Boğaz'ı savaş gemilerine kapatma politikası, büyük devletlerin menfaatine uyduğu için kolay kolay bozulmazdı. Rusya, Karadeniz'de kıyısı bulunan bir devlet olarak, Batı devletlerinin güçlerini bastırmak için Boğaz'ın kapatılmasının kendisi lehine olacağını düşünmüştür. Öte yandan İngiltere, Akdeniz'deki güç dengesi ve Hindistan'a giden rotanın güvenliğinin sağlanması için Karadeniz Filosunun Boğaz'da durdurularak Rusların güneye inmesinin önlenmesinin kendilerine yararlı olacağı kanısına varmıştır.

Ancak Boğaz'ın kapatılması geleneği, Türklerin hayatta kalma ihtiyacı karşısında istisnalar tanınarak, yabancı donanmaların geçişine izin verilmiştir. Napolyon'un istilasına karşı çıkan Osmanlı-Rusya ittifakı, 1798 yılında Rusya'nın Karadeniz Filosunun Boğaz'dan geçişini sağladı. Bu kapitülasyon 1805 yılındaki Osmanlı-Rusya İttifak Antlaşması'nda yinelenerek, Osmanlı Hükûmeti, Rus donanmalarının Boğaz'dan geçişi için yardımcı olacağına söz verdi. Napolyon ile arasındaki ilişkinin düzelmesiyle beraber, Rusya ile tekrar karşı karşıya gelindiği için 1805 yılında tanınan geçiş hakkı yenilenmedi. Bunun üstüne, 1809 yılında İngiltere ile antlaşmaya imza atarak tüm yabancı savaş gemilerine Boğaz'ı kapattı. Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası antlaşmayla Boğaz'ı kapatması o zaman başlamıştır.

14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması'nda Türkiye ile dostluk ilişkisi olan tüm ülkelerin ticari gemilerine geçiş hakkı tanınmıştır, ancak savaş gemileri hakkında açıklama yapılmamıştır. Bu yüzden, Rusların Osmanlı'yla yakınlaşma politikası, 1833 yılında meydana gelen Osmanlı-Mısır Savaşı'nda meyvesini vererek Rus-Osmanlı ittifakı oluşturulmuştur. Rus donanmaları Boğaz'ın iki yakasına akın ederek Osmanlı'nın hamisi olduğunu gösterdi. İstanbul üzerindeki Rus güçlerinin artmasından endişelenen İngiltere ve Fransa, Rusya'nın üstünlüğünü bozarak Osmanlı İmparatorluğu'nu güçlü devletlerin kontrolü altına almaya karar vermiştir. Ancak, 1833 yılındaki Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nda Rus-Osmanlı arasında askeri antlaşmasının imzalanmasından itibaren, Rusya'nın Boğaz üzerindeki gücü diğer ülkelerin asla erişemeyeceği noktaya gelmiştir. Türkiye, Rus donanmalarına geçiş hakkını tanımakla kalmayıp yabancı donanmalarının geçişini yasaklamıştır. Buna siyasi açıdan bakılırsa, Rusya, Türkiye'yi manda konumuna getirerek askerî açıdan Boğaz'ı işgal etmesiyle eşit menfaati sağlamış oluyordu.

Bunun gibi Rusya'nın üstün konumu güçlü devletlerde endişe ve karşıtlık uyandırarak Orta Doğu bölgesinde Rusya'yı yalnızlaştırma politikasına gidilmesine neden oldu ve Rusya'nın Avrupa'daki çıkarlarını da tehlikeye attı. Bu yüzden, İkinci Osmanlı-Mısır Savaşı'nın meydana gelmesiyle beraber, Rusya, kendi iradesiyle İngiltere ve Prusya ile uyum sağlamaya çalışarak 1841 yılında

imzalanan Boğaz Protokolü ile kendisine tanınan üstün haklardan vazgeçmiş ve güçlü devletlerle ortaklaşa bir şekilde Türkiye'nin güvenliğinden sorumlu olmayı kabul etmiş ve tüm yabancı donanmalara barış zamanında Boğaz'ı kapatma prensibini tanımıştır. Türkiye'nin, Boğaz'ın idarecisi konumuna geldiği bu antlaşmadan sonra Rus güçleri gerilemeye başlamıştır.

1851 yılında kutsal yerler sorununu öne süren Rusya'nın, Türkiye sınırları içindeki Hristiyanların korunmasını talep etmesi, Rusya-Osmanlı arasındaki ilişkiye zarar vermiş ve İngiltere-Fransa'nın bu meseleye karışmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda, 1854 yılında Kırım Savaşı meydana gelmiş, Kırım Savaşı'nı kaybeden Rusya, Boğazlar Sözleşmesi'nin prensibini devam ettirmek dışında kendi iradesiyle Karadeniz'i tarafsızlaştıracak bir adım olarak Karadeniz donanmalarını sınırlamıştır. Rusya'nın Boğaz ve Orta Doğu bölgesindeki etkisinin azalması, 1856 yılındaki Boğazlar Sözleşmesi (Paris Antlaşması)'nde belirgin olmuştur. Paris Antlaşması'na, Kırım Savaşı'nı kazananlar tarafından kaybedene karşı mecbur kılınan bir çeşit barış antlaşması olarak bakılması gerekir. Ancak bu antlaşma Rusya'nın güneye inme arzusunu ve gururunu bastırmak için fazla zayıf idi. 1870 yılında Prusya-Fransa Savaşı meydana geldiğinde güçlü devletlerin Orta Doğu sorunlarıyla ilgilenememesinden istifade eden Rusya, 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması'nın Karadeniz'in tarafsızlığı kısmının feshini ilan etti.

Rusya'nın bu feshini haklı kılacak yasal neden çok zayıftı, ancak Rusya'yı bastırabilecek tek devlet İngiltere idi. Ancak, İngiltere'nin Rusya ile savaşa girişmeye niyeti olamadığından Londra Konferansı'nda toplanan devletler, 1871 yılında Paris Antlaşması'nı revize edeceğini söz verdi ve Rusya'nın tek taraflı ve yersiz ısrarı karşısında Boğazlar Sözleşmesi'nin feshini kabul etmek zorunda kaldılar. Bu 1871 Londra Antlaşması, Boğaz Sorununu 1841 yılına geri götürmüştü. Londra Antlaşması ve 1841 Boğazlar Sözleşmesi arasındaki tek fark ise Londra Antlaşması'nın ikinci maddesinde bulunan "Barış zamanında, Padişah Paris Antlaşması'nı uygular ve gerekli olduğunu kabul ettiği takdirde, dost ve müttefik devletlerin donanmalarına geçiş izni verebilir" ibaresidir. Boğaz'ın kapalı tutulma prensibine karşı belli bir istisna tanınmasının amacı, Rusya'nın ilerlemesi olasılığına karşı, İngiltere'ye, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruması için müdahale edebilme olanağı tanımaktı. Zaten Türkiye savaşa girdiği takdirde yabancı donanmaların geçişine yasak konulmayacağı, hem 1841'deki sözleşmede hem de 1856'deki Paris Antlaşması'nda da belirtilmiştir. Bu yüzden, nasıl olsa savaş durumunda İngiltere donanmalarını Boğaz'a sokabilecekti.

Evvelden beri Türkiye'ye karşı nasıl bir tutum sergileneceği konusunda Avrupa'nın siyasi dünyasında gizli düşünceler cereyan ediyordu ve Boğaz geçişi hakkında da çeşitli planlar yapıyordu. Londra Antlaşması kapsamındaki Boğaz geçiş düzeni, 1923 yılındaki Lozan Antlaşması'na kadar Türkiye'nin sürekli olarak elinde tuttuğu bir prensip olmuştur. Londra Antlaşması'nda belirlenen donanmaların geçiş prensibi özetle şöyledir.

1. Türkiye tarafsız kalacak ancak diğer devletler savaş hâline girerse, Boğaz'ın kapalı tutulması mutlak bir prensip olacaktır.

2. Barış zamanında, prensipte Boğaz kapalı tutulacaktır. Londra Antlaşması'nın ikinci maddesi uyarınca, istisna olarak Türkiye dost ve müttefik devletlerin donanmalarına geçiş iznini verme hakkına sahiptir.

3. Türkiye'nin savaştan taraf olması durumunda yabancı donanmalarını Boğaz'dan geçirme hakkını Türkiye elinde tutacaktır.

1875'e gelindiğinde Balkan'daki Hristiyanlar, Türk hükümdarlığından kurtulmak için hareketlenmeye başlamıştı. Bu hareketlerin artmasıyla beraber Rusya'nın destek politikasıyla, Rusya'ya karşı çıkan İngiltere ve Avusturya'nın politikalarının uluslararası siyasi arenasını karıştırma tehlikesi doğdu. Çünkü Rusya'nın Balkan yarımadasının güneyine girme niyetinin belirginleşmesinden endişe duyan sadece Türkiye değildi. Bu durum, 1877 yılında Osmanlı-Rusya Savaşı'nı tetikledi. Rusya bu savaşta peş peşe galip gelerek Edirne'ye kadar ilerleyince, İngiltere kararlılığını göstermek adına donanmalarını İstanbul'a gönderdi (Şubat 1878).

Bu savaşın sonucunda, 1878 yılının Mart ayında Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan San Stefano (Yeşilköy) Antlaşması, büyük ölçüde Rusya'nın lehine olan bir antlaşmaydı. Batı devletleri buna karşı çıktığı için Bismarck arabuluculuk yapmak zorunda kaldı. Bunun ardından, 1878 yılındaki Berlin Konferansı, Yakın Doğu sorunlarına yeni bir çözüm getirdi. Herhangi bir durumda, tek bir Avrupa devletinin Yakın Doğu'da güçlü olmasına müsaade edilmeyecekti. Bu şekilde, Avrupa devletleri arasında yazılı olmayan bir hukuk oluşturuldu.

Berlin Antlaşması'nda ticari gemilerin Boğaz'dan serbest geçişi eskisinden daha belirgin şekilde teyit edilmiş oldu, ancak donanmaların geçişi için Londra Sözleşmesi'nde belirlenen prensipler aynen kaldı. Bu fırsatta, Romanya ve Sırbistan'ın bağımsızlığı tam olarak onaylandı. Bulgaristan'ın da fiilen bağımsızlığa kavuşması Karadeniz'in etrafında birtakım değişiklikler getirdi. Balkanlar'a genişlemeye heveslenen Rusya ve Avusturya, Balkan devletlerinin güçlü olmasını asla istemedi.

Berlin Konferansı'ndan iki yıl evvel, Rusya ve Avusturya Reichstadt Antlaşması (1876)'yla Balkanlardaki güç sınırlarını belirlemişlerdi. Avusturya, Rusya'nın Romanya'dan Sofya'ya geçerek İstanbul'a ilerlemesini onayladı. Rusya ise bunun karşılığında Avusturya'nın Bosna ve Belgrad'dan sonra Vardar Nehrinden güneye inerek Selanik'e ilerlemesini kabul etti. Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i etkisi altında tutabilmesi, Rusya'nın Bulgaristan'ı bağımsızlaştırıp kendi maşası hâline getirmesine bağlıydı. Bu şekilde, Rusya ve Avusturya'nın aynı anda güneye ilerleyip Ege Denizi'ne çıkması konusunda anlaştıkları sürece Balkanlardaki durum Avrupa'daki barışı bozmuyordu.

Ancak Balkanlardaki Hristiyan devletlerinin Türkiye'den bağımsızlık ilan ederek söz sahibi olmaya başlamasından sonra, Yakın Doğu sorunları daha da karışmaya başladı. Sırp Krallığı, Avusturya'nın güneye inmesine karşı çıkıp gizlice Rusya'dan talimat alarak 1906'dan sonra belirgin bir şekilde Viyana hükümeti ile karşı karşıya geldi. Bu sırada Bulgaristan Rusya'dan uzaklaşarak Avusturya'ya yakınlaşma eğilimi gösterdi. Bu zamandan itibaren Balkanlardaki güç çekişmesi, Rusya, Sırbistan-Avusturya, Bulgaristan arasında gerçekleşecekti. Rusya ve Avusturya'nın birlikte güneye ilerleme planı suya düşmüş ve üstelik

Avusturya, Almanya'nın İstanbul-Bağdat arasında planladığı 3B projesi ile paralel olarak Güney Slav halklarını kontrol altına almaya odaklanmış, Rusya ise buna karşı gelmek için Sırbistan tarafını tutarak Adriyatik Denizi'ne ilerlemiştir.

Bismarck, Yakın Doğu sorunları için tek bir asker bile feda etmeye değmeyeceğini açık şekilde ifade ederek Alman İmparatorluğu'nun temelini güçlendirmeye çalıştıysa da, II. Wilhelm'in tahta çıkmasından sonra yurtiçindeki ekonominin gelişmesine bağlı olarak Yakın Doğuda pazar aramaya başladı. Yeni bir güç olan Almanya, Türkiye üzerinde hem ekonomik hem de siyasi etki kurmayı başarmış ve Bağdat Demiryolu'nun döşenmesiyle Hindistan ve Ortadoğu bölgesindeki İngiltere'nin konumunu sarsmıştır. Bu şekilde Yakın Doğu bölgesindeki İngiltere, Almanya ve Rusya'nın çekişmesi daha da kızıştı. İşte o zaman, bu yüzyılın Yakın Doğu sorunlarından bir dönüm noktası olmuştur. Almanya ve Avusturya'nın Rusya'nın güney özlemini ve İngiltere'nin Asya'ya uzanan yolunu tehdit etmesi Avrupa'daki güç dengesinde büyük değişiklik yarattı.

Rus-Japon Savaşı'nın meydana gelmesiyle Uzak Doğu bölgesine birçok donanma göndermek zorunda kalan Rusya, Karadeniz filosunu, Vladivostok filosunu desteklemek için göndermek istiyordu. Ancak Boğazlar Sözleşmesi'ne göre Boğaz'dan savaş gemilerinin geçmesine izin verilmiyordu. Bu durum Rusya'nın aleyhine işliyordu. Türkiye ise bu savaşta Japonya tarafını tutmuş ve Japonya'nın müttefiki olan İngiltere ise Karadeniz filosunun hareketlerini büyük bir dikkatle gözetiyordu. Temmuz 1904'te, Karadeniz'den ayrılan ve Çanakkale Boğazı'ndan geçen Rus Gönüllü Filosu'nun iki vapuru kılık değiştirmiş kruvazör olarak (Smolensk ve Petersburg) yabancı bir ticaret gemisinde arama yaptı. Bu durum Boğaz meselesini bir kez daha Avrupa'nın diplomatik meselesi hâline getirdi ve bu olay İngiltere ve Rusya arasında diplomasi trafiğinin yoğunlaşmasına neden oldu. Tartışmanın merkezinde, gönüllü filosuna ait gemilerin kılık değiştirmiş kruvazör olarak Boğaz'dan geçmesinin Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı olup olmadığı konusu vardı. Rusya, İngiltere ile karşı karşıya gelmek istemediği için kendi doktrinini öne sürdüyse de İngiltere'nin şikâyetini gidermeye çalıştı.

Japon-Rus Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin, Rusya ve Fransa'ya destek vererek Orta Avrupa'daki imparatorlukla boy ölçüşmek istemesi, İngiltere ve Almanya'nın menfaatlerinin dünyanın her yerinde çakışmasından doğan bir sonuçtu. 1907 yılından sonra Rusya, Makedonya meselesi için İngiltere ile uyum sağlamış, Fransa'nın da bunu takip etmesiyle Avrupa'da üçlü ittifak devletleri oluşmuştur. Üçlü ittifak devletleri ile üçlü itilaf devletleri arasındaki çekişmeler Yakın Doğu bölgesinde de görülmeye başlamıştır.

Türkiye ise Prusya-Fransa savaşından itibaren Fransa'nın güçlerini hafife almış ve 1882 yılında meydana gelen Mısır Olayı'ndan sonra İngiltere'yi dışlamıştı. Rusya ise bitmek tükenmek bilmeyen güneye açılma hevesini hâlâ besliyordu. Bu sayede İstanbul ve Berlin ilişkisi Bismark'ın yokluğunda daha da güçlenmişti.

1908 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Rusya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki çekişmenin kızışmasına neden oldu. Rus Dışişleri Bakanı İzvolsky, en azından Karadeniz

Filosu'nun Boğazlardan serbestçe geçmesine izin vermek amacıyla Boğazlar Sözleşmesi'ni gözden geçirme fırsatını kovaladı. Ancak diplomatik düzenlemeler tamamlanamadan Ehrental her iki devleti de ilhak etti. Bu ilhak, Balkanlar'daki Slav ırkının birliğine büyük bir darbe indirdi ve Rusya'nın prestijinde silinmez bir leke bıraktı. Slavlar ve Cermen (Alman)ler arasındaki çatışma, bu zamandan sonra kaçınılmaz oldu. 1911 yılındaki Türk-İtalya (Trablusgarp) Savaşı ve 1913 yılındaki Balkan Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını hızlandırmıştı. Bu sırada Rusya, Boğaz bölgesinin başka ülkelerin ellerine geçmemesi için silah gücüne başvurmaya hazırdı ve Alman etkisinin İstanbul'da gitgide büyümesiyle savaşın ayak sesleri Rusya'da duyulmaya başlamıştı.

1914 yılı yazıyla birlikte Avrupa'da savaş kaçınılmaz hâle gelmişti. Almanya, Türkiye ile hemen bir anlaşma yapmış ve Goeben ve Breslau adlı Alman donanma gemilerini Boğazlardan geçirerek Karadeniz'i kontrol altına almıştı. Bu durum, İstanbul Boğazı'nın serbest geçişini (ticari gemiler için) fiilen kaldırdı ve Rusya'yı, müttefiki olan İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika'ya bağlayan önemli bir yolu kesti. Bu olayın, müttefiklerin zaferini iki yıl geciktirdiği söylenmektedir.

Goeben ve Breslau gemilerinin Boğaz'dan geçişine izin verilmesi, Boğazlar Sözleşmesi'ne göre Türkiye'nin kararına bırakılmış bir mesele olmasına rağmen, tarafsız olan Türkiye'nin bu gemilere 24 saatten daha uzun süre kalmasına izin vermesi, silahsızlanmayı emretmemesi ve müttefik devletlerinin şikâyet etmesi üzerine bu iki donanmayı satın alarak kendi filosuna katması bir tarafsızlık ihlali olarak görüldü. Ancak Türkiye, 2 Ağustos'tan sonra Almanya ile gizlice askeri bir anlaşma yaparak müttefik devletlerine karşı gelmeye kararlı olduğunu gösterdi. Ancak, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Türkiye'ye karşı çekingen davranmasının nedeni, Türkiye'ye karşı açılacak savaşın Müslümanlar üzerinde büyük etki yaratma olasılığıydı. Müslümanlara karşı alınan bu politik kararın Türkiye'ye yapılacak müdahale ile sıkça ilişkilendirilmesi, bu yüzyılın Yakın Doğu sorunları için yeni bir gelişme olmuştur.

Boğaz'ın ticari gemilere açılma konusu Berlin Antlaşması'nda sağlanmış olmasına rağmen Türkiye, savaş ilanını beklemeden ve dolayısıyla savaş hâlinde tanınan hakkın etkinleşmesini beklemeden, özgür iradesiyle Boğaz'ı kapattı. Goeben, Boğaz bölgesinde muayene ve arama işlemlerini kimseden çekinmeden yapabiliyordu. Bu şekilde, Avrupa'daki savaşın başlangıcında Boğaz'ın serbest geçiş prensibinin bozulması, uluslararası hukuku büyük ölçüde zedelemiş ve uluslararası siyasi durumlar üzerinde büyük etki yaratmıştır. 19. yüzyıldan itibaren uluslararası kanunlar daima liberalizm ve eşitlik düşüncesi üzerine kurulduğu için, uluslararası sularda bulunan Boğazların serbest geçişini sınırlayan bir prensibe siyasi nedenler öne sürerek karşı çıkanların olması kaçınılmazdı. Bu yüzden, her fırsatta İstanbul Boğazı'na geçiş serbestisi prensibini uygulama hareketi Avrupa Uluslararası Hukuk dünyasında güçlenmekteydi. Ancak uluslararası siyasetin gerçeği her zaman bu duruma eşlik etmiyordu.

Avrupa'daki savaşların başlaması, uzun zamandır İstanbul Boğazı'nı işgal etme hayalini kuran Rusya'ya bunu gerçekleştirme fırsatını sundu. 1915 yılında

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan gizli antlaşma barış sağlandığında Boğaz bölgesinin Rusya'ya verilmesi ve Karadeniz'in Rusya'nın denizi olmasını kabul ediyordu. İngiltere ve Fransa'nın, uzun yıllardır besledikleri düşünceleri bırakarak Rusya'nın isteğini yerine getirmeye razı olmaları, diğer önemli meselelerin çözümünü meşgul oldukları için Yakın Doğu sorunlarını feda etmelerinden kaynaklanıyordu. İngiltere, Mezopotamya, İran, Arabistan ve Mısır'ı etkisi altına alarak Akdeniz dolayından Hindistan'a uzanan dev bir İmparatorluk kurmayı planlıyordu. Hindistan rotasının güvenliğinin, İstanbul'un kontrol altına alınmasıyla, durumun istikrara kavuşacağı inancına sahipti. Böylece Türkiye üzerindeki Alman etkisinin üstünlüğünü engelleyerek Rusya'yı İtilaf Devletleri tarafına çekebilmek için onların isteklerinin yerine getirilmesi gerektiğini düşünmüştü.

Fransa ise Ren sınırının güvenliği için Rusya tarafını tutmuştu. Ancak Rusya Alsace-Lorraine olarak iki eyaletin Fransa'ya geri verilmesini desteklemesine karşılık olarak Yakın Doğu bölgesinin anahtarını Rusya'ya vermek, Fransa'nın yapması gereken fedakarlıktı. Ancak Rusya'nın Suriye'yi dâhil eden geniş coğrafyayı etkisi altına alarak kendi toprağına katıp Boğazlar bölgesini kendisine bağlaması ise Fransa'nın istediğı bir sonuç değildi.

Ancak 1917 yılında meydana gelen Rus İhtilali, Yakın Doğu bölgesinin kaderini büyük ölçüde değiştirdi. İlk etki, Rusya'nın Avrupa'daki güçlü devletler zincirinden çıkması ve İstanbul ve Boğazların kendisine bağlanmasından vazgeçmesidir. İkinci etki ise, Lenin'in ihtilal hükümetinin mevcut toplum düzenini bozan tehlikeli bir ülke olarak kabul edilmesinden dolayı Amerika ve Avrupa devletleri tarafından uluslararası iş birliğinden dışlanması olmuştur.

Savaşın sonra Paris'te düzenlenen Barış Konferansı'nda, söz konusu siyasi duruma bağlı olarak 1915 yılının gizli antlaşması revize edilerek İstanbul Boğazı üzerine yepyeni bir temel atıldı. Bununla beraber Boğaz'ın geçiş düzeni için de savaş sonrası ortaya çıkan yeni duruma uygun prensiplerin uygulanması gerekiyordu. 1920 yılındaki Sevr Antlaşması'nda, savaş deneyimlerinden yola çıkılarak, ileride Türkiye'nin müttefik devletlerine karşı çıkma gücünün kalmayacağı anlaşıldı. Ayrıca, müttefik devletlerine karşı çıkan başka devletlerin Türkiye'yi kışkırtarak onların aleyhinde bir davranışa sevk etmemesi için, Boğaz'dan geçiş serbestisinin mümkün mertebe müttefik devletleri tarafından gözetilmesi yönünde karar alındı. Sevr Antlaşması ile, Türkiye, İstanbul ve banliyösü dışında hiç toprağı kalmayan bir ülke olup, tamamen Avrupa'dan dışlanmış ve üstelik Boğazlar bölgesini gözetmek için Boğazlar Komisyonu ve İngiltere-Fransa-İtalya işgal ordusu konuşlandırılmıştır. Ancak, Avrupa'daki savaşlardan sonra ortaya çıkan uluslararası adalet anlayışı, güçlü devletlerin güç ilişkilerini temel alan uluslararası sorunların çözümünde tereddütlere neden olmuştur. Özellikle Boğazların geçişi konusunda, denizlerin özgürlüğü fikrinden yola çıkılarak, açık denizlerin geçişini oluşturan deniz yollarının serbest geçişine izin verilmesinin insanlığın bir arada yaşamasının temel ilkesiyle tutarlı olduğu fikrinin gelişmesi, bencil milliyetçiliğin zararlı etkilerini düzeltme etkisini ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak, 1888 Süveyş Kanalı Geçişi Sözleşmesi'ne benzeyen yeni bir Boğazlar Antlaşması oluşturuldu.

Türk Halk Fırkası'nın yükselişi, Yakın Doğu coğrafyasındaki İtilaf Devletleri'nin itibarını kaybettirmiş ve Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girmesine engel olmuştur. 1922 yılındaki Lozan Konferansı, galiplerin mağlupları tehdit etmediği tek barış konferansı olarak uzlaşma temelli bir antlaşmaya gidilmiştir. Bu yüzden yeni Boğazlar Sözleşmesi tartışmasında galipler de mağluplar da aynı masayı paylaşmış ve uluslararası adaleti ve insanların bir arada yaşama prensibini öne sürenler büyük ölçüde söz sahibi olmuştur. Bu durum, 1923 yılında Yakın Doğu'da barışın sağlanması için uluslararası iş birliği ruhuna dayalı olarak hareket edilmesi gerektiğini belli bir şekilde göstermiştir.

Lozan Barış Antlaşması, Türkiye'nin Arapların yaşadığı bölgelerini bağımsızlığa kavuşturdu. Türkiye, büyük ölçüde toprak kaybederek Anadolu'yu kendi toprağı olarak benimsemesine yardımcı olmuş ve Batı devletleriyle eşit konuma gelmiştir. Bu vesileyle işe yaramayan saltanat kaldırılmış ve yepyeni bir siyaset anlayışıyla halkın yaşamının istikrara kavuşturulması ve Türk milletinin geleceği için kalkınma yolu bulunmuştur.

Lozan Barış Antlaşması, Yakın Doğu bölgesinde devrim etkisi yaratmıştır. Ayrıca bu olay, Boğazların geçiş düzeni ile ilgili uluslararası kanunlar ve siyasette yeni bir çığır açmıştır. Yeni dönemin açılışı olan Lozan Barış Antlaşması'nda Boğazların deniz ve hava rotasından serbest geçiş prensibi kabul edilmiştir (Madde 23). Boğazlar Sözleşmesi'nde, barış veya savaş durumu fark etmeksizin tüm ticari ve savaş gemilerinin ve uçakların geçişine izin verildiği belirtilmiştir. Sevr Antlaşması'nda ise Boğazların serbest geçişi İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından sağlanıyordu. Boğaz'ın güvenliğini sağlamak için bu üç devletin kara ve deniz kuvvetleri hazır bulunduruluyordu. Yeni sözleşmede ise bu güçlü devletlere verilen özel yetkiler kaldırılmış ve Boğazların uluslararasılaştırılması için Milletler Cemiyeti'ne görev verilerek sözleşmede yer alan devletler dayanışma içinde bu sözleşmenin hayata geçirilmesi konusunda sorumluluk alacağı konusunda söz verdiler.

Lozan'da kararlaştırılan yeni sözleşmede belirtilen Boğaz'ın serbest geçiş düzeni özetle şöyledir.

1. Ticari gemiler ve savaş amaçlı olmayan uçakların geçişi, barış veya savaş zamanını fark etmeksizin serbest olacaktır.

2. Savaş gemileri ve savaş uçaklarının geçişi, barış ve savaş zamanını fark etmeksizin serbesttir. Ancak, Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemileri ve savaş uçaklarının geçişi, Karadeniz'de mevcut olan azami donanma gücünü geçemez.

3. Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletler her zaman on bin tondan küçük en fazla üç savaş gemisini Karadeniz'e sokma hakkına sahiptir.

4. Geçiş serbestisinin sağlanması için Boğaz bölgesinde silahsızlandırılmış alan oluşturulacaktır.

5. Yukarıda belirtilen yabancı savaş ve ticari gemilerinin geçişi hakkında ise çoğunlukla 1888 yılının Süveyş Kanalı için yapılan sözleşme ile aynı maddeler uygulanacaktır.

Yabancı savaş gemilerinin serbest geçişi ile ilgili prensipler, Lozan'daki yeni sözleşmede ilk olarak uluslararası hukukunun bir kısmını oluşturan prensip

olarak belirtilmiştir. 1841 ve 1856 yılının Boğazlar Sözleşmesi ile kıyaslandığında fevkalade bir gelişmenin kaydedildiğini söylemek lazım. Ayrıca, 1920 Sevr Antlaşması ile karşılaştırıldığında, Yeni Boğazlar Antlaşması'nın ortak bir amaç güden bir dizi devlet arasında imzalanmış olması nedeniyle, mevzuatının temelinde yatan kavramda önemli bir farklılık vardır. Bu durum tek bir şeyden -Law making treaty-den anlaşılabilir.

Kanal olsun veya Boğaz olsun, uluslararası su yollarının tüm insanların ticari geçişine açılması gerektiği, uluslararası sular serbestisi prensibine bağlı mevcut uluslararası ilişkilerine hükmeden temel bir prensiptir. Bu serbestliğin kısıtlanmaya çalışılması dünyadaki tüm milletler için tehdit oluşturmaktadır. İstanbul Boğazı'nın geçişi ile ilgili düzenlemeler, daima ilgili devletlerin siyasi çıkarlarına göre değişmiştir ve bu güç dengesine göre savaş gemilerine kapanmış veya açılmıştır. Bu değişken durum Yakın Doğu'nun barışını kaosa sürüklemiştir. Yeni Boğaz Sözleşmesi ile tamamen geçiş serbestisi sağlanmış olup, uluslararası hukukun bir kısmı olarak kabul edildiğinden, dünya barışının korunması için gelecekte İstanbul'un geçiş düzenine Avrupa'daki değişken siyasi güçlerin yansıtılmasının önüne geçirilmesi gerekmektedir.

Yeni Doğan devlet Türkiye'nin siyasetçileri bu konunun altını çizerek, Misak-i Milli (national pact) denilen devletin temel hukukunda kendi iradesiyle Boğaz'ın serbest geçişini onaylamıştır. Lozan Konferansı'nda Türk temsilcilerinin, Rusların sunduğu cazip teklifler ve art niyetli hareketlerine karşı koyarak kendinden emin tavrıyla geçiş serbestisinde ısrarcı olması, adaletli ve cesur bir siyasetçinin tavrı olarak övgüye değer.

Ancak şu anki Boğazlar Sözleşmesi'nin mükemmel olduğu söylenemez. Geçiş serbestisi hakkında çelişkiler olduğu için uygulamada zorlanılan maddeler mevcuttur. Üstelik bu anlaşmanın uygulanmasında, özellikle de en kritik Rus-Türk ilişkilerinde iyi niyet eksikliği görülmesi, Boğaz sisteminin geleceği açısından derin endişe kaynağıdır. Kanımca, Türkiye'nin en çok endişe ettiği konu, bir gün Karadeniz'i kontrol altına almak isteyen bir devletin ansızın saldırı düzenleyerek Boğaz'ı işgal etmesidir.

Buna rağmen, geçiş serbestisini sağlayan devlete yeterli yetki verilmemiştir. Rusya'nın, Boğazlar Sözleşmesi'nden memnun olmadığı Lozan Konferansı'nda da belli olmuştur.

Lozan Konferansı'ndaki Rusya'nın ısrarı, Boğazların geçiş düzeninin 1841 Londra Antlaşması'nda belirtilen düzene geri getirilmesi idi. Bu antlaşma, savaş zamanı olsun barış zamanı olsun Türk donanmaları dışındaki savaş ve kılık değiştirilmiş savaş gemisi ile savaş uçaklarının geçişine yasak getiriyordu. Rus temsilcisi Çiçerin bu şekildeki ısrarını tekrarladı. "Savaş gemilerinin geçişinin yasaklanması, karşılıklı olarak çatışan siyasi çıkarları en iyi şekilde uzlaştırabilecek ve aynı zamanda ulusal eşitlik ilkesiyle tutarlı bir sistemdir. Ancak Boğazlar savaş gemilerine açıldığında, güçlü bir deniz gücünün üstün bir konumu tekeline almasıyla sonuçlanacaktır. Rusya, Boğazların mülkiyetine ilişkin gizli anlaşmayı bozarak Avrupa ülkelerini Rus emperyalizminin tehdidinden kurtarmıştır, ancak bu durum, Boğazlar meselesinde Rusya'nın kendisini riske atacak bir çözüme izin vermemektedir." Bu argüman, 1841 ve

1871 yıllarındaki Boğazlar Sözleşmesi tartışmalarında Rus temsilcisinin söyledikleriyle birebir aynı anlamı taşıyordu. Rus siyasetçilerin şu an güçsüz bir devlet olan Türkiye'ye Boğazları yönetme hakkını vermeye çalışmasının nedeni de buydu. Rusya'nın Boğazları kapalı tutma ısrarı ve Boğazların silahsızlanmasına karşı çıkmasının nedeni, sadece üçüncü bir devletin Boğazları ele geçirmesinden korkması değil, ileride tekrar kendi lehine bir çözüm üretme niyetinin olması olduğu tahmin edilebilir. Buna göre, Boğaz bölgesindeki mevcut düzenin devamını ve Yakın Doğu barışını isteyen herkesin bu amaç için nasıl bir yol çeceği konusuna dikkatle yaklaşması lazım.

Mevcut Boğazlar Sözleşmesi'ndeki eksiklikler, Boğazlar Komisyonu'nun düzeninden kaynaklanmaktadır. Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulanması, Milletler Cemiyeti'nin altında yer alan uluslararası bir organ olan Boğazlar Komisyonu'nun kararına bağlıdır. Bu komisyona üye olan devletler, uluslararası emniyet gücü niteliğinde sorumluluk almalarına rağmen, bu sorumluluklarını yerine getirmek için yeterli yetkiye ve organizasyona sahip değildir. Boğazlar Sözleşmesi'nde gemilerin silahsızlandırılması istenmesine rağmen, dışarıdan bu bölgeye saldırı düzenlendiğinde buna karşı koyabilecek net bir önlem belirtilmemiştir. Üstelik Boğazlar Komisyonu basit bir tartışma organı olarak konumlandırılarak icra yetkisi verilmemiştir. İşte bu nedenle, sözleşmenin yürürlüğe girmesinden henüz birkaç yıl geçmişken, bilirkişiler tarafından sözleşmenin geleceğinden endişe duyulmasına neden oldu.

Şahsen, Boğaz'ın her iki yakasının silahsızlandırılarak tarafsız bölge ilan edilmesi ve ilgili devletlerin bu bölgenin dokunulmazlığını sağlamasının, olası istila tehlikesini uzaklaştırmak ve Rusya ve Türkiye'nin, Boğazların güvenliğine inanmasını sağlamak adına yararlı bir çözüm olacağına inanıyorum. Boğazlar bölgesinin silahsızlandırılması, uluslararası çatışmanın nedenlerini ortadan kaldırmakla kalmayıp, tarafsızlığın sağlanmasıyla uluslararası çatışmanın sonucunu da sınırlayabilir. Boğazların mevcut durumunu değiştirme arzusunun önünü kesmek, Yakın Doğu barışının devamı için en önemli konudur.

Boğazlar Komisyonu'nun yetkisi genişletilerek geçiş serbestisinin gözlemcisi konumuna getirilmesi fevkalade önemlidir. Bunun için bu komisyona, Boğaz geçişi için gerekli tesisleri idare etme yetkisinin verilmesi gerekir. Bu organ içinde gerekli gözlemciler bulundurularak gemilerin geçişini kontrol ettirmek dışında, Boğaz'ın giriş kısmına komisyona bağlı tarafsız sinyal istasyonunun yerleştirilmesi gibi önlemler, komisyonun işlev kazanması için gereklidir. Ayrıca, şu anki komisyon ana üyelerinin İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Karadeniz kıyısında bulunan devletlerden oluşmasını da komisyonun adillliğini inandırıcı kılmak için en iyi yöntem olduğunu düşünmüyorum. Bununla ilgili ayrıntılar daha sonra ilgili bölümlerde açıklanacaktır, ancak söz konusu Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atan devletler ve Milletler Cemiyeti genel sekreterliği, en kısa zamanda Lozan'da belirlenen Boğazlar Sözleşmesi'ni revize ederek serbest geçiş düzeninin eksiksiz bir şekilde sağlanması üzerine çalışmalıdır. İstanbul Boğazı'nın konumu, Süveyş Kanalı'nın açılışından bu yana Avrupalılar için önemini yitirmeye başlasa da, Rusya'nın yeniden kalkınması ve

Orta ve Batı Asya bölgelerinin geliştirilmesiyle birlikte denize çıkış noktası olarak tekrar gün yüzüne çıkması şüphesiz bir gerçektir.

Ayrıca Anadolu'dan başlayarak Hindistan'a uzanan demiryolu ile İstanbul'un tekrar Süveyş Kanalı'na rakip konuma gelmesi şimdiden rahatlıkla tahmin edilmektedir. Bu bağlamda, Boğazların geçiş düzeninin sağlam bir temel üzerine oturtulmasının, dünya barışı ve insanların refahı arasında sıkı bir bağlantı olduğunu söylemek abartı olmaz.

2. Bölüm: Antik ve Orta Çağ'daki Boğaz Sorunları

1. Kısım: Antik Çağ'da Yakın Doğu Sorunu, Karadeniz ile Boğaz Trafiği

Yakın Doğu, çeşitli milletlerin kavşağıdır. Mısır ve Suriye civarında doğan milletler, Avrupa ve Afrika kıtasına yeni bir yaşam için göçmüştür. Aryanlar, İran platosundan inerek Akdeniz kıyısına ulaşmış, Samiler ise Fars tarafından geçerek Akdeniz yönüne ilerlemiştir. Bu, bugüne kadar bilinen en eski kavimler göçüdür. Keldaniler, Mısır ve Asur Krallıkları kendi benzersiz kültürlerini geliştirip özgün siyasi yapılar oluşturdıklarında, Doğu Sorunu burada ortaya çıktı.

Mısır Firavunu'nun Babil kralıyla karşı karşıya gelmesi Doğu Sorunu'ndan kaynaklanmaktaydı. Milletlerin Sina yarımadasındaki bakır, Suriye'deki ağaçlar ve meyveleri, Anadolu'dan Avrupa ve Afrika'ya bağlanan yolu kontrol altına almaya çalışması, bugün yaşanan Doğu Sorunu ile tamamen örtüşüyor. Bu milletlerin Avrupalılardan önce Doğu bölgelerinde devletler kurdukları sıralarda Avrupa'da henüz kaos hakimdi ve henüz ulus devletler oluşmamıştı. O dönemde Avrupalıların ekonomisi Doğu milletleriyle aynı seviyede olmadığı için piyasa talebi de oluşmamıştı. Bu yüzden Mısır ve Babil gibi Doğu Asya'da yaşanan çatışmalarla ilgilenmiyorlardı. Ancak Avrupa'nın kıyı bölgelerinde gittikçe deniz rotaları oluşmaya ve ticaretle uğraşanlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Mısır, Suriye ve Kıbrıs ile Avrupa arasında deniz yolları geliştirilmişti. Fenike, ticaret ve denizcilik alanındaki ilerlemelerde diğerlerinden öndeydi ve Mısır ile Asur gerilerken giderek daha güçlü hâle geldi. Akdeniz'in doğu kıyıları, yani Tyre, Sidon ve Byblos, Afrika'da Kartaca, İspanya'da Cadiz ve Tartessus ile ticaret yapmaya başladı. O zamana kadar kıtasal iç güçlerin hâkimiyetinde olan Yakın Doğu, ilk kez bir deniz gücünün etkisi altına girmişti.

Ege Denizi'nin batı kesimindeki adalar, Yunanistan ile birlikte ilk olarak Mısır ve Girit kültürlerinden etkilenmiş ve ticarete açılmıştı. Minos uygarlığı gerilediğinde, gücünü doğuya doğru yaydı ve bu, Yunan medeniyetinin Asya kıtasına sızmasının başlangıcı oldu. (Yunanistan ve Asya arasındaki ilişki hakkında daha fazla bilgi için Durny, 'Histoire de la Grece ancienne' Cilt 1, s. 52'ye bakınız.)

Avrupalı halkların Anadolu'ya çıkmasının birçok nedeni vardı. Doğu Akdeniz kıyılarında farklı geleneklerle temas hâlinde olmak ve alışılmadık ürünler elde etmek karşı konulmaz bir zevk olmalıydı. Ancak asıl neden ekonomik zorunluluklardı. Avrupa'nın kıyı bölgeleri hâlâ az gelişmişken ve malları artan nüfusa ayak uyduramazken, Asya'nın Doğu Akdeniz boyunca uzanan geniş, verimli bölgeleri Avrupalıların maceracı ruhlarını uyandırdı. Onların ticareti servet edinmek için yapılan keyfi işler gibi değil, hayatta kalmak için verilen mücadelenin ta kendisiydi.

Avrupa ve Asya arasındaki trafiğe kaçınılmaz olarak başka hareketler de eşlik ediyordu. Bu, doğal kaynaktan yoksun Yunanistan'ın sakinlerinin giderek denizin diğer tarafındaki gelişmiş ülkelerde daha zengin kaynaklar aramak için, Mora Yarımadası ve orta Yunanistan'dan Anadolu'ya göç etmesiydi. Elbette bu göç Tatarların istilasına veya Orta Çağ'ın büyük etnik göçleriyle aynı ölçekte değildi, ancak, ekonomik taleplere dayalı barışçıl bir istila olarak, erken modern

devletlerin ekonomik gelişimiyle aynı biçime sahipti. Yunanlıların doğuya doğru bu genişlemesi, daha sonraki zamanlarda Doğu Sorunlarıyla büyük ölçüde ilişkili bir etken olmuştur.

Yunanlılar MÖ iki bin yılında Ege Denizi'ndeki adalarda çoğalmaya başlamışlardı. Bu gerçek, dört bin yıl sonra bugün de çoğunlukla aynıdır ve tarih ile coğrafya bu noktada tam bir uyum içindedir. Coğrafyacının Anadolu'yu Asya'ya dâhil etmesi sadece bir açıklama kolaylığı meselesiydi ve Homeros buraya farklı bir isim vermeyi düşünmemişti bile. Bununla birlikte, Yunanlıların göç izleri göz önüne alındığında, bir zamanlar Balkanların güney ucunda yerleşik olan ırkın, Ege Denizi'nden yavaş yavaş doğuya doğru hareket ettiği teorisi ortaya atılmıştır (Durny, s. 5 ve devamı).

Yunanlılar Doğu Akdeniz'de öne çıkmaya başladıklarında Fenikeliler çoktan Afrika ve İspanya'ya yayılmışlardı. Yoksul Yunanistan'ın Avrupa'ya sunacak hiçbir şeyi yoktu. Yunanistan, ilk olarak mal bakımından zengin olan Anadolu'nun gelişiminin temellerini atmıştı. MÖ ikinci bin yıla gelindiğinde, Suriye'den Marmara Denizi'ne kadar olan kıyılarda yayılmışlardı. Yunanlıların göçünü kolaylaştıran faktörlerden biri de Anadolu'nun batı kıyılarının Doğu Avrupa ile neredeyse aynı topografyaya sahip olmasıydı. Anadolu platosundan başlayıp nihayet Ege Denizi'ne yaklaşıncaya kadar kademeli olarak alçalan arazinin eğimi, coğrafyacıların 'Asya'nın Avrupa kıyılarına sıkıştırılmış kısmı' olarak adlandırdığı topraklardı. Bazılarının Asya ile Avrupa arasındaki sınırın Ege Denizi değil, Kilikya, İyonya ve Bitinya ovalarının Anadolu platosuyla birleştiği alan olduğunu söylemesinin nedeni budur (Elisee Reclus 'Nouvelle geographie universelle' Cilt 9).

Başka bir deyişle, Ege Denizi hiçbir zaman Avrupa ile Asya arasındaki iletişimin önünde bir engel olmamış, aksine bu trafiği kolaylaştıran önemli bir yol olmuştur. Yunanlılar Anadolu'ya ulaşmak için bu büyük yolu en iyi şekilde kullandılar.

Yunanlıların Boğaz'dan geçişinin tarihini anlatmak için antik Yunan efsanesine geri dönmemiz gerekiyor. Cesareti gelecek nesillere kadar ulaşan Yunan mitolojik karakteri Herkül, Asya, Afrika ve Avrupa'yı kapsayan yolculuk sırasında Boğaz'ı geçmiş ve ardından Kafkasya'ya kadar gittiğine dair bir efsane bırakmıştır. Bu durum Yunanlıların maceracı ruhunu oldukça etkilemiştir. Argonotlar seferi ve Troya siyaseti, Herkül'ün gezginliğinin izinden gitmiştir (Primaudaie, sayfa 4).

O dönemde, insanlar Karadeniz'in en tehlikeli deniz olduğunu sanıyorlardı. Denizin yüzeyi her zaman karanlıktı, kıyılarda korsan Sit kabileleri yaşıyordu ve bazen, Boğaz'ın doğusunda hiç kimsenin geçemediği muazzam bir okyanus olduğu düşünülüyordu. Bunun ötesine geçmek Herkül'ün soyundan gelenlere yakışır bir macera olarak görülmüş olmalıydı. Efsaneye göre Argonotlar seferinin amacı, buğday, şarap, bal, sığır, at, külçe altın ve deniz ürünlerinin Fasis (Phasis) Limanı'nda ticareti sıklaştıracak kadar bol olduğu Kolhis (Colchide)'teki hazinayı ele geçirmektir. Muhtemelen İran, Hindistan ve Çin'e kadar uzanan eski ticaret limanlarına atıfta bulunuyordu, ancak her hâlükârda bu zenginlik Argonot yoluna giderek daha fazla insan çektir, bu durum kuzeyde Sitler ve güneyde Kolhisliler

tarafından hoş karşılandı. Böylece şeytanın evi olarak görülen Karadeniz, Pont-Euxin (misafir ağırlayan deniz) olarak anılmaya başlandı (Dascovici, s. 2). Argonot seferi tamamen hayali bir hikâye olsa bile, onu eski Yunanlıların zihinlerine hâkim olan temalardan birinin sembolü olarak görmek çok ilginçtir.

Homeros'un İlyada şiirinde tasvir edilen Truva Savaşı uzun zaman sadece efsane olarak düşünülüyordu. Ancak yakın zamanlarda yapılan arkeologların araştırmalarının sonucunda bu efsanenin temelinde gerçek tarihin yattığı anlaşıldı. Bu efsaneden yola çıkıldığında Ege Denizi'nin doğusunda Anadolu'nun batı kıyısında kıtasal Yunanistan ile rekabet edebilecek güçlü bir devletin ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Bu devletin başkenti Truva, kalın sur duvarlarıyla çevrili zengin bir ülke olup halkı refah içinde yaşıyordu. Coğrafi açıdan bakıldığında Truva, Karadeniz'e ya da Boğazlara girişi olan stratejik bir konumdadır ve Çanakkale Boğazı'nı güneye doğru bölen 8 kilometrelik bir kalenin içinde yer almaktadır. Truva hükümdarları, toplar ve batık mayınlarla Boğaz trafiğini engelleme sanatına sahip değillerdi, ancak o sırada geçen küçük gemilere su vermeyi reddederek ya da yüksek vergi koyarak diğer ulusların gemilerini rahatsız ediyorlardı. Muhtemelen bu nedenle Yunanlılar Truva'ya saldırdılar (Sartiaux, sayfa 157 ve devamı). Truva halkı bunu gördüğünde, bu, antik Yunanlı Argonotlar'dan beri Yunanlıların gerçekleştirdiği bir seferdi ve hazine yağmalanması, kabul edilemez veya kazançların tek el altına alınması olarak görülmüş olmalıdır. Tarihçi Herodot'a göre Truva Savaşı, savaşçı ve ulusal açıdan güçlü bir Yunanistan'ın zengin bir Asya'ya meydan okumasının ilk sesiydi (Durny, sayfa 52). Diğer deyişle, Avrupa'nın emperyalizminin Asya'da ilk olarak görülmesidir. Her neyse MÖ 1184 yılında Truva'nın yenilmesiyle Asya'nın kapısı Yunanlılara açılmış ve Çanakkale Boğazı'nın önemli noktaları kıtasal Yunanlıların hükmüne girmiştir. Tarih, Truva Savaşı'ndan sonra Rum göçünün Marmara Denizi'nin her iki kıyısından Karadeniz kıyılarına kadar yayıldığını ve kuzeyde Tuna kıyılarına ulaşarak 80'den fazla Rum dükkânının bulunduğunu göstermektedir. İlk göçmenler M.Ö. 8. yüzyılda Çanakkale Boğazı'nın her iki kıyısını işgal eden Bozcaada (Tenedos) ve Midilli adalarındaki halklardı. Ayrıca Korent'ten gelen bir grubun MÖ 7. yüzyılda Megal komutasında Bizantion'u (Sonraki Konstantinopolis) inşa ettiği ve Yunanistan ile Karadeniz kıyısı arasındaki ticaretin bu zamandan beri var olduğu düşünülmektedir (Jarde, sayfa 221 ve devamı).

Yunanlıların Anadolu'ya geçişi dünya medeniyetlerine katkıda bulunmuştur. Kıtasal Yunanistan'ın medeniyeti, Ege kıyılarında ortaya çıkan İyonya medeniyetinden etkilenmesiyle başlamıştır. Homeros, Pisagor, Öklid ve Sappho bu İyonya uygarlığının yıldızlarıydı. İyonya uygarlığı başlangıçta Keldani, Asur ve Pers bilim, sanat ve diğer kültürlerini alarak inşa edilmiştir, ancak bu uygarlık Kıtasal Yunanistan ile birleştiğinde Helenizm'in ana akımı doğmuştur.

Yunanlıların kolonileşmesi sadece Yakın Doğu meseleleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olmakla kalmadı, aynı zamanda Avrupa'nın Asya ile birlikte Yakın Doğu'dan ürün temin etmesini de sağladı. Ayrıca, Yunan gücünün Batı Akdeniz'e yayılması Avrupalıların faaliyetlerini teşvik eden bir neden oldu. Böylece, MÖ 6. yüzyıla gelindiğinde, Yunanlılar İç Asya devletleriyle-Frigya kralları ve Lidya

Hanedanı-dostane ilişkiler kurmuş ve hatta bazen koruması altına da girmiştir. Bu dönemde Anadolu ürünleri Akdeniz'in her yönüne yayılmış, satış kanalları Siraküza ve Marsilya'ya kadar uzanmıştır.

Atina ve Sparta arasındaki üstünlük mücadelesi sırasında bile (MÖ 5. yüzyılın sonu), Bizanslılar ve Hellespontos (Çanakkale'nin eski adı) bu mücadelenin merkezindeydi ve mücadeleyi kim kazanırsa denizdeki en üstün güç hâline geliyordu. Sparta, Atina ticaretini engellemek için 80 yelkenli gemisini Çanakkale'de yoğunlaştırdığı için Atina'yı Antalcidas Barış Antlaşması'na zorlayabildi. Buradan da anlaşılacağı üzere, bu nokta Yunan devletleri için bir ölüm kalım meselesiydi (Durny, Cilt 2, s. 102, 103).

Kısa bir süre sonra Asya'nın batı kesiminde büyük bir kargaşa patlak verdi. Olayların ardından etkisi kıyı bölgelerine yayıldı. Asur'u ortadan kaldıran Pers ordusu, MÖ 546'da Anadolu'yu işgal ederek Lidya'nın son kralı Krezus'u yok etti ve ardından kıtasal Yunanistan'la savaşa tutuştu. Bu savaş, Avrupa ve Asya arasındaki ticaretin yaklaşık 40 yıl boyunca tamamen durmasına ve her iki ülkenin ordularının her yerde savaşmasına neden oldu.

Anadolu platosunun doğusunda barikat kurmuş olan Pers ordusunun kademeli olarak yenilgiye uğratılmasından sonra, Yakın Doğu'nun limanlarına önemli sayıda Yunan ticaret gemisi toplandı ve Atina ile Korent tüccarları ticaret yapmak üzere Asya'nın içlerine doğru yol aldı. Bazıları için, bu ticari hakkın korunması adına siyasi bir arka plan oluşturulması için ortam olgunlaşmıştı. Makedonyalı Büyük İskender (MÖ 356-323) bu görevi yerine getirmek için hızla yükseldi ve askeri kariyeri onu Mısır ve Hindistan'a kadar götürdü. Büyük İskender'in büyük bir imparatorluk kurma planları onun ölümü nedeniyle sekteye uğradı, ancak bu seferin Yunan kültürünü Asya'ya tanıttığına ve Avrupa'nın Yakın Doğu'daki gücünü tesis ettiğine şüphe yoktur. Avrupalıların göçü yine Asya yönüne doğru yayıldı.

Atina ve Sparta'nın refahı ve Makedonya İmparatorluğu'nun hegemonyası görkemli bir sonun ardından kayboldu ve sonunda Roma İmparatorluğu için Çanakkale Boğazı ve Bizans'ı ilhak etme zamanı geldi. Aynı zamanda, Roma İmparatorluğu geniş topraklarını Avrupa kıtasına, Akdeniz kıyılarına ve Adriyatik Denizi'nin karşı kıyısına kadar genişletmişti ve Yakın Doğu'da gücünü gösterme fırsatı bulmasını engelleyen barbar istilaları tarafından sürekli olarak rahatsız ediliyordu. Sonuç olarak, Doğu Roma İmparatorluğu'nun ortaya çıkışına kadar Çanakkale Boğazı'ndaki ticaret önemini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bununla birlikte, Yakın Doğu ve Akdeniz'in Roma gücü altında birleşmesiyle birlikte, Pax Romana olarak adlandırılan dönem Avrupa'nın Asya ile olan ayrılmaz ilişkisinin farkına varılmasını da sağlamıştır. Bunun nedeni, bir tarım ülkesi olan İtalya'nın Yakın Doğu'dan tekstil, parfüm ve diğer ürünleri aramaya ihtiyaç duymasıydı. Zamanla, Avrupa imparatorlukları Asya'ya ne kadar ihtiyaç duyarsa, Yakın Doğu'ya hâkim olması da o kadar temel bir gereksinim hâline geldi.

Roma döneminde Asya ve Avrupa arasındaki trafik, aşağı yukarı üç yolla sağlanıyordu. Bu yollar Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla biraz değişikliğe uğramış olsa da, esas olarak bugün hâlâ Avrupa ile Asya arasındaki ulaşımı sağlayan bu önemli yollardır.

1. Yunanlıların Büyük Kral Yolu adını verdikleri bu yol, Basra Körfezi'nden başlar, Mezopotamya ve Kuzey Suriye'den geçerek Ege Denizi veya Marmara Denizi limanlarına ulaşır. Eski İranlıların aşına olduğu bu yol, modern zamanlarda Bağdat Demiryolu hâline gelmiştir.

2. Ayrıca, eskiden beri Kızıl Deniz'den Asya'ya bağlanan yol da biliniyordu. Bu yol, Mısır'daki İskenderiye limanından başlar, Sudan veya Habeş'e ulaşır veya Filistin ve Arabistan'dan deve ile güneye gider.

3. Argonot Yolu denilen yol ise, Bizans İmparatorluğu'nun ortaya çıkışından sonra önemini bir miktar artırdı. Bu, Hazar Denizi'nin güneyi ve kuzeyinden Kafkasya ve Trabzon'daki limanlara ulaşarak Karadeniz dolayından İstanbul'a geçen yoldur (Kaynak: Jarde, s. 236).

Bu üç ulaşım yolu, Yakın Doğu'daki üstünlük mücadelesinin odak noktasıydı ve bu yolları kimin kontrol edeceği sorusu, Avrupa devletlerinin yükselişi ve çöküşü için önemli bir konuydu. Bu durum, Büyük İskender'in zamanından 20. yüzyıla kadar iki bin yılı aşkın bir süredir tarihin hep aynı sorunun etrafında dönülmesinden de anlaşılmaktadır.

(Referanslar)

Durny-Histoire de la Grèce ancienne, Paris 1867.

Elie de Primaudaie-Histoire du commerce de la Mer Noire et des colonies génoises de la Crimée, Paris 1848.

F. Sartiaux-La guerre de Troie et les origines préhistoriques de la question d'Orient, Paris 1915.

Thorold Rogers-Economic Interpretation of the History, 1890.

Jarde-La formations du peuple Grèce, Paris 1923.

N. Dascovici-La question du Bosphore et des Dardanelles, Genève 1915.

Stavo Costopoulou-L'Empire de l'orient, Paris, 1925.

2. Kısım: Bizans Dönemi Karadeniz Ticareti

MS 330 yılında İmparator Konstantin, başkenti Roma'dan İstanbul'a taşıyarak Doğu Roma İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır. Başkentini taşınmasının nedenleri arasında kısmen imparatorun kendisinin pagan Roma'yı sevmemesi ve yöneticilerinin sürekli eleştirilmesinden hoşlanmamasından kaynaklanıyordu, ancak en önemli neden, imparatorluğun siyasi merkezini Yakın Doğu'ya taşıma ihtiyacıydı. Tuna'nın kuzey kıyısında bir Got ordusunun ortaya çıkması ve Perslerin Anadolu'yu istila etmesi Roma savunması açısından önemli olaylardı, ancak Roma şehri bu savunma için çok uzaktaydı. Bu durum, Yakın Doğu'nun zengin kaynaklarına dikkat çeken İmparator Diokletian tarafından da fark ediliyordu. Batı Roma, İmparator Konstantin'in başkenti taşımasından 150 yıl sonra yıkılmış olsa da Doğu Roma İmparatorluğu, Osmanlılar 1453'te İstanbul'u fethedene kadar neredeyse on yüzyıl boyunca Bizans İmparatorluğu olarak devam etmiştir.

İstanbul, coğrafi konumu nedeniyle ekonomik ve askerî açıdan da önemli bir yerdii. Bizans İmparatorluğu'nun egemen olduğu dönemde, Doğu Akdeniz ve Batı Asya İstanbul'un merkezinde bulunuyordu.

Yunan gücünden, özellikle de Hristiyanlıktan büyük ölçüde etkilenen ve bu nedenle Roma başkentinden tamamen farklı özelliklere sahip olan İstanbul, Doğu halklarının özlemlerini ve yeni eğilimlerini temsil eden başkent hâline geldi. Siyasi açıdan devlet dini olarak Rum Ortodoks Kilisesi ve onun başı olarak imparatorun bulunduğu otokratik bir teokrasinin yaratılması, Doğu Roma İmparatorluğu'nun dikkate değer bir özelliğiydi. Asyalıların istilalarına ve etnik göç dalgalarına karşı Avrupa kapısını savunmanın yanı sıra, ekonomik açıdan da Avrupa ile Asya arasındaki trafikte bir aracı görevi görüyordu (Kaynak: Costopoulos, s. 36-37).

Avrupa, Roma kültürü ve Hristiyanlığın teşvikiyle yavaş yavaş gelişen, neredeyse tamamen tarım ve hayvancılığa dayalı bir dönemdeydi. Buna karşılık, el sanatlarını sürekli olarak tedarik eden Yakın Doğu'ydu. Bizans İmparatorluğu, MÖ 5. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar 700 yıl boyunca Doğu'yu kolonileştirmeyi ve ticari istilalarını ihmal etmemişti. İskenderiye Limanı, Karadeniz ve Basra Körfezi arasındaki üç trafik noktası sürekli olarak Avrupa ticareti için kullanılıyordu. Tarımsal ürünler de dâhil olmak üzere, Asya malları ayırım gözetmeksizin Avrupa'ya aktı ve Batı Avrupa pazarlarında boy gösterdi.

Justinianus ve Manuel Komnenos gibi imparatorlar, Roma İmparatorluğu'nun üstünlüğünü korumaya çalışarak güçlerini Avrupa ve Afrika için harcadılar, ancak genel olarak Bizans İmparatorluğu sadece Yakın Doğu'daki gücünü korumaya çalıştı. Bu nedenle, İstanbul ve Roma Boğazlarının statüsü, Doğu Roma İmparatorluğu'nun kaderini belirlemede rol oynamıştır.

Bizans İmparatorluğu'nun başkenti her zaman önemli bir ulaşım merkeziydi. Balkanlar yönünde, Meriç ve Vardar Nehirleri boyunca uzanan yollar, Tuna kıyılarına ve Macaristan ile Orta Avrupa'ya kadar uzanıyordu. Ayrıca, Adriyatik Denizi kıyısındaki Dıraç'tan İstanbul'a giden ve Via Egnatia olarak adlandırılan ana yol, İtalya ile Batı Avrupa'yı birbirine bağlayan yoldu. Karadeniz'e doğru, Kırım Yarımadası, Don ve Dinyeper Nehri Limanları üzerinden Güney Rusya ile ticaret yapılıyordu. Daha doğuda, Trabzon Limanı'ndan Kafkasya, İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan ve Uzak Doğu'ya geçiyordu. İskenderiye Limanı'nı bir deniz limanı olarak kullanarak Mısır'ın ötesine, Habeşistan'a ve Kızıldeniz'in her iki yakasına ulaşan ticaret yolları da vardı.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun kontrol ettiğı limanlar, MÖ 7. yüzyıla kadar Akdeniz'deki İskenderiye Limanı ve Suriye'deki çeşitli limanlardı. Bu limanlardan Nil buğdayı, Habeş ve Arap parfümleri, değerli taşlar, kıymetli metaller, kürkler, Suriye ipeğı, cam, nakış ve diğer mallar ithal ediliyordu. En zengin pazarlar Karadeniz limanları Trabzon ve Kerson; Yunanistan'da Atina, Korent ve Patras; Anadolu'da Tarsus, Antalya, İzmir ve Foça, İyon Denizi'nde Korfu ve Dıraç idi. Vardar ovasında her yıl düzenlenen pazar Avrupalı ve Asyalı tüccarları cezbetmiş, hatta Macar ve İtalyan dükkânları bile açılmıştı (Diehl, s. 90).

Bizans İmparatorluğu, taşımacılık ve ticaret alanında önemli bir aktör olduğu için dünya zenginliğinin yaklaşık üçte ikisini kendisine çektiği iddia ediliyordu. Bu nedenle, Bizans İmparatorluğu benzersiz bir ihtişama sahip bir şehir olarak görülüyordu.

Ticaretin bu şekilde gelişmesi aynı zamanda sanayinin de gelişmesini teşvik etmiştir. İpek, cam, yünlü kumaşlar ve halılar yavaş yavaş üretilmeye başlandı ve 552'de bir Yunan keşişin ipekböceği yumurtalarını getirmesinin ardından, kısmen Justinianus'un koruma politikası sayesinde Yakın Doğu'nun ipeği olan Hindistan ve Çin'inkine rakip olacak kadar gelişti. Bunun dışında nakış işleri, şeker ve süs eşyalarının üretimi de yaygınlaştı.

Bizans İmparatorluğu yüzyıllar boyunca Akdeniz'de üstün bir denizcilik gücü olmuştu ve Donanması korsanların ve yağmacıların gözünü korkutacak kadar güçlüydü, bu nedenle deniz taşımacılığı yapanlar gönül rahatlığıyla her tarafta ticaret yapabiliyorlardı. Ermeni, Suriyeli ve Mısırlı tüccarlar MÖ 6. ve 7. yüzyıllarda Afrika ve İtalya'dan Adriyatik limanlarına, İspanya ve Fransa'ya seyahat ediyorlardı ve Avrupa limanlarında "Suriyeliler" olarak adlandırılan önemli sayıda sakin vardı. Bu arada, Bizans sikkeleri, Yakın Doğu ve Akdeniz ülkelerinde dolaşan ortak para birimi hâline geldi. MÖ 8. yüzyılda bir denizcilik kararnamesi çıkarılarak denizcilik endüstrisi teşvik edilmiş, o zamandan sonra Doğu Roma İmparatorluğu ekonomi politikasını tamamen değiştirmiştir. Yabancı malları kendi tüccarları ve gemileriyle ithal etmek yerine, bunları yabancıların ithal etmelerine ve yabancıların gelip mallarını satın almalarına izin verme politikası izlendi. Bu şekilde, Konstantinopolis'in dünya ticaretinin merkezi gibi görünmesini sağlayarak kibirlerini tatmin etmişlerdir. Dünyanın dört bir yanından tüccarlar ve çeşitli ürünler Boğaz kıyılarına akın etti. İmparatorluğun güzelliği ve ulusal saygınlığının diğer uluslara gösterilmesiyle itibarlarını artıracığına ve güçlerini pekiştireceğine inanılıyordu. Ayrıca, Bizanslı devlet adamları en azından 10. yüzyıla kadar Avrupalıları barbar olarak görmüş ve diğer ulusların buraya gelip mallarını satın alması gerektiğini düşünmüşlerdir. Kendi satışlarını yaymak yerine, yerlerinden kıpırdamadan büyük kârlar elde etme yöntemini benimsediler. Bu gerilemeden sonra etkin bir ırkın ortaya çıkıp Bizanslı tüccarların yerini aldığında ve dünya ticari gücünü ele geçirmeye çalıştığında ciddi sonuçları oldu ve tüm imparatorlukların çöküşüne neden oldu.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki ekonomi politikası yukarıda bahsedilen ilkeler tarafından yönetilmiştir.

Orta Çağ Konstantinopolis'i, "tekeli, korumacılık ve ayrıcalık cenneti" olarak tanımlanıyordu. Hükûmet ayrıntılı kararnameler çıkardı ve bunları sıkı bir şekilde uyguladı. İthalat ve üretim, satış ve alımlar, resmi maaşlar ve ihracat yasakları üzerindeki düzenlemeler, yurt içinde olduğu kadar limanlara giren ve çıkan yabancılara da uygulandı. Yasaları ihlal edenler büyük para cezalarına çarptırılıyor ya da mallarına el konuluyordu. İthalat, ihracat ve işlem vergileri de artırıldı ve 11. yüzyılda gelirleri altın olarak 50 milyon sou (piyasa değeriyle 100 milyon pound)'ya yükseldi. Sadece gümrük vergileri ve pazar vergilerinin 10,5 milyon pounddan az olmadığı söyleniyor (Diehl, sayfa 99). Gümrük memurları

Boğaz'dan geçiş için yük ve bagajları sıkı bir şekilde arayarak 'paratalasit' olarak bilinen kaçakçılığını cezalandırdı.

Yukarıda bahsedilen tekel sistemi ve korumacı politikalar serbest ticareti engellemiş ve denizcilik endüstrisi aralıksız devam eden savaşlar nedeniyle ciddi zarar görmüştür. Bir süre sonra, eski Yunanlıların ticari maceracı ruhu Bizanslılarda kaybolurken, Araplar ve kuzey İtalya'nın ticari güçleri bölgede daha derin kökler salmaya başladı.

Bizans İmparatorluğu'nun Asya'ya yönelik politikası, bir önceki bölümde bahsedilen üç ulaşım yolu üzerinden ticaretin ve yerleşimin gelişmesini desteklemektir. Ancak bu, Asyalıların bölgeye akın etmesiyle sık sık engellenmiştir. Persler, İmparator Justinianus döneminde doğu sınırını tekrar işgal etti. Perslerle olan savaş, İmparator Herakleios tarafından yenilgiye uğratılana kadar yaklaşık 100 yıl boyunca devam etmiştir.

7. yüzyılın sonunda Müslüman Araplar, Doğu Roma İmparatorluğu'na ilk saldırılarını gerçekleştirdiler ve güney sınırları yavaş yavaş onların eline geçti. Mısır ve Suriye Müslüman oldu. Mekke, Şam ve Bağdat gibi Müslüman beylikler bir araya gelerek Bizans İmparatorluğu topraklarını işgal etti ve İstanbul'a yaklaştı. Bu saldırı batı tarafa, yani Kuzey Afrika'ya doğru yönünü değiştirerek İspanya'ya kadar ulaştı. Bu yön değişikliği sayesinde Doğu Roma yıkılmanın eşiğinden döndü. Ancak Araplarla yapılan savaş Avrupa ile Asya arasındaki ticareti zorlaştırmış, böylece bu dönemde Avrupa ile Asya arasındaki tek iletişim yolu Boğazlar yerine Karadeniz üzerinden Kafkasya'ya uzanan Argonot yolu olarak adlandırılan yol olmuştur.

Araplar Mısır ve Suriye'ye yerleştiğinde bölgenin ulaşım yolları tamamen kesilmişti. Buna ek olarak, ticaretin gereksiz olarak yasaklanması ve ilk Müslüman din adamları tarafından lüksün kısıtlanmasıyla ticaret daha da zarar görmüştür.

Araplar, İran'ı fethettikten sonra lüks yaşama alışmış ve Avrupa ile Asya arasındaki ticaret tekrar canlanmaya başlamıştır. Beyrut, İskenderiye ve Trabzon gibi limanlar, Arapların egemenliği altında olmalarına rağmen önemli ticaret merkezlerine dönüşmüştür.

O dönemde Arabistan, Orta Asya'dan İspanya'ya kadar uzanan uzun ve dar bir bölgeyi etkisi altına almıştı. Araplar, doğuda Hindistan'ın bazı bölgelerinden İran'a, Orta Asya'dan Mezopotamya'ya ve batıda Mısır'dan Afrika'nın tüm kuzey kıyılarına hatta İspanya'ya kadar yayıldılar. 9. yüzyılda o kadar güçlendiler ki Akdeniz'deki Girit, Sicilya ve Sardinya adalarını ilhak ettiler ve bu durum Bizanslıların ticari gücünü ciddi şekilde azalttı. Araplar, ticari erişimleriyle kuzeyde İskandinav yarımadası ve Rusya'ya, doğuda Hindistan ve İran'a, batıda ise İspanya'nın uçlarına kadar uzanıyor ve bu bölgelerde önemli ticaret hacimleri kaydediyorlardı.

İslam'ın yükselişi ve Avrupa ülkelerinin toplumsal gelişimi, Orta Çağ Yakın Doğu ilişkilerine tamamen yeni bir boyut kazandırdı: bu Haçlı Seferleriydi, Philip August ve diğer bazı dükler, Suriye'de kendi devletlerini kurdu. Haçlıların ulaşım ve lojistiğinden sorumlu olan Venedik ve Cenova tüccarları, Yakın Doğu'nun dört bir yanında üsler kurarak etkili bir şekilde faaliyet gösterdiler.

Geç Bizans döneminin vatandaşları, İstanbul'un eğlenceli yaşantısından memnundu ve deniz ticaretiyle ilgilerini kaybetmişlerdi. Ancak aynı zamanda, birbirini izleyen imparatorların politikaları da ticareti zorlaştırdı. Yukarıda da belirtildiği gibi, saraydaki sürekli entrika ve güvensizlik ortamı, denizcilik ve ticaretin çöküşüne yol açtı.

İmparator, zaman zaman iç anlaşmazlıkları çözmek için yabancı gemilerden yardım almanın gerekeceğini düşündüğü için, bu tüccarlara çeşitli ayrıcalıklar tanıdı. Araplar iç çekişmeler nedeniyle dışa doğru genişleme hızını yitirirken, Venedik, Ceneviz, Pisa, Amalfi ve diğer İtalyan bölgelerinden gelen tüccarlar sırayla ayrıcalıklar elde ettiler.

Cenevizli tüccarlar, Venedik iktidarını devirmeyi planladılar ve Temmuz 1260'ta Mihail Paleologos ile gizli bir anlaşma yaparak İstanbul'da bir Yunan imparatorunu tahta çıkarmayı amaçladılar. Palaeologos tahta çıktıktan sonra Cenevizliler İstanbul'da güç kazandı, ancak Venedikliler yeniden güçlenmek için yoğun bir çaba sarf ettiler ve sonuç olarak Cenevizlilerin ayrıcalıkları sadece dört yıl sürdü.

Ceneviz ve Venedik arasındaki mücadele, sadece birbirlerinin ticaret gemilerini yok etmeye yönelik olarak savaş gemileri göndermekle sınırlı değildi. Venedik, aynı zamanda Ceneviz'in Kırım kıyılarındaki kolonilerine saldırdı ve Karadeniz'deki seyrüsefer haklarını tekeline almaya çalıştı. Schüller'in ifadesiyle, 'Yakın Doğu'nun zenginliğini paylaşmayı ve ortaklaşa geliştirmeyi unutarak, birbirlerini kıskandıkları için tekeller kurdular'. Ancak Venedik Cumhuriyeti kısa süre sonra, tamamen kazanılamayacak olan bu savaştan vazgeçerek Anadolu ve Mısır yönünde kendi faaliyet alanını aramaya başladı ve Karadeniz'deki ticaretin büyük bir bölümü Cenevizlilerin eline bırakıldı.

(Referanslar)

Karl Newman-La situation mondiale de l'Empire Bysantin avant les croisades, trad. Francaise, Paris, 1905.

G. Schlumberger-Récits de Byzance et des Croisades.

Charles Diehl-Byzance, Paris, 1928.

Dascovici-La question du Bosphore et des Dardanelles, Genève 1915.

Stavro Costopoulou-l'Empire de l'Orient, Paris, 1925.

3. Kısım: Türklerin Ortaya Çıkması ve Boğaz Geçşi

Türklerin, "Boğazların" her iki yakasına, Karadeniz kıyılarına ve Balkanlara sahip olması, Yakın Doğu tarihindeki en önemli olaylardan biridir. Albert Sorel gibi erken modern tarihçiler, Türkiye'nin Avrupa'ya gelişinden bu yana Yakın Doğu sorununun ortaya çıktığını belirtmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun inşası da birçok akademisyen tarafından büyük bir öneme sahip olarak görülmüştür. Emile Bourgeois gibi diğer tarihçiler de benzer bir görüşe sahiptir (E. Bourgeois, Manuel historique étrangère, Paris, 1919). Elbette, Yakın Doğu sorununu net bir şekilde tanımlamak zordur. Bazı akademisyenler, bunu geniş bir kapsamda ele alarak Türkiye'nin ortaya çıkışından önceki dönemdeki mücadeleleri de içine

almaya çalışırken, diğerleri daha dar bir perspektifle 18. yüzyıldan itibaren Balkanlar ve Türkiye sorunlarıyla sınırlarlar. Ne olursa olsun, Osmanlı İmparatorluğu'nun inşası, Avrupa ve Asya arasındaki ilişkileri büyük ölçüde etkilemekle kalmadı, aynı zamanda Avrupalı güçlerin Asya'ya nüfuz etmesinin önünde büyük bir engel oluşturdu.

Türkler, Göktürk soyundan gelmektedir. Çin tarihine göre, Göktürklerin parlak dönemleri Zhou, Qi ve Sui Hanedanı dönemleri arasına denk gelmektedir. Tang Hanedanı döneminde ise Göktürkler, Taizong tarafından yenilgiye uğratıldı ve Orta Asya'dan batıya doğru göç etmeye başladılar. Tarihçilere göre Türk halklarının ilk vatani genellikle Hazar Denizi'nin doğu yakası, Urallar, Altaylar ve Himalayalar'a kadar uzanan Türkistan toprakları olarak kabul edilmektedir.

Yaklaşık 10. yüzyıldan itibaren, Türk halkları güney batıya doğru ilerleyerek Buhara'yı işgal etti ve diğer kabileler İran'da Gezneler İmparatorluğu'nu kurdular (960-1189). Türkistan reisi Selçuk'un torunu Tuğrul Bey döneminde Türkler, Yakın Doğu'da iktidara geldiler. Güneydeki beyleri yavaş yavaş yenerek Bağdat'a girdi ve Müslüman din adamları tarafından kendisine sultan unvanı verildi. Bu, Selçuklu Türklerinin yükselişinin erken dönemiydi (Hammer, sayfa 3, 4).

Osmanlı, Ertuğrul'un Selçuklu Alaaddin'i desteklemesi ve askeri başarıları sayesinde Yenişehir bölgesini ele geçirdikten sonra güç kazandı. Ertuğrul'un en büyük oğlu I. Osman, kademeli olarak kuzeybatı Anadolu'yu işgal etti ve Bursa'yı başkent olarak ilan etti.

1300 yılında Selçuklu İmparatorluğu, Moğol istilası tarafından yıkıldığında, aynı anda Osman, kendisini Sultan olarak ilan etti, topraklarını yavaşça genişletti ve hükmettiği alan Boğaz ve Marmara Denizi'ne kadar ulaştı.

Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun gücü azalıyordu ve Anadolu neredeyse tamamen Türklerin kontrolü altına geçmişken, kuzeyden Sırp Hükümdarı Duşan (Douchan)'ın İstanbul'a yaklaştığı bir dönemdeydi. 1345 yılında imparator I. Kantakuzenos, Osman'ın oğlu Orhan'dan yardım istedi ve prensesi onunla evlendirdi. Ancak, Bizans imparatorunun Osmanlı padişahıyla olan dostluğu kısa sürede bozuldu ve 1350'de savaşta sultan Ceneviz'i, Bizanslılar ise Venedik'i destekledi.

Orhan'ın oğlu Süleyman, 1353'te Çanakkale Boğazı'ndan Avrupa kıtasına geçti ve Gelibolu'yu ele geçirdi. Orhan'ın ölümünden sonra Osmanlılar güçlerini Balkanların kuzeyine doğru genişleterek Edirne, Vardar ve Filibe'yi fethettiler ve böylece Bizans İmparatorluğu'nun sadece İstanbul merkezli küçük bir parçası kaldı.

Bizans döneminin sonlarına doğru, Karadeniz ve Boğazlar üzerindeki ticari güç, Cenevizli tüccarların elindeydi. Cenevizliler, Venediklileri atarak Argonot ticaret yollarını tekellerine aldıklarında, Türkler Anadolu'da temellerini atmış ve Karadeniz ticareti için bir tehdit oluşturmuşlardı. Türk yağmacılığı ve korsanlığı da artmıştı.

Türklerin 1357'de Gelibolu'yu işgal etmek için Çanakkale Boğazı'nı geçmeleriyle, Boğazlardaki trafik uygulamaları ve koşulları Türklerin insafına kalmıştı. Cenevizliler, Kefe'deki kolonilerini terk etmeleri nedeniyle pişmanlık

duymuşlardı, ancak Kefe'deki servet, bu riske değer görülmemişti. Ceneviz Hükûmeti, Kefe'yi kurtarmak için askeri güç gönderdi, ancak Çanakkale Boğazı'ndan geçemediler veya top ateşi altına alındılar. O dönemde Ceneviz, Aragon (İspanya) Kralı'yla yapılan savaşlar nedeniyle zayıf düşmüştü ve Kefe'ye destek sağlama konusunda sınırlı kaynaklara sahipti. Bu nedenle, bu sömürgecinin yönetimini San Giorgio Bankası'na devretti. Ancak bu banka da gerçekten etkili bir yardım faaliyetini yürütecek yeterli güce sahip değildi.

Bu sırada Osmanlılar, 1453 yılında İstanbul'u fethederek Boğaz'ın iki yakasını kontrol etmeye başladılar ve Karadeniz ile Ege Denizi arasındaki trafiği kendi hakimiyetlerine aldılar. İtalyanlar bu değişikliğe karşı çözüm olarak Boğaz'ın yeni sahibi ile anlaşma yapmayı kabul ettiler ve sadece Çanakkale Boğaz'ı geçişi için ayrıca vergi ödemeyi kabul ettiler. Ancak Türk Hükûmeti bu anlaşmaları görmezden geldi, çeşitli engeller çıkardı ve hatta zaman zaman onları topraklarla tehdit etti. Bu nedenle Karadeniz yolculukları pek çok tehlikeyle doluydu ve tek Ceneviz kolonisi olan Kefe, 1475 yılında Türkler tarafından ele geçirildi.

1386 yılında Ceneviz Cumhuriyeti, Sultan I. Murat ile Karadeniz'deki çeşitli limanlardan serbest tahlil ihracatını öngören bir antlaşma imzaladı. Ayrıca, 1416 yılında Venedik Cumhuriyeti, Sultan ile yıllık 20.000 düka ücreti ödenmesi karşılığında gemilerin serbest geçişini öngören bir antlaşma imzaladı. Ancak, Osmanlıların, Boğaz'ın her iki yakasını tamamen ele geçirerek Karadeniz'de seyrüsefer hakkını kendi gemilerinin tekeline alma politikasını benimsemesinin ardından, İstanbul Hükûmeti Karadeniz'i yabancı gemilere tamamen kapattı. Ancak bu politika, Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u fethetmesiyle aynı anda benimsenmiş bir şey değildi ve o dönemin 23 anlaşması tarafından kanıtlanabilir.

1454'te (İstanbul'un fethinden bir yıl sonra) Venedik Cumhuriyeti, Cenevizlilerin çekingen davrandığı sırada Türkiye ile deniz ve kara ticareti serbestisi ve her iki tarafın ticaret gemileri için koruma vaat eden bir antlaşma imzaladı. Ancak daha sonra Türkler, Venedik ile savaşa girdi. 1479'da yapılan barış antlaşmasına göre Venedik, Türklere yıllık 10.000 düka altını ödeyecekti. Karşılığında Venedik'in ticaret gemileri sadece Türkiye'de serbestçe ticaret yapma hakkı elde etmekle kalmadı, aynı zamanda ithalat vergilerinden de muaf tutuldular.

1482'de Türkler, Venedik'i ödeme yapma yükümlülüğünden muaf tutarak antlaşmayı yenilediler ve bunun karşılığında yüzde dörtlük bir gümrük vergisi uyguladılar. Bu düzenleme 1513 ve 1521 yıllarında aynı koşullarla güncellendi, metinde "Tüm Türk topraklarının limanları" yazsa da, Karadeniz kıyısında ticaret yapabilmek için ayrıntılı bir anlaşma gerekiyordu. Bu nedenle, ayrıntılı anlaşması olmayan kapitülasyonlar Karadeniz'deki ticareti kabul etmeyeceği şeklinde yorumlandı. İkincisi, 1482 yılında Rodos Adası'nın hükümdarına verilen ve 1498 yılında Napoli kralına verilen kapitülasyonlardı. İlk kategoriye giren tek kapitülasyon, aslında Türklerin kendi ticari gemilere sahip olmadığı bir dönemin geçici bir ayrıcalığıydı ve daha sonra Türkler ticari gemi sahibi olduklarında Karadeniz'deki ticareti tamamen yabancı gemilere kapattılar. 1540 yılında Venedik Cumhuriyeti ile Türkiye arasında imzalanan 20 Ekim tarihli anlaşma Karadeniz'in seyrini hiçbir şekilde ele almıyor, bu da bu politikanın ne kadar

yerleştiğini göstermektedir (Cenevizlilerle Venedikliler arasındaki çatışma için Dascovici, sayfa 39 ve devamı).

(Referanslar)

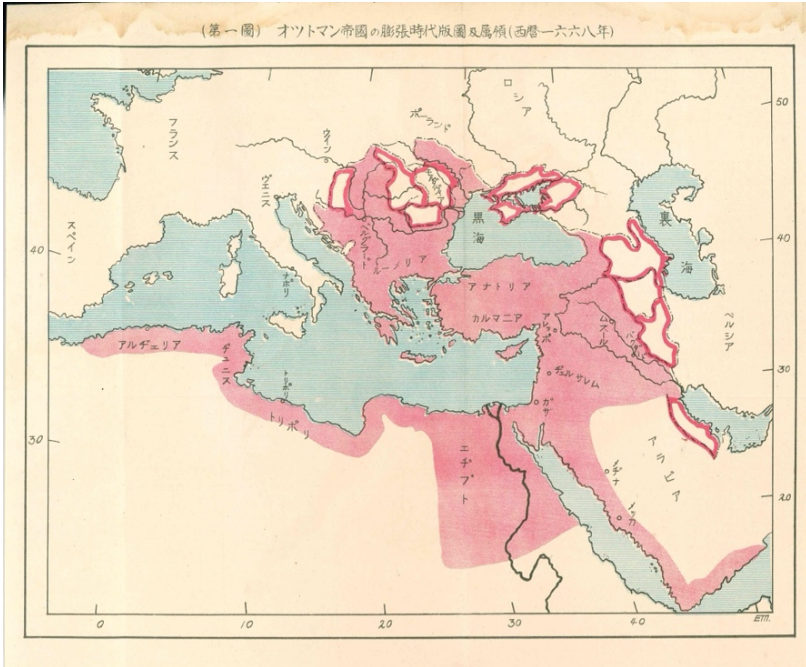
İkinci kısımda gösterilenler dışında;

Hammer-Historie de l'Empire de Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours, Paris, 1835.

De la Jonqui re-Histoire de l'Empire Ottoman, Paris, 1914.

4. Kısım: Türklerin Boğaz'ı Ele Geçirmesi ve Avrupa Devletleri

16. yüzyılın ilk yarısı, Avrupa'nın Yakın Doğu'daki ekonomik ilişkilerinin en zayıf olduğu dönemdir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını kapsayacak şekilde en geniş topraklara sahip olmuştur. Sultan Süleyman'ın hüküm s rd ğu dönemde, imparatorluğun toprakları Basra Körfezi'nden Tuna Nehri'ne, Güney Rusya ve Kafkasya'dan Mısır, Arabistan ve Trablus'a kadar uzanmaktadır. Bu büyük imparatorluk, tarihsel olarak bilinen Büyük İskender veya Sarazenler'in kurduğu topraklardan çok daha geniştir (Ekteki 1. Haritaya bk.).

şekil 1: Osmanlı İmparatorluğu ve Büyüme Döneminde Ona Bağlı Toprak Parçaları (1668)

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ve Asya arasındaki üç ana iletişim yolunun tamamını kontrol etmekteydi. Ancak, İstanbul despotu olarak tanınan İslamcı ve Pan-Asyacı otoriter hükümdar, Avrupa'ya karşı genel bir direniş içindeydi ve Avrupa ile Asya arasındaki trafiği kolaylaştırmak yerine sıkı bir şekilde kontrol altında tutmaya çalışıyordu.

Bu dönemde Avrupa, feodal dönemde farklı bölgelerde iktidar için yarışan prenslerin bulunduğu bir dönemeydi. Fransa, Roma İmparatoru Charles ile anlaşmazlık içindeyken, Polonya, Macaristan ve İspanya gibi ülkeler de savaş hâlindeydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücünü alt edemiyorlardı. Venedik Cumhuriyeti, Bizans İmparatorluğu'nun ardılı olarak, Yakın Doğu'daki Avrupa unsurlarını birleştirmesi gereken muhtemel mirasçı olarak görülmesine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücüne boyun eğdi ve 1540 Antlaşması'ndan sonra Balkanlar ve Ege Denizi'ndeki kolonilerini de kaybetti (Hammer, s. 261 ve devamı).

Bu arada İspanya ve Portekiz, denizcilik endüstrisini teşvik ederek Asya'daki ticareti canlandırmaya çalışmış ve bu çabalar Vasco da Gama ve Kolomb gibi büyük denizcilerin keşiflerine yol açmıştır.

Yeni Dünya'nın keşfi ve Hindistan yolunun açılması, Avrupalılara yeni keşif alanları ve ticaret merkezleri sunmuştur. Bu değişiklikler, Akdeniz'in önemini azaltmış ve İspanya, Portekiz ve Hollanda gibi ülkelerin dünya ticaretinde üstünlük kazanmasına neden olmuştur. Bu durum, 18. yüzyıldan itibaren İngiltere ve Fransa gibi sömürge imparatorluklarının ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.

Türklerin genişlemesi, fethettikleri bölgeleri sömürmelerine ve feodal sistemlerin temellerini atmalarına yol açmıştır. Ancak bunu yaparken Dünyada olup bitenlere ilgisiz kalmıştır. Bu dönemde Avrupalılar enerjilerini Yeni Dünya'yı geliştirmeye yönlendirirken, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri çekilme çabaları bu zamanlarda çalmaya başlamıştı (Ramsey, Muir, The Expansion of Europe, London 1926, p. 13).

Yeni Dünya'nın ve yeni deniz yollarının keşfi Avrupalıların gözünü kamaştırırken, Yakın Doğu sorununun gereksiz bir tartışma olarak görüldüğü ve tüm ulusal politikaların konuya isteksiz olduğu bir dönemdi. Tabi, Venedik'in gücü azaldıkça, topraklarına tecavüz eden Fransa oldu.

Fransa ile Türk İmparatorluğu arasındaki resmi diplomatik ilişkiler, 16. yüzyılın başında I. François döneminde başladı. François, o dönemde Kutsal Roma İmparatoru beşinci Charles ile rekabet hâlindeyken, aynı zamanda Sultan Süleyman ile de bir ittifak kurdu (Belgrad Antlaşması, 1535). Bu antlaşma, Avrupa'da bir güç dengesi sağlama amacı taşıyarak tamamen siyasi bir nitelik taşıyordu. O dönemin düşünce yapısına göre, Hristiyan hükümdarların diğer inanç mensuplarıyla ittifak kurmasının olumsuz etkilerinden endişe ediliyordu ve bu nedenle antlaşma, ticaret ve denizcilikle ilgili gibi gösterildi. Ancak sonuçta, ticaret ayrıcalıkları siyasi hükümlerden daha önemli hâle geldi. Bu durum, 1923'te Lozan Antlaşması'na kadar devam eden, yabancı devletlerin Türkiye'deki ülke dışılık konusunu da içeriyordu. Şöyle ki, (1) Fransızlara tüm Türk limanlarında ticaret serbestisi tanınmıştı. (2) Fransız vatandaşları Türkiye'de din

özgürlüğüne, konsolosluk ve yargı yetkisine sahipti. (3) Fransa, Kudüs'ün koruyucusu ve Yakın Doğu'daki Hristiyanların savunucusu olarak tanınmıştı. Bu antlaşma sayesinde, diğer devletlerden gelen ticaret gemilerinin uzun bir süre boyunca Fransız bayrağıyla Türkiye'ye girip çıkmalarına ve Fransız koruması altında ticaret yapmalarına izin verildi (René Piñon, Histoire diplomat empire, Paris, 1929, p. 59-68).

Fransız Kapitülasyon Antlaşması, Avrupa ile Türkiye arasındaki ilişkilerde yepyeni bir dönemin başlangıcını simgeliyordu. Haçlı Seferleri'nden beri süren otoriter politikalarından farklı olarak, Hristiyan bir Avrupalı hükümdarın, farklı inanç mensupları ile el sıkıştığı bir açılım eylemiydi. Tabii ki, Venedik Cumhuriyeti'nin temsilcileri uzun bir süredir İstanbul'da görev yapıyorlardı, ancak yerel siyasete aşırı müdahalede bulundukları için Sultanlığın neredeyse bir parçası gibi davranmaktan başka seçenekleri yoktu. 1535 yılından beri, Fransa ilk kez Türkiye ile eşit muamele gören bir ülke olarak kabul edildi ve Fransız bayrağı her yerde saygı gördü. 1554'te yenilenen Fransız-Türk Antlaşması, aşağıdaki maddeleri içeriyordu.

Que les Vénitiens en décors, les Génoise, les Anglais, Portugals, Espagnols, Catalans, Siciliens, Anconitaines, Régussois, et entièrement tous Ceuta qui ont cheminez sous le nom de bannière de France, d'ancien té jusqu'à aujourd'hui et en la condition qu'ils ont cheminez, d'ici en avant, ils aient à Che miner de la même manière.

Venediklilerin yanı sıra Cenevizliler, İngilizler, Portekizliler, İspanyollar, Katalanlar, Sicilyalılar, Ancona, Lagusa ve çok eski zamanlardan günümüze kadar Fransız bayrağı altında gelip gidenler, eskiden olduğu gibi gelecekte de aynı koşullar altında bunu yapmaya devam edebilirler (Noradounghian, Uluslararası antlaşmalar koleksiyonu, 1. Cilt, s. 8387).

Fransa'nın bu imtiyazı kullanarak gerçekleştirdiği ticaret, öncelikle Akdeniz'de yoğunlaşıyordu ve İstanbul'un doğusuna kadar uzanmıyordu. Sultan Süleyman'dan sonra birçok sultan Fransa'yı desteklemeye devam etti ve bazıları ticaret gemilerinin Boğaz'dan geçişi için düzenlemeler yaptı. Ancak, 1535'ten sonra Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonlarda Karadeniz'deki seyrüsefer hakkı konusunda hiçbir hüküm bulunmuyordu. Diğer devletler de Karadeniz ticaretinin kârlı olduğunu fark ederek kendilerine de ayrıcalıklar verilerek serbest bırakılmasını talep ettiler, ancak Türk siyasetçiler bu talepleri dikkate almadılar. İngilizlere ve Hollandalılara verilen kapitülasyonlarda da benzer bir durum vardı.

16. yüzyılın ikinci yarısında Fransa, iç siyasi çekişmelerle meşgul olacak kadar dini meselelerle uğraşmaktaydı ve Yakın Doğu'daki ticarete odaklanamıyordu. I. Henri'nin dönemine geldiğinde, I. François döneminde imzalanan ittifak anlaşması, zamanla sadece bir isim olarak kalmış ve iki ülke arasında güvensizlik oluşmuştu. Fransız ve İspanyol dostluğunun yeniden tesis edilmesi bu ilişkiyi daha da karmaşık hâle getirdi. Bu dönemde İngilizler güçlerini önemli ölçüde artırdılar ve sonuç olarak, 1579'da İngiliz Elçisi Heyerborn ilk kez Padişah'tan kapitülasyon imtiyazı aldı (Noradounghian, Uluslararası antlaşmalar koleksiyonu, 1. Cilt s. 146 ve devamı).

İngiltere'nin elde ettiği kapitülasyonların hiçbirinde ise Karadeniz ticaretinden bahsedilmemektedir. Ancak, İngiliz diplomatlar konuyu ihmal etmediler, aksine çok ilgilendiler ve Türklerden hep bir talepte bulunmaya çalıştılar. Ancak Venediklilerin ve Fransızların tavsiyesi üzerine Türkiye, İngilizlerin taleplerini reddetti. Yine de Heyerborn'un elde ettiği kapitülasyonun İngilizlerin Yakın Doğu'daki nüfuzlarını genişletmeleri için bir dayanak noktası olarak önemli olduğuna şüphe yoktur.

İngiliz temsilciler daha sonra her fırsatta Türkiye'den Karadeniz'e açılma hakkı talep ettiler ve 17. yüzyılın başında Büyükelçi Thomas Roe nihayet talebini kabul ettirebildi. Bu, ikinci kapitülasyon antlaşmasının kesin tarihi konusunda Hammer 1604 tarihini verirken Noradounghian 1606 diye belirtir. Her hâlükârda, antlaşma İngiliz tüccarların Karadeniz ticaretini Türk gemileriyle yapmalarına izin veriyordu. Maddeleri ise aşağıdaki gibidir.

Si les navires nolisés pour Constantinople strontium forcés par les vents contraires de s'arrêter à Caffa oh quelque autre place du même côte ... personnel en pour able prend le par force le murs marchandises ... que s'ils désireront' acheter avec le mur pro per argent des provisions dans les lieux où ils se trouveront, ou de noliser des barques ou navires par d'autres pour le transport de le murs effets, aucune personne me pour able les noliser, ou empêcher qu'ils le fassent.

Konstantinopolis'e gitmek üzere kiralanan gemiler, ters rüzgârlar yüzünden Keçe'de ya da aynı kıyıda başka bir yerde durmak zorunda kalırlarsa... kimse mallarını zorla alamaz... bulundukları yerlerde kendi paralarıyla erzak satın almak ya da mallarını taşımak için başkalarından tekne ya da gemi kiralamak isterlerse, hiç kimse bunu yapmalarına engel olamaz (Noradounghian, Uluslararası antlaşmalar koleksiyonu, s. 155-156).

Yukarıda bahsedilen hükümlere göre, Karadeniz'in yabancı gemilere kapatılması ilkesi değişmemiştir ama Karadeniz ticaretinde Türk gemilerinin kiralınması gerekiyordu. Bu kapitülasyon daha sonra birkaç kez yenilendi, ancak 1675 Antlaşması 18. yüzyılın sonuna kadar Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkileri yön verdi.

İngilizlerden sonra Türkiye'den kapitülasyon alan Hollandalılar oldu. Hollanda başlangıçta Fransız bayrağı altında ticaret yapıyordu. Daha sonra İngilizlerin himayesine girdiği için Türkiye'deki İngiliz ile Fransız elçilikleri arasında çekişmeler sık sık yaşanıyordu. Hollanda da başka bir ülkenin koruması altında olmayı sakıncalı buldu ve yıllar süren mücadelenin ardından 1612'de Sultan I. Ahmet'ten İngilizlerle aynı ayrıcalıkları elde etmeyi başardı. Antlaşma 1680 yılında yenilenmiştir ve 56. ve 57. maddesi, İngiltere ile yapılan Antlaşma'nın Karadeniz'deki ticarete ilişkin 36. ve 38. maddeleriyle aynı hükümleri içermektedir. Bu, Hollandalıların Karadeniz'de ticaret yapmakta ve İstanbul'a giden gemileri kiralamakta serbest oldukları anlamına geliyordu (Dascovici, s. 81, 82).

Böylece İtalyan ticareti 17. yüzyılın sonunda Yakın Doğu'dan neredeyse kayboldu ve yerini Fransa, İngiltere ve Hollanda aldı. Bu ülkeler arasında Fransa

en baskın olanıydı, ancak sadece İngiltere ve Hollanda Karadeniz'de ayrıcalığa sahipti.

Rusya ile İstanbul arasındaki birçok ilişki Bizans döneminde görülür. MS 9. yüzyıldan itibaren Tsargrad'ın (Ruslar İstanbul'a çarların başkenti diyorlardı. Bugün için hâlâ geçerlidir.) ihtişamı ve zenginliği Rusların dikkatini çekmiştir. İstanbul, Kuzeydeki medenileşmemiş halkları büyük bir yoğunlukla kendine çeken eski Roma ile aynı öneme sahipti. Bu nedenle 10. yüzyılın sonunda Kiev Prensi Vladimir, Bizanslı rahiplerin yardımıyla Rum Ortodoksluğunu ilk kez Rusya'ya getirdi ve resmi din olarak kabul ettirdi. O zamandan beri Rusya ve İstanbul arasındaki ilişki trafiği, sadece ticaret ihtiyacı nedeniyle değil, aynı zamanda Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin varlığı sayesinde de sıkılaştı.

Coğrafi açıdan bakıldığında, Rusya'nın doğal coğrafyası, birçok büyük nehi Karadeniz'e dökün ve Karadeniz'in Boğazlar aracılığıyla Akdeniz'e ulaşmasına olanak sağlayan bir yapıya sahiptir. Bu coğrafi avantaj, Rusları güneye doğru ilerlemeye teşvik etmiştir. Eski Ruslar, bu bölgeye "Yunan Geçidi" (Route Ver les Grecs) adını vermişler ve Karadeniz'in kuzey kıyısındaki Yunan ve İtalyan kolonileriyle ticaret yapmışlardır. Ancak, o dönemde malların miktarı çok fazla değildi ve Tatarlar tarafından sık sık yağmalanma riski, ticaretin zaman zaman tamamen kesilmesine neden oluyordu.

Kırım Yarımadası'ndaki Tatarların yeri, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü savunulan bir bölgesi hâline gelmişti ve bu durum, sadece Rusya ile Azak ve Kefe bölgeleri arasındaki ticareti engellemekle kalmıyor, aynı zamanda Rusya'nın komşu topraklardan herhangi birini sömürgeleştirmek istemesi hâlinde Rusya için büyük riske neden oluyordu. Rusya, o dönemde Tatarların boyunduruğundan yeni kurtulmuş ve Moskova Hanedanı'nın temelleri de oldukça zayıf bir durumdaydı. Bu nedenle Çar, tebaasının ticaretini garanti altına almak ve sınırlarda düzeni sağlamak için Kırım Tatarlarına yıllık haraç ödemek zorundaydı. Ancak, Azak ve Kefe'de Türk yetkililerin Rus ticaretine çeşitli şekillerde müdahale etmesi, bazen Rusları zorla çalıştırması ve bazen de yüklere el koyarak sadece yarı fiyatını ödemesi gibi olaylar yaşanmıştı. Bu nedenle, üçüncü Ivan, tebaasının Azak ve Kefe'deki çeşitli pazarlarla ticaret yapmasını yasaklamıştı.

Rus ticaretinin kesilmesi Türklere büyük rahatsızlık vermiş gibi görünüyordu ve Sultanın Hükûmeti, Tatar Mengli Giray Han aracılığıyla Rusya'nın neden Azak ve Kefe ile ticareti yasakladığını sorguladı. Buna karşılık, Rusya dostane bir şekilde yukarıda belirtilen engelleri sıralayarak Türklere bir protesto ile cevap verdi (1495).

Türklerle Rusya arasındaki ticari ilişkilerin yeniden canlandırılması, her iki hükûmetin de öncelikli meselesi hâline geldi. Her iki tarafın yazılarında bazı şikayetler yer almasına rağmen, ticaretin yeniden canlandırılması umuduyla barışçıl bir tutum sergilendi. Sultan II. Beyazıt, Çar Hükûmeti'nin önerisini yerine getirmek amacıyla, Türk tarafında hükûmet gücünün kötüye kullanılmasını önlemek için bazı adımlar attı.

Rus Hükûmeti'nin bu konudaki ısrarlı ve uzlaşmaz tutumu, Türk hükûmetini yeni bir taviz vermeye zorladı ve üçüncü Ivan'ın Elçisi Breşçev, İstanbul'a davet edilerek nazik bir karşılama yapıldı. Bu durum, Türkiye'nin Batılı güçlere karşı

tutumuyla karşılaştırıldığında, tuhaf görünecek kadar keskin bir tezat oluşturunuyordu. Batılı Elçiler, Türk devlet adamlarının gözünde hak elde etmek için çaba sarf ederken, Türklerin Batılılara yönelik soğuk muamelesi devam ediyordu. Ancak diplomatik ilişkiler hiçbir zaman kesilmedi, çünkü, Türkler, Batılı güçlerin ne kadar acı çekerlerse çeksinler Türkiye ile barışçıl ilişkileri sürdüreceklerine inanıyorlardı.

Türklerin sadece Rusya'ya karşı nazik davranmalarının nedeni, sadece ekonomik çıkarlar değil, aynı zamanda tarih boyunca Batılı güçlerin Türkiye'ye karşı düşmanca tutumları ve Haçlı seferleri düzenlemeleri nedeniyle oluşan olumsuz bir algıdan kaynaklanıyordu. Bu dönemde, Batı Avrupalı güçler, Türkiye'nin varlığını ve gücünü tehlike olarak görmüş ve ona karşı tüm cephelerde çabalarını yoğunlaştırmışlardı. Ancak Rusya, bu süreçte Türkiye'ye karşı çıkan koalisyon dışında kalmıştı. Sultan, Polonya ve Litvanya ile sürekli anlaşmazlıklar içinde olan Rusya'yla dostluğunu korumaya çalıştı. Bu nedenlerin dışında, Türkiye'nin topraklarında asimile edilemeyen çok sayıda Ortodoks Hristiyan da vardı. Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Rusya'dan başka hiçbir ülke Ortodoks inancına bağlı değildi. Özellikle üçüncü Ivan, Paleologos Hanedanı'ndan Sofi ile evlenmişti. Bu da Rus Çarı'na Bizans tahtına veraset hakkı tanındığı anlamına geliyordu. Dolayısıyla, bu koşullar altında Türkiye'nin Rusya'yı düşman olarak görmeme politikasını benimsemesini anlamak zor değildir.

Aynı zamanda, Rusya'nın Kırım'daki Tatarlara haraç ödemesine ve tebaasının ticaretinin kesintiye uğramasına göz yummasına neden olan başka nedenler de vardı. Rusya, güney Kırım'da Tatarları tehlikeli düşmanlar olarak görmüyordu, daha çok endişelendikleri Polonya ve Litvanya idi.

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin düzelmesi, Kırım'a yönelik sorunların çözümü için Moskova'daki siyasetçilerin arzusuydu. Türkiye'nin Polonya ve Litvanya'ya yaklaşmasını engellemenin de faydaları açıktı (Orta Çağ Rusya'sı ve Yakın Doğu meseleleri hakkında bkz: S. Gigareff, *La Politique russe dans la question d'Orient*, Moscou, 1897).

1514 yılında Sultan Selim, Moskova Çarı Vasili ile elçi değişiminde bulundu. Ancak Rusya, Türkiye'ye karşı bir ittifak anlaşması önerdi. Rus Elçisi ertesi yıl İstanbul'a geldiğinde, Kırım'daki Mengli Giray Han'ın Rusya'ya karşı Litvanya'dan yardım istemesini sultana şikâyet etti ve Rus-Türk devletleri arasında bir saldırı ve savunma ittifakı kurmayı teklif etti. Ancak padişah bu fikre pek ilgi göstermedi ve antlaşma fikri başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak, antlaşma, Rus tüccarların Azak ve Kefe ile ticaret yapmakta serbest olduklarını öngörmesi bakımından önemliydi.

Rusya, Moskova'nın Polonya ve Litvanya ile uğraşmasıyla meşgulken, güneye doğru genişlemek için yeterli güce sahip değildi. Karadeniz kıyısındaki Tatarlarla olan ilişkileri de Türklerle çatışmaya neden olmadı. Ancak ulusal güç arttıkça, Kazaklar verimli topraklar ve özgürlük arayışıyla yavaş yavaş güneye, bozkırlara doğru yayıldılar ve doğal olarak Rusya'nın güneye doğru genişlemesini giderek daha fazla teşvik etti. Bu durum, Karadeniz kıyılarında Türkiye ve Rusya'nın çıkarlarının önemli ölçüde değiştiği bir yüzyılı başlattı. İki devlet, bu

dönemde Karadeniz ve Boğazlar üzerinde çatışma yaşama ihtimaliyle karşı karşıyaydı.

(Referanslar)

Önceki kısımda gösterilenlerin dışında;

René Pinon-Histoire diplomatique, Paris, 1929.

Noradounghian-Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman, Paris, 1897.

3. Bölüm: Rusya'nın Karadeniz'e Çıkması

1. Kısım: Çar Petro ve Türkiye

17. yüzyılın sonunda, Büyük Petro'nun Rusya tahtına çıkmasından birkaç yıl önce, Rusya'nın Türkiye'ye yönelik politikası değişti. Daha önce, 1681'de Radzin (Bahçesaray) Antlaşması'nda Rusya, Güney Rusya'nın (Ukrayna) batı kısmını ve o zamanlar Zaporijya olarak bilinen bölgeyi Türk toprağı olarak tanımıştı. Çar, Tatar Prenslerine haraç sözü verdi (Kırım Hanlığı). Ancak Bahçesaray Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Avusturya, Türklerin saldırısına uğradı. Alman Prensleri, 14. Louis'in açığözlü diplomasisi baskısı karşısında Avusturya'ya etkili bir yardımda bulunamadılar.

Avusturya'nın dostlarıysa Venedik Cumhuriyeti, Polonya ve Rusya'ydı. Venedik ve Polonya uzun zamandır Türkiye'ye karşı kin besliyordu. Venedik, Türkiye'den Yunanistan'daki Mora'yı, Polonya'dan ise Padry ve Ukrayna'yı geri almayı umuyordu.

Ancak Rusya iç siyasi istikrara öncelik veriyordu ve Karadeniz kıyısındaki toprakların fethi gibi riskli ve maceralı savaşlarda yer almak istemiyordu. Özellikle Moskova Hükûmeti, Avusturya ile birlikte Türkiye'ye karşı bir savaş asla kazanamayacağını çok iyi biliyordu. Bu nedenle, Avusturya tarafından birlikte hareket etmeye davet edildiğinde, Rusya'nın Padişah ile barış ilişkileri olduğu ve onlara karşı kin beslemediği gerekçesiyle reddetti. Rus Hükûmeti, en başından beri, Avusturya'nın Rusya'nın yardımına kesinlikle ihtiyaç duyacağını biliyordu. Aynı şekilde Polonya da Avusturya'ya yardım etmek için Rusya'nın desteğine ihtiyaç duyuyordu. Çünkü Polonya, Rusya Kırım'daki Tatar Hanlığı'na müdahale etmedikçe Avusturya'nın acil ihtiyaçlarına cevap veremezdi.

Bu durumu bilen Rusya harekete geçmek istemedi. Elbette Rusya için bu, Türkiye'ye darbe vurmak için iyi bir fırsattı, ancak, Türkiye'ye savaş açmadan önce Avusturya'dan bir bedel almak istiyordu. Bu nedenle Avusturya ile yapılan çeşitli görüşmelerin ardından, 1686'da Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Kutsal İttifak'a katıldı. Bu antlaşmaya göre Rusya tüm Anadolu'yu, Kiev şehrini ve Smolensk'i ele geçirecekti (Dobroff-s. 468). Moskova Antlaşması Rusya için büyük bir başarıydı. Smolensk'in ilhak edilmesiyle batıda Dinyeper Nehri boyunca doğal bir sınır oluşturuldu. Güneyde, Küçük Rusya (Kırım) ile birlikte Karadeniz'e açılma fırsatı yaratılıyordu. Bu, aynı zamanda Türkiye ile savaş durumunda Rusya'yı son derece avantajlı bir konuma getirecekti. Antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, Eylül 1686'da Türkiye ile savaş başladı ve Rus birlikleri Vassily Golitsyn komutasında harekete geçti, ancak bu savaş, Rusya'ya beklenen kazanımları getirmedi. Rus ordusu bozkırlarda savaşmaya alışkın değildi ve ertesi yıla kadar savaştıktan sonra bile Kırım'ı işgal edemedi. Tatarlara haraç ödeme yükümlülüğünden de kurtulamadı. Bu deneyim, Büyük Petro'ya faydalı bir ders vererek bu yönde savaşmanın anlamsızlığını fark etmesini sağladı.

Petro, Rusya'nın birkaç yıl savaşız ve dinlenmeye ihtiyacı olduğunu fark ettiği için 1692'de Aydemirov'u Kırım'daki Tatar Han'a göndererek barış sözünü aldı. Ancak 1695'te, Türkiye'ye bağlı devlet olan Azak'a saldırdı. Bu, bozkırlarda

savaşmaktan kaçınmak ve Don Nehri su yollarını kullanmak içindi. Petro ertesi yıl küçük bir filo inşa etti ve nihayet 18 Temmuz 1696'da Azak'ı ele geçirdi.

Azak'ın düşüşü sadece Rusya'yı değil, aynı zamanda Avrupa devletlerini de derinden etkilemişti. Bu zafer, Avrupalı devletlerin güçlü Türklere karşı ilk zaferiydi ve genç Çar'ın liderliğindeki Rus ordusunun sadece bu başarıyla yetineceğine inanmadıkları için Rusya'nın düşmanlıklarından endişe duyuyorlardı. Petro, Azak'ta bir kale ve Taganlog'da bir liman inşa etti (Soloviev, 4.Cilt, s. 214 ve devamı). Avusturya da Türkleri yenerek 1687'da Macaristan'ın başkentini geri aldığı anda, Süleyman Paşa'nın ordusu ağır kayıplar verdikten sonra Belgrad yönünde yeniden mevziletti. Türkiye, Avusturya ile barış yapma umuduyla Mavrokordat'ı Avusturya'ya gönderdi ancak, Türk barış şartları çok tavizkar olmadığından, barış yapılmadı ve 1691'de savaş başladı. Avusturya birlikleri Türk ordusunu Belgrad'dan süpürdü (Dobroff-s. 469).

Bu savaş Türk tarihinde yeni bir dönemi işaret etmektedir. Avusturya-Türkiye arasındaki barış, İngiliz ve Hollandalıların arabuluculuğuyla sağlandı ve 1699'daki Karlofça Antlaşması'yla, Türk İmparatorluğu olarak bilinen büyük gücün parçalanmasına yönelik ilk adım atılmış oldu. Bu antlaşma ile Türkiye, Tuna'nın kuzey kıyısındaki tüm topraklarını Avusturya'ya bırakmış, Polonya ise zafere fazla bir katkısı olmamasına rağmen Padry ve Ukrayna'yı geri almıştır.

Venedik Cumhuriyeti, Mora Yarımadası'ndaki çeşitli şehirleri ele geçirdi ve Dalmaçya'nın büyük bölümünü ilhak etti. Rusya ise Azak'ı kendi topraklarının kalıcı bir parçası hâline getirecekti. Bu, Müslüman devletin geri çekilme hareketinin ilk adımı olmalıydı, ancak Karlofça Antlaşması imzalandığında, müttefikler Türkiye'ye karşı cömert tutumlarına rağmen birbirlerini denetlemiş ve çatışmışlardır. Bu tutum, takip eden yüzyıllarda Doğu'daki çatışmalarda Avrupalı güçlerin her zaman takınacağı ilk tavır oldu (Dobroff-s. 473, 474).

Karlofça Mütarekesi'nden iki yıl sonra Büyük Petro, nihai bir barış antlaşması imzalamak üzere İstanbul'a bir Elçi gönderdi. O sırada Avusturya, Rusya'nın Türkiye'den daha elverişli barış şartları elde edeceğinden endişe ediyordu ve Türkiye ile tek başına bir antlaşma yapmayı planlıyordu. Bu nedenle, Büyük Petro'nun konumu iki yıl öncesine göre daha az elverişliydi. Avusturya ile kurduğu yakınlığı nedeniyle Tuna Nehri bölgesi için endişelenmeyi gereksiz olduğunu gören Türkler, sadece Kırım'da asker toplama belirtileri gösterince, Petro, Türkleri tehdit etmeye karar verdi ve yabancı mühendislerin yardımıyla 9 donanma ve 14 büyük gemi inşa etti. Nisan 1699'da Elçi Ukraintsev, Karadeniz Filosu ile birlikte Kreposti adlı savaş gemisiyle Türkiye'ye doğru harekete geçti. Ukraintsev'in İstanbul'a doğru hareketi beklendiği gibi Türkiye üzerinde derin bir endişe yarattı ve Ruslar barış şartlarını bir an önce kabul ettirmeye çalıştı. Rusların talepleri Karlofça'da sunulanlarla aynıydı.

1. İki ülke arasında dostluk ve barış.
2. İki ülke arasında ticaret özgürlüğü, özellikle Rus ticari gemilerinin Karadeniz'deki seyrüsefer hakkı.
3. Rus vatandaşları için Kudüs'e seyahat serbestisi.
4. Tatar Han'ına verilen haracın kaldırılması.
5. Tatarların ve Kazakların birbirlerinin topraklarına tecavüz etmemeleri.

İki devletin Tam Yetkili Temsilcileri uzun tartışmalar yürüttüler ve ilk madde üzerinde mutabık kaldılar. Barışın imzalanması için bir koşul olarak Rusya, Azak ve civarındaki kale ve topraklara sahip olacak (1700 Antlaşma, madde 4) ve işgal edilen diğer Gazikerman ve Şahinkerman bölgeleri Türkiye'ye iade edilecekti. Ancak Türkiye, bu topraklarda silahlanmayacağını taahhüt edecekti. Rus tarafı, Türk toprağının Kafkasya sınırındaki gibi benzer bir tampon bölge oluşturmayı düşünmekteydi. İkinci madde olan ticaret özgürlüğü konusunda, özellikle de Rusya'nın ticari seyrüseferine açılma meselesinde, Türk tarafı buna şiddetle karşı çıkmıştı. Türkiye'nin bu karşı çıkmasının nedeni, Karadeniz'in Türkiye'nin iç denizi olması ve Karadeniz kıyılarının Türk toprağı olmasıydı. Bu durumun Kızıldeniz'in statüsü ile aynı olduğu ve Karadeniz'den hiçbir yabancı geminin geçmesine izin vermemenin sadece bir gelenek değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en eski kamu hukuku ilkelerinden biri olduğu anlamına gelmekteydi (Mischeff, s. 58-60).

Türkiye, Rusya'ya Karadeniz'deki tüm Türk limanlarında ticaret serbestisi tanımış, ancak, Rus gemilerinin yük taşımaya asla izin vermemişti. Bu ise, Rus ticaret gemilerinin Kerç Limanı'na girmelerine izin verildiği, ancak tüm yüklerini bu limanda aktarmaları gerektiği anlamına geliyordu.

Buna karşılık Rusya bir uzlaşma önerisi sunmuştu ve Rus ticaret gemileri için tüm Karadeniz'de sefer yapma hakkı talep etmek yerine, Kerç ile İstanbul arasında sefer yapma izni istedi. Ancak Türkiye bu talebi de yerine getirmediği gibi, Türk komisyon üyelerinden biri "yabancı gemilere Karadeniz'de serbestçe dolaşma hakkının verileceği zamanın Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerine yaklaşıldığı zaman olduğunu" belirtmişti (Oulianitzky-s. 37).

Böylece, Karadeniz'de seyrüsefer konusu üzerinde mutabakat sağlanmadığından, bunun ayrı görüşmelerde düzenlenmesine karar verildi. Bu nedenle de Antlaşmaya böyle bir maddenin eklenmesine karar verildi.

İki ülke arasında ticari ilişkilerin kurulmasının karşılıklı refaha katkıda bulunacağına ve bu Barış Antlaşması'nın sonuçlarından biri olacağına inanıyoruz. İki ülke arasındaki ticari ilişkilere dair anlaşma, teamüllere göre Rusya'nın Türkiye'ye göndereceği Tam Yetkili Büyükelçi ile müzakere edilecektir." (13.06.1700 tarihli Antlaşma'nın 10. maddesi) denilmekteydi (Noradoughian, Antlaşmalar, s. 201).

Ancak, Türk hükümeti, Karadeniz'in seyrüsefere açılması talebini eski iç hukuku ve teamülleri göstererek reddetmiştir. Türkiye'nin Karadeniz'in bir körfezi olan Azak Denizi'ni Rusya'ya devrettikten sonra bile Rus gemilerine seyir hakkı tanınamaması, uluslararası hukuk açısından bakıldığında, neredeyse hiç açıklanamayacak bir sorun olarak kabul edilebilir. Ancak Türkiye, Rus gücünün giderek güneye kaymasından korktuğu için iç mevzuatını kalkan olarak kullanarak Karadeniz'i diğer ülkelerin gemilerine de açmadı. Bu durum, İstanbul'a savaş gemileri gönderen Büyük Petro'nun tehditkâr politikasının bir yansıması olarak da görülebilir. Rusya'nın Büyük Petro nezdindeki Tam Yetkili Temsilcisi tarafından hazırlanan bir rapora göre, Rusya ile Türkiye arasındaki barış görüşmeleri sırasında, "İngiliz ve Hollanda Büyükelçileri Türk hükümetiyle sürekli temas hâlindeydiler ve Türkiye'ye destek, Rusya'ya ise itidalli bir tutum

benimsemişlerdi. Rusya'nın Türkiye ile ticari rekabete girmesinden korkuyorlardı ve bunun yanı sıra Rus donanmasının gelişimi onlar için bir endişe kaynağıydı.” (Soloviev,14.Cilt, s. 309).

2. Kısım: Prut Antlaşması

Büyük Petro, 1700 Barış Antlaşması'nın 10. maddesi hükümleri uyarınca, antlaşmanın onaylanması için İstanbul'a bir Elçi gönderdi. Ancak Dmitri Galizine'nin görevi, bir hükümet talimatındabelirtildiği üzere, antlaşmanın onaylanmasının ardından Rus gemileri için Azak ve İstanbul arasında serbest geçiş hakkı elde etmektir. Türk Hükûmeti bu seyrüsefer hakkını onayladığı sürece, Rusya, Türkiye'nin Rus gemilerine uyguladığı tüm kısıtlamaları kabul etmeye hazır. Karadeniz o zamanlar korsanların istilasına uğradığından, birçok geminin top ve mermi taşıması alışılmış bir şeydi. Ancak İstanbul Hükûmeti, Rus gemilerinin, korsanların eylemleri nedeniyle uğradığı zararın sorumluluğunu üstlenirse, Rus Hükûmeti ticaret gemilerinin top mühimmatı taşımaması koşulunu kabul etti. Azak ve İstanbul arasında sefer yapan gemiler Karadeniz'e girmeden önce Kerç'teki Türkler tarafından denetlenmesi ve bir ya da birkaç Türk subay ve deniz askerinin gemide bulunması koşulunu kabul etmeye hazır. Çar Hükûmeti'nin böylesine aşağılayıcı koşulları kabul etmeye istekli olmasa da razı olması, Türkiye'nin Karadeniz'de seyrüsefer serbestisini tanımasını sağlamak için ne kadar çok ödün vermek zorunda kaldıklarını göstermektedir.

Bununla birlikte, Galizine'nin girişimde bulunduğu müzakereler başarılı olmadı ve Türk Sadrazam taleplerini her zaman güçlü bir şekilde reddederek şunları söyledi “Türkiye bunu yapmayı reddediyor çünkü Padişah Karadeniz'i yabancıların giremeyeceği kendi ikametgahı olarak görüyor. Karadeniz, haremın arkasına hapsedilmiş bir bakiredir ve yabancıların önüne çıkarılamaz. Yabancı gemilerin bu iç denizde seyretmesine izin vermektense savaşa başvurmayı tercih ederim.” (Soloviev, Cilt 15, s. 72). Galizine, Kudüs Başpiskoposu ile görüştüğünde Başpiskopos kendi görüşünü dile getirdi ve “Karadeniz yolculuğunda Türkiye'yi zorlamamanızı tavsiye ederim. Eğer Rusya bunu onlara dayatırsa, sonunda barışı bozmaktan başka çaremiz kalmayacaktır.” dedi.

Moskova Hükûmeti bunu ne kadar ısrarla iddia ederse, Türkler o kadar şüphelenecek ve Rusya'ya karşı savaşılmaya başlayacaktır. Türk tarafı, Karadeniz ve Azak Denizi'ni çevreleyen Boğazlarda tahkimat inşa ederek Rusya'nın Karadeniz'e girmesini daha iyi engellemeyi ummaktadır. Korktukları şeyin Rus donanması olduğunu ve Çar bunu çok iyi biliyorlar. Dolayısıyla Rusya bu davada ısrar etse bile, Karadeniz'de seyrüsefer hakkını barışçıl yollarla elde etmek mümkün değildir.” (Soloviev).

Başpiskoposun görüşleri Büyük Petro'nun politikasını etkilemiş olabilir. Daha sonra, ilk Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçi Petro Tolstoy İstanbul'a gönderildiğinde, Karadeniz'in seyrüseferi konusunu Türkiye ile müzakere etmesi için kendisine bir emir verilmedi. Petro'nun öğrenmek istediği şey, Türkiye'nin Karadeniz'deki imkânları doğrultusunda Kerç Boğazı'nın girişinde yeni bir kale inşa edildiğine dair haberlerin ne ölçüde doğru olduğuydu.

İstanbul'da 18. yüzyılın başlarında çok az sayıda Rus ikamet ettiği için ticari çıkarları öne süremezlerdi. Buna rağmen, Çar'ın İstanbul'a yerleşik bir Elçi göndermesi, Türklerin şüphelerinin artmasına neden oldu. Batılı ülkelerden gelen temsilcilerin Türk siyasetçileri Rusya konusunda karalamaya çalıştıkları da tartışmasız bir gerçektir.

Büyük Petro, Balkanlar'da hâkim siyasi güç olmak istiyordu ve bunun için Türk topraklarındaki Hristiyanların zihinlerini karıştırarak, rahatsız etmesi gerektiğini biliyordu. Türkiye'de Ruslarla aynı mezhepten olan çok sayıda Rum ve Slav halkın bulunması ve bu Hristiyanların güçlü çarların desteğiyle sultanın yönetiminden kopacakları umudu, Rusya'nın politikasını yürütmesine önemli ölçüde yardımcı oldu.

Tam o sırada Avrupa devletleri İspanya tahtının varisi sorunu ve Polonya'daki iç çatışmalarla meşguldü. Fransa, bir yandan Avusturya'yı Tuna'da kontrol etmenin, diğer yandan da Rusya'nın gücünü Polonya'ya yaymasını önlemenin avantajlı olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle, İstanbul'daki Büyükelçisi Ferriol aracılığıyla, Türkiye'nin hem Avusturya'ya hem de Rusya'ya derhâl savaş açmasını sağlamaya çalıştı. Ancak Türkiye, 14. Louis'in oyununa kolay kolay gelmediği gibi, Rus Büyükelçisi'nin bu fikre muhalefeti de vardı (Rus Büyükelçisi'nin bu dönemde Türk yetkililere yüksek değerli hayvan derileri sunduğu söylenir) ve İstanbul Hükûmeti hangi görüşü takip edeceğinden emin değildi.

Rus-Türk Savaşı'nı başlatma fırsatı nihayet gelmişti: 1708'de Büyük Petro, İsveç Kralı XII Karl'ı Poltava'da yenerek Tatar Hanı'na ve güney Rusya'daki Mazepa'ya geri dönülmez bir darbe indirdi. Karl'ın Türkiye'ye irtica etmesiyle birlikte iade görüşmeleri Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkileri gerdi. Bu dönemde İstanbul'daki Avrupalı devletlerin bu konudaki entrikalarıyla birleşince, 1710 yılında Türkiye Karl'ı teslim etmeyi reddetti ve Rusya'ya savaş ilan ederek Rus Büyükelçisi'ni Yedi Kule'ye (İstanbul'un batısında, şehir surlarının bir parçası) hapsedti.

Büyük Petro oyunu kazanmak için her yolu denemekten çekinmedi. Rusya'nın Türkiye'ye yönelik politikası olarak 19. yüzyılın sonuna kadar muhafazakâr politikacıları etkileyen 'tarihi misyon' (mission historique) politikası zaten ilk olarak Petro tarafından benimsenmiştir. Müslüman yöneticiler altında aynı inanca sahip ezilen halkların kurtuluşunu savunan Petro, ilk olarak 13 Nisan 1711'de Boğdanlı büyük aşiret (Hospadar) Dimitry Kantemir ile bir anlaşma yaptı ve bu anlaşma Boğdan ve Eflak isyanlarını bastırmaya söz verdi. Buna ek olarak Karadağ bölgesindeki Türkleri kontrol etmek amacıyla oradaki isyanları tahrik edecek bir manifesto yayınladı. Daha sonra, Türkiye'nin yurtiçini karıştırmak ve dindış halkların desteklerini almak için Ortodoksluğa savaşın "dindışları Müslümanların zulmünden kurtarmak, tapınaklarını görkemli ve haçlarını yüce kılmak amacıyla" başladığını ilan etti (Dobroff, s. 510, 511).

Büyük Petro'nun bu bildiriye yayınladığı sırada ne kadar dini bir tutkuya sahip olduğu konusunda net bir kanıt bulunmamaktadır. En azından Karadağlılardan iş birliği talep etmesi, kendi çıkarlarına uygun bir durum yaratmak istemesinden kaynaklanıyor olabilirdi ve Büyük Petro'dan sonraki

Çarlar da sık sık benzer yöntemlere başvurmuşlardır. Ancak ulusal kurtuluş meselesine dair özel bir ilgi belirtisi mevcut değildir. Bu konu ilerleyen bölümlerde ele anılacaktır. Ruslar, ikmal zorlukları nedeniyle şaşırtıcı derecede az ilerleme kaydetti ve birlikleri Türklerden daha zayıftı, bu yüzden savaşı kazanma şansları yoktu. Türkiye de ilk muharebedeki kayıplar karşısında şaşkınlı ve Yeniçeri, Sadrazam'dan barış müzakerelerine hızla başlamasını talep etti. Hem Rusya hem de Türkiye barış için o kadar acele ediyordu ki, barış şartlarına ilişkin görüşmeler 10 Temmuz'da başladı ve antlaşma 24 Temmuz'da imzalandı. Bu, 1711 Prut Barışı'ydı (Mischeff, s. 74).

Antlaşmaya göre, Rusya, Azak kalesini Türkiye'ye iade edecek, Taganlog ve civarındaki kaleleri yıkacak ve gelecekte Polonya'nın içişlerine karışmama şartını kabul edecekti. Diğer hususların yanı sıra Rusya, bundan böyle İstanbul'da hiçbir büyükelçinin bulunmamasını ve Kral XII Karl'ın Rusya'dan geçip ülkesine dönmekte serbest olmasını sağlamak zorundaydı. Aynı zamanda, iki ülke arasında ticaret serbestisine ilişkin bir anlaşma müzakere edildi.

Prut Antlaşması, Büyük Petro'nun güneye doğru ilerleyişini durdurdu, ancak bu iki ülke arasında barışın henüz tesis edildiği anlamına gelmiyordu. En azından bir antlaşmanın onaylanması gerekiyordu. Bu dönemde çeşitli entrikalar yaşanmaya başladı. Karl, Büyük Petro'nun ezici yenilgisinden sonra büyük zararlara maruz kalmadan bir barış anlaşması imzalayabilmiş olmasına tahammül edemedi ve barış anlaşmasının onaylanmasını engellemek için her türlü yola başvurdu. Ruslar da benzer şekilde onaylamayı engellemek için harekete geçti. Petro, yenilgi etkisinin ortadan kalkmasını fırsat bilerek Azak'ın Karadeniz'e bakan kilit bölgelerini Türkiye'ye teslim etmeyi reddetti. Buna rağmen iki ülke arasında savaş tekrar patlak vermedi ve İstanbul'daki İngiliz ve Hollanda Diplomatların arabuluculuğuyla 1713 yılında Prut Antlaşması yürürlüğe girdi.

Rusya ile olan anlaşmazlık çözülürken, Türkiye, Venedik Cumhuriyeti ve Avusturya'nın Karlofça Antlaşması'ndan dayattığı haksız şartları artık unutamazdı. Türkiye ilk olarak 1715'te Venedik Cumhuriyeti'ne savaş ilan etti ve 1699 Antlaşması'nda Venedik'e bırakılan tüm şehirleri geri almayı başardı. Ancak, Karlofça Antlaşması'nın garantörü olan Avusturya bu duruma kayıtsız kalamazdı, bu nedenle Avusturyalılar ordusunu harekete geçirdi. Türklerin gafletinden yararlanarak onları Temeşvar'da yenilgiye uğrattı. 16 Ağustos'ta Belgrad'ı işgal etti ve bir başka ordu da Bosna'yı işgal etti. Olumsuz durumu gören İstanbul Hükûmeti barış önerdi ve 21 Temmuz 1718'de Passariwitz'de bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma sonucunda Türkiye, (1) Sırbistan'ın Schabatz eyaletini ve Belgrad kalesini, (2) Macaristan'daki Temeşvar'ı ve (3) Eflak'ta Arda nehrine kadar olan toprakları Avusturya'ya bırakmayı kabul etmek zorunda kaldı (Noradounghian, s. 208-220).

Bu antlaşmanın imzalanmasıyla eş zamanlı olarak Avusturya ile Türkiye arasında bir ticaret antlaşması da imzalanmıştır. Karadeniz'i ilgilendirdiği için 2. maddesinden alıntı yapılması gerekir. Avusturya-Türkiye birbirlerinin kara ve deniz ticareti özgürlüğünü tanımış, ancak Avusturya ticaret gemilerinin Tuna ağzından öteye yani Karadeniz'e girmesine izin verilmemiştir. Karadeniz güzergâhı üzerinden nakledilen tüm yüklerin Türk gemileriyle aktarılmasından

başka seçeneği olmadığı belirtilmiştir “*Ilgi a été convent que les bâtimens imoériaux du Danube n’entreront point dans la Mer Noire...*” (art.2). Böylece Türkiye, büyük bir askeri yenilgi durumunda ulusal güvenliği için önemli olan toprakları düşmanlarına bırakmayı kabul ettiğinde bile, Karadeniz’de yabancı ticari gemileri yasaklamak ve Karadeniz’in sıkı bir şekilde kapatılması ilkesini sürdürmek konusunda ısrarcıydı (Mischeff, s. 78).

3. Kısım: 1735 Savaşı ve Belgrad Barış Konferansı

1: Rusya’nın Azak Denizi’ne Açılması

Prut Antlaşması ile kaybedilenler Rus devlet adamları tarafından unutulmadı. Büyük Petro Petersburg’u inşa etti ve buraya 'Batı'ya açılan pencere' adını verdi. Buna karşılık Azak Denizi’nde 'Yakın Doğu'ya açılan bir pencere' aradı, ancak bu arayışını sonuçlandıramadan hayata veda etti. İmparatoriçe Anna uzun zamandır Prut Antlaşması’nı feshetmeye ve Rusya’nın güneye doğru genişlemesinin önünü açmaya hazırlanıyordu. O sırada, İran tahtını gasp eden II. Tahmasp Kulu Han, Türkleri rahatsız ederek Mezopotamya ve Doğu Anadolu’yu aktif bir şekilde işgal ediyordu. 1735’te Rusya ile bir ittifak kurdu ve birlikte Türklere karşı çıkacaklarına söz verdi. Rusya için Türkiye’ye savaş açmak için fazlasıyla nedenler vardı. Bunlardan ilki, Türklerin Polonya tahtının varisi sorununa karşı takındıkları dostane olmayan tavrıydı. Türkiye, Fransa aracılığıyla Stanislas’ı desteklemiş, perde arkasından ona silah sağlamış, para ve mal vermiştir. İkincisi ise, Kırım Tatarları sürekli olarak Ukrayna sınırını ihlal ederek barış ve huzurlarına zarar veriyorlardı. Üçüncü sorun Kafkasya’ydı. Rusya, kuzeyde Kabardino’ndan güneyde Ermenistan’a kadar olan bölgede bazı birlikler konuşlandırmıştı ve Türkiye, sadece nominal olarak egemen olmasına rağmen bu bölgeyi terk etmek istemiyordu. 1735 yılında Türkler, o sırada Ermenistan’ı işgal etmekte olan İranlı Tahmasp Kuli Han’ı yenmek için Kafkasya’ya asker çıkardılar. Bu da Rusya ile çatışmaya yol açtı. Çeşitli belgeler Rusya’nın bu savaşa hazırlandığını açıkça ortaya koymaktadır (Vandal, Une Ambassade française en Orient sous Louise, s. 250). Rusya’nın İstanbul Büyükelçisi Vishnyakov, Kraliçe Anna’ya aşağıdaki raporu gönderdi.

“*Türk Hükûmeti, Rus birlikleri sınırlarına yaklaştıkça ülkede bir isyan çıkmasından korkmaya başladı. Balkanlar’daki Yunanlılar, Bulgarlar, Eflaklılar, Boğdanlılar ve diğerleri Rus çarına o kadar sadıktı ki, Türklerin kötü yönetiminden kurtulmak için hayatlarını tehlikeye atmaya hazırdılar ve kurtuluşlarını umut ediyorlardı..... Bugün Türkiye’de güvenilecek ne siyasetçi, ne general, ne de mülk sahibi var; her şey darmadağın ve birkaç darbeyle yerle bir olacak. Türkler, adaletsiz güçlerinin sonuna geldiklerini kendileri de biliyor. Üstün imparatorun arzusu, onları sonsuza dek yok etmektir.*” (Vandal, sayfa 248).

İstanbul Hükûmeti Kafkasya’daki Tahmasp Kulu Han’a saldırmak için Kırım’daki Tatarlara harekete geçme emrini verdi. Bu ordu Ermenistan’a girmek için Kabardino’dan geçmek zorundaydı ve bölge üzerinde egemenlik iddiasında bulunan Rus Hükûmeti sert bir protestoda bulunarak Tatar Hanı’na Kabardino’dan geçmesinin savaş nedeni olacağını bildirdi. Ancak Türkiye’nin bu uyarıya aldırması üzerine Rusya, Güney sınırlarında yoğunlaşan birliklerin

harekete geçmesini emrederek Kırım Hanlığı'na saldırdı. Durumun vahimliğini hâlâ kavrayamayan Türkiye, bu çatışmanın evvelden devam eden Tatarlarla Rusların arasındaki sınır çatışması seviyesinde olduğunu düşünüyordu. Rusya'nın Türkiye'ye bir kez daha savaş açacağına ve vatanını bölmeye kalkışacağına Avrupa devletlerinin, özellikle İngiltere, Fransa, Hollanda ve İsveç'in, izin vermeyeceğine inanıyordu. Avrupa ülkelerinden müdahale bekleyen Türkiye, savaş hazırlıklarına başlamayıp 1735 yılının kışını Avrupa ülkelerinden arabuluculuk yapmalarını isteyerek geçirmekle yetinirken, Rusya bu dönemde harekete geçmeye hevesliydi.

Mart 1736'da Rusya, Mareşal Münnich komutasında Azak'a saldırdı. Bu haber Nisan ayı başında İstanbul'a ulaştığında, Türkler ilk kez dehşete düşerek savaş hazırlıklarına başladılar ve nihayet 28 Mayıs'ta Rusya'ya savaş ilan ettiler.

Savaşı ilan etmesine rağmen, Türk Hükûmeti krizi çözmek için Avrupa'dan arabuluculuk talebinde bulunmaya devam ederek barışın tesisi yönünde politikasını yürüttü. Savaş ilanı sadece kamuoyu duyarlılığına saygı gösterilerek alınmış kesin bir karardı ve iktidardaki herkes, başlangıçta dezavantajlı bir şekilde başlayan bu savaş ne kadar uzarsa, devletin göreceği zararın da o kadar büyük olacağını biliyordu. Türkiye'nin ricalarına karşılık olarak arabuluculuk teklif eden ilk ülke Avusturya olmuştur. Elbette Türkler Avusturya'nın Rusya'nın peşinde olduğunu biliyordu, bu yüzden alt niyetleri olduğunu tahmin etmişlerdi, ancak Avusturya'nın konumu da güçlü değildi. Avusturya, Rusya'ya maddi desteğinde bulunmanın karşılığı olarak müttefiki Rusya'nın lehinde bir barış koşullarını ortaya koyma niyetindeydi. Ancak Habsburg Hanedanı henüz Fransa ile olan savaşını henüz bitirmişti ve yeni bir savaşı asla kaldıramazdı. Mali durumu da son derece sıkıştıktı. Bu yüzden Avusturya'nın müttefiki Rusya'ya karşı tek bir asker bile göndermeden görevini yerine getirmek için Prut Antlaşmasını fesih ederek Azak'ı Rusya'ya verme yönünde arabuluculuk yapacağı tahmin ediliyordu. Türkiye'nin bunu bile bile Avusturya'nın teklifini kabul etmesi, onların içinde bulunduğu sıkışık durumunu anlatmaktaydı. Bir yandan Türkiye, kendi menfaatini korumak isteyen güçlü devletleri bu antlaşmanın içine katarak Rusya ve Avusturya'yı bastırabilmeyi umuyordu. Türkiye'nin bu umudu kısa bir süre sonra İngiltere ve Hollanda'nın arabulucu devletlerin arasına girmesiyle gerçekleşti.

O dönemde İstanbul'da kont Vileneuve Fransa Büyükelçisi olarak görev alıyordu. Kendisi gelmiş geçmiş en başarılı ve bilgi sahibi diplomatlarındandı. XV.Luis bu Yakın Doğu krizinde Türkiye'nin yıkılmasına göz yummazdı ve Fransa'nın tek başına arabuluculuk etmesinin devletin menfaatini en iyi şekilde korumanın yolu olacağına inanmıştı. Ancak iş aceleye gelmemeliydi. Olayın gidişatının dikkatle izlenmesi gerekiyordu. Türkiye, arabuluculuğu teklif edenlerin ya adaletsizliğinden yakınacak ya da arabuluculuğun anlamsızlığını fark edecekti ve muhakkak Fransa'dan yardım isteyecekti. İşte o zaman Fransa istediği gibi durumu yönlendirebilirdi. Bu düşünceden yola çıkarak Fransız Büyükelçisi Türk Hükûmeti'ne, Fransa'nın Türkiye'nin kaderiyle yakından ilgilendiğini, ancak şimdilik beş arabulucu olarak görünmese de Türkiye'yi destekleme kararlılığına ve imkanlarına sahip olduğunu belirtmiştir. Bu iyi niyete

karşılık olarak Türkiye, savaşın durumu hakkında Fransa'ya ayrıntılı rapor verme yükümlülüğünün farkına varmıştır. Fransa ise temaslarda bulunmak üzere barış konferansının yapılacağı kampa iki kâtip gönderdi.

2: Niemilof Barış Konferansı

Barış koşulları arasında en zor olan Azak kentinin kime ait olacağıydı. Rusya ise İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın geçiş serbestisini de talep edecekti. 19 Ağustos'ta Tam Yetkili Rus Elçisi Türkiye'ye aşağıdaki barış koşullarını teklif etti.

1) Kuban ve Kırım bölgesi başta olmak üzere Tatarların toprakları (Tuna Nehri'ne kadar) nın bölünmesi.

2) Boğdan ve Eflak'ın bağımsız prenslik olarak Rus Çarı'nın himayesine girmesi.

3) Rusya hükümdarına Çar unvanının tanınması.

4) İki devlet arasındaki ticaret serbestisi.

5) Mevcut antlaşmanın fesih edilmesi.

Ayrıca Avusturya'nın talepleri ise Bulgaristan'daki Vidin kalesi, Sırbistan'daki Niş Kalesi, Bosna'daki Zvornik, Bihaç ve Novi'yi Avusturya'ya verilmesi idi.

Türk tam yetkilisi, müzakereci Rus taleplerini çok ağır bularak reddetti, ancak sonunda İstanbul'un onayına tabi olmak üzere 40 günlük bir süre istedi. Türkiye'nin bu konferans öncesindeki olumsuzluğa rağmen Nemyriv Konferansı'nda sert bir tutum takınması garipti, ancak bunun çeşitli nedenleri vardı. İlk olarak Rusya'nın ağır talepleri Avusturya'nın işine gelmemiş idi. Mevcut olarak Avusturya'nın işgal ettiği Eflak'ı Rusya'nın istemesi Avusturya Hükûmeti'ni fevkalade şaşırttı. Bu arada Türkiye, Rusya ile Avusturya arasından esen ters rüzgârdan yararlanıp resmî görüşme dışında bu iki devletle ayrı ayrı olarak müzakere başlatarak aralarını daha da açmaya çalıştı. Aslında Türkiye'nin hedeflediği bir barış değildi. İkinci neden ise Batı Avrupa devletlerinin Türkiye'yi desteklemiş olmasıydı. Fransa, Rusya ve Avusturya arasındaki iş birliği bozulduğu için, yukarıda belirtilen barış şartlarını tek bir savaş olmadan kabul etmenin iyi bir fikir olmadığını tavsiye etti. Fransız Büyükelçisi, Türkiye'yi savaşa hazır hâle getirmek için barış konferansını ertelemeye çalışmış ve Türk ordusunun, Rusya'nın Avusturya saldırısının imkânsız olduğu kış aylarında yeniden inşa edilmesini önermiştir. Bu arada Avusturya, Fransa'dan arabuluculuk yapmasını istemenin barışa giden kestirme bir yol olduğunu fark ederek Rusya'dan bunu kabul etmesini istedi. Ancak Fransa'nın arabuluculuğuna başvurmak, Rusya'nın Karadeniz'de seyrüsefer hakkı elde etme fırsatını heba etmek anlamına geliyordu. Dolayısıyla Rusya bunu hemen kabul etmedi. Biraz tereddüt ettikten sonra kabul etmesine rağmen Rus diplomatlar İngiltere, Hollanda ve Türkiye ile doğrudan müzakere etmeye çalışarak Fransa'yı dışlamaya çalıştılar. Ancak sonunda, Rusya adına barışı kabul etmesi için Fransız Büyükelçi Villeneuve'e tam yetki verdiler. 1738 Savaşı Türklerin lehine gelişmiştir. Avusturya ordusu Sırbistan bölgesinden geri çekilmek zorunda kalırken, Mareşal Münnich komutasındaki Rus ordusu Tuna ile Dinyeper arasındaki bozkır

bölgesinden rahatsızdı ve istediği gibi hareket edemiyordu. Bu zorlu durumdan yararlanan Türkiye, barışı hızlandırmak yerine, Avusturya ya da Rusya'ya karşı kaybetmeyeceğine dair güvenini yeniden kazanmış görünüyordu. Rusya ve Avusturya, bazı tavizlerle de olsa Türklerle acele barış yapmaya istekliydi, ancak Türkler boyun eğmezse son darbeyi vurmaya hazırdılar. Villeneuve iki ordu arasında bir çatışmayı önlemek için çaba sarf ederken, savaş açıldı: Temmuz 1739'da Türkler Avusturyalıları ağır bir darbe indirdi ve Belgrad'ın yeniden ele geçirilmesi yakındı. Avusturya her şeye rağmen Türkiye ile barış yapmaya karar verdi ve 1 Eylül 1739 tarihinde bir barış antlaşması imzaladı. Bu, Türkiye'nin beklediği şanslı bir gelişme idi. Bu barış sayesinde Türkiye, Sırbistan'ın tamamını ve Belgrad'ı geri alabildi (Vandal, s. 388).

Avusturya ile Türkiye arasındaki barış haberinin bildirildiği sırada, Boğdan bölgesindeki Rus zaferi de Viyana'ya bildirildi. Ama artık çok geçti. Rus ordusunun Türklerle tek başına savaşmaktan başka çaresi yoktu. Rus Hükûmeti de barış için acele ediyordu, ancak Azak Denizi konusunun askıya alınmasını en önemli koşullardan biri sayıyordu, bu nedenle Tam Yetkili Büyükelçi Villeneuve çok zor bir durumdaydı. Fransız Büyükelçisi 18 Eylül'de Rusya ile Türkiye arasında Azak Denizi'nin tarafsız kalması koşuluyla bir barış antlaşması imzalamıştır (Avusturya-Türkiye ve Rusya-Türkiye Antlaşmalarının orijinal metni: Noradounghian, s. 243-265). Türkiye'nin Avusturya'yı bir kez daha Tuna'nın batısına sürmesi ve Rus topraklarını Azak'tan geri çekmesi büyük ölçüde Fransız politikası sayesinde olmuştur. İstanbul Hükûmeti de bu iyiliğe 18 Mayıs 1740 tarihinde Fransa'ya yeni ayrıcalıklar tanıyan bir antlaşma imzalayarak karşılık verdi. Ancak Fransa, Boğazları geçip Karadeniz'e açılma hakkı verilmemesinden memnun değildi. Rus kayıtlarına göre, İstanbul'da limanda bulunan bir Fransız gemisinin Kırım'a kara birlikleri ve silah taşıması için başvuruda bulunulmuş, ancak acil talebe rağmen Türkiye emsal teşkil edeceği korkusuyla bu izni vermemiştir.

Dolayısıyla, Karadeniz'de seyrüsefer hakları meselesi açısından, Belgrad Antlaşması açıkça Rusların bir başarısızlığıydı ve sadece Rusya'nın Karadeniz'den çekilmesini şekillendirmekle kalmadı, bu durum aynı zamanda Azak Denizi'nde savaş gemisi inşa etmeyi veya gemi sahibi olmayı da imkânsız hâle getirdi (Nihai Protokol, madde 3).

Başarısız Rus diplomasisinin nedenleri iki kategoriye ayrılabilir. Birincisi, Rus Hükûmeti'nin İstanbul'daki siyasi durumu tam olarak anlamamış olmasıdır. Batılı güçler Yakın Doğu'daki mevcut durumu yakından takip etmiş ve Türk İmparatorluğu'nu ilgilendiren hayati çıkarlar konusunda komplolar kurmuşlardır. Nemyriv Konferansı'nda Rusya ve Avusturya tarafından sunulan şartlar o kadar ağırdı ki bu şartlar Türkiye'nin varlığını riske atıyordu. İki ülke diğer güçleri dinlemedi ve sadece Türkiye ile müzakere ederek hedeflerine ulaşmaya çalıştı. Bu durumda, Türkiye ile yakın çıkarları olan Fransa'nın her iki ülkenin de başarılı olmasını engellemeye çalışması ve Rusya'yı Karadeniz kıyılarından uzak tutarak Türkiye lehine bir barış antlaşması imzalaması şaşırtıcı değildi. İkincisi ise Rus Hükûmeti'nin Karadeniz'de seyrüsefer hak iddiasıydı. O dönemde Rusya'nın Karadeniz'deki ticareti çok küçük olduğundan, Rusya'nın bu iddiası fiili durum

için gerçekçi değildi. Bu nedenle Batılı güçler, Rusya'nın ticari çıkarlar kisvesi altında başka hedeflere ulaşmaya çalıştığından şüpheleniyordu. Bu, İstanbul'un ele geçirilmesi şüphesiydi. Dolayısıyla Rusya'nın güneye doğru genişlemesini engelleme çabaları yersiz bir korku olarak görülemezdi.

(Referanslar)

Danielevsky (N. J.)-La Russie et l'Europe, Bucarest, 1890.

Dobroff-Youjnoe Slavianstvo, Toursia i sopernitchestvo evropeiskih pravitelstv na Balkanskompolouostrovie, Saint-Petersbourg, 1879.

Soloviev-Histoire de Russie, Moscou, 1879-1835.

Oulianitzky-Les Dardanelles, le Bosphore et la Mer Noire au 18, siècle, Moscou, 1881-1883.

Mischeff-La Mer Noire et les D troits de Constantinople, Paris, 1899.

Vandal-Une Ambassade française en Orient sous Louis XV, Paris, 1887.

4. Kısım: Rusya'nın Karadeniz'e çıkması

1: 1768 Savaşı

Belgrad Barış Antlaşması'ndan bu yana Rusya, özellikle  ari e Elisabetta döneminde Türkiye ile Karadeniz'de ticareti geliştirmeye çalışmıştır. Elbette, antlaşma hükümleri uyarınca, Rusya'nın “Karadeniz'deki tüm ticareti Türk gemileriyle yapmaktan” başka seçeneği yoktu. Ancak daha sonra Karadeniz'de seyrüsefer hakkı konusunda Türklerle müzakerelere yeniden başladılar. Rusya, 1739 Antlaşması'nın iki ülke arasındaki ticareti engellediğini ve gemi yüklerinin aktarılması için kendilerine büyük miktarda zaman ve navlun kaybettirdiğini iddia ediyordu. Müzakereler neredeyse başarıya ulaşımtı, ancak Yedi Yıl Savaşları nedeniyle yarıda kesildi, çünkü Rusya Türk yüksek memurlara rüşvet vererek biraz anlayış ve hoşgörü istedi (Rus temsilcisinin Eylül 1757'de İstanbul'a sunduğu raporda, Sultanın sekreteri Rusya'ya Karadeniz'de yelken açma hakkı verilmesi karşılığında 300.000 ruble talep ettiği belirtilmektedir Ancak Rusya bu talebe cevap vermemiştir).

II. Katerina de bu sorunu çözmek için oldukça çaba harcadı ve dolayısıyla, Karadeniz'de serbest seyrüsefer hakkı elde etmenin bu dönemde Rusya için son derece önemli olduğuna şüphe yoktur. Macaristan topraklarından çok sayıda Sırp Rusya'ya geçerken, Petersburg H k meti tarafından kendilerine geniş araziler verildi ve onları güney sınırını keşfetmeye teşvik etti. Sonuç olarak, sınır ticareti gelişti ve güneye doğru ekonomik ivme nihayet Karadeniz kıyılarına ulaştı. Bu durumdan endişe duyanlar sadece Türkler değildi. Fransız B y kel  Vergennes, XV. Louis'ye sunduğu raporda, bunu son derece önemli bir fenomen olarak tanımlamıştır. Bu, yeni durum Avrupa  lkelerinin düşüncelerini yansıtıyordu. İmparatoriçe Katerina, Büyük Petro'nun başarılarını tamamlamak için Rusya'nın güneye doğru genişleme politikası takip ediyordu ancak Türkiye, Rusya'nın müzakerelerine karşılık taviz verme istekliliği göstermedi. Bu nedenle Rus H k meti müzakereleri sürdürmenin başarı şansı olmadığını anlamış ve meseleyi çözmek için silah gücüne başvurmaktan başka  are olmadığına kanaat getirmiştir.

Ancak, savaşa başvurmak için haklı bir bahaneye ihtiyaç vardı. Ayrıca, Yedi Yıl Savaşları ve Polonya Meselesi (Kral August'un ölümünden sonraki varis meselesi) nedeniyle Rusya'nın şimdilik dinlenmeye ihtiyacı vardı, bu nedenle Katerina çabalarını iç sorunlarla ilgilenmeye ve orduyu reform etmeye yoğunlaştırırken, doğru fırsatın ortaya çıkmasını bekliyordu (Vandal, Louis XV et Elisabeth de Russie, s. 427).

Türk Hükûmeti, güçlerin tavsiyesi üzerine, Rusya'nın gerçek niyetleri hakkında doğru bir tahminde bulundu ve Rusya hazır olmadan savaşı başlatmanın avantajını gördü. Sınırlarındaki bir olayı (Kazak askerlerinin Polonyalı gayri resmî askerleri takip etmek için Kırım Hanı'nın toprakları olan Balta'yı işgal etmesi meselesi) bahane olarak kullandı. Rusya'ya karşı 4 Ekim 1768 tarihinde savaşı ilan edildi. Daha spesifik olarak, Batı Avrupa ülkelerine gönderilen bir bildiriye Türkiye, Rusya'nın Polonya'ya yönelik politikasını kınamış ve Türkiye'nin, Polonya'nın siyasi özgürlüklerini savunmak için savaşa başvurduğunu açıkça belirtmiştir (Sorel, s. 28).

Türkiye'nin Rusya'ya hızla savaş açmasının Fransız entrikalarından kaynaklandığı herkes tarafından biliniyordu. Louis ve İmparatoriçe Katerina arasındaki ilişkiler Polonya meselesi nedeniyle giderek geriliyordu. Yalnızlaşmaktan endişe eden Rusya, Prusya Kralı Büyük Frederick ile hızla bir ittifak kurdu. Bu ittifakın gücüne karşı koymak için Fransa, güç dengesi açısından başka ittifaklar aramak zorunda kaldı. Özellikle İngiltere ile ilişkilerin çok gergin olduğu bir dönemde, bir yandan Prusya'yı baskılamak için Avusturya'yı doldurdu. Rusya'yı kontrol etmek için İsveç, Polonya ve Türkiye'yi kullanma fikri ortaya atıldı.

İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi, Hükûmeti'nin emriyle, derhâl Türkiye'ye İmparatoriçe Katerina'nın hırsları hakkında uyarıda bulundu ve Türkiye'nin Rusya'yı en etkili şekilde vurabilecek konumda olmakla kalmayıp, aynı zamanda bunu yaparak çıkar sağlayacağını açıkladı. Ancak Türk Dışişleri Bakanı, Rusya ve Polonya arasındaki mücadelenin Katolik ve Rum Ortodoks arasındaki bir mücadele olduğunu ve Türkiye'nin doğasında müdahale etmek olmadığını söyleyerek Fransa'nın tekliflerine hemen yanıt vermedi. Ancak Türk Hükûmeti, Rusya'nın Baltık ülkeleri işgalinden beri Rusya'ya karşı olduğundan, İstanbul kısa süre sonra Rusya'ya savaş açmaya karar verdi (Vandal, s. 428).

Türkiye, Rusya ile Tuna arasındaki bozkır bölgesinin Rus ordusunun ilerlemesini imkânsız kılacağına inanıyordu, ancak son yıllarda Macaristan'dan göç eden Sırların gelişimi nedeniyle o bölge artık çorak değildi. Bu nedenle Rus birliklerinin bu bölgenin ötesine geçtiği haberi Türkleri şaşırttı.

Bir diğer önemli konu da Türk topraklarındaki Hristiyanlar ile Rusya arasında giderek artan yakın ilişkilerdi.

Yukarıda da belirtildiği gibi Büyük Petro, Karadağ ve Sırbistan'daki aynı mezheplerin mensuplarını özgürleştirmek için bir bildiri yayınladı ve bunu yapacağına söz verdi. Rusya, Büyük Petro'nun ölümünden sonra bölgedeki propaganda kampanyasını ihmal etmedi. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında, Batılı güçler savaşlarla meşgulken (Avusturya tahtına halefiyet, Yedi Yıl Savaşları, Polonya Meselesi, vb.). Bu arada Rus misyonerler Hristiyanları sürekli

olarak isyana teşvik ediyorlardı. Böylece, 1767'de Karadağ ayaklanması patlak verdi ve bu ateş fırtınası Bosna Hersek'e ulaşacak bir ivme kazandı. Türkiye de işlerine yapılan bu haksız müdahale için Rusya'yı suçlamaya çalışacaktı. Ancak Türkler savaşı yanlış zamanda başlatarak bir fırsatı kaçırdılar: 1768 yılının sonunda, askeri harekate girişmek neredeyse imkansızken, Türkler savaş ilan ederek Rusya'ya yaklaşan bahar savaşlarına hazırlanmak için zaman kazandırmış oldu.

2: Çanakkale Boğazı'nın Kapatılması

Türkiye, Sadrazam Mehmed Emin Paşa'yı, Tuna'nın doğu kıyılarını savunması için başkomutan olarak atadı, ancak Rus ordusuna saldırmaya istekli değildi. Rus ordusu sayıca Türk ordusundan daha azdı, ancak birliklerin kalitesi iyiydi. Temmuz 1769'da iki ordu Dinyestr Nehri kıyısında karşı karşıya geldi ve savaş Hotin Kalesi için yapılan muharebe ile başladı. İki ay süren çatışmalardan sonra Ruslar, Kale'yi ele geçirdi. Türkler ezildi ve Tuna Nehri'nin doğu yakasına çekilerek Boğdan ve Eflak'ı Rus kuvvetlerine bıraktı ve o yılki sefer sona erdi. Türkler, 1770 yılında yapılan bir sonraki savaşta da yenilmişlerdir. Balkan bölgelerindeki Cahul, Bender ve Izmail'deki savaşları kaybettiler ve Don bölgelerinde Azak ile Taganlog'u da kaybettiler. İmparatoriçe Katerina, Voltaire'e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "İki yeni iş yaptım. Yani Azak ve Taganlog'u inşa ettim. Bu ikisi edindiğim mücevherler." demişti. Buna göre, Petersburg sarayının sevinci tahmin edilebilir.

Bu savaşta Ruslar, Türkiye'deki Hristiyanları kışkırtmak için büyük bir plan yaptı. Biri, Ege Denizi'ne yapılan bir keşif gezisiydi. Diğeri ise, Mısır Kralı Mehmet Ali'nin isyanıydı: Temmuz 1769'de Amiral Spiridov komutasındaki ilk Rus seferi Kronstadt'tan Ege Denizi'ne doğru yola çıktı. Bu sefer filosu, büyük ölçüde İngilizlerin yardımıyla Ege Denizi'ne girebilmiştir. Fransız Hükûmeti, Boğaz'da buna darbe indirmeyi planlamış, ancak İngilizler yüzünden bunu gerçekleştirememiştir.

Rus filosu Yunanistan'ın güneyindeki Mola bölgesine ulaştığında, Rusya tarafından Yunanistan içinde iki devrimci birlik oluşturuldu: Pyotr Dolgorukie komutasındaki bir birlik esas olarak batı bölgelerinde faaliyet gösterirken, Albay Barkov komutasındaki diğer birlik ülkenin doğusunda faaliyet gösteriyordu. Albay Barkov tarafından komuta edilen diğer kolordu ise doğu bölgelerinde faaliyet göstermekteydi. Ruslar sadece küçük bir destek verdi, ancak Yunanlıların coşkusu zirveye ulaştı ve esas Türk ordusuyla çarpışana kadar ivme kazandı. Ancak Türk Sultan Muhafızları piyadeleriyle çarpıştıklarında çok az direnç gösterdiler ve dağılıp yenildiler. Barkov liderliğindeki bir düzine Rus askeri hiçbir şey yapamadı ve geri çekilip sefer filosuna sığınmak zorunda kaldı (Oulianitzky-s. 117 ve devamı).

Geride kalan Rum nüfusun Türk askerlerinden gördüğü vahşice muamele hayal gücünün ötesindedir. Binlerce Yunanlı bu yüzden hayatını kaybetti. Rusya ve Yunanistan bu trajedi için birbirlerini suçladılar. Rus temsilciler, hain Yunanlılardan herhangi bir yardım bekleyemeyeceklerini söylediler. (Kont Orlov'un ülkesine gönderdiği rapor), Yunanlıların Rusya'nın kışkırtmasıyla bu

kadar dikkatsizce kandırılmalarına, hazırlıksız oldukları bir savaşı başlatmalarına ve sonunda yalnız ve çaresizlik içinde bırakılmasına çok içerlemişlerdi (Soloviev, Cilt 27, s. 127).

Yunanlıları kışkırtmanın işe yaramayacağını anlayan Rus Hükûmeti, Kont Orlov'a İstanbul, Anadolu ve Mısır'la bağlantıyı kesmek için Çanakkale Boğazı'nda bir abluka planlamasını emretti; Haziran 1770'te Rus filosu Çeşme Körfezi'ndeki Türk filosuna saldırdı ve donanmayı neredeyse yok etti. Bu vesileyle Elphinstone, İstanbul'u bombalamakta ısrar etti, ancak Ege Denizi'ndeki Rus filosunun komutanı tek başına sorumluluk almakta tereddüt ettiği için Çanakkale Boğazı'nın ablukaya alınmasıyla yetinme politikasını benimsemekten başka çaresi yoktu (Dobroff, s. 542). Orlov, derhâl Ege Denizi'ne bakan Türk kıyılarını abluka altına aldığını ilan etti ve İstanbul'a giden gıda ikmallerini kesmeyi planladı, ancak Rus filosu bu ablukayı etkili kılmak için çok zayıftı. Ruslar bu ablukaya devam edecek olsalar bile, bu sadece kâğıt üzerinde kalacaktı. Bu nedenle tarafsız devletler Rusya'nın abluka ilanına giderek daha fazla karşı çıkmaya başlamış, özellikle Türkiye ile yakın çıkarları olan Fransa, Rusya'yı protesto etmiştir.

Hevreux gemisine el konulmasına karşı Fransa tarafından yapılan protestolar aşağıdaki gibidir.

“Rus Hükûmeti'nin Akdeniz'deki Rus filosunun Yakın Doğu'daki Fransız tebaasının ticaretine müdahale etmeyeceği yönündeki açıklamasına rağmen, Amiral Spiridov komutasındaki bir filonun Hevreux gemisini yerinde denetlemekle kalmayıp İzmir'e gönderilen buğdaya el koyması ve gemideki Türkleri alıkoyması, geleneksel uluslararası uygulamalara ve uluslararası hukuka aykırı bir şiddet eylemidir ve Kraliyet Hükûmeti bundan dolayı dehşete düşmekten kendini alamamıştır.”

Bu amaçla Fransız Hükûmeti Rusya'dan derhâl aşağıdaki tedbirleri talep etmiştir (1) Tutuklu Türklerin serbest bırakılması; (2) El konulan yüklerin iadesi; (3) Armatörlere tazminat ödenmesi ve (4) Filo komutanlarına gelecekte bu tür olayların önlenmesi için talimat verilmesi (Oulianitsky, s. 177 ve devamı). Rus Hükûmeti, Fransa ve diğer tarafsız ülkeler arasındaki bir çatışmanın duruma zarar vereceğinden korktu. Derhâl Filo Komutanı ve Kont Orlov'a gelecekte bu tür bir çatışmadan kaçınılmaları için bir emir yayınladı ve Fransız Hükûmeti'ne de Kral 2. Katerina adına üzüntülerini bildirdi (Rus Hükûmet Belgeleri, 1878, Cilt 3, s. 434).

Rusya, Ege Filosu tarafından alınan tedbirleri teoride haksız bulduğu için değil, abluka için kuvvet kullanılması gerektiği ilkesi o dönemde uluslararası hukukta henüz yerleşmemiş olduğu için bu uzlaşmacı tutumu almıştır. Tarafsız bir devletin bunu Rusya'ya karşı bir kalkan olarak kullanması için çok az neden var gibi görünüyordu. Buna rağmen Rusya taviz vermekte gecikmedi, çünkü o dönemdeki siyasi durum, Batılı güçlerin müdahalesinin zararlı olacağı şekildeydi.

Rus veziri Kont Panin, Fransa'ya verilecek tavizlerin Rus çıkarlarıyla çok yakından ilgili olduğunu biliyordu. Rus filosunun ana hedefi İstanbul'a gıda ikmalini kesmek olduğundan, bu amaçla gıda maddelerini kaçak harp malzemesi olarak ihraç etmekten ya da Çanakkale Boğazı'nı tamamen abluka altına almaktan başka seçeneği yoktu. Ancak, 1659 tarihli Pirene Antlaşması'nın 13. maddesi ve

1713 tarihli Utrecht Antlaşması'nın 20. maddesinde olduğu gibi, o dönemde Güçlü devletler teamülleri savaş zamanında gıda maddelerinin kaçak harp malzemesi olarak sayılmasına karşıydı. Devletler, 1766 tarihli İngiliz-Rus Antlaşması'nda açıkça belirtilmiş olan bu konuda hemfikir idi (Mischeff, s. 137). Çanakkale ablukasına gelince, girişini izlemek zor olmasa da, Anadolu üzerinden ya da Marmara Denizi'ndeki bir limandan İstanbul'a gönderilen yükleri engellemek imkansızdı. Savaş sırasında İstanbul'a yiyecek sağlamak için yaklaşık 30.000 devenin kullanılıyor olması da bunu kanıtlamaktadır (Avusturya'daki Rus Büyükelçisi'nin Raporu). Elbette Çanakkale ablukasını İstanbul'a gıda tedarikini zorlaştırmış olmalıdır, ancak Fransız gemileri Mısır'dan İzmir'e gıda taşıdığı ve buradan da karayoluyla Marmara Denizi'ndeki bir limana gönderdiği için Çanakkale ablukasıyla Türkiye'ye ölümcül bir darbe indirilememiştir. Anadolu ve Suriye'nin tüm kıyılarını abluka altına almak zayıf bir filoyla imkansızdı.

Bu durumu yerinde gören Kont Orlov, hükûmetinin talimatlarına aykırı olarak Ege kıyılarına kâğıt üzerinde bir abluka (Blocus fictif) uygulamakla kalmadı, aynı zamanda 1 Mayıs 1772 tarihli bir bildiriyle düşman limanlarına taşınan askeri malzeme, gıda ve savaşıma yarayan malların ele geçirilebileceğini ilan etti. Rus Hükûmeti aynı şeyi yapmak istemiyordu, zira deneyimleri, kâğıttan ablukaların Yedi Yıl Savaşları'ndan beri İngilizlerin kullandığı bir yöntem olduğunu ve kıtadaki devletlere her zaman belirgin şekilde zarar verdiğini göstermişti. Sadece bu da değil, Fransa filusunun Rus filosuna darbe indirmesi hâlinde Rusya'nın durumunun son derece zorlaşacağını da biliyorlardı, bu nedenle tarafsız ülkelerle çatışmadan mümkün olduğunca kaçınma politikasını benimsediler (Mischeff, s. 141, 142).

3: Rusya ile Türkiye Arasındaki Anlaşmazlık ve Avrupa Devletleri

Eylül 1770'te Rus Senatosu Türkiye ile barış şartlarını görüşmeye başladı. Rus politikacılar 1739 deneyimini unutarak, Rusya ile Türkiye arasında kara ve deniz zaferlerine dayalı bir barışın hayalini yeniden kurdular ve Yakın Doğu'nun siyasi meselelerinde ciddi çıkarları olan Batılı güçlerin isteklerini görmezden gelme eğiliminde oldular. Ertesi yılın sonlarına doğru, bu zor durum Rus yetkililer tarafından anlaşılmış gibi görünmektedir ve Kont Panin anı notunda şunları yazmıştır. “Türkiye'nin tüm Avrupa siyasi zincirinin bir üyesi olduğunun ve geçmişte olduğu gibi şimdi de yürüttüğü müzakerelerin her zaman kendisinde payı olan diğer güçlerle müzakerelere yol açacağını acı bir şekilde farkındayım” (Oulianizky, s. 140 ve devamı).

Rus Hükûmeti'nin barış şartları kabaca üç tür koşul içeriyordu. Bunlardan ilki, Türkiye'nin gelecekte Rus topraklarına saldırmaması için yeterli garantilerin verilmesi, özellikle de (a) Kabardino (Kabardah) bölgesinin Rusya'ya bırakılması, (b) Azak ve çevresinin Rusya'ya bırakılması ve (c) Kırım Tatarlarının bağımsızlığının tanınmasıydı. İkincisi ise Türkiye'ye tazminat ödetmekti. Toplam tazminat miktarı 25 milyon ruble idi, dolayısıyla Türk hazinesinin mevcut durumunun bunu ödeyemeyeceği herkes için açıktı. Ödemenin garantisi olarak Rusya, Boğdan ve Eflak'ı işgal edecek, ancak Türkiye ödeme koşullarını ya da garantili işgali kabul etmezse, karşılığında Türkiye'nin Boğdan ve Eflak'ın tam

bağımsızlığını tanımasını talep edecekti. Bu alternatif, her iki devletin de işgaline karşı çıkması gereken Avusturya'nın pozisyonunu ve iki devletin bağımsızlığı yoluyla Türkiye ile arasında bir tampon devlet yaratmanın faydalarını dikkate alacak şekilde tasarlanmıştı. Üçüncüsü ise Rusya Senatosu'nun mutlak bir koşul olarak katı bir tutum sergilemeye karar verdiği Karadeniz'de ticari özgürlük ilkesidir. Kont Orlov'a gönderilen bir Rus Talimatnamesi, “sadece Rus gemilerinin Karadeniz'de serbest geçişini değil, aynı zamanda en çok kayırlan tüm uluslara aynı hak ve ayrıcalıkların tanınmasını ve Türk Hükûmetinin rızasının mutlaka alınmasını” talep ettiğini belirtiyordu (Oulianitzky, s. 164).

Rusya'nın zaferi dünyanın geri kalanı üzerinde derin bir etki yarattı. Ancak Rusya, üçüncü bir ülkenin arabuluculuğunun ya da uzlaştırıcılığının eninde sonunda kendi aleyhine işleyeceğini biliyordu. Bu nedenle, hiçbir ülkeyi barış şartlarından haberdar etmemiş, bu da ilgili ülkelerin şüphelerini derinleştirmişti. Rusya, savaşın patlak vermesinden bu yana hapiste tutulan Rus temsilci Obliskov'un serbest bırakılmasının barış için ilk şart olduğunu iddia ederek Türkiye'ye barış şartları sunmayı reddetmişti. Ama tüm Batılı güçler Rusya'ninkilerle tamamen çelişen çıkarları savunuyordu. Özellikle Avusturya, Rusya'nın aşağı Tuna'da toprak kazanmasına kesinlikle karşıydı. Bunun nedeni, Avusturya'nın bölgeye hâkim olma iradesi olmasa bile, en azından kontrolün başka bir ülkeye geçme fikrinden hoşlanmamasıydı. Bu nedenle, Boğdan ve Eflak için Rusya'ya karşı barış şartları gözden geçirilmezse, bu amaçla savaşa girmeye kararlıydı (Mischeff, s. 150). Böyle bir durumun ortaya çıkması hâlinde Prusya, Rusya ile yaptığı antlaşmaya uygun olarak Rus tarafına silahlı yardımda bulunmak zorundaydı ki bu Prusya'nın hoşlanmadığı bir durumdu. Bu nedenle Prusya bir yandan Avusturya'ya pozisyonunu açıklarken, Rusya'ya karşı Avusturya ile açık bir savaş tehlikesini ima ederek barış şartlarını olabildiğince gevşetmeye çalıştı.

Bu dönemde Büyük Frederick'in ülkesinin çıkarlarını savunmak için zamandan yararlanmayı unutmadığı ve aniden Polonya'nın bölünmesi fikrini ortaya attığı iyi bilinmektedir (Sorel, s. 78). Büyük Frederick yavaş yavaş zamanın kontrolünde kilit oyuncu konumunu aldı. Rusya, Türkiye'ye taviz vererek elde ettiği avantajları Polonya'da kullandığı için Avusturya ile çatışmadan kaçınabildi.

Avusturya'nın Fransa ile bir ittifakı olmasına rağmen, Polonya sorunu konusunda Fransa'nın görüşünü bilerek almadı. Bunun nedenlerinden biri, Avusturya ve Fransa'nın o zamanki duruma ilişkin çıkarlarının her zaman aynı doğrultuda olmamasıydı. Fransa, Rusya'yı güneye çekmek için Türkleri savaşa teşvik etmişti, bu nedenle uzun süreli bir savaşın her iki ülkeyi de yoracağı umuluyordu. Avusturya ise Rusya'nın tükendiğini görmek istiyordu ama aynı zamanda zayıflamış bir Türkiye'nin güç dengesi için iyi olmayacağını düşünüyordu. Başka bir deyişle, Fransa savaşın gecikmeli olarak sona ermesini isterken, Avusturya'nın erken bir barış ummak için sebepleri vardı. Fransız Hükûmeti, 1770 sonunda Choiseul'un düşüşünden sonra Dışişleri Bakanlığı makamının uzun süre boş kalmasıyla bir karmaşa içindeydi ve Kral da diplomatik

bir rol oynamasının beklenemeyeceği bir dönemde barışı korumaya odaklanmıştı (Oulianitzky, s. 198).

İngiltere'nin pozisyonu ise nispeten netti: Yedi Yıl Savaşları 1763'te sona ermiş ve İngiltere ile Fransa arasında barış tesis edilmişti, ancak iki ülke arasındaki ilişkiler pürüzsüz değildi. İngiltere, Fransa'nın sömürgelerini yeniden genişletmeye çalışacağından korkuyordu ve Fransa'ya zarar verecek her şeye katılmaya hazırdı. Bu nedenle, Yakın Doğu konusunda Rusya ve Fransa arasındaki anlaşmazlıkta İngiltere'nin hangi tarafta yer alacağı açıktı. Sadece bu da değil, Rusya o dönemde İngiltere'nin en az korkması gereken güçtü ve Rusya'nın Karadeniz ve Yakın Doğu'daki ticarete güç kazanması ve Fransa'nın bir darbe alması oldukça memnuniyet vericiydi. İngiltere bu çıkarları göz önünde bulundurarak Rus sefer filosuna kolaylık sağladı ve mürettebatın İngiltere'de toplanmasına izin verdi (Michel, s. 156).

Avusturya, Rusya'nın Tuna Nehri'nin aşağı kısımlarına doğru genişlemesinden en çok endişe duyan ülkeydi. Elbette gerektiğinde buna karşı koyabilirdi, ancak Dışişleri Bakanı Kaunitz'in bunu yapacak kararlılığa sahip olduğu şüpheliydi. Prusya ve Rusya gibi Avusturya da Avrupa'da huzursuzluk istemiyordu. Ancak hem Boğdan'da hem de Eflak'ta Rus gücünün kurulması Avusturya'nın hoşuna gitmezdi. Bu durum, Rus Hükûmeti o dönemde Türkiye ile bir barış anlaşması yapılması konusunda Avusturya'nın niyetini gizlice sorduğunda Avusturya Dışişleri Bakanı'nın söylediği şu sözlerden de anlaşılabilir (Mischeff, s. 159).

“İki eyaletin egemenliğinin güçlü ya da zayıf başka bir devlete devredilmesi Avusturya'nın güvenlik ve barışına aykırıdır. Eğer bu iki devlet güçlü bir devletin elinde olursa, bu güçlü devletin gücü artacak, komşu devletlerin güvenliğini tehdit edecek ve bir bütün olarak Avrupa'nın denge ve güvenliğine zarar verecektir. Daha zayıf devletlerin eline düşerlerse, Tatarların istilasını önleyemeyeceklerdir. Tatarlar bu yönden istila ederse, gelecekte sadece Avusturya'yı değil, aynı zamanda iki veya üç ülkeyi daha tehdit edecektir.”

Bu nedenle Avusturya her iki devletin işgali konusunda Rusya'ya karşı çıktı, ancak aynı nedenle Tatarların bağımsızlığına da karşı çıktı. Tarihçilere göre Avusturya Dışişleri Bakanı'nın Rusya'ya karşı olduğunu ifade etmesi, Prusya Hükûmetiyle zaten anlaşmış ya da en azından bu yönde garantiler almış olmasından kaynaklanmıştır (Sorel, s. 171).

Her hâlükârda, Avusturya'nın muhalefeti nedeniyle Balkanların umduğu gibi gitmediğini fark eden Rusya, Büyük Friedrich'in önerisine uydu ve bunun yerine Polonya'yı almakla yetinmeye çalıştı. Prusya Hükûmeti, Rusya'nın Polonya'nın bölünmesini kabul ettiğini öğrendiğinde, Avusturya'nın niyetine bakmaksızın önceden kararlaştırdığı planları uygulamaya kararlıydı. Büyük Frederick'in, kardeşi Heinrich'e verdiği, “Rusya ile bir uzlaşmaya varılabildiği sürece Avusturya'da gözü olmadığı” (Si cela est une fois conclu, je me manque des Antrichiens') sözünü içeren talimatname de şüphesiz bunu doğrulamaktadır (Sorel, s. 134). Bu nedenle, Rusya'nın Avrupa meselelerinde açıkça uzlaşmacı ve Prusya'nın Polonya meselelerinde açıkça katı bir tutum sergilediği göz önüne alındığında, Avusturya hem Rusya'yı hem de Prusya'yı takip etmenin ve kendi

payına düşen kârın altına girmenin en iyisi olduğunu düşündü. Koşullar konusunda ise, Rusya'nın isteklerini normal karşılayarak onay verdiğini açıkladı. Ancak hem Rusya hem de Prusya ile yapılan antlaşmalar tam olarak sonuçlanmadığından Avusturya, İstanbul'daki elçisi aracılığıyla Türkiye'ye barış önerisinde bulundu. Ancak Avusturya daha önce (6 Temmuz 1771) Türkiye ile bir ittifak antlaşması imzalamış ve Türkiye'ye (1) Rusya tarafından işgal edilen Türkiye topraklarındaki Türk kalelerinin iadesini Rusya'dan almak için tüm yola (barışçıl görüşmeler veya güç) başvuracağına ve bu nedenle Polonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve özgürlüğünde hiçbir değişiklik yapılmayacağına dair söz vermişti (Sorel, s. 160).

Türk politikacılar ülkelerinin yalnız ve kimseden destek beklemeyeceklerini anlayınca 30 Mayıs 1772'de Yergöğü (Giurgiu)'de Ateşkes Antlaşması'nı imzaladılar ve Fokşan kasabasında bir barış konferansı düzenleyeceklerine söz verdiler.

4: Bükreş Konferansı'nın Başarısızlığı

Temmuz 1772'nin sonunda Rus ve Rus-Türk Tam Yetkili Temsilcileri Fokşan kasabasında bir araya geldiler, ancak her iki taraf da kararlıydı ve aralarında büyük görüş ayrılıkları vardı. Rus Tam Yetkili Temsilcisi Tatar bağımsızlığını ciddi bir şekilde talep etti, ancak Türkler İslami ilke nedeniyle Tatarlara bağımsızlık vermedi. Buna izin vermek Sultan'ın saygınlığını ihlal etmek olduğu için Türkiye'nin en azından Kağan seçimini onaylama yetkisini saklı tutması kesinlikle gerekliydi ve bu, dini ilkeye aykırı olmamak için savunuluyordu. Ancak Rusya, Türkiye'nin iddialarının kabul edilmesi hâlinde durumun savaş öncesiyle aynı olacağını ve Tatarların statüsünün değişmeyeceğini söyleyerek buna karşı çıktı. 28 Ağustos'tan sonra konferans dağıldı ve her iki tarafın Tam Yetkili Temsilcileri de evlerinin yolunu tuttu.

Katerina barış yapılacağı konusunda son derece umutluydu ve barışın başarısızlıkla sonuçlanması karşısında hayal kırıklığına uğramaktan kendini alamadı. Prusya ve Avusturya'nın desteğini alan Türkiye'nin tavrının bu kadar uzlaşmaz olmasını bugün bile anlamak zordur. İstanbul Hükûmeti, Rusya'nın Tatar bağımsızlığının tanınması yönündeki mutlak talebinin farkındaydı. Bu dönemde Türkiye ile savaşın yeniden başlaması, Rusya'nın en çok nefret ettiği şeydi. Yıllarca süren savaş nedeniyle hazine büyük bir sıkıntı içindeydi ve Rus ordusu salgınlar ve yorgunluk nedeniyle ciddi şekilde demoralize olmuştu. Sadece bu da değil, İsveç ile olan çatışma da Rus birliklerine ne zaman ihtiyaç duyulacağının belli olmadığı anlamına geliyordu.

Rus Vezir Kont Panin, müzakerelerdeki zorluklardan Kont Orlov'un sorumlu olduğunu tespit etti. Başlangıçta Türkiye'nin uzlaşmazlığı Fransız Büyükelçisi'nden kaynaklanıyordu, ancak Avusturya Büyükelçisi Thugut'un tutumu samimiyetten yoksundu ve Türk tarafıyla gizli görüşmeler yaptığına dair işaretler vardı, bu da Türk Tam Yetkili Temsilcisi'nin tutumunu daha da uzlaşmaz hâle getirdi (Mischeff, s. 163 ve devamı). Rus Hükûmeti Avusturya ile görüşerek Thugut'a gerekli talimatları verdi ve bu talimatlar toplantı yerine ancak toplantı dağıldıktan sonra ulaştı. Dolayısıyla Kont Panin'e göre, Kont Orlov görüşmelere

önce çözülmesi daha kolay olan koşullardan başlamalı ve en zor meseleleri sonraya bırakmalıydı. Görüşmenin Rus Tam Yetkili Temsilcisi'nin kötü yönetimi nedeniyle bozulduğu sonucuna çabucak vardı. Rus Hükûmeti, Obliyeskov'un resmi bir elçi olarak derhâl barış görüşmelerine başlamasını emretti ve 7 Eylül'den itibaren Türk tarafıyla yapılacak görüşmelerin ardından Bükreş'teki konferansa devam etme sözü verdi.

Bükreş Konferansı Ekim ayının sonunda başladı. Barışın önündeki ilk engel Rusya'nın Kerç ve Yenikale'den vazgeçme talebiydi. Bu iki bölge, Türklerin Karadeniz'in anahtarı olarak gördükleri Azak Denizi'nden Karadeniz'e uzanan boğazdı. Buralardan vazgeçmek, İstanbul'un anahtarlarını düşmana teslim etmekle eşdeğerdir ve bu görüşten asla vazgeçmeyecektir. Türk iddiaları karşısında Rusya, Tatarlar üzerinde dini kontrolü kabul etmeye hazırды, ancak bunun karşılığında Kerç ve Yenikale'nin işgalini talep ediyordu. Bükreş Konferansı'nda, her ikisi de aynı argümanları tekrarlayan birkaç toplantı yapıldı. Ancak Türkler, Tatar bağımsızlığı, Kerç'in bırakılması ve Karadeniz'de seyrüsefer özgürlüğünün aynı meselenin iki yüzü olduğuna ve bunlardan herhangi birinin bırakılmasının Türk güvenliğinde büyük bir çatlağa neden olacağına inanıyordu.

Müzakerelerde başarı şansının son derece düşük olduğunu gören Rus Tam Yetkili Temsilcisi, Hükûmetine, eğer gerçekten barış yapmak istiyorsa daha fazla taviz vermekten başka bir yol olmadığını bildirdi. İstanbul'da, Kerç ve Yenikale'nin bırakılmasına karşı çıkan Fransız ve Avusturya Büyükelçileri, Türkiye'ye hiçbir tavizin gerekli olmadığını tavsiye etmişlerdi, bu nedenle Türk Hükûmeti'nin tutumu daha da uzlaşmaz hâle geldi. Bu arada Petersburg, tam yetkili barış elçilerine bir yönerge taslağı hazırlamıştı ve Rus Hükûmeti'nin uzlaşma önerisi, Kerç ve Yenikale'ye sahip olma konusunda taviz vermek ve aynı zamanda konferansın devam edebilmesi için Karadeniz'de seyrüsefer konusunda bazı kısıtlamalara izin vermektir. Ancak İmparatoriçe Katerina bu şartlara kesinlikle karşıydı ve asıl politikasına sadık kalmaya kararlıydı, bu nedenle ertesi yıl Şubat ayında Türklere bir ultimatom gönderdi. Türk Tam Yetkili Temsilcisi de Rus taleplerini reddetti, ancak yine de bunun İstanbul Hükûmeti'ne iletilmesine izin verdi. İstanbul Hükûmeti'nde Kerç'in bırakılmasına karşı güçlü bir muhalefet vardı ve savaşa devam etmeyi tercih edeceklerine dair işaretler veriliyordu. Bu nedenle Bükreş Konferansı da 22 Mart'ta bir sonuç çıkmadan sona erdi ve Türk Tam Yetkili Temsilcisi müzakerelere yazılı olarak devam edeceğine söz verdi (Mischeff, s. 181).

Konferans bozulur bozulmaz Tuna kıyısında savaş patlak verdi ve Rus ordusu Tuna'nın sağ kıyısına ulaştı, ancak bu pozisyonu uzun süre korumak zordu ve kış kampı zamanı yaklaşıyordu, bu nedenle iki ülke arasında barış görüşmeleri yeniden başlatıldı. O dönemde Rusya'da patlak veren ve Orenburg'u isyancıların eline bırakan Pugachyov İsyanı, Katerina'nın bir an önce barışı yeniden tesis etme ihtiyacını fark etmesine neden oldu ve sonunda tüm yetkililere yukarıda bahsedilen uzlaşmayı vermeye karar verdi (Rus Hükûmet Belgeleri 1879, Cilt 3, s. 148).

1. Tatar Hanı'na karşı ülkenin bağımsızlığını tanımak, ancak Türkiye'nin bir İslam halifeliği olarak onunla dini ilişkilerini sürdürmesi.

2. Özi ilçesindeki (Dinyepr ve Dinyestr Nehirleri arasındaki) toprakların Rusya'ya bırakılması. Rusya, Karadeniz'de ticaret gemilerini seyretme özgürlüğüne sahip olacaktır. Ancak, Tuna Nehri ve İstanbul Boğazı'ndan da geçebilirler.

3. Rus ticaret gemileri tüm Türk limanlarına (İstanbul dâhil) girebilir.

4. 4.Türkiye, Azak şehrini ve civarındaki toprakları Rusya'ya bırakacak. Rusya, Boğdan, Eflak ve Besarabya'yı Türkiye'ye iade edecektir. Aynı durum Ege Denizi adaları ve Giorgia Kalesi için de geçerlidir.

Şartlar Kerç ve Yenikale'nin terk edilmesini gerektirmiyordu. Barış şartları Rusya için önemli bir tavizdi, ancak savaş ateşiyle yanıp tutuşan yeni Türk Padişahı I. Abdülhamid, barış yapmadan Rus şartlarını tekmeledi.

Rus komutan Rumyantsev birliklerini derhâl ilerleterek Türk ordusuna darbe indirdi, bunun üzerine Türkler acilen barış istedi ve 21 Temmuz 1774'te (Prut Antlaşması'nın yıl dönümü) küçük Kaynarca köyünde bir antlaşma imzaladı. Söylemeye gerek yok ki, bu anlaşmanın şartları Türkler için bir önceki dönemdeki Rus teklifinden çok daha az elverişliydi.

5: Küçük Kaynarca Antlaşması

Kaynarca Sözleşmesi'nin 11. maddesi Rus ticaret gemilerinin Karadeniz'de herhangi bir kısıtlama olmaksızın serbestçe seyretmesine izin vermektedir (Noradounghian, Antlaşmalar, s. 324, 325).

“Pour l'avantage commun et réciproque des deux Empires on établira une navigation libre et non interrompue pour les bâtiments et vaisseaux marchands appartenant aux deux Puissances Contractantes sur toutes les Mers qui baignent leurs Etats, et la Sublime-Porte permet aux bâtiments et vaisseaux marchands russes le passage libre dans ses ports et en tous lieux, absolument de la même manière dont en jouissent les autres Puissances, dans le commerce qu'elles font de la Mer Noire dans la Mer Blanche et réciproquement de la Mer Blanche dans la Mer Noire, et d'aborder à toutes les plages et ports, et dans les passages et canaux qui unissent ces mers.

La Sublime-Porte permet encore au sujet de l'Empire russe de faire dans ses possessions le commerce par terre ainsi que par eaux, en navigant même sur le fleuve du Danube, conformément à ce qui est expliqué ci-dessus dans le présent article, avec tous les mêmes privilèges et avantages dont jouissent dans les susdites possessions les nations les plus amies de la Sublime-Porte, et qu'elle favorise le plus les privilèges de commerce, telles que les Français et les Anglais. Les capitulations de ces deux nations et des autres, comme si elles étaient insérées ici mot pour mot, doivent, dans toutes les occasions, servir de règles tant pour le commerce des Russes que pour les marchands russes, lesquels, en payant les mêmes droits que ces nations, pourront emporter et exporter toute espèce de marchandises, et aborder à tout port et à toute plage, tant dans la Mer Noire que dans les autres, comme aussi à Constantinople.....”

“İki İmparatorluğun ortak ve karşılıklı yararları için, iki âkit devlete ait ticaret gemileri için, devletlerini sınırlayan bütün denizlerde serbest ve kesintisiz seyrüsefer sağlanacak ve Osmanlı Hükümet, Rus ticaret gemilerine, diğer

devletlerin Karadeniz'den Akdeniz'e ve karşılıklı olarak Akdeniz'den Karadeniz'e yaptıkları ticarette yararlandıkları şekilde, limanlarında ve her yerde serbest geçiş izni verecektir.

Osmanlı Hükümeti, ayrıca, Rusya İmparatorluğu tebaasının, yukarıda bu maddede açıklananlara uygun olarak, kendi topraklarında karadan olduğu kadar denizden de ticaret yapmasına, hatta Tuna Nehri üzerinde yelken açmasına, en güçlü ulusların söz konusu topraklarda yararlandıkları tüm ayrıcalık ve avantajlara sahip olmasına izin verir. İngilizlerin, Fransızların ve diğerlerinin sahip olduğu kapitülasyonlar işbu maddede belirlenecek ve Rusların yapacağı ticaretlere de her durumda aynen uygulanacaktır.

Rus tüccarlar söz konusu yabancılarla aynı vergiyi ödeyerek tüm yüklerin ihracatı, ithalatını gerçekleştirebilecek ve tüm limanlara; Karadeniz ve diğer denize (İstanbul da dâhil) girebilecektir.”

Böylece, Rusya'nın Büyük Petro'dan beri göz diktiği Karadeniz'de seyrüsefer hakkı tanınmakla kalmadı, aynı zamanda daha önce bir Türk denizi olan ve diğer ülkelere açık olmayan Karadeniz'in kuzey kıyısına Rus bayrağı çekildi. Bu antlaşma uyarınca Rusya tarafından elde edilen topraklar aşağıdaki gibidir.

1. Azak ve çevresindeki bölgeler (Madde 20)
2. Dinyeper Halici ağzındaki Kılbrun kalesi ve çevresindeki alan (Madde 18)
3. Kerç ve Yenikale kaleleri (Madde 19)
4. Tatar Hanı'nın rızasına tabi olarak Kabardino bölgesinin tamamının toprakları (Madde 21)

Yine, Kırım Tatarlarına yeni bir bağımsızlık verildi, ancak Rusya'nın onları ilhak etmesi an meselesiydi. Türkiye ve Rusya, hanı kendi lehlerine tutmak için komplolar kurarken Kırım'daki çatışmalar hiç bitmedi. Sonuç olarak, Rusya'nın güney sınırı istikrarsızdı.

Katerina kararlı bir şekilde burayı ilhak etmeye karar verdi ve General Potemkin'e burayı işgal ettirip Türkleri her fırsatta kovdurdu.

Batılı güçlerin bu dönemdeki tutumunu tanımlamak gerekirse, Batı Avrupa ülkelerinin seyirci kalma tutumunu benimsediğini söylemek doğru olacaktır. İngiltere, Kuzey Amerika bağımsızlık hareketi karşısında geniş sömürgelerini kaybediyordu ve Doğu meselelerine karışacak hareket özgürlüğüne sahip değildi. Fransa aynı zamanda Kuzey Amerika'daki bağımsızlık hareketine odaklanmıştı ve Türkiye'ye yardım etmeyi göze alamazdı; Prusya Kralı Büyük Frederick ise yaşılanıyor ve eski gücünü kaybediyordu. Avusturya ve Rusya arasındaki ilişkiler de önemli ölçüde değişti. Yani Kaynarca Antlaşması'ndan önce Prusya'nın Rusya'nın başarısını mümkün olduğunca engelleme çabaları Berlin ve Petersburg'un arasının açılmasına neden olurken, Avusturya ve Rusya yakınlaşmıştı.

Avusturya'nın 1772'den 1774'e kadar sergilediği olumlu tarafsız tutum Rusya'ya Avusturya ile yakınlaşma fırsatı verdi ve İkinci Katerina ile İkinci Joseph arasındaki bir görüşmenin ardından iki ülke arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. Böylece Rusya, Viyana sarayının muhalefetinden endişe duymadan

Türkiye'ye karşı istediğini yapabildi. Dolayısıyla, bu durum Türkiye'yi tamamen yalnız bıraktı ve Kırım'ın Rusya'ya ilhakını sağlayan antlaşma 8 Ocak 1784'te İstanbul'da imzalandı. Türkler bu ilhaktan memnun değildi ve Kırım'ı geri almak için fırsat kolluyorlardı, ancak Rus Hükûmeti de Kırım'ı geliştirmeye hevesliydi ve General Potemkin'i ilk Genel Vali olarak atadı. Ayrıca Kerson'da bir cephanelik, Sivastopol'da bir askeri liman inşa etti ve bir Karadeniz filosu kurdu. Rus misyonerlerin Balkanlar'dan Mısır'a kadar uzanmaları, Türkleri Rus emelleri konusunda giderek daha tedirgin hâle getirdi. Katerina 1787'nin başında Güney Rusya'yı gezerek Polonya Kralı ve Avusturya İmparatoru'yla görüşmekle kalmadı, aynı zamanda askeri birlikleriyle Türkleri tehdit etti. Bu da Batılı güçlerin Rusya'nın saldırgan politikasına karşı olduklarını ifade etmelerine yol açtı, Fransa Türkiye'yi sakinleştirmeye çalışmakla yetiniyordu. İngiltere ve Prusya, Rusya'ya karşı açıkça kısıtlayıcı bir tutum sergilemiştir. İngiltere'nin saldırgan tutumu, Kuzey Amerika'daki sömürgelerini kaybetme pahasına Hindistan ve Yakın Doğu'daki ticari çıkarlarını genişletme ihtiyacının bir sonucuydu ve sonunda Türkiye'nin korunmasını savunarak hem Rusya'ya hem de Avusturya'ya karşı bir politikaya yöneldi. Bu durumdan cesaret alan Türkler, savaşa girme konusunda giderek daha kararlı hâle geldiler ve Katerina'nın Rus başkentine dönmesi üzerine savaş ilan ettiler.

Ancak Türkiye'nin askeri talihi bu savaşta da son derece kötüydü ve yıllar süren savaş yenilgisinin ardından Ocak 1792'de Yaş Barış Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Rusya, topraklarını Karadeniz kıyısı boyunca Dinyestr Nehri'nin ağzına kadar genişletti. Yaş Antlaşması'nın Rusya'ya sağladığı faydalar nispeten az olsa da Katerina bir gün İstanbul'u ele geçirme fırsatını kaçırmamak için bu barışı imzaladı ve bu arada, Rusya'nın en başarılı toprak işgalcisi olan Çariçe, 1796 yılında İstanbul'u ele geçiremeden hayata veda etti. Ondan sonra tahta geçen I. Pavel, önceki Çariçe'nin aksine bir barış politikası benimsedi ve bu nedenle bir süre barış dönemi yaşandı.

Kaynarca ve Yaş Antlaşmaları Rusya'ya Karadeniz limanlarına serbest erişim hakkı tanıdı ve bir filo oluşturarak Karadeniz'in kuzey kıyılarını işgal etmesine izin vermiştir. Bu şüphesiz Yakın Doğu ilişkilerinde yeni bir döneme işaret ediyordu, ancak Rusya hiçbir şekilde tatmin olmamıştı. Güney Rusya'nın geliştirilmesi ve Karadeniz'deki ticaretin ilerlemesiyle birlikte, Rusya, güney deniz girişinin İstanbul Hükûmeti'nin her hamlesiyle etkilenmemesi gerektiğini fark etti. Aynı zamanda, Rusya'nın Karadeniz'deki üstünlüğünün Batılı güçler tarafından doğrudan sarsılabileceği gerçeğinden de hoşlanmıyordu. O hâlde Rusya bu tehlikeleri nasıl ortadan kaldırılabirdi? Rusya Türkiye'ye yaklaşmalı ve bunu bir ittifaka dönüştürmeli miydi? Ancak ilgili diğer ülkeler böyle bir duruma izin verir miydi? Yakın Doğu'nun sorunları, 19. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Türkiye'nin dostu mu yoksa düşmanı mı olduğuna bağlı olarak sürekli dalgalanmıştır. Bir Rus diplomatın dediği gibi, "Rusya'nın İstanbul'daki rolü dışarıdan görüldüğü kadar karmaşık değil. İki şeyden biri olacak ya Türkiye'nin en iyi dostu olmak ya da Türkiye'nin en büyük düşmanı olmak" (I. Nikolay'ın Türkiye Büyükelçisi Butenyov'un ifadesiyle; Thouvenel-Nicolas I et Napoleon III, Paris 1891, s. 90). Tabiatıyla, Avrupalı güçler her hâlükârda Rusya'nın gerçek

niyetinden şüpheleniyor ve politikalarının uygulanmasını engellemeye çalışıyorlardı.

(Referanslar)

Bölüm başında belirtilenlerin dışında;

Vandal (Albert)-Louise XV et Elisabeth de Russie, 3e édition Paris, 1887.

Sorel (Albert)-La question d'Orient au XVIII siècle.

Hammer-Histoire de l'Empire Ottoman.

Mischief-La Mer Noire et les D troits de Cons-ple, Paris, 1899.

Oulianitzky-Les Dardanelles, le Bosphore et La Mer Noire au XVIII si cle, Moscou, 1881-1883.

Goriainoff-Le Bosphore et les Dardanelles, Paris, 1910.

4. Bölüm: Boğaz'ın Kapatılması

1. Kısım: Rus Donanmasının Boğaz'dan Geçmesi

Avrupa'nın 18. yüzyılın sonunda aldığı hâl, Rusya'nın Türkiye'ye yönelik politikasında yeni değişikliklere yol açtı. Bonaparte'ın Mısır seferinin bir sonucu olarak Türkiye, geleneksel düşmanı Rusya'ya güvenme politikasını benimsedi ve I. Pavel, Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasında tek sorumluluğu üstlenerek Sultanın en büyük dostu hâline geldi.

Rus Karadeniz filosunun Napolyon'un filosuyla çarpışmak üzere Boğazlardan Akdeniz'e geçmesine izin verilmekle kalınmamış, aynı zamanda Rus Başkomutan Ushakov'un Birleşik Filo Başkomutanı olarak atanmasıyla Rusya ve Türkiye filolarının ortak hareket etmesine de izin verilmiştir.

İki ülkeyi uzun süredir devam eden kinlerini unutmaya ve bir ittifak kurmaya iten koşulların aşağıdaki paragraflarda açıklanma gereği vardır. I. Pavel, Katerina II'nin veliaht prensi olarak çok lüks bir hayat yaşıyordu ama aynı zamanda Rus devlet teşkilatının zayıflıklarını da biliyordu ve çeşitli idari konularda çok bilgiliydi. Uzun yıllar boyunca dış savaşlarda başarılı olan Rus ordusu, giderek daha yetersiz bir şekilde organize oluyordu ve buna ek olarak, 1756'dan beri süren savaşlar nedeniyle hazine giderek daha da fakirleşiyordu. Her iki sorunu da çözmek için dış politikasının değişmesi gerekiyordu. I. Pavel, selefi III. Pyotr ya da Çariçe Elisabetta gibi, sadece komşu ülkelerin çıkarlarını korumak için askeri güç kullanılmasına kesinlikle karşıydı. Bununla birlikte, Rusya'nın hayati çıkarlarını savunmak için savaştan kaçınma cesareti, Fransız devrimci Hükûmeti'yle diplomatik ilişkilerini kesmesinden açıkça görülmüyordu (Milioutine, Cilt 1, s. 1070).

Pavel I'den başka hiç kimse, genel olarak Avrupa'nın yerleşik düzenini altüst eden Fransız Devrimi'nin ruhuna karşı ortodoksluğu savunmak için ayağa kalkamazdı. Avusturya, Prusya ve diğer krallıkların Fransız devrimci güçleri tarafından ezilmesi, Rusya'nın güvenliği için ölümcül bir darbe olacaktı. Ayrıca, 17 Ekim 1797'de Fransa ile Avusturya arasında imzalanan ve İyonya Adaları ile Arnavutluk'taki kilit bölgeleri Fransa'ya tahsis eden Campo-Formio Antlaşması, Rus çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak görüldüğü için Rus Hükûmeti'ne az olmayan bir etki yarattı.

Bonaparte'ın Akdeniz'in merkezine yerleşmesi ve önemli askeri ve ekonomik alanları ele geçirmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapılarına dayanma ve Yakın Doğu meselelerinde düşman ya da müttefik olarak önemli bir rol oynamaya arzusuna dayanıyordu. Rusya, Campo Formio Antlaşması'nın can çekişmekte olan Türk İmparatorluğu için yarattığı tehdidin büyüklüğünü ve Türkiye'nin bir gün bir Fransız piyonu olarak Rusya'nın karşısına çıkma tehlikesini bildiğinden, bu antlaşmayı ciddiye almıştı.

Nisan 1798'den beri Rusya güneydeki birliklerini harekete geçirmiş ve Karadeniz filosunu Odessa ve Sivastopol'da konuşlandırmıştı. Rusya, bu savunma mevzilerinin her birini İstanbul Hükûmeti'ne bildirmiş ve bir Fransız saldırısı durumunda filosunu harekete geçirmeye hazır olduğunu bildirmiştir.

Temmuz 1798'de Napolyon'un Mısır'a çıktığı haberini alan İstanbul Hükûmeti ne yapacağını bilemez ve Rusya'dan yardım ister, bunun üzerine Karadeniz filosu derhâl Boğaz'a girer ve İstanbul yakınlarındaki Büyükdere Körfezi'ne demirler. Rus filo komutanı Ushhakov, Türk Hükûmeti ve İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi ile görüştüktan sonra 19 Eylül'de Çanakkale'ye doğru yola çıktı.

3 Ocak 1799 tarihinde Rusya ile Türkiye arasında resmi bir İttifak Antlaşması imzalanır. Bu antlaşmanın hükümleri, iki ülkenin ortak düşmanlarına karşı (sadece ortak topraklarını korumak ve ülkeler arasındaki siyasi dengeyi birlikte sürdürmek için) savaşmak için birbirlerine yardım etmelerini öngörüyordu (Milioutine, Cilt 3, ek, s. 65). Avusturya, İngiltere, Prusya ve diğer Hükûmetler bu antlaşmaya katılabilecekti ki İngiltere 5 Ocak'ta hemen buna katıldı, ancak diğer ülkelerden hiçbiri bu antlaşmaya katılmadı.

İttifak Antlaşması'nın asıl önemli noktası, Rusya'nın Türkiye'ye 12 savaş gemisi ve gerektiğinde 75.000-80.000 kara birliği ile yardım etme sözü verdiği gizli bir antlaşma maddesiydi. Türkiye, filonun bakımı için gerekli malzemeleri sağlamayı ve antlaşma süresince (sekiz yıl) İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını Rus filosunun serbest geçişine açmayı taahhüt etmişti.

Böylece üç ülke -İngiltere, Rusya ve Türkiye- Yakın Doğu'daki Fransız üstünlüğünü ortadan kaldırmak için birleşik bir tavır aldılar, ancak iş kendi emellerini gerçekleştirmeye geldiğinde çıkarları hızla farklılaştı.

Albert Sorel'in dediği gibi, "Türkiye topraklarını kaybetmek istemiyor, İngiltere, Mısır ve Malta'yı almak istiyor, Rusya ise Malta ve Korfu'yu işgal etmek istiyor ve bu arada hiçbir emeli yokmuş gibi davranıyordu." Bu arada Rus donanması çeşitli bahanelerle Boğazlardan geçti ve İstanbul Hükûmeti onların geliş gidişlerinin sıklığından tedirgin olmaya başladı. Rus Hükûmeti'nin asıl niyeti, savaş gemilerinin Boğaz'dan geçişine ilişkin bir emsal oluşturmaktır (Mischeff'in kitabındaki dipnot, s. 206).

1800 yılında Kont Rostopchin, I. Pavel'in emriyle, o dönemdeki Rus politikacıların niyetleri hakkında iyi bir fikir veren bir görüş beyan etti. O dönemde, İngiltere'nin hem Avusturya hem de Rusya ile olan iş birliği çoktan sona ermişti ve Rusya, Fransa'ya yakınlaşmayı tercih ediyordu.

Kont Rostopchin'in görüşü Batı Avrupa'daki durumu ve Rusya'nın Batı Avrupa ile ilişkilerini tanımlarken, Avrupa ülkelerinin hâlihazırda tükenmiş durumda olduğunu ve Rusya'nın uluslararası konumunu güçlendirmek için onlara yönelik aktif bir politika benimsemesi gerektiğini söylüyordu (Mischeff, s. 208 ve devamı).

Batılı güçler Rusya'dan yardım isterken bile, Rusya'nın büyüyen gücüne karşı kıskançlık ve nefret besliyorlardı. Bundan dolayı, Rusya kendi menfaatinin dışına çıkarak hareket etmemeli, ancak bazen durumlardan yararlanarak amacına ulaşması gerekirdi. Rusya, Yedi Yıl Savaşları'ndan bu yana pek çok başka ülkenin çıkarları doğrultusunda hareket etmiş ya da sahip olduğu imkânlarla rağmen çok çekingen davranmıştır. Bu, Büyük Frederick'in pragmatik ve pratik çıkarları göz önünde bulunduran abartılı davranışlarıyla karşılaştırıldığında büyük bir farktır. Geleneksel Rus diplomasisi milliyetçi bir bakış açısından yoksundu. Kont

Rostopchin'in ulusal yönetimin temel amacı olarak Türkiye'nin bölünmesini savunmuş ve can çekişmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tek etkili ve kolay tedavisinin, yeniden canlanma umudu kalmadığı için bölünmesi olduğunu açıklamıştı. Rusya'nın Boğdan, Bulgaristan ve Romanya'yı alması, Avusturya'nın Sırbistan, Bosna ve Eflak'ı işgal etmesi, Prusya'nın Almanya'da Hannover, Münster ve Paderborn'u ilhak etmesi ve Fransa'nın Mısır'la birlikte Yunanistan'ı da kendi egemenliği altına almasının adil olduğu iddia edilen bir dönemdi. Rus politikacılar Avusturya, Fransa ve Prusya'nın bu fikre sıcak bakacağına inanarak 1801'de Napolyon ile ittifak kurarak bölünme yolunda ilk adımı attılar. Rusya, daha sonra Hindistan'ı arkadan takip ederek İngiltere'yi kontrol etmeyi planladı, ancak Mart 1801'de I. Pavel'in ölümü tüm bu planları durdurmakla kalmadı, aynı zamanda Rusya'yı yeniden Türkiye'ye yaklaşma politikasına yöneltti.

Kont Rostopchin'in planı, Rusya'nın sınırlarını Dinyestr'den Boğaz'ın girişine kadar bir kerede genişletmekti ve Büyük Pyotr'dan beri geleneksel politikanın, yani Rusya'nın Karadeniz'den İstanbul Boğazı'nı ele geçirip Akdeniz'in içlerine doğru güneye inme planının en somut ifadesiydi.

Rusya'nın Türkiye Yanlısı Politikası

Aleksandr I., Rostopchin'in bu görüşünü reddetti ve Türkiye'ye karşı iyi niyetli bir politika benimsedi. O sırada Viyana'da bulunan elçilere gönderdiği bir talimatta şöyle yazıyordu: "Politikamın temel ilkesi Osmanlı İmparatorluğu'nu mümkün olan her şekilde korumaktır ve Türklerin kötü yönetimi ve asker eksikliği güvenliğimizin değerli bir garantisidir" (22 Eylül 1801 tarihli ferman) (Martens, Antlaşmalar, Cilt II, s. 375). Aleksandr I.'in etrafındaki herkes bu politikaya katılıyordu, ancak özellikle temsili olarak görülmesi gereken görüş, Kont Viktor Kochubey tarafından desteklenen görüştü.

Kont Kochubey, 1802 yılında kendi görüşünü sunarak aşağıdaki amaçları belirtmişti. Rusya'nın izleyebileceği sadece iki yol var: ya Avusturya ve Fransa ile iş birliği yaparak Türkiye'yi bölmek ya da bölünmeye mümkün olduğunca karşı çıkmak. Rusya'nın bu temelde topraklarını genişletmesine gerek yok. Türkiye gibi zayıf bir komşusunun olması Rusya'yı en güvenli kılıyordu. Bu nedenle, Türkiye'nin korunması Rus dış politikasının önemli bir politikası olmalıdır (Gigareff, Cilt I, s. 256). Bu politikaya yön veren ise bir önceki yüzyılın geçmiştir. Katerina birbirini izleyen savaşları sonunda Rus filosunu İstanbul Boğazı'ndan geçirememiş olsa da, Türk yanlısı politika bunu kolayca başarmıştır.

Ancak Rusya böyle bir Türk yanlısı politikaya meyilli olsa bile, Türkiye'nin kendi kendine Rusya'nın kuklası olmaya ne kadar tahammül edebileceği ve Batılı güçlerin Türkiye'nin itaatkâr statüsüne ne kadar dayanacağı sorusu, Yakın Doğu'daki siyasi durumla büyük bir ilişki içindeydi. Bu konu kısa bir süre sonra ortaya çıktı, ancak bundan önce, Rusya ve Türkiye arasında imzalanan 1805 Antlaşması'ndan bahsedilmesi gerekir.

1799'daki gizli Rus-Türk Antlaşması'nın sekiz yıl geçerli olacağını öngörüyordu, bu nedenle Rus Hükûmeti 1804'te Türkiye ile antlaşmayı yenilemek için görüşmelere başladı. Rus Hükûmeti'nin tasarısına göre, yeni antlaşmada (1) Rusya ile Türkiye arasındaki birliği pekiştirecek ve Türkiye'yi

Fransa'dan ayıracak. (2) Rusya'dan, Fransa'ya karşı İngiltere ve diğer ülkelerle bir ittifakta Türkiye'ye katılma taahhüdü almak. (3) Rusya'nın müdahale hakkını tanımaya zorlayarak Türkiye'deki Hristiyanların konumunun iyileştirilmesi yer alıyordu. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Italinsky'nin aldığı talimatlar, 17 maddeden oluşan bu antlaşmanın bir taslağı ile sekiz maddelik gizli bir antlaşma taslağını içeriyordu. Gizli antlaşmanın ana hedefleri (1) Napolyon'un istilasına karşı koymak için İngiltere, Rusya ve Türkiye'nin birbirleriyle iş birliği yapması. (2) Fransız gücünü İtalya'dan çıkarmak. (3) Rusya'nın koruması altındaki İyonya Cumhuriyeti ile ilgili olarak, Rus birlikleri orada konuşlandığı sürece Türkiye'nin Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini engellemeyeceğine ya da işlerini kolaylaştıracağına dair söz almaktı (Goriainow, s. 4 ve devamı).

Kont Italinsky, İstanbul Hükümeti ile yaptığı görüşmelerde, antlaşmanın 9. Maddesinin korunması konusunda ısrar etti. (Bu madde, yabancı savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesini yasaklıyordu.) Rus Büyükelçi, bu madde yürürlükte olduğu sürece İngiliz ve Fransız ülkelerinin savaş gemileriyle Karadeniz'e girme hakkını her zaman talep edeceklerini açıkladı. Türkiye'nin bunu reddedecek gücü olmadığını, bunun gelecekte Rusya'nın büyük zararına olacağını söyledi. Ruslar antlaşmanın 9. maddesini bu şekilde yeni antlaşmanın 7. maddesi olarak öngörmüşlerdir (Rus Büyükelçisi'nin ülkesine gönderdiği 4 Şubat 1805 tarihli ve 94 sayılı mektup).

“Les deux hautes parties contractantes sont convenus de considérer la mer Noire comme fermée et de n'y permettre l'apparition d'aucun pavillon de guerre ou bâtiment armé de quelque puissance que ce soit, et, dans le cas où quelqu'une d'elles tenterait d'y paraître en armes, les deux hautes parties contractantes s'engagent à regarder une pareille tentative comme casus fœderis et à s'y opposer de toutes leurs forces navales, comme étant l'unique moyen d'assurer leur tranquillité réciproque; bien entendu que le passage libre par le canal de Constantinople continuera d'avoir lieu pour les bâtiments de guerre et transports militaires de S.M. impériale de toutes les Russies, auxquels dans chaque occasion la Sublime Porte prêtera, autant qu'il dépendra d'elle, toute assistance et accordera toute facilité.”

“Taraflar, Karadeniz'in kapalı olduğunu ve hiçbir ülkeye ait savaş gemisi veya silahlı geminin Karadeniz'e girmesine izin verilmeyeceğini kabul ederler. Herhangi bir geminin zorla girmeye teşebbüs etmesi hâlinde, Taraflar bunu bir savaş nedeni olarak kabul edecekler ve iki ülke arasında barışı sağlamanın tek yolu olarak kendi deniz kuvvetleriyle savunmayı taahhüt edeceklerdir.

Ancak, Rus savaş gemilerine ve askeri nakliye araçlarına İstanbul su yolundan serbest geçiş hakkı elbette tanınmalıdır. Bu durumda, Türk Hükümeti Rus gemilerine mümkün olan her türlü yardım ve kolaylığı sağlamalıdır.”

Bu antlaşma hükümleri gereği, Karadeniz Rusya ve Türkiye dışındaki tüm savaş gemilerine kapatılmıştır ve bu prensibe aykırı olarak diğer ülkelerin gemilerinin limana girmesi durumunda Rusya ve Türkiye'nin deniz kuvvetlerini kullanarak bu saldırıya karşı koymayı taahhüt etti. Yani Rusya artık Karadeniz'in kuzey ve doğu kıyılarında toprak sahibi olduğu için, Türkiye'nin Karadeniz'e hâkim olduğunu kabul etmeyeceğini açıkça belirtti. İstanbul Boğazı'nın geçişi

konusunda, Rusya sadece Türkiye ile yapılan antlaşmalara dayanarak geçiş kolaylığı sağlanmaktadır ve özellikle Rus savaş gemilerinin İyonya Cumhuriyeti'ne doğru seyir yapması durumunda serbest geçişe izin verilmiştir (23 Eylül 1805 tarihli sözleşme 4. madde) (Goriainoff, s. 7).

“La Porte ottomane, pendant toute la durée du séjour des troupes russes sur le territoire de la République sept insulaire, facilitera le passage, par le canal de Constantinople, déviesse aux de guerre russes destiné sa remplacer les forces navales qui se trouvent dans les dites iles ou à ravitailler et relever les troupes qui y son stationnées.”

“Türk Hükûmeti, Rus askerlerinin İyonya Cumhuriyeti topraklarında bulundukları süre içinde, Rus savaş gemilerinin İstanbul Boğazı'ndan geçişini sağlayacaktır. Bu savaş gemileri, oradaki deniz kuvvetlerinin yerini almak ya da orada konuşlanmış birlikleri dinlendirmek ya da barındırmak amacıyla İyonya Adaları'na gönderilecektir.”

Dokuz yıllık bir süre için imzalanan 1805 İttifak Antlaşması'nın onaylanmasından kısa bir süre sonra Rusya, Fransa tarafından ağır bir darbe aldı ve Türkiye'nin Rusya'ya karşı tutumu yavaş yavaş değişti.

Napolyon Yakın Doğu meselesini İngiliz-Rus ittifakını bozmak için bir bahane olarak kullandı. Ayrıca Türkiye'yi bölmeyi ve Rusya'ya yaklaştırmayı planladı, ancak I. Aleksandr bu öneriyi kabul etmediği için Fransa politikasını değiştirmek zorunda kaldı ve bunun yerine Türkiye'yi Rusya'ya karşı kıskırtmak için kullanmayı düşündü. Sultan İkinci Selim, tüm komşu ülkelerin Ruslarla dostluk kurduğunu görmekten hiç de memnun değildi. Napolyon bu duygudan yararlanarak 1804'ten itibaren Sultan'a mektuplar göndermeyi devam etti sonunda elçisi Komutan Sebastiani'ya İstanbul'un Rusya ile ilişkilerini kesmesini emretti. Napolyon'un Sultan'a yazdığı mektupta şu cümle yer almaktadır (Vandal, Cilt 1, s. 6).

“As-tu cessé de régner? Réveille-toi, Sélim, appelle au ministère tes amis, chasse les traitres, confie-toi à tes vrais amis on tu perdras ton pays, ta religion et ta famille.”

“Hükmetmeyi bıraktınız mı? Uyan Selim, dostlarını bakanlığa çağır, hainleri kov, kendini gerçek dostlarına emanet et yoksa ülkeni, dinini ve aileni kaybedersin.”

Ancak Sultan kolay kolay karar veremedi... 1805 yılının Aralık ayında Austerlitz Savaşı'nda Fransa'nın büyük zaferi kazanmasının ardından, II. Selim açık bir şekilde Rusya karşıtı politikasını yürütüyordu. İstanbul Hükûmeti antlaşmada yer alan hükümlere rağmen Rus donanmalarının Boğaz'dan geçmesini defalarca engelledi. Türkiye buna izin verirse Fransa ile olan ilişkisi tehlikeye girecekti. Antlaşmanın 4. maddesi, Rusya ve Türkiye'nin ortak savunması için donanmalarının geçişine izin verilmesini öngörüyordu. Ancak o zaman Rusya'nın Fransa'ya karşı savaşması, savunma değil, saldırı sayılırdı (Rusya'nın Adriyatik Denizindeki Fransa'nın üssüne saldırması). Bu nedenle Türkiye, sadece 1805 Antlaşması'na uyamayacağını değil, aynı zamanda savaş gemilerinin geçişine izin vermenin tarafsızlık yükümlülüklerini ihlal edeceğini ve Fransa ile diplomatik ilişkilerin bozulmasına yol açma riski taşıdığını savundu.

Rus diplomatlar, Antlaşma'nın 4. maddesinin savaşın savunma ya da saldırı amaçlı olup olmadığı konusunda bir ayırım yapmadığını söyleyerek yanıt verdi. Bu nedenle, bunun Rus birliklerinin bir yere gitmesiyle tamamen aynı olduğunu yinelediler. Ancak Türk Hükûmeti savaşa girmeye çoktan karar vermişti ve 23 Aralık'ta Rus Büyükelçisi'ne pasaport verirken, Antlaşmada öngörüldüğü gibi, Tuna Nehri kıyısındaki beylik ve devletlerin güçlü ailelerini Rusya'ya haber vermeden kovdu ve Rus filosunun Boğazlardan geçmesini yasakladı.

Ayrıca Rusya'yı destekleyen bakanları da görevden aldı. Bu eyleme karşılık olarak Rusya sadece protesto etmekle kalmadı, aynı zamanda 16 Ekim'den itibaren Boğdan ve Eflak'ı işgal ediverdi.

Türk Hükûmeti 30 Aralık 1806'da Rusya'ya savaş ilan etti ve Fransa ile ittifak kurdu. Söylemeye gerek yoktur ki, bu Türkiye'nin Katerina II öncesi politikasına dönüşü anlamına geliyordu. Rusya buna İngiltere ile güçlerini birleştirerek karşılık verdi.

Aleksandr I, Boğdan ve Eflak'ın ilhakının asla bir fetih amacı taşımadığını, ancak sürekli olarak Fransız çıkarlarını gözetken Türkiye'ye bir uyarı olduğunu açıkladı ve İstanbul'a barış yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Rusya, Alman topraklarında Napolyon ile savaşa hazırlanırken aynı zamanda Balkanlar'da savaşmanın zorluklarını öngörüyordu. Öte yandan, Amiral Duckworth komutasındaki İngiliz filosunun İstanbul Boğazı'na girmeye ve burayı işgal etmeye istekli olduğunu da biliyordu. Rus Hükûmeti'nin Türkiye ile şu koşullarla barış yapma politikası vardı.

(1) Mevcut antlaşmaların yeniden canlandırılması ve her iki ülkenin de bu antlaşmaların hükümlerine iyi niyetle ve tam olarak uyması;

(2) Türkiye'nin İngiltere ile ittifakını yeniden canlandırması ve Dalmaçya'daki Fransız kuvvetlerini kovmayı taahhüt etmesi (Vandal, s. 263).

İngiliz Büyükelçisi de Rusya ile barış için gayretle çalıştı, ancak Türkiye sonuna kadar taviz vermedi. Birkaç ay sonra Tilsit Barış Antlaşması imzalanarak (7 Temmuz 1807) iki ülke arasındaki savaş sona erdi. (Antlaşma, madde 21) Bu antlaşma sonucunda Rus ordusu Boğdan ve Eflak'tan çekildi (Madde 22) ve hem Rusya hem de Fransa, Napolyon'un arabuluculuğuyla, her iki ülkenin onuruna ve çıkarlarına aykırı olmayacak bir barış yapmaya söz verdi (Madde 25) (Goriainoff, s. 13). Tilsit'teki barışla aynı gün, Rusya ve Fransa bir ittifak antlaşması imzaladı. 8. maddede, Türkiye'nin Fransız arabuluculuğunu reddetmesi ya da kabul etse de müzakerelerin başlamasından üç ay sonra tatmin edici sonuçlar alınamaması hâlinde, iki ülkenin Avrupa'daki tüm Türk topraklarını (İstanbul ve Rumeli hariç) Sultan'ın yönetiminden ayırmak için bir anlaşma yapacağı belirtiliyordu.

Bu hüküm açıkça Fransa'nın Avrupa işleri uğruna Türkiye'den vazgeçmesi anlamına geliyordu ve İstanbul Hükûmeti'ni zor durumda bırakıyordu. Fransa'nın bu uzlaşıcı tutumunun nedeni Rusya'nın İngiltere'ye karşı tarafsızlığını bozmaktı ki Rus Çarı Fransa'ya, İngiltere ile Fransa arasında bir barış yapılması için her türlü çabayı göstereceğine ve gerekirse İngiltere ile diplomatik ilişkileri keseceğine dair söz vermişti. Napolyon bunu yaparak sadece Rusya'yı İngiltere'den uzaklaştırmayı ummuyor, aynı zamanda Rusya'yı Asya'daki İngiliz çıkarlarını tehdit etmek için kullanmaya çalışıyordu. I.

Aleksandr, Napolyon'un iknasıyla kolaylıkla razı olmuş, tahta çıktığında Kochubey'in Türkiye'ye karşı alacağı önlemlerden vazgeçmeye ve Pyotr eski saldırı politikasına geri döndü.

2. Kısım: Yabancı Donanmanın Boğaz Geçişi Yasağı Konusunda Anlaşma

Napolyon, İngilizleri yenmek için Türkiye'nin bölünmesi projesini onayladı, ancak Türkiye'yi elden çıkarırken kendi emellerine nasıl ulaşacağı konusundaki hırsını da unutmadı. Rusya'nın başkentindeki Fransız Büyükelçisi Caulaincourt, Rus Dışişleri Bakanı Rumyantsev (Roumiantzoff) ile Türkiye'nin bölünmesi konusunda görüşmelere başladı. Müzakereler zordu çünkü en başından beri tamamen çatışan görüşler arasında bir uzlaşma bulmaya çalışılıyordu. Söylemeye gerek yoktur ki, en büyük engel İstanbul ve 'Boğazlar' konusuydu.

Napolyon, İstanbul'un statüsünün hayati önem taşıdığını biliyordu, ancak kaçınılmaz olması hâlinde Çanakkale Boğazı'nın Fransızların eline geçmesi şartıyla İstanbul'u Rusların eline bırakmayı kabul etti. İstanbul ve civarındaki topraklar Rusya'ya verilirse, özellikle de Karadeniz Ruslar için iç deniz hâline geleceği için, Doğu Akdeniz'deki güç dengesi büyük ölçüde değişecekti.

Napolyon'un beklentisi Akdeniz'i Fransa'nın iç denizi hâline getirmek olduğundan, Tilsit Antlaşması'nda İyon Takımadalarını da eline geçirmeyi (Gizli Antlaşmanın 2. maddesi) ve ardından Sicilya'yı elde etmeyi düşünüyordu. Dolayısıyla, Akdeniz bir Fransız denizi hâline getirilebiliyorsa, Karadeniz'in de bir Rus iç denizi hâline getirilmesine karşı çıkılmamıştır. Ancak bu hedefe ulaşmanın sadece iki yolu vardı. Ya İstanbul Boğazı, gerektiğinde Rusya'nın güneye doğru hareketine karşı kapatacak üçüncü bir devlete bırakılacak ya da İstanbul'un Rusya'ya verilmesi şartıyla Çanakkale Boğazı kendisine ait olacaktı.

Petersburg'daki müzakerelerin başlarında, ilk teklif I. Aleksandr'ın isteklerini karşıladı, ancak bir gün Çar, Fransız Elçisi'ne şöyle dedi: "İstanbul önemli bir nokta, ancak Fransa'dan çok uzakta. Ayrıca Fransa, buranın Rusya için hayati önem taşıyan bir toprak olduğunu biliyor. Bence en iyi fikir, karışıklığı önlemek için burayı bir tür serbest şehir hâline getirmektir." Bunu duyan Çar'ın etrafındakiler serbest şehirlere karşı çıktıkları ve bunlar için bir düzenleme yapılması gerektiğinde ısrar ettikleri için müzakereler hep bu noktada tıkanıyordu. Rusya Dışişleri Bakanı bunu Büyükelçi Caulaincourt'a şu şekilde ifade etmiştir (Vandal, s. 286 ve devamı).

"Eğer Türkiye Avrupa'dan atılırsa -ki şu anda bu kaçınılmaz görünüyor- ya da İstanbul'dan atılırsa (ki bunun Rusya'ya zarar vereceğine inanıyoruz), İstanbul coğrafi konumu nedeniyle çevresindeki topraklarla birlikte Rusya'ya ait olmalıdır. Çünkü Rus ticaretinin anahtarı İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında yatmaktadır. Rusya'nın İstanbul'a sahip olma arzusu siyasi çıkarlardan değil, Karadeniz'in coğrafi şekinden kaynaklanmaktadır."

Rusya ve Fransa arasındaki Boğazlar üzerine müzakerelerin çözüme kavuşturulması artık pek mümkün görünmüyordu. Napolyon, İngiltere'yi bastırmak için Rusya'nın yardımını ummuş olmalı, ancak Doğu Akdeniz'de ikinci bir İngiltere'nin ortaya çıkmasından hoşlanmıyordu. Napolyon, Rus Çarı ile yaptığı görüşmenin ardından bu sorunu çözmeye karar verdi ancak görüşmede

Ruslar da çözülmesi gereken bir sorun olarak bir şart öne sürdü. Bu durum, Napolyon tarafından Büyükelçi Colincourt'a verilen 31 Mayıs 1808 tarihli bir talimatta görülür (Vandal, Cilt 3, s. 560).

"Rusya ile olan sorunlarımızı çözmek için Rus Çarı ile görüşmek istiyorum. Ancak Rus tarafı, Rummyantsev'in tüm önerilerinin kabul edilmesi koşuluyla bunu kabul edebileceklerini söyledi. Kayıtsız şartsız görüşmek istediğimden, Rusların bu konudaki önerilerini onaylamama gerek kalmadan görüşebilmemiz için müzakerelere devam etmek istiyorum. Benim önerim iki imparatorluğun çıkarlarını uyumlaştırmaktır, birinin çıkarlarını feda etmek değil. Eğer Rusya Çanakkale'nin girişini ele geçirirse, bu Rusya'nın Tulon Napoli ve Korfu kapılarında görüneceği anlamına gelir. Bu nedenle Rusya'ya taleplerinin aşırı olduğunu anlatmalı ve Fransa'nın bunu kabul etmesinin mümkün olmadığını vurgulamalıyız. Kısacası, sorunun temelinde İstanbul'un ne olacağı yatıyor."

Napolyon, İstanbul'un ve bölgenin Rusya'ya verilmesinin Fransa'nın hayatı çıkarlarını tehlikeye atacağına inanıyordu. Ancak Tuna Nehri kıyısında karşı karşıya gelen Rus ve Türk orduları yeniden çatışma belirtileri gösterince Napolyon, Rusya ile Fransa arasındaki müzakereler sonuçlanmadan Rusya'nın planlarını güç kullanarak gerçekleştirmeye çalışacağından korktu ve Türkiye'yi kendisiyle hızlı bir şekilde barış yapmaya ikna etmenin avantajlı olacağını düşündü. Bu barışı sonuçlandırmak için Boğdan ve Eflak'ın Rusya'ya verilmesinin kaçınılmaz olduğunu kabul etmek zorundaydı. Napolyon, Türkiye'nin bu iki vilayeti bırakma konusundaki niyetini öğrenmeye çalıştı. Fransız niyetlerinin farkında olan Türk Hükûmeti, Napolyon'un güvensizliğine son derece kızgındı ve toprak bütünlüğü için mümkün olduğunca savaşımaya kararlıydı, perde arkasında ise İngilizlerle el sıkışmak için müzakereler başlatıldı.

Rus ve Fransız imparatorları Aralık 1808'de Erfurt'ta bir araya gelerek Türkiye'nin nasıl idare edileceği konusunda anlaşmazlığa düştüler ve Rusya ile Türkiye arasında gelecekte yapılacak barış konusunda Rusya'nın, Fransa'nın arabuluculuğuna başvurmadan doğrudan Türkiye ile müzakere etmesi konusunda anlaşıldılar.

Bu politikaya dayanarak Rusya, Türkiye ile barış şartlarını hazırladı, ancak taslak anlaşmanın 2. maddesi iki ülke arasındaki mevcut tüm anlaşmaların canlandırılmasını öngörmesine rağmen, 1805 Antlaşması'nın Boğazlardan serbest geçişle ilgili hükümlerini canlandırmaktan kaçındı. Bunun nedeni, serbest geçişle ilgili hükümlerin sadece Fransa'ya karşı öngörülmüş olması ve Tilsit Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye'den bunları geri istemenin barış antlaşmasının ruhuna aykırı olacak olmasıydı. Ancak Barış Tam Yetkili Temsilcisi Lord Prozorovsky, bu önemli ayrıcalıktan vazgeçmeyi göze alamadı ve taslak anlaşmanın 8. maddesinde böyle bir hüküm hazırladı (Goriainoff, s. 17).

"La Sublime Porte ottomane accorde à toute espèce de bâtiments de guerre de l'empire de Russie, de quelque dimension et de quelque grandeur qu'ils soient, le libre passage par le canal de Constantinople et par les Dardanelles pour la Méditerranée, ainsi que pour leur retour; avec la seule restriction qu'il ne pourra passer par le canal de Constantinople et par les Dardanelles plus de trois vaisseaux ou bâtiments de guerre chaque fois; il leur sera cependant libre de s'y

arrêter dans quelque cas de nécessité pour s'y radouber ou ravitailler, en quoi il ne leur sera jamais causé aucun empêchement par qui que ce soit de la Sublime Porte.”

“Türk Hükûmeti, Rusya İmparatorluğu’nun, büyüklükleri ve boyutları ne olursa olsun, her türlü savaş gemisine, İstanbul ve Çanakkale Boğazı’ndan Akdeniz’e serbestçe geçiş ve dönüş hakkı tanır; şu kadar ki, İstanbul ve Çanakkale Boğazı’ndan aynı anda üçten fazla gemi ya da savaş gemisi geçemez; Bununla birlikte, yakıt ikmali yapmak ya da erzak almak için herhangi bir zorunluluk durumunda orada durmakta serbest olacaklar ve bu konuda Türkiye’den hiç kimse tarafından engellenmeyeceklerdir.”

Böylece, Rusya Türkiye ile bir barış antlaşması imzalamaya hazırlanırken, İstanbul’daki durum değişti ve İngiltere bir sultanın müttefiki statüsüne döndü. Türkiye 1809’da Rusya’ya savaş ilan etti, bu nedenle iki Rus-Türk devleti arasında bir barış antlaşması Mayıs 1812’ye kadar imzalanamadı.

Aleksandr ve Napolyon’un yaklaşımı sadece İngilizlere karşı olduğundan, İngilizler bu dayanışmaya karşı koymak için Türkiye ile barış yapmayı umuyordu. Bu umut, İstanbul Hükûmeti’nin yalnızlığından yararlanılarak kolayca gerçekleştirildi. 5 Ocak 1809’da bir ittifak ve barış antlaşması imzalandı. Ancak Türk Hükûmeti, İngiliz filosunun 1808’de İstanbul’da görünmesini unutamadı. Böyle bir olayın gelecekte tekrar yaşanmasını önlemek amacıyla Barış Antlaşması’nın 11. maddesine bir fıkra eklenmiştir (Martens, antlaşmalar Cilt1, s. 160).

“Comme il a été de tout temps défendu aux vaisseaux de guerre d’entrer dans le canal de Constantinople, savoir dans le détroit des Dardanelles et dans celui de la Mer Noire, et comme cette ancienne règle de paix vis-à-vis de toute puissance de l’empire ottoman doit être de même observée dorénavant en temps quelle que ce soit, la cour britannique promet aussi de se conformer à ce principe.”

“Savaş gemilerinin İstanbul Boğazı’na, yani Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarına girmesi öteden beri yasak olduğundan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun herhangi bir gücüne karşı bu eski barış kuralına bundan böyle de her zaman uyulması gerektiğinden, İngiliz Mahkemesi de bu ilkeye uymaya söz verir.”

Yukarıda da belirtildiği gibi, Eylül 1805 tarihli Rus-Türk Antlaşması’nın 7. maddesinde Karadeniz’in kapalı olduğu belirtildi ve yabancı savaş gemilerinin Karadeniz’de ve ‘Boğazlarda’ görünmesi hâlinde her iki ülke de bunlara karşı koymak için güçlerini birleştirme sözü verdi. Türkiye ayrıca Rusya’ya Karadeniz üzerinde egemenlik hakkı tanıdı. 1809 tarihli İngiliz-Türk Antlaşması’nın 11. maddesi Türkiye’nin bu konudaki mutlakiyetini ortaya koyarken, ‘Osmanlı İmparatorluğu’nun eski kuralları’ (*ancienne regle de l’empire ottoman*) ifadesi uluslararası antlaşmalarda açıkça kullanılmıştır. Bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden önce, Karadeniz’in yabancı savaş gemilerine kapatılması sadece Türkiye’nin idari bir düzenlemesiydi. Bu nedenle başkentin savunmasına yönelik emniyet güçleri düzenlemelerinin bir parçası olarak belirlenmişti. Dolayısıyla ‘Boğazları’ yabancı savaş gemilerine kapatıp kapatmamak Türkiye’nin

iradesindeydi. Aynı zamanda, 'Boğazların' savunulması da sadece Sultan'ın sorumluluğunda olmalıydı.

Türkiye'nin 1805 Antlaşması'yla Rusya'ya tanıdığı savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş hakkı, daha sonraki Rus-Türk Savaşı'yla ortadan kalkmıştı; bu nedenle 1809 Antlaşması, Boğazlardan geçiş konusunda tüm ülkelere tek tip yükümlülükler vaat ediyordu. Türkiye'nin de müttefiksiz bir durumda olduğu ve Boğazları tek başına savunmak zorunda olduğunun farkındaydı. Bu nedenle burada uluslararası bir taahhütte bulunduğu ve kendini korumak için adımlar attığı anlaşılmalıdır. İngiltere, Çanakkale'nin kapatılmasını diğer ülkelerden önce onaylamış olsa da Türkiye açısından bakıldığında, sadece ilk yükümlülüğü üstlenmiş bulunuyordu. Bu yükümlülük, sultanlığın egemenliğini sınırlandırmıştır (Goriainov, s. 20 ve devamı).

Bu da İngiltere'ye, diğer ülkeler yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece, Türk hukuku uyarınca Boğaz'ın kapatılmasına sıkı sıkıya bağlı kalma zorunluluğu veriyordu. Türkiye barış zamanında diğer ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin verirse, İngiltere yükümlülüklerinden kurtulacak ve buna tehdit ya da güç kullanarak karşı çıkabilecektir. Başka bir deyişle, Türkiye 'Boğazlardan' geçiş söz konusu olduğunda her zaman İngiliz müdahalesini beklemesi gereken bir konumdaydı.

Başlangıçta antlaşma iki taraflıydı ve üçüncü ülkeler üzerinde yasal bir etkisi olmadıysa da Türkiye böylece 'Boğazları' diğer devletlerin savaş gemilerine kapatmayı taahhüt etmiş oldu. Ancak Türkiye'nin bu vaadini yerine getirme kabiliyeti, 1808'de İngiliz filosofunun gelişiyile zaten kanıtlanmış olduğu gibi, çok sınırlıydı. Bölgedeki ülkelerin karışık çıkarları, birbirlerinin davranışlarını gözlemleme eğilimiyle sonuçlanmış ve bu da bu hükmün uygulanmasını büyük ölçüde garanti altına almıştır.

Böylelikle, 'Boğaz'ın kapatılması' ilkesi başlangıçta bir Türk iç hukukuydu, ancak hem İngilizlerin hem de Türklerin bir antlaşma yükümlülüğü hâline geldi ve daha sonra uluslararası bir sözleşme olarak geçerlilik kazandı. Bu ilke, 1841 yılında Londra'da imzalanan Boğazlar Antlaşması'nın temelini oluşturmuştur. Ancak bu antlaşmanın hükümleri Türkiye'nin savaşta olması hâlinde uygulanmıyordu. Bu durumda Sultan, Boğazları yabancı savaş gemilerine açıp kapatmakta serbestti.

İngilizlerin bu başarılarının aksine, Rus Hükûmeti 1812 Bükreş Konferansı'nda mümkün olan en elverişli koşullarda barış yapmaya çalıştı, ancak Rusya bu antlaşma kapsamında Prut Nehri'ne ulaşana kadar Türkiye'den sadece Besarabya'yı aldı. Savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine gelince, bu gemiler 1805 Antlaşması'nda öngörülen ayrıcalıkları elde edememişlerdi ancak böyle bir hüküm, 16 Mayıs 1812 tarihli Bükreş Antlaşması'nın 3. maddesine eklenmiştir (Goriainov, s. 24).

“Tous les traités, conventions, actes et stipulations conclus et arrêtés à différentes époques entre la Cour Impériale de Russie et la Sublime Porte ottomane sont pleinement confirmés, à l'exception seulement des articles auxquels il a été successivement apporté des changements, tant par le présent

traité que par traités précédents et les deux hautes parties contractantes s'engagent à les observer religieusement et in-les valablement. ”

“Rusya Çarlık Sarayı ile Osmanlı Hükümeti arasında muhtelif zamanlarda akit ve kararlaştırılmış olan bilcümle antlaşmalar; protokoller ve kontratlar tamamen teyit edilmelidir. İş bu madde ile gerek daha evvelki antlaşma ile tadil edilmiş olan maddeler istisna sayılır. Her iki yüksek âkit taraf bunlara harfiyen riayet etmeyi taahhüt eylemişlerdir.”

Bu barış anlaşması İmparator Aleksandr’ı büyük hayal kırıklığına uğrattı. İmparator, Türkiye ile saldırı-savunma ittifakını kurarak Fransız gücünü karşısına almayı ummuştu, ancak bu umut Bükreş Konferansı’nda gerçekleşmedi. Bir süre sonra, 1805 yılında Rusya, sahip olduğu Boğazlardan savaş gemisi geçiş haklarından geçici olarak vazgeçmek zorunda kaldı.

(Referanslar)

Mischeff-La Mer Noire et les Détroits de Constantinople, Paris, 1896,

Dascovici-La question du Bosphore et les Dardanelles, Genève 1915.

Gigareff-La politique russe dans la question d'Orient (en russe) Moscou, 1899.

Milioutine-Histoire de la guerre de 1799 entre la Russie et la France, St. Petersbourg, 1857, 3 vol.

Vandal-Louis XV et Elisabeth de Russie, Paris, 1896.

Martens-Recueil des Traités de la Russie du droit international.

Mirkin Guezevitch-L'Influence de la Révolution française sur le développement dans l'Europe orientale, Recueil des Cours de l'Académie de droit international, (1928-II) 1929.

5. Bölüm: Hünkâr İskeleyi Antlaşması

1. Kısım: I. Nikolay'ın Türkiye'ye Yaklaşma Politikası

1829'da Rusya Türkiye ile Edirne'de Barış tesis ettiğinde I. Nikolay Türkiye'ye karşı tutumunu belirlemişti. Olası Türkiye'nin bölünmesinde pastadan büyük bir pay koparabilmek için eski senato üyelerine özel görevler vererek onlardan fikir almak istedi. Bu özel komite Tolstoy, Galitzin, Cernishev, Dashkov ve Nesslerode'den oluşuyordu. Komite, Kochubey'in başkanlığında 16 Eylül 1829'da ilk toplantısını gerçekleştirerek fikir alışverişinde bulundular. Bu toplantıda Nesslerode şu şekilde bir fikir beyan etti.

“Ülkemizin Türkiye gibi yıpranmış komşusunun olması zarardan ziyade yararına olduğuna inanıyorum. Şu anki Türkiye kadar hiçbir ülke Rusya'ya bu kadar katkı sağlayamaz, ancak böyle bir Türkiye'yi ülkemiz tek başına muhafaza edemeyeceğinden dolayı olası Türkiye'nin bölünmesini göz önünde bulundurarak önlemler almalıyız.”

Bir de Türkiye'nin yıkılmadan önce ilgili devletlerle fikir alışverişinde bulunmakta fayda vardır. Bu devletleri dışlayarak kendi politikamızı yürütürsek ileride büyük sorumluluğu tek başımıza almak zorunda kalacağız. Bu yüzden güçlü devletlerin temsilcilerini başkentimize davet ederek Türkiye'nin durumunu tartışmak gerektiği düşünülmelidir (Martens, Recueil des Traites de la Russie, Cilt 4, s.438).

Kont Nesselrode, daha sonra Dashkov'un da yazılı görüşünü okumuştur. Dashkov uzun süre Türkiye'de yaşamış ve durumu yakından bilen bir siyasetçi olduğu için, görüş bildirmesi toplantıda büyük yankı uyandırdı. Böylece oluşturulan görüş, 19. yüzyılın başından bu yana Rus-Türk ilişkilerini ayrıntılı olarak tanımlamıştır (Martens, aynı sayfa). Buna göre;

Geçen yüzyılın sonundan bu yüzyılın başına kadar Rusya'nın Türkiye'ye yönelik politikası büyük ölçüde değişmiştir. Ülkemiz, İyon Takımadaları'nda ortak bir düşmana karşı Türkiye'nin müttefiki olarak savaştı, ancak bu ittifakta bağlı olmayan duygu vardı. Rusya, Fransız birliklerini Mısır'dan çıkarırken bile Türkiye Rusya'dan nefret ediyordu. İstanbul Hükûmeti de müttefik donanması Boğaz'a girdiğinde, sanki bir düşman donanmasıymış gibi gizlice karşılamaya hazırlandı.

Bu açıdan bakıldığında Dashkov'un açıklamaları, Rusya'nın Avrupa ülkeleriyle savaşma pahasına da olsa Türkiye'nin bölünmesine müdahil olacağı zamanın yakında geleceğini haber veriyor gibi görünüyordu.

Sorunun özü yeni bir toprak genişlemesi değil, ülkenin savunulması ve komşuları üzerindeki gücünün geliştirilmesidir. Bu amaçla, belirli koşullar altında Türkiye'nin varlığını sürdürmesi daha avantajlıdır. Ancak, Rusya'nın çabaları ne olursa olsun, Türkiye'nin çökmesi durumunda bir çözüm şimdiden düşünülmelidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük güçler arasında paylaşılması mı yoksa yerine birkaç küçük devletin mi kurulması gerektiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Şu anda Rusya'nın geniş toprakları var ve belirli noktalara sahip olmak sadece belirli faydalar sağlıyor. Örneğin, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olmak

ticaretimizi kesinlikle geliştirecektir. Ancak, bunu elde etmek için ağır bir fedakârlık yapmaya da hazır olmalıyız. Aynı zamanda, başka güçler de Türk topraklarını bölebilir veya bölmek için Rusya'dan daha elverişli konumlara sahip olabilir. Örneğin Avusturya'nın Sırbistan, Hersek, Bosna ve Arnavutluk'u işgal edeceği neredeyse kesindir. Başka yerlerde, İngiltere ve Fransa, Yunanistan, Girit ve Mısır'ı ele geçirecektir. O zaman Rusya'nın güneydeki düşmanı zayıf bir Türkiye yerine daha tehlikeli bir güç olacaktır.

Bu Komisyon ayrıca Kont Kapodistrias'nın daha da sert olan görüşünü dinlemiştir. Kont'un Balkanların yeniden şekillendirilmesine yönelik argümanıysa şu şekildeydi.

Balkanlar'da beş bağımsız devletler kurulmalı; Birincisi Boğdan ve Eflak'ı da içeren Dacie, ikincisi Bosna ve Bulgaristan'ı da içeren Sırbistan. Üçüncüsü ise Makedonya ve Trakya, Kuzey Ege Denizi'nin adalarıdır ve bunlar birlikte tek bir ülke oluştururlar. Arnavutluk ve Epir'den oluşan dördüncü ülke ve beşinci ise Bağımsız Yunanistan ve Ege Denizi'ndeki diğer adalar. İstanbul, Karadeniz ve Marmara Denizi kıyılarına bağlı bazı topraklarla serbest bir pazar olacak ve Bozcaada ve İstanbul Boğazı'nın Asya yakasındaki iki kale hariç tüm kalelerden vazgeçilir.

Bu görüşe cevaben Dashkov, İstanbul'un serbest bir pazar hâline getirilmesi durumunda, bir düşman filosunun Boğaz'a girme girişimine karşı kendini savunamayacağını belirterek Rusya'nın sadece İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında tahkimat inşa etmesi ve Karadeniz'e girişi savunmak için garnizonlar yerleştirmesi kabul edilmezse buna razı olamayacağını söyledi.

Özel Komisyon, ikinci oturumunda Çar'ın velayet yetkisi altında bu kararları kabul etti.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'da muhafaza etmenin avantajları, varlığının yol açacağı dezavantajlardan daha büyüktür.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü Rusya'nın çıkarlarına aykırıdır.

3. Bu nedenle, gelecekte her fırsatta bu İmparatorluğun çöküşünü engelleyecek adımlar atmanın Rusya'nın güvenliği için gerekli olduğunu kabul ediyoruz.

4. Türkiye'nin Avrupa'dan çıkması durumunda Rusya, Karadeniz girişinin başka bir güçlü devletin eline geçmemesi için en sert tedbirleri almak zorunda kalacaktır.

Bu kararlar eşzamanlı olarak Komisyon, diğer güçlü devletlerle birlikte Türkiye'nin tasfiyesine vurgu yapan bir politika benimsedi. Dashkov'un görüşü ve Nesselrode'nin açıklaması özünde bu şekildeydi. Bu politika, Rusya'nın Edirne Antlaşması'ndan bu yana Türkiye'ye yönelik uzun süredir devam eden politikasının temelini oluşturmaktadır. Bunu anlamadan, Rusya'nın 19. yüzyılın ortalarında Türkiye'yi koruma politikasını anlamak mümkün değildir. Rusya'nın Türk yanlısı politikası dostluktan kaynaklanmıyordu, sadece diğer güçlü devletlerin İstanbul'a girmesini engellemeye çalışarak kendi çıkarlarını savunmasının bir sonucuydu. Çar Nikolay'ın Yakın Doğu'daki politikası bu noktadan başladı ve kolayca da devam ettirilebiliyordu.

Edirne Antlaşması'nın onaylanmasının ardından Rusya, Türkiye'yi koruma politikasını sürdürmek için Kont Orlov'u İstanbul'a Büyükelçi olarak gönderdi. Kont Orlov, Türk Hükûmeti'nin birbirini izleyen politikalarının Rusya'ya karşı güvensizlik ve nefretle dolu olması nedeniyle Türkiye ile yaşadığı dezavantajların çok büyük olduğunu açıklayarak dış politikada bir değişiklik yapılması çağrısında bulundu. Yunan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra hem İngiltere hem de Fransa'ya karşı yoğun bir antipati besleyen Türkiye, Rusya'nın yakınlık yanlısı politikasına karşılık vermekten memnundu ve mümkünse onun yardımıyla 1829 Antlaşması'nın bazı kısımlarını kendi lehine gevşetmeyi planlıyordu. İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'ın bağımsızlığını kesin bir şekilde talep etmesi üzerine Türkiye uzun süredir devam eden kinini unutarak Rusya'nın kucağına atladı.

Büyükelçi Orlov, Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınmasının İngiltere, Fransa ve Rusya'nın varsayılan politikası olduğunu ve bunun değişmesini istemenin mümkün olmadığını söyledi. Bununla birlikte, Rusya'nın Edirne barışının şartlarında öngörülen tazminatı sadece 1.000.000 duka azaltarak mali yardımda bulunmayı teklif etti. Türk Hükûmeti bu cömert öneriden o kadar etkilendi ki, Rusya'ya giderek daha bağımlı hâle geldi. Bunun dışında, 1830'da Yunanistan'a bağımsızlık kazandırılması üzerine 2 milyon dukalık indirimde bulunuldu. Türkiye, 10 milyon dukalık tazminattan üç milyonluk bir indirim aldı ve Tuna bölgesinde, Silistre kasabasında kalan bir Rus müfrezesi dışında tüm işgal kaldırıldı. Böylesine iyi bir sonuç karşısında İstanbul Hükûmeti'nin ilk başta buna inanamamış olması şaşırtıcı değildir. Martens'e göre I. Nikolay, Türk yanlısı politikasıyla Rusya'nın güney sınırlarının güvenliğini sağlamaya ve yerli sanayinin gelişmesini teşvik etmeye çalışmıştır. Ancak Mısır'daki olayların ardından Rusya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı mücadelesi Ortadoğu'daki sorunları daha da derinleştirmiş ve bu durum Türkiye'nin Rusya'ya karşı ihanet içeren bir tutum benimsemesine yol açmıştır. Ancak Avusturya Diplomatların da vurguladığı gibi, bu durum Rus politikacılar tarafından öngörülmemiştir. Onlar "Yakın Doğu'daki sorunların Rusya ve diğer güçlerle değil, Türkiye ile ilgili sorunlarla sınırlı olduğuna" inanıyorlardı.

2. Kısım: Mısır Olayı'na Bağlı Boğaz Sorunu

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sadece ülkedeki Hristiyanların bağımsızlık istekleriyle hızlanmadı. Müslümanlar arasında, merkezi hükûmete bağlı olmayan eyalet valilerinin ortaya çıkışıyla da hızlandı. Bağdat'taki Davut Paşa örneğinde olduğu gibi, Edirne barışından sonra Scutari (İşkodra) (Arnavutluk) Valisi'nin isyanı buna bir örnektir. İstanbul Hükûmeti bu isyanı güçlükle bastırabildi, ancak Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, merkezi hükûmeti gerçekten devirmeye çalışacak kadar büyüdü.

Mehmet Ali Arnavut kökenli bir askerdi, ancak yavaş yavaş Mısır Valisi'nin güvenini kazandı ve güç toplayarak çevredeki Arap kabilelerini pasifleştirdi ve kendisi de valilik görevini üstlendi. Edirne barışından sonra Ali, Padişah'tan, Türkiye'nin Rusya'ya olan tazminat borcunu kendisinin ödemesinin karşılığında Suriye'nin yönetimini kendisine devretmesini istedi. İstanbul Hükûmeti bunu kabul etmeyince Ali, Akka'daki (Suriye) Valisi arasında sorun çıkmasını fırsat

bilerek ve Kasım 1931'den itibaren Akka'yı kuşattı. Bu çatışma Mısır Valisi ile İstanbul Hükûmeti arasında bir savaşa dönüştü ve Ali, Mısır'ın bağımsızlığını kazanmak ve Suriye topraklarını ilhak etmek amacıyla birliklerini kuzeye doğru ilerletti. Mayıs 1832'de Akka'yı, ardından Şam ve Humus'u, daha sonra da Adana'yı ele geçirerek tüm Suriye'yi kontrolü altına aldı. Sultan, mümkün mertebe iyi donanımlı bir orduyla onu yenmek için her türlü çabayı gösterdi, ancak her yerde yenildi ve kısa süre sonra Mısır ordusu Toros Dağları'nın eteklerine ulaştı ve İstanbul Hükûmeti isyancılara karşı mücadelede yardım için dört ülkeye -İngiltere, Rusya, Avusturya ve Fransa- başvurmak zorunda kaldı.

Rusya'nın tavrı en başından beri netti: Türkiye'yi korumak için Mısırlı isyancılarla çatışmaktan kaçınıyordu. Rusya Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'daki büyükelçisine verdiği talimatlar bu amaçları içeriyordu.

Mehmet Ali'nin başarısı Türkiye için ölümcüldür. Rusya'nın çıkarları açısından bunun sonuçları çok büyüktür. Edirne Barışı ile elde edilen kazanımlar yeniden tehlikeye girmiştir. Bu durumda Çarlık Rusya, Türkiye'deki haklarını savunmak için isteksiz ama tehditkâr bir duruş sergilemek zorunda kalacaktır. Ali'nin başarısı Fransa'ya İstanbul'da üstünlük sağlayacak ve Rus muhalefetini kendi koruması altına alacaktır. Başka bir deyişle Rusya, İstanbul'da zayıf bir Türkiye'nin yerine güçlü bir Mısır gücünün ortaya çıkmasına seyirci kalacaktır. Bununla birlikte, Rus Hükûmeti'nin politikası Türkiye'nin durumunu korumak ve tartışmalı Yakın Doğu meselesinde temkinli bir tutum benimsemektir. Çar, Ali'nin eylemini reddeder ve bu ilerlemeyi önlemek için tüm gücünü kullanmaya kararlıdır.

Ali'ye Sultan'la barış yapmasını tavsiye etmek üzere Rus İmparatoru adına görevlendirilen Korgeneral Muravyov, Etandal savaş gemisine binerek Aralık 1831'de İstanbul'a geldi. Türk Hükûmeti, Rus Çarı'nın Türkiye'yi kurtarma niyetini öğrenmiş ve eylemi için kendisine teşekkür etmiş, ancak yardım teklifini reddetmiştir. Ancak Mısır ordusu Konya'ya girip Bursa'ya yaklaştığında, Rusya'dan acilen bir filo ve 30.000 kara birliği yardım istendi. (21 Ocak) 25 Ocak'ta Korgeneral Muravyov görevini tamamlayarak İstanbul'a döndü ve Ali'nin ordusunun Sultan'a karşı savaşın durdurulması gerektiğine dair bir haber yayınlamasıyla İstanbul Hükûmeti rahatladı.

Rus Hükûmeti'nin Mısır olayı sırasında ilgili ülkelere vurgu yapan bir politika benimsememesinin nedeni, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya açıkça düşman olması ve Avusturya'nın tamamen Rus görüşlerine sahip olmasıydı.

Avusturyalı Metternich'in Türklerin korunması ilkesine ilişkin görüşleri Rusya ile tamamen aynıydı ve Boğaz kıyılarında bir Arap ve Mısır Krallığı'nın kurulmasına kesinlikle karşıydılar. Bununla birlikte, Rus ve Avusturyalı politikacıların zihninde, Türkiye'ye son darbeyi vurabilecek bir şey varsa, bunun bu iki ülke olacağına dair bir inanç da olmalıydı. Metternich, açıkça ifade ettiği krallık taraftarlığı bakış açısından bile Türkiye'nin korunmasında hem fikirdi. Avusturya'nın en azından Rusya'ya dost olması gerekiyordu. Başka nedenleri de vardı ama bunlar, Temmuz Devrimi'nin kıskırttığı özgürlük hareketinden korkması ve yeni bir Kutsal İttifak için zemin yaratmaya yönelik art niyetleriydi.

Bu nedenlerden dolayı Avusturya, Türk meselesinde Rusya'yı destekleyecek bir konumdaydı.

Batılı güçler Yakın Doğu meselelerine odaklanamayacak kadar meşguldü, ancak yine de hem İngiltere hem de Fransa, İstanbul'da Rus gücünün kurulmasına seyirci kalamayacakları için kendi işlerinin gidişatını izliyorlardı.

Fransa, kendi koruması altındaki Mısır'ı hayal kırıklığına uğratmamayı ve Türkiye'yi Rusya'nın kucağına itmemeyi garanti altına almak zorundaydı. Hem Mısır hem de Sultan için kabul edilebilir bir uzlaşma bulmak ve bu iki tarafla da hızlı bir şekilde müzakere etmek gerekiyordu. Fransız Hükûmeti aceleyle Roussin'i İstanbul'a Büyükelçi olarak atadı. Kral Louis-Philippe tarafından verilen emir şöyleydi: "Türk Hükûmeti'nin rızası olsun ya da olmasın, Rusların İstanbul'u işgal etmesini önlemek için elinizden gelen her şeyi yapın ve tüm ülkelerin bu Fransız görüşüne katılmasını sağlayın." Ancak yeni Fransız Büyükelçisi İstanbul'a geldiğinde (Şubat 1833) Rus donanması çoktan Boğaz'a demirlemişti ve durum her geçen dakika değişiyordu.

İngiliz Hükûmeti ise başlangıçta son derece sakin bir tutum sergiledi ve Fransız tekliflerine yanıt vermeyi reddetti. Fransız Büyükelçisi Talleyrand, Palmerstone'a şunları söyledi: i. İngiliz ve Fransız filolarını İstanbul'a göndermek. ii. Batılı güçlerin Türkiye ile Ali arasında arabuluculuk yapmalarını kabul ettirmek. iii. Suriye'nin Mısır'a bırakılması. Bunlar anlaşmanın temelini oluşturmalıdır. Ancak bu öneri, Fransa'ya duyulan güvensizliği ortadan kaldırma konusunda istenen etkiyi yaratmadı ve İngilizleri olumlu bir adım atmaya sevk etmedi. Palmerstone'un fikri, bir yandan Fransa'nın Mısır lehine bir çözüm sunacağı korkusuna, diğer yandan da Rusya ile kafa kafaya çarpışma riskine dayanıyor olabilirdi. İngiltere, Rusya'yı güçlerin iş birliğine dâhil etmek istiyordu ancak Fransa'nın önerisi iş birliğini korumaya yönelik bir öneri değil, Rusya'ya karşıydı.

İngilizlerin bu fikri Metternich tarafından coşkuyla desteklendi. Yakın Doğu sorununun çözümünün her zaman dört ülkenin -İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya- ortak hareket etmesini gerektireceği şeklindeki eski argümanına dayanıyordu. Ancak Rus Hükûmeti, Rusya'nın Yakın Doğu sorunları karşısındaki üstünlüğünü göstermek amacıyla bu güçlerle ortak önlemler alınmasına sıcak bakmamış ve hem İngiltere hem de Fransa'nın önerilerini kabul etmemiştir.

Fransız Büyükelçisi ilk etapta Rus kuvvetlerini kovmak için Rus filosunun şehri terk etmesini tavsiye etti, ancak Rusya harekete geçmedi. O dönemde İstanbul Hükûmeti, Fransa ile birlikte hareket etmek istiyordu ve Sultan ise komşu devletlerin Rusya'ya güvenmesi gerektiği görüşüne meyilliydi. Bu iki çelişkili politika, Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanana kadar Türk Hükûmeti'nin politikasını sağa ve sola savurdu.

26 Mart'ta 5.000 Rus askeri Odessa'dan İstanbul yakınlarına geldi ve Hünkâr İskelesi vadisine indi. Bu kuvvet, Mısır ile Türkiye arasında barış yapılar ve Ali'nin birlikleri Anadolu'dan çekilene kadar burada konuşlandırılmaları yönünde emir almıştı.

Rus Çarı, savaş gemilerinin ve kara birliklerinin komutasını devrettiği yeni bir görevli subayı, Orlov'u elçi olarak İstanbul'a gönderdi. Orlov'un aldığı talimatlar şunları içeriyordu.

Çarlık Hükûmeti'nin tedbirleri şu hususları yerine getirmeyi amaçlamaktadır.

1. Türk Hükûmeti'nin Rusya'yı desteklemesini ve Rusya'ya tam olarak güvenmesini sağlamak. Rusların yardım malzemelerinin kurtarılması için askeri hareketin meşruiyeti konusunda güçlü ülkeleri ikna etmek.

2. İstanbul'daki Fransız gücüne hem sert hem de akıllıca karşı çıkmak. Ancak, onunla ilişkilerinizi koparmamaya özen gösterin.

3. Rusya'nın bu olaydaki eyleminin Türkiye'yi korumayı, böylece Avusturya'nın manevi desteğini kazanmayı ve ülkemize karşı her zaman düşmanca davranan Birleşik Krallık'ın tutumunu hafifletmeyi sağlayın.

4. İstanbul'da bağımsız hareket etmeye çalışın ve Türkiye'ye karşı güçlerin karışmalarını tetikleyecek her şeyden kaçının.

5. Daha sonra Mısır ve Türkiye arasında barışı sağlayın ve Ali'nin ordusu Toros Dağları'nın güneyine çekilene kadar Rus filosunu ve kara birliklerini geri çekmeyin.

Kont Orlov 26 Nisan'da İstanbul'a varmış ve derhâl Sultan tarafından kabul edilmiştir. Sultan, Rus Çarı'nın dostluğuna olan tam güvenini ve iki ülke arasında bir ittifak kurulması yönündeki umudunu dile getirmiştir. Orlov, Sultan Mahmut'un yüksek dürüstlüğe sahip, ancak zayıf iradeli ve kararsız bir adam olduğunu bildirmektedir.

Osmanlı Hükûmeti'nin bakanları arasında Rusya ile ittifaka muhalefet oldukça yaygındı. Rus donanmasının ve kara kuvvetlerinin İstanbul civarındaki varlığı halkı çok tedirgin etmekle kalmadı, aynı zamanda Rusya'ya karşı propaganda yapmak için mükemmel bir bahane sağladı. Mısırlı komutan İbrahim (Ali'nin en büyük oğlu), Ruslar Boğaz'dan çekilmedikçe Mısır ordusunun Kütahya'dan çekilmeyeceğini ilan etti. Orlov, Mısır ordusunun Anadolu'yu terk etmediği takdirde Rusya'nın gönderdiği birlikleri geri çekmemekle kalmayıp Odessa'daki kuvvetlerini yeniden artıracığını söyleyerek karşılık verdi.

Rus karşıtı hareketin öncüsü olan Fransız Büyükelçisi, Fransız filosunu Çanakkale Boğazı'ndan geçirmeye çalıştı: 14 Mayıs'ta Fransız savaş gemisi Messange, Çanakkale Boğazı'ndan geçmeye çalıştı, ancak karadan açılan ateşle karşılaştı ve hedefine ulaşmadan geri döndü. Fransız Büyükelçisi bu durumu sert bir şekilde protesto etti, ancak İstanbul Hükûmeti, Rus Büyükelçisi'nin tavsiyesi üzerine, Fransız veya İngiliz savaş gemilerinin Boğaz'a girmesine göz yummayacağını belirtti. Rusya'nın Büyükelçisi böyle bir olay olması durumunda Sultanlığın başkentini savunmanın Rusya'nın görevi olduğunu belirtti. Bu dönemde Fransız Büyükelçisi'nin arabuluculuğuyla Mısır'da Ali ile bir barış antlaşması yapılmasına karar verildi ve 14 Nisan'da Fransız Büyükelçisi tarafından sunulan barış şartları kabul edildi. Bu daha sonra Kütahya Barışı olarak bilinmiştir. Türk Hükûmeti barışı ilan etti, ancak Rus birlikleri geri çekilme belirtisi göstermedi. Avrupa devletleri tedirgin oldu ve İngilizler Lord Bonzonby'yi İstanbul'a gönderdi.

Avusturyalı Metternich, Türkiye sorununu görüşmek üzere büyük güçler arasında bir konferans önerdi ve Fransa, İngilizleri müttefik filosunun Boğaz'a girmesine izin vermeye ikna etti, ancak bu fikir Rusya ile savaşa neden olabilirdi, bu nedenle uygulama geçici olarak askıya alındı.

Temmuz ayının başlarında Mısır ordusu Toros Dağları'ndan güneye çekilirken, Rus kara ve deniz kuvvetleri de 10 Temmuz'da Boğaz'dan çekilecekti. Ancak Rusların bundan önce çözmeleri gereken büyük bir sorun vardı.

Rusya ve aralarındaki ittifak antlaşmasının ardından Sultan, Orlov ve Türklerle yaptığı ilk görüşmede asıl niyetlerini açıklamıştı. Bu rapora cevaben Nesselrode derhâl İstanbul'a bir Rus Hükûmet Talimatı gönderdi. Bu talimata göre, Rusya'nın Türkiye ile ittifakı teşvik etme nedenleri şunlardır.

1. Türkiye'nin gelecekte de Rusya'nın yardımına güvenme niyetinde olduğunu ve bunun Rusya'ya sorumluluk yüklediğini Ali'ye bildirmek gerekir. Bu onun hırslarını dizginleyecek ve Türkiye'yi Avrupa'da tutma hedefine ulaşacaktır.

2. Türkiye'nin korunması ilkesi nedeniyle Rusya'nın Türkiye'ye yönelik politikasının diğer güçler tarafından bilinmesini sağlamak.

3. Acil bir durumda Türkiye'yi kurtaracağına dair antlaşmada yer alan açık ifadeye istinaden Türkiye'nin gelecekte Fransa'dan talepte bulunmasını engellemek.

4. Rusya'ya antlaşma uyarınca gerekli olması hâlinde güç kullanımı için açık bir dayanak sağlamak. Bunun kaçınılmaz sonucu, Rusya'nın Yakın Doğu meselelerinde en güçlü söz sahibi olmasıdır. Bu durum hem Türkiye'nin korunması hem de bölünme durumunda Rusya'nın lehine olacaktır (8 Mayıs tarihli talimat).

Rus Antlaşma taslağı sadece bir savunma ittifakıdır ve 1798 Antlaşması'ndaki aynı düşünceyle yapılmıştır. Ancak mevcut antlaşma, Türkiye'ye topraklarını koruma taahhüdünde bulunmaktan kaçınmıştır. Bunun nedeni, Afrika toprakları gibi Rusya'nın savunması zor olan bölgeler için ciddi bir sorumluluk üstlenmekten kaçınmaktır (Goriainov, s. 38 ve devamı).

İttifak Antlaşması'nın ekinde gizli bir madde vardı. Bu konuda Rus Hükûmeti tarafından Orlov'a gönderilen 8 Mayıs tarihli bir telgrafında şu ifadeler yer almaktadır.

“Karadeniz kıyısındaki topraklarımızı düşman saldırısından korumak için Türkiye'den gerekli taahhütleri almak amacıyla mevcut durumdan yararlanmak en avantajlı yoldur. Bu tür güvenceler, Türkiye'nin ülkemizden gelecekte alacağı yardımlar için Sultan'ın verebileceği tek karşılıktır. Bu antlaşmada hem Rusya hem de Türkiye tarafından taahhüt edilen yardımın karşılıklı olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu, Sultan'ın saygınlığının göz önünde bulundurulmasının bir sonucudur ve bugünkü koşullarda Rusya, Türkiye'den hiçbir şekilde etkili bir yardım alamaz. Dolayısıyla Türkiye'nin Rusya'nın yardımına bir karşılık verme konusunda ahlaki bir yükümlülüğü olduğunu düşünüyorum. Ancak gizli madde Türkiye'ye yeni bir yük getirmemekte, aksine Türkiye'nin kendi güvenliği için yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin yasaklanmasını desteklemektedir ki bu zaten bir süredir alışkanlık olarak sürdürülen bir ilkedir.

Bu nedenle, Türk Hükûmeti'nin yukarıda belirtilen ilkeleri açık bir madde olarak taahhüt etmesi ağır bir yük değildir. Maddenin gizli olmasının nedeni, Türkiye'nin diğer ülkeler karşısındaki konumunu zora sokmamak ve antipatilerini tahrik etmemektir. Bu konuya bizzat Çar'ın talimatıyla en yüksek seviyede önem verilmiştir.” (Goriainov, s. 40).

Söz konusu talimat uyarınca, Orlov, derhâl Türk Hükûmeti'nden bir ittifak antlaşması için müzakerelere başlamasını istedi ve ilk görüşme 26 Haziran'da yapıldı. Türk tarafının Rus taslağına en ufak bir itirazı olmamış ve antlaşma 8 Temmuz'da imzalanmıştır. Bu antlaşma genellikle Hünkâr İskeleyi Antlaşması olarak anılmaktadır.

Antlaşma altı maddeden oluşmaktadır. Madde 1, her iki ülkeye de yabancı saldırılara karşı savunmada en etkili yardımı verme taahhüdünde bulunmaktadır. Madde 3, İstanbul'un istemesi hâlinde, Rusya-Türkiye'nin korunması için İstanbul'un kara ve deniz kuvvetleriyle gerekli yardımı sağlayacağını belirtmektedir. Antlaşma'nın geçerlilik süresi sekiz yıl olarak belirlenmiştir (Martens, 1. Cilt, s. 655 ve devamı).

Gizli Antlaşma bu şekilde öngörmektedir.

“Comme l'empereur de Russie, voulant épargner à la Sublime Porte le charge et l'embarras qui résulteraient pour elle de la prestation d'un secours matériel, ne demandera pas ce secours, si les circonstances mettaient la Sublime Porte dans l'obligation de le fournir, la Sublime Porte, à la place du secours qu'elle doit prêter au besoin d'après le principe de réciprocité, devra borner son action, en faveur de la cour de Russie à fermer le détroit des Dardanelles, c'est-à-dire à ne permettre à aucun bâtiment de guerre étranger d'y entrer sous aucun prétexte quelconque.”

“Rus Çarı, Türkiye'nin maddi destek sağlaması gerekirken bile bunu istemedi, çünkü Türk tarafının bunu gerçekleştirmesinden kaynaklanacak zorluklardan ve yüklerden kaçınmak istiyordu. Ancak, karşılıklı yardım ilkesinden hareketle, Rusya'nın yardımına karşılık verebilmek için Çanakkale Boğazı'nın kapatılması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, yabancı savaş gemilerine her ne bahaneyle olursa olsun geçişlerine izin vermemeniz gerektiğini söylemekle yetiniyoruz.” (Martens, 11. Cilt, s. 659).

Bu maddeye göre Türkiye, Rusya'nın bir Avrupa ülkesiyle savaşa girmesi ve Karadeniz kıyılarının düşman deniz gücü tarafından tehdit edilmesi hâlinde Çanakkale Boğazı'nı kapatmakla yükümlüdür. Ancak bu hüküm, Rus filosunun geçişine herhangi bir engel bulunmadığını belirtmektedir. Bu hâliyle, barış zamanında ve acil durumlarda yabancı savaş gemilerinin Karadeniz ve Boğazlardan geçişini yasaklayan 1809 Antlaşması'yla karşılaştırıldığında, Rusya'ya sağladığı stratejik faydalar muazzamdı. Rusya başlangıçta 1809 tarihli İngiliz-Türk Antlaşması'na taraf olmamasına rağmen, bu antlaşma Karadeniz kıyılarının İngiliz ve diğer deniz kuvvetleri tarafından tehdit edilmesini önlemiştir.

Aynı zamanda Rus filosunun Akdeniz'deki İngiliz ve Fransız filolarına saldıramama gibi bir sıkıntısı da vardı. İşte bu Gizli Antlaşma bu sıkıntının çözümüydü.

Bu Gizli Antlaşma'yı hazırlayanların dikkatsizliğinin, Rusya'nın kazanımlarının çoğunu kaybetmesine neden olduğunu belirtmek gerekir. Elbette

bu Antlaşma, 1798 ve 1805 Antlaşmaları örnek alınarak yapılmıştı, ancak yeni Antlaşma Rus savaş gemilerinin Karadeniz'den İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına isteğe bağlı geçişini sağlasa da Akdeniz'den Karadeniz'e geçişi sağlamadığından her seferinde Türk Hükûmeti'yle müzakere etmek zorundaydı. Ancak 1805 Antlaşması'nın 7. maddesinde Türkiye'nin bu durumda da yeterli kolaylıkları sağlayacağı belirtiliyordu.

Batılı güçler, Rus kara ve deniz kuvvetlerinin İstanbul ve Boğazlardan çekilmesiyle rahatladılar, ancak aynı zamanda Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı görünce endişeye kapıldılar. Bu antlaşma Türkiye'yi fiilen Rusya'nın koruması altına sokmuş ve şüphesiz Rusya'nın Yakın Doğu meselelerindeki konumunu üstün kılmıştır. Guizot, eleştirisinde şöyle diyor.

“Rus İmparatorluğu Türkiye'yi açıkça himayesi altına almış ve İstanbul'daki hakimiyetini açık bir hak hâline getirmiştir. Böylece Karadeniz'i bir Rus Gölü ve adamlarını da Rusya'nın güney kapılarının muhafızları hâline getirirken, kara ve deniz kuvvetlerini Akdeniz'e göndermekte özgür oldu.” (Guizot, Cilt 4, s. 49).

İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi, bu Antlaşma'nın imzalanmasından önce Türk Hükûmeti'ni tehdit etmiştir. Türkiye'nin Rus gücüne başvurması hâlinde Fransa'nın diplomatik ilişkilerini keseceğini bildirmek istedi. İngiliz Büyükelçi Bonzonby, İngiltere ve Fransa'yı hazırlıksız bir savaşa sokacağı gerekçesiyle bu tedbire karşı çıktı. Ancak Antlaşma'nın imzalanmasının ardından hem İngiltere hem de Fransa Antlaşma'yı protesto etmekle kalmadı. Palmerstone da raporlar karşısında büyük şaşkınlık yaşadı. Hatta İngiliz ve Fransız filolarıyla birlikte Çanakkale Boğazı'nı geçmeyi ve Karadeniz'deki Rus filosunu yok etmeyi bile önerdi. Fransız Büyükelçisi Lord Brouillet, sakinliği ve ılımlılığı savunarak bunu engelledi.

Hem İngiltere hem de Fransa'nın protestoları siyasi açıdan yeterince haklıydı, ancak hukukta hiçbir dayanağı yoktu. Hem Türkiye hem de Rusya tam bağımsız devletlerdi ve 'Boğazlar' Türk karasuları olduğu sürece, Boğazlardan geçişle ilgili uluslararası emsalin oluşturulmadığı bir dönemde anlaşmayı bozmak imkansızdı. Sadece İngiltere'nin 1809 Antlaşması hükümlerini öne sürerek Rus filosunun 'Boğazlar'dan geçme hakkına eşit hakkı istemesi anlaşılır bir durumdu.

(Referanslar)

Mischeff-La Mer Noire et les Detroits de Constantinople, Paris, 1899.

Goriainow-Le Bosphore et les Dadanelles, Paris, 1910.

Guizot-Memoires pour servir a l'Histoire de mon temps, Paris, 1858.

Martens-Nouveau Recueil des Traites de la Russie.

6. Bölüm: Boğaz Sözleşmesi

1. Kısım Rusya-Türkiye İttifakının Avrupa Devletlerine Etkileri

1: Münchengraetz Sözleşmesi

Rusya ile Batılı güçler arasındaki diplomatik ilişkiler Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan beri gergindi. Hem İngiltere hem de Fransa, Rus gücünün Balkanlar'daki üstünlüğü karşısında Rusya ve Türkiye'ye karşı sert bir tutum takındı. Öte yandan hem Avusturya hem de Prusya, Rusya'yı başarısından dolayı tebrik etti. Ancak Avusturya, görünürde Rusya'yı kayıırırken, aslında I. Nikolay'ın Balkanlar'da artan gücünden memnun değildi. Rusya'nın bağımsız bir Yunan devleti kurmaya yönelik kararlı planlarından biraz daha fazla tedirgindi. Yine de Metternich Rusya'ya yakın durma ihtiyacını hissetti. Hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın dolaylı olarak desteklemeye çalıştığı liberal hareketin giderek daha fazla ses getireceğinden korkuyordu, bu yüzden üç ülkenin (Avusturya, Rusya ve Prusya) bir araya gelerek muhafazakâr bir ittifak oluşturması fikrini ortaya attı. Bu da merkezi güç olan Rusya ile dostluğunu kaybetmemesini gerektiriyordu. Bununla birlikte hem Avusturya'nın hem de Rusya'nın çıkarlarının Balkanlar'da oldukça kafa kafaya bir çatışma içinde olduğu açıktı.

Metternich önce Rus Çarı'nın güvenini kazanmaya çalıştı ve bir kez bu güveni kazandığında, ikna edebileceğinden ve amacına ulaşabileceğinden emindi. Eylül 1833'te Münchengraetz'te (Bohemya'da bir şehir) yapılan toplantı, I. Nicholay üzerindeki gücünün ne kadar büyük olduğunu gösterdi.

Münchengraetz Antlaşması 18 Eylül'de Metternich ve Rus Kontu Nesselrode arasında imzalandı. Bu Antlaşma'nın özü, Türk İmparatorluğu'nu korumak için ortak önlemler almak ve çökmesi durumunda desteklenmesi taahhüdüydü. Gizli bir ek maddeyle her iki ülke de öncelikle Mısır'daki Paşa'nın gücünün Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarına ulaşmasını engelleme sözü vardı. İkinci olarak, Türkiye'nin çökmesi durumunda, her iki ülke de Türkiye'nin yerini alacak yeni bir gücün kurulması için uyum ve dayanışma ruhu içinde tedbirler alacaktır. Her iki ülkenin de Antlaşma'da belirtilen haklar için, bu aşamanın ulusal güvenliğe zarar vermemesi ve Avrupa'nın dengesini bozmaması için çaba sarf etmeleri gerektiğini taahhüt etmektedir (Martens Antlaşma Koleksiyonu, Cilt 4, s. 445). İlk hedef o kadar belliydi ki açıklamaya gerek yoktu. Antlaşma'daki ikinci hedef oldukça belirsizdi ve iki ülkenin, Türkiye'nin nasıl yönetileceği konusundaki görüşleri taban tabana zıttı. Dolayısıyla, bu konuda giderek daha açık bir muhalefetin ortaya çıkacağını önceden görmüş olan iki ülke, Türkiye'nin durumu için uyum ve dayanışma ruhu içinde ortak tedbirler alma taahhüdünde bulunmakla yetindiler (Goriainov, s. 52). Avusturya, Avrupa'daki sorunları çözmek için Rus gücünden faydalanmaya çalışırken Rusya, Avusturya'nın Yakın Doğu meselelerindeki konumunu kısıtlamaya çalışıyordu. Münchengraetz Antlaşması bu koşullar altında imzalandı, ancak iki ülke de bu anlaşmadan memnun kalmadı. Eğer bir memnuniyet varsa, o da her iki tarafın da bir diğerini kandırıldığına inanmasıydı.

Hem Rusya hem de Avusturya Türkiye'nin hayatta kalmasını istiyordu, ancak her ikisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun her an çökebileceğinden endişe

ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu çökecek olursa, bununla başa çıkmak için ne gibi önlemler alınmalıydı? I. Nikolay, 13 Şubat 1833'te Avusturya Büyükelçisi'ne hitaben, Rusya'nın Türk topraklarını istemediğini, ancak Türkiye'nin parçalanması durumunda en iyi önlemin Yunan Hükûmeti'nin İstanbul'a nakledilmesi olacağını ima etti.

Metternich de Türkiye'nin bölünmesini istemiyordu. Özellikle başkenti İstanbul olan bir Yunan İmparatorluğu kurulmasına karşıydı. Daha ziyade, Balkanlar'da ulusal temelde bir dizi küçük devletler kurmak istiyordu. Ancak İstanbul'da Bavyalı bir hanedanla bir Rum Krallığı'nın kurulması, Bavyera'nın Avusturya'nın sırtına uzanması anlamına geliyordu ki bu hiç hoşuna gitmezdi. Bu nedenle, saltanatı son ana kadar savunma konusundaki kararlılığında Çar'dan geride değildi (Mischeff, s. 298).

Yukarıdaki hususlar hem Rusya hem de Avusturya İmparatorları arasındaki Münchengraetz Antlaşması'nın arkasındaki itici faktörlerdi. Ancak fiili sonuçlar açısından Rusya'nın bundan kazanacağı hiçbir şey yoktu ve kaybedeceği çok şey vardı. Bu durum Rusya'nın Türkiye'deki hareket özgürlüğüne, özellikle de Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın sağladığı ayrıcalıklara mal olmuştur. Rus vezir, Yakın Doğu'da gelecekte çıkabilecek anlaşmazlıklarda Avusturya'nın desteğine sahip olacağına inandığı için bu Antlaşma'nın imzalanmasına büyük önem veriyordu. Ancak Avusturya'nın verdiği söz, hangi temelde hareket edeceğine dair herhangi bir bağlayıcı taahhüt olmaksızın, sadece 'birlikte hareket edeceği' yönündeydi. Buna karşılık Avusturya bu vaatle, Rusya'nın gelecekte Avusturya ile önceden iş birliği yapmadan hareket edemeyeceği güvencesini elde etti. Bu şüphesiz Metternich'in başarısıydı. İki ülke arasındaki gizli anlaşmada belirtilen iş birliği 'iş birliği ve dayanışma ruhu' içindeydi ve aynı zamanda her iki ülkenin de haklarının güvenliğine ve Avrupa'nın dengesine zarar vermemekle yükümlü olduğu anlamına geliyordu. Her iki ülkenin Balkanlar'da sahip olduğu potansiyel güç ve İstanbul Hükûmeti üzerindeki nüfuzları göz önüne alındığında, bu vaat nihayetinde Avusturya'nın Rusya'nın eylemlerini kısıtlamasıyla sonuçlandı. Rusya'nın kazanacakları kaybedeceklerinden fazlaydı.

Bu antlaşmanın imzalanmasından birkaç hafta sonra Avusturya, Rusya ve Prusya Berlin'de devrimci harekete karşı bir antlaşma imzaladı (15 Ekim 1833).

2: Fransa'nın Bulunduğu Konum

Münchengraetz Konferansı'nın Rusya, İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkiler üzerinde olumlu bir etkisi olmadığı gibi, Berlin Antlaşması'nın imzalanmaya devam etmesi de her türlü spekülasyona yol açtığından daha da kasvetli bir atmosfer yaratmış görünüyordu. Fransız Hükûmeti Yakın Doğu meselesini yakından takip etmekle birlikte, şimdilik bu meselenin dışında kalmanın kendi çıkarlarına daha uygun olacağı düşüncesiyle sessizce takip etmeyi tercih etti. Ancak Fransız politikacılar Rusya'nın niyetinin İstanbul Boğazı'nı ele geçirmek olduğunu varsaymışlardı ve bu durumun yakın gelecekte Avrupa siyasetinde büyük bir çalkantıya yol açmasını tahmin ediyorlardı. Brouillet'e göre, "Rusya'nın İstanbul'u işgal etme planlarını engellemek için savaştan başka bir yol yoktu. Öte yandan, hem İngiltere hem de Fransa, Rusya'nın

önce burayı işgal etmesi ve ardından Türkiye'nin bölünmesi önerisini tartışması gibi bir durumdan kaçınılmalıydı. Eğer hem İngiltere hem de Fransa buna kesin bir tavırla karşı çıkarsa, Avusturya da yakında bize katılacaktı diye düşünülüyordu. Başlangıçta isteksiz bir şekilde bize katılacaktır herhâlde diye bir düşünce tarzı vardı. Avusturya'nın Türkiye'nin bölünmesini istemediği ve Rusya tarafından işgal edilen topraklardan pay almakla yetinecek durumda olmadığı açıktır."

Brouillet, bu plandan yola çıkarak önce İngiliz Hükûmeti'ni Fransa'nın tutumuna güvenmeye ikna etmeye çalıştı. İngilizlerin Mısır konusunda Fransa ile iş birliği yapamamasının nedeni, Fransa'nın Mısır yanlısı tutumundan hoşlanmamalarıydı. Bu nedenle, İngilizlerle ortak önlemler almak için Mısır'la derin bir ilişkiye girmekten kaçınılması gerektiği sonucuna varıldı. Ancak bu fikir kısa sürede hayata geçirilebilecek bir şey değildi ve Fransa, bir süre beklemeyi avantajlı buldu. Savaş zaten kaçınılmazsa, olayları provoke etmekten kaçınmak için mümkün olan tüm önlemleri almak zorunda kalacaktı. Ne kadar beklersek Rus müttefikleri o kadar azalır. Kısacası, zaman Fransa'nın lehine işliyordu. Bu Brouillet'in gözlemiydi.

3: İngiltere'nin Rahatsızlığı

Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın İngilizler üzerinde yarattığı etki daha da büyük olmuştu. Ruslar, anlaşmanın Rusya'nın yararına olmadığını ve yeni ayrıcalıklara izin vermediğini defalarca açıkladılar, ama Palmerstone bunu anlamadı. Nesselrode, yeni olarak Medem'i Londra'ya Tam Yetkili Elçi olarak gönderip Yakın Doğu sorunu hakkında görüş alışverişinde bulundurduğunda, Palmerston şu sözleri sarf etti.

"Rus Hükûmeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi konusunu değerlendirdiği varsayımı yanlış olabilir. Ancak Türkiye, 8 Temmuz Antlaşması ile Rusya'ya bağlı bir devlet olduğu sürece, İngiltere'de böyle bir görüşün hâkim olması kaçınılmazdır. Çar'ın barışı koruma isteğini tamamen anlıyoruz, ancak Rusya'nın Yakın Doğu'daki üstün gücüne ilişkin korkularımız asla ortadan kalkmayacaktır." (Martens, 12.Cilt, s. 53 ve devamı).

İngiliz politikacılar, Hünkâr İskelesi Antlaşması olsun ya da olmasın, Yakın Doğu'da tek başına hareket etmeyi bırakmadığı sürece Rusya'ya güvenilemeyeceğine inanıyordu. Rus Büyükelçi Yardımcısı Palmerstone'un niyetinin aşağı yukarı bu doğrultuda olduğunu bildirdi. (26 Eylül 1834 tarihli rapor) (Martens, aynı sayfa).

I: Şu anda Rusya'nın ne kadar uğraşırsa uğraşsın İngiliz siyasetçilerin güvenini yeniden kazanması mümkün değil.

II: İngiliz Hükûmeti, Rusya ile Türkiye arasındaki samimi ilişkileri bozmak için gelecekte eline geçen her fırsatı değerlendirecektir.

III: İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması konusunda Rusya'ya baskı yapma umudu, barışı koruma ve Rusya'nın üstünlüğünün dengeleme ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Önceki dönemdeki durum, ister muhalif politikacılardan ister Tory ister Whig olsun, İngiliz siyasetinin genelindeki görüştü. Eğer Rusya Yakın Doğu'da

mutlak üstünlüğünü uzun süre koruyacaksa hem İngiltere hem de Fransa'nın Avusturya'yı düşman olarak görmesi kaçınılmazdı.

Türkiye ve Mısır arasındaki ikinci mücadele başlar başlamaz hem İngiltere hem de Rusya'nın politikaları, Boğaz geçişi sorununu uzlaşma ve karşılıklı ödün ruhu içinde ortaklaşa çözmek için bir fırsat gördü.

2. Kısım: Mısır Olayı ve İtilaf Devletleri Konferansı

1: Türkiye ile Mısır Arasındaki İlişkinin Yeniden Bozulması

Her iki taraf da Mısır ile İstanbul Hükûmeti arasında barış vaat eden Kütahya Antlaşması'ndan memnun değildi. Sultan isyancılara misilleme yapmak için bir fırsat bekliyordu. Ali, Mısır'da Sultan'ın egemenliğinden kurtulmak ve bağımsız olmak için sabırsızlanıyordu. Bu nedenle, bu barışın sadece dönemin koşulları tarafından tesis edilmiş olduğu bir tür ateşkes anlamına geldiği söylenebilir.

Kütahya barışından sonra hem Sultan hem de Ali ordularını kurmaya başladılar ve fırsat kollamaya başladılar. Ancak dönemin kargaşasından korkan güçler, Mısır ile İstanbul arasındaki kopuşu mümkün olduğunca bastırmaya çalıştı.

Bu ilişkiyi en ustaca kullanan kişi, İstanbul'da görev yapan İngiliz Büyükelçi Ponsonby olmuştur. Sultan, Ali'den intikam almayı unutamadığı için Hünkâr İskelesi Antlaşması ile kendini Rusya'nın kucağına attı. İttifakın kurulmasından sonra Rusya, Sultan'ı her fırsatta dizginledi ve ona meseleleri kendi eline alması için kolay bir fırsat vermedi. Bu, Sultan Mahmut'un en büyük hayal kırıklığıydı. Bu vesileyle, İngiliz Büyükelçisi, Mısır'a karşı Türkiye'den yana tavır aldı.

Bunun nedeni Mısır'ın İngiltere ve Hindistan arasındaki trafiğe engel teşkil etmesiydi. Mısır'ın tutumunun Fransa'nın borçlarından kaynaklandığı tahmin ediliyordu. İngiliz Büyükelçisi, Mısır maliyesine darbe vurmanın bir yolu olarak Mısır'daki tekel sisteminin kaldırılmasını talep etti. Bu, İngiltere ile Türkiye arasındaki antlaşmanın sonucu olarak iki ülke arasında ticaretin önündeki tüm engelleri kaldırmaya Türkiye'nin söz verdiği, dolayısıyla Türkiye'ye bağlı olan Mısır'ın da doğal olarak aynı şeyi yapması gerektiği düşüncesinden kaynaklanıyordu. Türk Hükûmeti'nin bakış açısına göre, İngiliz talebi Mısır'ı mali kaynaklarından mahrum bıraktığı ve aynı zamanda Türkiye'nin Mısır üzerindeki tam egemenliğini teyit ettiği için Sultan'ın İngiltere'ye olan güveni güçlendi.

Ali, Mısır'da tekel sistemi olmadığını, sadece bazı vergiler olduğunu, ancak İngiliz taleplerini karşılamak için bunların kaldırılacağını bildirdi. Ancak İstanbul ile ilişkiler giderek gerginleşti ve Türkiye, güçlerini Anadolu'da yoğunlaştırdı. Mısır ise en iyi birliklerini Suriye'de topladı. Avrupa devletleri de Yakın Doğu'daki durumdan endişeliydi ve Rusya'nın antlaşma yükümlülüklerini ne ölçüde yerine getirmesi gerektiğine özellikle dikkat ederek en iyi hareket tarzını araştırmaya başladılar.

Palmerstone'un politikası Türk-Mısır çatışmasında tek başına hareket etmek değildi. Bununla birlikte, önerisine hukuki geçerlilik kazandırmak için, Fransa'daki Louis-Filip Hükûmeti'yle ortak önlemler almanın gerekli olduğunu

düşündü. Ancak dönemin Fransız Hükûmeti, tek müttefikinin İngiltere olmasını sakıncalı buluyor ve kıtasal güçlerle yakınlaşma politikasına meylediyordu. İngiliz politikacılar bir süre Fransa ve Rusya'nın yaklaşımından endişe duydular, ancak Rus İmparatoru, Louis-Filip'e güvenmiyor hatta ondan nefret ediyordu, bu nedenle kıtasal bir ittifak mümkün değildi. Fransa'nın geleneksel Yakın Doğu politikasına dönmekten başka çaresi yoktu. Palmerstone ayrıca, Mısır ordusunun aceleci hareketlerini açıkça reddetmek ve Türkiye'nin korunması ilkesini ilan etmek üzere beş Avrupalı gücü bir toplantıya çağırdı. Gerekirse İngiliz, Fransız ve Rus filolarını Boğazlara getirmeyi, Avusturya ise kara birlikleri göndermeyi önerdi. Bu, öncelikle Rusya'nın tek başına hareket etmemesini sağlamanın bir yoluydu.

Rus Hükûmeti bu durumdan açıkça hoşnut değildi. Rusya, İttifak Antlaşması uyarınca savaşa girme hakkını diğer güçlerle paylaşmak istemiyordu ve dahası, Avusturya kara birliklerinin İstanbul yakınlarında konuşlanmasına seyirci kalmak istemiyordu. Aynı zamanda Metternich de İngiliz önerisine karşı çıktı. Bunun nedeni teklifin içeriği değil, konferansı Viyana'da toplamak ve çoğunluğu bizzat yönetmek istemesiydi. Hem İngiltere hem de Fransa, Mısır'daki Ali'ye bağımsızlığını tanıyamayacaklarını ve Türkiye'nin korunması ilkesine bağlı kaldıklarını bildirmiş ve Suriye sınırında karşı karşıya gelen iki ordu arasında bir çatışmayı önlemeye çalışmışlardı. Ancak Türk ordusu saldırgan bir tutum takınarak Mayıs 1839'da Suriye'de Mısır ordusuna saldırdı. İngiltere ve Fransa derhâl karşı önlemler konusunda görüş alışverişinde bulunmaya başladılar ve Türkiye'nin korunması ve Avrupa'da dengenin sağlanması konusunda aynı fikirde olmalarına rağmen, Mısır'ın bağımsızlığı konusunda iki ülke arasında görüş ayrılıkları vardı. Yakın Doğu konusunda Fransa sonunda yalnız kalmıştı.

Yakın Doğu'daki durum o kadar acildi ki Palmerstone savaş bölgesine bir filo göndermenin ve çatışmaları bir an önce durdurmanın zorunlu olduğunu düşünüyordu. Aynı zamanda, diplomatik bir tedbir olarak aşağıdaki önlemleri almıştı (26 Mayıs 1839. Fransız Büyükelçisi'nin Raporu şöyle diyordu; Londra) (Mischeff, s. 335).

“Türk Hükûmeti Rusya'dan ülkenin yardımına koşmasını istemiş ve deniz ve kara takviyesi çoktan yapılmış ve Boğazlara varmış olabilir. Ya da Rusya konuşlandırmakta tereddüt edebilir. İlk durumda, İngiltere ve Fransa, Avusturya'yı üçlü ortak bir bildiri yayınlamaya ikna edecek ve Batılı güçler Avrupa dengesi adına Rus takviye birliklerinin görevlerini tamamladıktan hemen sonra evlerine dönmelerini talep edeceklerdir. Rus Hükûmeti'nin toprak kazanması ve siyasi ve ticari avantajlardan yararlanması engellenmelidir. Rusya'nın müttefiklerin taleplerine karşı çıkması hâlinde bunun sonuçlarının ağır olacağı açıkça belirtilmelidir.

İkinci durumda, Avusturya'ya baskı uygulayarak Rusya'ya Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması için beş güç arasında ortak bir tutum belirlenmesini önermeye ikna edeceğiz. Bu şekilde büyük güçler arasında ortak tedbirler almaya çalışacağız. O zaman, Rus takviye kuvvetleri meselesine karar verilebilir ve Rusya'nın ulusal iş birliğinin sınırlarını aşmamasını sağlayabiliriz.”

Bu fikir, İngiliz Kabinesi'nin kararından önce Fransız Büyükelçisi'ne bildirilmişti. Kabine buna ek olarak önemli iki madde de ekledi: 1: Mısır Genel Valiliği makamının kalıtsal olması ve bunun Mehmet Ali'nin soyundan gelenlere geçmesi. Müzakerelerin temeli olarak Mısır ordusunun Suriye'den çekilmesi; 2: Müttefik filosunun İstanbul'a gönderilmesi. (Ancak, Sultan yardım etmeyi kabul ederse, bir dost olarak geçilecektir. Eğer bunu yapmayı reddederse, geçiş zorla yapılacaktır). Fransa Başbakanı Mareşal Soult, İngiliz görüşünü pek itiraz etmeden benimsedi. Ancak Mısır konusunda iki ülke arasında anlaşmazlık noktaları vardı. Yine de bu konunun çözümünü başka bir güne bırakmaya karar verdiler ve konuyu derinlemesine tartışmadılar.

Rusya 1833'te yıldırım hızıyla ve hemen harekete geçmesine rağmen, 1839'da ise belirsiz tavrını sergiledi. Rus diplomatlar neden tereddüt etti? İlk olarak, Rusya'nın konumu geçmişte olduğu kadar rahat değildi. Avusturya ile Münchengraetz Antlaşması'yla ortak tedbirler alma taahhüdünde bulunulmuştu. Ayrıca, Avrupa'daki durumun, Rusya'nın saldırgan eylemlerinin tüm Batılı güçlerle düşman olarak savaşma kararlılığı gerektireceği anlamına geldiği de açıktı. Bu nedenle, olayın patlak vermesinden bu yana Rusya, Hünkâr İskelesi Antlaşması uyarınca yardım kuvvetleri isteneceğinden korkmuş ve Batı'yla düşman olarak savaşmaya hazır olmadığı için durumunun dostane bir şekilde çözülmesini ummuştu.

Prusya ve Avusturya bir konferans düzenlemeyi kabul etmişti, bu nedenle Rusya'ya karşı bir konferans çağrısı Metternich tarafından gizlice yapıldı ancak Rusya da katılmaya istekli olduğunu belirtti.

Bu arada Mısır ordusu Türkleri yenilgiye uğratmış ve Anadolu'yu işgal ederek Türklere bir kez daha ağır bir darbe indirmişti. Bu sırada Sultan Mahmut vefat etti ve yerine Abdülmecid geçti. İstanbul Hükûmeti'nin Mısır ordusunun tehdidi altında bu şartları kabul etmekten başka çaresi yoktu. İki ülke arasında bir barış antlaşması imzalanmaya hazırdı. Mısır'ın talebi Suriye'yi ve Anadolu'nun güneyini (Adana ve Maraş bölgeleri) ilhak etmektir. Türkiye'nin müttefiki Rusya, Mısır'ın zafer haberlerini duyduktan sonra bile büyük güçlerin müdahalesine fırsat vermemek için Türkiye ile Mısır arasında doğrudan müzakereler yoluyla barışın hızla yeniden tesis edilmesini istedi. Bu, güçlü ülkelere karışma fırsatını vermemek içindi. Buna karşın diğer güçler, Türkiye'nin Mısır'ın şartlarını olduğu gibi kabul etmesi ve büyük fedakârlıklarda bulunması fikrinden hoşlanmadılar. Bu durumda, şu anda gerçekleşmek üzere olan Viyana Konferansı öncesinde, Mısır'da barışın tesis edilmesinde büyük güçlerin hiçbir müdahalesine yer kalmayacaktı. Metternich, dört ülkenin (İngiltere, Fransa, Rusya ve Prusya) temsilcileriyle görüşmek üzere İstanbul'a acil bir Elçi gönderdi ve Büyükelçilerine Türkiye'yi teşvik edecek adımlar atmaları talimatını verdi.

Rusya başlangıçta Viyana'da düzenlenecek konferansa katılmayı kabul etmiş, ancak daha sonra bunu reddetmişti. Bu değişiklik, Beş Gücün Elçileri Türk Hükûmeti'ne ortak bildiri hazırlanırken meydana gelmişti, dolayısıyla Rus Büyükelçisi kendi hükûmetinin niyet değişikliğinden habersizdi. Nitekim 27 Temmuz tarihli Beş Güç Ortak bildirgesi, "Yakın Doğu sorunu konusunda Beş Güç arasındaki görüş birliğinden ve Türk Hükûmeti'ne, bu güçlere danışmadan

nihai bir karar almaması için başvurması yönündeki uyarıdan haberdar edildiklerini” kabul etmiştir.

Rus Bakan, Yakın Doğu’da hareket serbestisini yeniden tesis etmek amacıyla konferansa katılmayacağını bir kez daha açıkladı ve 8 Ağustos’ta Londra’daki Büyükelçisi aracılığıyla İngiliz Hükûmeti’ne bu niyetini bildirdi. Gerekçesi olarak da 'bağımsız devletlerin içişlerine karışmama ilkesine saygı' gösterilmesiydi, ancak bu bildirim, ortak bildirinin İstanbul’dan gönderilmesinden sonra yapıldığı için zaten zamansızdı.

Rusya’nın iş birliğinin dışında kalması hâlinde, İstanbul’a ağır sonuçlar doğacaktı. Rus Hükûmeti kararlı bir şekilde İngiltere ile yakınlaşmaya çalıştı. Avusturya elbette Rusya’nın davranışından memnun değildi. İşte bu noktada, Metternich, Slav halkını lanetledi ve onur duygusundan yoksun olduklarını söyledi.

3. Kısım: İngiltere-Rusya Müzakeresi

Beş Güç’ün 27 Temmuz 1839 tarihli Ortak Bildirisi’nin gönderilmesinden sonra Rusya’nın tavrını belirlemesi gerekiyordu. Eğer Avrupa’ya katılacaksa, İngiltere ile el ele verip İngiltere ve Fransa’nın aralarını bozarak İngiltere ile iş birliğine girmesi Rusya’nın çıkarına olacaktı. Nesselrode, Çar’a sunduğu raporda şöyle yazıyordu.

“Avusturya’nın konferansın düzenlenmesine zaten bir itirazı yok ve Fransa’nın da Rusya dışılsa ya da Rusya’nın isteğine karşı çıksa bile konferansı düzenlemeye istekli olduğu biliniyor. İstanbul’da, beş ülke Mısır davasında arabulucu olmayı önerdi ve Sultan’ın lehine bir barış yapma sorumluluğunu aldılar. Rusya’nın buna katılmaması her koşulda dezavantaja neden olacaktır. Avrupa ülkeleri, Yakın Doğu meselelerinin Rusya’nın katılımı olmadan karara bağlanması gibi bir emsal oluşturmaktan kaçınılmalıdır. Dolayısıyla ülkeler konferansın düzenlenmesi konusunda hemfikir oldukları sürece, konferansın Rusya için zararsız olmasını sağlamanın tek yolu Rusya’nın konferansa katılmasıdır. Ancak Rusya’nın büyük güçlerin safına katılabilmesi için öncelikle diğer ülkelerden yeterli güvence alması gerekiyor.”

Nesselrode tarafından belirlenen Rusya’nın bu konferansa katılım koşulları aşağıdaki altı maddeden oluşuyordu.

1. Büyük güçler tarafından Türkiye’ye verilen garantiler Mısır ile olan anlaşmazlıkla ilgilidir ve Osmanlı İmparatorluğu’na verilen genel bir garantiyi temsil etmemektedir. Bu durumda Beş Büyük Güç, Türkiye’nin koruyucusu konumunda olacaktır.

2. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının ister barış ister savaş zamanında olsun yabancı savaş gemilerine kapatılması ilkesi, tüm ülkelerin saygı göstermeyi taahhüt ettiği bir Avrupa kamu hukuku ilkesidir.

3. Yukarıdaki taahhüdün alınması hâlinde Rusya Hünkâr İskelesi Antlaşması’nın yenilenmesini ısrar etmeyecektir.

4. Mısır birlikleri İstanbul’a ilerlerse, Rus savaş gemileri ve kara birlikleri Boğaz’a girecektir. Ancak, İngiliz ve Fransız filolarının Marmara Denizi’ne girmemesi şarttır.

5. Türkiye ile Mısır arasında barışın kurulmasından sonra, Rusya, donanmasını ve kara kuvvetlerini Boğazlardan çekecektir.

6. Aynı zamanda, İngiliz ve Fransız filoları Malta ve Toulon'a geri döneceklerdir (Goliainov, s. 62).

Nestlerode'den yukarıdaki raporu alan I. Nicholay, Metternich'in entrikalarına alet olmamak için İngiltere'ye yaklaşmaya karar verdi. Bu arada, diplomat Baron Brunnow'u Yakın Doğu meseleleri hakkında görüş alışverişinde bulunmak üzere Londra'ya gönderdi.

Palmerstone, Brunnow'un gelişinden bir gün sonra (16 Eylül 1839) her iki tarafın da görüşlerini paylaşmak üzere bir toplantı başlattı. Rus Elçi Londra Hükûmeti'ne Nesselrode'de Altı maddenin şartlarını kabul ettirmekle görevlendirilmişti, dolayısıyla Rusya, Mısır olayında İngiliz Hükûmeti'nin görüşünü destekledi. Fransa'nın bunu kabul edip etmeyeceğini sormadığını açıklayarak "Siyasi açıdan bakıldığında, Fransız Hükûmeti'ni iş birliğine dâhil etme konusundaki faydanın tamamen farkındayım, ancak Çar şahsen Fransa'nın buna katılmayacağını umuyor" dedi.

Nikolay'ın Louis-Filip'e karşı antipatisi çok güçlüydü ve ona bir gaspçı gözüyle bakarak ondan içten içe nefret ediyordu. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa'nın birbirinden ayrılması, hem Çar'ın duygusal hem de politik bakış açısından Rusya'nın istediği şeydi. Aslında Fransa, Mısır'ın gücüne körü körüne aşırı güveniyordu. Bu konudaki ısrarını sürdürdüğü için İngiltere yavaş yavaş Fransa'dan uzaklaşmaya ve Rusya ile iletişim kurmaya odaklanmaya başladı.

Rus Elçi'nin vurguladığı ikinci nokta ise Boğazların kapatılması meselesiydi. Rus önerisinin sadece Çanakkale Boğazı'nı değil, İstanbul Boğazı'nı da kapatmak olduğu belirtilmişti. Rus Çarı'nın gerçek niyetinin sadece Çanakkale Boğazı'nı İngiliz filosuna kapatmak ve İstanbul Boğazı'nı Rus filosuna açmak olduğunu söyleyenler varsa yanılıyorlardı. İngiltere Boğazların kapatılmasını kabul ederse, Rus Çarı da Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı yenilememeyi kabul ederdi. İngilizler bu öneriyi tam olarak anlayamadılar. Türkiye'nin korunması ilkesi konusundaki sabırsızlığı da zaten anlaşılamamıştı. İngilizler, Rusya'nın Türkiye'yi himayesi altına almaya ve yavaş yavaş parçalamaya çalıştığına inanıyordu. İngilizlerin Rusya'ya olan güvensizliğinin nedeni buydu. Ancak Rus Çarı'nın, Türkiye'nin gelecekteki varlığının nasıl garanti altına alınacağı ve Osmanlı İmparatorluğu'na nasıl nefes aldırılacağı konusunda büyük güçlerle bir anlaşmaya varılması hâlinde Türkiye ile bir ittifaka bağlı kalmaya niyeti yoktu.

Bu açıklama yapıldığında Palmerstone şaşkınlığını gizleyemedi. "İngiltere'nin daha önce Hünkâr İskeleyi Antlaşması'na itiraz etmesinin nedeninin Boğaz'ın kapatılması olmadığını, bunun Rusya'ya Türkiye'ye müdahale etme konusunda münhasır bir hak verdiğini" açıklamıştı. Lord Palmerstone devam ederek "Rus nüfuzunun Türkiye'ye uzanması gayet doğal ve meşrudur. Türkiye'nin Rusya için tehlikeli bir ülke hâline gelmemesi yönünde büyük bir talep var. Bu nedenle onu devirmek Rusya'nın çıkarına değildir. Bu bakımdan İngiltere ve Rusya'nın çıkarlarının aynı olduğuna inanıyoruz."

Yukarıdaki görüşler Palmerstone ve Brunnow arasındaki ilk görüşmenin içeriğidir (Goliainov, s. 66, 67).

Konferans, İngiliz Hükûmeti'nin Boğazların kapatılması ilkesine karşı olmadığını açıkça ortaya koymuştu, ancak Palmerstone'un bu ilkenin kabul edilmesini onaylayan gerekçe konusunda kafası karışmış görünmekteydi. Birleşik Krallık üç deniz millik karasuları doktrinini desteklediğinden, Sultan üçüncü ülkelerin karışmasına izin vermeyerek Boğazları istediği zaman kapatma yetkisine sahipti. Ancak Boğazların kapatılması uluslararası bir ilke olarak kabul edildikten sonra, bu Rusya'nın güvenliğini garanti altına almak için zaten yeterliydi. Avrupa'da bir savaş çıkması durumunda, eğer Türkiye Rusya'nın dostuysa, Boğazları tüm düşman devletlere kapatacaktır. Eğer Türkiye tarafsız bir ülke ise, diğer güçler de tarafsız ülkelerin karasularına saygı göstermelidir. Dolayısıyla Boğazların kapatılması Rusya'nın güvenliğini garanti altına almak için tek başına yeterlidir. Palmerstone'un vardığı sonuç buydu. Ancak Brunnow, Rusların Boğazları kapatma ısrarının sadece Rus çıkarları için değil, aynı zamanda Rusya karşıtı düşman güçleri tarafından Türkiye'nin çökertilmesinden korktuğu için olduğunu belirterek yanıt verdi. Rus Elçi bu düşünceden yola çıkarak aşağıdaki taslağı hazırladı.

“Les puissances européennes, également animées du désir de maintenir l'indépendance et d'assurer la conservation de l'empire ottoman, ont résolu, d'un commun accord, de le laisser en dehors d'un conflit qui pourrait s'engager entre elles, et afin de mettre cet empire à l'abri des conséquences graves qui pourraient résulter pour lui d'un pareil conflit, elles ont résolu de considérer, en temps de paix comme en temps de guerre, les détroits de Dardanelles et du Bosphore comme fermés au pavillon de guerre de toutes les nations européennes, en érigeant la clôture de ces deux détroits en principe l'Europe, que tous les cabinets s'engagent à respecter in valablement. “général du droit public de l'Europe, que tous les cabinets s'engagement à respecter inviolablement.”

“Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını sürdürme ve korunmasını sağlama arzusuyla eşit derecede hareket eden Avrupalı Güçler, bu imparatorluğu aralarında çıkabilecek herhangi bir çatışmanın dışında bırakmaya ve böyle bir çatışmadan kaynaklanabilecek ciddi sonuçlardan korumaya ortak rıza ile karar vermişlerdir. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını, savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da bütün Avrupa uluslarının savaş gemilerine kapalı tutmaya karar vermişler ve bu iki Boğaz'ın kapatılmasına, bütün hükûmetler dokunulmaz bir şekilde saygı göstermeyi taahhüt ederek bir Avrupa ilkesi olarak kabul etmişlerdir.”

Rusya'nın belirttiği politika Türkiye'yi korumak olduğundan, I. Nikolay bu amaçla tüm önlemleri almaya kararlıydı ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı bu politikanın temeli hâline getirdi. Ancak Avrupa devletlerinin sert muhalefeti, bunun sürdürülmesinin zor olacağını anlaşıldığını sağladı. Rus Hükûmeti ilk olarak Avusturya ile Munchengreatz Antlaşması'nı imzaladı ve bu antlaşma Avusturya'yı Türkiye'nin korunmasını desteklemeye zorladı. Londra Antlaşması'nın amacı, Türkiye'nin varlığını sürdürmesinin diğer güçler tarafından tanınmasını sağlamaktı. Brunnow'un Türkiye'yi koruma fikri, Türkiye'nin

Avrupalı güçler arasındaki mücadelenin dışında tutulması gerektiği yönündeydi. Bu tamamen Metternich'in Türk tarafsızlığı teorisiyle uyumluydu, ancak Metternich'in argümanı Sultan'a savaş ilan etme hakkı verilmemesi gerektiği idi. Sadece bu noktada Brunnov'dan farklıydı.

Rusya'nın bu önerisi İngiliz Kabinesi'nin bir toplantısında görüşüldü. O dönemde kabinde çok sayıda Fransız yanlısı üye bulunduğundan ve bazıları Rusya'ya güvenmediğinden, Fransa'nın saf dışı bırakılmasına ve Rusya ile iş birliğine büyük muhalefet vardı. Ayrıca, 'Rusya'nın Boğazların kapatılması ilkesine aykırı olarak İstanbul Boğazı'na savaş gemileri sokması hâlinde, Çanakkale Boğazı'nın diğer ülkelerin deniz filolarına bırakılması gerektiği' savunuldu. Yine, Rusya'nın takviye olarak kara birlikleri göndermesi hâlinde İngiliz birliklerinin Boğazlardan geçmesine izin verilmemesinin adil olmadığı yönünde itirazlar da vardı. Palmerstone'un yukarıda bahsi geçen koşullara ilişkin açıklamasına cevaben Rus temsilci şunları söyledi: "Rusya İmparatoru'nun niyeti İngiltere ile iyi niyetle iş birliği yapmak iken, İngiliz Hükûmeti açıkça Rusya ile iş birliğini reddetmeye çalışıyor. Ekselansları Rus Çarı'nın güvenine nasıl karşılık vermeyi düşünüyor? İngiltere, Rusya'nın tek başına hareket etmeyi onaylamadığı gerçeğini tüm dünyanın gözleri önüne sermek için Marmara Denizi'ne savaş gemileri göndermek isteyebilir."

İngiliz Dışişleri Bakanı, buna Hünkâr İskeleyi Antlaşması temelinde, Sultanlığın Rus desteği almasının engellenmediğine işaret ederek yanıt verdi. Brunnov ise buna, antlaşmada Türkiye'nin güvenlik ve huzurunu ilgilendiren tüm konularda Rusya ve Türkiye'nin mutabakatı olduğu sürece Türkiye'nin başka devletlerin yardımını talep etmeye hakkı olmadığı yanıtını verdi, ancak Palmerstone "Bu antlaşma Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkileri düzenlemiş ve İngiltere buna bağlı değildir. Boğazların yeniden kapatılmasına izin verdiğimizde, İngiltere Rusya'ya karşı koyma imkanını kaybedecektir" diye karşılık verdi.

İngilizlerle müzakerelerin iyi gitmediğini gören Rus temsilci Stuttgart'taki görevine geri çekildi, ancak kısa süre sonra (Aralık 1839) Rus Büyükelçisi olarak tekrar Londra'ya geldi. Görevi, Mısır meselesinin iyi bir şekilde çözüme kavuşturulması ve Boğazların kapatılması ilkesi üzerine Avrupa'lı güçlerin Elçileriyle müzakereleri sonuçlandırmaktı.

Avusturya Hükûmeti, Mısır sorununa ilişkin Antlaşma'nın Londra'da, Boğazların kapatılmasına ilişkin Antlaşma'nın ise İstanbul'da yapılmasını öngörmüş, ancak İngilizler ve Ruslar karşı çıktığı için kabul edilmemişti.

Lord Wellington, İngiltere'nin yerleşik Büyükelçisi olarak, Boğazların kapatılması ilkesinden yanaydı ve şöyle diyordu. "Boğazların kapatılması tüm ulusların yararına olacaktır. Rusya böylece Karadeniz'in güvenliğini garanti altına almış oluyor. Avusturya ve İngiltere memnun olacaktır çünkü Türkiye'nin konumu istikrara kavuşacak ve Fransa böylece Afrika'daki sömürgelerini daha iyi savunabilecektir. Eğer Fransa Boğazların kapatılması ilkesine karşı çıkıyorsa, bize göre Fransızlar aptaldır."

Rus Büyükelçisi İngiliz antlaşma taslağının kendisine gösterilmesini istemiş, bunun üzerine Palmerstone 19 Ocak 1840 tarihinde Rus ve Avusturya

Büyükelçilerini davet ederek sözde İngiliz taslağını okumuştur. Bu taslak teklifin İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın beş hükümdarı adına imzalanması gerekirdi. Bu taslaktaki, Boğazlar konusuyla ilgili kısımlar 4. ve 5. maddelerdi. Madde 4, İstanbul'un Suriyeli ve Mısırlı isyancılar tarafından tehdit edilmesi hâlinde, beş büyük Avrupalı gücün, Sultan'ın talebi üzerine, isyancıların Avrupa kıyılarına ulaşmasını önlemek ve Sultan'ın kuvvetlerinin düşman işgalini yenebilmesi için savaş desteği sağlamak üzere Boğazlara ve Marmara Denizi'ne kara ve deniz kuvvetleri göndereceğini taahhüt etmekteydi. Madde 5 ise ayrıca şunu da belirtiyordu.

“Il est expressément entendu entre les hautes parties contractantes et déclaré par elles que rien dans l'article précédent, ou dans toute autre partie de ce traité, n'a pour but, ni ne sera interprété comme ayant pour but, de déroger en rien au droit indubitable que le sultan, comme maître des deux rives des détroits des Dardanelles et du Bosphore, possède, par la loi des nations, d'interdire l'entrée de ces détroits à tout bâtiment de guerre de quelque puissance étrangère que ce soit, et le sultan d'un côté déclare que s'il trouvait nécessaire dans le cas particulier, prévu par l'article précédent, d'appeler dans lesdits détroits à son secours les forces militaires ou navales de ses alliés pour la protection temporaire de sa capitale, une telle démarche de sa part doit être considérée comme un cas exceptionnel, et qu'il est irrévocablement déterminé d'adhérer à l'avenir au principe constant et depuis longtemps établi et de ne point permettre, tant que la Porte sera en paix, à aucun pavillon de guerre étranger l'entrée des détroits soit des Dardanelles, soit du Bosphore, à l'exception des frégates isolées ou autres vaisseaux de plus petite dimension, portant des dépêches ou ayant à leur bord des fonctionnaires publics au service de leurs souverains respectifs; de l'autre côté lesdits souverains s'obligent de respecter cette détermination du sultan et de se conformer à la règle précitée.”

“Yüksek Sözleşmecî Taraflar, önceki hükümlerle birlikte, işbu Sözleşme'nin diğer bölümlerinde, Sultan'ın, hem Çanakkale Boğazı'nın hem de İstanbul Boğazı'nın hakimi olarak, uluslararası hukuka göre herhangi bir yabancı savaş gemisinin Boğazlara girmesini yasaklamak için mutlak hakka sahip olduğunu inkâr etmezler. Ayrıca bunu inkâr etme amacıyla yorumlamayacağını açıkça taahhüt ve beyan eder. Öte yandan, bir önceki maddede öngörülen olağanüstü durumların ortaya çıkması hâlinde, başkentinin geçici olarak savunulması için müttefik kara ve deniz kuvvetlerinin yardımını söz konusu Boğazlara davet etmeyi gerekli görmesi hâlinde, Sultan'a bu tedbirde bir istisna tanınmalıdır. Türk Hükûmeti'nin, barış hâli devam ettiği sürece, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına hiçbir yabancı savaş gemisinin girmesine izin vermeme yönündeki geleneksel ilkesine gelecekte de bağlı kalmaya kararlı olduğunu her ikimiz de beyan ederiz. Haberleşme ya da hükümdarın resmi elçilerini taşıma amaçlı küçük savaş gemileri ya da devletin küçük gemileri istisnadır. Öte yandan, öteki sözleşmecî devletlerin hükümdarları, Padişah'ın yukarıda anılan kararına saygı göstermeyi ve hükümlerine uymayı taahhüt ederler.”

Ancak hem Brunnow hem de Neumann İngiliz önerisini eksik bulmuş ve Palmerstone da bunu kabul ederek yeni bir öneri istemiştir. 21 Ocak'ta, Rus

Bakan, İngiliz Dışışleri Bakanına böyle bir Boğazlar Antlaşması taslağı vermiştir (Goriainov, s. 75, 76).

“Il est expressément entendu que la coopération, mentionnée dans l'article précédent et destinée à placer temporairement les détroits des Dardanelles et du Bosphore sous la sauvegarde des hautes parties contractantes contre toute agression de Méhémet-Aly, ne sera considérée que comme une mesure exceptionnelle, adoptée à la demande expresse de la Porte elle-même et uniquement pour sa défense cas seul indiqué ci-dessus. Mais il est convenu que cette mesure ne dérogera en rien au droit indubitable en vertu duquel le sultan, comme souverain des deux rives du canal de Constantinople, a considéré dedans le tout temps les deux détroits du Bosphore et des Dardanelles comme fermés au pavillon de guerre de toutes les nations étrangères.

Ce principe ayant invariablement servi de règle à l'empire ottoman commun droit inhérent à la souveraineté du sultan, le maître et le gardien des détroits, les hautes parties contractantes, pour manifester le respect qu'elles portent unanimement à l'indépendance et au repos de l'empire ottoman, sont convenues de reconnaître, en temps de paix et même en temps de guerre entreilles, les deux détroits comme fermés au pavillon de guerre de toutes les puissances aussi longtemps que la Porte se trouvera en paix avec elles; principe invariable, que les hautes puissances contractantes s'engagent désormais à regarder comme faisant partie du droit public européen.”

“Bundan önceki maddede sözü edilen ve Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını, Mehmet Ali'nin herhangi bir saldırısına karşı, geçici olarak, Yüksek Sözleşmeci Tarafların koruması altına almayı amaçlayan iş birliğinin, yalnızca yukarıda sözü edilen durumda, Babiâli'nin açık isteğı üzerine ve yalnızca onun savunması için alınmış istisnai bir önlem sayılacağı açıkça anlaşılmıştır. Ancak bu önlemin, Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın her iki kıyısının da egemeni olarak Sultan'ın, Boğazları başından beri tüm yabancı ulusların savaş bayrağına kapalı saydığı tartışılmaz hakkını hiçbir şekilde zedelemeyeceğı konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bu ilke, Boğazların sahibi ve koruyucusu olan Padişah'ın egemenliğine özgü bir hak olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda her zaman bir kural olarak uygulanmış olduğundan, Yüksek Sözleşmeci Tarafları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve saygınlığına duydukları saygıyı göstermek için, barış zamanında ve hatta aralarında savaş olduğu zaman bile, Türk Hükümeti kendileriyle barış içinde bulunduğu sürece, iki Boğaz'ı bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı olarak tanımayı kabul etmişlerdir; Bu, yüksek âkit devletlerin bundan böyle Avrupa kamu hukukunun bir parçası olarak görmeyi taahhüt ettikleri değişmez bir ilkedir.”

Rus Elçisi, 24 Ocak tarihli raporunda, söz konusu taslak metnin hazırlanmasının nedenlerini detaylandırdıktan sonra şunu da eklemiştir (Goriainov, a.g.e.).

Boğazları kapatma ilkesi bana ulaşan Talimata uygun olarak kaleme alınmıştır, ancak üç nedenden dolayı 'kapalı deniz' terimini kullanmıyorum: i. Bu terim, Lord Wellington'un terimidir, ancak bana ulaşan Talimatta yer almamaktadır; ii. Avusturya Hükümeti bu terimi kullanmanın gereksiz

tartışmalara neden olduğunu söylüyor. Sadece bu da değil, Çanakkale ve İstanbul Boğazları kapalı olduğu sürece Karadeniz ve Marmara Denizi'nin de doğal olarak kapalı olacağını savunuyorlar. Eğer bu terimi kullanırsam, Avusturya Elçisi'nden destek alamayacağım. iii. Palmerstone kendisi bugün 'kapalı deniz' teriminin Rusya'nın niyetlerinin yanlış anlaşılmasını ve ticari seyrüsefere de kapatmaya çalıştığı izlenimini vermesini istemediğini belirtiyor.

Bu taslağı Brunnow taslağı ile karşılaştıralım. İlkinin Türkiye'ye, büyük güçler arasındaki mücadelenin sonuçlarına karşı savunma amacıyla her iki Boğaz'ın da kapatılması emrini verme hakkı tanıdığı belirtilmektedir. Öte yandan, bu güçlerin Türkiye üzerinde bir tür denetim yetkisi kullandığı izlenimini de vermektedir. Bu, sultanlığın saygınlığıyla bağdaşmadığından, yeni taslak, Sultan'ın Boğazların sahibi olarak Boğazları kapatma hakkına sahip olduğu ve bu ilkenin kalıtsal bir hak olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yasası olduğu ilkesini kabul eder ve bu nedenle taraf devletler, tüm ulusların savaş gemilerinin Boğazlara girmesinin yasak olduğu ilkesini kabul ederler. İlke bu şekilde revize edilmişti. Ancak bu teklifte bile açık olmayan bir nokta vardı. Yani, Türkiye tarafların bir kısmıyla barışçıl ilişkilere sahip olsa bile, kendisini bunlardan biriyle savaş hâlinde bulabilir. Asıl soru, böyle bir durumda her iki Boğaz'ın da kapatılıp kapatılmayacağıdır. Ancak bu durumda, kelimesi kelimesine yorumlandığında, Boğazların kapatılması gerekmektedir. Zira Boğazların kapalı olmadığı durum, Türkiye'nin tüm taraflarla açık bir savaş hâlinde olduğu durumu gördüğü şeklinde yorumlanmalıdır.

Antlaşma'nın imzalanmasına yönelik müzakereler birkaç aydır devam ediyordu ve kolay ilerlememişti. Bunun başlıca nedeniyse hem İngiltere hem de Fransa'daki iç siyasi durumdu. Fransa dışarıda bırakılsa bile, bu durumda dört ülke -İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya- arasında bir anlaşmanın imzalanabileceği şekildeydi. Londra'daki Fransız Büyükelçisi Fransız Hükûmeti'ni, bunun gerçekleşmesi hâlinde Fransa'nın Orta Doğu'daki konumunun sadece izole olmakla kalmayacağı, aynı zamanda Avrupa diplomasisinde de büyük bir sallantıya neden olacağı konusunda uyardı. Ancak Paris Hükûmeti, Mısır ordusunun üstünlüğüne ve İngiliz önerilerinin başarı şansı olmadığına inanmaya devam ederek bu önerileri dinlemedi. Dolayısıyla, İngiliz kabinesinin Fransız yanlısı üyelerinin bile, Fransızların nihai İngiliz uzlaşmasını reddettiğini gördükten sonra Palmerstone'un dört uluslu bir antlaşma önerisini kabul etmekten başka çareleri kalmamıştı.

Ocak 1840'ta İngiliz Dışişleri Bakanı, Fransız Büyükelçisi'ne Rus tekliflerinin içeriğini bildirdi (1, Mısır'da Ali için barış teklifi; 2, Boğazların kapatılmasına ilişkin bir anlaşma) ve Fransa'nın katılımını talep etti. Ancak, İngilizler Suriye'nin tamamının (Akka hariç) Türkiye'ye iadesini şart koşarken, Fransızlar Mısır'ın Suriye'yi ele geçirmesini istediğinden, konuşulan sınırları arasında önemli bir fark vardı.

Fransız Hükûmeti, bir devlet adamı ve tarihçi olan Guizot'yu İngiltere'ye yeni Büyükelçi olarak atadı ve kendisine fazla uzlaşmaz olmadan anlaşmanın imzalanmasını geciktirme talimatını verdi. Yine başka bir devlet sorumlusu olan Thiers'in tarihi erteleme planı, Mısır ve Türkiye arasında doğrudan müzakereleri

kolaylaştırmak için bu zamandan yararlanma niyetine dayanıyordu. 21 Mart'ta Fransız Hükûmeti, İstanbul ve İskenderiye Limanlarındaki temsilcilerine bir talimat göndererek iki taraf arasında barışın sağlanması için çaba gösterilmesini emretti.

Londra'daki ülke temsilcilerinin hepsi Fransa'nın katılımını umarak, antlaşmanın imzalanması için hazırlık yapmaya başlamışlardı bile. Ancak yeni Türk Elçisi mayıs sonunda Londra'ya vardığı andan itibaren Fransız entrikası İngiliz, Rus ve diğer Hükûmetleri tarafına ifşa oldu. Palmerstone, bu antlaşmanın başarısı ya da başarısızlığı bir onur meselesi olduğundan, Londra'daki görüşmeleri derhâl sona erdirmeye çalıştı. Anlaşmazlık Thiers ve Palmerstone arasında ikili bir mücadeleye dönüştü. İngiliz Hükûmeti müzakereleri ilerletmek için elinden geleni yaptı ve bunun sonucunda 15 Temmuz 1840'ta Boğazlar Antlaşması ve diğer Antlaşmalar sonuçlandırılmıştı. Böylece Antlaşma, Fransa hariç dört ülke olan İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya ile Türkiye arasında imzalanmıştır.

4. Kısım: Boğaz Sözleşmesi'nin Anlamı

1: Londra Sözleşmesi

Londra'da imzalanan antlaşmanın ilk maddesi Mısır-Türkiye anlaşmazlığının çözümüne ilişkindi. Giriş bölümünde Fransa'ya saldıran bir cümle yer alıyordu. “Taraflar, Avrupa’da barışı tesis etmek için Osmanlı İmparatorluğu’nun bağımsızlığını ve korunmasını sürdürme arzusundadır. 27 Temmuz 1839 tarihli ortak bildiriyle verilen taahhütlere saygı gösterilmesi gerekir.” Bu durum, Fransız Hükûmeti’nin bağımsız eylemiyle Türkiye’ye karşı taahhütlerini yerine getirmediğini göstermektedir (Londra Antlaşması’nın orijinal metni için bkz. Martens, Antlaşmalar Cilt 12, s. 130 ve devamı).

Antlaşma’nın 1. maddesi, Türk İmparatoru tarafından Mısır ile yapılacak bir barış antlaşması konusunda dört devletle anlaşmaya varıldığını ve dört devletin, tutumlarını birleştirmek ve Mehmet Ali’nin bu antlaşmayı kabul etmesini sağlamak için tarafların sahip olduğu yöntemlerle çaba göstermeyi taahhüt ettiğini öngörmektedir. 2. madde, Mısırlı Ali’nin Sultan’ın önerisini reddetmesi hâlinde, taraf devletlere Sultan’a yardım etme taahhüdünde bulunmaktadır. 3. madde, taraf devletlerin Türkiye’ye yardım etmeleri hâlinde, Mısır ordusunun saldırısına karşı Boğaz’ı savunmak üzere İstanbul’da ortak önlemler almalarını öngörmektedir. Ancak bu yardım kuvvetinin, Sultan’ın gereksiz görmesi hâlinde eş zamanlı olarak Karadeniz ve Akdeniz’e çekilmesi öngörülmektedir.

Madde 3’ün son cümlesi, Rusya’nın Hünkâr İskelesi Antlaşması kapsamındaki antlaşma ayrıcalıklarından feragat etmekle kalmayıp, Rus silahlı kuvvetleri dışında diğer güçlerin de Türkiye’ye yardım etmesine ve diğer güçlerle aynı anda geri çekilmesine izin vermektedir.

Madde 4 ayrıca şunları öngörmektedir.

“Il est tocute fois expressément entendu que la coopération, mentionnée dans l'article précédent et destinée à placer temporairement les détroits des Dardanelles et du Bosphore et la capitale ottomane sous la sauvegarde des hautes parties contractantes contre toute agression de Méhémet-Aly, ne sera considérée

que comme une mesure exceptionnelle, adoptée à la demande expresse du sultan et uniquement pour sa défense, dans le cas seul indiqué ci-dessus. Mais il est convenu que cette mesure ne dérogera en rien à l'ancienne règle de l'empire ottoman, en vertu de laquelle il a été de tout temps défendu aux bâtiments de guerre des puissances étrangères d'entrer dans les détroits des Dardanelles et du Bosphore. Et le sultan, d'une part, déclare par le présent acte qu'à l'exception de l'éventualité ci-dessus mentionnée, il a la ferme résolution de maintenir à l'avenir ce principe invariablement établi comme ancienne règle de son empire et tant que la Porte se trouve en paix, etc."

"Bununla birlikte, bir önceki maddede atıfta bulunulan ve amaçlanan iş birliğinin Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Osmanlı başkentini, Mehmet Ali'nin herhangi bir saldırısına karşı, geçici olarak, Yüksek Tarafların koruması altına almak, yalnızca yukarıda belirtilen durumda, Türk Hükûmeti'nin açık isteği üzerine ve yalnızca onun savunması için alınmış istisnai bir önlem sayılacaktır. Ancak bu önlemin, yabancı güçlerin savaş gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına girmesinin her zaman yasak olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun eski kuralını hiçbir şekilde ihlal etmeyeceği konusunda anlaşmaya varılmıştır ve Sultan, bir yandan, yukarıda belirtilen olasılık dışında, imparatorluğunun eski kuralı olarak değişmez bir biçimde yerleşmiş olan bu ilkeyi, Babiâli barış içinde olduğu sürece, gelecekte de sürdürmeye kesin olarak kararlı olduğunu beyan eder."

Bu madde Brunnov'un orijinal taslağı ile karşılaştırıldığında, taslakta yer alan Padişah'ın Boğazları serbestçe açıp kapama konusunda mutlak bir hakka sahip olduğu ilkesine açıklık getirmemektedir. Palmerstone'un argümanına göre, Boğazların kapatılmasının İngiliz hukukunda tanınan bir düzenlemeye dayanması gerektiğini ve Boğazların her iki yakasının da hâkimi olarak Sultan'ın bu kapatmayı yabancı savaş gemilerine yapma özgürlüğüne sahip olduğunu söylemek makuldür. İngiliz Hükûmeti, parlamentoyu ve kamuoyunu bu maddeye ikna etmek için, bu ilkenin Osmanlı İmparatorluğu'nda her zaman yürürlükte olan bir kanun olduğunu açıkça belirtmenin faydalı olacağı görüşündeydi ve bunu öne sürerek başarılı oldu. Parlamentodaki muhalefetin kendisini bu hükümde Rusya lehine taviz vermekle suçlaması üzerine Palmerstone, bu ilkenin zaten uluslararası hukukun kadim bir Türk ilkesi olduğu cevabını vermeyi planlıyordu.

Rus heyeti "Boğazların" sadece barış zamanında değil savaş zamanında da kapatılması ilkesinin benimsenmesinde ısrar etmiştir (bkz. Brunnov'un birinci ve ikinci taslakları), ancak yazılı belgede bu ilke sadece Türkiye'nin barış hâlinde olduğu durumlarla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla, bu sadece Rusya'nın bir başka tavizi olarak görülebilir.

Yukarıdaki anlaşmalara ek olarak, Mehmet Ali'yle barış şartlarını da içeren bir bağımsızlık anlaşması imzaladı: buna göre; 1. Sultan, Mısır'ın yönetiminde nihai olarak Ali'yi tanıyacak ve yaşamı boyunca Akka bölgesinin yönetimini ona devredecek; 2. Ali bunu tanımazsa, sadece Mısır'ın idari gücü tanınacak; 3. Ali bu bildirimden sonra 20 gün içinde onay vermezse, Sultan müttefiklerinin görüşünü aldıktan sonra hareket etmekte serbesttir; 4. Osmanlı

İmparatorluğu'nun bir parçası olarak Mısır'ın Türk yasalarına ve antlaşmalarına bağlı olması şart koşulmuştur (Martens Antlaşmaları, Cilt 12, s. 135-137).

Ayrıca, dört devlet ve Türkiye ayrı ayrı bir protokolü (protocole r serv ) hazırlayarak, Antlaşma'nın 2. maddesinde belirtilen tedbirlerin, Sözleşmenin onaylanmasını beklemeksizin yürürlüğü girmesini öngörmüş ve böylece uluslararası hukukta bir örnek oluşturulmuştur.

Londra Antlaşması'nın kabul edilmesi hâlinde Fransa'nın Avrupa ve Yakın Doğu'daki konumunu tehlikeye atacağından, Fransa'nın bu anlaşmaya karşı tutumunun ne olacağı merak konusuydu. Özellikle İngiltere'de Palmerstone, antlaşmanın geçmesi konusunda ısrar etmek için işini riske attı ve kabine toplantısında parlamenterleri ikna etmeyi başardı. Ancak pek çok kişi sonuç konusunda endişeliydi. Fransız politikacıların tahmininin aksine, Mısır ordusu dört gücün ortak tutumu nedeniyle susturulmuştu ve böylece İngiliz diplomasisi kolayca zafer elde etmiş oldu.

2: Londra Sözleşmesi'nden Sonraki İngiltere-Fransa İlişkisi

Palmerstone, 17 Temmuz'da Fransız Büyükelçisi'nin kendisini ziyaretini talep etti ve iki gün önce imzalanan Antlaşmanın genel hatlarını kendisine bildirdi. Özellikle hazırlanan bir beyannameyi teslim etti. Beyannameye ‐Dört devletin h k metleri tarafından imzalanan Londra Antlaşması, daha önce Sultan'a vaat edilen ortak bildirinin amaçlarına uygun olarak Yakın Doğu sorunlarını çözmeyi ve gelecekte barışı güvence altına almayı amaçlamaktadır, ancak bu, Fransa ile dostane ilişkilerde büyük bir kırılmaya neden olmamalıdır. Bu nedenle dört büyük g c, Fransa'nın somut iş birliği olmasa bile en azından manevi desteğini almaya isteklidir.‑ yazıyordu.

Antlaşmanın imzalanmasının basında yer alması Paris'teki siyasi çevrelerde çok etkisi yarattı ama Thiers'in öfkesi özellikle sıra dışıydı ve Thiers tarafından İngiltere'deki Büyükelçisi Guizot'ya verilen bir belgede şu ifadeler yer almaktaydı.

‐Se plaindre est peu digne de la part d'un gouvernement aussi haut placé que celui de la France, mais il faut prendre acte d'une telle conduite Désormais, la France est libre de choisir ses amis et ses ennemis, suivant l'intérêt du moment et le conseil des circonstances. Il faut sans bruits, sans éclat, afficher cette ind pendance de relations.....‑

‐şikâyet etmek Fransa gibi büyük bir devlete yakışmaz. Ancak yazılanları kaydetmek gerekir...Fransa artık dostlarını ve düşmanlarını o anın çıkarlarına ve koşulların durumuna göre seçmekte özgürdür. Hareket özgürlüğünü gürültü patırtı olmadan sessizce sergilemek gerekecektir.‑ (Guizot, Cilt 5, s. 222).

Bu da Thiers'in aklında ne olduğunu tahmin etmemizi sağlıyor. Yani, Fransızlar zamanın değişmesini sessizce beklemekten başka yapacak bir şey olmadığını anladılar ve askerlerini de her türlü olasılağa karşı hazırladılar.

Yukarıda bahsedilen kasvetli durum Prusya, Rusya ve Avusturya'yı tedirgin etti ve İngiltere'de bile D k Wellington, dönemin istikrarsızlığını görerek Fransa ile iş birliğini düşünmeye başladı. Belçika Kralı Leopold da İngiltere ve Fransa arasında arabuluculuk yapmaya ve Fransa'yı Avrupa iş birliğinin bir parçası

hâline getirmeye çalıştı. Ancak Palmerstone, öncelikle 15 Temmuz Antlaşması'nın uygulanması ve Beş Gücün bir paket oluşturması için Fransa'nın daha sonra eklenmesi gerektiği görüşündeydi. Bu nedenle, çeşitli çevrelerden gelen uzlaşma tekliflerine karşı, şimdilik durumun değişmesini beklemesi gerektiğini söyleyerek karşılık verdi. Mısır'daki Ali, Londra Antlaşması'ndan haberdar olduktan sonra dört ülkenin filoları Beyrut'a girerek Mısır ordusunun 14 Ağustos'ta Beyrut'tan çekilmesini talep etti. Ardından, Mısır ordusunun notaya uymadığını görünce 11 Eylül'de bir saldırı başlattılar. Türk Hükûmeti bu başarıdan bir sonuç çıkardı ve Dört Güce danışmadan Ali'nin görevden alınması için bir emir yayınladı. Bu arada Fransız Hükûmeti, Mehmet Ali'yi Türklerle uzlaşmaya ikna ederek Mısır'da barış sağlandı. Bu durum, diplomat Kont Walewski tarafından İstanbul Hükûmeti'ne de bildirildi. Ancak Türkiye'nin Ali'nin görevden alındığını bildirmesi, durumu daha da kötüleştirdi. Fransızlar bunu Fransa'ya güvensizliğin bir işareti olarak algıladılar ve bir anda öfkelenildiler. Thiers de bu eğilimdeydi ve savaş tehdidi yakınmış gibi hem kara hem de deniz ordularını hazırladı.

Avrupa'da savaşın kaçınılmaz görünmesi şaşırtıcı değildi. Thiers'in savaş argümanı Louis-Filip'in onayını alamayınca 1. kabine dağıldı. Mareşal Soult bu nedenle yeni bir kabine kurdu ve Guizot'yu Dışişleri Bakanı olarak atadı.

Dışişleri Bakanı Guizot'nun görevi, o dönemde Paris'te güçlü olan savaş yanlısı sesleri bastırarak ulusal onuru ve barışı sağlamaktı. Avusturya, Rusya ve Prusya Hükûmetleri yeni kabinenin barış politikasına sempati duydu ve bu politika Fransa'yı Avrupa iş birliğine dâhil etmek için güçlü bir hareket oldu. Sadece Palmerstone, Fransa'nın katılımı pahasına dört ülke tarafından hiçbir taviz verilemeyeceğini vurguladı.

Bu dönemde, Suriye vilayetlerindeki İngiliz donanması Mısır ordusunu giderek daha fazla sıkıştırdı ve Ali kazanma umudunu yitirdi. Sadece bu da değil, Mısır'daki idari otoritesi de tehlikeydeydi ve barışın tesis edilmesi için sabırsızlanıyordu. İngiltere ve Avusturya'nın baskısı üzerine Türkiye de Ali'yi görevden alan fermanı iptal etti. 13 Şubat 1841 tarihli bir fermanla görevi iade edildi. Londra Antlaşması'nın amacı olan Sultan'ın rahatlatılması böylece amacına ulaşmış oldu. Geriye sadece Boğazların kapatılmasına ilişkin bir antlaşmaya Fransa'yı dâhil etme işi kalmıştı.

Londra'daki Rus Elçi, Fransız Hükûmeti'nin bir gün bu konuda tamamen özgür olduğu gerekçesiyle Boğazların kapatılmasına karşı çıkacağından korkarak, ülkesine Fransa'yı anlaşmaya dâhil etmenin avantajlı olacağını teklif etti (1 Mart 1841 tarihli dilekçesi).

Palmerstone ise Brunnow ile birlikte yeni antlaşma taslağını hazırlamaya başladı. Eski antlaşmadan en önemli fark, herhangi bir ülkenin gönüllülük esasına dayalı olarak katılımının önünü açmasıydı.

3: Fransa'nın Boğaz Sözleşmesi'ne Katılması

Beş ülke, İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya, 13 Ocak 1841'de Türk Tam Yetkili Temsilcisi Hariciye Nazırı Şekib Efendi ile Boğazlar Antlaşması'nı yeniden imzaladı. Bu Antlaşma'nın önsözünde, "Beş ülkenin hükümdarlarının

Sultan'ın egemenliğinin dokunulmazlığına saygı duyduklarını ve imparatorluklarının güvenliğini sağlamak istediklerini göstermek amacıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski kanun ve düzenlemelerine uygun olarak resmi bir antlaşmayla oy birliğiyle bir karar almayı" kabul ettikleri belirtiliyordu. Bu beyan, Avusturya ve Fransa tarafından önerilen ve Türk topraklarının korunmasını garanti eden taslak hükümlerle uyumluydu. Palmerstone tarafından desteklenen Rus Tam Yetkili Temsilcisi, yukarıda bahsi geçen garantilerin taahhüt edilmesine karşı çıktı, ancak bu nihayetinde anlaşmanın giriş bölümünde yer aldı. Antlaşma'nın 1. maddesi şu şekildedir.

"S.H. le sultan, d'une part, déclare qu'il a la ferme résolution de maintenir le principe invariablement établi comme ancienne règle de son empire, et en vertu duquel il a été de tout temps défendu aux bâtimens de guerre des puissances étrangères d'entrer dans les détroits des Dardanelles et du Bosphore, et que tant que la Porte se trouvera en paix sa hauteur n'admettra aucun bâtiment de guerre étranger dans lesdits détroits. Et leurs majestés, de l'autre part, s'engagent à respecter cette détermination du sultân et à se conformer au principe ci-dessus énoncé."

"Sultan, imparatorluğunun kadim kuralı olarak değişmez bir şekilde yerleşmiş olan ve yabancı güçlerin savaş gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına girmesinin çok eski zamanlardan beri yasak olduğu ilkeyi sürdürmeye kesin kararlı olduğunu ve Türkiye barış içinde olduğu sürece Sultan'ın hiçbir yabancı savaş gemisini söz konusu Boğazlara sokmayacağını beyan eder. Beş devletin Majesteleri ise, Sultan'ın bu kararına saygı göstermeyi ve yukarıdaki ilkeye uymayı taahhüt ederler." (Martens, s. 158).

Bu antlaşmada beş Büyük Güç, kendini savunamayacak kadar güçsüz olan Osmanlı İmparatorluğu adına siyasi birliğe duyulan ihtiyacı dile getirmiştir.

Rus devlet adamları 19. yüzyılın başından beri Türkiye'nin zayıf bir komşu olarak korunması gerektiğinin farkındaydı ve I. Nikolay da bu politikayı sadakatle izlemeye ve gerektiğinde güç kullanarak çöküşünü önlemeye niyetliydi. Ancak Rusya'nın silahlı kuvvetleri tek başına bu hedefe ulaşamazdı. Rusya tek başına silahlı müdahâle ayrıcalığına sahip olmayı ısrar ederse, Batılı güçler ve Rusya arasındaki ilişkiler dostane olamaz ve bozulabilirdi. Bu nedenle Avrupalı güçler Türkiye'nin kurtarılmasında aynı söz hakkına sahip olduklarından emin olmalıydılar. Bu, Rusya'nın bakış açısından Yakın Doğu'da söz sahibi olmaktan vazgeçmesi olarak anlaşılabilir. Ancak diğer büyük güçlerin Türkiye'nin vesayetini ortaklaşa üstlenebilmeleri için çıkarlarının örtüşmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, birbirlerine karşı komplo kuracak ve güç için rekabet edeceklerdir. Diğer güçlerin bunu her fırsatta, özellikle de Türkiye'nin en tehlikeli gördüğü komşusu Rusya'ya karşı caydırıcı bir unsur olarak kullanması doğaldı ve nihayetinde Kırım Savaşı'nın nedeni buydu.

Yeni 1841 Antlaşması'nın giriş bölümünü madde I ile karşılaştırdığımızda, büyük bir çelişki olduğunu kimse inkâr edemez. Giriş bölümünde beş gücün Sultan'ın egemenliğinin dokunulmazlığına saygı duyduğunun açıkça belirtilmesine rağmen, madde I Sultan'ı Boğazları kapatma yükümlülüğü altına sokarak egemenliğini açıkça sınırlandırmaktaydılar.

Madde I, ilk cümlesinde Türk İmparatoru'nun yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin vermediğini ve ikinci cümlesinde beş gücün bu ilkeye saygı göstermesi gerektiğini kabul etmekte, ancak aslında Türkiye'ye savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin vermemeyi taahhüt ettirmektedir. Sadece görünüşte saltanatın egemenliğine saygı gösterme kisvesine bürünülmüş bir durumdur bu. Beş Büyük Gücün Tam Yetkili Temsilcileri bunu yaparken, Antlaşma'nın önsözünü ve 1. maddesini kendilerine uygun hâle getirebileceklerine inanmışlardı. Antlaşma'nın 2. maddesinde bir başka çelişki daha bulunmaktaydı.

“Il est entendu qu'en constatant l'inviolabilité de l'ancienne règle de l'empire ottoman mentionnée dans l'article précédent le sultan se réserve, comme par le passé, de délivrer des firmaments légers sous pavillon de guerre, lesquels seront employés, comme il est d'usage ions des puissances amies.”

“Önceki maddeye göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski kurallarına saygı gösterilir ve Sultan, geçmişte olduğu gibi diplomatik misyonların elçiliklerine hizmet etmek için kullanılan küçük savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş hakkını saklı tutar.”

Madde 2'de Sultan'ın küçük savaş gemilerinin geçişine izin verme hakkının tanınması, madde 1'de savaş gemilerinin geçişine izin verme hakkından mahrum bırakılmasıyla ters düşmektedir. Hiç şüphe yoktur ki, 1. madde hükümleri, Sultan'ın egemenliğine açıkça bir kısıtlama getirmektedir.

1841 Antlaşması'nda, Büyük Güçler ve Türkiye arasında karşılıklı bir yükümlülük taahhüdüydü ve Antlaşma'yı imzalayan Beş Gücün Türkiye'ye karşı bireysel olarak yükümlülükleri yoktu; bu Beş Gücün tek bir ülke olarak ortaklaşa verdiği taahhüdü. Antlaşma'nın giriş bölümünde, “Beş Devletin Hükümdarlarının, Sultanlığın egemenliğinin dokunulmazlığına saygı göstermeye ve Osmanlı İmparatorluğu'nun eski yasalarına uymaya oy birliğiyle karar verdikleri” belirtilmektedir. Antlaşmayı bu şekilde resmileştirmeyi kabul etmeleri de bunu kanıtlamaktadır.

Bunu 1840 Antlaşması ile karşılaştırmak gerekirse, önceki antlaşma yeni antlaşma ile aynı dayanışma yükümlülüklerini içermiyordu. Ancak 1841 Antlaşması beş ülkeyi tek bir devlet olarak Sultan'a bağlıyordu. Aynı zamanda, bu Antlaşma uyarınca birbirlerine karşı bireysel olarak da yükümlülükleri vardı. Böylece, 1840 Antlaşması dört güçten birinin Türkiye'nin rızasını aldığı anda kendisini ilgilendirdiği ölçüde yükümlülüklerinden kurtulmasına izin verirken, yeni antlaşmada beş güç yükümlülüklerini değiştirmedikçe ya da yeni bir antlaşmayla yükümlülüklerinden vazgeçmedikçe hiçbir zaman onların bağlayıcılığından çıkamazdı. Zaten, Rus-Türk 1805 Antlaşması, Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğunu ve iki ülke dışından savaş gemilerinin girmesini yasakladığını ilan etmişti.

Ancak Rus savaş gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçmesine izin verildi ve Türkiye bunu kolaylaştırmanın da sözünü verdi. Bu durumda Türkiye, Rusya adına yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini yasaklamış oldu, ancak bu antlaşma sadece sekiz yıl için geçerliydi. Geçiş yasağı da Sultan'ın isteklerine bağlıydı. Ayrıca, İngiltere ile Türkiye arasındaki 1809

tarihli antlaşma, Türkiye'nin barış zamanında yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini yasaklamasını taahhüt ediyordu ve İngiltere de bu ilkeye uyacağını belirtmişti. İngiltere'nin antlaşma kapsamındaki yükümlülükleri, Türkiye'nin kendisi Boğazları yabancı savaş gemilerine açmaya karar verene kadar devam eder ve diğer ülkelerin savaş gemileri Boğazlardan geçmeye rıza gösterdikten sonra, İngiltere de filosunun girmesine izin verebilirdi. Başka bir deyişle, Sultan riski üstlenmeye hazırsa yabancı savaş gemilerinin geçişine serbestçe izin verebilirdi.

Hünkâr İskeleyi Antlaşması, Rusya'nın başka bir ülkeyle savaş durumuna girmesi hâlinde Türkiye'nin diğer ülkelerin savaş gemilerinin Çanakale Boğazı'ndan geçmesine izin vermeyeceğini öngörüyordu, dolayısıyla Sultan diğer durumlarda Boğaz'ı kapatma ilkesini sürdürmek zorunda değildi.

1841 Antlaşması, Türk egemenliğini sınırlama konusunda önceki tüm anlaşmalardan daha geniş kapsamlıydı ve o zamana kadar hiçbir güç bu kadar genel ve kalıcı bir yükü Türkiye'ye getirmemişti.

Ancak Boğazların kapatılması sadece barış zamanıyla sınırlıydı. Rus önerisinde şöyle deniyordu: 'Barış zamanında elbette. Türkiye, imzacı ülkeler arasında karşılıklı savaş çıkması durumunda, "imzacı ülkelerle barış ilişkileri içinde oldukları sürece" savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesinin yasaklanmasında ısrar etti. İngiliz Dışişleri Bakanı, 'Türkiye imzacı ülkelerle barış ilişkileri içinde olduğu sürece' (*tant que la Porte se trouvera en paix avec elles*) ifadesinin son derece muğlak ve kafa karıştırıcı olduğu gerekçesiyle itiraz etti. Boğazların hem barışta hem de savaşta kapatılmasının Rusya'ya sağlayacağı yarar ne kadar büyükse, İngilizlerin itirazı da o kadar fazla oluyordu.

Antlaşma metni yorumlandığında, taraflardan herhangi biriyle savaş hâlinde olup olmadığına bakılmaksızın, Türkiye tüm taraflarla barış içinde olduğu sürece Boğazlar kapalı olmalıdır.

Rusya açısından bakıldığında Boğazlar Antlaşması, Türkiye tarafsız kaldığı sürece Rus düşman filosunun Boğazlardan geçişini yasakladığı için Güney Rusya'nın güvenliğini ve Karadeniz filosunun konumunu garanti altına almak için yeterli görünmektedir. Ancak daha sonra yaşananlar Rusya'nın bu tür garantilerle yetinemeyeceğini göstermiştir. Bunun nedeni, Antlaşma hükümlerinin bir antlaşma olarak kalması ve aslında yabancı savaş gemilerinin girişinin ancak Türkiye'nin bu hükümlere sıkı sıkıya bağlı kalma iradesine ve araçlarına sahip olması hâlinde önlenebilecek olmasıdır.

Boğazlardan geçiş yasağının, seyir yönünün Akdeniz'den Karadeniz'e ya da Karadeniz'den Akdeniz'e olmasına bakılmaksızın tüm geçişleri kapsayıp kapsamadığına gelince, Rusya, daha önce tanınan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nda Karadeniz'den Marmara Denizi'ne geçiş hakkından yeni antlaşmayla feragat ettiğinden, yukarıda belirtilen geçiş yasağının, seyrüsefer yönüne bakılmaksızın tüm geçişlerle ilgili olarak anlaşılması gerektiğini belirtmiştir.

İlgili devletler arasında bu konuda herhangi bir itiraz da gelmemiştir. Boğazlar Antlaşması'nın imzalanması, Yakın Doğu'da üstün çıkarları olan Rusya'yı özel statüsünden vazgeçmeye ve karşılığında Karadeniz bölgesinde

güvenliğı garanti etmeye zorlama girişimiydi. I. Nikolay'ın İngiltere'ye yaklaşma ve Fransa'yı yalnız bırakma politikası da sadece birkaç yıl sonra İngiltere ve Fransa arasında bir el sıkışma ile sonuçlandı. Yakın Doğu'daki rekabetlerinin merkezi hep aynı nokta etrafında dönmekteydi. Yani herhangi bir ülkenin üstünlüğü ele geçirmesini engelleme çabası. Rusya'yı Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan vazgeçmeye zorlamak, Louis-Filip Hükûmeti'ni yalnız bırakmak ve Mısır'daki bağımsız gücünü kırmak hep bu politikanın sonucuydu.

Lord Wellington'dan beri İngilizler Boğazların kapatılmasına bağlı kalmışlardı. Bunun nedeni, barış zamanında donanmayı Karadeniz'de tutmanın ve savaş durumunda Rus deniz kuvvetlerini Karadeniz'de istediğı gibi yenmenin en avantajlı yol olarak görülmesiydi. Ancak bu mantığın yanlış olduğu Kırım Savaşı sırasında kanıtlanmıştır.

(Referanslar)

Önceki bölümle aynıdır.

7. Bölüm: Karadeniz'in Tarafsızlığı

1. Kısım: Hristiyanların Korunması ile İlgili Rusya-Türkiye İlişkileri

Beş Avrupalı Güç, 1841 Antlaşması ile diğer hususların yanı sıra, Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması'nda öngörülen ayrıcalıklardan feragat ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ortaklaşa garanti altına almakla neredeyse kendi kendilerini görevlendirmişti. 1848'deki devrimci hareket kıta Avrupa'sında büyük değişikliklere yol açtı. Neredeyse hiçbir ülke bu nedenle Orta Doğu meseleleriyle uğraşmayı göze alamadı. Bu nedenle, Rusya, bu fırsatı ayrıcalıklarının geri kazanmak için kullanmayı planladı. 1848 Devrimi Louis-Philippe hanedanının çöküşüne ve Fransız İkinci Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasına yol açtı. Prusya, Ren Nehri'nden gelen devrimci dalga nedeniyle hanedanlığın temellerinin bile tehlikede olduğunu gördü. Avusturya, Rus takviyesiyle güçlükle yatıştırılan Macar ayaklanmasını bastırmakta zorlandı. Bu ülkelerin Hükûmetleri kendi iç sorunlarıyla uğraşarak temellerini sağlamlaştırmaya odaklanmıslardı ve dış işleriyle uğraşacak hâlleri yoktu. O zaman ortaya çıkan Kudüs Kutsal Topraklar Olayı olarak adlandırılan olayın bu dönemde patlak vermesi ve Kırım Savaşı'na yol açması şaşırtıcı değildi. Ancak Kırım Savaşı, Kutsal Topraklar Olayı'nın bahane edilmesiyle İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir çatışmaya dönüştü ki bunun asıl nedeninin Orta Doğu'daki geleneksel güç dengesi olduğunu söylemeye gerek yoktur.

Rusya kendi gücünü artırmak için Türkiye'de yaşayan ve çok sayıda Rum Ortodoks Hristiyan ahaliyi kışkırtmaya çalıştı. İngiltere ve Fransa, Rus egemenliğini yok etmek amacıyla buna karşı çıktı. Bu çatışma Kutsal Topraklar Olayı ile birleşerek gelişince Kırım Savaşı ortaya çıktı.

Kudüs'teki kutsayıcı güç olan rahipler ile Rum Ortodoks rahipleri arasında 1847'den beri sık sık anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Kutsal Toprakların koruyucusu olduğunu iddia eden Fransa (Fransa'nın 1740 yılında Türk Hükûmeti'nden aldığı Kapitülasyon Antlaşması'nın 33. maddesi, Türkiye'deki Hristiyan kiliselerinin Fransız koruması altına alınmasına izin vermektedir) bu konuda 1850'den beri Türk Hükûmeti'yle müzakereler yürütüyordu ve ertesi yıl yani 1851'den itibaren anlaşmazlık bir karma komisyonun eline verildi.

Ancak Rus Hükûmeti iç siyasi meselelere müdahale etmeye çalıştı çünkü Fransız Hükûmeti'nin müdahalesini görmezden gelmenin Rum Ortodoks Hristiyanların aleyhine sonuçlanacağından ve bunun da Türkiye'deki Rus gücünü yok edeceğinden korkuyordu. Ancak Türkiye'deki milyonlarca Hristiyan, İstanbul Hükûmeti'nin kontrolünden kurtulmak için her zaman Rusya'ya güvenmeye istekli olmuştur ve bu da Rusya'nın Ortadoğu'da ülkenin geri kalanı üzerindeki hâkimiyetinde önemli bir faktör olmuştur. Dolayısıyla Rusya'nın Hristiyanlara, onların çıkarlarını savunmaya kararlı olduğunu da göstermesi gerekiyordu. Aynı zamanda, Rus Hükûmeti III. Napolyon'un fikirlerini de net olarak anlayamıyordu. Öyle ki, III. Napolyon, atalarının hırslarını takip ederek bir kez daha Yakın Doğu'da savaşmak ve zorluk çekmeden kazanmak istiyordu, bu nedenle Rusya'yı yenmek için bir planı olduğu varsayılıyordu. Aradan geçen yıllarda neler olup bittiği Nesselrode'nin Brunnow'a yazdığı mektupta (14 Şubat

1853 tarihli) ayrıntılı bir şekilde yer alıyor. Bu varsayım, daha sonra meydana gelen olaylar ışığında değerlendirildiğinde III. Napolyon'un gizli planlarını ortaya çıkarıyordu. Buna rağmen Rus politikacılar Napolyon'un oyununa kolayca kanmış ve Fransa, Avusturya ve İtalya arasında bir antlaşma yapılmasını engelleyememişlerdi. Bu durum sonunda Kırım'da feci bir yenilgiye yol açtı.

Rus diplomasisinin bu olaydaki başarısızlığı, müzakereleri dini konularla sınırlamaması ve bunun da dışarıda büyük emelleri olduğuna dair spekülasyonlara yol açmasıydı. Nihayetinde bu durum, Fransa'nın İngiltere'nin yanında yer almasıyla sonuçlandı. Gerçi, I. Nikolay bu fırsatı büyük hırslarını tatmin etmek için kullanmayı planlamış olabilirdi. Ancak yine de, Çar'ın Avrupa'nın şekli hakkında büyük bir hesap hatası yaptığı açıktı. Rus Hükûmeti, bir Rus-Fransız anlaşmazlığının savaşa dönüşmesi durumunda Prusya ve Avusturya'nın tarafsız kalacağından emindi. İngiliz Hükûmeti de Fransa'ya katılmamakla kalmayıp, aynı zamanda Napolyon III'ün maceraperestliğini de frenleyeceğini tahmin ediyordu. Görünüşe bakılırsa, İngilizlerin tutumunun yanlış anlaşılması Rus Elçi Brunnow'un doğru olmayan, eksik yargısına dayanıyordu. İngiltere zaten tarafsız olduğu için Fransa'nın tek başına bir şey yapamayacağı düşüncesi, I. Nikolay'ın kararlılığını ise pekiştirmekteydi (Mischeff, s. 430 ve devamı).

Böyle bir karar alan Rus Çarı, Türkiye'ye baskı yapma politikasını hemen benimsedi ve Rusya'nın Hristiyanları koruma hakkını zorla savunması için Büyükelçi Ozerov'u yeniden İstanbul'a gönderdi. Aynı zamanda, İngiltere ile bir anlaşmaya varmak amacıyla, Türkiye'nin çöküşünden sonra önerilen iş birliği konusunda bir anlaşma yapmaya çalıştı. I. Nikolay, görüşlerini bildirmek üzere İngiliz Büyükelçisi Sir Hamilton Seymour ile bir araya geldi. Rus Çarı, kuvvetlerini kontrol altına aldı ve diğer yandan önemli bir bakanını, Menşikov'u, İstanbul'a Elçi olarak göndererek Türk sarayını tehdit etmiş görünüyordu. Bu durum, Batılı güçlerin şüphelerini daha da derinleştirdi. Bu gerçekler sadece Rusya ile İngiltere arasındaki yakınlaşmayı engellemekle kalmadı, aynı zamanda İngiltere'nin Rus politikasına olan güvenini tamamen yitirmesine neden oldu.

Ozerov, Kutsal Topraklar meselesini çözmenin yanı sıra çok gizli bir görev olarak "Rusya'nın Türkiye'deki Hristiyanlar üzerindeki geleneksel haklarını" teyit etmek üzere Türk Hükûmeti'yle bağımsız bir antlaşma imzalaması yönünde bir talimat almıştı (Martens Antlaşmaları, Cilt 12, s. 310). Bu antlaşmayı Batılı güçlere kabul ettirmek için çok gizli ve hızlı bir şekilde imzalamayı planlıyordu. Bu nedenle, önce Rusya'ya faydalı olmayan ve mesafeli duran Türk Dışişleri Bakanı Fuat'ı görevden aldırarak yerine Rıfat Paşa'yı yerleştirecekti.

Rıfat Paşa'dan bu antlaşmanın içeriğini onlara sunmadan önce gelecekteki müzakereleri İngiltere ve Fransa'dan kesinlikle gizli tutmasını istedi. Rusya'nın bu talebi üzerine İstanbul Hükûmeti, Rusya'nın savaş açmaya istekli olduğunu hemen tahmin etti.

İngiliz Bakan Lord Stratford ve Fransız Bakan De Lacour, Rus komplosunu engellemek için iş birliği yaparak ellerinden geleni yaptılar. Bu doğrultuda, Kutsal Topraklar konusundaki Rus taleplerini Hristiyanların korunması meselesinden tamamen ayrı tutarak, Türk Hükûmeti ile müzakerelere başladılar.

Bakanlar, birincisinin mümkün olduğunca uzlaşıyla tatmin edilmesini ve ikincisinin meseleyi zorlamak için bahane olmaktan çıkarılmasını tavsiye etti. Bu politikaya uygun olarak Türkiye, 5 Mayıs'ta Rusya'ya verdiği cevapta Kutsal Topraklar konusunda Rusya'nın taleplerini tamamen kabul edeceğini bildirdi. Bu nedenle Rusya, ana hedefi olan Hristiyanları koruma hakkının göz ardı edilmesine içerlemiş ve 6 Mayıs 1853'te Türkiye'ye bir kesin uyarı göndererek bu konudaki kabul veya reddini belirtmesi için dört gün süre tanıdı. 10 Ekim'de, Türk Hükûmeti Rus Elçisi'nin taleplerini reddetti ve egemenliğine ve bağımsızlığına zarar verecek bir antlaşmayı imzalayamayacağını bildirdi. Ancak Rus Elçiliği, İstanbul ile ilişkileri kesmekten kaçındı ve doğrudan Sultan'la müzakerelere yeniden başlamanın yollarını aradı. İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan Sultan, Rus taleplerini reddetti ve Rus Elçi 22 Mayıs itibarıyla İstanbul'u terk etti.

İngiliz Hükûmeti, Menşikov'un talebi üzerine Rusya'nın gelecekte Türkiye'nin içişlerine karışma hakkı arayacağına inanıyordu ve Başbakan Lord d'Aberdeen'in bu konudaki ılımlı görüşlerinin yerini yavaş yavaş Palmerstone ve Clarendon'ın sert argümanlarına bırakarak Rusya karşıtlığı önemli ölçüde geriledi. Bu arada, Londra'daki Rus Büyükelçisi Rus Hükûmeti'ni durumun giderek sertleştiği konusunda uyardı, ancak I. Nikolay hiçbir yumuşama belirtisi göstermezken hem Boğdan'ı hem de Eflak'ı işgal etmeye karar verdi ve bunun için hazırlıklara başladı.

Rusya, son adımları atmadan önce İstanbul Hükûmeti'nden 30 Ocak'ta teslim edilen Menşikov tarafından talep edilen koşulları kabul etmesini istedi. Kabul etmediği takdirde Tuna kıyısındaki iki vilayeti de işgal edeceğini bildirdi. Ancak Türkiye bu talebi reddetti ve Rusya ile ticari görüşmeler yapmak üzere Rus başkentine bir görevli gönderilmesi gerektiğini söyledi. Ruslar nihayet kararlarını verdiler ve 22 Haziran'dan itibaren birliklerini iki vilayete doğru ilerletirken, İngiliz ve Fransızlar onlara karşı koymak için filolarını Boğaz'a soktular.

Rusya'nın bu iki vilayeti işgal etmesi, İngiliz kamuoyunda Lord Clenricarde'ın bunu bir korsanlık eylemi olarak görüp kınamasına yol açacak kadar büyük bir etki yarattı. Kabine derhâl bu eylemi, 1841 Antlaşması'nın önsözünde belirtilen Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle protesto etti ve Fransa ile birlikte önlem almaya karar verdi.

Bu dönemde İngiltere ve Rusya arasındaki müzakerelere ilişkin ilginç bir nokta, 1841 Londra Antlaşması'nın giriş bölümünün tarafları bağlama gücüne sahip olup olmadığıdır. Fransa ve İngiltere, giriş bölümünde belirtildiği gibi Türkiye'nin korunmasının taraflarca kabul edildiğini ve her ülkenin Türkiye'nin korunmasına zarar verecek herhangi bir eylemden kaçınmakla yükümlü olduğunu savunmuştur. Buna karşılık Rus Elçi Brunnov şunları söyledi.

"1841'deki Antlaşma'nın imzalanması sırasında Türklerin korunması ilkesinin Antlaşma'ya bir madde olarak eklenmesinin konuşulduğu doğrudur. Ancak Rusya bu öneriye karşı çıktığında İngiltere'nin de Rusya'nın görüşüne katıldığını hatırlamakta fayda var. Elbette antlaşmanın önsözünde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün arzu edildiği belirtiliyordu, ancak, bu,

taraflar için bağlayıcı olarak kabul edilmiyordu. Bu ifade sadece Boğazların kapatılmasına ilişkin bir taahhüdün önsözüydü.”

Bu nedenle Rusya’nın Boğdan’ı işgal etmesinin 1841 Antlaşması’nın ihlali olmadığını savundu. Birleşik bir İngiliz ve Fransız filosu Haziran 1853’te Rusya’nın her iki eyaleti işgaline direnmek için Çanakkale Boğazı’ndan İstanbul’a geçtiğinde, Rusya bunu antlaşmanın ihlali olarak protesto etti. Gerekçe olarak da, Türkiye henüz savaşan taraf olarak tanınacak bir konumda olmadığı hâlde Boğazlardan geçişe izin verilmesinin antlaşmanın açık bir ihlali olduğunu söylediler.

İngiliz ve Fransız Hükûmetleri Rusya’ya karşı çıkmaya karar verir vermez Avusturya’yı da ittifaka dâhil etmeye çalıştılar. İngiltere ve Fransa, Avusturya’yı Boğazlar Antlaşması’nı imzaladığı için davet etmişti ama asıl amaçları Avusturya’nın Polonya’ya saldırmasını sağlamaktı, çünkü İngiltere ve Fransa, operasyonel manevralarının Rusya’nın merkezine bir darbe indiremeyeceğini biliyorlardı.

Avusturya’nın bu dönemdeki muğlak tutumu İngiltere, Fransa ve azımsanmayacak ölçüde Rusya’yı hayal kırıklığına uğrattı. Avusturya’nın tutumu tek kelimeyle kararsızdı, ancak Avusturya’nın durumunun son derece vahim olduğunu tahmin etmek zor değil. Bir yandan kendi çıkarlarını korumak için mücadele ederken, diğer yandan Macar Devrimi sırasında Rusya’dan aldığı yardımı unutamıyordu. Ancak, ulusal çıkarların savunulması açısından bakıldığında, Avusturya için doğal yol, Rusya’nın Boğdan ve Eflak’ı işgaline karşı çıkmak, İngiltere ve Fransa ile iş birliği yapmak ve Türkiye’nin ve Avrupa dengesinin korunmasında ısrar etmektir. Bunu I. Nikolay’a olan vefa borcu nedeniyle yapamadı.

Rusya’nın her iki Tuna kıyı vilayetini işgal etmesi Avusturya’nın sessiz kalamayacağı bir konuydu ve Avusturya en azından bu plandan Rusya vazgeçene kadar Rusya’yı destekleyecek durumda değildi. Yine de Avusturya’nın bu belirsiz tutumu savaş tehlikesini artırdı. Avusturya en başından beri İngiltere ve Fransa’nın yanında yer almış olsaydı, Rus Hükûmeti’nin işgal durumunu tekrar değerlendirmesini sağlayabilirdi.

İngiliz Başbakanı barışı korumak için elinden geleni yaptı, ancak Nikolay İngiliz arabuluculuğuna güvenmedi. Rusya, Avusturya’nın arabuluculuk başvurusuna olumlu yaklaştı ve Avusturya Hükûmeti, Prusya’nın hem İngiltere hem de Fransa’daki Büyükelçileriyle istişare ederek Türkiye’deki Hristiyan Kilisesi’nin statüsü konusunda bir uzlaşma metni hazırladı. Bu belge 31 Temmuz 1853 tarihli ‘Viyana Memorandumu’ olarak biliniyor.

Rus Hükûmeti, Türkiye’nin memorandumu tanıması ve metinde değişiklik yapmaması koşuluyla kabul edebileceğini bildirdi. Türkiye, Rum Ortodoks Kilisesi’nin ayrıcalıklarının ve haklarının Rusya ile yapılan eski antlaşmalara dayanmadığını, sadece Sultan’ın tebaasına karşı cömertliğinden kaynaklandığını belirterek bunu kesin bir dille reddetti ve Kaynarca Antlaşması’nın feshedilmesini istedi. Türkiye’nin bu tavrından etkilenen Rusya’nın ısrarı da daha uzlaşmaz bir hâl aldı ve iki ülke için savaştan başka bir yol kalmadı. Böylece Türkiye 4 Ekim 1853’te Rusya’ya savaş ilan etti.

Rus Çarı 1 Kasım'da bir bildiri yayınlayarak halka Rum Ortodoksluğunu savunmak için savaşmalarını söyledi ve Batılı güçlere Türkler işgal etmediği sürece Rusya'nın savunmada kalması gerektiğini bildirdi.

Bu arada Avusturya da savaşı sona erdirmek için arabuluculuk yapmaya çalışmış ve İngiltere, Fransa ve Prusya'yı ortak bir uzlaşma imzalamaya davet etmişti. İngiliz ve Fransız devletleri bunu hemen kabul etti ve buna Avusturya ve Prusya'dan temsilciler de eklendi ve Viyana'da bir araya gelerek uzlaşmanın koşullarını görüşmeye başladılar. Ancak, Viyana toplantısında adil bir şekilde arabuluculuk yapmak için herhangi bir çaba gösterilip gösterilmediği konusunda ciddi şüphe duyuluyordu. İlgili devletler, daha ziyade, kendisini savunmaktan aciz olan Türkiye'yi savunmayı ve dünya kamuoyuna karşı tüm savaştan Rusya'yı sorumlu tutmayı planlamış gibi görünmekteydi. Bunu akla yakın kılan şey, 5 Aralık 1853'te dört ülkenin -İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya- temsilcileri tarafından kararlaştırılan protokolün içeriğidir.

Dört gücün temsilcileri, Rus Hükûmeti ile olumlu bir uzlaşmaya vardıklarını, söz konusu protokolle "Rus İmparatoru'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasına zarar verme niyetinde olmadığına dair defalarca güvence verdiğinden bir anlaşmanın zor olmayacağına inandıklarını" ve ayrıca "Tam Yetkili Temsilcilerinin vb. mevcut savaşın Yakın Doğu'da uzun süredir kurulmuş olan toprak durumunu değiştirmeyeceğinden memnun olduklarını" söyledi. Başka bir deyişle, savaş kazanılsa da kaybedilse de Rusya'nın topraklarını değiştirmeye çalışmayacağı öngörülüyordu.

Protokole, Hristiyan Kilisesi konusunda da Rusya'ya dört gücün komşularıyla yanlış anlaşılmaları önleme konusundaki kesin niyeti bildirilerek, "Rusya'nın Türk Hükûmeti'nden mevcut anlaşmalara sadık kalmasını isterken, Sultan'ın tebaası olan Hristiyanlar üzerindeki gücünü azaltmasını istemediğini ve amacının sadece komşularıyla yanlış anlaşılmaları önlemek için bir açıklama talep etmek olduğunu belirtmiştir." diye eklendi ve dört gücün kesin niyetleri Rusya'ya bildirildi. Bu durumun sadece Rusya'ya karşı bir tür hayal kırıklığının ifadesi olarak yorumlanması gerekir (Le Clerc, Antlaşmalar, 6. Cilt, s. 400).

Buna karşın, Türkiye ile ilgili kısımda "Türkiye'nin mevcut anlaşmayı kabul ederek egemenliğinin sınırları içerisinde Çar'ın menfaatlerini göz önünde bulundursa dört güç Türkiye'den barış şartlarının ibrazını isteyecek ve istekleri de açıklanarak barışın tesisi için arabuluculuk yapılmasının en uygun olduğuna inanılmaktadır." ifadesi geçmektedir (Le Clerc, aynı sayfa). Yani dört güç, Rusya'ya karşı sınırlı barış şartları göstererek aynı anda Türkiye'ye şartları seçme hakkını vermiş oluyordu.

Söz konusu dört gücün arabuluculuğu neticesinde Osmanlı İmparatorluğu 31 Aralık 1853 tarihinde cevabını vererek barış şartlarını sıraladı. Bunların içinde önemli olanlar aşağıdaki hususlardır (Le Clerc, s. 402).

- (1) Rusya'nın Eflak ve Boğdan'dan derhâl çekilmesi.
- (2) Rusya ile olan antlaşmaların yeniden geçerliliğini kazanması.
- (3) Türkiye içindeki Hristiyanların özel haklarının bir fermanla teyit edilmesi.

(4) İşbu şartların Rusya tarafından kabul edildiği takdirde derhâl barış konferansının düzenlenmesi ve konferans yerinin dört güç tarafından seçilmesi.

Dört güç Türkiye'nin teklifini makul buldu ve bu taslaktan yola çıkarak barışı tesis etmek için Avusturya Dışişleri Bakanı vasıtasıyla Rusya'ya bir bildirimde bulundu. Aslında Rus siyasetçiler Avrupa devletlerinin gerçek niyetini anlasaydı hemen barış müzakeresine girişmeleri gerekirdi. 1853 yılının sonbaharında Amiral Nakhimov'un komutasında Karadeniz filosunun Sinop Limanı'nda Türk donanmalarını yenilgiye uğratmasından sonra İngiltere ve Fransa artık belli bir tutum sergiliyordu. Sinop'tan Paris'e haberin ulaşmasıyla aynı anda III. Napolyon İngiltere'ye birlikte hareket etmeyi teklif etmesiyle iki devletin donanmaları hemen Karadeniz'e ilerledi. Her iki devletin komutanları Karadeniz'de Rus donanmasıyla karşılaşırsa derhâl kendi limanına dönmelerini talep edecek aksi takdirde zorla bunu yaptıracaktı. Elbette bu iki devlet Türkiye'nin korunması için böyle bir önlem almış olabilir, ancak uluslararası hukuk açısından tarafsızlık yükümlülüklerini açıkça ihlal ediyorlardı. Dört ülkenin hükûmetleri tarafından Avusturya Dışişleri Bakanı aracılığıyla Rusya'ya gönderilen öneriler (13 Ocak 1854 tarihli) ulaştığında, Rus Hükûmeti bunu içinde bulunduğu tehlikeli durumdan kurtulmak için bir fırsat olarak gördü. Ancak, özgüvenleri zedelenmiş olan Rus politikacılar itibara o kadar bağlıydılar ki tek bir taviz bile vermediler. Rusya, diğer devletlerin arabuluculuğuna başvurmadan doğrudan Türkiye ile müzakere edeceğini söyleyerek Dörtlü Protokol'e katılmayı reddetti. Türkiye'nin belirlediği koşullara karşılık olarak Rus tarafı aşağıdaki taleplerde bulundular (Le Clerc, s. 405).

(1) Büyük devletin itibar meselesi olduğu için barış yapılmadan önce Boğdan ve Eflak'tan çekilmeyi onaylamak zordur.

(2) Türkiye, Rusya ile 1774'lerden bu yana imzaladığı antlaşmaları teyit etmelidir.

(3) Hristiyanların ayrıcalıkları konusunda ayrı bir protokol hazırlanmalıdır.

(4) Boğdan ve Eflak savaş öncesi durumlarına geri döndürülmelidir.

(5) 1841 Londra Antlaşması muhafaza edilmelidir. (Bu, Türkiye'nin Avrupa iş birliğine dâhil edilmeyeceği anlamına gelmektedir.)

Rusya, Avusturya ve Prusya'yı yanına çekmek amacıyla Orlov'u Viyana'ya, Budberg'i de Berlin'e gönderdi. Sırbistan Avusturya'ya, Bosna ve Hersek'i işgal etmesini önerdi. Rusya'nın bu politikası, Çariçe Katerina'nın eski günlerine geri dönmek ve Hristiyan koruması adı altında Türkiye'yi bölmek anlamına geliyordu.

Avusturya, bir yandan İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'nin bölünmesine karşı olduğunu, diğer yandan da Rusya'nın Boğdan ve Eflak'ı işgal etmesinin kendi çıkarlarına aykırı olacağını bildiğinden, Orlov'un Avusturya, Rusya ve Prusya'dan oluşan üçlü bir savunma ittifakı önerisine kulak asmadı.

Rus Hükûmeti aynı zamanda İngiltere ve Fransa'dan filolarının Karadeniz'deki eylemlerini açıklamalarını istedi. Rusya ilk olarak, her iki filonun komutanlarının Türkiye'nin Rus topraklarına ve gemilerine yönelik saldırı eylemlerini önlemeleri yönünde emir alıp almadıklarını sordu. Ardından, bu filonun Karadeniz'de bulunmasının bir savaş eylemi olarak değerlendirilmemesi

için aşağıdaki hususların yerine getirilmesi gerektiğini bildirdi (16 Ocak 1854 tarihli talimat) (Martens Antlaşmaları, Cilt 12, s. 338, 339).

(i) İngiltere ve Fransa, Türkiye tarafından Rusya kıyılarına ve limanlarına yapılacak herhangi bir saldırıyı önleyecek ve Rus limanları arasındaki trafiği engellemeyeceklerdir.

(ii) Her iki ülke, filolarının hareketini Türk limanlarının savunmasıyla sınırlandıracaklardır.

(iii) Rusya, her iki ülkenin filolarına saldırmamayı taahhüt eder.

Müzakerelerin, Rusya'nın diplomatik ilişkilerin kesilmesini geciktirme ve bu arada Avusturya ve Prusya ile bir ittifak kurma girişimi olduğu düşünülmekteydi. Ancak İngiltere ve Fransa da Avusturya'nın tavrı belli olana kadar Rusya'ya kolay kolay cevap vermedi. Bununla birlikte, Orlov'un görevinde başarısız olduğunu gördükten sonra İngiliz-Fransız filosunu Türkiye lehine hareket ettirmek zorunda kalacağını Rusya'ya bildirdi. Bu cevabı duyan Londra ve Paris'teki Rus Elçileri ülkeden çıkarak diplomatik ilişkiler kesildi. Ancak bu durum savaşın patlak vermesini beraberinde getirmede. Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında saldırı ve savunma ittifakı 12 Mart 1854'te imzalandı. Kısa süre sonra iki ülke İngiltere ve Fransa'ya bir kesin uyarı göndererek Rusya'nın iki Tuna kıyısından kayıtsız şartsız çekilmesini talep etti. Rusya'nın bunu kabul etmeye niyeti yoktu ve sonuç, yirmi yıldır tahmin edildiği gibi, Rusya ile İngiltere ve Fransa arasında bir savaş oldu.

İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yi desteklemesi kesin bir gerçek olsa bile, Avusturya ve Prusya'nın tutumu bazı açılardan Rusya için doğrudan bir tehlikeydi ve savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayan Rusların diplomasisi bu iki ülkeyi dizginlemeye ve tarafsız kalmalarını sağlamaya odaklanmıştı. Ancak bu amaca ulaşabilmek için bir yandan hızlı bir şekilde askeri başarı elde etmek, diğer yandan da her iki ülkeye de menfaat sağlamak gerekiyordu. Ancak askerî açıdan Rusya'nın kazanması imkânsızdı. Avusturya'ya menfaat sağlanması konusunda, Boğdan, Eflak ve diğer yerlerdeki birliklerin geri çekilmesi en önemli ön koşuldu. Ancak Rusya bu konuda da hızlı hareket etmedi.

Başlangıçtaki belirsizliğinden sonra Avusturya yavaş yavaş İngiltere ve Fransa'ya, ardından da Prusya'ya yaklaşarak Viyana'da dört devletten oluşan bir konsey topladı. Bu konseyde ortaya çıkan metne 9 Nisan 1854 tarihli Protokol adı verildi. Birbiriyle örtüşen maddeleri aşağıdaki gibiydi.

(1) Osmanlı Hristiyanlarının din ve statü hakları, mezhep ayrımı yapılmaksızın, beş Büyük Güç tarafından garanti altına alınır.

(2) Beş Büyük Güç, Tuna kıyısındaki prensliği ortaklaşa korur.

(3) 1841 Boğazlar Antlaşması gözden geçirilir.

(4) Tuna'da seyrüsefer serbestisi tanınır.

O dönemde Prusya, Rusya'nın Tuna bölgesinde yayılmasından endişe duyuyor ve Tuna Nehri'nin Almanya'nın akarsuyu olduğuna inanıyordu. Bu nedenle, bu havzadaki statüsünü korumak amacıyla Avusturya ile bir tür ittifak antlaşması imzaladı: 20 Nisan 1854 tarihli Antlaşma şöyle bir taahhüt içeriyordu.

(1) Avusturya ve Prusya, topraklarının korunmasını karşılıklı olarak garanti eder.

(2) Her iki ülke de Rusya'nın Boğdan ve Eflak'ı işgal etmesini kendi çıkarları açısından zararlı buluyor.

(3) Avusturya, Rusya'nın bu iki bölgeden çekilmesini talep ederken Prusya da bunu desteklemektedir.

(4) Eğer Rusya bu iki bölgeyi elinde tutar ya da Balkanlar dışında savaş eylemlerinde bulunursa, iki ülke bunu bir savaş nedeni olarak kabul eder.

Bu antlaşma iki Alman kökenli imparatorluğun topraklarını korumaya ve Rusya'yı Boğdan ve Eflak'tan çıkarmaya taahhüt etmektedir. Ayrıca, belirli durumlarda, yani Rusya'nın bu iki eyaleti işgal etmesi veya Balkanlar dışında savaş eylemlerinde bulunması hâlinde, Almanya ve Avusturya'nın da savaşa katılacağına dair bir durumdur. İngiliz-Fransız ittifakı ile Alman-Avusturya paktı arasında sadece bir fark kalmıştı. Avusturya bu hazırlıkları yaptıktan sonra nihayet aklını başına topladı ve 23 Mayıs tarihli Viyana Kongresi Protokolü'ne dayanarak Rusya'dan iki vilayetten askerlerini çekmesini talep etti. Bu talep aslında aynı yıl (1854) 9 Nisan'da İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya arasında imzalanan Ortak Protokol'de yer alan bir koşuldur ve Rusya ile barışın temel şartlarından biriydi.

Avusturya çekilme talebini sunarken, bunun barış antlaşmasının önündeki tek engel olduğunu düşünüyordu. Bunun için Rusya'nın kayıtsız şartsız kabul etmesi gerektiğini de ekledi. Ancak Rusya elbette buna rıza göstermeye yanaşmadı ve 29 Haziran'da Rus Büyükelçi, ülkesinin Avusturya Hükûmeti'ne verdiği cevaba göre, Rusya'nın 9 Nisan Protokolü'ne katılmayı kabul ettiğini, ancak Avrupa güç dengesi açısından Türkiye'nin toprak bütünlüğü için ortak garanti verilmesi konusunu askıya aldığını ekledi. Başka bir deyişle, birliklerini Tuna Nehri kıyılarından çekecek olsalar bile, gelecekte hareket serbestisi talep etme düşüncesi vardı. Ancak Avusturya sadece mümkün olduğunca koşulsuz bir geri çekilme talep etmekle kalmadı, aynı zamanda 14 Haziran'da Türk Hükûmeti'yle bir anlaşma imzalayarak Rusların geri çekilmesinin ardından Avusturya birliklerinin Boğdan ve Eflak'ı savunmak için Türklere katılacağı sözünü verdi. Rusya nihayet durumun ciddiyetinin farkına vardı: 8 Ağustos'ta Avusturya'ya iki bölgeden çekildiğini bildirdi ve aynı ayın sonunda son birlikleri de Prut Nehri'nden geçerek geri çekildi. Rus birliklerinin çekilmesiyle en çok rahatlayanlar Prusya ve Alman prenslikleriydi. Dolayısıyla, Avusturya ile 20 Nisan'da yapılan antlaşmaya artık gerek kalmamıştı. Ancak Almanya Avusturya'dan ayrılırsa, Avusturya, İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmaktan başka bir yol yoktu. Böylece, aynı yılın 2 Aralık günü Avusturya, İngiltere ve Fransa ile saldırı ittifakı ifadeleri içeren bir antlaşma imzalandı (Mischeff, s. 490).

Avusturya'nın pozisyonu, Almanya'yı cezp etmekte zaten başarısız olduğu yönündeyken, Rus birliklerini Tuna'dan kovan Prusya, kendi birlikleri ile Rus ordusu arasında gereksiz çatışmaları önlemek için mümkün olan en kısa sürede bir barış konferansı düzenlemenin avantajlı olduğunu düşünüyordu, ancak Prusya bu konferansın bir parçası olmak istemedi. Bu nedenle İngiltere ve Fransa temsilcileriyle bir toplantı yaptı ve konferansın temelini oluşturan 9 Nisan 1854 tarihli protokolü önce Rusya'ya kabul ettirmeye çalıştı. Avusturya'nın tavrına karşılık veren Rusya, ilk başta protokolü kabul etme yönünde bir işaret vermedi,

ancak Avusturya'nın tavrı açıkça olumsuzdu ve Prusya'nın tavrından da endişe duyuyordu ve sonunda 13 Kasım tarihli bir telgrafla Viyana'daki Büyükelçisi'ne aşağıdaki dört koşulun barış görüşmeleri için temel teşkil ettiğini bildirdi. Ancak Rusya bunları yorumlama hakkını saklı tuttuğunu da ekledi.

Üçüncü nokta olan Boğazlar Antlaşması'nın gözden geçirilmesi, yorumlama sorunu açısından zor bir konuydu. İngiliz ve Fransız Büyükelçileri tarafından Avusturya Dışişleri Bakanı'na sunulan taslakta, 'Boğazlar Antlaşması'nın, anlaşmayı imzalayan ülkeler tarafından Avrupa dengesinin korunması amacıyla gözden geçirilmesi gerektiği' belirtiliyordu. Nesselrode, "Boğazlar Antlaşması'nın Avrupa dengesiyle ne ilgisi olduğu" konusunda kızgındı, ancak Rus Büyükelçi Gorçakov bir metinde, söz konusu revizyonun muhtemelen Karadeniz'deki Rus gücünün kısıtlanması anlamına geldiğini ve Avrupalı devletlerin Rus filosunun Türkiye için her zaman mevcut bir tehdit oluşturmamasından korktuğunu bildirdi.

2. Kısım: Viyana Konferansı'nın Başarısızlığı

Gorçakov, Viyana Konferansı'na katıldığında Rus Hükûmeti'nden, ilk olarak Türkiye'nin korunmasına yönelik garantilerin kabul edilmesi ve ikinci olarak da Boğazlar Antlaşması'nın revize edilmesine karşı çıkılması yönünde bir talimat aldı. 28 Kasım'daki toplantıda Fransız Tam Yetkili Temsilcisi aşağıdaki memorandumunu okudu. (Avusturya, Fransa ve İngiltere'nin Üçlü Ortak önerisi) "Anlaşmanın gözden geçirilmesi, Türkiye'nin korunması ve Avrupa'daki güç dengesini daha yakın ilişkilere sokacaktır. Aynı anda Rusya'nın Karadeniz'deki üstün gücüne son vermeyi amaçlamaktadır". Rus Tam Yetkili Temsilcileri, Türkiye'nin korunmasını ve Avrupa dengesini birbirine yaklaştıracak olan bu ifadeyi onayladılar, ancak Rusya'nın Karadeniz'deki hakimiyetine son verilmesine karşı çıktılar. Bunun üzerine Avusturya Dışişleri Bakanı, Rus Çarı'nın itibarına ve onuruna zarar vermek gibi bir niyetinin olmadığını açıkladı ve önce Rus Tam Yetkili Temsilcisi'nin bunu kabul etmesinde ısrar etti, Gorçakov ise bunu kesinlikle reddetti.

Daha sonra, Rus Tam Yetkili Temsilcisi söz konusu protokolün sakıncalı kısımlarını silmiş ve Boğazlar Antlaşması'nın revizyonunun, Türkiye'nin korunması ve Avrupa'nın dengelenmesi ile daha uyumlu hâle getirilmesi amacıyla sınırlı olması gerektiğini belirtecek şekilde değiştirmiştir. Ek bir koşul olarak, Barış Konferansı'nda üç ülkenin hükûmetlerinin Karadeniz'deki Rus hakimiyetine son verecek yollar önermeleri hâlinde, Rus Tam Yetkili Temsilcisi'nin, koşullar Rus egemenliğini sınırlayacak nitelikte olmadığı sürece bunu kabul edeceği eklenmiştir.

2 Ocak 1855'te İmparator Franz Joseph, Rus Tam Yetkili Temsilcisi'yle bir araya geldi ve Avusturya'nın Rus itibarına aykırı şartları asla kabul etmeyeceğini belirtti. Bunun üzerine Gorçakov, Karadeniz'deki Rus hâkimiyetinin sınırlandırılması konusunu görüşmeyi kabul etti. Rus Tam Yetkili Temsilcisi, üç gücün Karadeniz filosunun gücünü aktif olarak sınırlamaya çalışmadıklarını, sadece belirli bir süre içinde Türkiye'de İngiliz-Fransız filosu için bir üs kurmaya çalıştıklarını tahmin etti.

Rus Hükümeti Gorçakov'un önerisini onayladı ve İngiliz-Fransız filosunun da Batum hariç Karadeniz'de geçici bir üsse sahip olmayı kabul edebileceğine dair bir talimat yayınladı. 7 Ocak 1855'te yapılan bir toplantıda, ilgili ülkelerin Tam Yetkili Temsilcileri, anlaşmaya varan ülkelerle resmi bir konferans düzenlemek için hiçbir engel bulunmadığına dair bir bildiri yayınladılar. Ancak toplantı ağır ilerledi. Hem İngiltere hem de Fransa, Kırım bölgesinde Rusya'ya ölümcül bir darbe indirmeyi ve ardından taleplerini sunmayı planlıyordu. Ancak savaşta ilerleme kaydedilememesi, akıllarındaki barış şartlarını sunmalarını engelledi. Bunun da konferansı geciktirdiği Gorçakov'un raporunda belirtilmektedir (Gorçakov raporu, 21 Ocak 1855). Bu dönemde Avusturya Dışişleri Bakanı Gorçakov'la sık sık bir araya gelerek görüş alışverişinde bulundu, ancak Avusturya'nın çabaları Rusya'nın Karadeniz'deki egemenliğini ve Rus deniz gücünün gönüllü olarak sınırlanmasını sağlamaya yönelikti. Avusturya Dışişleri Bakanı konuyu şu şekilde savunmuştur.

"Rusya'nın Karadeniz'de çok sayıda gemi bulundurmasının amacının ne olduğunu anlamıyorum. Sözleşme hükümlerine göre Karadeniz kapalı bir denizdir, dolayısıyla Rus filosu Karadeniz'e hapsedilmiştir. Ancak bu durum Türkiye için sürekli bir tehdit oluşturmakta ve bu da Batılı güçlerin Rusya'nın niyetlerinden her zaman şüphe duymasına neden olmaktadır. Rusya, Türkiye'nin yok olduğunu görmek istediğinden, Karadeniz'de hiç kullanmadığı bir filoya sahip olacaktır. Filoyu bir ölçüde sınırlandırmak ve Boğazlarda serbest seyrüsefere izin vermek daha avantajlı olmaz mı?" (Goriainov, s. 102).

Gorçakov ise, güçlerin ortak çabalarına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinin an meselesi olduğunu ve Rusya'nın bu noktada hazırlıksız olmasının büyük bir endişe kaynağı olduğunu, zira meselenin yalnızca Çarlık güçlerinin iradesiyle belirlendiğini söyledi. Bir Avrupa ülkesinin o dönemde Rusya'ya açılan kapı olan İstanbul'u işgal etmesini önlemek için Karadeniz filosunun gerekli olduğunu söyledi.

Viyana Barış Konferansı, İngiliz ve Fransız Tam Yetkili Temsilcilerinin gelişinden sonra yapılacaktı. Ancak bundan önce, I. Nikolay'ın ölüm haberi (12 Mart 1855) tüm Avrupa'yı şaşkına çevirdi. Tahta çıkan bir sonraki kişi, I. Nikolay'inkine tamamen zıt bir politikayı savunan II. Aleksandr idi.

Viyana Konferansı'nda Fransa'yı temsil eden Dışişleri Bakanı Drouyn de Lhuys, yola çıkmadan önce Londra'yı ziyaret ederek İngiliz ve Fransız taleplerinin koşulları hakkında ayrıntılı görüş alışverişinde bulundu. İki ülkenin Viyana Konferansı'nda takınacağı tavır, Lhuys'un 1 Nisan 1855 tarihli raporunda ayrıntılı olarak yer almaktadır. Fransız Dışişleri Bakanı'nın argümanları şu şekildeydi. Osmanlı İmparatorluğu tehlikededir, yani Avrupa'nın barışı tehdit altındadır ve Karadeniz'den Türkiye'ye yönelik tehdit en tehlikelilerinden biridir. Barış zamanında iki tarafın silahlı kuvvetleri arasında büyük bir uçurum vardır ve acil bir durumda Avrupa'nın yardımı etkisiz kalabilir. Bu tehlikeyi önlemenin tek yolu, savunma güçlerini işgalcinin güçlerinden üstün kılmaktır. Ancak işgali imkânsız hâle getirmek savunma için daha da etkilidir. Bu temelde, İngiliz ve Fransız Hükümetleri Lhuys'in önerisini kabul etmeyi kabul etti.

1. Rusya ve Türkiye'nin Karadeniz ve Azak Denizi'nde savaş gemisi bulundurmaması.

2. İki ülkenin Karadeniz ve Azak Denizi'ndeki limanlarının ticari limanlarla sınırlı olması.

3. Silahlı kuvvetlerini iki ülkenin güvenliğini tehlikeye atacak şekilde yoğunlaştırmamaları.

4. Antlaşmanın ihlali hâlinde, üç ülkenin -Avusturya, İngiltere ve Fransa-savaş gemileriyle Boğazlar üzerinden Karadeniz'e girebileceklerini.

5. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin, karasularını ve kıyılarını korumak için küçük savaş gemilerine sahip olabilecekleri ve asker taşımak için silahlı gemilere sahip olabilecekleri hususlarıydı.

Ancak önceki önerimin Avusturya'nın rızasını kazanıp kazanmayacağı şüpheliydi. "Avusturya savaş pahasına da olsa bu öneriyi desteklerse, İngiltere ve Fransa konferans dağılsa bile buna bağlı kalacaklardı. Aksi takdirde, Rus filolarının sayısının şimdilik sınırlandırılması ve müttefik filoların Karadeniz'e girebilmelerinin onaylanması önerisiyle yetineceklerdir." Fransız Dışişleri Bakanı'nın ikinci önerisiyse yani Lhuys'in önerisi aşağıdaki koşulları içeriyordu.

1. Rusya ve Türkiye'nin Karadeniz ve Azak Denizi'nde en fazla dört savaş gemisine, bunlarla orantılı olarak birkaç küçük savaş gemisine ve askeri nakliye gemilerine sahip olabilmeleri.

2. Avusturya, İngiltere ve Fransa, Karadeniz'de bir önceki maddedeki gemilerin yarısına tekabül eden savaş gemilerine sahip olabilirler. Bununla birlikte, Rusya, savaş gemilerinin Akdeniz'den Karadeniz'e geçişi için karşılıklılık isteminde bulunamaz.

3. Türkiye'nin bir kriz anında yardım istemesi hâlinde Avusturya, İngiliz ve Fransız filolarının Karadeniz'e girebileceği (Mischeff, s. 505 ve devamı).

Fransız Dışişleri Bakanı 6 Nisan'da Viyana'ya varır varmaz Fransa İmparatoru Joseph tarafından kabul edildi ve III. Napolyon, Avusturya ile hem barışta hem de savaşta ittifak kurma arzusunu kendisine bildirdi. Ancak Avusturya İmparatoru'nun Avrupa'da barıştan yana olduğunu özellikle vurgulaması, Fransız Dışişleri Bakanı Louis'e Avusturya'nın İngiliz ve Fransız önerilerini desteklemesinin beklenemeyeceği izlenimini verdi.

İlk toplantı 26 Mart'ta Avusturya Dışişleri Bakanı Buol'un himayesinde başladı ve 1841 Boğazlar Antlaşması'nın gözden geçirilmesi konusunda görüş alışverişinde bulunuldu. Bu, üç ülkenin ortak protokolünde yer alan üçüncü maddeyle ilgiliydi. Bu bağlamda Gorçakov, Rus Hükûmeti'ne aşağıdaki görüşleri bildirmiştir.

Karadeniz'in kapatılmasının yabancı savaş gemilerinin gücünü ortadan kaldırmak gibi bir faydası vardır, ancak aynı zamanda İngiltere ve Fransa'ya güvence sağlamak için Rus filosunu sınırlandırmak gerekir.

Eğer serbest bırakılırsa, belki İngiliz ve Fransız filolarının Karadeniz'de üslenmesine izin verilmesi gerekecek, ancak Rusya artık Karadeniz filosunu kısıtlamak zorunda kalmayacaktır. Avusturya açıkça İngiltere gibi Karadeniz'in kapatılmasına eğilimlidir. Plan, bu soruna Rus tarafından bir çözüm sunmaktır,

ancak Avusturya, İngiliz ve Fransız filolarının Karadeniz'e girmesinin büyük bir tehlike olduğunu biliyordu (Mischeff, s. 514).

Gorçakov'un talebine cevaben Rus Hükûmeti aşağıdaki şekilde bir talimatı yayınladı. "Boğazlar Antlaşması'nın ortaya koyduğu ilke, yani hiçbir yabancı savaş gemisinin Boğazlara ve Karadeniz'e girmemesi, Avusturya ve Rusya için güçlü bir garantidir ve bugün bunu değiştirmek istemiyoruz. Rusya, 1841 Antlaşması'nı bu temelde yenilemek istiyor. Boğazlar Antlaşması'nda değişikliğin yapılması ilk olarak İngiltere ve Fransa tarafından önerilmişti, dolayısıyla Rus tarafından teklif verilecek mahiyetinde bir şey değildir. Gorçakov'un konferansa katılımı, Rusya'nın itibarına ve onuruna halel getirmeksizin, Avrupa güç dengesine gerekli garantileri vermek amacıyla Boğazlar Antlaşması'nı gözden geçirmeyi amaçlıyordu."

Gorçakov yukarıda belirtilen ilkeler temelinde aşağıdaki argümanları ileri sürmüştür. "Sultan, Boğazların mutlak hâkimi olduğu için, Boğazların açılıp kapanması onun iradesine bağlıdır. Bu nedenle, Türkiye'nin kabul etmesi hâlinde barış zamanında yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin verilmesinde bir sakınca yoktur. Bu durumda Rusya, Karadeniz filosunun karşılıklı olarak Akdeniz'e doğru seyretme hakkını talep etmektedir. Yabancı filoların Batum hariç diğer Türk limanlarını ikmal üssü olarak kullanmasına da itiraz edilmemektedir. Antlaşmanın bu koşullar altında yenilenmesi Rus Hükûmeti'nin lehinedir."

Fransız Dışişleri Bakanı 17 Nisan'daki ikinci toplantıdan itibaren tartışmalara bizzat katıldı. Gorçakov, Boğazlar Antlaşması'nın gözden geçirilmesinin İngiliz ve Fransız Hükûmetlerinin inisiyatifinde olması nedeniyle Rusya'nın bununla ilgili herhangi bir öneride bulunmasının mümkün olmadığını açıkladı. Bunun üzerine Fransa Dışişleri Bakanı, Rusya'nın Karadeniz'de sınırsız savaş gemisi inşa etme özgürlüğünün gelecekte kısıtlanmasının Rus egemenliğinin kısıtlanması olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğini sordu. Gorçakov, antlaşma olsun ya da olmasın, Karadeniz'deki deniz gücünün kısıtlanmasının Rusya'nın kabul edemeyeceği bir şey olduğu yanıtını verdi.

19 Nisan'daki toplantıda Fransa Dışişleri Bakanı, Karadeniz'in şu anda İngiliz, Fransız ve Türk filolarının kontrolü altında olduğuna ve Rus donanmasının bulunmadığına işaret etti. Rusya'nın bu durumdan kurtulabilmesi için, Rus tarafının bu üç ülkeye normal duruma dönebileceği koşulları sunması gerekmektedir. Rusya'nın elinden çıkmış olan egemenliği yeniden tesis etmek için bazı kısıtlamalar getirmek çok makul bir fedakârlıktır. Mevcut durum göz önüne alındığında bunun doğal bir durum olduğu söylenmelidir, dedi. Daha sonra İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi (John Russell), Türkiye'nin Avrupa dengesinde önemli bir unsur olduğu varsayımıyla, Avrupalı güçlerin Rusya'dan Karadeniz'deki deniz gücünü sınırlamasını istemekten başka çareleri olmadığını, çünkü Türkiye'nin sürekli olarak Rusya'nın tehdidi altında olduğunu belirtti. Bunun sonucunda Rusya'nın maruz kalacağı fedakârlıkların Rusya'nın itibarına zarar vermesinin düşünülemeyeceğini, zira Avrupa'da barış için bunun kaçınılmaz olduğunu belirtti.

Aynı gün yapılan bir toplantıda İngiliz ve Fransızlar, Fransız Dışışleri Bakanı adına aşağıdaki amaçları içeren yedi maddelik bir antlaşma taslağı sundular.

1. Akit Taraflar Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerdir.

2. Akit Taraflardan biri ile Türkiye arasında bir anlaşmazlık çıkması hâlinde, diğer Akit Tarafça savaşa başvurulmadan önce, bu anlaşmazlığın barışçı yollarla çözümlenmesi için iki ülkede önlemler alınacaktır.

3. Rusya ve Türkiye, Karadeniz'de dört savaş gemisi, dört küçük gemi ve bunlara orantılı sayıda daha küçük savaş gemisi ve silahsız nakliye gemisi bulundurabileceklerdir.

4. Aşağıdaki özel durumlar dışında, 1841 tarihli Boğazlar Sözleşmesi'nde öngörülen Boğazların kapatılması ilkesi korunacaktır.

5. Karadeniz'de savaş gemisi bulunmayan bir taraf devlet, Türk Hükûmeti'ne beş gün önceden haber vermek suretiyle, Rus ve Türk Karadeniz filolarının yarısına eşit miktarda savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesine izin verebilir.

6. Yabancı savaş gemileri Haliç Körfezi'ne (İstanbul'un içinden geçen bir koy) giremez. Ayrıca, barış zamanında Karadeniz'de kayıtlı değillerse, herhangi bir zamanda dörtten fazla savaş gemisi İstanbul'un önündeki su yollarından geçemez.

7. Sultan, işgal durumunda müttefiklerinin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin verme özgürlüğünü saklı tutar (Goriainov, s. 111 ve devamı).

Article 1.

Les hautes parties contractantes, désirant que la Sublime Porte participe aux avantages du concert établi par le droit public entre les états de l'Europe, s'engagent, chacune de son côté, à respecter l'indépendance et l'intégrité territoriale de l'empire ottoman, garantissent en commun la stricte observation de cet engagement et considèrent, en conséquence, tout acte ou tout événement, qui serait de question à y porter atteinte, comme une question d'intérêt européen.

Article 2.

Si un conflit survenait entre la Porte et l'une des puissances contractantes, ces deux états, avant de recourir à la force, devraient mettre les autres puissances en mesure de prévenir cette extrémité par les mesures pacifiques.

Article 3.

L'empereur de Russie et le sultan, voulant se donner réciproquement un témoignage de leur confiance et prévenir les inquiétudes qui pourraient naitre du développement excessif de leurs forces navales dans l'Euxin, s'engagent à n'avoir, chacun dans cette mer, que quatre vaisseaux, quatre frégates avec un nombre proportionné de bâtiments légers et de navires non armés, exclusivement adaptés au transport des troupes.

Article 4.

La règle de la clôture des détroits du Bosphore et des Dardanelles, consacrée par le traité de 1841, restera en vigueur, sauf les exceptions spécifiées dans les articles suivants.

Article 5.

Chacune des puissances contractantes, qui n'ont pas d'établissements dans la Mer Noire, sera autorisée par un firman, en le notifiant cinq jours à l'avance, à faire entrer dans cette mer un nombre de bâtiments égal à la moitié des forces navales que chacune des deux puissances riveraines y entretiendra conformément à l'article 3.

Article 6.

En aucun temps, les vaisseaux de guerre des nations étrangères, à l'exception des bâtiments légers, appartenant aux ambassades, admis jusqu'à ce jour, ne pourront jeter l'ancre à la Corne-d'Or; et en temps de paix le nombre des vaisseaux de ligne des puissances contractantes, qui n'ont pas d'établissements dans la Mer Noire, ne pourra être de plus de quatre à la fois devant Constantinople, dans leur trajet des Dardanelles à la Mer Noire et de la Mer Noire aux Dardanelles.

Article 7.

Dans le cas où le sultan serait menacé d'une agression, il se réserve le droit d'ouvrir les passages à toutes les forces navales de ses alliés.

20 Nisan'daki toplantıda Rus Tam Yetkili Temsilci Gorçakov, Fransız teklifini şu gerekçelerle eleştirmiştir: (1) Türkiye'nin toprak bütünlüğünün vaat edilmesi ve bunun güç kullanılarak garanti altına alınması Rusya'nın kabul etmediği hususlardır; (2) diğer hususlar Rus egemenliğine zarar vermekte, Avrupa dengesini ve Türkiye'nin bağımsızlığını tehlikeye atmaktadır. (3) Diğer noktalara ise Rus egemenliğine zarar vereceği ve ayrıca Avrupa dengesini ve Türkiye'nin bağımsızlığını tehlikeye atacağı gerekçesiyle tamamen karşı çıkmıştır.

Daha sonra, 22'sinde Gorçakov Konferans'a aşağıdaki karşı öneriyi sundu.

1. Taraflar, Karadeniz'de Rus ve Türk deniz gücünün askıya alınmasından kaynaklanan güvensizliği ortadan kaldırmak istemektedirler. Bu amaçla, Sultan, 1841 Antlaşması'nda öngörülen Boğazların kapatılması ilkesini değiştirmeyi ve gelecekte herhangi bir ülkenin savaş gemilerine serbest geçiş izni vermeyi kabul eder. Savaş gemilerinin geçişleri, demirlemeleri ve süreleri ile ilgili ayrıntılar Türk Hükûmeti tarafından ayrıca belirlenecektir.

2. Yukarıdaki maddelerde belirtilen ayrıntılar, her ülke için eşit olarak geçerli olacak ve her ülke tarafından kesinlikle gözetilecektir.

3. Sultan, yukarıdaki düzenlemelerin uygulanmasıyla ilgili olarak özel durumlarda özel ülkelere ayrıcalıklar tanıma hakkını saklı tutar.

4. Sultan, Türkiye'nin savaşa girmesi ya da başka bir ülkedeki savaş nedeniyle güvenliğinin tehlikeye düşmesi durumunda, bu süre içinde Boğazların tümünden ya da bir bölümünden geçişi yasaklayabilir.

Les hautes parties contractantes ayant à coeur de faire cesser les inquiétudes qui pouvaient naître de l'inégalité des forces navales des deux puissances riveraines dans le bassin de la mer Noire, S.H. le sultan, par un acte spontané de sa volonté souveraine, consent à modifier la règle de la clôture des détroits des Dardanelles et du Bosphore, consacrée par le traité du 13 juillet 1841, et à accorder désormais, indistinctement aux pavillons de guerre de toutes

les nations, le libre passage à travers ces détroits pour se rendre à l'archipel dans la Mer Noire et vice versa.

Articie 1.

Les dispositions, qui régleront le passage des bâtiments de guerre à travers les détroits et détermineront les points et la durée des mouillages, feront l'objet d'un règlement spécial que la Sublime Porte promulguera selon les besoins de sa sécurité.

Article 2.

Le règlement mentionné, à l'article précédent, sera identique pour les pavillons de guerre dégoutés les nations en état de paix avec la Sublime Porte qui, appelées à en jouir sur un pied de parfaite égalité, s'engageront à l'observer scrupuleusement.

Article 3.

S.H. le sultan se réserve toutefois, en vue de circonstances particulières, d'apporter dans les dispositions de ce règlement en faveur de tel pavillon qu'il lui plaira, des modifications exceptionnelles et transitoires, destinées à en élargir les franchises pour un temps limité.

Article 4.

Pour le cas où la Sublime Porte serait elle-même en état de guerre, ou verrait sa sécurité compromise par des hostilités qui viendraient à éclater entre d'autres puissances, S.H. le sultan se réserve la faculté de suspendre le libre passage à travers les détroits, soit totalement, soit partiellement, jusqu'à la cessation des circonstances qui auraient motivé cette mesure.

Gorçakov bu karşı öneriyi okumayı bitirdiğinde salonda sessizlik hâkim oldu ve bir süre kimse konuşmadı. Sonunda İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi (Lord John Russell) ülkesinden herhangi bir talimat almadığı için Boğazların serbest bırakılması konusunu görüşemeyeceğini belirtti ve Fransız Dışişleri Bakanı da aynı yönde fikirlerini beyan etti. Türk Tam Yetkili Temsilcisi, Sultan'ın teamüllere uymak ve Boğazları kapatmak istediğini, Avusturya'nın da bunu kabul ettiğini belirtti. Sözü devralan Rus Tam Yetkili Temsilcisi, yukarıda bahsedilen karşı önerilerin nedenlerini açıkladı ve İngiliz ve Fransız önerilerinin eksiklerini işaret etti. Ancak İngiliz ve Fransız Tam Yetkili Temsilcileri, hükûmetlerinin önerilerinin çeşitli noktalarının zaten tartışılmış olması nedeniyle konferanstan çekileceklerini belirttiler.

Gorçakov konferans salonundan ayrılırken Türk Tam Yetkili Temsilcisi'ne, Türkiye'nin Sultan'ın eline muazzam bir yetki verecek olan Rus önerisini desteklememesine sadece şaşırdığını söyledi.

Ali Paşa omuzlarını silktiler ve şu cevabı verdi: "Elden bir şey gelmez, çok fazla dostumuz var."

Gorçakov ayrıca Hükûmeti'ne telgraf çekerek, konferansın dağılmasını önlemek için müzakerelerin (i) Avusturya'nın İngiltere ve Fransa'ya katılmaması için Boğazların kapatılması ilkesi ve (ii) Türkiye'nin güvenliklerinin tehlikede olduğunu kabul etmesi hâlinde Rusya ve diğer ülkelerin savaş gemilerinin geçişine izin verilmesi istisnasıyla devam etmesini önerdi. Rus Hükûmeti'nin buna cevaben verdiği talimat ise şöyleydi "Çar, Boğazları serbest bırakmak

istiyor, ancak Gorçakov'un önerisi doğrultusunda belirli koşullar altında Boğazları kapatmayı kabul ediyor. Ancak İngiltere ve Fransa'nın Karadeniz'de deniz üsleri edinmesi ya da Rusya'nın deniz gücünün sınırlandırılması fikrini kabul edemeyiz.” Rus Tam Yetkili Temsilcisi 26 Nisan'daki toplantıda ayrıca aşağıdaki öneriyi de sundu.

Madde 1 Boğazların, Türk yasaları ve 13 Temmuz 1841 tarihli Antlaşmayla saptanmış olan kapatılması ilkesi sürdürülecektir.

Madde 2 Bununla birlikte, Türkiye'nin güvenliği tehlikede görüldüğü takdirde ve Padişahın kurtarma isteminde bulunması durumunda, Boğazların yabancı savaş gemilerine geçici olarak bırakılması serbestisi saklı tutulacaktır.

Article 1.

Le principe de la fermeture des détroits du Bosphore et des Dardanelles en temps de paix, consacré par l'ancienne législation de la Sublime Porte et par le traité du 13 juillet 1841, resten pleine vigueur.

Article 2.

S.H. le sultan se réserve la faculté d'ouvrir, à titre d'exception transitoire, les détroits des Dardanelles et du Bosphore aux flottes des puissances étrangères que la Sublime Porte croirait devoir appeler, lorsqu'elle jugerait sa sécurité menacée.

Buna karşılık İngiltere ve Fransa Karadeniz'deki deniz gücünün sınırlandırılması konusunda kararlı davranırken, Avusturya söz konusu teklifin 2. maddesinin Rus politikası için hiçbir garanti vermediğine dikkat çekti. Fransa Dışişleri Bakanı şunları söyledi: “Rusya'nın yeni önerisine göre, Karadeniz'deki deniz gücü açığı devam edecek ve Avrupa ülkelerinin gelecekteki bir savaştan duydukları endişeyi en ufak bir şekilde ortadan kaldırmayacaktır. Savaşın nedenlerinin ortadan kaldırılmasının meselenin özünü oluşturduğuna inanan İngiltere ve Fransa, toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi fikrini ortaya attı. Ancak Rusya bunu kabul etmeyi reddetti. Sadece bu taahhüt yerine getirilirse, Türkiye için acil bir durumda yabancı bir filonun yardımını istemekten çok daha güven verici olacaktır.” Gorçakov bu argümanlara yanıt olarak, “Rus donanmasına karşı koymak için Türkiye yabancı ülkelerden yardım istemekte özgürdür ve Türkiye'nin bağımsızlığının garantisi, Türkiye'nin Avrupa ittifakına katılmasıdır. Bana öyle geliyor ki Rusya'nın Karadeniz'e hatırı sayılır ve güçlü bir filo yerleştirmesi Avrupa dengesi ve Türkiye'nin bağımsızlığı için önemli bir koşuldur.”

Toplantı neredeyse başarısızlıkla dağılmak üzereydi, ancak Avusturya'nın arabuluculuğu ve her iki tarafın çabaları sayesinde devam etmeyi sürdürdü. Mayıs ayı başlarında Avusturya şöyle tekliflerde bulundu.

1. Avrupa güçleri Türkiye'nin korunmasını sağlayacak.

2. İlkeler Boğazların kapatılması esasına dayanır, ancak istisna olarak İngiliz-Fransız filolarının girişine izin verir.

3. İngiltere ve Fransa Karadeniz'de daimî olarak ikişer küçük gemi bulundurabilir.

4. Rusya gelecekte Karadeniz filosunu bugünkü gücünün ötesinde genişletirse, müttefikler Karadeniz'e eşdeğer sayıda savaş gemisi gönderebilirler.

5. Bir Türkiye'nin krizi durumunda müttefikler Karadeniz'e sınırsız sayıda savaş gemisi sokabilir.

6. Avusturya ve Rusya arasında yapılan antlaşmaya göre Rusya, Karadeniz'deki deniz kuvvetlerini savaş öncesi sayıların ötesine genişletmeyecekti.

Hem Rus hem de İngiliz ve Fransız Hükûmetleri bu öneriyi kabul etmeyi reddetti. Bu durumda Rusya, yukarıdaki 2. madde ile ilgili olarak karşılıklılığa dayalı olarak denge arayan, Karadeniz Filosunun gücünü sınırlamayı reddeden bir öneriye karşı çıktı. Ancak, Fransız Dışişleri Bakanı, Avusturya'nın ısrarlı talepleri doğrultusunda bunu kabul etti. Haziran ayı başında Rusya, Avusturya'nın önerisini gözden geçirerek aşağıdaki öneriyi sundu.

1. Türkiye'nin güvenliğinin garanti altına alınmasına ilişkin 19 Nisan tarihli Fransız önerisinin birinci ve ikinci maddelerinin kabul edilmesi.

2. Karadeniz filosunun gücü konusunda Rusya ile Türkiye arasında doğrudan bir anlaşma yapılması.

3. Boğazların kapatılması ilkesi, aşağıda belirtilen istisnalar dışında, 1841 Antlaşması'nda öngörüldüğü gibi olacaktır.

4. Karadeniz'de savaş gemileri bulunmayan Akit Taraflar, gelecekte Karadeniz'de ikiye küçük gemi bulundurabilirler.

5. Eğer Türkiye saldırganlık tehdidi altında olduğunu hissederse, müttefiklerine 'Boğazları' açabilir.

Ancak hem İngiltere hem de Fransa uzlaşmaz tutumlarını sürdürdüler ve 4 Haziran'da Viyana Konferansı son kez toplandı. Bu toplantıda Avusturya, Rus teklifinin ikinci maddesine yeni bir madde ekledi ve 'Rus Karadeniz filosunun mevcut gücünü aşmaması' şartını içeren bir taslak okudu. Gorçakov bu maddenin Rus egemenliğine yönelik bir kısıtlama olduğuna ve bu nedenle hükûmeti tarafından asla onaylanmayacağına inanıyordu, ancak yine de ülkesine telgraf çekmeyi kabul etti. Rusların yorumuna göre, yukarıda bahsi geçen yeni teklifte yer alan *bâtiments actuellement a flot dans l'Euxin* (Karadeniz'de mevcut savaş gemileri) ifadesinin anlamı, tüm savaş gemilerinin batırıldığı günümüzde çok belirsizdir. Avusturya Hükûmeti, Rusya ile Türkiye arasında filonun gücü konusunda doğrudan müzakereleri kabul etmekle birlikte, bu paragrafın Rusya'nın filo gücünü sıfıra indirmek için kullanılması Rusları kızdırmış ve kabul edilmemiştir.

Bir süre sonra Viyana Konferansı herhangi bir sonuç üretmeden dağıldı. Tek sonuç, Avusturya'nın tutumunun Rusya, İngiltere ve Fransa'yı hayal kırıklığına uğratması oldu. Avusturya, savaş riskini göze alarak İngiltere ve Fransa'yı desteklemeye karar veremediği gibi, Rusya'yı destekleme politikasına da girişmedi ve iki taraf arasındaki son uzlaşma önerisi Avusturya'nın güvensizliğinin bir kanıtı oldu ve Rus antipatisini daha da arttırdı.

3. Kısım: Paris Antlaşması'nın İmzalanması

Viyana Konferansı'nın sona ermesinin ardından Avrupalı güçler dikkatlerini Kırım'daki savaş durumuna çevirdi. Her iki tarafın da ölümüne savaştığı Sivastopol kalesi 12 Eylül 1855'te İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin eline geçti. Bu

savaş için barışın tesis edilmesinin teşvik edilmesi bekleniyordu, ancak İngiliz kamuoyu bunun yerine giderek daha fazla savaş yanlısı olma yoluna girdi. Buna karşılık Fransızlar, ağır kayıplardan ve İngilizler için ateşten kestane toplamanın (başkasının yararına çalışmak) sonuçlarından endişe duyarak barışı teşvik etmek istemeye başladılar. III. Napolyon aslında İngiliz ile iş birliği yapmak istiyordu ama Rusya'nın düşmanlığını kazanmak istemiyordu. Aslında Fransız Dışişleri Bakanı Drouyn de Lhuys, Viyana Konferansı'nda bile Hükûmeti'ne bir telgraf göndererek, Boğazlar Antlaşması'nın görüşülmesi sırasında, gelecekteki çatışmaları önlemek için Rusya'nın Karadeniz filosunun sınırlandırılmasının mutlak gerekliliğini vurguladı. Bununla birlikte, Avusturya'nın desteğiyle bu hedefe ulaşamaması durumunda, başka bir garanti talep etmemenin avantajlı olacağını da belirtti ve şöyle devam etti.

Düşman kuvvetlerini yendikten sonra onları silahsızlandırmazsak, onları küçük düşürmekten kaçınmak daha iyi olur. Mevcut savaş Rusya ile Fransa arasında askeri bir onur meselesi olarak tutmak ve kuvvetlerimizin üstünlüğünü kabul ettirdikten sonra kılıcı kayıtsız şartsız Çar Nikolay'a iade etmek en uygun önlemdir. Çıkarlarımıza karşı gösterdiğimiz kayıtsızlığın karşılığını alacağımız bir zaman mutlaka gelecektir.

Bir gün Avrupa'da bir anlaşmazlık olduğunda, ülkemiz ile Rusya arasında hiçbir çıkar çatışması olmadığından, Rusya'nın sempatisini kazanırsak, daha sonraki bir tarihte mutlaka iş birliğini elde edeceğiz (Harcourt-Les quatre Ministeres de M. Drouayn de Lhuys, Paris, 1882, s. 102-103).

Böyle bir politika en kolay Sivastopol'un düşüşü sırasında uygulanabilirdi ve Lhuys'un halefi Kont Walewski bunu hemen anladı. Fransız Hükûmeti, Saksonya Elçisi Seebach'ın (Kont Nesselrode'un kayınbiraderi) arabuluculuğuyla, Rus Hükûmeti'yle özel olarak görüş alışverişinde bulunmayı ve Rusların koşullarını sunmalarını sağlamayı başardı. Rus koşulları aşağıdaki üç konuyu içeriyordu. (1) Boğazların kapatılması ilkesinin korunması, (2) Karadeniz'de hem Rusya hem de Türkiye tarafından gerekli görülenler dışında savaş gemisi bulundurulmaması ve (3) Karadeniz filosunun gücüne ilişkin kararın Rusya ve Türkiye arasında yapılacak doğrudan görüşmelerden sonra alınması.

Ancak Avusturya Hükûmeti bu iç müzakereyi fark eder etmez, İngiltere ve Fransa ile müzakere etmeye ve Rusya'ya bir kesin uyarı göndermeye karar verdi. Bu mektup, Viyana'da (9 Nisan 1854) kararlaştırılan ve 14 Kasım'da Avusturya, İngiltere ve Fransa temsilcileri tarafından imzalanan protokolün dört maddesinde değişiklik yapılmış bir taslak içeriyordu.

Aşağıdaki dört maddeden ilki Avusturya'nın Rusya'ya sunduğu barış ön koşullarıdır. Bunlardan üçüncüsü Boğazların geçişi ve Karadeniz'in tarafsızlığı ile ilgilidir. Maddeler şu şekildedir.

(1) Karadeniz tarafsız olacak ve tüm ulusların ticaret gemilerine açık olacaktır. Ancak, hiçbir savaş gemisinin geçmesine izin verilmeyecektir.

(2) Karadeniz kıyılarında hiçbir tersane veya kışlaya izin verilmeyecektir.

(3) Karadeniz'in çeşitli limanlarında ticaretin korunması, uluslararası hukukun öngördüğü biçimde gerçekleştirilecektir. Rusya ve Türkiye, kıyılarında yalnızca güvenliği sağlamak için gerekli olan küçük savaş gemilerini

bulunduracaklardır. Bu nedenle, bu iki ülke ile yapılacak antlaşmalar, imzacı ülkelerin rızası alındıktan sonra, Sözleşme'nin eki olarak, bu Sözleşme ile aynı etkiye sahip olacaktır.

(4) Tuna ağzında, sözleşmecî devletlerin küçük savaş gemileri istisna olarak Boğazlardan geçiş özgürlüğüne sahip olacaktır.

Avusturya tarafından verilen yukarıdaki kesin uyarıya cevaben Rusya, 3. maddenin hükümlerini onayladı, ancak Besarabya'nın bırakılmasına rıza göstermedi. Avusturya, Rusya'nın yanıt vermesi için 18 Ocak 1856'ya kadar süre tanıdı, böylece Çar 2. Aleksandr uyarı şartlarını nihayet kabul etti. Bunu takiben 21 Şubat'tan itibaren Paris'te bir konferans düzenlenecekti.

1 Şubat'ta dört ülkenin temsilcileri Viyana'da barışın ön koşullarını imzaladılar. Bu koşullar aşağıdaki beş noktadan oluşuyordu. (1) Tuna kıyısı prensliği, (2) Tuna'da seyrüsefer, (3) Karadeniz, (4) Türkiye'deki Hristiyanlar ve (5) özel koşullar (Goriainov, s. 130).

Rus Hükûmeti Kont Orlov'u Tam Yetkili Temsilci olarak atadı ve Paris'e göndererek Karadeniz ve Boğazlar konusunda kabaca aşağıdaki talimatları verdi.

1. Karadeniz'de tarafsızlık, başka bir deyişle Boğazların kapatılması ilkesinin korunması anlamına gelmektedir. Türkiye bu ilkeye sıkı sıkıya bağlı kalmazsa, antlaşmanın anlamı boş kalacaktır. Bu nedenle, Boğazların büyük güçlerin ortak garantisi altında kapatılması ilkesi de 1841 Boğazlar Antlaşması ile aynı olmalıdır. Türkiye taahhütlerini ihlal ederse, Rusya sadece taahhütlerini yerine getirme yükümlülüğünden kurtulmakla kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'den önemli bir tazminat da talep edebilecektir.

2. İkinci ilke, Karadeniz'deki tüm ülkelerin ticaret gemilerinin serbest geçişidir.

3. Karadeniz kıyılarında gemi inşa edilmemesi ve silah depolanmaması ilkesine gelince, Rusya bunun Bug Nehri'nin ağzındaki Mikolaiv Limanı için değil, sadece 'Karadeniz kıyıları' için geçerli olduğunda ısrar etmektedir.

4. Karadeniz'de sadece küçük Rus ve Türk savaş gemileri bulunduracaklardır. Bu amaçla, iki ülke arasında akdedilecek sözleşmenin taraflarının rızası alındıktan sonra, bu sözleşme ile aynı etkiye sahip olacak şekilde bu sözleşmeye eklenecektir. Bu ilke, gelecekte Rusya'nın Karadeniz filosunu yeniden kurma umudunu ortadan kaldıracaktır. Bununla birlikte, Türk iddiaları göz önüne alındığında, hem İngilizlerin hem de Fransızların Paris Konferansı'nda bu ilkeyi değiştirmeleri hiç olası değildir. Bununla birlikte, Türk tarafından bir saldırı olması durumunda, en azından iç ve dış ticaretin ablukaya alınmasını önlemek için mümkün olan tüm tedbirleri almalıyız. Bununla birlikte, Türkiye ile yapılan özel anlaşmanın geçici bir anlaşma olduğunu, gelecekte güçlerin rızasıyla değiştirilebileceğini belirten bir madde ekleyerek açıkça belirtmek gerekir.

5. Karadeniz'de bulundurulmasına izin verilen küçük savaş gemileriyle ilgili olarak, müttefik bildiri *bâtiments légers*'e atıfta bulunmaktadır, ancak Fransız Hükûmeti bu kategoriye deniz savunma gemilerinin (*corvet*) ve ikinci sınıf savaş gemilerinin (*fregate*) dâhil edilmesine izin vermiş görünmektedir. Rus

Hükûmeti'nin uygulaması her limanda iki deniz savunma gemisi ve altı ikinci sınıf savaş gemisi bulundurmak şeklindedir (Golyainov, s. 131).

Bu talimatı takiben Kont Orlov 21 Şubat'ta Paris'e varır ve derhâl Fransız Dışişleri Bakanı Walewski ve III. Napolyon tarafından kabul edilir. Napolyon ile bir saat görüşükten sonra oradan ayrılan Rus Tam Yetkili Temsilcisi, Hükûmeti'ne gönderdiği telgrafta "Louis-Napolyon tarafından samimi bir şekilde karşılandığını ve iki ülke arasında barışın tesis edileceği ve iki imparator arasında daha yakın kişisel ilişkilerin kurulacağı umudunu dile getirdiğini" bildirir.

25 Şubat'taki ilk toplantıda, ön koşul olarak 2 Şubat 1856'da Viyana'da imzalanan beş maddelik önerinin kabul edilmesi kararlaştırılır; 4 Mart'taki toplantıda Karadeniz'in tarafsızlığına ilişkin maddeler görüşülür ve Rusya'nın karşı önerisi temelinde üçüncü bir taslak kabul edildi. Sonuç olarak Mikolayev'deki cephanelik eskisi gibi kalacaktı ve Rus Tam Yetkili Temsilcisi müzakerelerin gelecekte sadece küçük savaş gemilerinin inşasına yönelik olması gerektiğini beyan etti. Paris Antlaşması böylece 30 Mart 1856'da imzalandı (Antlaşma metni için bkz. Treaties of de Tallerque, Cilt 7, s. 59 ve devamı).

Antlaşmanın giriş bölümünde Fransa, İngiltere, Rusya, Türkiye, Avusturya ve Sardinya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü karşılıklı ve etkin garantilerle sağlayacakları belirtilmektedir.

Antlaşmanın 7. maddesi, Türkiye'nin Avrupa iş birliğine katılma konusundaki çıkarlarını tanımakta ve adı geçen ülkeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına karşılıklı olarak saygı göstermeyi ve bu anlaşmayı kesinlikle yerine getirmeyi taahhüt etmektedir.

Antlaşmanın 8. maddesi, Türkiye ile Akit Taraflardan biri arasındaki anlaşmazlıkların diğer Akit Tarafların uzlaşmasıyla çözülmesini öngörürken, 9. madde, Sultan'ın kendi topraklarındaki Hristiyanların durumunun iyileştirilmesi için gönüllü olarak bir emir çıkarması ve bunu açıkça bildirmesi gerektiğini belirtmektedir.

Antlaşmanın 10. maddesi 1841 tarihli Boğazlar Sözleşmesini tadil ederken, 11-13. maddeler daha önce belirtildiği üzere Rus önerisine dayalı olarak Karadeniz'de tarafsızlığa ilişkin hükümleri kapsamaktadır. 14. madde, Rusya ile Türkiye arasında Karadeniz'de muhafaza edilecek küçük savaş gemilerine ilişkin bir anlaşma yapılmasını ve bu anlaşmanın, anlaşmayı imzalayan tarafların rızası olmaksızın değiştirilemeyeceğini veya feshedilemeyeceğini öngörmektedir.

Boğdan ve Eflak'ın yanı sıra Sırbistan için de daha önce olduğu gibi aynı ayrıcalıklarla tüm tarafların genel garantisi altına alınacaktı.

İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı Antlaşması (Paris Antlaşması'na ek), Türkiye barış hâlinde olduğu sürece, tarafların yabancı savaş gemilerinin geçişini yasaklayan eski Türk yasalarına saygı göstermeleri ve riayet etmelerine oybirliğiyle karar verildiğini öngörüyordu. Böylece, 1841 Londra Antlaşması üçüncü bir madde eklenerek muhafaza edilmiştir. Bu madde, imzacı tarafların Tuna ağzını korumakla görevli ikişer küçük savaş gemisini Boğaz'a serbestçe sokup çıkarmalarına izin veriyordu. Bu nokta dışında, 1841 Boğazlar Antlaşması daha önce olduğu gibi tamamen muhafaza edildi.

Rusya ve Türkiye'nin Karadeniz sularında bulundurabilecekleri savaş gemilerine ilişkin anlaşma, 50 metre uzunluğunda ve 800 ton ağırlığında, manevra yapabilen altı savaş gemisi ile 200 ton veya daha az dört buharlı veya yelkenli gemiden fazlasını bulunduramayacaklarını öngörmekteydi.

Paris Antlaşması'na rağmen, Rusya'nın güneye yönelik politikası Avusturya'ya güven vermedi ve 14 Kasım 1855 tarihli Viyana Protokolü'nde öngörülenlere uygun olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösteren bir antlaşmada üç ülke arasında ayrı ayrı imzalanan 15 Nisan 1856 tarihli Üçlü Antlaşma, İngilizler ve Fransızlar tarafından imzalandı. Bu antlaşma aşağıdaki iki maddeden oluşuyordu.

Madde 1 Yüksek Akit Taraflar, 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması'nda öngörülüşü üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü müştereken ve her biri garanti edeceklerdir.

Madde 2 Yukarıda anılan antlaşma hükümlerine aykırı her eylem, işbu sözleşmenin taraflarınca bir savaş nedeni sayılacaktır ve ilgili ülke, gerekli önlemleri almak ve Türkiye Hükûmeti ile anlaşmak için kara ve deniz kuvvetlerinin kullanımı konusunda hızlıca anlaşmalıdır.

Fransız Hükûmeti, antlaşmanın imzalanmasından 15 gün sonra Rus Hükûmeti'ni bilgilendirmiştir. Elbette Rus Tam Yetkili Temsilcisi, iki ülke arasındaki ilişkiler göz önüne alındığında, belirli bir süre sonra haberdar edilmesinden büyük üzüntü duyduğunu ifade etti, ancak Fransız Hükûmeti İngiliz ve Avusturyalıların isteği üzerine antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı ve iki ülkenin Rusya ve Fransa'nın yaklaşmasından korktukları ve Rusların duygularını dağıtmak için bu antlaşmayı imzaladıkları anlaşılmaktadır (1 Mayıs Kont Orlov'un 718 No.lu rapor). III. Napolyon'un Rus düşmanlığından korktuğu için bu antlaşmaya karşı çıktığı, İmparatoriçe Eugénie'nin Kont Orlov'un ayrılışı sırasında yaptığı konuşmada, bu antlaşmanın imzalanmasından önceki ve sonraki durumu ayrıntılarıyla anlatarak İmparator'un tutumunu savunmasından anlaşılmaktadır (Goriainov, s. 141).

Paris Antlaşması ile birlikte imzalanan Boğazlar Sözleşmesi, 1841 Sözleşmesi gibi, tarafları (Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya ve Sardinya olarak altı devlet) Türkiye'ye karşı tek tek değil, bir bütün olarak müşterek ve müteselsilen yükümlülükler altına sokmuştur. Akit Taraflar, Sultan'a karşı tek bir ortak olarak müştereken ve müteselsilen sorumludurlar ve ayrılmaz yükümlülükler taşırlar. Bu nedenle, antlaşmayı yerine getirme yükümlülüğü sadece Türkiye'ye karşı değil, aynı zamanda âkit taraflar arasında da mevcuttur. Bu nedenle, bir âkit devletin diğer âkit devletlerin rızası olmadan bu yükümlülüğten feragat edemeyeceği anlaşılmaktadır.

Son olarak, Paris Sözleşmesi'nin 11. maddesinde Boğazların kapatılacağı kesin bir dille ifade edilirken, eki olan Boğazlar Sözleşmesi'nin 1. maddesinde Türkiye'nin savaş hâlinde olması durumunda yabancı savaş gemilerinin geçişine izin verileceğinin ima edilmesi büyük bir çelişkidir. Madde sadece Türkiye barış hâlindeyken yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini yasakladığından, Rusya ile Türkiye arasında yeniden savaş çıkması hâlinde İngiltere ve Fransa gibi

denizci devletlerin savaş gemilerini Karadeniz'e ya da Boğazlara sokma özgürlüğünü saklı tutuyor gibi görülmelidir.

Rusya, Kırım Savaşı sonucunda Türkiye üzerindeki üstün ayrıcalıklarını kaybetti, Türkiye'deki Rum Ortodoks Hristiyanlar üzerindeki koruyucu haklarından vazgeçti, Besarabya'nın bir bölümünü devretti ve hâlâ Karadeniz'deki deniz gücüne yönelik aşağılayıcı kısıtlamalara müsamaha göstermek zorunda kaldı. II. Aleksandr'ın tahta çıkışından bu yana geçen son 15 yılı bu feci yenilginin sonuçlarından kurtulmaya çalışarak geçirmesi herkes için anlaşılabilir bir durumdur.

Paris Antlaşması, savaşın közleri sönmeden imzalanmıştı ve Karadeniz'in tarafsızlığı Rusya'nın güney denizinde bir çıkış arama yönündeki doğal arzusunu bastırma girişimiydi. Karadeniz'de tarafsızlık Rusya'nın egemenliğine bir kısıtlama olduğundan, Çar Hükûmeti bunu Rusya'nın geri dönülemez bir aşağılaması olarak değerlendirdi.

Paris Antlaşması'nın 11, 13 ve 14. maddeleri (Karadeniz'de deniz gücünün sınırlandırılması, Åland'da silahlanmanın sınırlandırılması vs.) Rusya'nın egemenliğini sınırlandırma taahhüdüydü. Rusya'nın bunu kabul etmesinin tek nedeni, o dönemdeki siyasi ve askeri durumun kendisini buna zorlamasıydı. Elbette, uluslararası siyaset tarihinde diğer devletlere bu tür kısıtlamaların dayatılması konusunda emsal teşkil eden örnekler az değildir. Paris Antlaşması'ndan önce bile, Utrecht Antlaşması'nın 9. maddesi Fransa'nın Dunkerque Limanı'nda inşaat yapmasını yasaklamış ve 1830 tarihli Londra Antlaşması Belçika'nın belirli noktadaki tahkimatları kaldırmasını taahhüt etmiştir.

Ancak, bu uluslararası sorumluluklar genellikle siyasi durum değiştikçe feshedilmiş ve çok nadiren kalıcı hâle getirilmiştir. Bu nedenle, Paris Antlaşması'nda öngörülen Karadeniz'in tarafsızlığı hükmü, Yakın Doğu sorunlarının çözümü veya Yakın Doğu'da barışın tesisi açısından hiçbir şekilde tatmin edici değildi. Aksine, bunun Yakın Doğu sorununa karışıklık tohumları ektiğini söylemek abartı olmaz.

Rusya'nın bu antlaşmayı imzalarken, yakın gelecekte yukarıda bahsedilen aşağılayıcı kısıtlamalardan kurtulmaya kararlı olduğuna şüphe yoktu. Ancak o dönemde Rusya'nın hem iç hem de dışarıda yapacak çok işi vardı. Rusya içteki karışık koşullar nedeniyle gücünü dış ilişkilere harcamıyordu. Bu durum, Nesselrode'nin emekliliğinden kısa bir süre önce Rusya'nın dış politikasındaki değişikliklerle ilgili yazdığı memorandumda açıkça görülür (11 Şubat 1856 tarihli memorandum) (Rus Hükûmet Belgeleri 1872, s. 337, 340).

“Paris Konferansı ile barış sağlandığında, Rusya geleneksel dış politikasını değiştirmek zorunda kalacaktır. Savaş, halk üzerinde derin ve ölçülemez bir tahribat yaratmıştır. Bu arada Rus politikacıların yapması gereken şey, iç işlerini düzenlemek ve maddi ve manevi yeteneklerini geliştirmek için çaba sarf etmektir. Bu iç çabalara engel olacak diplomatik faaliyetlerden mümkün olduğunca kaçınılmalıdır. Geleneksel olarak, diplomasimiz bizi yabancı devletlere karşı antlaşmaya dayalı yükümlülüklerimizi yerine getirmeye çalışmak için güç kullanmaya zorlamıştır. Ancak gelecekte, en azından şimdilik, bu tür

yükümlülükleri yerine getirmeden önce Rusya'nın kendi çıkarları tamamen göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla bundan sonra yabancı devletlerle bizi yeni yükümlülükler altına sokacak taahhütlere girmemeye dikkat etmeliyiz.

Fransa ile ilişkilere gelince, bu ülke ile bugünden itibaren resmi bir ittifaka girmek yukarıda belirtilen politikaya tamamen aykırıdır. Rusya'nın desteklemesi hâlinde III. Napolyon'un yeni bir maceraya atılma tehlikesini düşünmek gerekir. Rusya'nın devrimci fikirleri desteklemekten ve ezilen ulusal kurtuluş davasında iş birliği yapmaktan kaçınması ve geleneksel hanedancılık ve Polonya karşıtlığı politikasını izlemesi gerekmektedir. Ayrıca III. Napolyon'un Ren'in sol yakasını yeniden ele geçirme politikasına destek vermekten de kaçınmalıdır. Sadece bir Prusya Kırım Olayı üzerinden Rusya'yı hedef almadığını not etmek gerekir.”

Memorandum, Nesselrode'un siyasi vasiyeti ve aynı zamanda I. Nikolay'ın gelecekte izleyeceği taraflı dış politikayı düzeltme girişimi olarak görülebilir. Rusya'nın 1856 Paris Antlaşması'nın birçok yükünden kurtulma çabaları da bu politikaya uygun olarak dikkatle değerlendirilmiştir.

(Referanslar)

Önceki bölümle aynıdır.

8. Bölüm: Karadeniz'in Tarafsızlığının Bozulması

1. Kısım: Rusya'nın "Karadeniz'in Tarafsızlığı'nı" Terk Etmesi

1: Avrupa ve Rusya'nın Konumu

Rusya, Kırım'da uğradığı yenilginin yarattığı zararları telafi etmek için 15 yıldır sürdürdüğü çabayı devam ettirdi. II. Aleksandr ve veziri Gorçakov, Nesselrode'nin siyasi vasiyetine uygun olarak, ihtiyatlı bir gizlenme tavrıyla, her fırsatta intikam hedefine ulaşmak için geleceğe zemin hazırlamayı ihmal etmedi. 1856 ila 1860 arası Rusya Fransa'ya yaklaşarak kaybettiği itibarını geri kazanmaya çalıştığı bir dönemdi. Bir de III. Napolyon'un İtalya üzerindeki emelleri nedeniyle Avusturya'ya karşı Rusya'nın gözüne girmeye çalıştığı bir dönemdi. Ancak, Fransa'nın İtalya'daki Solferino Muharebesi'nde kazandığı zaferden bu yana, Rusya geleneksel pasif tutumunu terk ederek Avrupa meselelerinde gizli arabulucu pozisyonunu üstlenmiş ve Orta Doğu'da Hristiyan ülkelerin temsilcisi olarak gücünü yeniden kazanmaya başlamıştı.

III. Napolyon, Rusya'nın gözüne girmek için 1858'de (Avusturya ile savaş patlak vermeden önce), 1859'da (İtalya Savaşı'ndan sonra) ve 1867'de (Prusya Savaşı'ndan sonra) Paris Antlaşması'nın feshini ima etti. Ancak Rusya bu nedenle tekrar savaşa girmek istemedi ve her seferinde İngiltere ve Avusturya'da Güçler Konseyi'nin toplanmasına itiraz etti.

Rusya, Paris Antlaşması'nın feshedilmesine en güçlü muhalefetin İngiltere'den geldiğinin farkındaydı. Daha Mayıs 1866'da Rus Büyükelçisi Brunnov, Dışişleri Bakanı John Russell ile yaptığı bir görüşme sırasında Russell, "herhangi bir İngiliz kabinesinin, uygun bir şekilde halka açıklamanın bir yolunu bulamadığı sürece Rusya'ya ilişkin ciddi tavizler vermesinin imkânsız olduğunu" açıkça ifade etti. Paris Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Avrupa'da her olayın meydana gelmesinde güçlerin konferansa çağırılması sorun oluyordu. Konferansın gündeminde hep Paris Antlaşması'nın revizyonu vardı. Geçmişteki İngiliz Dışişleri Bakanları konferanslarda Yakın Doğu meselelerinin hangi kısmının tartışacağını baştan peşin olarak belirtmeye çaba sarf etti.

Prusya kralı I. Wilhelm, Rusya'nın ümitlerine sempati duyuyordu. Prusya-Avusturya Savaşı zaferini kutlamak için II. Aleksandr yardımcısı Korgeneral Manteuffel'i Prusya Kralı'na gönderdiğinde 12 Ağustos tarihli mektupla Paris Antlaşması'nın feshi ile ilgili niyeti iletili. Buna karşı Wilhelm, Rusya'nın görüşlerine yakınlık duyduklarını iletti. Aslında; Avusturya'nın Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa ile aynı tutumu sergilemesi, İtalya'daki konumunu güçlendirmek içindi. Ancak ondan sonraki durum Avusturya'nın beklentilerini karşılamadığını gösteriyordu. Avusturya'nın tutumuna karşı hem Rusya hem İngiltere hem de Fransa'nın kin beslemesinden hoşnut olmayan Avusturya, yalnızlıktan kurtulmak için ilk başta Rusya'ya yakınlaşmaya çalışarak 1866'da Paris Antlaşması'nın revize edilmesini teklif etti. Ancak Rusya zamanlamanın uygun olmadığını düşünerek bu teklife karşılık vermediği gibi Avusturya ile Kutsal İttifaka da katılma niyetini de göstermedi. Daha sonra, Avusturya ile olan antlaşmanın değeri Kırım Savaşı sırasında sınanmıştır. Bir de Gorçakov'un Avusturya'ya saygı göstermemiş olması, şu sözlerden de anlaşılmaktadır.

“Avusturya bir devlet değil, onların sadece hükûmeti mevcuttur.” (l’Autriche n’est pas un Etat, ce n’est qu’un gouvernement). Gorçakov’un en güvendiği kişi ise Prusya Veziri Bismarck idi. 1863’te meydana gelen Polonya Olayı bu iki kişinin arasındaki ilişkiyi derinleştirmeye motive etti. III. Napolyon’un Polonya olayına karışılması ile hem barışın tesisine gecikme getirdi hem de Rusya ve Fransa’nın arasını bozdu.

Bu yüzden Rusya ile ilgili diplomasi Bismarck’ın lehine gelişmesine yardımcı oldu. Bir süre sonra Bismarck Almanya’ya karşı Avusturya’nın gücünü zayıflatarak Fransa’ya karşı istediği gibi tutum sergileme özgürlüğünü elde etti.

III. Napolyon’un kaderiyse, Prusya-Fransa Savaşı’nın sonunda Sedan yenilgisi ile belirlendi (2 Eylül 1870). Daha bu tarihlerde, İstanbul’daki Rus Elçisi Kont Ignatchev, Türk Vezir Ali Paşa ile Paris Antlaşması’nın revizyonu konusunda gayri resmi bir şekilde görüş alışverişinde bulundu. Elçi’nin bu konudaki raporu aşağıdaki gibidir.

Avrupa’daki karışıklığın Yakın Doğu’daki Rus çıkarları için olumlu bir aşama oluşturacağına inanıyorum ve Türk yetkililerle bu tür bir değişikliğe hazırlanmayı gerekli görüyorum. Bu mevcut uluslararası siyasi gelişmeler nedeniyle Paris Antlaşması’nın revizyonu hızla gerçekleşebilir. Yakın Doğu’daki tecrübelerime göre şu an Türkiye’ye karşı takınabileceğimiz yetkili iki tutumun olduğuna inanıyorum. İlk güç kullanarak Türkiye’yi tehdit etmek ikincisi ise Türkiye’yi ikna ederek peyderpey başarıya ulaşmaktır. İlk yöntem Tüm Avrupa’da çatışmayı tetikleyebileceğinden mümkün değildir. Bu yüzden ikinci yöntem Rusya için dezavantajlı Paris Antlaşması’nın hükümlerinin feshinin sağlamanın tek ve güvenli bir yöntem olacaktır. Bu inanca dayanarak, ben Türkiye’nin bakanlarına her fırsatta, söz konusu sözleşmenin bir kısmını değiştirmenin Türkiye’nin kendi çıkarına olacağını anlamalarını sağlamak için çaba sarf ettim. Son zamanlarda, tekrar görüşlerimi savunma fırsatım oldu ve Türkiye sadrazamına fikirlerimi söyledim ancak benim eylemlerim kişisel bir nitelik taşıyor ve sadece teorik bir sorun hakkında tartıştım (16 Ağustos 1870 tarihli telgrafta belirtildiği gibi).

Ali Paşa, Rusya’nın önceden kaybettiği Besarabya’nın bir kısmını geri kazanması ve savunma amaçlı Karadeniz’de savaş gemileri bulundurması konusunda itirazı olmadığını ancak Boğazların kapatılması ilkesini kabul edemeyeceğini ima etti. Fransa’dan destek beklenemeyince, ani bir şekilde Rusya’nın desteğini aramak zorunda kalmış ve Çar’ın güvenini nasıl kazanabileceğini sordu. Rus Hükûmeti’nin cevabında, (1) Türkiye’deki Yunan Ortodoks’lara adil muamele sağlamak ve (2) önceki güvensiz tutumları Rusya’ya karşı sergilememek olarak belirtildi.

İgnatchev’in Türk Hükûmeti’ne yönelik eylemleri Batı Avrupa ülkelerinde büyük yankı uyandırdı ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Grenville, Yakın Doğu sorunlarını gelecekteki uluslararası konferanslarda tartışmamayı önererek acil bir şekilde tepki gösterdi. Gorçakov, İgnatchev’e telgraf çekerek kendisinin hareketinin büyük güçlerin dikkatini çektiğinden üzüntü duyduğunu belirtti ve şöyle yazdı. “Doğrusunu söylersem 1856 Antlaşması’nın feshi İstanbul’da Türkiye’nin desteği ile gerçekleştirilebilecek bir iş değil.”

Ancak bu dört devletin durumu Rusya'nın Paris Antlaşması'nı feshetmesi için güzel bir fırsat sundu. Önceden Karadeniz'in tarafsızlığını savunan Fransa, Prusya ile savaş içinde olduğu için Yakın Doğu meselesinde arabuluculuk yapması söz konusu değildi. İngiltere'de Gladstone kabinesi vardı ve Rusya karşıtı olan Palmerston ise iktidardan uzaktaydı. Avusturya, Fransa-Prusya Savaşı'nın gelişimini endişeyle izliyordu ve stratejik olarak diğer alanlarda faaliyet gösteremiyordu. Özellikle o zamanlar başbakan olan Kont Beust, 1867 yılında Paris Antlaşması'nın revizyonunu önerenlerden biriydi. İtalya o zamanlar uluslararası politikada önemli bir unsur olarak kabul edilmiyordu ve Prusya, Fransa ile savaşmak için tüm gücünü harcadığı için Rusya'nın desteğine ihtiyaç duyuyordu. Bu konuda önemli bir çıkarı olan Türkiye de Avrupa devletlerinin desteği olmadan Rusya'ya karşı direnecek güce sahip değildi. Rusya, artık herhangi bir alanda önemli bir muhalefetle karşılaşmadan amaçlarına ulaşabilecek yeterli bir imkana sahipti.

2: 1870 Rusya'nın Açıklaması

Gorçakov, Paris Antlaşması'nın revize edilmesi için bir fırsat olduğunu fark etti ancak Rusya'nın alacağı önlemler çok ciddi olduğundan ve ortak amaçları başarmak için gelecekte birçok zorluk beklendiğini tahmin ediyordu. Onun planı, Rusya'nın tek taraflı bir beyanata dayanarak uluslararası antlaşmanın yazılı bir kısmından vazgeçme yönündeydi. Bundan dolayı ortaya çıkacak sorumluluk ve tehlikenin hepsini Rusya'nın karşılaması gerekiyordu.

31 Ekim 1870 tarihli bir genelgeyle Rusya, Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlere “Rusya'ya 30 Mart 1856 tarihli Antlaşma ile getirilen yükümlülükler, Karadeniz'deki egemenliğini sınırlayan kısımlar gelecekte Rusya için bağlayıcı kabul edilmemekte” olduğunu bildirmiştir. Rusya'nın antlaşmayı değiştirmeyi düşündüğünü varsayan devletler bu bildirimde şaşırды. Zira uluslararası düzeyde kabul edilmiş bir antlaşmayı sadece bir bildirimle değiştirme girişimi çok cesur bir adımdı ve teorik olarak geçerli olması zordu. Ama Rus genelgesi antlaşmayı feshetmek için aşağıdaki nedenleri öne sürmekteydi.

1856 Antlaşması Rusya'ya eşit olmayan bir statü dayatmış, özellikle Karadeniz'de silahsızlanmaya ve Karadeniz ve çevresindeki limanlarda deniz savunma haklarından vazgeçmeye zorlamıştır. Bununla birlikte, Türkiye Ege Denizi ve Boğazlarda sınırsız deniz gücünü muhafaza etme hakkını korurken, İngiltere ve Fransa ortak filolarını Akdeniz'de yoğunlaştırmakta serbestti. Buna ek olarak, antlaşma hükümleri uyarınca Karadeniz'in girişi tüm ulusların savaş gemilerine kalıcı ve kesin olarak kapatıldı. Ancak Boğazlar Antlaşması, barış zamanında Boğazlardan geçişi sınırlı olarak yasaklamış, böylece Rusya kıyılarını Rusya'dan daha zayıf güçlerin saldırısına uğrama riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. Ayrıca, o dönemde öngörülme-yen savaş gemilerinin ortaya çıkması, Rusya'nın yabancı güçlerle olan deniz gücünde büyük bir dengesizlik yarattı.

Yukarıdaki argümanın sadece zamanın değiştiğine işaret ettiğini ve hukuk teorisi açısından son derece zayıf bir teori olduğunu söylemeye gerek yok. Sadece teoride bir dayanak sağlayabilecek tek şey, son 15 yılda Paris Antlaşması'nın bir dizi ihlalinin gerçekleşmiş olmasıdır. Tuna kıyısındaki prenslik Romanya'ya

dönüştü ve yabancı savaş gemileri Boğazlardan Karadeniz'e daha az geçmedi. Bu son durum, Boğazların kapatılması ilkesine açık bir çelişki teşkil etmektedir. Rus genelgesi ayrıca şunları belirtmektedir.

Rus İmparatoru, Rusya'nın doğrudan çıkarlarıyla ilgili sorunları bağlayan yeni önemli hükümlere aykırı uluslararası anlaşmaların hukuki olarak kendisini bağlamasını kabul edemeyecektir.

Bu nedenle, Rus İmparatoru antlaşma taraflarının hakkaniyetine güvendi ve aşağıdaki politikayı açıkladı. (1) Paris Antlaşması'nın Rusya'ya yüklenen yükümlülükler açısından Karadeniz'de egemenlik sınırlamaları ile ilgili bölüm, gelecekte Rusya'yı bağlamayacaktır. (2) Rusya ve Türkiye'nin Karadeniz'de sahip olması gereken deniz gücünü sınırlayan ek protokolün Türkiye'ye karşı iptal edilmesi. (3) Rus İmparatoru'nun yukarıdaki hususları tüm sözleşmeye taraf olan ülkelere bildirmesi kararlaştırılmıştır. (4) Bu fesih ile Rusya, kendi haklarını geri kazanmanın yanı sıra Sultan'a da hakkını geri kazandırmıştır (Goriainov, s. 157-159).

Bu bildiri Prusya, Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya bildirildi, ancak aynı zamanda Rus Hükûmeti, bu önlemin yalnızca ortak güvenlik ve itibarın korunması için olduğunu ve Yakın Doğu sorunlarının genel tartışmasını gündeme getirmeyi amaçlamadığını da ekledi. Rusya, 1856 yılındaki antlaşmada belirlenen genel prensiplere saygı göstererek, Türkiye'nin Avrupa ittifakına katılmasını kabul etmişti. Bu temel üzerinde, Paris Antlaşması'nın prensiplerini doğrulamak veya güncellemek konusunda anlaşmaya vardılar.

Bu bildiri dışında, Rus Hükûmeti her antlaşma ülkesine ayrı ayrı mektuplar göndermişti. İçerik, karşı taraf ile anlayış düzeyine göre farklılık gösterse de, Prusya kralına Çar'ın mektubu, ayrıca Bismarck'a da Gorçakov'un mektubu gönderilmiştir.

Prusya, Rusya'ya karşı en olumlu tutumu sergilediği için her iki tarafın mektuplarında da en derin güven duygusu yer almaktadır. Gorçakov'un Bismarck'a yazdığı mektupta şu sözler yer almaktadır:

Permettez-moi de n'avoir pas l'ombre d'un doute sur le succès de la démarche de l'Empereur au près du roi et sur le concours énergique et loyal que vous nous prêterez Vous vous persuaderez, une fois de plus, que nous ne voulons pas vous accorder une demi-confiance. Cela dit, je m'en remets à vos inspirations et je vous offre d'avance, comme moi, dans le sens de la conviction: doch wir einander treu geblieben sind.

İmparator'un Kral'a yaklaşımının başarısı ve bize vereceğiniz enerjik ve sadık destek konusunda en ufak bir şüphem olmamasına izin verin. Size yarım güven vermek istemediğimize bir kez daha kendinizi ikna edeceksiniz. Bunu söyledikten sonra, işi sizin ilhamlarınıza bırakıyor ve size şimdiden, benim yaptığım gibi, inanç duygusu içinde şunu öneriyorum: ama birbirimize sadık kalmamız lazım.

Rusya İmparatoru, sadece Prusya Hükûmeti'nin onayını değil, diğer güçlerle karşı müzakereleri de aktif olarak arzu etmişti.

Rusya'nın Londra'daki temsilcileri, İngiliz Hükûmeti'ne resmi bir nota sunarken, şu yorumu ekledi: "Paris Antlaşması'nın kısmi bir revizyonu, Rusya'ya

olumsuz etki yaratarak Yakın Doğu'daki dengeyi bozduğundan, dengeyi yeniden sağlamak için yapılmıştır. Rusya İmparatoru'nun ilgisi sadece Yakın Doğu'daki dengeyi korumaya yönelik olduğundan, Yakın Doğu'da aynı çıkarlara sahip İngiltere ve Rusya'nın sorunlarının çözümü için anlaşmaya vardığı gibi, bu sefer de İngiltere'nin Rusya'nın notasını olumlu bir şekilde göz önünde bulundurmasını umuyoruz.” Ayrıca, Rusya Hükûmeti, İngiltere'nin gerekli olduğunda Boğazlardaki özgürlük ilkesini önermesi için İngiltere'deki Elçisi'ne gizli bir talimat vermiştir.

20 Ekim'de, Rus İmparatorluğu'nun vekil Elçisi Fransa'da görev yaparken, aynı talimata dayanarak savunma Hükûmeti'ne bir nota vermek için Tours'a gönderildi. Ayrıca Rus İmparatorluğu'nun Elçisi olan Yakushev de aynı notayı Floransa'daki Dışişleri Bakanı'na teslim etti.

Gorçakov'un Avusturya'ya gönderdiği belgede tehditkâr ifadeler yer alıyordu. Belgede şöyle deniyordu: “Viyana'da görev yaptığım zaman, Rusya'nın büyük gücü tarafından, Avrupa'nın çıkarlarına aykırı olarak endişe ve öfke yaratan politikaların, özellikle Avusturya için zararlı olduğunu ilan ettim.” ve “Bu sorun son derece ciddi ve Rusya, diğer ülkelerin tutumuna bağlı olarak doğrudan etkileneceği için, gelecekteki karşılıklı ilişkilerin belirlenmesi diğer ülkelerin tutumuna bağlı olacak. Bu sorunun önemli olduğunu anlayarak, birbirleriyle iş birliği yapan ülkelerin tutumunu düşünüyoruz.” denildi.

Rusya'nın Londra'daki Büyükelçisi, yukarıda bahsedilen bildirimi İngiliz Hükûmeti'ne sunmadan önce, 9 Kasım'da İngiltere'nin Rusya'daki Büyükelçisi Sir Andrew Buchanan, Gorçakov'a bir mektup göndererek “Rusya Hükûmeti'nin 1856 Paris Antlaşması'nı feshetme planı olduğunu duydum ancak bu İngiltere'nin itibarını zedeleyen bir hareket olduğu için ben buna inanmıyorum. Ancak eğer bu söylentinin doğru olduğu bir durumda, ben de başkentten ayrılmak zorunda kalacağım.” şeklinde bir bildiri yayınladı.

İngiltere Hükûmeti, Rusya'nın notasını kabul ettiği gibi, ertesi gün (10, 11 Kasım) 2 gün boyunca kabine toplantısı yaparak konuyu görüştü. 12 Kasım'da Dışişleri Bakanı Grenville, Rusya Büyükelçisi'ni kabul ederek, İngiltere'nin, tüm sözleşmeli ülkelerin onayı olmadan Paris Antlaşması'nın iptal edilemeyeceği görüşünü belirtti, ancak taraflar arasında şiddetli tartışmalar yaşandı. Rusya Büyükelçisi Brunnow ise “Zamanın kaçınılmaz gücü tarafından yıkılan uluslararası antlaşmalar, ne olursa olsun geri kazanılamaz.” şeklinde cevap verdi.

3: İngiltere-Rusya Dengesi

Gladstone Hükûmeti, iç politikada radikal bir çizgi izlerken, dış politikada halkın hoşnutsuzluğuyla karşı karşıya kalmaktaydı. Bu dönemde Rusya, Kırım Savaşı'ndaki İngiliz-Fransız çabalarını görmezden gelmek gibi bir notayı sunarak barış ortamına bomba atmıştı ve İngiliz Hükûmeti bunun karşısında oldukça şaşırırken Dışişleri Bakanı bile bunu ifade etmiştir.

İngiliz Hükûmeti'nin cevabı 16 Kasım'da Rus Hükûmeti'ne sunuldu. Bu cevapta İngiltere, Rusya'nın açıklamasının içeriği hakkında tartışmaktan kaçınarak sadece formalitelerle ilgili bir sorunu ele aldı. Dayanışma antlaşmasının etkinliğinin, tüm sözleşme taraflarının anlaşmasına bağlı olduğunu

ve bir tarafın irade beyanının etkisinde kalmayacağını savundu. Ancak İngiliz yanıtı sonunda, “Rus Hükûmeti’nin bu tür tartışmaları başlatan bildirisini aldığımız için iş birliği ilişkilerinin bozulma riski taşıdığını derin bir üzüntüyle karşılıyoruz, ancak Rusya böyle bir bildiri yayınlamadan Paris Antlaşması’nın değiştirilmesini önerirse, İngiliz Hükûmeti diğer sözleşme taraflarıyla birlikte bunu görüşmekten çekinmeyecekti.” denildi (Goriainov, s. 173).

17 Kasım’da Londra gazetesi, Rusya’nın ortak bildirimi ve İngiliz Hükûmeti’nin cevabını yayınladı ve aynı zamanda Grenville Dış İşleri Bakanı’nın tedbirlerini destekleyerek Hükûmet’in daha sert bir tutumunun gerektiğini tartıştı. Hükûmet, kınanmaktan kaçınmak için sert bir tavır sergilemeye devam etmek istese de diplomatlar Gladstone başbakanın barışı koruma eğiliminde olduğunu düşünüyorlar ve Grenville’nin iktidarda kalmayı ısrar etmesi gerektiği tahmin ediliyordu. Brunnov’un sözlerine bakılırsa, durum ciddi olmasına rağmen, hâla kurtarılamaz bir şey değildi. Ancak Prusya ile Rusya ittifak kurursa mümkün olabilirdi ama Rusya yalnız kalırsa, İngiltere’nin savaşı önleyemeyeceği izlenimi Rusya Büyükelçisi’nde kalmış gibi görünüyordu.

Rusya Hükûmeti tarafından Türk Hükûmeti’ne gönderilen nota teslim edildiğinde, içeriği hakkında çeşitli söylentiler yayılmıştı ve bu nedenle kamu borçları düştü ve ticaret sektörü endişeye kapılmıştı. 15 Kasım’da, Rusya’nın Vekil Büyükelçisi Türk yetkililere belgeyi teslim ettiğinde, yetkili “Tekrar Türkiye’yi savaşın ortasına mı sokacaksınız?” (*Vous nous apportez dans la guerre*) dedi, ancak Vekil Büyükelçi hemen “Türkiye’nin kalıcı bir barışı sürdürme yöntemi var mı?” diye cevap verdi. Türk hükûmeti, Rusya’nın sadece Karadeniz’in tarafsızlığını terk etmeye çalıştığını bildiği için biraz rahatlamıştı. Ancak Türk Hükûmeti’nin siyasetçileri, İngiltere ve Rusya’nın Büyükelçilerinden nota aldıkları için uygun tavırları nedeniyle Rus diplomatlarla müzakerelerin o denli zor olacağını hesaplıyorlardı. 29 Kasım’da Sultan, Rus Büyükelçisi’ni çağırarak, anlaşmazlık çıkarmak yerine Türkiye için komşu ülkelerle olan dostluk ilişkilerini daha da güçlendirmeyi umduğunu iletti. İgnatyev Büyükelçisi’nin Golçakov’a gönderdiği rapora göre, İngiltere’nin yönlendirmesiyle Türkiye, son kararını erteleyerek Prusya-Fransa Savaşı’nın sona ermesinden sonra Rusya’ya karşı bir ittifak oluşturma planları yapmaktadır ve Rusya’nın Türkiye’deki Hristiyanların Türk Hükûmeti’ne karşı tepkisine Rusya’nın destek vermeyeceğine dair söz vermesini talep ederek büyük güçlerin toplantısının kararlarına uymasına karar verdiği belirtmekteydi.

İtalya Hükûmeti 25 Kasım’da Rusya’ya yanıt verdi. Rusya’nın diğer antlaşma taraflarının onayı olmadan 1856 Paris Antlaşması’nın bazı maddelerini iptal etme önlemine katılamayacaklarını üzüntüyle karşıladıklarını ve bu sorundan kaynaklanan anlaşmazlıkları barışçıl bir şekilde çözmek için ellerinden geleni yapacaklarını taahhüt ettiklerini belirten bir yanıt verdi. Sonuç olarak, İtalya’nın İngiltere ve Avusturya’dan ayrı bir politika izleyemeyeceğini gösteriyordu.

Avusturya, diğer ülkeler gibi Rus Hükûmeti’nin doğrudan sert önlemlerine şaşkınlıkla tepki gösterdi. Ancak İngiltere ve Prusya’nın tutumlarından etkilenerek, insanlar zaman içinde sakinleşmeye başlamıştır. Bu nedenle,

Avusturya Hükûmeti, 20 Kasım'daki cevabında, 1856 yılındaki antlaşmaya dayanarak Rusya ve Türkiye arasındaki antlaşmanın, diğer imzalayan ülkelerin onayı olmadan değiştirilemeyeceğini açıkça belirtti. Ayrıca, Rusya'nın uluslararası antlaşmalara dayalı yükümlülüklerini basit tek taraflı bir beyanla ortadan kaldırılmasına izin veremeyeceğini de bildirdi.

Prusya, başlangıçta Rusya'yı destekleyen bir tutum sergilemiş olsa da, Bismarck 8 Kasım'da Rusya Büyükelçisi'ne, Prusya'nın Rusya'nın taleplerine dostane bir tutum sergileyeceğini bildirerek, gelecek birkaç hafta içinde notanın gönderilmesinin ertelenmesi mümkün olursa, Prusya'nın daha etkili bir şekilde güç kullanarak diğer ülkeleri lehine yönlendirebileceğini önerdi. Ancak, Gorçakov zaten notanın ilgili ülkelere gönderdiğini yanıtladığından, Prusya Elçisi geri döndü ve Rusya'nın çabuk karar vermesinden üzüntü duyduğunu ve Prusya'nın Çar'ın isteklerine uygun bir tutum sergileyeceğini açıkladı. Viyana, Londra ve İstanbul'da bulunan Prusya temsilcileri bu politikaya göre hareket etmek üzere talimat aldı.

Kasım ayının sonlarında, Bismarck Batı Avrupa ülkelerinin bu sorunu çözümülemesi için çağrıda bulunarak, İngiltere'ye dostane bir tutumla arabuluculuğu önerdi. Bismarck, uluslararası bir konferansın St. Petersburg'da yapılması önerisinde bulundu ve bu konuyu Çar'a ilettili. Prusya'nın Rusya'nın nota karşısındaki tutumu, İngiltere ve Avusturya'nın kararını büyük ölçüde etkiledi, ancak Bismarck Rusya'nın taleplerini desteklediği için, Avrupa barışının korunması daha da kesin hâle geldi.

Konferans önerisine karşı İngiltere Dışişleri Bakanı sadece Rus notasını kaydetmek için konferans toplananın mümkün olmadığını belirtti. Ancak Rusya'ya göre, nota Yakın Doğu'nun barışını sağlamak ve Sultan'ın bağımsızlığını garanti altına almaya yönelik yazıldığı için, konferansın kapsamının mümkün olduğunca geniş olması gerektiğini belirtti. İngiltere, konferansın St. Petersburg'da değil, Londra'da yapılmasını istediğinden, Prusya'dan Rusya ve İtalya'ya ve İngiltere'den Avusturya, Fransa ve Türkiye'ye konferans davetiyesi gönderildi.

Londra'daki Rusya Elçisi, ülkesi tarafından sunulması gereken önerileri hazırlamakla görevlendirildi, ancak Brunnov'un önerisi doğrultusunda Rusya'nın izleyebileceği üç yol vardı. İlk olarak, her ülke hükûmetinin liderleri anlaşana kadar süre kazanmak. İkinci olarak, Londra'da büyükelçi toplantısı düzenlemek, ancak bu sorunu çözmek mümkün değildi, nedeni, Rusya'nın temsilcisinin kim olduğuna bakılmaksızın, Karadeniz'in tarafsızlığı ile ilgili hükümleri korumak için alınacak bir teklife hükûmetin onay veremeyecek olmasıydı. Ancak, İngiltere veya Avusturya'dan Rusya'nın ulusal duygularını inciten bir öneri sunulursa, kimse buna engel olamazdı ve bu nedenle, üçüncü yöntem olarak, Paris Antlaşması'nın revize edilmesine ilişkin bir hazırlık toplantısı düzenlenmesi ve Paris Antlaşması'nın maddelerinin revize edilmesi konusunda anlaşmaya varıldıktan sonra, derhâl Rus Hükûmeti'nin 19 Ekim tarihli açıklamasına temel teşkil eden özel madde hakkında gizli bir tartışmaya gidilmesine karar verildi. Bütün ülke temsilcilerinin bir anlaşmaya vardığı durumda, hemen Paris Antlaşması'nın taraf ülkeleri arasında imzalanması gereken yeni antlaşmanın

taslağı da bütün hükûmetlere gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu durum başarı olasılığı olabilecek en yüksek yöntem olarak düşünüldü.

Rus Büyükelçisi, bu görüşü paylaşan meslektaş Prusya Büyükelçisi ve İngiltere Dışişleri Bakanı'na göstererek, kısmi bir uzlaşma anlaşması sağlandı ve hemen Rusya tarafından sunulması gereken açıklama taslağı ve bunu onaylamak için Gorçakov'a gönderdi. Gorçakov, Brunnov'un orijinal taslağına düzenlemeler yaparak aşağıdaki açıklamayı sözlü olarak yapmasını onayladı.

Le Plénipotentiaire de Russie a constaté que ces déviations du traité n'ont exercé aucune influence sur la ferme intention de l'empereur de maintenir intacts les principes généraux du traité de 1856, qui ont fixé la position de la Turquie dans le concert européen, à l'exception de ceux que le cabinet impérial a signalés comme contraires à la dignité et à la sécurité de la Russie, sans contribuer efficacement au repos de l'Orient, ni au maintien de la paix générale. Après avoir exposé à cet égard les vues de Sa Majesté, le plénipotentiaire de Russie a établi qu'un principe, qui restreint les droits de souveraineté du chef d'un grand empire sur son propre territoire, ne saurait plus faire partie d'une transaction reposer, avant tout, sur les sentiments d'équité des grandes puissances signataires qui doit qu'elle se fonde sur le respect doivent avoir pour leur dignité réciproque.

Rus Tam Yetkili Temsilcisi, Rusya'nın bazı antlaşma yükümlülüklerinden muaf tutulması hâlinde bile, bunun Rus İmparatoru'nun 1856 Antlaşması'nın temel ilkelerine tamamen bağlı kalma yönündeki kesin iradesini etkilemeyeceğini teyit etmiştir. Rus Hükûmeti'nin de belirttiği gibi, 1856 Antlaşması Türkiye'yi Avrupa Antlaşması'na dâhil ederken, genel barışı koruyan ve Yakın Doğu'nun huzuruna katkıda bulunan ilkeler içermesine rağmen, bu ilkeler Rusya'nın prestijine ve güvenliğine aykırı olabilir. Rusya Tam Yetkili Temsilcisi, Çar'ın görüşlerini belirttikten sonra, İmparatorluğun egemenlik hakkını sınırlayacak hiçbir ilkenin yer almadığını açıkladı. Bu taahhüt, karşılıklı saygıya değer vererek, taraflar arasında eşit ve tarafsız duygular ilkesi üzerine kurulmalıdır (Goriainov, s. 207, 208).

Londra Konferansı davetine karşılık olarak Prusya, Fransa ile diplomatik konuların gündemde olmaması şartıyla daveti kabul ederken, Türkiye sadece Karadeniz'deki filosunun gündemde olduğu çekincesiyle davete yanıt verdi. Rusya da İngiltere'ye 19 Ekim açıklamasını geri çekecek hiçbir şeyi onaylayamayacağını bildirdi.

Fransa Hükûmeti, Prusya ordusu tarafından kuşatılmış olması ve doğrudan Fransa ile ilgisi olmayan bir konuda düşman ülkenin temsilcileriyle aynı masada bulunamayacak olması nedeniyle katılım konusunda tereddüt etti. Ancak İngiltere Hükûmeti, ilgili ülkelerin konferansa katılmaları ve antlaşmaya imza atmaları açık olduğundan, katılmama kararı Fransa'nın itibarını kaybetmek anlamına geldiğinden, katılımını önererek bunu dile getirdi. Sonunda, Fransa Jules Favre'yi tam yetkili olarak Londra'ya gönderme kararı aldı.

Avusturya Hükûmeti, Londra Konferansı'ndan önce İstanbul'da İngiltere, Avusturya, İtalya ve Osmanlı Devleti'nin temsilcilerinin katılacağı bir toplantı düzenleyerek, İngiltere'ye Londra'da tartışılması gereken konularda anlaşmaya

varmayı teklif etti. Bu teklifin amacının, Karadeniz'in tarafsızlığını kaldırmak yerine ne tür güvencelerin sağlanması gerektiği konusunda görüşmek olduğu tahmin ediliyor. Ancak, bu teklif İngiltere'nin karşı çıkması nedeniyle gerçekleştirilemedi. Rus Hükûmeti'nin elde ettiği bilgilere göre, o dönemde Avusturya-Macaristan çeşitli önerileri değerlendirdi ve öncelikle Türk Hükûmeti'ne Boğazları özgürce açma kapama hakkı verilmesi, ikinci olarak Tuna Nehri'nin ağzında deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi ve üçüncü olarak da Tuna Nehri'nin uluslararası bir komisyona verilerek bu durumun kalıcı hâle getirilmesi planlandı.

Türk Tam Yetkili Temsilcisi Müşir İbrahim Edhem Paşa'nın aldığı talimat ise kabaca şöyledi. Türkiye en çok Paris Antlaşması'nın muhafaza edilmesini istiyordu. Ancak Rusya'nın 19 Ekim bildirisini iptal etmesi pek olası görünmediğinden, Karadeniz'de tarafsızlığının kaldırılmasının yerine hangi garantilerin koyulması gerektiği sorusu ortada duruyordu. Muhtemelen, Türkiye'nin gelecekte 1841 Antlaşması ile bağlı olmayacağı ve 'Boğazlar' konusunda tamamen özgür hareket edebilmesi planlanıyordu. Ayrıntılı olarak, Türk Hükûmeti, barış zamanında Boğaz'ı kapatma politikasını sürdürmekle birlikte, uygun gördüğü takdirde yabancı savaş gemilerinin geçici geçişine izin verebilecek ve Karadeniz'de sadece Rus ve Türk donanmaları bulunduğundan, diğer ülkelerin Karadeniz'de deniz üsleri bulundurmalarına izin verilmeyecekti. Dolayısıyla, Boğazlardan geçişin tamamen serbest bırakılmasına yönelik her türlü öneriye mümkün olduğunca karşı çıkma politikası benimsenecekti.

Aralık 1870'e girerken İngiliz Dışişleri Bakanı, Rus Büyükelçi Brunnov ile bir araya gelerek meseleleri ayrıntılı olarak görüştü. İngiliz muhalefeti ve gazeteleri hükûmetin tutumunu sorgulayıp eleştirince Dışişleri Bakanı'nın konumu zor bir hâle geldi.

Dışişleri Bakanı ayrıca Rusya'nın toplantının başında okumaya çalıştığı açıklayıcı konuşmayı da onaylamayı reddetti (bkz. yukarıdaki Fransızca metin). Buna karşılık Rusya, İngiliz taslağına itiraz ederek konferans öncesinde birçok dalgalanmaya neden oldu.

2. Kısım: Londra Antlaşması

1: Londra Konferansı'nın Açılışı

Bir önceki bölümde anlatıldığı gibi birçok süreçten sonra Londra Konferansı 17 Ocak 1871'de (Fransız Tam Yetkili Temsilcisi henüz gelmemiş olmasına rağmen) ilk ortak oturumunu gerçekleştirdi. Ortaklaşa kararlaştırılan konular (1) Rus bildirisine herhangi bir itirazda bulunmamak ve (2) uluslararası antlaşmaların tüm imzacıların rızası olmadan revize edilemeyeceği ilkesini kabul etmek ve bir protokol imzalamaktı.

İngiltere Dışişleri Bakanı toplantı kürsüsünden yaptığı konuşmada imtiyaz anlaşması uyarınca bu hususu dile getirmiştir. Konferansın gerçekleşmesi için onaylanmasının nedenini, tüm uluslararası anlaşmaların tüm tarafların rızası ve dostane iş birliği dışında elden çıkarılamayacağı veya değiştirilemeyeceği yönündeki uluslararası hukuk ilkesinin kabulüyle açıklamaktadır.

Prusya Tam Yetkili Temsilcisi, kendi Hükûmeti'nin talimatlarına uygun olarak, Rus teklifini kabul edeceğini açıkça belirtti. Ancak Türk Tam Yetkili Temsilcisi, onaylama ya da onaylamama konusundaki tutumunu netleştirmek için birkaç gün süre istedi.

Kısa bir süre sonra, konferansta Rusların eylemlerini kimse kınamayınca bir oldu bitti ile Rusların açıklaması kabul edildi. Fransa'nın katılmaması nedeniyle İngiltere'nin konumu zora girdi ancak, iki kabine toplantısından sonra İngiltere kabinesi yine de konuyu tartışmaya karar verdi. İngiltere'yi rahatsız eden bir diğer konu da parlamento karşıtı politikaydı. Kırım Savaşı'nın bir sonucu olarak İngiltere'nin Karadeniz'deki tarafsızlığından vazgeçmesi ve Türkiye'nin güvenliği karşılığında ne önereceği sorusu vardı. Ancak, ne olursa olsun, Türkiye'nin güvenliğini garanti edecek hiçbir şey sunamayacağı anlaşıldığından parlamento çoğunluğunu ikna etmek çok zordu. Bu nedenle Dışişleri Bakanı Grenville, Karadeniz'de bir noktada İngiliz-Fransız filosu için bir üs kurulması önerisini Rusya'ya kabul ettirmeye çalıştı ve Rus Büyükelçisi'nin bu konudaki düşünceyi, yokladı. Ancak Büyükelçi, bunun açıkça askeri bir işgale benzediğini, Türk bağımsızlığıyla çeliştiğini ve Paris Antlaşması'nın temel ruhuna aykırı olduğunu belirterek plana karşı çıktı. İngilizlerin niyetindeki liman, İtalya ile ortaklaşa işgal edilecek olan Sinop'tu, ancak Türk Tam Yetkili Temsilcisi buna karşı çıktı ve hiçbir zaman uygulanamadığından bir sorun hâline gelmedi.

Ardından 23 Ocak'ta İngiliz Dışişleri Bakanı ve Rus Büyükelçisi Boğazların kapatılmasına ilişkin bir anlaşma taslağı hazırladılar. Bu taslak şu şekildedir.

Article Premier. Le principe de la fermeture des détroits du Bosphore et des Dardanelles, en temps de paix, invariablement établi comme ancienne règle de l'empire ottoman et confirmé par le traité de Paris du 18-30 Mars 1856, reste en pleine vigueur.

Article 2.- S.M.I. le sultan se réserve la faculté d'ouvrir, à titre d'exception transitoire, les détroits des Dardanelles et du Bosphore aux flottes des puissances amies que la Sublime Porte croirait devoir appeler, lorsqu'elle jugerait sa sécurité menacé.

1. madde, Çanakkale ve Boğazların kapatılmasının Osmanlı hukuku tarafından tesis edildiğini ve 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması ile teyit edildiğini ve gelecekte de yürürlükte kalacağını belirtmektedir.

Madde 2'de Türk İmparatoru, Türkiye'nin güvenliğinin tehlikeye düşmesi hâlinde, talep üzerine geçici bir istisna olarak İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını dost filolara açma hakkını saklı tutar.

Bu taslak hazırlanırken Rus Büyükelçisi, ülkesinin filosunun da Boğazlardan geçişinin serbest olması için 'dost filolara açık' ifadesinde ısrar etmiş, ancak İngiltere 'Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin filoları' ifadesinin önemi konusunda ısrarcı olmuş ve Karadeniz tarafsızlık anlaşmasından vazgeçmenin tek bir karşılığı olduğunu söylemiştir.

2: İkinci Konferans

İkinci toplantıda, 24 Ocak tarihinde Türkiye Tam Yetkili Temsilcisi, Ruslardan bir kez daha ayrıntılı bir açıklama talep ettikten sonra, Karadeniz'de

tarafsızlık konusunda Türk Hükûmeti'nin Rusya'dan farklı bir görüşe sahip olduğunu ve daha ziyade birlikte yaşamayı vurguladığını, ancak barış ve uzlaşmacı ruhu içinde Batılı güçlerin çoğunluk görüşüne katıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin taviz vermesi hâlinde, 1856 Paris Antlaşması uyarınca aldığı garantiler için tazminat talep etme hakkına sahip olacağına ısrar etmiştir.

Konferansın çoğunluğu, Türkiye kabul ettikten sonra Rusya'nın talebine karşı çıkmak için bir neden olmadığı, ancak Türkiye tarafından talep edilen diğer garantilerin de dikkate alınması gerektiği konusunda mutabık kalmış ve gayri resmi bir toplantıda aşağıdaki maddeyi hazırlamıştır. Bu madde bir önceki bölümün sonundaki taslağın yerini almış, ancak ilk olarak İngiliz Dışişleri Bakanı ve Rus Büyükelçi tarafından ortaklaşa önerilen ilk taslak olarak kabul edilmiştir.

Article 2.-S.M. le sultan, en vertu du droit de souveraineté qu'il exerce sur les détroits du Bosphore et des Dardanelles, se réserve en temps de paix la faculté de les ouvrir, à titre d'exception transitoire, dans le seul cas où la sécurité de son empire lui ferait reconnaître la nécessité de la présence des bâtiments de guerre des puissances non riveraines,

Article 3.-Il est convenu que la stipulation, contenue dans l'article précédent, remplacera désormais celles des articles 11, 13 et 14 du Traité de Paris du 30 Mars 1856, ainsi que la convention spéciale conclue entre la Russie et la Porte et annexée à l'article 14.

Article 4.-Les hautes parties contractantes renouvellent et confirment toutes les stipulations du traité de 30 Mars 1856, ainsi que ses annexes, qui ne sont pas annulées ou modifiées par le présent traité.

Madde 2.-Türk İmparatoru, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını yönetme hakkını kullanmakta ve bu Boğazları sadece barış zamanlarında Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin geçmesi gerektiğinde açma özgürlüğünü elinde tutmaktadır.

Madde 3.-Bir önceki maddede yer alan hükümlerin bundan böyle aşağıdaki hükümlerin yerine geçeceği kabul edilmiştir. 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması'nın 11, 13 ve 14. maddelerinin yanı sıra 14. maddenin eki olarak Rusya ile Türkiye arasında imzalanmış özel sözleşmeler.

Madde 4.-Yüksek Âkit Taraflar, 30 Mart 1856 tarihli antlaşma ile eklerinin işbu antlaşma ile feshedilmemiş veya tadil edilmemiş olan bütün hükümlerini yenilemiş ve teyit etmişlerdir.

Yukarıdaki her madde, tüm ülkelerin Tam Yetkili Kişilerinin onayını aldığı için derhâl kendi ülkelerinin Hükûmetlerine telgraf çekerek onaylarını talep etmek ve antlaşma işlemlerini hazırlamak gerektiğini belirtmektedir. Paris Antlaşması'nın 11. maddesi, 13. maddesi, 14. maddesi ve diğer maddelerinin onayı, mevcut antlaşma ile aynı formatta yapılmalıdır, yani her ülke liderinin onayını gerektirir ve Paris Antlaşması'nın 14. maddesine ekli Rus-Türk antlaşmasının iptali nedeniyle özel bir protokol yapılarak bu antlaşmanın ekine konulmuştur.

Rus Büyükelçi Brunnow bu taslağı onaylaması için Hükûmet'e sunarken şunları söylemiştir: “Bununla İmparator II. Aleksandr'ın istekleri yerine

getirilmiş ve Rus egemenliğini kısıtlayan hükümler kaldırılmıştır.” Sözlerine şöyle devam etti: “Dostlar ve müttefikler, ‘Puissances amies’ terimini kullanmakta ısrar ediyorum.” Konferans, Boğazların Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelere açılması işlevinin Sultan’a bırakılmasının, yukarıda bahsi geçen kısıtlayıcı hükümlerin kaldırılması için mutlak bir koşul olması gerektiği konusunda mutabık kalmıştır. Bu bağlamda, ‘Puissances non riveraines’e atıfta bulunan ikinci hükmün yorumlanmasına dikkat etmek önemlidir. Madde 2 harfi harfine okunduğunda, Boğazların kapatılması konusunu düzenlediğinden, ‘Boğazlara kıyısı olmayan güçler’ olarak yorumlanır. Bu yorumda ‘Puissances non riveraines’ ifadesinin ‘Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkeler’ anlamında anlaşılması için özel bir neden olmadığı savunulmaktadır. Ancak İngiliz ve Avusturyalı müttefikler, bu ifadenin kullanılmasının Rusya üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması için mutlak bir koşul olduğunu savunmuşlardır. Bunun nedeni, ifadenin Türkiye dışındaki tüm devletlere atıfta bulunulduğu şeklinde yorumlanması değildi. Bunun nedeni, geleneksel antlaşma uygulamasına göre, ‘Puissances non riveraines’ ifadesinin zaten belirli bir anlamı olması ve Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelere atıfta bulunacak şekilde açıklanmasının gereksiz görülmesiydi.

Rus Tam Yetkili Temsilcisi de İngiliz ve Avusturyalı Tam Yetkili Temsilcilerle aynı görüşteydi, ancak Rus İmparatoru ve Gorçakov, bu ifadenin eklenmesini kabul ettiğini ve Türkiye dışındaki tüm ülkeleri kapsayacak şekilde yorumladığını belirten bir talimat yayınladı. Ancak daha sonra, Londra Konferansı Tam Yetkili Temsilcileri farklı bir yorum benimsediklerini öğrendiklerinde, hoşnutsuz göründüler. Bununla birlikte, Rusya’nın iddialarının ısrarına imkansızlığını görerek, bu kelimeleri hep birlikte kabul etti.

Bu arada, Türk Tam Yetkili Temsilci ‘Puissances non riveraines’ terimine karşı çıkmış ve ‘dostlar ve kardeşler’ teriminin kullanılmasında ısrar etmiştir. Bu kolay kolay kabul edilmedi. Bu, Türkiye’nin katı önerisini sürdürmek, Londra Konferansı’nı geciktirmek, İngiliz Parlamentosu’nun şubat ortasında açılmasını engellemek, tartışmanın ivmesini arttırmak ve nihayetinde bir anlaşmaya varamamak için yaptığı bir plan olarak görüldü. Ancak İngiliz ve Rus Tam Yetkili Temsilcileri Türkiye’nin önerilerine karşı çıktılar ve sorunu hızla çözmeye çalıştılar. İstanbul’da bulunan tüm İngiliz, Rus, İtalyan ve Prusya Elçileri hükümetlerinin talimatlarına uyarak Türk Hükûmeti ile temasa geçtiler ve sonunda Türk Tam Yetkili Temsilcisi’ni İngiliz-Rus önerisini kabul etmeye ikna edebildiler.

Türk Hükûmeti’nin diğer bir talebi de Romanya’ya karşı Türkiye lehine tazminat almaktı. Buna karşılık İngilizler ve Avusturyalılar buna karşı çıktılar.

3: Londra Antlaşması’nın İmzalanması

Yukarıda bahsi geçen dört protokolün sonuçlandırılması gündemiyle 3 Şubat’ta üçüncü bir toplantı düzenlendi. Büyük güçler bu öneriyi kabul ettiler, ancak Türkiye aşağıdaki önlemleri önerdi.

(1) Türkiye barış hâlinde olduğu sürece, Boğazların kapatılması politikası istisnasız olarak yabancı savaş gemilerine uygulanacaktır. Ancak bu, çeşitli

Ülkelerin elçiliklerinin sürekli hizmetinde bulunan ya da Tuna Nehri'nde seyreden küçük savaş gemileri için geçerli değildir.

(2) Türk Hkmeti, barış zamanında bile, dost ve müttefik savaş gemilerinin, ancak ortak yararlar ve güvenlik gerektirdiğinde, denizden geçmelerine izin verme hakkını saklı tutar.

Türk Tam Yetkili Temsilcisi bu öneriyi konferansa sunarken aynı zamanda neden 'Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkeler' ifadesini kullanmayıp 'dostlar ve müttefikler' ifadesini kullandığını açıklamış ve Türkiye'nin ortak müttefiklerini önceden kısıtlamaktan ve özellikle Rusya'yı hayal kırıklığına uğratabilecek terimler kullanmaktan kaçınmak istediğini belirtmiştir.

Avusturya Tam Yetkili Temsilcisi, protokol taslağının 2. maddesinin sonuna "Karadeniz'in" (de la Mer Noire) dört kelimesinin eklenmesini ve Tuna Nehri'nin seyrseferine ilişkin bir taahhüdün konferansa eklenmesini talep etti. İngiltere Dışışleri Bakanı, Tuna Nehri konusunun taslak protokol kabul edildikten sonra grşlebileceğini söyledi ve sadece protokole her ticari geminin Karadeniz'de serbestçe dolaşmasına ilişkin bir madde eklenmesini önerdi.

Türkiye dışındaki tüm ülkelerin Tam Yetkili Temsilcileri, Avusturya Tam Yetkili Temsilcisi ile birlikte, İngiliz Dışışleri Bakanı'nın önerisini kabul ederek protokolda bu değişikliği yaptılar ve hemen Tuna Nehri üzerinde seyrüsefer konusunu görüşmeye başladılar.

Protokol taslağına 7 şubat'taki dördüncü toplantıda son şekli verildi. Ancak Türk Tam Yetkili Temsilcileri muhalefetlerini kararlılıkla sürdürmüş ve toplantı tamamen çıkmaza girdi. Türkiye, taslak protokolün bütününe değil, sadece 2. maddedeki 'Puissances non riveraines' kısıtlamasına karşı ıktı. Türk Hkmeti 1856 Paris Sözleşmesi'nin olduğu gibi kalmasını istemekte, ancak Rusya'nın deklarasyonu kabul edilse bile diğer maddelerde değişiklik yapılmamasını talep etmişti. Bu nedenle Londra Konferansı'nın Tam Yetkili Temsilci'ye verdiği talimat, 'dostlar ve müttefikler' ibaresi eklenmediği takdirde protokolün tamamına karşı çıkılması yönündeydi.

Londra Hkmeti, parlamentonun toplanmak üzere olması nedeniyle, Konferans'ın yavaş ilerlemesinden dolayı ok sabırsızdı. O sırada İstanbul'daki İtalyan Eli Kont Barborani, protokol taslağının 2. maddesinin yerine geçecek yeni bir taslak hazırladı. Bu taslak aşağıdaki gibidir.

"Le principe de la fermeture du Bosphore et des Dardanelles, tel qu'il a été établi par le traité séparé du 30 Mars 1856, est maintenu avec la faculté au sultan de les ouvrir en temps de paix aux flottes des Puissances amies et alliées, dans le cas où cela serait nécessaire pour l'exécution du traité de Paris du 30 Mars."

"İstanbul ve anakkale Boğazlarının 30 Mart 1856 tarihli ayrı bir antlaşmayla belirlenen kapatılması ilkesi, 30 Mart Paris Antlaşması'nın uygulanması için gerekli olması hâlinde, Sultan'ın barış zamanında bu Boğazları dost ve müttefik devletlerin filolarına açma seçeneğiyle birlikte korunur."

Türk Hkmeti'nin uzlaşmaz tutumu İngiltere ve Rusya için son derece zor bir durum yaratmış olsa da İtalya tarafından sunulan uzlaşma nerisi uluslararası onay almaya değerdi. Bu nedenle diğer ülkeler de destek vermekte tereddüt etmedi.

Konferansın uzaması ve İngiltere'nin taleplerinin büyük ölçüde şekillenmemiş olması nedeniyle İngiliz muhalif politikacılar konferansı bir tür komedi olarak eleştirdi. 9 Şubat'ta Avam Kamarasında bir konuşma yapan Disraeli, Londra Konferansı'na karşı çıkararak sonucun bir Rus ve Alman komplosunun sonucu olduğunu ve İngiltere'nin aşağılanmaya maruz bırakıldığını söyledi.

Bu sırada Fransa, konferansa katılmaya ve Arşidük de Breuil'i Elçi olarak göndermeye karar verdiği için Paris Antlaşması'nı imzalayamadı ve bunun yerine Londra Antlaşması'na katıldı. 15 Mart'ta imzalanan anlaşma, toplamda 8 maddeden oluşmakta olup, Rusya ve Prusya'nın her iki ülkenin Tam Yetkili Temsilcileri tarafından hazırlanan bir önsözle birlikte gelmektedir. İçeriği genel olarak şu şekildedir (Goriainov, s. 281 ve devamı).

1. madde, Paris Sözleşmesi'nin 11, 13 ve 14. maddelerindeki özel anlaşmalardan vazgeçmekte ve bunların yerine aşağıdakileri getirmektedir.

2. madde (İtalyan önerisi temelinde, Boğazların barış zamanında açılmasına ilişkindir.)

3. madde, Karadeniz'in ticaret gemilerine açık olmasını öngörmektedir.

4 ila 7. maddeler (Tuna Nehri üzerinde seyrüseferi düzenlemektedir.)

8. madde, 1856 tarihli Paris Sözleşmesi ve ekli hükümlerinin, bu sözleşme ile değiştirilmeyen veya feragat edilmeyen hükümler için güncellenmesini ve onaylanmasını öngörmektedir.

Dört ay süren diplomatik müzakereler ve iki aydan fazla süren tartışmaların ardından Londra Konferansı, İngiliz ve Ruslar için tatmin edici bir sonuca ulaştı. Türkiye çok da memnuniyetsiz değildi. Londra Antlaşması sadece Türkiye'nin Boğazları açma ve kapama konusundaki mutlak yetkisini açıkça teyit ettiği için değil, aynı zamanda çözümün ilgili güçlerin Yakın Doğu meselesini yeniden bir sorun hâline getirme riskini ortadan kaldırmış görüldüğü içindi.

Rus Çarı ikinci maddeden memnun olmasa da Karadeniz gücü üzerindeki askeri kısıtlamaların kaldırılmasının bir Rus başarısı olduğu açıktı. Konferansın ardından Gorçakov'a bir mektup gönderen Rusya'nın İngiltere Büyükelçisi, Londra Konferansı'nı başlangıçta öngörülenden daha tatmin edici bir sonuca ulaştığı için kutladı.

İngiliz Hükûmeti'nin ilk kez savaşı tutumunu terk etmesi ve kademeli olarak daha işbirlikçi bir tutum benimsemesi bazıları tarafından sorgulanmıştır. İngiliz Hükûmeti neden böyle bir tutum takındı? Bazı Rus diplomatlar bunu Rus Büyükelçi Brunnow'un yeteneğine ve İngiliz Hükûmeti'nin güvenini kazanan işbirlikçi tutumuna bağladı. Brunnow'un diplomatik deneyim ve becerilerinden kimsenin şüphesi olmasa da, diplomasi tarihçileri bunu daha ziyade Prusya Hükûmeti'nin Rusya'ya verdiği coşkulu desteğin İngilizleri uzlaşmaya meyilli hâle getirdiği şeklinde yorumlamışlardır.

4: Londra Antlaşması'nın Yorumlanması

'Londra Antlaşması', 1841 tarihli 'Boğazlar Antlaşması' ve dolayısıyla 1856 tarihli 'Paris Antlaşması' gibi, tüm imzacı devletler tarafından imzalanmış müşterek ve müteselsil bir sözleşmedir. Bir önceki bölümün sonunda değindiği

üzere, doğaları gereği aynıdırlar. Sözleşme'nin 8. maddesi, 'Paris Sözleşmesi' ile birlikte, bu Sözleşme tarafından revize edilemeyen veya atılamayan maddelerin güncellenmesini ve teyit edilmesini taahhüt etmektedir. Dolayısıyla, Boğazlar Sözleşmesi'nin üç maddesinin yürürlükte kalacağını öngörmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin barış zamanında Boğazları yabancı savaş gemilerine kapatma politikası, sadece Akit Tarafların Türkiye'ye karşı bir yükümlülüğü olarak saygı duydukları bir yükümlülük değil, aynı zamanda Akit Taraflardan birinin diğerine karşı da borçlu olduğu bir yükümlülüktür. Başka bir deyişle, Akit Taraflardan birinin savaş gemisi Türkiye'nin rızasıyla Boğaz'dan geçerse, sadece Türkiye'yi protesto etme hakkına sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda taahhüdünü ihlal ettiği için savaş gemisinin ait olduğu hükûmeti suçlama hakkına da sahiptir. Ancak 1841 Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından bu yana az sayıda savaş gemisi sözleşmeyi ihlal ederek Boğazlardan geçmemiştir. Yani birçok ihlal olmuştur. İhlal örnekleri olarak şunlar verilebilir.

(a) 1847'de bir kıtlık patlak verdi ve Fransız Hükûmeti yardım malzemelerini taşımak için Cuvier ve Titan savaş gemilerini Boğaz'a gönderdi ve bunları nakliye gemisi olarak kullanmak için izin aldı. Ancak İngiliz, Rus, Avusturya-Prusya Elçileri derhâl Türk Hükûmeti'ni protesto ettiler. Türk Hükûmeti bu eylemin insani amaçlarla ve gelecekte emsal teşkil etmeyeceğini açıkça belirtmiş, Fransız Hükûmeti de bunu kabul etmiş ve olay tatlıya bağlanmıştır.

(b) 1858'de ABD Hükûmeti, elçilik için düzenli kullanım gemisi olarak büyük bir savaş gemisinin geçişini talep etti. Bu savaş gemisi 50 top taşıyordu ve İngiltere, Rusya ve Fransa'dan gelen protestoların ardından Türk Hükûmeti, ABD gemisi Wabash'ın geri çekilmesini istemek zorunda kaldı.

(c) 1862 yılında Sardunya Krallığı tarafından İran'a gönderilen bir Elçi bir savaş gemisiyle Boğaz'dan geçmeye çalışmış, ancak Rusya'nın protestoları nedeniyle durdurulmuştur.

(d) Aynı yıl, İngiliz savaş gemisi Gannet, Büyükelçi Bulwer'a İstanbul'dan Köstence Limanı'na kadar eşlik ettiğinde, Rusya antlaşmanın ihlal edildiğine işaret ederek derhâl protesto etti.

(e) 1868 yılında ABD savaş gemisi Franklin İstanbul Boğazı'na girdiğinde, Türk Hükûmeti geminin geri çekilmesini istemiş ve bunu ilgili devletlere bildirmiştir.

Böyle durumlar, Boğazlar Sözleşmesi'nin devam eden bir sözleşme olduğunu göstermektedir. Boğazları açma ve kapama hakkının Türkiye'nin iradesine bağlı olduğunu tespit etmek elbette Rusya'nın yararınadır. Gerekirse savaş gemilerini Türkiye'nin rızasıyla geçirebilirdi. Ancak İngiltere, Fransa ve diğer devletler, İstanbul Boğazı'nın kontrolünü ele geçirmek için Türkiye'nin korunmasına ve bağımsızlığına saygı göstermeyi hiçbir zaman unutmamıştır. Londra Konferansı'nın başlarında, İngiliz, Avusturya ve İtalyan filosofunun Karadeniz'deki Sinop Limanı'nda üslenmesi önerisi gündeme gelmiş, ancak Rusya bazı durumlarda bunun onaylanamayacağına karar vermiştir. Bir de bu öneri, sadece Rusya ve Almanya'nın değil, aynı zamanda İngilizlerin de muhalefeti nedeniyle ortadan kalkmıştır.

Türk Hükûmeti, Sultan'ın barış zamanında yabancı savaş gemilerinin Boğaz'dan geçişini kısıtlamasını, ancak topraklarının işgal tehlikesi altında olması hâlinde dost devletlerinin savaş gemilerinin geçişine izin vermesini talep etmiştir. Ancak bu hüküm Londra Konferansı'nda tartışma konusu olmuş ve Protokol'ün 2. maddesinin metni üzerinde anlaşmaya varılamaması üzerine Türkiye talebini geri çekerek İtalyan önerisini kabul etmiştir. İtalyan önerisi 'dost ve müttefiklerin savaş gemilerine' geçiş izni verilmesini öngörüyordu. İngilizler bu öneriyi kabul etti çünkü İtalya 1856 Paris Antlaşması'na atıfta bulunarak Boğazların kapatılması ilkesinin teyit edileceğini ve dolayısıyla Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün tehlikede olması hâlinde büyük güçlerin filolarının Boğazlara girmesine izin verebileceğini belirtiyordu. Türkiye ayrıca Sultan'ın Boğazların açılıp kapanmasını kontrol edeceğini belirtmemiş, ancak Boğazları kapatmayı resmen vaat ederek anlaşmaya karar vermiştir.

Londra Protokolü 'müttefik ve dost filo' ifadesini kullanmaktadır ki bu da teoride İngiltere, Fransa, Avusturya ve diğer ülkeler ile Rusya arasında ayrım yapılmasına gerek olmadığı anlamına gelmektedir. Ancak siyasi açıdan bakıldığında, Londra Antlaşması'nın 2. maddesinin hükümleri açıkça Rusya'ya karşı koymak için tasarlanmıştır. İngiltere, Avusturya ve Fransa gibi ülkeler, Rusya'nın Türkiye'deki iç savaştan yararlanarak Hristiyanları koruma bahanesiyle Boğazlar bölgesine savaş gemileri sokmasından ya da Boğazlar üzerinden Akdeniz'e ortak bir filo göndermesinden endişe duymaktaydılar. Bu tehlikeler göz önünde bulundurulduğunda, yukarıda bahsi geçen 2. madde büyük önem taşır, ancak aynı zamanda Paris Antlaşması'nın uygulanması için gerekli olduğu durumlarda Boğazlara dost bir filonun gönderilmesi zaten pek beklenecek bir durum değildir.

(Referanslar)

Önceki bölümle aynıdır.

9. Bölüm: Berlin Konferansı'nda Konuşulan Boğaz Geçiş Sorunu

1. Kısım: Hristiyanların Bulunduğu Konumunun İyileştirilmesine Bağlı Yakın Doğu'nun Durumu

Prusya-Fransa Savaşı Alman İmparatorluğu'nun hegemonyasını Prusya'ya geri verdiğinden, Avusturya kuzeyde kaybettiği gücü güneydoğuda geri kazanma politikasını benimsedi. Başlangıç olarak, Türk topraklarındaki Hristiyan nüfusun sempatisini kazanmaya çalıştı. Almanya da Avusturya'nın Alman Konfederasyonu içindeki siyasi mücadeleye ilgisini kaybetmesini sağlamak için Avusturya'nın güneye doğru genişleme politikasını teşvik etti. Bu Bismarck'ın '*Drang nach Osten*' politikasıyla ifade edilir. Avusturya'nın yanındaki topraklarda bulunan Hristiyanlarla temas kurması, Güney Slav halkıyla ilişki kurmak demektir. Dolayısıyla, bu Rusların siyasi menfaatleriyle çatışıyordu.

Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Avusturya arasındaki ilişkiler giderek yakınlaşırken, Rusya da bu ittifaka katıldı ve sonunda Kuzey Avrupa'da Üç İmparatorluk Birliği kuruldu: Bunlar; 1872'de Çar Alexander II ve Avusturya İmparatoru Franz Joseph, Üç İmparator Toplantısı olarak adlandırılan toplantının yapıldığı Berlin'i ziyaret etti. Gorçakov'un İngiliz Büyükelçisi'ne yazdığı mektuba göre, Berlin'deki Üç İmparator Toplantısı amacına tam olarak ulaşmıştır. Yani, Toplantı barış ve uzlaşma amacıyla gerçekleştirilmiş, herhangi bir protokol hazırlanmamış ve geride herhangi bir belge bırakılmamıştır. Başka bir deyişle, diplomatik belgelere yeni hiçbir şey eklenemedi ama bunun manevi etkisi çok büyük oldu. Gorçakov, Rus İmparatorluğu'na gönderdiği raporda, Başbakan Andrassy ile yaptığı görüşmede Rusya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında yakın ilişkiler kurulmasının önünde hiçbir engel olmadığını açıkça ifade ettiğini anlatır. Ayrıca bu raporda Avusturya-Macaristan'ın toprak hırsının olmadığını da belirtmiştir. Başka bir deyişle, Andrassy, Macaristan bir gemiye benzetilirse, taşıdığı yük ister altın ister çamur olsun, kesinlikle batmaya mahkûm olduğunu söylüyor. Andrassy'nin kendisi de Bosna Hersek'in ilhakına ilişkin eleştiri ve endişelerin yanlış anlamalara dayandığını ifade etmektedir. Kısacası, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Türkiye'yi korumak istiyordu, ancak düşmesi hâlinde bunu olağan akışına bırakacaktı. Rus Vezir ve Andrassy, Türkiye'ye karşı içişlerine karışmama politikasını benimseme ve dolayısıyla Türk topraklarındaki Hristiyanların herhangi bir bağımsızlık hareketini bastırmak için herhangi bir eylemden kaçınma konusunda anlaştılar. Dahası, Rus Büyükelçi Novikov'un da belirttiği gibi, Berlin Konferansı'nın temel amacı üç imparatorluğun çıkarlarını gözetmek, düzeni ve prestiji korumaktır.

1873 ve 1874 yıllarında Üçlü Anlaşma giderek güçlendi: Nisan 1873'te Alman İmparatoru I. Wilhelm, Bismarck ile Rusya'yı ziyaret etti ve bu ziyaret sırasında Bismarck Gorçakov'a şunları söyledi. "Yirmi yılı aşkın bir süredir Rus İmparatoru'na olan güvenimizi hiç unutmadım. Prusya'nın Rusya ile dostane ilişkileri Prusya için son derece akılcı bir politikadır. Bu sadece Rus Hükûmeti'nin geleneksel iyiliğine karşılık vermek için değil, aslında bir çıkar hesaplamasından kaynaklanmaktadır. Fransa-Prusya Savaşı'ndan önce ve sonra

Rusya'nın Almanya'ya gösterdiği iyiliğin karşılığını vermenin yolu, Rusya'nın Yakın Doğu politikasına samimi destek vermektir." Aynı yıl Rus Çarı, İmparator Franz Joseph'i Gorçakov ile birlikte Viyana'yı ziyaret etti.

Gorçakov'un bu gezinin sonucunu anlatırken Andrassy, Franz Joseph'e Rusya'ya karşı dürüst bir politika izlemeye çalışmasını tavsiye etmiştir (Bismarck Andrassy'ı dürüst olduğu için eleştirmiş ve bunun kendi gururundan kaynaklandığını söylemiştir). Dolayısıyla her iki ülkenin Başbakanları bu görüşmenin sonucundan çok memnun kaldılar. Elbette Avusturya'nın Türkiye'deki Hristiyanların iyi niyetini kazanmaya yönelik politikası eskisi gibi devam ediyor, ancak bunun nedeni Avusturya'nın komşu bir ülke olarak Türkiye'nin parçalanmasına karşı doğal olarak hazırlıklı olmasıydı. Ayrıca Gorçakov'un da belirttiği gibi Bosna Hersek'in ilhaki Türkiye'nin elden çıkarılması için seçeneklerden biri olarak görülüyor ve statükonun korunması yönünde bir politika izlenmesi isteniyordu.

1875 yazında Bosna Hersek'teki Hristiyanlar Türk gümrük memurlarına karşı ayaklandı. Avrupalı güçler durumu gözlemlemeleri için yerel müfettişler gönderdi, ancak Türk Hükûmeti'nin sözlerine güvenmeyen Hristiyanlar kolayca bastırılmadı ve Sırbistan ve Karadağ da askeri güçlerini artırmaya başladı. Balkanlar'daki huzursuzluk, 19. yüzyılın başlarındaki ulusal kurtuluş hareketlerinin yol açtığı Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki çatışmayla başladı. Türkler, hükmettikleri farklı etnik grupları yönetmek için askeri güçlerini ve camileri kullandılar. Böylece, İslam dinini kabul edenler savaş ganimetlerinin dağıtımından yararlanabilirken, nüfusun geri kalanı sadece vergi ödeyen bir araç olarak muamele gördü. Eski bağımsız devletlerine özlem duyan ve Türk yönetiminden kurtulmaya hevesli olan, ancak kendi yetersizliklerinin de farkında olan ayaklanmış halk, Avrupalı dost devletlerden yardım istedi ve ortak bir amaç için güçlerini birleştirmeyi planladı. 19. yüzyılın sonlarında modern devletin temelleri daha sağlam hâle geldikçe, bu ülkeler ile orta çağ mirasını koruyan Türkiye arasındaki kültürel sistem farklılıkları giderek daha belirgin hâle geldi ve hükmedilen halklar Türk bağlarından kopmaya giderek daha istekli hâle geldi.

Dolayısıyla 19. yüzyılın başlarından itibaren Balkanlar'daki savaş, din ve etnik köken arasında, özgürlük arayan Hristiyanlar ile Osmanlı İmparatorluğu'na sadık olan Müslümanlar arasında bir çatışmaydı. Avrupa'nın Hristiyan devletleri, bazen samimi bir sempatiyle bazen de siyasi hırslarla, Hristiyanların özgürleşmesini istemiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geri çekilmesini kaçınılmaz olarak görmüşlerdir. 1875'ten sonra meydana gelen Slav ayaklanmaları aslında 1860'lardan beri planlanıyordu.

Rus Hükûmeti'nin Balkanlar'daki Slavlara ve Rum Ortodoks Hristiyanlara yönelik politikası zaten açıklanmıştı, ancak Sırbistan ve çevresindeki Slav halklarının bağımsızlık hareketlerine karşı, Osmanlı İmparatorluğu'na Hristiyanlara karşı reformlar yaptırmak Rusya'nın tarihi misyonu gibi görülüyordu. Ancak bölgeye sınırı olan Avusturya-Macaristan için bölge meselesinin aynı zamanda önemli bir iç sorun olduğu da açıktır.

Avusturya-Macaristan Hükûmeti, Güney Slav Devleti'ni oluşturmak için Bosna-Hersek'in Sırbistan ve Karadağ ile ilhak edilmesine karşı çıktı. Bununla

birlikte, bu iki eyaletlere sahip olmanın dengeyi Avusturya ve Macaristan arasında bozacağı gerekçesiyle ilhak politikasına da karşı olduğunu ifade etti. Avusturya-Macaristan Başbakanı, bu vilayetlerin Osmanlı toprağı olarak kalması ve düzen ve barışın korunması için iç reformların gerekli olduğu konusunda ısrar etti ve 30 Aralık 1875'te diğer devletlere reform taahhüdünü bildiren bir muhtıra sundu. Andrassy Muhtırası olarak bilinen bu muhtırada önerilen reformun başlıca kilit noktalarını, (1) Hristiyanlara dini özgürlük tanınmasını, (2) yasal olarak Müslümanlarla eşit bir konuma getirilmelerini, (3) vergi kanununda değişiklik yapılmasını ve (4) idari teşkilatın iyileştirilmesini içeriyordu.

Reform önerisinin ortak savunucuları olan Avusturya-Macaristanlı politikacılar, reform önerisinin samimiyetinden ve gerçekten uygulanıp uygulanmayacağından şüphe duysalar da ulusal temsilcileri aracılığıyla Türk Hükûmeti'nden reform önerisini uygulamasını talep edeceklerdi. Bismarck ise reformun başarısızlığa uğrama ihtimalinin yüksek olduğunu fark etmiş ve bunu Türk Hükûmeti'nin gerekli adımları atamamasına ve mali sorunlarına bağlamıştır. Bismarck özellikle Andrassy'in başka bir gizli gündem ve hırsının olduğundan şüpheleniyordu.

Büyük güçler tarafından talep edilen reformlar başlangıçta Türk Hükûmeti tarafından onaylandı, ancak Bosna Hersek'teki Hristiyanlar Sultan'ın vaatlerine güvenmediler ve daha büyük tavizler talep ettiler. Sonuç olarak Türkiye, eyaletteki isyancılara yardım sağlayan Karadağ'a bir saldırı başlattı.

Rusya'nın ise Güney Slavlarda derin çıkarları vardı ve hemen Türkiye'ye karşı ortak hareket etmek için Avusturya ile iş birliği yapmayı kabul etti. Ancak Slavlar ve Türkiye arasındaki çatışmanın nasıl çözüleceği konusunda Rusya ve Avusturya arasında büyük bir anlaşmazlık vardı. Bu nedenle iki ülkenin Türkiye'ye karşı iş birliği yapması çok zordu.

İngiliz Hükûmeti, Rus Devleti tarafından desteklenen ve Hristiyanların statüsünü iyileştirmeyi amaçlayan bir fikir olan Bosna Hersek ve Bulgaristan'a geniş özerklik verilmesi konusunda ısrar etti. Avusturya Hükûmeti ise farklı görüşleri kışkırtma potansiyeli nedeniyle Bulgaristan ve Bosna'ya özerklik verilmesine karşı çıktı. Andrassy, bu devletlerin statükosunun sadece bir iki yıl korunabileceğine ve sonrasında Türk İmparatorluğu'nun hızla dağılacağına inanıyordu. Bu durumda Bosna'yı da ilhak edecekti. Bu fikirler zaten tam da Bismarck'ın sezdiği şeylerdi. Andrassy ise Bosna'yı acelece ilhak etmek istemediği için şu an ortada olan krizi gidermek için bunu önermişti.

Eğer isyan Türkler tarafından bastırılırsa, büyük güçlerin Hristiyanların katledilmesini önleme, yönetimde reform yapma ve bir Türk zaferi durumunda Hristiyanların özgürlüğünü garanti altına alma planları vardı. Ayrıca Türkler yenilirse büyük bir Güney Slav Devleti kurmasına karşı çıkılacaktı. Bu durumda Sırbistan topraklarını Bosna'daki Drina yönünde genişletecek, Karadağ Hersek'in bazı kısımlarını ilhak edecek ve ayrıca Avusturya- Macaristan, Hırvatistan ve Bosna'nın bazı kısımlarını kontrol edecekti.

Bu arada Rusya, Besarabya'nın Paris Antlaşması öncesi sınırlarına geri dönecek ve Kafkasya bölgesinde Batum'u ilhak edecekti. Bunu yaparken Bulgaristan, Rumeli ve Arnavutluk'a özerklik tanınacak, Yunanistan Teselya ve

Epir'i ilhak edecek, İstanbul ve komşu bölgeler serbest liman olarak devletlere açılacaktı.

Gorçakov, Güney Slavları ile Türkiye arasında barışı tesis etmek için bir büyük güçler toplantısı düzenlemek istedi, ancak Andrassy ve Bismarck doğru zaman olmadığını savunarak bunun için çağrı yapmayacaklarını açıkladılar. Bismarck'ın konferansa karşı çıkmasının nedeni, konferans çağrısının İngiltere ve Rusya arasında bir fikir çatışmasına neden olacağı ve Avusturya ile Rusya'nın çıkarlarını uzlaştırmının zor olacağı için Üçlü Antlaşma'da bir çatlak yaratabileceğiydi.

Sonuç olarak, Rusya gerektiğinde tek başına hareket etme kararı aldı. Bunun üzerine Almanya'nın tavrının ne olacağını öğrenmek için Alman Hükûmeti'ne başvurdu ve Almanya'nın Rusya'yı terk etmeyeceği cevabını aldı. Alman Başbakanı, Rusya'ya yakınlık göstermekle birlikte, Rusya'yı açıkça desteklemenin kendisi için zararlı olacağına karar verdi. Bismarck tarafından yazılan bir nota göre, Rusya 1876 sonbaharında bir savaş patlak vermesi durumunda Almanya'nın tarafsız kalması gerektiğini öne sürdü. Bismarck, "Hayatının çabasının Avusturya ve Rusya ile dostane ilişkileri sürdürmek olduğunu ve savaş çıkarsa bunun sonucunda elde edeceklerinden kaybedeceklerinin daha fazla olduğunu" söyledi. O zamandan beri Rusların Almanya'ya karşı tutumu endişe vericiydi ve Ruslar 15 Ocak 1877'de Avusturya ile gizli bir antlaşma imzaladı.

Daha önce Rus İmparatoru, 27 Eylül 1876'da İmparator Franz Joseph'e bir mektup göndererek, Sultan reformları onaylamazsa, onayı zorlamak için güç kullanmasını önerdi. Bu durumda Avusturya'nın Bosna'yı işgal etmesi, Rus birliklerinin Bulgaristan'a girmesi ve büyük güçlerin donanmalarının Hristiyanların hayatını korumak için Boğaz'a girmesi gerektiği belirtiliyordu.

Smarokov Elton adında birisi Rus İmparatorluğu'nun Özel Elçisi olarak Avusturya'yı ziyaret etti ve iki ülkenin savaşta hangi konuları görüşeceğini tartıştı. Ancak Andrassy, Rusya'nın Bulgaristan'ı işgali karşısında şaşkınlığını gizleyemedi. Reichstadt'ta Rus-Avusturya İmparatorları arasında daha önce yapılan bir antlaşmaya göre Ruslar sadece Besarabya ve Kafkasya'da konuşlandırılacaktı. Andrassy, Türk topraklarına girmeleri hâlinde her iki ülkenin de askerlerini geri çekmekte zorlanacağını fark etmiş ve Hristiyan nüfusun misilleme riski altında olması nedeniyle Balkanlara gitmenin akıllıca olmayacağını ısrarla savunmuştur.

Büyük güçlerin filolarının Boğaz'a girmesiyle ilgili olarak Avusturya, Rusya'nın önerisini hemen kabul etti. Ancak İngilizler, açık bir savaş riskini beraberinde getirdiği için bu harekâta şiddetle karşı çıktı. Bu nedenle Avusturya-Macaristan, Reichstadt Antlaşması uyarınca her iki ülkenin de kalıcı bir işgal anlamında asker göndermeyi yeniden önerdi. Avusturya Bosna'yı, Rusya ise Besarabya ve Batum'u işgal edecekti. Ayrıca, Rusya'nın Türkiye ile tek başına savaşa girmeye karar vermesi hâlinde Avusturya-Macaristan'ın buna karşı çıkmayacağı, ancak kendi çıkarlarını güvence altına almak için Bosna-Hersek'e asker yerleştirmesi gerektiği önerildi. 10 Ekim tarihinde bir ittifak antlaşması yapılmasını ve Osmanlılara bir mektup gönderilerek Osmanlı İmparatorluğu ile

aynı tutumu benimsemelerinin istenmesini önerdi. Gorçakov, Türkiye ile müzakerelerin umutsuz olduğunu ve savaşa başvurmanın kaçınılmaz olduğunu ve savaşı bir an önce başlatmanın Rusya'nın çıkarına olacağını fark etti. Notlarına göre, eğer Türkiye savaş başlatırsa, aynı anda hem Sırbistan'ı düşman olarak görmesi hem de Rusya ve Bulgaristan'ın birleşik güçlerini karşısına alması gerekecekti. Anadolu'da Kürtleri ve Ermenileri kışkırtarak Türkiye'nin düşmanları tarafından kuşatılacağına ve tuzağa düşürülebileceğine inanıyordu. İngiltere'nin deniz gücünü kullanmak dışında Rusya ile savaşmaya niyeti yoktu ve Avusturya, Bosna Hersek'in ilhakından memnun olacaktır. Almanya'ya gelince, Avusturya Rusya'ya sadık kaldığı sürece Almanya Rusya'ya karşı çıkamazdı. Bu fikirler Gorçakov'u savaşı başlatma kararına götüren ana nedenlerdi. Bununla birlikte, batılı güçlerin davranışlarını netleştirmek için meydan okuyan bir tutumdan kaçınmak istiyordu.

Gorchakov Avusturya'nın da Türkiye'ye karşı aynı tutumu benimsemesini sağlamaya çalıştı, ancak Avusturya-Macaristan Hükûmeti iç kamuoyu baskısı ve Macarların isteksizlikleri nedeniyle engellendi. Bunun yerine, Türkiye'nin çöküşü dışında bir durum haricinde Rusya ile iş birliği yapamayacağı yanıtını verdi. Ancak Avusturya-Macaristan Hükûmeti, görünürde bir anlaşma yokmuş gibi görünse de, Rusya'nın çıkarları doğrultusunda esnek bir şekilde önlem almaya istekliydi; böylece Rusya ve Avusturya, aynı amaç için ayrı ayrı hareket edeceklerine dair bir antlaşma imzalayabilecek durumdaydı.

Başka bir deyişle, Avusturya-Macaristan'ın Rusya'nın tek taraflı eylemlerine karşı olumlu bir tarafsızlık gözetme taahhüdünde bulunmasının nedeni budur. Ancak Avusturya'nın eylemlerinin kapsamının belirlenmesi aşamasına gelindiğinde, Rusya ve Avusturya'nın görüşleri arasında farklılıklar ortaya çıktı. Yani, Avusturya-Macaristan Bosna Hersek'in işgali konusunda ısrar ederken, Rusya Avusturya'nın serbest hareketini sadece Bosna ile sınırlamaya çalıştı. Viyana'da görev yapan Rus Elçisi Novikov, ülkesinden alınan talimat doğrultusunda Avusturya ile yapılacak iki antlaşmanın taslağını hazırladı. Birincisi, Avusturya'nın Rusya'ya karşı iyi niyetli tarafsızlığını korumasıydı; diğeri ise Rus-Osmanlı Savaşı sonucunda bölünecek topraklar ile ilgiliydi. Novikov, Andrassy ile yaptığı görüşmelerde böyle izlenimler edindi. Avusturya-Macaristan'ın bir Rus zaferinden çok şey kazanacağından korkuluyordu ve bu nedenle Avusturya, Rusya ile savaşa girmeye karar vermese bile gelecek için dikkatli hazırlıklar yapmaya çalışıyordu.

Öte yandan Andrassy, Sırbistan ve Karadağ'ın Rus askeri nüfuzu altına girmesine ve bu ülkelerin Rusya'yı desteklemesine de karşı çıkıyor ve elde edilecek topraklarla ilgili katı koşullar sunmaya çalışıyordu. Rus Hükûmeti, Andrassy'nin tarafsızlık adına fiili bir zaferi önlemeye yönelik hareketine kızdı, ancak fırsatı kaçırmamak için Rusya, Avusturya ile hızlı bir şekilde uzlaşmak zorunda kaldı.

Tartışmalardan sonra Avusturya, Sırbistan ve Karadağ'ın Rusya'yı desteklemesine izin verilmesine karar verildi ve Rusya'nın Sırbistan'ı işgal etmeyeceğini garanti etmekle yetinildi. Avusturya ve Rusya arasındaki askeri antlaşma 15 Ocak 1877'de imzalandı. Andrassy, savaştan sonra Türk

topraklarıyla ilgili bir anlaşma taslağı hazırlayacaktı. Andrassy, savaştan sonra Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i işgal etmesini, Rusya'nın Besarabya'yı geri almasını ve diğer Batum ve çevresindeki bölgeleri ilhak etmesini önerdi, ancak savaş sonucunda Türk topraklarında herhangi bir değişiklik olmazsa bu antlaşmanın geçerli olmayacağına dair bir hüküm ekledi. Ancak Gorçakov'un Avusturya-Macaristan'ın Kafkasya bölgesinde hiçbir çıkarı olmadığı gerekçesiyle bunu reddetmesi üzerine nihai teklife Asya topraklarına ilişkin bir hüküm eklenmemesine karar verildi. Antlaşmanın 3. maddesi, Türkiye'nin bölünmesi hâlinde Bulgaristan, Arnavutluk ve Rumeli bölgesinin bağımsızlığının tanınmasını, Teselya ve Epir'in Yunanistan'a verilmesini ve İstanbul ve banliyölerinin serbest liman olmasını öngörüyordu. Antlaşma 15 Ocak tarihli olmasına rağmen aslında 18 Mart'ta imzalanmıştır (Goliainov, s. 336).

Bu antlaşma yapıldıktan sonra Rus İmparatoru, Prusya İmparatoru'na bir mektup göndererek Rusya'nın niyetlerini açıkladı ve dostça destek istedi. Alman tarafından gelen cevap Rusya'yı tatmin etmek için yeterliydi. Batılı güçlerin İstanbul Konferansı beklediği gibi sonuçsuz bir şekilde sona erdi. Başka bir deyişle, altı ülkenin hükümetleri tarafından talep edilen tüm idari reformlar Türkiye tarafından reddedildi. Daha sonra, Rus Hükûmeti gelecekte ne gibi önlemler alacağını sorduğunda, İngiliz Hükûmeti, Bakanlar Kurulu kararına dayanarak, Türkiye'nin büyük güçler tarafından iç işlerine karışılmamasını istediğini ve kendi niyetinin taleplerin çoğunu kabul etmek olduğunu söyledi. Fransa, İtalya ve Almanya hükümetleri de benzer bir yanıt vererek Türkiye'nin talebi reddetmesinin batılı güçler için bir prestij meselesi olmadığı vurgulandı.

Bu sırada Prusya, Fransa'ya karşı ikinci bir savaş başlatma niyetindeydi ve Fransa'ya karşı hazırlık yapmak için İngiltere'ye karşı bir ittifak önerdi. Ancak Lord Derby bunu derhâl reddetti ve böyle bir antlaşmanın ulusal duygulara uygun olmayacağını söyledi. Bu cevap üzerine Bismarck aniden tutumunu değiştirdi ve Rusya ile Türkiye arasındaki savaşta Almanya'nın Rusya'ya manevi destek vermesini önerdi. Bu önerinin koşulları, ilk olarak Rusların Fransa ile ittifak yapmaması ve ikinci olarak da savaşın kısa sürmesiydi.

İngilizler, Rusların niyetlerini öğrendiğinde bu savaşın Türkiye'nin çöküşünü hızlandıracağını düşündüler ve Rusya ile anlaşmaya çalıştılar. Ancak, Rusların Balkanlar'dan güneye doğru ilerlemesi hâlinde, İngilizler İstanbul Boğazı'na savaş gemileri göndererek Türkiye'ye manevi destek sağlama politikasını düşünmüşlerdir.

2. Kısım: 1877 Rus-Osmanlı Savaşı ve Boğaz Sorunu

Ruslar istikrarlı bir şekilde savaşa hazırlanırken, müttefikleri Almanya ve Avusturya yavaş yavaş Ruslardan uzaklaştı. İngiltere ise Türkiye'yi destekledi ve hatta bazı durumlarda tarafsız konumunu terk etmeyi de niyet etti. Bu nedenle Gorçakov, savaşın patlak vermesinden hemen önce II. Aleksandr'a sunduğu bir belgede 'Majestelerinin yalnızca Tanrı'nın lütfuna ve Majestelerinin silahlı kuvvetlerine güvenebileceğini' belirtmek zorunda kaldı. Ardından, 12 Nisan 1877'de Türkiye'ye karşı savaş ilan edildi, ancak 6 Mayıs'ta İngilizler Rus Büyükelçisi'ne şu anlama gelen bir mektup verdi (Goliainov, s. 345).

“İngiltere, Türk-Rus Savaşı sırasında tarafsızlığını ilan etti, ancak savaşı taraflardan biri Süveyş Kanalı’nın seyir güvenliğini tehdit ederse veya Ruslar Mısır’a saldırı ya da işgal ederse tarafsızlığımızı terk etmek zorunda kalabiliriz.”

İngiltere de İstanbul gibi önemli bir şehrin mevcut sahiplerinin elinden çıkmasını görmezden gelemezdi. Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı üzerinden geçişlerle ilgili tüm Avrupa’nın mutabakata varacağı bir sözleşme, İngiltere’nin onayıyla uygun bir politika hâline gelecektir. Önceki durumun değişmesi, İngiltere’nin en çok itiraz etmesine neden olacaktır.

Rusya’nın İngiltere Büyükelçisi Shuvalov, Rusya ile Türkiye arasındaki savaş nedeniyle İngiliz-Rus ilişkilerinin son derece gergin olduğunu düşünüyordu. Eğer İngiltere müdahale ederse, Türk direnişi artacak ve barış dönemi çok uzak olacaktı. Ayrıca, İngiltere Çanakkale Boğazı’nı işgal ederse, savaşın ilerlemesini daha da zorlaştıracak ve savaş zaferinin etkinliğini azaltacaktır. İngiltere Türkiye’yi korumak istemektedir, ancak bu zor olursa, Türkiye’nin Avrupa topraklarının büyük bir bölümünü Yunanistan’a vermeyi önerebilir. Dolayısıyla Shuvalov, Rusya’nın askeri hareketinin Balkan bölgesiyle sınırlı kalmasının avantajlı olduğuna ve bu ölçüde siyasi hedeflerine ulaşabileceğine inanıyordu. Hükûmeti’ne bu yönde bir telgraf çekmiştir. (10 Mayıs)

Gorçakov, İngiliz Hükûmeti tarafından gönderilen 6 Mayıs tarihli mektuba verilen aşağıdaki cevabı İngiliz Büyükelçisi’ne iletilmesini sağladı. Bu yanıt 18 Mayıs tarihli talimatta yer alıyordu (Goriainov, s. 346).

Rus Hükûmeti Süveyş Kanalı’nın seyrüseferini engelleme ya da bloke etme niyetinde olmadığı gibi Mısır’ı askeri harekât alanı olarak kullanma niyetinde de değildir. İstanbul’a gelince, savaşın gidişatını ya da kazanacağımızı veya kaybedeceğimizi tahmin edemeyiz, ancak her hâlükârda amacımız İstanbul’u ele geçirmek değildir. İstanbul’a sahip olmak kıtalararası bir ortak çıkar meselesidir ve diğer ülkelerle koordinasyon içinde karar verilmelidir. Ancak Rusya, İstanbul’un tek bir Avrupa ülkesine ait olmaması gerektiğine inanmaktadır. Boğazlar meselesi aynı zamanda bir barış ve denge meselesidir, bu nedenle çözümü istişareye dayalı bir görüş birliği gerektirir.

Gorçakov bu cevaba ek olarak, gizli bir emirle Boğazlar meselesine ilişkin görüşünü daha ayrıntılı olarak açıklar. Özet olarak ana noktalar aşağıdaki gibidir.

Rus Hükûmeti İstanbul’u kalıcı olarak işgal etme ya da ele geçirme girişimlerine karşı çıkacağını garanti edebilir, ancak Hükûmetiniz geçici işgal ya da bölgeye asker gönderme konusunda herhangi bir açıklama yapmaktan kaçınmalıdır. Zira inatçı bir Türkiye, Rusya’nın İstanbul bölgesini işgal etmeyeceğini garanti edeceğini veya başkentte barış şartlarını uygulamak zorunda kalabileceğini bilirse, Rus askeri harekâtını durdurmakta zorlanacaktır. Boğazlar bölgesinde de antlaşmanın gözden geçirilmesi gerekiyor, mevcut antlaşmaya göre Karadeniz’in kapıları barış zamanında kapalı olacak ve savaş zamanında Rusya’nın düşmanlarına açılacak. Bu, Rusya’ya karşı düşmanlık ve güvensizlikten kaynaklanan bir hükümdür. Sonuç olarak Rusya’ya herhangi bir güvenlik garantisi sağlanmadan Karadeniz’de yalnız bırakılmıştır. Ancak adil olmak gerekirse, Karadeniz kıyısında sadece iki devlet olduğu için Boğazların bu

iki devletlerine de eşit derecede açık olması gerekmektedir. Barış ve güç dengesi açısından bu mesele devletler tarafından ortaklaşa çözülmeli ve Boğaz'ın acil ve istisnai statüsünden kaynaklanan sonuçlara karşı Karadeniz'i garanti altına alacak bir düzenleme yapılması en çok arzu edilen şeydir.

Bir kere savaş patlak verdikten sonra Rusya'nın askeri eylemlere kısıtlama getiremeyeceği kabul edilmelidir. Operasyonel eylem askeri gerekliliğe tabi olmalıdır, ancak savaşın sonucunu önceden belli bir ölçüde tanımlamak mümkündür. Yani Rus birlikleri Balkanlar'a ilerlemeden önce Türkiye barış isterse veya batılı güçler tarafsız kalırsa, Rus birliklerinin Balkanlar'a ilerlemeyeceği garanti edilebilir. Bu durumda temel barış koşulları Bosna Hersek'te reform önerilerinin uygulanması ve Sırbistan ve Karadağ'da toprak genişlemesi çağrısı olacaktır. Eğer güçler bu koşulları onaylarsa, Türkiye iş birliği yapmalı ve Osmanlı Hükûmeti'ne bu koşulları reddetmesi hâlinde savaşın sonuçlarından yalnızca Türkiye'nin sorumlu tutulacağını bildirmelidir.

Türkiye bu öneriyi reddederse, Rusya hedeflerine ulaşana kadar savaşa devam etmelidir. Barış şartları savaşın gidişatına göre belirlenmeli ve eğer büyük güçler tarafsız kalırsa, barış şartları bu güçlere danışılarak belirlenmelidir. Bu tarafsızlık, İngiltere'nin Boğaz'ı ve İstanbul'u geçici de olsa işgal etmemesini de içerecektir. Eğer Türkiye, Rus birlikleri Balkanlar'a ilerlemeden önce barış isterse, Rusya savaşın maliyetinin telafisi olarak özel avantajlar talep edebilir. Bu talep, Rusya'nın 1856'da kaybettiği Besarabya'yı geri almanın ve Batum Limanı ile çevresindeki bölgeleri devretmenin ötesine geçmemelidir. Rus Hükûmeti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yukarıdaki toprak değişikliklerinin garantisi olarak Bosna Hersek'in bir kısmına sahip olmasına itiraz etmemektedir.

Rus Büyükelçisi talimatlara uyarak İngiliz Dışişleri Bakanı'na sadece bir önceki bildirimi sunmuş, ancak İngiliz Lord Derby, Rus açıklamasının Çanakkale Boğazı'ndaki statükonun korunmasından ve ayrıca İstanbul'un geçici olarak işgal edilmesinden memnun olmadığını belirtmiştir. Rusya Tuna Nehri'ni geçerek geçmez, İngilizler filolarını Basra Körfezi'nde yoğunlaştıracak ve aynı zamanda Avusturya-Macaristan ile ortak önlemler almayı teklif etti. Ancak Avusturya-Macaristan bu öneriyi reddetti. Avusturya-Macaristan, kendi kara ordusu ve İngiliz donanmasıyla ortak hareket ederek Rusya'nın eylemlerini kolayca sınırlayabileceğine inanıyordu. Ayrıca, Rusya'nın Balkanlara ilerlemesinden çok fazla endişe duymuyordu, bu da önemli bir neden idi. Yine de İngilizler, Rusya ile Türkiye arasındaki savaşı durdurmak için Alman Hükûmeti'ni arabuluculuk yapmaya çağırdı, ancak Bismarck arabuluculuk yapmayı reddetti.

Rus birliklerinin güneye doğru ilerleyerek İstanbul'u işgal etme ihtimali arttıkça İngiliz kamuoyu şiddetli tepki gösterdi. Temmuz ortasında İngiltere Dışişleri Bakanı Derby, Rus Büyükelçisi'nden İstanbul'un işgalinin gerekli bir askeri eylem olduğunu açıklamasını istedi. Ancak İstanbul'un işgalinin İngiliz-Rus ilişkilerini tehlikeye atacağından endişe eden İngiltere, Rusların İstanbul'u işgal etmemesini umduğunu ve işgal durumunda hareket serbestisini saklı tutacağını bildirdi. Buna karşılık Rus Büyükelçi, savaş hedeflerine İstanbul'u işgal etmeden de ulaşılabileceğini, ancak düşman başkentinin işgalini yasaklayamayacağını belirtti. Ayrıca Türk ordusu mevcut olduğu ve savaş

hedeflerine ulaşamadığı için barış görüşmeleri ve arabuluculuğun söz konusu olmadığını söyledi.

Ancak Rus İmparatoru, Türkiye'nin barış şartları sunması hâlinde barış görüşmelerine hazır olduğunu belirtti. Rus Hükûmeti'nin düşündüğü barış şartları şunlardı: (1) Bulgar özerkliği; (2) Bosna Hersek'in yönetiminin Avusturya'ya devredilmesi; (3) Besarabya'nın bir kısmının Rusya'ya geri verilmesi; (4) Kafkasya'da Batum Limanı'nın ve Kars vilayetinin Rusya'ya ilhakı; (5) Boğazlar Antlaşması'nın yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini yasaklayacak şekilde gözden geçirilmesi ve (6) Yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini yasaklamak, ancak Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler savaş gemileri (*bâtiments de guerre isoles*)nin geçişi için Sultan'dan izin isteme hakkını saklı tutmak.

Yukarıdaki barış şartları Aralık 1877'de Alman ve Avusturya Hükûmetlerine bildirildi. Aynı zamanda, Rus birliklerinin yeniden Boğaz bölgesine yaklaşmasından korkan İngiliz Hükûmeti, aralık ayı ortasında Rusya'ya arabuluculuk teklif etti ve Temmuz memorandumundaki aynı amaçları tekrarladı. Rus Hükûmeti, İstanbul'un işgalinin hiçbir zaman Rusya'nın isteği olmadığını, ancak Türkiye inatla direndiği sürece askeri ilerlemeyi durdurmanın imkânsız olacağını belirterek yanıt verdi ve aynı zamanda İngiltere'ye yukarıda belirtilen barış şartlarını bildirdi. Aslında İngiliz uzlaşma önerisi Türk Hükûmeti'nden gelen bir ricaya dayanıyordu. Ancak Türkiye benzer bir isteğini Almanya'ya iletmış ancak reddedilmiş, Avusturya'ya da bir teklifte bulunmuş ancak kabul edilmemişti.

Rusya, İngilizlerin arabuluculuk önerisini reddetti ve Türkiye doğrudan barış istemedikçe barışı görüşmeyeceğini söyledi. Bu nedenle İngilizler Türkiye'den aynı yılın aralık ayı sonunda Rusya için bir barış konferansı düzenlemesini istedi. Ancak sadece İngilizler değil, Avusturyalılar da Rusya ile Türkiye arasında dış müdahale olmadan barış yapılmasını istemiyordu.

Bu nedenle 4 Ocak 1878'de İngiliz Hükûmeti, Rusya'daki Büyükelçisi aracılığıyla, Rusya ile Türkiye arasında yapılacak bir barış antlaşmasının 1856 ve 1871 antlaşmalarını ihlal etmesi durumunda, ilgili ülkelerin rızasının aranması gerektiği yönündeki görüşünü bildirdi. Avusturya-Macaristan, İstanbul'a bir filo göndermeye ve kendi kara kuvvetlerini harekete geçirmeye hazır olduğunu bildirmiş ve İngiltere'ye de bir filo göndermesini tavsiye etmiştir.

Rus ve Türk Tam Yetkili Temsilcileri başlangıçta Rus tarafının barış şartları üzerinde görüş alışverişinde bulundular. Ancak Türk Tam Yetkili Temsilcisi Esad Safvet Paşa, kendi Hükûmeti'ne danışmadan şartları reddetti ve Rus birlikleri Kafkasya'dan güneye, Boğazlar bölgesine doğru ilerledi. Rus Hükûmeti, büyük güçlerin rızası olmadan Boğazlardan geçiş karar veremeyeceğini anladı ve Türkiye ile yapılan ön barış antlaşmasında bu hükümden kaçındı. Rusya ile Türkiye arasında 31 Ocak 1878'de Edirne'de imzalanan ateşkes antlaşmasına Rusya, Boğazlardaki Rus çıkarlarını güvence altına almak için Sultan'ın Rus Çarı ile bir antlaşma yapmasını eklemekle yetindi (Goliainov, s. 359).

Bu arada Rusya, İngiliz filosunun İstanbul'a girmeyi planladığına dair haberler aldı ve derhâl İngilizlere, haberlerin doğru olması hâlinde Rusya'nın

İstanbul ve Gelibolu'nun işgaline ilişkin garantilerini geri çekeceğini bildirdi. Ardından askeri komutan Grandük Nikolay'a bir telgraf göndererek, İngiliz filosu limana varır varmaz birliklerini İstanbul'a sokması gerektiğini bildirdi. İngiliz donanması 2 Şubat'ta Çanakkale Boğazı'nı geçip Büyükkada'ya demir attı ve aynı zamanda Rusya'ya, Gelibolu ya da Çanakkale Boğazı'nı işgal etmesi hâlinde bunu İngiltere'ye doğrudan karşı bir hareket olarak değerlendireceğini bildirdi. Rusya buna karşılık olarak, Çanakkale Boğazı'na çıkarma yapılmadığı sürece Çanakkale Boğazı'nı işgal etme niyetinde olmadığını açıkça belirtti. Bunun üzerine İngiliz filosu Büyükkada'dan ayrılarak Mudanya'ya hareket etti.

Ancak İngiliz Dışişleri Bakanı, Rusların İstanbul'u işgal etmesi hâlinde İngiliz-Rus diplomatik ilişkilerinin kesilmesi gerektiğini Rusya'ya bildirdi. Bunun üzerine Gorçakov İngiltere'deki Büyükelçisi'ne bir telgraf göndererek "İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'nı geçti ve Sultan'ın itirazına rağmen İstanbul yakınlarındaki sularda bulunuyor. Ancak Ruslar aynı amaçla Sultan'ın rızası olmadan İstanbul'a asker gönderirse, İngilizler onları diplomatik ilişkileri kesmekle tehdit edecektir. İngiltere ne istiyorsa onu yapmalıdır, sadece tarih ve dünya kamuoyu İngiltere'yi çelişkili hareketleri ve barışa hakaretleri nedeniyle eleştirecektir." diye belirtti. Rus Ordusu Başkomutanı, karargâhını İstanbul yakınlarındaki Ayastefons'(Yeşilköy)a taşıdı (23 Şubat) ve nihayet 3 Mart Ayastefanos'ta Rus Tam Yetkili Temsilcisi Ignatçev ile Türk Tam Yetkili Temsilcisi Safvet arasında bir ön antlaşma imzalandı (antlaşma hükümleri için Brunswick'in Berlin Antlaşması, s. 277 ve devamına bakınız).

Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, Rus gücünün Yakın Doğu'da üstünlüğü ele geçirmesinden endişe duyanlar sadece İngilizler değildi. Avusturya-Macaristan, Rusya'nın bir önceki yıl gizli antlaşmalara uymamasından dolayı hayal kırıklığına uğramıştı ve Rus gücünün Tuna ağız bölgesinde ve Balkanlar'da da yayılmasından korkuyordu. Bu nedenle Rusya'ya, Rusya ile yapılacak bir barış antlaşmasının mevcut antlaşmalara ya da Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarına aykırı olması hâlinde, bu antlaşmanın hükümlerini tanımayacağını bildirdi.

3. Kısım: Berlin Konferansı ve Boğaz Sorunu

Ayastefanos Antlaşması'nın uygulanması vesilesiyle, Rusya ile İngiltere ve Türkiye arasında İstanbul yakınlarında konuşlanmış Rus birliklerinin geri çekilmesi konusunda bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Ruslar, birliklerinin geri çekilmesinin İstanbul Boğazı'ndan geçmesini talep etmiş, ancak İngilizler ve Türkler buna karşı çıkmıştır. İngilizler, Ruslar Boğaz'ı terk edene kadar kendi filolarının da çekilmesini önerdi.

Andrassy 3 Şubat'ta bir bildiri yayınlarak Türkiye sorununu çözmek için Viyana'da uluslararası bir konferans düzenlenmesini önerdi. Ancak İngiliz Hükûmeti, katılım koşulu olarak Ayastefanos Antlaşması'nda öngörülen tüm konuların görüşülmesini ve ilgili ülkeler onay verene kadar antlaşmanın uygulanmamasını talep etti.

Rus Hükûmeti bu talebe, ülkelerin görüşlerini serbestçe ifade etmelerine ve özgürce hareket etmelerine olanak tanıyan, Rusya ile dünya arasındaki bir barış

antlaşmasının konferanstan önce İngiliz Hükûmeti'ne gönderileceğini bildirerek yanıt verdi. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanı bu yanıtta tatmin olmadı ve Rusya'nın konferansta Avrupa meselelerine ilişkin bir karar alınmasını kabul etmesini istedi. Ancak Gorçakov, Rusya'nın davalı gibi konumunda olmayı reddettiğini ve karara boyun eğmeyi taahhüt edemeyeceğini söyledi.

Rusya, Avusturya-Macaristan ve İngiltere arasında arabuluculuk yapan Bismarck, Ayastefanos Antlaşması'nın hükümlerini görüşmek üzere Berlin'de bir toplantı yapılmasını önerdi ve bu antlaşma üzerindeki tartışmaların serbest olması gerektiğini belirterek sonunda güçlerin rızasını kazanmayı başardı.

1878 yılında Rusya ve İngiltere arasında yapılan ön görüşmeler sonucunda, 30 Mayıs 1878 tarihinde bir antlaşma metni hazırlandı. Bu antlaşma metni, Salisbury Markisi ve Shuvalov Büyükelçisi arasında yapılan üç yazılı belgeden oluşmaktadır. İlk belge, Ayastefanos Antlaşması'na göre yapılan toprak değişiklikleri ile ilgili olarak Rusya'nın önerileri ve İngiltere'nin bu önerilere verdiği onayı içermektedir. İkinci belge ise, İngiliz Hükûmeti'nin Boğazlarla ilgili sorunlar hakkında serbest tartışma yapma hakkını saklı tuttuğunu belirtmektedir. Üçüncü belge ise, toprak değişiklikleri ile ilgili olarak Rus Büyükelçisi'nin beyanını içermektedir (Goriayinov, s. 37).

Ayastefanos Antlaşması'nın 24. maddesi, tarafsız ülkelerin ticaret gemilerinin savaş veya barış zamanı fark etmeksizin serbestçe Boğaz'dan geçebileceğini kabul etmekle birlikte, Rus savaş gemilerinin geçişi konusu bir sorun olarak görünmemektedir. Ancak Londra antlaşma metninin ikinci maddesi, Boğaz'ın geçiş sisteminin mevcut durumunun korunması sözü vermektedir. Yani, Rusya, resmi toplantılara girmeden önce, kendi ülkesinin savaş gemilerinin Boğaz'dan geçiş hakkına ilişkin talebini vazgeçmiştir. Goliayinov, bu konuda bir not ekleyerek, eğer Rusya doğrudan Türkiye ile görüşmeye çalışmış olsaydı, Rus savaş gemilerinin Boğaz'dan geçiş hakkını elde etmek zor olmayacaktı diyor. Ancak, bu iddia, Boğaz Antlaşması'nın bir dayanışma antlaşması olduğunu göz ardı eden bir iddiadır.

Berlin Konferansı'nın davetiyesi taraflara 3 Haziran'da gönderildi ve toplantı 13 Haziran'da Bismarck başkanlığında başlatıldı. Toplantının önemli konuları zaten hükümetler arasındaki ön hazırlık görüşmelerinde karara bağlanmıştı, ancak Bulgaristan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ vb. konuları ile ilgili olarak birkaç toplantı yapıldıktan sonra Boğazlar konusu ilk kez 6 Temmuz'da tartışıldı.

Aynı gün, taraflar Çanakkale ve İstanbul Boğazı sorunlarıyla ilgili olarak savaş öncesi durumun (*statu quo ante*) korunmasını kabul ettiler. Daha ayrıntılı olarak, 1856 Boğazlar Sözleşmesi ve 13 Mart 1871 tarihli Londra Antlaşması'nın ikinci maddesi tarafından belirlenen prensiplere uyulması konusunda anlaşılar.

Burada söz konusu olan, 1871 Londra Sözleşmesi'nin 2. maddesinin yorumlanmasıydı.

Bu maddeye göre 'Sultan, Paris Antlaşması'nın uygulanması için gerekli gördüğü takdirde, barış zamanında Boğazları dost ve müttefiklerinin donanmalarına açma hakkına sahip olacaktır'. Bu nedenle Boğazlardan herhangi bir ülkenin filosuna geçiş hakkı, her hâlükârda Sultan'ın takdirine bırakılmıştır.

O hâlde 1871 Sözleşmesi müşterek ve müteselsil yükümlülüğü ortadan kaldırmakta ve sadece Sultan'ın taraf devletlerin her birine karşı yükümlü olduğunu mu belirtmektedir? Yoksa 1856 Boğazlar Sözleşmesi'nde olduğu gibi müşterek ve müteselsil bir yükümlülük mü getirmektedir? Berlin Konferansı bu noktalarda farklı yorumlara maruz kalmıştır.

İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi Salisbury, 11 Temmuz'daki bir toplantıda İngiliz Hükûmeti adına aşağıdaki açıklamayı yaptı ve bunun tutanaklara geçirilmesini istedi.

—"*Considérant que le traité de Berlin changera une partie importante des arrangements sanctionnés par le traité de Paris de 1856 et que l'interprétation de l'article 2 du traité de Londres peut aussi être sujette à des contestations, je déclare de la part de l'Angleterre que les obligations de sa majesté britannique, concernant la clôture des détroits, se bornent à un engagement envers le sultan, à respecter à cet égard les déterminations indépendantes de sa majesté, conformes à l'esprit des traités existants.*"—

"1856'da imzalanan Berlin Antlaşması'nda yer alan anlaşmanın önemli bir bölümünü değiştirmek amacıyla ve Londra Sözleşmesi'nin 2. maddesinin yorumlanmasına yönelik itirazları göz önünde bulundurarak, İngiliz Hükûmeti adına aşağıdaki hususları kesin bir dille ifade ederim. Boğazların kapatılmasıyla ilgili olarak İngiliz İmparatoru'nun görevi, Majesteleri'nin Sultan'a karşı mevcut Sözleşme'nin ruhuna uygun bağımsız kararına saygı göstermekle sınırlıdır."

Bu açıklama, Rus Tam Yetkili Temsilcisi'nin Berlin Antlaşması'nın uygulanmasını müşterek ve müteselsil bir taahhülle garanti altına almayı teklif ettiği ve muhalefetin çoğunluğu tarafından reddedildiği sırada yapılmıştır.

Bunun üzerine Rus Tam Yetkili Temsilci Shuvalov, ertesı günkü toplantıda İngiliz muhalefetinin görüşünü desteklemek amacıyla aşağıdaki açıklamayı okumuş ve tutanaklara geçirilmesini talep etmiştir.

—"*Les plénipotentiaires de Russie, sans pouvoir se rendre exactement compte de la proposition du marquis Salisbury concernant la clôture des détroits, se bornent à demander, de leur côté l'insertion au protocole de l'observation qu'à leur avis, le principe de la clôture des détroits est un principe européen et que les stipulations conclues à cet égard en 1841, 1856 et 1871, confirmées actuellement par le traité de Berlin, sont obligatoires de la part de toutes les puissances, conformément à l'esprit et à la lettre distraites existants, non seulement vis-à-vis du sultan, mais encore vis-à-vis de toutes les puissances signataires de ces transactions.*"—

"Rusya'nın Tam Yetkili Temsilcileri, Salisbury'in Boğazların kapatılması önerisini kabul etmişlerdir. Onlara göre Boğazların kapatılması ilkesi tüm Avrupa'da tanınmakta ve 1841, 1856 ve 1871 Antlaşmalarıyla teyit edilmektedir. Ayrıca ilgili ülkeler için bağlayıcı olan mevcut Berlin Antlaşması ile de teyit edilmiştir. Bu gerçek, mevcut antlaşmaların ruhuna ve lafzına uygundur ve sadece sultanlık için değil, bu antlaşmaları imzalayan tüm ülkeler için de bağlayıcıdır."

Salisbury bildiriye herhangi bir karşı görüş belirtmediği gibi, 6 Temmuz'daki toplantıda kabul ettiği 'savaş öncesi statükonun korunması'

ilkesinden de vazgeçmeye çalışmamıştır. Salisbury'nin görüşünün nereden kaynaklandığı yeterince açık değildir. Berlin Antlaşması'nın 63. maddesi Boğazlardan geçiş konusunda savaş öncesi statükoyu açıkça tanıdı, ancak bu tanımın ardından yapılan yukarıda belirtilen açıklama muhtemelen 1871 tasarruf maddesine bir açıklık getirme amacını taşıyordu. Her hâlükârda, İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi yorumunun nedenlerini ya da açıklamasının gerekçesini açıkça belirtmemiştir.

Başlangıçta, 1871 Antlaşması'nın 2. maddesi çok muğlak bir şekilde ifade edilmişti ve Berlin Antlaşması, İngiltere ile Rusya arasındaki yorum farklılıklarını olduğu gibi bıraktı ve bunları birleştirmek için hiçbir girişimde bulunmadı ve sorunu çözümsüz bıraktı. Bununla birlikte, 1871 Londra Konferansı tutanaklarına bakıldığında, konferansın atmosferinden çıkarılan İngiliz yorumunun doğru olduğu görülmektedir. Ülkeler arasında 2. madde hakkında bazı tartışmalar vardı ve soru, Rus deniz gücünün kısıtlamaları ve Karadeniz'in tarafsızlaştırılmasıyla ilgili maddelerin kaldırılması karşılığında Türkiye'nin ne tazminat alacağıydı. Bu nedenle, 2. madde hükümlerinin, Boğaz geçişi sorununu, Sultanlığın egemenliğine saygı gösterilmesi anlamında, izin verilebilirliğine göre çözmeye çalışmak için oluşturulması anlaşılabilir bir durumdur. Ancak, ülkelerin görüşlerini bir araya getirmek için maddelerin çok muğlak olması kaçınılmazdır: 1885 yılında, İngiltere ile Rusya arasındaki ilişkiler Afganistan olayı nedeniyle gerildiğinde, bazı İngilizler filolarını Karadeniz'e göndermekte ısrar etmişlerdir. Bu nedenle, İngiltere'de bazıları filonun Karadeniz'e gönderilmesini savunuyordu: Campbell 7 Mayıs'ta Parlamento'da savaş gemilerinin Boğaz'dan geçişi sorununu gündeme getirdi. Buna karşılık Salisbury, Berlin Konferansı'nın kararıyla birlikte Britanya'nın açıklamasını tekrarladı. Bu açıklama, Türkiye diğer devletlerin baskısı altında savaş gemilerinin geçişine izin verdiğinde, İngiltere'nin antlaşma yükümlülüklerine bağlı kalması ve özgürce hareket edememesi gibi bir sıkıntıyı önlemek için yapılmıştı.

Maddelerin yorumlanması sorunu bir yana, İngiliz filusunun çok baskın olduğu bir dönemde, Padişah'ın rızasıyla Karadeniz'e veya Boğazlara istediği zaman savaş gemisi gönderme özgürlüğünü elinde tutmak avantajlıydı. Buna karşılık, diğer ülkelerin filolarının geçişini yasaklamak Rusya için avantajlıydı. Ancak Rusya'nın Karadeniz'de güçlü bir deniz kuvveti bulundurması hâlinde, bu kuvvetin Akdeniz'e ve hatta Baltık Denizi'ne girmesine izin vermesi Rusya'nın büyük avantajına olacaktı. Bu nedenle, Berlin Konferansı'ndan itibaren İngiliz Hükûmeti'nin bu bildiriye ilişkin yorumunu değiştirdiği ve Rusya'nın savunduğu ilkeleri benimsediği durumlar oldu. Benzer şekilde Rusya da bazen ilk iddiasını değiştirerek Salisbury ile aynı yorumu benimsedi ve Karadeniz filosunu Doğu'ya gönderdiği de olmuştu. Bunun gibi, yorumlarını çıkarlarına göre değiştirmesi politikacıların zafiyetiydi ve Boğaz geçişi meselesinin çıkarlardan etkilendiğinin bir kanıtıydı.

1898 yılının başlarında Rus Hükûmeti, Karadeniz filusunun bir bölümünü Uzak Doğu'ya göndermek amacıyla Boğazlardan geçişe izin verilmesi için Türk Hükûmeti'yle görüşmeler yapıyordu. Bu durum kısa süre sonra The Times

muhabiri tarafından haber edildi ve hiçbir zaman gerçekleşmedi. Ancak Türk Hükûmeti'nin zayıf olması ve Türk Hükûmeti'ne karşı hangi tarafın galip geleceğine bağlı olarak Boğazlar Antlaşması'nın uygulanması konusunda kararsız bir politika izlenmesi kaçınılmazdı.

Berlin Antlaşması'nın Karadeniz üzerindeki etkilerinden biri de Karadeniz kıyısında bağımsız bir devlet olan Bulgaristan'ın kurulmasıydı. Bu durum, Balkan bölgesindeki iki devletin, yani 1858 yılında ulusal birleşmenin gerçekleştiği Romanya ve Bulgaristan'ın, Rusya ve Türkiye'nin arasına girmesine yol açtı. Bu ülkelerin bağımsız devletler olarak donanmalarını muhafaza edebilmeleri, Boğaz geçişi konusunda potansiyel olarak önemli bir değişiklik olarak görülmüştü ve bu etki Birinci Dünya Savaşı ile birlikte su yüzüne çıkmıştır.

(Referanslar)

Önceki bölümlerde belirtilenlerin dışında;

Ad d'Avril-Négociations relatives au traité de Berlin, Paris, 1886.

Brunswik-Le traité de Berlin, Paris, 1878.

10. Bölüm: Rus-Japon Savaşı ve Boğaz Geçiş

Rus-Japon Savaşı'nda Rusya'nın en büyük operasyonel dezavantajı donanmasının üç noktaya yayılmış olmasıydı: Baltık, Uzak Doğu ve Karadeniz. Baltık filosu uzun seferlerle Uzak Doğu'ya sevk edilebiliyordu ama Karadeniz filosu Boğazlardan bile çıkamıyordu. Bu nedenle Rus politikacıların kısıtlamaları bir şekilde aşmaya çalışması şaşırtıcı değildi.

O dönemde Rusya'nın Karadeniz filosu sekiz ana filodan (her biri 10.000 ila 11.000 arasında değişen), 11 muhripen (üçü 500 tonluk ve sekizi 300 tonluk) ve bir düzine mayın gemisinden oluşuyordu. Hepsi de Rusya tarafından onaylanan 1856 Boğazlar Antlaşması, 1871 Londra Antlaşması ve 1878 Berlin Antlaşması'nda iddia edildiği gibi, Avrupalı güçlerin rızası olmadan Boğazlardan geçirmek mümkün değildi.

Bununla birlikte, Berlin Antlaşması'ndan bu yana Sultan'ın rızasıyla barış zamanında Boğazlardan geçen savaş gemileri ve yardımcı gemilerin örnekleri mevcuttur. Örneğin, 1897'deki Girit Adası Olayı'nda Rusya 600 kara askerini Boğazlardan geçirmiştir (Bu olay hakkında daha fazla bilgi için bkz. 1903 Journal of International Law, s. 329.). Büyük güçler buna itiraz etmedi. Ayrıca, 1898'de Bulgaristan, bir gambotunun Akdeniz'den Karadeniz'e geçirdiğinde Padişah'ın rızasını kolayca aldı. Uzak Doğu'da fırtına esmeye başladığında, Japonya ile Rusya arasında bir çatışmanın kaçınılmaz olduğuna dair işaretler ortaya çıktı. Japonya'nın müttefiki İngiltere, anlaşmayı bir kalkan olarak kullanarak Rus filosunun Boğazlara girişini dikkatle izledi.

Eylül 1902'de Rus Hükûmeti, daha önceki uygulamalara uygun olarak, Baltık Denizi'nde bulunan dört mayın gemisinin Karadeniz'e girebilmesi için Sultan'dan Boğazlardan geçiş izni istedi. Bazı müzakerelerden sonra Türk Hükûmeti aşağıdaki koşullarla bunu kabul etti. (1) Mayın gemileri silahlı olmayacak ve savaş mürettebatı taşımayacak, (2) Mayın gemileri ticaret bayrağı çekecek, (3) Her gemi 24 saate varan aralıklarla geçiş yapacak ve (4) Her gemi Boğazlardan geçerken ticaret gemileri tarafından uygulanan usulle geçiş yapacak. Rusya, Türkiye'nin talep ettiği koşulları yerine getirerek mayın gemilerinin Karadeniz'e soktu, ancak ertesi yıl, Ocak 1903'te İngiliz Hükûmeti, Rusya'ya verilen geçiş izninin uluslararası bir anlaşmaya aykırı olduğunu ve İngiliz Hükûmeti'nin gerektiğinde kendi savaş gemileri için de aynı hakları talep etmesi gerektiğini Türk Hükûmeti'ne bildirdi. İngiliz kamuoyu Hükûmeti destekledi ancak Daily Telegraph İngiliz tutumunu şu şekilde açıkladı. "Tüm kapılar ya kapalı ya da açık olmalıdır şeklindeki Fransız atasözü bu durumda da geçerlidir. Ancak, eğer Çanakkale Boğazı Rus filosuna açıksa, aynı zamanda İngiliz filosuna da kapatılmamalıdır."

Rusya'nın konumunu savunanlar, söz konusu dört mayın gemisinin silahsız olmaları, savaş zamanı mürettebat taşımamaları ve bir ticaret bayrağı altında seyretmeleri nedeniyle Sözleşme'de tanımlanan *batiment de guerre* savaş gemisi özelliklerinden yoksun olduklarını ileri sürmüşler ve böylece beklenmedik bir şekilde savaş gemisinin ne olduğu konusunda tartışmalara neden olmuşlardır. (1903, Journal of International Law, s. 330). Bu nokta ve savaş dışı gemilerin

niteliği, Rus-Japon Savaşı sırasında uluslararası hukuk çevrelerinde sıcak bir konuydu.

1904 yılında, Japonya ile savaşa giren Rusya gönüllü filosuna ait üç gemi, 7 Temmuz'da Türk Hükûmeti'nin izniyle Çanakkale Boğazı'nı geçerek Ege Denizi'ne çıktı. Bu üç gemiden biri olan "Oryol" adlı gemi hastane gemisi olarak kullanıldı, diğer ikisi "Smolensk" ve "Petersburg" adlı gemiler ise Kızıldeniz'de savaş gemisi olarak donatıldı. 15 Temmuz'da "Smolensk" gemisi, Alman gemisi "Prince Henry" de arama yaptı ve Japonya'ya gönderilmek üzere olan bir posta çuvalını ele geçirdi.

Aynı ayın 18'inde, bir İngiliz gemisi Bersica'dan Nagasaki'ye gönderilen iki parça posta ele geçirildi ve kaçak mal taşıdığından şüphelenilen bir ticari geminin yerinde aranmasına devam edildi.

Smolensk ile Kızıldeniz'de aynı görevde bulunan Petersburg, Peninsula Şirketi'ne ait İngiliz gemisi Malakka'yı ele geçirdi ve Rusya'ya kadar gönderilirken eşlik etti. Gemi yolda Portside'da durdu. Geminin Yokohama'ya gitmesi gerekiyordu ama Hong Kong'dan toptan silah ve askeri malzeme yükü taşıyordu. Prens Henry ve Malakka olayları İngiltere ve Rusya'nın uluslararası hukukun ihlali konusunda tartışmalara neden oldu ve ilgili ülkelerin gazete sayfalarını meşgul etti.

London Times, Rus gönüllü filosu gemilerinin ticaret bayrağı altında Çanakkale'den geçtiğine dikkat çekmiş ve bunun saçmalığını eleştirerek başka günlerde ticaret gemisi olarak Boğaz'dan tekrar geçme tehlikesine işaret etmiştir. Ayrıca Rusya'nın ele geçirilen yüklerle ilgili olarak savaş dışı belgelere el koymasının hukuksuzluğunu da protesto etti ve Rusya'ya karşı tutumunu değiştirmemesi hâlinde İngiltere'nin gelecekte Rus savaş gemilerine kömür tedarikini durdurmaktan başka çaresi kalmayacağını ima etti. Diğer gazeteler de Rusya'nın Boğazı'ndan geçen ticaret bayrağı taşıyan bir gemiyi derhâl savaş gemisine dönüştürmesinin uluslararası anlaşmaları açıkça ihlal ettiğini savundu.

İngiliz kamuoyu, gönüllü filoya ait gemilerin savaş gemisi olması hâlinde, Boğazlar Antlaşması uyarınca Sultan tarafından yetkilendirilmedikçe Boğaz'dan geçmelerine izin verilmemesi gerektiği görüşündedir. Ancak eğer ticaret gemisi iseler, Kızıldeniz'de tarafsız gemileri yerinde arama yapma haklarının olmadığı görüşü vurgulanmıştır. Gönüllü filo vapurlarının Boğazlardan geçişi meselesinin yanı sıra, ticaret gemilerinin nerede savaş gemisine dönüştürülebileceği sorusu da akademisyenler ve politikacılar arasında tartışıldı.

Almanya'da bile Vossische Zeitung isimli gazete Smolensk'in savaş gemisi niteliğinin şüpheli olduğunu ve yerinde denetlemesinin uluslararası hukukun ihlali anlamına geldiğini savunmuş, ancak Alman Hükûmeti'nin niyeti daha ziyade Rusya'yı kayırmak olduğu için mesele göz ardı edilmiştir. Ancak İngiliz Parlamentosu'nda 18 Temmuz 1904 tarihinde konuyla ilgili soru General Rowley tarafından gündeme getirilmiştir.

Geçtiğimiz günlerde Kızıldeniz'de bir İngiliz gemisini denetleyen Rus gemisi Petersburg, Çanakkale Boğazı'ndan ticaret bayrağı çekerek geçti, ancak uluslararası hukuk gemilerin belirli zamanlarda ticaret bayrağı çekmesine, diğer

zamanlarda ise savaş gemisi yetkilerini kullanmasına izin veriyor mu? Bir ticaret gemisinin savaş gemisine dönüştürülmesi kendi limanında mı gerçekleşmelidir?

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı bu soruya şu şekilde yanıt verdi.

General Rowley'in sorusu son derece ciddi bir sorudur ve bu nedenle Hükûmet tarafından dikkatle değerlendirilmektedir. Ancak henüz tam bir rapor elimize ulaşmadığı için cevabı daha sonraki bir tarihe bırakıyoruz.

Rusya savaş zamanda kullanılmak üzere cinsi değiştirilmiş bir kruvazör gücü olarak kullanılabilecek bir ticaret filosu inşa etmesinin ve bunun için Hükûmet'ten para yardımı sağlamasının yararlı olacağını düşünmektedir. Bu nedenle, Kızıldeniz'deki gönüllü filonun diğer ülkenin gemilerini denetlemesine ve ele geçirmesine pek önem vermediler. 20 Temmuz 1904 tarihli Novoye Vremya gazetesinin iddiası şu şekildedir. "Ticaret gemilerinin yardımcı gemilere dönüştürülmesi tüm denizci uluslar açısından kabul edilmektedir. Kuzey Alman Lloyd Şirketi'nin gemileri toplarla donatılmıştır ve mürettebatları askeri eğitim almaktadır. Öte yandan Türk Hükûmeti, Smolensk ve Petersburg'un geçici yardımcı savaş gemileri olarak kullanılacağından önceden haberdardı. Dolayısıyla bu iki geminin Boğazlardan geçişi Berlin Antlaşması'nın ihlali anlamına gelmemektedir. Geçmişte Rusya, Çanakkale Boğazı'ndan geçmek üzere gönüllü filo gemilerine asker ve mühimmat yüklemiştir ve Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde herhangi bir değişiklik olmadığından, bugüne kadar izin verilen bir eylemi şimdi yasaklamak için hiçbir neden yoktur." Rusya'nın argümanı ilk olarak gönüllü filo gemilerinin savaş gemisi olmadığı, ikinci olarak da Boğazların açılmasının sadece padişahın iradesine bağlı olduğu, dolayısıyla Türkiye'den başka herhangi bir devletin geçiş meselesine karışması için bir neden olmadığı gerçeğine dayanıyordu. Bu durum Berlin Konferansı'nın gidiyatıyla karşılaştırılabilir. O dönemde İngiltere Tam Yetkili Elçisi'nin Berlin Antlaşması'nın 63. maddesinin yorumu olarak savunduğu nokta şimdi Rusya tarafından savunuluyordu ve o dönemde Rus Tam Yetkili Temsilcisi tarafından benimsenen yorumun, bu kez İngiltere tarafından protestosunun temeli olarak benimsenmesi ilginçtir.

İngiltere ve Almanya'da kamuoyu, ticari filo gemilerinin denetlenmesine ve ele geçirilmesine karşı çıkmaya başladı. Rus Hükûmeti, bu durumda İngiltere ve Almanya'nın sempatisini kaybedeceği ve duruma zarar vereceğinden endişe etti. Bu yüzden derhâl Prens Henry'ye tazminat ödemeye ve Malakka için ise tarafsız Körfez'de yerinde yapılacak bir incelemenin ardından İngiliz iddialarının haklı çıkması hâlinde serbest bırakmaya karar verdi. Rus Hükûmeti'nin İngilizlere yanıtı aşağıdaki gibi olmuştur.

Rus Hükûmeti, Malakka'nın bir muayene istasyonu tarafından ele geçirilmeyeceğini ve gelecekte benzer olayların yaşanmayacağını garanti eder. Sadece bir formalite olarak, Malakka'nın yükü Akdeniz'in tarafsız Körfez'indeki İngiliz Konsolosu'nun huzurunda denetlenecektir ve Malakka'nın sefer gecikmesi nedeniyle uğrayacağı her türlü zarar talebi İngiliz Hükûmeti aracılığıyla bildirilecektir.

Rus Hükûmeti'nin yukarıdaki kararı daha ziyade siyasi kaygılar nedeniyle almıştır. Boğaz geçişi konusuna değinilmediği gibi, ticaret gemilerinin seferleri

sırasında silahlandırma hakkına sahip olma konusunda da herhangi bir taviz vermeye niyeti görülmemektedir. Rus Dışişleri Bakanı Lamsdorf, 24 Temmuz'da yapılan önemli bir toplantıda, ticaret gemilerinin ülkeden ayrıldıktan sonra seyirleri sırasında savaş gemisine dönüştürülebileceğinin büyük güçler tarafından eşit şekilde kabul edildiğini ifade etmiştir.

Noviye Vremya gazetesi Boğazlardan geçişe kısıtlamalar getiren antlaşmanın temel ruhunun İstanbul'un güvenliğini sağlamak olduğunu ve bunun Boğazlardan geçen ticaret gemilerinin başka ülkelerin savaş gemilerine dönüştürülmesini engellemediğini belirtmiştir. Rusya'nın bağımsız bir ülke olduğu için savaş gemilerinin inşası ya da dönüştürülmesi için başka ülkelerin rızasını aramaması gerektiğini de vurgulamıştır. Böylece, İngilizler ve Ruslar meselenin özüne ilişkin iddialarını geri çekmediler, ancak İngiliz Hükûmeti'nin protestoları üzerine Türk Hükûmeti, Rus gönüllü filosunun savaş sırasında Boğazlardan geçişini yasaklamaya karar verdi ve bunu 25 Temmuz'da Rus Büyükelçisi'ne bildirdi. Aynı zamanda Rusya, filo vapurlarına ele geçirilen gemileri serbest bırakmalarını emretti ve gelecekte tarafsız gemilere karşı savaş gemisi haklarını kullanmayacaklarına dair bir talimat yayınladı.

Bu konuda cinsi değiştirilmiş savaş gemilerinin niteliğini tanımlayan bir öneri 1907 yılında İkinci Lahey Barış Konferansı'na sunularak konferansta aşağıdaki kararlar alınmıştır.

1. Cinsi değiştirilmiş bir ticaret gemisinin savaş gemisi niteliğine sahip olabilmesi için, ait olduğu ülkenin doğrudan emir ve sorumluluğu altında hareket etmesi dışında, aşağıdaki koşullara sahip olması gerekir.

2. Ait olduğu ülkenin savaş gemisi olduğuna dair harici bir belge taşımalıdır.

3. Kaptanın usulüne uygun olarak yetkilendirilmiş bir askeri memur olması ve görevinin deniz sicilinde kayıtlı olması.

4. Mürettebatın donanmaya itaat ediyor olması.

5. Geminin savaş kanunlarına ve konvansiyonlarına uyması.

6. Geminin tadilatı hâlinde derhâl bilgi verilmesi.

Ancak, bu konudaki en tartışmalı konu, tadilatın yeri idi. İngilizler en başından beri açık denizlerde tadilatın yasaklanması ve sadece geminin ait olduğu ülkenin limanlarında veya işgal ettikleri topraklarda yapılmasına izin verilmesi gerektiğini savunuyordu. Aralarında Japonya, İtalya ve Hollanda'nın da bulunduğu sekiz ülke bunu desteklemiştir. Bir önceki argümana cevaben Almanya, Fransa ve Rusya, ticaret gemilerinin tadilatının ulusal haklardan kaynaklanan doğal bir hak olması nedeniyle açık denizlerde tadilatın yasaklanmaması gerektiğini savunurken, Avusturya-Macaristan, Şili ve Sırbistan da bu argümanı desteklemiştir. Bu farklı görüşlerin bir sonucu olarak, İkinci Barış Konferansı sadece bir ticaret gemisinin yeniden donatıldığında bir savaş gemisi olarak tanınması için belirli koşullara karar verebilmiştir. Tadilat yeri konusunda herhangi bir karar alınmamıştır. 1909 Londra Deniz Hukuku Konferansı, tadilat yeri konusunda düzenlemeler yapmak üzere tekrar toplandı ve çeşitli tartışmalar yaşanmış, ancak yine bir uzlaşma sağlanamadı ve bu durum Avrupa Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte hükûmetler arasında yeniden gündeme gelmiştir.

İngiliz Hükûmeti hâlâ açık denizlerdeki ticaret gemilerinin dönüştürülmesini reddetmekte ve açık denizlerdeki dönüştürülmüş ticaret gemilerine savaş gemisi statüsü vermemektedir. Buna karşılık Almanya'nın çeşitli alanlarda ticaret gemilerini savaş gemisine dönüştürdüğü hafızalarımızda tazeliğini korumaktadır.

(Referanslar)

Loze (Maurice)-La question des Détroits, Paris, 1908.

Espérât-La condition internationale des détroits du Bosphore et des Dardanelles, Paris, 1907.

11. Bölüm: Yakın Doğu'daki Slav-Cermen (veya Töton) Çatışması

1. Kısım: Alman Etkisinin Ortaya Çıkışı

1: Almanya'nın İngiltere ve Fransa'dan Daha Güçlü Olması

Temmuz 1876'da Rus Çarı'nın Reichstadt'ta İmparator Franz Joseph ile yaptığı görüşmede (bkz. 8. Bölüm) Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i işgal etmesi şartıyla Türk-Rus Savaşı'nda tarafsız kalacağına söz vermesinden bu yana Avusturya-Macaristan nihayet Balkan kaderinin ayrılmaz bir parçası hâline geldi ve Rusya'nın Türkiye'ye karşı Avusturya-Macaristan ile iş birliği dönemi de sona erdi.

Rusya'nın Balkan politikası, Avusturya-Macaristan'ın güneye yönelik politikasıyla sürekli çatışıyordu. Daha önce İngiltere ve Fransa'yı düşman olarak gören Rusya, tam tersine İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle Avusturya-Macaristan ve müttefiki Almanya'yı karşısına almak zorunda kaldı. Almanya da yükselen ivmesiyle Türkiye'de ekonomik ve siyasi güç kurdu ve İstanbul Hükûmeti'yle özel bir ilişki geliştirdi. Bununla da kalmayıp Bağdat Demiryolu'nu inşa etti ve Berlin-Bağdat politikası olarak adlandırılan politikayı hayata geçirmeye çalışarak İngiltere'nin Hindistan ve Orta Doğu'daki konumunu tehdit etti. Bu, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Yakın Doğu sorunlarında yaşanan büyük bir değişimdi. Alman gücünün Rusya'nın güney rotasını ve İngiltere'nin Asya'ya giden ana yolunu tehdit etmesi, nihayetinde Avrupa'daki güç dengesinde büyük bir değişime neden oldu. Bismarck, tüm Yakın Doğu meselelerinin Pomeranya Kral Muhafızlarının kurban edilmesine değmeyeceğini ilan etti. Ancak 1880'lerde, özellikle de II. Wilhelm'in tahta çıkışından (1888) itibaren Almanya Yakın Doğu'ya yönelik daha aktif bir politika izlemeye başladı. Bu radikal değişim, Alman İmparatoru'nun bir hevesi ya da tesadüfi değil, Almanya'daki ekonomik taleplere bağlı olarak Alman dış politikasındaki bir değişimdi.

Bismarck'ın projesi, her şeyden önce Alman İmparatorluğu'nun bağımsızlığını ve savunma güvenliğini korumakla, başka bir deyişle Almanya'yı güçlü bir ulusal sistem olarak örgütlemekle sınırlıydı. Bu nedenle sömürgeleri işgal etmek ve ticari satış yolları için diğer ülkelerle rekabet etmekle daha az ilgileniyordu. Daha ziyade, Fransa'yı izole etmek için İngilizlerle çatışmaktan kaçınmayı tercih etti ve Rusya'nın gözüne girmek için İstanbul'da güç kullanmaktan hoşlanmadı. Bu politika, Ulusal Savaşı yeni kazanmış olan Almanya'nın iç durumuna ve dört ülkedeki duruma göre şekillenmiştir.

Ancak Alman İmparatorluğu'nda sanayi hızla ilerledikçe, ürünlerin ihracatı ve hammadde ithalatı acil bir sorun hâline geldi. Sınır ülkeleri olan Rusya, Fransa, Belçika ve Avusturya arasındaki kavşakta Avrupa'daki ekonomik durum keskin bir dönüş yaptı. Almanya kısa sürede aşırı üretimde dünyanın önde gelen sanayi ülkesi İngiltere'yi takip etti ve ticaret gemileri dünyanın her köşesine ulaştı. Almanya sadece Avrupa ülkelerinde değil, Asya ve Afrika kıtalarında da sömürgeler edinmeye, nakliye yolları ve ticaret pazarları açmaya ve sermaye yatırımı yapmaya çalıştı ve böylece Almanların dünya politikası olarak adlandırılan dönem başladı.

Türkiye'deki Alman faaliyetleri İmparator Wilhelm'in tahta çıkışıyla birlikte başlamıştır. Tahta çıkışından bir yıl sonra, Kasım 1889'da Türk İmparatoru'nu ziyaret etti ve sıcak bir karşılama gördü. İleride Almanya'nın Türkiye'deki faaliyetlerinin temeli atılmış oldu. Türkiye'de kolonileşemese ya da toprak edinemesi bile, 'iktisadi toprak' olarak bölgeden bol miktarda hammadde elde etmesi ve birçok mal satması için fazla fırsatlar vardı. O dönemde, İngiliz-Fransızların Türkiye'deki çıkarları bir süredir azalmaktaydı ve özellikle Fransa'nın, Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra bitkin düşmüş bir hâlde, Yakın Doğu'ya ayıracak enerjisi kalmamıştı. Bununla birlikte, Sultan Abdülhamit 1867'de Paris'e yaptığı ziyaretten beri Fransa'ya karşı hep ilgi duyuyordu, ancak İstanbul Hükûmeti'nin Fransa'dan ayrılmasının nedeni Fransız tarafındaki bir hatadan kaynaklanıyordu. Sultan Abdülhamid, Paris ziyareti sonrasında, çevresinde Fransızları bulundurmaya başladı. Sultan, Yarbay Dreyse'i Sultan'ın Hizmetkârı pozisyonundan aniden Kale Müfettişliği'ne atadı. Fransa, Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmek için birçok fırsata sahip olmasına rağmen bunları değerlendiremedi. Aksine, Tunus'u kendi himayesine aldığı için her iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine yol açtı.

İngilizlerin Berlin Konferansı'nda takındıkları tavır Türkleri azımsanmayacak ölçüde hayal kırıklığına uğratmış olmalı, ancak daha sonra İngilizlerin Berlin Antlaşması'nın uygulanması için Makedonya'da idari reform yapılması yönündeki baskıları ve Ermeni nüfusun korunmasını talep etmeleri Sultan'ı rahatsız etti. Mısır'ın 1882'deki işgali de iki ülkenin yakınlaşmasının önünde büyük bir engeldi. Hem İngiltere hem de Fransa'nın Türkiye'den bu şekilde uzaklaşmasının bir sonucu olarak Abdülhamit, yükselen güç Almanya'ya yakınlaştı ve Rus yayılmacılığını önlemek için Alman gücünü kullanma fikrini benimsedi. Türk-Alman dostluğu hükümdarlar arasında başladı ve asker değişimine dönüştü. Fransız Hükûmeti'nin geleneksel eğitimlerini Türkiye'den çekmesi vesilesiyle Alman subaylar davet edildi ve Almanya'dan birçok askeri malzeme satın alındı.

Daha önce, 1888 yazında, Avusturya sınırından Balkanların güneydoğusuna doğru İstanbul'a uzanan Yakın Doğu demiryolu açılmış ve Türkiye'nin başkenti Berlin, Viyana ve Paris'e birkaç günlük yolculuk mesafesine ulaşmıştı. Aynı zamanda Alman yatırımcılara, İstanbul'un diğer yakasından Anadolu'nun içlerine kadar uzanan ve Anadolu Demiryolu olarak adlandırılan demiryolunu inşa etme hakları da verildi. Türk Hükûmeti bu demiryolunu ileride Basra Körfezi'ne kadar uzatmayı planlıyordu. Anadolu Demiryolu'nun 1893'te Ankara'ya kadar 485 km'lik bir hattı tamamladı ve Konya'ya kadar bir yan hat daha uzatma izni aldı, böylece 19. yüzyılın sonunda Alman şirketleri Anadolu'da yaklaşık 1.000 km demiryolu işletiyordu.

Anadolu Demiryolu'nu döşeme hakkının elde edilmesi (27 Kasım 1889) ve Bağdat Demiryolu'nun inşasına izin verilmesi (16 Ocak 1902) Yakın Doğu'nun ekonomik tarihinde devrim niteliğinde gelişmeler olarak kaydedilmiştir. Bu demiryolunun tamamlanması, Alman güçlerinin Süveyş Kanalı'ndan geçmek zorunda kalmadan Mezopotamya, Hindistan ve İran'a ulaşmasını sağladı. Dahası demiryolu güzergâhı boyunca Anadolu'nun kalbi ve verimli Dicle-Fırat Nehir

Havzası bulunduğundan, Anadolu'da önemli bir arter hâline geldi. Böylece Almanya, gelecekte Türk ekonomisini kontrol edebilecek ve siyasi üstünlük elde edebilecek bir konuma sahip olacaktı. Bu, Yakın Doğu'da çıkarları olan ülkelerin kayıtsız kalmayı göze alamayacağı bir noktaydı, bu nedenle ilk olarak İngiltere, Basra Körfezi'ndeki Hindistan'ın güvenliğinden ve Halep ve Şam'daki Mısır tehdidinden korkuyordu. Rusya da Berlin ve Bağdat politikalarının İstanbul'un ve diğer bölgelerin güvenliğini tehdit ettiğini ve Kafkasya'ya komşu Anadolu bölgesindeki Rus çıkarlarını tehlikeye attığını düşünüyordu.

Alman gücünün genişlemesi sadece demiryollarıyla sınırlı kalmadı: 1888'de Almanya Türkiye'ye sadece 12 milyon marklık ihracat yaparken, 1893'te bunun üç katı, 1904'te ise altı katından fazla yük ihraç etti. İhracat finansman kurumları arasında Deutsche Reichsbank'ın şubelerinin yanı sıra Deutsche Palastina Bank ve Orientbank yer alırken, gemi işletmecileri de Deutsche Levante Linie'nin yanı sıra yeni Atlas ve Deutsche Mediterranean Levante Linnie ile Yakın Doğu'daki gemicilik sektöründe rekabet etmeye başladı. Diğer şirketler, Kuzey Alman Lloyd Şirketi ve Hamburg America da 1906'dan beri Akdeniz rotaları açmış ve İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşı faaliyet göstermeye başlamıştı.

Bu dönemde Türk ordusu, eğitmeni Von Der Goltz'un önderliğinde yeniden örgütlendi ve silahların yenilenmesiyle tamamen Alman gücüne bağlandı. 1898'de II. Wilhelm İstanbul ve Kudüs'ü ziyaret etti ve Sultan Abdülhamit ile ilişkileri daha da yakınlaştı. Alman İmparatoru, Şam'da yaptığı bir konuşmada 'dünyanın dört bir yanına dağılmış 30.000 Müslümanın ve Türk İmparatorlarının, Alman İmparatoru'nun her zaman onların dostu olduğuna inandıklarını' söyledi. Başlangıçta, Almanya'nın ekonomik ve siyasi gücü her geçen yıl artmış ve Pan-Cermenizm adı altında Hollanda, Belçika, İsviçre'nin bir kısmı, Baltık Devletleri ve Avusturya'yı içeren geniş bir bölgeyi kapsamayı ve Balkanları geçerek İran'a ulaşmayı planlamıştır. Bu planın bazı yönleri 'Pan-Alman Birliği' kitapçığında ve Ernst Friedrich'in ekonomik haritalarında açıkça görülmektedir.

2: Almanya'nın Yakın Doğu Politikası

Alman diplomasisinde yukarıda bahsedilen durum değişikliklerini nasıl takip ettiğinden bahsetmek gerekir.

Berlin Konferansı'ndan 1908'de Bosna'nın ilhakına kadar Yakın Doğu'daki durum nispeten durgun görünüyordu. Ancak yüzeydeki sükûnet, çeşitli ülkelerin devlet adamları için hiçbir şekilde huzur anlamına gelmiyordu. Berlin Konferansı'nın sonucunda Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması, hükümdar seçimi konusunda Rusya, Avusturya ve İngiltere arasında şiddetli bir mücadeleye yol açmıştı. İlk kral Aleksandr tahttan indirildi ve Coburg ailesinden Kral Ferdinand Rus tarafına geçti, ancak bu hükümdar da hem Rusya hem de Türkiye'nin muhalefetiyle karşılaştı ve tahtı istikrarsızdı.

Bu dönemde İngiliz-Rus çekişmesinden yararlanan Bismarck oldu: Krispy Ekim 1887'de Alman Dışişleri Bakanı olduktan kısa bir süre sonra, Rusya'nın güneye doğru genişlemesiyle ilgili olarak İngiltere ile koordineli bir şekilde Yakın Doğu konusunda görüşmeleri başlattı. Salisbury'nin aynı yılın 30 Kasım'ında Almanya'ya verdiği yanıt şöyleydi. "Rusya'yı, Almanya ve Fransa arasındaki

talihsiz savaş olasılığından yararlanarak Balkanlar'da ya da Anadolu'da yerleşmekten, Sultan'dan ayrıcalıklar koparmaktan ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının efendisi olmaktan alıkoymak zordur ve Rusya'nın bu planına sadece bir ÷lke karşı çıkarsa, muhtemelen Rusya'yı kontrol edemeyecektir. İngiliz-İtalyan dayanışması bile bunu engelleyemez. Dolayısıyla Avusturya-Macaristan'ın tutumu bu durumda en önemli unsur olacaktır. Avusturya-Macaristan, Almanya'nın desteğine sahip değilse, kuzeydoğu sınırını Rusya'ya karşı savunabileceğinden emin olamaz. Bunun yerine Rusya ile barışını koruyabilir ve karşılığında Türk topraklarını elde edebilir. Avusturya-Macaristan daha önce bu politikada başarılı olmakla kalmadı, bazı söylentilere inanılacak olursa, Avusturya-Macaristan İmparatoru da şimdi bu politikayı benimsiyor. Ancak Almanya'nın destek vereceği kesinleşirse, Avusturya-Macaristan daha sert bir tavır almak zorunda kalacaktır." Özetle, İngiliz politikası, Almanya'ya Avusturya'yı destekleme sözü verdirmek ve aynı zamanda üç ÷lke -İngiltere, Almanya ve İtalya- arasında Rusya'nın güneye doğru genişlemesine karşı çıkmak ve bunu önlemek için bir anlaşma yapmaktı.

İngiltere, Almanya ve İtalya arasında 12 Aralık 1887'de imzalanan Özel Anlaşma'nın taslağı aynı yılın şubat ayında hazırlanmıştı. Bismarck bizzat işin içindeydi. Bu anlaşma üç ÷lkenin Hükümetleri arasında bir belge değişimi şeklindeydi ve Yakın Doğu'da gelecekte yaşanabilecek felaketlere karşı ortaklaşa alınacak önlemleri belirliyordu. Ortaklaşa yazılan maddeler şöyleydi.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı (Müslümanların bağımsızlığı ve Boğazlarda seyrüsefer özgürlüğu).

2. Türkiye, Bulgaristan üzerindeki egemenliğini başka bir devlete devretmeye, yabancı bir idari otorite kurmaya veya bu amaçla zorlayıcı tedbirlere (askeri işgal veya gönüllü birliklerin konuşlandırılması) müsamaha gösteremez. Benzer şekilde, Türkiye de Boğazlar bölgesi üzerindeki egemenliğinin herhangi bir bölümünü yabancı bir devlete bırakamaz veya devredemez.

3. Üç hükümet, yukarıdaki ilkelerin ortak savunmasına Türkiye'yi de dâhil etmek istemektedir.

4. Türkiye'nin yabancı bir devletle bilgi paylaşılarak antlaşmayı ihlal etmesi durumunda (not: üç hükümet o sırada Rusya ve Türkiye'nin gizlice bilgi paylaştıklarından şüpheleniyordu), üç hükümet, mevcut antlaşmalarda öngörüldüğu gibi, kara ve deniz kuvvetlerini kullanarak, amaçlarına ulaşmak için gerekli gördükleri Türkiye'nin belirli noktalarını ortaklaşa ya da ayrı ayrı geçici olarak işgal edebilirler.

Yukarıdaki antlaşma elbette gizlilik içinde yürütölmüş ve ancak 1920 yılında Almanya'da ilk olarak duyurulmuştur. Bu şüphesiz Üçlü Hükümet'in Türkiye'yi İttifak'a dâhil etme girişimiydi ve Yakın Doğu'nun şekillenmesinde önemli bir değişiklikti. Ancak Bismarck bu antlaşma nedeniyle Türkiye için savaşa girmeye kararlı değildi. Bunu Lord Salisbury'ye yazdığı 22 Kasım 1887 tarihli mektuptan anlamak mümkündür. şöyle yazıyordu; Sultan bizim dostumuz ve onu desteklemeye hazırız ama bu onun için savaşa girmeye göze almak anlamına gelmez. Alman halkı böyle bir savaşı desteklememektedir.

Yukarıda bahsi geçen antlaşma, kendisini Yakın Doğu Üçlü Antlaşma olarak adlandırmaktadır, ancak içeriği itibariyle Bismarck'ın daha önce imzalamış olduğu Rus-Alman Antlaşması ile açıkça çelişmektedir. 1880 civarında Alman İmparatorluğu çeşitli antlaşmalar imzaladı, Ekim 1879'da Avusturya-Macaristan ile bir ittifak ve 1881'de Avusturya ve Rusya ile bir tür savunma ittifakı oluşturdu. 1882 yılında Avusturya-Macaristan arasındaki ittifaka İtalya'yı dâhil ederek Üçlü Antlaşmanın temeli atıldı. 1887 Yakın Doğu İttifak Antlaşması İngiltere'yi de içeriyordu. Bu sürecin tarihi Hammann'ın kitabında ayrıntılı olarak anlatılmaktadır (Hammann-zurVorgesch. d. Waltkr. s. 153. Berlin, 1918).

Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan'la ittifakının bir sonucu olarak, Avusturya-Macaristan'ın aşağı Tuna'daki çıkarlarını savunmak için Rusya ile savaşa sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu tehlikeyi önlemek için Bismarck 1881 yılında Avusturya-Rusya ile bir antlaşma imzaladı. Amaç Dördüncü Güç ile açık bir savaş durumunda tarafsızlığı korumak değil, Balkanlar'daki çıkarlarını düzenlemektir.

1881 Antlaşması, Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek eyaletlerini uygun bir zamanda ilhak edebileceğini, Türkiye'nin Doğu Rumeli ve Balkanları işgal etmemesini, Bulgaristan, Romanya, Makedonya ve diğer komşu topraklara saldırmamasını, ancak Bulgaristan ve Doğu Romanya'nın birleşmesini tanımasını öngörüyordu. Bu antlaşma 1887 yılından itibaren geçerliliğini yitirmiştir, ancak Almanya tek başına Rusya ile bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmayla Rusya'nın Balkanlardaki geleneksel haklarının meşruiyeti, özellikle de Bulgaristan ve Romanya üzerindeki üstün gücü tanındı. Ek protokol, Boğazlar bölgesi için, Türkiye'nin Berlin Antlaşması'nda Türkiye'nin korunmasına ilişkin olarak ortaya konan ilkeleri ihlal etmesi hâlinde, Almanya ve Rusya'nın boğaz maddesiyle bağlı saymayacağını öngörüyordu.

Boğaz geçişine ilişkin yukarıdaki hükümler, 1881 tarihli Üçlü Antlaşma'nın ruhuna uygun değildir. Bu ek protokol ile Almanya, Rusya'nın Karadeniz kapılarının savunulması için gerekli önlemleri almaya zorlanması hâlinde, Rusya'ya tarafsızlık olarak ve manevi ve diplomatik destek vermeyi taahhüt etmiştir.

Özellikle Rus iddialarını kabul eden bu gizli madde, Bismarck'ın samimiyetinin sorgulanmasına neden oldu, ancak antlaşmanın imzalanmasından beş ay sonra, Rusya'nın kötü niyetleri netleştğinde, Almanya, İngiltere, Avusturya ve İtalya ile birlikte Yakın Doğu'da (Boğaz bölgesi dâhil) statükonun korunması konusunda bir ittifak antlaşması imzaladı ve Rus gücünün Balkanlar'da yayılmasına karşı çıkma politikasını benimsedi.

Bismarck'ın Yakın Doğu politikasını devralan Caprivi'ydi, ancak II. Wilhelm'in agresif önlemleriyle birlikte Almanya hızla Sultan'ın Müslüman dostu hâline geldi. Ancak Almanya içinde bu politikaya karşı çıkanlar da az değildi. Örneğin Amiral Tirpitz 17 Mart 1915'te şunları söylemiştir.

Almanya Rusya ile çatışmaktan mümkün olduğunca kaçınmalıydı. Eğer Rusya Türkiye'ye baskı uyguluyorsa, bu Almanya'yı ilgilendirmezdi. Ancak Almanya'nın Avusturya ve Macaristan'a uzun süredir verdiği destekler bugünkü sonuçlara yol açtı. Bethmann Hollweg ve partisi Yakın Doğu politikası

konusunda hevesli olsalar da, Almanya'nın ekonomik ilişkileri tüm dünyaya yayılmış olan İngiltere'ninkilerle çatışıyordu ve eğer Rusya düşman hâline getirilmeseydi, İngiltere ile savaştan kaçınılabilirdi. Almanya neden geçmiş yıllarda Türkiye'ye askeri eğitimleri gönderdi ve neden Avusturya ve Macaristan'ın politikalarında bir piyon olarak hareket etti? Eğer biz Rusya'ya "Senin adamların İstanbul'a gitsin" deseydik, Rusya kesinlikle İngiltere'nin tam tersi bir pozisyon alırdı ve Balkan devletleri Almanya'nın yanında yer alırdı.

Tirpitz, Wilhelm'in, savaşın gidişatının iyi olmadığını ve her tarafta zorlukların arttığını gördüğü 1915 yılında Balkan politikasında hata yaptığını kabul ettiğini de yazdı. "Pomeranya Muhafızlarının kemikleri tüm Balkanlardan daha değerlidir!"

Bismarck'ın siyasetten çekilmesinden sonra Alman-Avusturya birliği giderek daha da sağlamlaştı ve Rusya'nın, Almanya ile teması kurmaktan vazgeçmesi 1893'te ilk Rus-Fransız ittifak anlaşmasına yol açtı. Avrupa kıtası Üçlü Anlaşma ile Rus-Fransız Anlaşması arasında bir çatışmaya sahne oldu. Bu iki taraf arasındaki güç dengesi giderek Orta Avrupa İmparatorlukları lehine değişirken, İngiltere de Rus tarafına geçti ve Almanya'yı baskı altına almaya başladı. Bu durum, İmparator Edward'ın Almanya'yı kuşatma politikası olarak bilinir.

Almanya'nın demiryolu politikası aracılığıyla Anadolu'ya ekonomik olarak girmeye çalışması, Türkiye'nin Rusya karşısındaki konumunu güçlendirmiş gibi görünmekteydi. Bu nedenle İngilizler de Rusya'yı frenlemek için bir süre bunu desteklemiş, ancak Alman gücü giderek baskın hâle geldikçe ve sözde Bağdat Demiryolu politikası İngilizler için doğrudan bir tehdit oluşturmaya başladıkça, bir İngiliz-Rus ittifakının kurulması kolaylaştırılmıştır. Bethmann Holweg şunu itiraf eder. "Yakın Doğu'daki Alman politikası İngilizlerin gözünde geleneksel haklarının ihlali olarak görülüyordu."

İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, 1910 yılında dönemin Rus Büyükelçisi Kont Benckendorff'a şu sözleri söylemiştir.

Rusya'nın Hindistan'a saldırma tehlikesi tamamen ortadan kalkmış olsa bile, Bağdat Demiryolu yoluyla İran üzerinden Hindistan'ı tehdit etme tehlikesi büyük bir sorundur. Bu hat Türkiye'den geçen bir askeri hattır ve Müslümanların uyanışının işaretleri görülmeye başlandığı için özellikle dikkat edilmesi gereken bir durumdur.

Alman politikacılar da İngiltere ve Rusya'ya niyetleri konusunda güvence verecek bir uzlaşma yolu bulmaya çalıştılar ve İmparator Wilhelm'in Kasım 1907'deki İngiltere ziyareti sırasında bu konuda bir görüş alışverişi gerçekleşti. Almanların önerisi, Bağdat Demiryolu'nun Basra Körfezi yakınlarındaki hattının İngiliz ve Alman sermayesiyle inşa edilmesi ve hattın sonundaki limanın İngilizlerin elinde bırakılmasıydı. Edward Grey bu öneriyi değerlendireceğine söz verdi ve hem Rusya hem de Fransa'nın bu girişime dâhil edilmesi konusunda ısrar etti. Ancak Almanya, kendi konumunu zayıflatmaktan korktuğu için İngiliz talebini desteklemedi. Bu durum, Almanya'nın Bağdat Demiryolu politikasının Anadolu'yu kalkındırmaya yönelik basit bir ekonomik politika olmadığını, aynı zamanda stratejik bir amaç taşıdığını ve İngiltere ile gelecekte bir savaş

durumunda Hindistan ile birlikte Mısır'a saldırmak için hemen kullanılmasının planlandığı görüşünü doğrulamaktadır.

2. Kısım: Jön Türk Devrimi ve İtilaf Devletleri

1908 yılı Yakın Doğu tarihinde hareketli bir yıl oldu. Avusturya, Novi Pazar Demiryolu planlarını açıklayarak Avrupa iş birliğinden kurtuldu ve İngiliz ve Rus İmparatorları arasında 9-10 Haziran'da Reval Limanı'nda yapılan görüşmede, bu iş birliğinin Makedonya reform önerilerine karşı tutumunu belirledi. Bu arada, İttihat ve Terakki Partisi tarafından planlanan bir isyan temmuz ayı sonlarında Makedonya'da patlak verdi ve dünyayı sarsan bir olay oldu. İsyanın talepleri 1867 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konması, parlamentonun açılması, ifade özgürlüğü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasıydı.

Selanik Valisi ve İstanbul'daki Sadrazam, durumun ciddiyetini göz önünde bulundurarak, Sultan Abdülhamid'e tavsiyede bulundular. Bu nedenle Sultan, 1867 Mitat Paşa Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koyarak ve parlamentoyu toplamak için emir verdi. Ancak herkesin Sultan'ın niyetinin ciddi reformlar olmadığını düşünmesine rağmen, ülke büyük bir coşku içindeydi. Türkler, yazılı anayasal maddeler değil, gerçekten temel özgürlüklere kavuşmak ve konuşma, toplanma, dernek kurma ve trafik özgürlüğü gibi konularda bile baskı uygulayan Kızıl Sultan'ın zulmünden uzak, özgür nefes alan bir yönetim altında yaşamak istiyorlardı.

İsyan patlak verdiğinde, en azından Temmuz ve Ekim ayları arasındaki iki ay boyunca, Türk aydınları umutlarını isyan projesinin başarısına bağlamışlardı. İsyançı güçlerin liderleri ve onları destekleyenlerin hepsi aynı vatanseverlik ateşiyle yanıyordu. İttihat ve Terakki liderlerinin çoğu genç ve deneyimsizdi, bu nedenle kurtuluş hareketinin öncüleri olmakla yetindiler, daha deneyimli olanları ise iç işlerine atayarak emirleri altında çalıştırmakla yetindiler.

Ancak Ekim ayının başından itibaren bu devrimci coşku yavaş yavaş değişmek zorunda kaldı. Yeni hükümet bürolarındaki politikacıların ufukta görünen bir dizi reform projesi vardı ve yurtdışındaki bir dizi diplomatik zorluk Hükümet'in temellerini sarstı. 4 Ekim'de Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak etti, ertesini gün Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti, ardından Girit Yunanistan'la birleşme kararı aldı. Türk bakış açısına göre bu olayların her biri bir savaş ilanına neden olabilecek kadar ciddiydi.

Bu yüzden asker kökenli insanların bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin onurları kırılmıştı. Ancak bu mesele savaşa gelişmeden çözüldü. Jön Türkler sabırla reform projesine yoğunlaştı. Avrupa ülkelerinin 1856 Paris ve 1878 Berlin Antlaşmalarıyla garanti altına aldığı 'Türkiye'nin korunması' ilkesine de karşı çıkıldığı için, Türkiye'nin bu güçlerden şüphe duyması ve sadece kendi silahlı kuvvetlerine güvenmesi oldukça doğal bir akıştı.

Diplomatik aksaklıkların yanı sıra, içişlerindeki en büyük kusur İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından uygulanan idari birimler üzerindeki baskısıydı. Cemiyet üyeleri, gizli ajanlarıyla birlikte çeşitli idari birimleri denetliyor, güç kavgaları ve bakanlıklar arası çatışmalar işlerin ilerlemesinde büyük engeller yaratıyordu. Daha da büyük bir engel, Jön Türklerin iki akıma bölünmesiydi: bir

yanda hanedan ailesi ve yüksek rütbeli memurları içeren farklı ırklar (Araplar ve Suriyeliler) Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı oluştururken, taşrada genç ve gelecek vaat eden isimler İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni örgütleyerek bunlara karşı mücadele etti. Hürriyetçiler de yeni düzene tutkuyla bağlıydı, ancak Abdülhamit'in siyasetiyle yakın ilişkileri aynı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından dışlanmalarına neden oldu. Hürriyetçiler Osmanlıcılığı, yani Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm ırkların birbirleriyle iş birliği ve uyum içinde bulunarak devlete destek vermeleri gerektiğini ve ırk ve din ayrımlarını aşmaya çalışan âdem-i merkeziyetçi siyasetin ilke olması gerektiğini savunuyorlardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ise Fransız Devrimi'nden ilham alan ve otokrasiyi ortadan kaldırarak ideal bir yönetim kurmak isteyen idealistlerdi. Türkiye'nin tek ve bölünmez bir devlet olması gerektiği iddiasına dayanan manevi ve siyasi bir birlik istiyorlardı. Siyasi deneyimden çok felsefi bir yaklaşımı olan bu kişiler, bir hükûmet sistemi tasarladılar ve bunu kitlelere empoze etmeyi planladılar. Devlet uğruna, tüm halkın çıkarlarını hiçe sayan bir politika izlediler. Bu nedenle hükûmet biçimleri aşırı merkeziyetçiydi ve liberal Osmanlıcılığa karşı Türkçülüğü savunuyorlardı. İttihat ve Terakki, dini hiçe saydığı, farklı ırkların Türkleşmesini teşvik ettiği ve kendisine karşı çıkanları dışladığı despotik bir önlem konusunda Abdülhamid'den geride kalmıyordu. İstediklerini hemen hayata geçirmeyi planladılar ve aldıkları sonuçla, Habsburg İmparatorluğu'nun sonu gibi merkezileşme siyaseti de tamamen başarısız oldu.

1908-1909 yıllarında bir dizi diplomatik zorluk yaşandığında Türkleştirme hareketinin büyük bir etkisi olmadı, ancak 1909 Şubat ortasında Kâmil Paşa kabinesinin istifası ve Hilmi Paşa kabinesinin kurulmasından kısa bir süre sonra vilayetlerde isyanlar çıktı. İttihat ve Terakki'nin zorbalığına karşı bir dizi protesto yaşandı ve 13 Nisan'da İstanbul'da ayaklanmalar patlak verdi.

Askerler Meclis'e girdi, milletvekillerini uzaklaştırdı ve II. Abdülhamid'i coşkuyla destekledi. Bu karşı devrim, saraydaki muhafazakârlar tarafından din adamları ve ordu aracılığıyla gerçekleştirildi. Ancak padişahın istibdadı halkın genelini ürperten bir şey olduğundan, onun ortaya çıkışı beklenmedik bir şekilde halkın çoğunluğunu birleştirdi ve Selanik'te toplanan Makedonya komitacıları Mahmut Şevket Paşa liderliğindeki devrimci gruptan oluşan bir orduyla İstanbul'u işgal etti, Abdülhamid tahttan indirildi ve V. Mahmut tahta geçti.

İttihat ve Terakki tekrar iktidara geldiğinde, isyancıları bertaraf etti ve bir çırpıda Türkleştirme politikasını uygulamaya koydu, böylece tüm âdem-i merkeziyetçilik planları terk edildi. Hükûmet reform projelerini yürütmek üzere Avrupalı mühendisleri davet etti, ancak onlar sadece askeri ve mali konularda etkili olurken, yargı, eğitim, polis, inşaat mühendisliği ve diğer projeler tamamen terk edildi. İttihat ve Terakki Hükûmeti başlangıçta dine karşı küçümseyici bir tavır takındı, ancak daha sonra politikasını İslami din adamlarına saygı duymak ve inançlarını korumak yönünde değiştirdi. Bu, İslam'ı siyasi amaçlar için kullanma art niyetiyle yapıldı ve İslam merkezli siyaset sonunda bir yandan Hristiyanlara karşı eşitsizliğe, diğer yandan da Türk olmayan Müslüman ülkelere karşı Pan-İslamizm'in yayılmasına yol açtı. Bu açıdan Türk devrimci

siyasetçilerinin bir kez daha Sultan Abdülhamid'in politikalarına sığındığı ve geri döndüğü söylenebilir.

Karşı devrimin gerçekleştiği 13 Nisan 1909'dan sonra, siyasetinde olağanüstü ilkeler, hedefler ya da anlayışlar bulunmayan İttihat ve Terakki'ye bel bağlayanlar kalabalığın alt tabaka halklarıdır.

Her zamanki yöntemleri kalabalığa hitap etmek ve şiddet kullanmaktır.

Demokratik anayasa altında, radikallere, özellikle de muhalefet partilerine karşı baskı ve Ermenilerin, Rumların ve diğer azınlıkların yok edilmesi politikasını benimsediler. Amaç, bürokratik kabineyi devam ettirmek ve liberal bir hükûmetin ortaya çıkmasını engellemek gibi görünüyordu. Neredeyse askeri bir tiranlık sistemi ortaya çıktı. Türk devrimi, diğer ülkelerdeki devrimler gibi, sıkıyönetim, diktatörlük ve gilyotinle sonuçlandı. İttihat ve Terakki güvenilirliğini yitirdi.

Avrupa ülkeleri, bir dönem Avrupa ülkeleri için umut olan Türk devrimci hareketinin hiçbir yeni reformu hayata geçiremediğini görünce hayal kırıklığına uğramaktan kendilerini alamadılar. Ancak Almanya, İttihatçı eski lideri Mahmut Şevket Paşa ile temas kurmakta ve daha sonra Enver, Talat ve diğerleriyle iş birliği için zemin hazırlamakta gecikmedi.

İngiliz Hükûmeti, Kâmil Paşa'nın kabinede olduğu dönemde Jön Türklerine sempati duymuş ve desteklemiş, ancak Kâmil Paşa'nın İttihat ve Terakki ile anlaşmazlığa düşerek kabineden ayrılmasından sonra Jön Türkler içindeki sempatisini kaybetmiştir. Özellikle Hilmi Paşa'nın sonraki kabinenin tamamen Alman yanlısı olduğu kabul ediliyordu. İngiliz kamuoyu, Türk anayasasının yurtiçindeki tüm ırkların taleplerini karşılamasını ve aşırı Türk emperyalizmini kontrol etmesini isterken, diplomatik cephede ülkenin Almanya ile ortaklığından vazgeçmesini istiyordu. Ancak İttihat ve Terakki siyasetçileri milliyetçi duygularla hareket edip Pan-İslamizm Pan-Turanizm'i savununca, İngilizler bu partinin yeniden iktidara gelmesinden hiç de memnun olmadılar. Bunun sonucunda Terakkicilere karşı çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkası desteklendi, ancak bu parti (Kâmil Paşa liderliğinde) Terakkicilerin güçlü örgütlenmesine karşı koyacak kadar güçlü değildi.

Fransız diplomasisi dahacilerin çok sermayedarlarının çıkarlarını korumakla ilgileniyordu ve Charles Laurent'i Türkiye'ye mali danışman olarak atayarak neredeyse mali denetim noktasına kadar kontrolü ele almaya başladı. Türkiye ayrıca yoksullaşan hazinesine yardım etmek için Paris piyasasında devlet tahvili ihraç etmeyi planlıyordu, bu nedenle Fransa'dan uzaklaşmayı göze alamazdı. Ancak Laurent'in Osmanlı Bankası'na bir merkez bankası statüsü verme ve kamu tahvillerini finanse etme hakkını tekeline alma girişimleri, teftişlere katılma hakkı talep edecek kadar ileri gitmesi, sonunda onu İttihat ve Terakki ile karşı karşıya getirdi. Türk Hükûmeti Laurent'in taleplerini mevcut hükûmete bir tür müdahale olarak gördü ve parlamento onayı olmadan kabul etmeyi reddetti.

O sırada İngilizler, Basra Körfezi'nde Bağdat'tan Basra'ya kadar demiryolu hakkı talep ediyor ve Ruslar da Doğu Anadolu'daki demiryolu imtiyazlarını canlandırmaya çalışıyordu. Türk Hükûmeti daha fazla dış ithalata ihtiyaç duyduğunun farkındaydı, ancak İngiliz ve Fransız piyasaları bunu hoş

karşılamaadığı için Alman kapitalistler devreye girdi ve Berlin'de Deutsche Reichsbank tarafından finanse edilen kamu tahvilleri Berlin'de hızla ihraç edildi. Bu vesileyle Almanya, Anadolu Demiryolu'nu Bağdat'a kadar uzatma ve Mart 1911'de Akdeniz'deki İskenderun Limanı'na ulaşacak bir şube hattı inşa etme hakkını elde etti.

Bu dönemde Yakın Doğu'daki Alman politikasının iki yönünü birbirinden ayırmak uygun olacaktır. Birincisi, sömürge veya ekonomik kalkınma politikasının bir ifadesi olarak Almanya'nın gelecekte Yakın Doğu'nun yeniden düzenlenmesindeki payı sorunu, ikincisi ise Avrupa'daki güç dengesi politikası açısından Balkan politikasıdır. İkinci konuda Almanya ilk olarak Avusturya-Macaristan politikasını ve gelecekte bir dünya savaşı çıkması durumunda Balkanlar ve Türkiye'nin nasıl manevra yapacağı sorusunu sormuştur. Alman politikacılar bunun farkında olsunar ya da olmasınlar, Bulgaristan ve Türkiye'ye Avusturya ile ittifak hâlinde yaklaşma yönünde hareket ediyorlardı. Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında almayı planladığı vilayetlerin, Anadolu'nun güneybatısından Mezopotamya'nın bir kısmına ve Suriye'nin kuzeyindeki Halep bölgesine kadar olan vilayetler olduğu söylenebilir. Jön Türk devriminden önce ve sonra Avrupalı güçler arasında Türkiye'nin bölünmesine ilişkin çeşitli planlar dolaşıyordu ve gelecekte Osmanlı İmparatorluğu çöktüğünde Arabistan'ın bağımsız olacağı, İngiltere'nin güney Mezopotamya'yı, Rusya'nın Boğazlar ve Doğu Anadolu'yu, Fransa'nın ise Suriye kıyı bölgelerini alacağı varsayılıyordu.

Alman politikacıların kafasında, bu dönemde Almanya'ya Anadolu'da Adana'dan Mezopotamya'nın kuzeyine kadar uzanan ve Suriye'nin kuzeyindeki İskenderun Limanı civarında üslenen bir bölgenin verilmesi vardı (Ocak-Nisan 1913 tarihli Alman Dışişleri Kitapları, Brandenburg, s. 457, 459).

Ancak bölünmenin bir gün gecikmesinin bile Almanya'nın yararına olacağı bilindiğinden (Jago'dan Türkiye'deki Büyükelçi'ye, 28 Temmuz 1913), Alman politikacıların aklına Türkiye'yi isteyerek bölmek hiç gelmedi. Hükûmette, Bağdat Demiryolu'nun Türkiye içinde ekonomik bir güç oluşturmak ve fırsatın ortaya çıkmasını beklemek için tek dayanak noktası olduğu konusunda görüş birliği vardı.

(Referanslar)

- Hamman-Zur Vorgesch. d. Weltkr. Berlin, 1918.
Brandenburg-From Bismark to the World War, London, 1927.
Moukhtar Pacha-La Turquie, l'Allemagne et l'Europe, Paris, 1924.
British documents on the origine of the War, vol. V. London, 1928.
Documents diplomatiques français, 3ème série, vol. I. Paris, 1929.
Poincaré-Le lende main d'Agadir, Paris, 1928.
Pinon-L'Europe et la journe Turquie, Paris, 1913.

3. Kısım: Saraybosna Suikastı ve Boğaz Sorunu

1: Bosna'nın Hapsburg'a Birleştirilmesinin Perde Arkası

Balkan meselesi, Berlin Konferansı'ndan sonra Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek üzerinde fiili kontrol uygulamasına yol açarak Avusturya-Macaristan için acil bir iç siyasi mesele hâline geldi. Avusturya-Macaristan'a komşu olan Balkan devletleri, ırkları ve dinleri nedeniyle her zaman Rusya'yı ataları olarak görmüş ve Rusya da müttefik rolünü üstlenerek Pan-Slavist hareketin doğmasına neden olmuştur. Bu hareketten en çok tehdit hisseden ülke, söylemeye gerek yoktur ki, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ydü.

Balkanlar'da esas olarak Rus himayesi altında bağımsızlığını kazanan iki ülke vardı. Bunlar Sırbistan ve Bulgaristan'dı. İki ülke arasındaki sürekli sürtüşme, Bulgaristan'a karşı Rus yanlısı bir tutum sergileyen Avusturya-Macaristan tarafından istismar edildi ve 1887'de Saksonya-Coburg Prensi Ferdinand'ın Bulgaristan'a kabul edilmesi, Avusturya-Macaristanlı politikacıların Bismarck ile iş birliği içinde Bulgaristan'ı Pan-Alman bayrağı altında kucaklama planının bir parçasıydı. Ancak hem Sırbistan hem de Karadağ, Balkanlar ve Avusturya-Macaristan'daki Slav hareketinin merkezleri hâline geldi ve fiilen Rusya'nın himayesinde kaldı. Her iki ülke de Büyük Sırbistan'ı inşa etmek için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu Bosna, Hersek ve Novi Pazar'dan kovmak istemekle kalmadı, aynı zamanda Avusturya'nın Selanik'e giden ana yolunu kesmek için Makedonya'yı Türkiye'den alma politikasını benimsedi.

Sırbistan Kralı Aleksandr ve eşi 1903 yılında öldürülmüştür. Avusturya-Macaristan ile ilişkiler, yeni tahta çıkan kraliyet ailesinin Büyük Sırp Hareketi'ni daha fazla desteklemeye başlamasıyla daha da kötüleşti. 1906'dan itibaren Domuz Savaşı olarak da bilinen yedi yıllık Gümrük Savaşı, her iki ülkede de kamuoyunu harekete geçirdi ve Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilen Bosna Hersek'te Slav birleşme hareketine yol açtı ve Avusturya-Macaristan kamuoyu giderek bu iki devleti ilhak etme yönünde eğilim gösteriyordu.

Goluchowski kabinesi sırasında (1897), Balkanlar'daki statükoyu korumak ve Makedonya'da devrimi önlemek için Rusya ile antlaşmalar imzalandı, Bosna'nın ilhakı Rusya tarafından kabul edilemedi.

1903 yılında Makedonya bölgesindeki karışıklıklar Rusları ve Avusturyalıları daha somut bir anlaşma yapmaya zorladı ve bu da Mürzzuschlag Antlaşması ile sonuçlandı.

Böylece 1906'da yumuşak huylu Goluchowski'nin yerini Ahrenthal aldı. Avusturya-Macaristan politikası da önemli ölçüde değişti. İngiliz diplomatlara göre (British Government Press, Cilt 5 koleksiyonunda), Ahrenthal'in kendisi iki eyalete yönelik aktif bir politikayı desteklemiyordu ve Sırbistan ile ilişkileri mümkün olduğunca yumuşatmak istiyordu, ancak Sırp siyasetçi Bascic'in grubu ülkeyi Avusturya siyasi etkisinden kurtarmak istiyordu ve meydan okuyan bir duruş sergiledi.

Ahrenthal'in yanı sıra Avusturya-Macaristan diplomasisini etkileyen diğer iki aktör Veliht Prens Ferdinand ve Genelkurmay Başkanı General Conrad'dı. Bu grup Sırbistan'ın bir an önce işgal edilmesini ve Romanya, Bulgaristan ve

Avusturya arasında paylaşılmasını savunuyordu. Ayrıca bunu mümkün olan en kısa sürede yapmanın avantajlı olduğunu düşünüyorlardı. Ahrenthal'ın pasifliği her zaman bu güçlerini karşısına alıyordu, ancak Avusturya'nın Makedonya üzerinden Selanik'e bir yol, yani Novi Pazar demiryolu inşa etmesi konusunda Rusya ile bir anlaşmazlık ortaya çıktıktan sonra bu tavrı belirgin bir şekilde değişti. Tabii ki Avusturya-Macaristan'ın 29 Ocak 1908'de Türkiye'den bu demiryolunu döşeme hakkını elde ettiğini açıklaması Avrupa siyaset dünyasını harekete geçirdi. Ahrenthal uzun süre Rusya'da büyükelçilik yapmış ve Rus-Japon Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Avrupa'da Almanya ve Avusturya ile rekabet edebilecek bir gücü olmadığına şahit olmuş, bu nedenle uzun süredir Balkanlar'a yönelik planlarını hayata geçirmeye çalışmıştır. Evvelden beri Slav düşmanı olduğu ve bölgedeki Slavları ezmeye yönelik bir politika benimsediği ve özellikle Sırbistan'a karşı büyük bir nefret beslediği doğrudur.

Daha önce, Eylül 1907'de Ahrenthal Rus Dışişleri Bakanı ile bir araya gelmiş ve Yakın Doğu meseleleri hakkında görüş alışverişinde bulunmuştu. Avusturya-Macaristan Demiryolu inşa etme fikri derinleşmesine tartışılmadığı gibi, Rus tarafının gündeme getirdiği Boğaz geçişi konusuna da açıkça karşı çıkmadı. Profesör Brandenburg'a göre, o sırada İzvolski uygun bir fırsatta Berlin Antlaşması'nın şartlarını değiştirerek Boğazlardan geçiş konusunu Rusya'nın lehine çevirmek istiyordu. Ancak İngilizlerin bunu gerçekten kabul edip etmeyeceği belli değildi. Buna karşılık Ahrenthal tavrını netleştirmeyi reddetti, ancak gerekirse Avusturya-Macaristan'ın bu konudaki tavrına göre karar vereceğini ve kendi çıkarlarına uygun bir politika benimseyeceğini belirtti. Ahrenthal ayrıca şunları ekledi: "Bunu yapabileceğimden emin değilim. Avusturya-Macaristan Bosna'yı ilhak ederse, bunu önceden kendilerine bildiririz ve Rusya'nın da söz konusu konuda kararlı adımlar atmadan önce bizi bilgilendireceğini umuyoruz." (Ahrenthal'ın Bülow'a mektubu, 3 Kasım 1907).

Avusturya-Macaristan Demiryolu projesinin aniden duyurulması sadece Sırbistan ve Karadağ'ı şaşırtmakla kalmadı, aynı zamanda İtalyan, Fransız ve İngiliz diplomatlar arasında da büyük endişeye neden oldu. Avusturya-Alman gücünün Süveyş Kanalı'na karşı Selanik'te toplanması İngilizlerin isteyeceği son şeydi. Rusya da bu plana şiddetle karşı çıktı ve buna karşı koymak için Tuna kıyılarından Adriyatik Denizi'ne bir demiryolu planladı ve bu plan İtalya ve İngiltere tarafından dolaylı olarak desteklendi. Mart ve Nisan 1908'de İngiltere ve Rusya arasında Makedonya sorunu konusunda tam bir anlaşmaya varıldı ve aynı yılın haziran ayında İngiliz imparatoru Ravel'e Nikolay II ile görüşme fırsatı verildi. Bu ivme Rusya tarafından hızla kullanıldı ve Rus Dışişleri Bakanı İzvolski Avusturya'ya 19 Haziran 1908 tarihli bir memorandum gönderdi.

Bu memorandumun özü, Avusturya-Macaristan'ın Novi Pazar Demiryolu'nu döşeme hakkını kısa süre önce elde etmiş olması nedeniyle Balkanlar'daki durumun değişmesiydi. Bunun temelinde, 1897 tarihli Avusturya-Macaristan- Rusya Antlaşması'nın daha somut hâle getirilmesi ve aynı zamanda Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesine karşılık verilmesi yani Rusya, savaş gemileri için İstanbul Boğazı'nda serbest geçiş hakkı elde edecekti. Rusya, yakın bir zamanda Balkanlar'da değişimlerin olabileceğini

öngörüyordu. Bu durumda Berlin Antlaşması'nın revize edilmesi gerekecekse, Rusya'nın amacı, Avusturya-Macaristan gibi aynı şekilde kendi çıkarlarını elde etmek olacaktı.

Daha önce Rus Dışişleri Bakanı İzvolski, 3 Şubat 1908'deki Bakanlar Kurulu toplantısında Balkanlar bölgesinin durumu hakkında bilgi vermiş ve Bakanlar Kurulu'na yakın gelecekte meydana gelebilecek olaylar karşısında Türk sorununu tartışma fırsatı vermişti, ancak Rusya yine de Bakanlar Kurulu'ndan büyük bir gücün prestijini korumak için aktif bir politika mı yoksa çekingen bir politika mı benimseyeceğine karar vermesini istemişti. Savaş ve Donanma Bakanları askeri durumun aktif bir politikaya izin vermediğini belirtirken, Maliye Bakanı ve Başbakan mali nedenler ve ülkedeki devrimci hareketlerin tehlikesi nedeniyle temkinli bir dış politika sürdürülmesi gerektiğini vurguladı. İzvolski'nin şahsen istediği aktif politikaya karşı çıktı ve en azından birkaç yıl için kendine hâkim olmanın gerekli olduğuna karar verdi (Moskova Hükûmeti baskısı, İstanbul ve Boğazlar, Cilt 1, s. 8 ve devamı).

Rusya'nın hareket edemediğini gören Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Ahrenthal, Bosna Hersek'i ilhak etmek için Jön Türkler'in devriminden yararlanmaya karar verdi. İki eyaletin ilhakının, İmparator Franz Joseph'in evliliğinin altın yıldönümü anısına yapılacağı iddia ediliyordu. Kabine arasında ilhakın nasıl ve ne zaman gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda anlaşmazlık vardı. İlhaktan önce Dışişleri Bakanı Ahrenthal'in Selanik'teki Jön Türklerin Merkez Komitesi üyelerine, Türkiye bir anayasa yayınladığı sürece Avusturya-Macaristan anayasasını her iki Bosna-Hersek eyaletinde de uygulamaya koyma niyetini bildirmiş olması özellikle dikkat çekicidir.

Jön Türkler buna o kadar büyük bir saygısızlıkla karşılık verdiler ki, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı görünüşte ilhakı hızlandıracak bir pozisyona geldi ve 18 Ağustos 1908'de Bakanlar Kurulu, Avusturya-Macaristan egemenliğinin bir uygulaması olarak iki vilayetin ilhakını prensipte kabul etti. Ancak Ahrenthal burada ciddi bir hata yaptı. Akit devletlerin rızası olmadan Berlin Antlaşması'nın hükümlerini değiştirdi ve böylece Avusturya-Macaristan'ın prestijine ciddi zarar verdi.

Aslında Avusturya İmparatoru Franz Joseph, 13 Ağustos'ta Ischgl şehrinde Kral Edward VII ile görüştüğünde, iki devletin ilhakından hiç bahsetmedi. Nitekim ertesi gün Avusturya-Macaristan'ın ilhaka hazırlandığı haberi geldiğinde VII. Edward buna inanmadı bile. Rus Dışişleri Bakanı İzvolski, 26 Ağustos'ta Marienbad'da aynı haberi duyduğunda, Avusturya-Macaristan'ın bugünlerde böyle bir maceraya atılmayacağını söyleyecek kadar gerçek dışı olduğunu düşünüyordu. Elbette ne Fransa ne de İtalya konuyla ilgili ayrıntılı raporlar almamıştı.

Ahrenthal, 27 Ağustos tarihli bir mektupla Rus Hükûmeti'ne, çevredeki durumun yakında Bosna'nın ilhakını zorunlu kılabileceğini, ancak Avusturya-Macaristan'ın bu konuda Rusya'nın dostça desteğini istediğini bildirdi. Bu durumda Avusturya-Macaristan, Novi Pazar'daki muhafızlarını geri çekeceğini ve aynı zamanda Rusya'nın Boğazlardan geçişle ilgili isteklerini kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi (Alman diplomatik notu-Brandenburg kitabı, s. 351).

İzvolski bunu son derece önemli gördü ve hemen Ahrenthal ile bir görüşme ayarladı. 16 Eylül'de Moravya'daki Buchlau Kalesi'nde Rus ve Avusturyalı devlet adamları arasında bir görüşme gerçekleşti.

Bu toplantının içeriği diplomatik belgelere göre aşağıdaki şekilde özetlenebilir. Ahrenthal, iki eyaletin ilhakı durumunda Avusturya-Macaristan'ın Novi Pazar'dan çekileceğini ve etki alanını Selanik yönünde genişletmekten vazgeçeceğini belirtti. Buna karşılık İzvolski, Boğaz geçişi meselesinin çözülmesi şartıyla iki eyaletin ilhakına izin vereceğini söyledi, ancak Ahrenthal daha sonra şunları söyledi.

“Rus savaş gemilerinin İstanbul'dan aralıklarla teker teker geçmesine itirazımız yok.” İki bakan ayrıca Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve Girit'in nereye ait olacağı gibi diğer önemli konularda da görüş alışverişinde bulundular, ancak bunlar bu konuyla ilgili olmadığı için burada yer almayacaktır.

İki vilayetin ilhakının zamanlaması konusunda iki taraf arasında ne kadar tartışma yaşandığı net değil. Ahrenthal'e göre, İzvolski ilhakın 8 Ekim'de, Senato'nun açılışından önce gerçekleştirileceğini ve Avusturya-Macaristan'ın ilhakının ancak iki ülke arasındaki anlaşmanın yazılı olarak müzakere edilmesinden sonra gerçekleşeceğine inandığını belirtmiştir. Bununla birlikte, Ahrenthal'in en azından ilhakın Rusya'nın rızasıyla serbestçe gerçekleştirilebileceğine inandığı açıktır. Bu durum, Marki Bülow'a gönderilen 26 Eylül tarihli bir mektupla kanıtlanmaktadır. “Bu konuda Rusya ile anlaşmaya vardıktan sonra, Bosna'yı ilhak etmek ve Novi Pazar'ı terk etmek için Çar'ın imparatorluk onayını aldım.”

Her hâlükârda, Avusturya-Macaristan istikrarlı bir şekilde ilhak için hazırlanırken, İzvolski geride bırakılıyor ve sorunun anahtarı İngilizlerin elinde olduğu sürece durum açıklığa kavuşturulamıyordu.

2: Boğaz Geçişi Sorununun Patlak Vermesi

İzvolski, Buchlau görüşmesinden sonra ayrıldı çünkü ilhakın uygulanmasından önce önlem almak için yeterli zaman olduğuna inandığı için orayı terk etti. Rusların amacıysa Boğazlardan geçiş sorununu Rus tarafı lehine çevirmektir.

Eleştirmenler İzvolski'nin Ahrenthal'in yazısına inanarak zaman kaybetmesini affedilmez bir düşüncesizlik olarak nitelendirirken, Rus Dışişleri Bakanı müttefikleri Fransa ve İngiltere'yi Buchlovice görüşmesinden haberdar etmedi ve üç hafta içinde Paris ve Londra'yı ziyaret etmek için fırsat kollamaya karar verdi. Bir Avusturya gazetesinin ifadesiyle, “Her iki ülkeden siyasetçiler görüşmenin sonucundan memnun kaldılar ve kendi gerekli planlarını yapmaya koyuldular. İzvolski boş zamanlarında seyahat etti ve İtalya İmparatoru ve Dışişleri Bakanı ile görüşmek üzere İtalya'da bir hafta geçirerek 3 Ekim'de Paris'e vardı. Bu süre zarfında Ahrenthal planlarının uygulanmasını tüm hızıyla devam ettirdi: İmparator Franz Joseph'in 5 Ekim tarihli fermanı Avrupa'nın büyük dikkatini çekti ve iki devletin ilhakı oldubitti şeklinde ortaya çıktı.” (1 Ekim 1908. Lundshau, Avusturya).

Ahrental ilhak için önceden haber verileceğine söz vermişti. Ancak bu ön bildiri İzvolski 3 Ekim'de Paris'e geldiğinde özel mesaj olarak aldı.

1 ve 2 Ekim'de Avusturya-Macaristan Hükûmeti Fransa, İtalya, İngiltere ve Almanya'ya 6 Ekim tarihinde iki eyaletin ilhak edileceğine dair bildiri gönderilmesi için yurtdışındaki elçiliklerine talimat vermişti.

O dönemde Rus tarafı Boğaz geçişi konusunda yeterli hazırlıkları tamamlamamıştı. Elbette Avusturya-Macaristan örneğini takip etmek ve Rusya'nın niyetlerini tek taraflı olarak belirtmek imkânsız değildi, ancak maceracı diplomatik önlemler Rusya'yı büyük resimde dezavantaja sokmuş olmalıydı. Rusya'nın savaş gemilerini Boğaz'a sokması konusunda, hem Almanya hem de Avusturya prensipte bundan yanaydı ve iki devletin ilhakı davasını tümüyle kaybeden İzvolski, Ekim başında aciliyet duygusuyla İngiltere'ye gitti. Dışişleri Bakanı Edward Grey ile görüştü ve ilhak meselesinin bedeli olarak Boğazlarda savaş gemilerini yasaklayan maddenin kaldırılacağı, böylece en azından Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin hem savaş hem de barış zamanında serbestçe geçebileceği umudunu dile getirdi.

İngiltere'nin bu konudaki niyetleri, Dışişleri Bakanı Grey'in 12 Ekim 1908 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'na gönderdiği bir memorandumda ifade edilmiştir. Boğazlar tüm ulusların savaş gemilerine açılırsa, bu durum Rusya'nın aleyhine olacaktır. Ancak sadece Rusya'ya geçiş özgürlüğü tanırsak, bu çok orantısız bir önlem olur (*it seems to me too one-sided*) (Lord Grey, Cilt 1, s. 179).

İzvolski'nin sorusuna cevaben Dışişleri Bakanı Gray aşağıdaki gözlemlerde bulundu. İngiliz Kabinesi'nin görüşüne göre, Rusya'nın diğer devletlerin rızası olmadan mevcut anlaşmaların bazı bölümlerini tek taraflı olarak feshederek savaş gemilerini Boğaz'dan geçirme kararının İngiliz kamuoyu tarafından onaylanıp onaylanmayacağı şüphelidir. Bu nedenle ise iki ülke arasındaki karşılıklı güveni güçlendirerek başlamak gerekiyor. Rusya, Türkiye'ye yardım etmek için Almanya-Avusturya'nın baskısını önlemek istiyorsa, Rusya tarafından herhangi bir hamle yapılmaması daha iyi olacaktır.

İzvorski daha sonra buna karşı çok kaba bir şekilde bir şey söyledi. Korkarım ki, Rusya Boğazlar sorununu kendi istekleri doğrultusunda çözmeye çalıştığında, İngiltere buna karşı çıkar ve bu karşı çıkış nedeniyle bir çözüme ulaşılamazsa, bunun gelecekte hesaplanamaz sonuçları olacaktır. Grey, geçici bir antlaşmanın kolay olacağını, ancak bu antlaşmayla çok büyük zorluklar yaşanacağını ima etti. Rus Dışişleri Bakanı, İngiltere'nin bu mesajı kendi Hükûmeti'ne ret olarak iletebileceğini hatırlattı. İngiltere tekrar düşünme sözü verdi ve görüşmeyi geçici olarak sonlandırdı ancak 14 Ekim'de Grey, Rusya'nın bu konuda Türkiye ile görüşmesi ve rızasını alması hâlinde bunun İngiltere için bir sakınca olmayacağı sözünü verdi (Lord Grey, Cilt 1, s. 180-181). Bu, İzvolski'nin umutsuz mücadelesi ve tek kaçış yoluydu. Çünkü üç ülke -İngiltere, Fransa ve Rusya-ortaklaşa baskı uygulasa bile Türkiye'nin Rusya'nın isteklerini karşılayacak şartları kabul edeceği şüpheliydi.

İzvolski, “Şu an İngiliz-Rus ilişkileri için en tehlikeli dönem. Rusya'daki ilericiler İngiltere ile daha yakın ilişkilerden yanayken, muhafazakârlar buna karşı

çıkıyor.” dedi. Grey de kendisi için de zamanın son derece kritik olduğunu kabul ederek yanıt verdi. Ancak İngilizlerin Rusya ile iş birliği yapmaya istekli olduğunu söyledi. Rusya Dışişleri Bakanı, Rusya’nın İstanbul’u işgal etmek gibi bir niyeti olmadığını yineledi. Bunun nedeninin Cebelitarık gibi İstanbul’u da ele geçiremeyecek olması olduğunu sözlerine ekledi. İngiliz Hükûmeti bu nedenle görüşünü bir memorandum hâline getirmiş ve İzvolski’ye şöyle bildirmiştir. *He (Isvolsky) was partially through not completely Pacified, and the question of the Straits was for the time allowed at rest. (O (İsvolsky) tamamen olmasa da kısmen pasifize edildi ve Boğazlar sorunu bir süreliğine dinlenmeye bırakıldı.)* (Lord Grey, Cilt 1, s. 186).

İngiliz Hükûmeti tarafından Rusya Dışişleri Bakanı’na gönderilen 14 Ekim tarihli memorandum, İngiltere’nin o dönemdeki görüşlerini açıkça ortaya koymaktadır. Boğazlar meselesi ile önemli bir ilgisi olduğu için burada tam olarak yer verilmiştir.

“His Majesty’s Government agree that the opening of the Straits is fair and reasonable, and in principle they will not oppose it.

In the proposal made was that the Straits should be open on terms of perfect equality to all, the proposal would be one to which no exception could be taken.

The difficulty arises from the proposal to give Russia and the riverain Powers an exclusive, though limited, right. His Majesty’s Government cannot but feel that the time is very inopportune for securing general assent to such an arrangement.

Feeling in England has very much resented the action of Austria; it would be greatly disappointed if Russia, after protesting against Austrian action, apparently used the occasion to secure an advantage for herself which had any appearance of prejudice to the position of Turkey, or altered the "status quo" to the disadvantage of others.

If, on the other hand, there is cordial co-operation between Russia and England to overcome present difficulties on disinterested lines, the good effect on public opinion here would be very marked and would predispose it to a change about the Straits in a sense favourable to Russia.

His Majesty’s Government, agreeing in principle that some opening of the Straits is reasonable, cannot refuse to discuss the question.

They feel that a purely one-sided arrangement, which would give the Black Sea Powers in time of war the advantage of having the whole of the Black Sea as an inviolable harbour from which cruisers and commerce destroyers could issue and retire at will, free from pursuit by a belligerent, is not one for which public opinion in England is prepared or which it could be induced to accept.

Any arrangement, therefore, must be one which, while giving Russia and the riverain Powers egress at all times under some such limited conditions as Monsieur Isvolsky has indicated and securing them from menace or the establishment of foreign naval powers in the Black Sea in time of peace, would yet contain such an element of reciprocity as would, in the eventuality of war, place belligerents on an equal footing with regard to the passage of the Straits.

His Majesty's Government would further observe that the consent of Turkey would be a necessary preliminary to any proposal. To put pressure upon Turkey at this moment to make an arrangement which she might regard, however unreasonably, as a menace to her interests would defeat what we believe is the joint object of England and Russia, viz: to prevent the overthrow of the present Turkish Government, and the confusion and anarchy which would probably result."

"Majestelerinin Hükûmeti, Boğazların açılmasının adil ve makul olduğu konusunda hemfikirdir ve ilke olarak buna karşı çıkmayacaktır.

Yapılan öneri, Boğazların herkes için tam bir eşitlik koşuluyla açılması yönünde olsaydı, bu öneri hiçbir istisnanın kabul edilemeyeceği bir öneri olurdu.

Güçlük, Rusya'ya ve Karadeniz'e kıyası olan devletlere sınırlı da olsa münhasır bir hak tanınması önerisinden kaynaklanmaktadır. Majestelerinin Hükûmeti, böyle bir düzenlemeye genel onay sağlamak için zamanın çok uygun olmadığını düşünmektedir.

İngilizler Avusturya'nın hareketine çok kızmıştır. Avusturya'nın eylemini protesto eden Rusya, bu fırsatı kendi çıkarlarını korumak için kullandı. Bunun sonucunda da Türkiye'ye zarar verdi. Diğer ülkenin aleyhine olan bu tür durumdan faydalanarak mevcut durumu değiştirmeye çalışan Rusya'nın bu davranışı, özellikle İngiltere'yi hayal kırıklığına uğrattı.

Öte yandan, Rusya ve İngiltere arasında mevcut güçlüklerin üstesinden gelinmesi için çıkar gözetmeyen samimi bir iş birliği söz konusudur ve buradaki kamuoyu üzerindeki iyi etkisi çok belirgin olacak ve Boğazlar konusunda Rusya'nın lehine bir değişikliği zemin hazırlayacaktır.

Majestelerinin Hükûmeti, Boğazların bir miktar açılmasının makul olduğunu ilke olarak kabul etmekle birlikte, bu sorunu görüşmeyi reddedemez.

Savaş zamanında Karadeniz Güçlerine, kruvazörlerin ve ticaret muhriplerinin savaşan tarafın takibine uğramadan istedikleri zaman çıkıp geri çekilebilecekleri dokunulmaz bir liman olarak Karadeniz'in tamamına sahip olma avantajını verecek olan tamamen tek taraflı bir düzenlemenin, İngiltere'deki kamuoyunun hazır olduğu ya da kabul etmeye ikna edilebileceği bir düzenleme olmadığını düşünmektedirler.

Dolayısıyla anlaşmanın içeriği, Rusya ve Karadeniz'e kıyası olan devletlerin filolarının, Bay Izvolsky'nin sunduğu gibi kısıtlayıcı koşullar altında geçişine izin vermektir. Barış zamanında yabancı askeri güçlerin Karadeniz'i tehdit etmesi ya da Karadeniz'e girmesi engellenmeli, savaş zamanında ise müteakibliyet hükümleri içermeli ve savaşan tarafları Boğazlardan geçiş konusunda eşit konuma getirmeliydi.

İngiltere Hükûmeti, yeni tekliflerin Türkiye tarafından kabul edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bugün Türkiye'ye, (herhangi bir nedenle ya da nedensiz) çıkarlarına zarar verecek bir anlaşma imzalaması için baskı yapmak, İngiltere ve Rusya'nın ortak hedeflerine zarar verecektir. Ortak hedef, mevcut Türk Hükûmeti'nin devrilmesini ve bunun sonucunda ortaya çıkabilecek kaos ve anarşiyi önlemektir (İngiliz Hükûmeti Resmî Belgeleri, Cilt 5, s. 441)."

İtalya'nın Boğazlar konusundaki tutumuna da bakmak gerekir. İtalyan Dışişleri Bakanı Eylöl sonunda İzvolski ile görüştüğünde, İtalya'nın Trablus üzerindeki hakları karşılığında Rusya'nın taleplerini kabul etti. Bu görüşme, ertesi Ekim ayında Nikolay II ile İtalya İmparatoru arasında yapılan bir toplantı sırasında bu bir antlaşmaya dönüştürüldü. Racconigi Antlaşması (24 Ekim) olarak bilinen bu anlaşma ile hem Rusya hem de İtalya aşağıdaki hususları taahhüt etmişlerdir.

1. Her iki ülke de Balkanlar'daki statükoyu korumayı taahhüt eder.
2. Gelecekteki değişiklikler durumunda, Balkan milliyetçiliğini destekleyecek ve yabancı hakimiyetini dışlayacaklardır.
3. Her iki ülke, önceki dönemin hedeflerine aykırı tüm eylemlere karşı ortak hareket etmeyi taahhüt eder. Ortak eylem, daha sonraki bir tarihte kararlaştırılacak diplomatik ve diğer tüm önlemleri içerir.
4. Taraflar, üçüncü ülkelerle mevcut anlaşmalar dışında yeni anlaşmalar akdederken birbirlerini dışlamamalıdır.
5. Rusya, İtalya'nın Trablusgarp ve Sirenayka'teki çıkarlarını olumlu bir şekilde değerlendirmeli ve İtalya da aynı şekilde Rusya'nın Boğazlar meselesindeki çıkarlarını dikkate almalıdır (Stieve-Sohrftwechsel Iswolske, II, s. 363).

Bu taahhüt açıkça Avusturya'nın güneye doğru genişlemesine karşı koymak için verilmişti ve daha sonra değinecek olan Balkan Paktı ile aynı amacı taşıyordu.

(Not: Racconigi Antlaşması'nın amacı, İtalya ve Balkan devletlerini Avusturya'dan tamamen ayırarak Avusturya-Macaristan'ı Balkanlar'da Rusya açısından izole etmektir. İtalya açısından ise Avusturya'nın Balkanlar'da üstün bir güç oluşturmamasını ve aynı zamanda Afrika'da sömürgeler edinmesini engellemektir. Almanya ve Avusturya, Racconigi Konferansı konusunda endişeliydi ve İtalya'yı bağlamak amacıyla Avusturya ve İtalya arasında bir antlaşma yapmayı planlıyorlardı. Antlaşma taslağı (1), Avusturya-Macaristan'ın koşullardaki bir değişiklik sonucu Novi Pazar'ı geçici ya da kalıcı olarak işgal etmesi durumunda, İtalya'ya önceden danışmasını ve bunun için makul bir tazminat ödemesine izin verilmesini öngörüyordu. (2) Her iki taraf da tamamen eşit koşullarda katılmadıkça, üçüncü ülkelerle Balkan sorunlarına ilişkin anlaşmalar yapmamak. (3) Her iki ülkenin de üçüncü bir devletten müdahale etmeme ilkesini ihlal eden veya Türk toprakları, Adriyatik Denizi ve Ege kıyı bölgelerinin statükosunu değiştirmeyi amaçlayan bir teklif almaları hâlinde diğer tarafı doğrudan bilgilendirmesi gerekiyordu, ancak Avusturya-Macaristan tarafından bir değişiklik önerildi, ancak karara bağlanmadan önce Racconigi Antlaşması yapıldı. Racconigi Antlaşması ve Avusturya-İtalya arasındaki taslak anlaşma, Avusturya'nın iki vilayetinin ilhakı için tamamen uyumsuz ilkeler ortaya koyuyordu. Buna rağmen Avusturya-İtalya Antlaşması 30 Kasım 1909 tarihinde imzalanmıştır. İngiliz ve Fransızlar da Racconigi Antlaşması'nın içeriğinden haberdar edildi ve onayladı, dolayısıyla dört ülke -İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya- arasında Yakın Doğu'ya ilişkin anlaşmanın fiilen bu noktadan itibaren başladığı söylenebilir. İtalya'nın Almanya ve Avusturya ile ittifaktan

uzaklaşma eğilimi giderek daha belirgin hâle geldi ve bu da tüm Avrupa'daki siyasi durum üzerinde büyük bir etki yarattı (Brandenburg, s. 355-356).

İzvorski Londra'dan Berlin'e geldi, ancak hem İmparator hem de Bakanları yaz tatilinde olduğu için sadece Sırbistan Dışişleri Bakanı ile görüştü. Bu görüşmede Rusya'nın iki vilayetin ilhakını tanımayacağını, Avusturya'nın aptalca politikasına misilleme yapılacağı zamanın geleceğini ve Rusya'nın Uzak Doğu sorunlarını geride bırakıp gücünü yeniden Avrupa yönünde kullanması gerektiğini belirtti. Ancak şu anda Rusya'nın hem diploması hem de savunma alanındaki hazırlıksızlığı nedeniyle savaşa mümkün olduğunca girmek istemediğini açıkladı (Sırbistan Dışişleri Bakanı'nın 24 Ekim tarihli raporu-Brandenburg, s. 320).

Almanya'nın Bosna meselesine yaklaşımı son derece ilginçti: Ahrenthal'ın Eylül sonundaki tebligatı Berlin'e ulaştığında İmparator Wilhelm Rominten'de, Bülow Northerty'de ve Dışişleri Bakanı Schön de sekreterlik yaptığı Berchtesgarden'deydi, dolayısıyla tavrını hemen belirleyemedi.

Alman İmparatoru 6 Ekim'de ülkeyi ilhak etme kararını duydu ve bu onu kötü bir ruh hâline soktu. Sadece bu da değil, Başbakan ile Kayzer arasında bu konuda çok büyük bir görüş ayrılığı vardı. İmparator, Avusturya-Macaristan'ın eylemini Türklere karşı bir yağma olarak nitelendiriyor, böylece Türkler Orta Avrupa İmparatorluğu'ndan şüphe duymaya başladı. Bu ise sadece İngiltere'ye fayda sağlıyordu. Hatta Avusturya-Macaristan'ın bizi utanmadan kandırdığını söyleyecek kadar ileri gitti (Lord Bülow'dan İmparator'a rapor, 5 Ekim, Kayser'in buna ek notuyla birlikte-Brandenburg, s. 321).

Kayser bunun Türkiye'nin bölünmesine yol açacağından korktu ve "Bir Türk müttefiki olarak kişisel olarak duygularım incindi." dedi ve Almanya'nın son 20 yıldır Türkiye'ye yönelik iyi niyet politikasının Avusturya-Macaristan tarafından tehlikeye atıldığını yazdı.

Buna karşılık Başbakan Bülow tamamen farklı bir görüşe sahipti. Avusturya-Macaristan'a Yakın Doğu'da koşulsuz destek verilmesinin, özellikle İtalya'nın giderek artan şüphe uyandırıcı tutumu ve İngiltere'nin Rusya ve Fransa'ya yaklaşma eğilimi göz önüne alındığında, Alman-Avusturya ittifakı için bir gereklilik olduğuna inanıyordu. Bu inançtan yola çıkarak, bir yandan Kayzer'e bu politikayı izlemesini tavsiye ederken, diğer yandan da politikayı belirlemek ve tutum birliği amacıyla yurtdışındaki Elçilerine talimatlar verdi (Bülow'dan Dışişleri Bakanlığı'na 3 ve 5 Ekim tarihli talimat-Brandenburg, s. 321). Bülow, iki eyaletin ilhakının sonucu konusunda iyimserdi ve sonuçta savaş tehlikesi olmayacağını, Türkiye'nin başka şekillerde telafi edileceğini ve Avusturya-Macaristan'a mümkün olduğunca Alman desteği sözünü verdi.

3: Saraybosna Suikastının Bilançosu

İki eyaletin ilhak haberi 6 Ekim'de Avusturya-Macaristan'a ulaştığında sevinçle karşılandı, ancak Rusya'nın yanı sıra İngiltere, Fransa ve İtalya hoşnutsuzluk duygularını bastıramadı. Avusturya-Macaristan istedikleri sonuca ulaşan diplomasislerinden sonucundan memnuniyet duymaktan kendini alamadı. Ahrenthal bir gecede Avusturya'nın Bismarck'ı olarak tanınmaya başladı.

Rusya’da, ilhak haberleri basına ulaştıkça, Avusturya-Macaristan karşıtı duygular arttı ve halk İzvolski’nin bir kez daha Ahrenthal tarafından kandırıldığına inandı. Rus Dışişleri Bakanı, Buchlau Konferansı’nın başarısızlığını telafi etmek için Paris ve Londra’yı ziyaret etti ve Berlin Antlaşması’nın gözden geçirilmesi ve Yakın Doğu için yeni konuların görüşülmesi için büyük güçlerin bir araya gelmesini savundu. Avusturya ve Almanya bu görüşe katılmadı ve toplantı gündeminin önceden netleştirilerek iki eyaletin ilhakının bir oldubitti olarak tekrar tartışılmaması şartıyla konferansa katılacaklarını ima ettiler. İngiltere, Fransa ile birlikte konferansın yapılmasını desteklediğini ifade etti, ancak Türkiye’deki iç politik çalkantılar Türkiye Boğazlar meselesini tartışmak istemedi.

Sırbistan içindeki kamuoyu son derece gergindi, savaş bekleniyordu ve Avusturya-Rusya ile ilişkiler giderek zorlaşıyordu. Her iki ülke de birliklerinin bir kısmının seferber edilmesi emrini vermeye başladı. Avusturya-Macaristan derhâl Bosna-Hersek’e asker çıkardı ve güney Macaristan, Hırvatistan ve Slovenya’da askerlerini topladı. Kuzeyde ise Alman birlikleri harekete geçerek Rusya’ya karşı koymaya hazırlandı ve Rusya’nın tutumuna bağlı olarak savaşın kaçınılmaz olduğu bir aşamaya gelindi.

Jön Türkler, Avusturya-Macaristan mallarını boykot edeceğini duyurdu ve gerçekten bu ticari işlemleri durdurdu. İki devletin ilhakı İngiltere ve Rusya’nın tepkisini çekti, Türkiye’nin tavrını sertleştirdi ve Sırbistan’ı öfkelendirdi. Bu nedenle Türkiye’nin Sırbistan ile ittifak yapma olasılığı bile doğdu.

Ancak ilhak olayının yaşandığı dönemde Almanlar, Avusturya-Macaristan’ın Almanya’ya yaklaşımından memnun değildi. Başlangıçta Dışişleri Bakanı Ahrenthal Berlin’de sevilmiyordu çünkü Berlin’den bağımsız bir politika izlemeye çalıştığından şüpheleniliyordu. İki eyaletin ilhakı konusunda ise kararını Almanya’ya ancak son anda bildirmişti. Alman Başbakanı Bülow, Avusturya-Macaristan’ın tutumundan duyduğu hoşnutsuzluk nedeniyle birkaç hafta boyunca ne yapacağına karar veremedi.

Dışişleri Bakanlığı’nın akıl adamı olarak bilinen Von Holstein’in araya girmesi sonucu Avusturya-Macaristan ile ittifakı sürdürmek için bu konuya bir fedakârlık olarak buna sıcak baktığı bildirilmektedir (Stiede, Habsburgdom, s. 261). Ahrenthal, Almanya’nın Avusturya-Macaristan’ı desteklemekten başka seçeneği olmadığını en başından beri farkında olduğu için Almanya’ya boyun eğmemiştir.

Üçlü Pakt’ın bir üyesi olan İtalya, Avusturya-Macaristan’ın Balkanlar’daki saldırgan politikasından rahatsız olmakla kalmayıp, İmparator Emanuele Rusya’ya yaklaşmayı bile planlıyordu. Bunun yerine, yukarıda da belirtildiği gibi Balkanlar’daki statükoyu korumayı tercih etti. 24 Aralık’ta Rus Dışişleri Bakanı, İngiltere, Fransa ve İtalya’nın Balkanlardaki statükoyu korumak için iş birliği yaptığını ve Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan’ın ortak çıkarlarını savunmak için birleşmeleri gerektiğini belirtti. Bakanlara göre, “Amacımız, Türkiye’nin de dâhil olduğu bu Güney Slav ülkelerini, ulusal ve ekonomik kalkınmalarını savunmak gibi ortak bir ideali gerçekleştirmek üzere birleştirmektir.”” ve Slav halklarının Türkiye’ye yakınlığı ilk bakışta hayal ürünü gibi görünebilir, ancak o zamanki

durum, Almanya-Avusturya'nın baskısı Jön Türkleri Slavlarla ittifaka yaklaştırmıştır.

1909'un başında Avusturya-Rusya ilişkileri o kadar gergindi ki, bir Avrupa savaşının patlak vermesi asılsız söylenti gibi görünmüyordu. Bununla birlikte, Fransa'daki durum Rusya'nın savaşa kadar desteklenemeyeceği şekildeydi. Rusya da Rus-Japon Savaşı'ndan yeni çıkmış ve hâlâ yorgundu. O sırada Avusturya-Almanya ile savaşıma hazır değildi. Bununla birlikte, İngiliz Bannerman kabinesinin Rusya ve Fransa'ya katılması pek olası değildi ve İtalya Messina felaketiyle uğraşmakla o kadar meşguldü ki dış savaşlara ayıracak zamanı yoktu ve Romanya ve Bulgaristan bile Avusturya'ya meylediyordu. Yukarıdaki oluşumlar sakın bir şekilde değerlendirildiğinde, Rusya ve Sırbistan'ın hangi önlemleri alması gerektiği açıktı. Rusya, Aralık 1908'de Boğazlar meselesini bir sonraki güçler toplantısında tartışmamaya karar vermişti ve Rus Dışişleri Bakanı Stolipin, Rusya'nın Boğazlarda seyredebilecek bir filosu olmadığı için sorunu hemen çözmeye gerek olmadığını bile söylemişti. Ancak, İzvolski ve Ahrenthal'in kişisel husumeti ve gazeteler arasındaki tartışmalar iki ülke arasındaki atmosferi sürekli olarak bozdu.

23 Mart 1909'da Almanya'nın Rusya Büyükelçisi Pourtales, Rus Dışişleri Bakanı'nı ziyaret ederek, Rusya'nın iki eyaletin ilhakını kayıtsız şartsız tanımaması hâlinde, Almanya'nın bir ittifak işareti olarak Avusturya'yı sonuna kadar desteklemekten başka çaresi kalmayacağını belirterek Rusya'nın cevabını istedi. Rus Hükûmeti aynı yılın şubat ayında Bosna davası için askerlerine başvurmamaya karar verdiğinden, Dışişleri Bakanı İzvolski ertesi gün Avusturya-Macaristan ve Türkiye arasındaki anlaşmaya derhâl yanıt verdi. Rusya'nın rızası istenirse, Berlin Antlaşması'nın 25. maddesinin (Bosna Hersek'teki iki eyaletle ilgili) yürürlükten kaldırılmasına koşulsuz destek vereceğine dair resmi bir açıklama yapması gerektiği cevabını verdi (25 Mart, Pourtales telgraf) (İngiliz Hükûmeti Resmî Belgeleri, Cilt 5, s. 731, 732). Ertesi gün, 25 Mart'ta, Ahrenthal Alman Hükûmeti'ne desteği için teşekkür etti; bu, Ahrenthal'in Alman desteği için minnettarlığını ifade ettiği tek kayıttır.

Böylece, iki eyaletin ilhak davaları bir şekilde çözülmüş oldu. İlhak davası Rusya için Balkanlar'da ciddi bir prestij kaybına neden olurken, Boğazlar konusunda da İngiltere'nin rızasını alamadı.

Ulusal ve uluslararası koşullar savaşı imkânsız kıldığı için iki eyaletin ilhakına katlanmak zorunda kalan Rus Hükûmeti için bu büyük bir aşağılanmaydı. O dönemde bir Alman deniz subayının ülkesine çektiği telgrafında yazdığı gibi Rusya askeri hazırlıklarını tamamlayınca muhakkak Almanya ve Avusturya'ya saldıracağına dair tahmin (Von Hinze, 1 Nisan raporu) Rusya'nın durumunu yeterince yansıtıyordu.

Bosna hadisesinin genel bir değerlendirmesi yapılırsa, sonuçta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu lehine mi oldu sorusu ortaya çıkmaktadır. Elbette ki, Ahrenthal Rusya'yı boyun eğdirdi ve Türkiye ile Sırbistan'a tavizler aldı ve bu durumdan memnun oldu, ancak bunun sonucunda Türkiye, Rusya ve Sırbistan büyük kayıplar yaşamadı ve Avusturya da pratikte bir kazanç elde etmedi.

Rusya Dışışleri Bakanı, Buchlau'daki toplantıdan itibaren Rusya'nın savaşa başvurarak her iki eyaletin birleşmesini engellemeyi düşünmediğini açıkça belirtmişti. Avusturya-Macaristan, ilhak karşılığında Novi Pazar bölgesini terk etti ve Karadağ'a karşı haklarından (Berlin Antlaşması, madde 29) vazgeçti ve Türkiye'ye ise 57 milyon florin tazminat ödedi. Ancak, ordu seferberliği maliyeti ve Türkiye'nin boykotunun neden olduğu kayıplar da hesaba katılırsa, maddi kayıplar büyüktü. İlhak sonucunda elde edilen faydalar, sözde egemenliğin ötesine geçmedi. Önceden de her iki eyaletin sakinleri askerlik hizmeti ve vergi yükümlülüğü nedeniyle Avusturya'ya katkıda bulunuyordu; bu nedenle, Avusturya-Macaristan hiçbir asker veya artı gelir elde edemeden birleşme yoluyla herhangi bir ekonomik kazanç sağlayamadı. Tam tersine, her iki eyaletin birleşmesiyle, içindeki Alman ve Macar halkının sahip olduğu egemenliği, Slav halkları tarafından da talep edilmeye başlandı. Sırbistan aşırı bir aşağılanma yaşayarak, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı bir nefret hissi oluşmuş ve aynı zamanda Slav birliği ve Avusturya-Macaristan'ı yıkma hareketini daha da canlandırmıştır. Sırbistan sorunu çözülemedi ve sadece daha sonraki yıllara ertelendi. Bu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dış politikadaki bir başarısızlığı olarak da kabul edilebilir. Bu olay, İtalya ile aralarının açılmasına, Rusya ile aralarındaki uçurumu derinleştirmesine ve Fransa'nın endişe duymasına neden oldu. Bu durum, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın sebebi olmuştur.

1909 yılının 1 Nisan'ında Paris Büyükelçisi Nelidov tarafından ülkesine gönderilen rapor şöyledir: Alman-Avusturya gazeteleri dış politikadaki başarılarını ve Balkanlar'daki üstün güçlerini övüyorlar. Bunun sonucunda İngiliz-Fransız kamuoyu, Sırbistan ve Avusturya arasındaki anlaşmazlık gibi yine İngiliz-Fransız-Rus üçlüsü arasındaki yakın iş birliğini öneriyorlar. Avrupa politikasının geleceğini hayal eden çoğu gazete, Almanya ve Avusturya'nın büyük başarısını kabul ederken, İngiliz ve Fransızların Rusya ile iş birliği yaparak gelecekte gerektiğinde üçlü ittifakın (ancak bu durumda İtalya'nın ittifaktan ayrılacağı tahmin ediliyor) cesaret etmesine karşı çıkabileceğini söylüyor. Şu anda Almanya-Avusturya lehine yönelik olan politik dengenin koşullarının eski hâline gelebilmesi için silahlanmalarını sağlamak zorunda olduklarını belirtiyorlar.

Ayrıca, iki eyaletin ilhakının Rusya için ne kadar onur kırıcı olduğu, Rusya'nın İngiltere'ye gönderdiği Elçi Nicholson'ın o yılın 29 Mart'ında Dışışleri Bakanı Grey'e gönderdiği telgraftan da açıkça anlaşılmaktadır (Lord Grey'in "Twenty Five Years" adlı kitabı Cilt 1, s. 188-189).

Rusya'nın iki eyaletin ilhakıyla nasıl büyük bir onur kırıcılığına uğradığı ve bu yolla Rusya'nın Balkanlarda daha önce büyük fedakârlıklarla yerine getirdiği geleneksel rolünü terk ettiği şeklindeki görüş, genel olarak gazete sektöründeki toplumsal sınıflarda yaygın olarak kabul edilmektedir. Rusya siyasetini takip edenler, Rusya'nın iç ve dış işlerinde çeşitli zorluklarla karşılaştığını ve yabancı savaşlarda yenilgiye uğradığını biliyorlar, ancak hiçbir nedenle yabancı emirlere boyun eğmediği de bilinmektedir.

Yumuşak huylu Vikont Grey de bunu notlarında belirtmiştir. “1908 ve 1909 olaylarını anlatanlar, bu olaylarla 1914’te Büyük Savaş’ın patlak vermesiyle ortaya çıkan durum arasındaki çarpıcı benzerliği fark etmemiş olamazlar. Avusturya sorunu müttefiklerine tam olarak danışmadan çözmüştür. Bu gerçek 1914 yılında Lord Bülow ve Bettmann Horwetsch tarafından açıkça ifade edilmiştir. Rusya’nın bunun için kendisine meydan okuduğuna inanmıştı. Ancak 1908’de Rusya aşağılanmışlığını bir kenara bıraktı ve 1914’te savaşa karşılık verdi.”

O dönem Başbakan olan Poincaré’nin, Fransız Hükûmeti’nin Boğazlar konusunda Rusya ile prensipte anlaştığını ifade ederken, bunu tatmin edecek kadar açık taahhütlerde neden bulunmadığına dair açıklama, notlarında bulunabilir. Özetle, Fransız siyasetçinin o dönemdeki düşüncesi, Rusya’nın İstanbul ve Boğazlar konusunda Fransa’nın tam desteğini istemesi hâlinde, Fransa’nın da bunun karşılığında Alsace-Lorraine’in geri alınmasını isteyeceği yönündeydi. Dolayısıyla Alsace-Lorraine’in geri alınması konusunda Fransa, Rusya’nın Fransa’ya yardım edebileceği zaman geldiğinde Rusya’nın taleplerini kesin olarak desteklemeye kararlıydı (Poincaré, Le lendemain d’agadir, s. 33).

Profesör Brandenburg o dönemdeki Alman politikasını eleştirerek, Bülow’un önlemlerini kınamaktadır. Ona göre Almanya, Rusya’nın attığı adımları sessizce izleyebilir. Avusturya lehine öncülük ederek Rusya’yı aşağılanmış hissettirmek zorunda değildi. Bu önlem Batılı güçlere Almanya’nın kıtasal hegemonyasını kurmak için acele ettiğini hissettirdi ve zaten gergin olan Fransız-Alman ilişkilerini daha da kötüleştirdi. Açıkçası, Almanya’nın arabuluculuğu, müttefiki Avusturya’ya etkili bir destek ve duraklayan Rusya’ya geri çekilme bahanesi verdiği için Avrupa’da barışın korunmasına bir katkıydı. Ancak İzvolski’lerin uğradığı aşağılanma ve öfke, diğer tüm düşünceleri bir kenara itti ve Rus iktidar sınıfını Germen halklarıyla kesin bir savaşın kaçınılmaz olduğuna inandırdı.

Bu dönemde bile Rusya ve Almanya arasında iletişim için bir plan tasarlayan diplomatlar da yok değildi. Örneğin, dönemin Rusya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Charykov, 4 Mayıs 1909’da Çar Nikolay’a Almanya ile müzakerelerin temeli olarak aşağıdaki belgeyi sunmuştur (Muhtar Paşa, s. 218).

1. Bosna örneğinde de görüldüğü üzere, Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki çatışmayla ilgili olarak, bu türden yanlış anlamaların giderilmesi için çalışmak. Ancak, bunun Rusya ile Avusturya-Macaristan arasındaki ilişkileri bozmasına izin vermeyin.

2. Almanya’nın, Rusya ile Avusturya arasındaki 1897 Antlaşması’na katılması.

3. Almanya, Avusturya’nın topraklarını Balkanlar’da şu anda olduğundan daha fazla genişletmeyeceği taahhüdünü garanti etmelidir. Avusturya-Macaristan topraklarını genişletirse, Almanya Rus birliklerinin Avusturya-Macaristan topraklarına girse bile bir savaş nedeni olarak kabul etmeyecektir.

4. Almanya’nın Boğazlar konusunda Rusya’nın isteklerine aktif destek verme taahhüdü.

5. Almanya’nın Tuna ve Adriatik Demiryolları’nın inşasına destek vermesi.

6. Almanya'nın Rusya'nın İran'daki haklarını tanıması ve 1907 İngiliz-Rus Antlaşması'nı tanıması.

Gizli maddeler, İngiltere'nin Almanya'ya saldırması durumunda Rusya'nın tarafsız kalması.

İtalya, Fransa ve İngiltere'nin ilgili bölümleriyle ilgili olarak Antlaşmaya katılmaları.

Yukarıdaki fikirler, Rus ve Alman tarafları arasında müzakerelere geçilmeden unutuldu. Balkanlar'da Slavlar ve Cermenler arasındaki güç mücadelesi geçici uzlaşmalarla çözülemeyecek kadar ciddi bir hâl almaya başlamıştı. Bu durum İzvolski'nin 1909'da Sırbistan'a "Rus silahlanması tamamlandığında, Avusturya-Macaristan'la yarım kalan işi yeniden başlatacağız. Sırbistan için Avusturya ile savaşmak intihar olurdu. Şu anda niyetlerini gizlemenin ve daha sonraki bir tarihe hazırlanmanın zamanıdır." şeklindeki sözleri, çok uzak olmayan bir gelecekte bir savaş riski olsa bile Balkan sorununu çözüme niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ın Balkanlar'daki ulusal birliğini ve Bosna Hersek, Hırvatistan, Slovenya ve diğer eyaletlerin Sırbistan'a ilhak edilmesini kabul edeceği zaman, Avusturya-Macaristan'ın dağılacağı zamandır. Rusya'nın Balkanlar'daki Avusturya-Alman gücünü ortadan kaldırma ve Güney Slavları birleştirme planı, bir başka deyişle Avusturya-Macaristan'ı bölme planıydı. 1908'de iki eyaletin ilhak edildiğinde, sadece Rusya'nın yıllardır arzuladığı Boğazlardan serbest geçiş ilkesinin büyük güçler tarafından tanınmamasıyla kalmadı, aynı zamanda Almanya ve Avusturya'nın yönlendirmesiyle Avrupa'nın tamamının hareket etmesi, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, özellikle de Rusya'nın Balkanlar'daki prestijini de azalttı. Çeşitli kanıtlar, Rusya'nın, Boğaz bölgesini zamanında ele geçirme ve Avusturya-Macaristan'ı parçalama kararlılığının bu zamandan itibaren somutlaştırıldığını göstermektedir.

(Referanslar)

Yukarıda gösterilenlerin dışında;

British documents on the origins of the War. Vol.V. London, 1928.

Erich Brandenburg-From Bismark to the World War, London, 1927.

W. Steed-The Habsburg Monarchy, London, 1914.

Vicount Grey of Falladon-Twenty five years, London, 1924.

Constantinopoli i Prolivy Moscow, 1925.

Poincare-Le lendemain d'Agadir, Paris, 1928

Mukhtar Pacha-Turquie, ş'Allemagne et l'Europe, Paris, 1924.

Baron Taube-La politique Russe d'avant-guerre, Paris 1928.

R. Pinon-L'Europe et jeune Turquie, Paris, 1913.

12. Bölüm: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Boğaz Sorunu

1. Kısım: İtalya-Türkiye Savaşı ve Balkan Birliği

1: İtalya-Türkiye Savaşı

İtalya Üçlü Pakt'a katıldığı andan itibaren, ticaret ve sanayinin gelişmesi ve nüfusunun artmasıyla teşvik edilen kapitalist bir sömürge politikasını benimsemeye başladı. Akdeniz kıyıları ve Adriyatik Denizi'nin bu dönemde Roma Hükûmeti'nin ilgi odağı hâline gelmesi doğaldı. Böylece İtalya'nın Afrika'daki Trablusgarp'a olan ilgisi ve Balkanlar'daki ekonomik kalkınma planları, onu Türkiye ve Avusturya-Macaristan ile çıkar çatışmasına soktu.

Adriyatik'in doğu kıyısı, Orta Çağ'dan bu yana İtalyan gücünün yayıldığı bir bölge, Dalmaçya'dan Arnavutluk'a kadar geleneksel ilişkilerin olduğu bir toprak parçası olmuştur. İtalya'nın bu bölgeye yönelik gelişimi, Üçlü Pakt'ın varlığından bağımsız olarak Avusturya-Macaristan'dan duygusal olarak uzaklaştırmıştır. İlginç olan İtalyanların Balkan politikasının Rusya'ninkine benzemesidir. (Bkz. Bölüm 10, Kısım 3, Racconigi Paktı). İtalya için de Avusturya'nın güneye doğru topraklarını genişletme ve kendi ülkesinin doğusunda büyük bir imparatorluk kurma politikası büyük bir tehdit olmalıydı.

Akdeniz'in güney kıyıları zaten İngiliz-Fransız etkisi altındaydı ve 20. Yüzyılın başında İtalya'nın nüfuz edebileceği tek topraklar Trablusgarp ve Sirenakya'daki Türk topraklarıydı. Yüzyılın başında İtalyan Hükûmeti, Fas'taki çıkarları karşılığında Trablusgarp'ın işgali için Fransız Hükûmeti'nin rızasını ve Mısır sorunu karşılığında da İngiltere'nin onayını elde etmeyi başardı. Ardından Racconigi Antlaşması ile Rusya ile ve 1902 tarihli gizli antlaşma ile Almanya ve Avusturya ile bu konuda anlaşmaya varıldı.

Başlangıçta İtalya planlarını gerçekleştirmek için fırsat kollamaktaydı. Sultan Abdülhamid döneminde, Trablusgarp'ın İtalya'nın özel çıkarlarını imtiyazlar şeklinde tanımasının zor olmayacağı bekleniyordu, ancak 1908'de Jön Türklerin devrimi tüm planlarını değiştirdi. Milliyetçiliğin propagandasını yapan ve yabancı güçlerin sızmasına karşı çıkan İttihat ve Terakki Hükûmeti, İtalya'nın Trablusgarp'ta Türk makamlarının her türlü engeliyle karşılaşmasına neden oldu. Trablus saldırısının politikasını, İtalya'da kendisine yardımcı olan iki eski politikacı, Giolitti ve San Giuliano tarafından yürütülmüştür (Giolitti, *Memories de Ma Vie*, s. 203 ve devamı).

Avusturya'nın 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak etmesinin yanı sıra, Almanya'nın Akdeniz'deki faaliyetlerinin hız kesmediği ve Trablusgarp'a doğru ilerlemek üzere olduğuna dair işaretler vardı. 27 Eylül 1911'de İtalya, Trablusgarp'ı işgal edeceğini Türkiye'ye bildirdi ve onayını istedi. Saltanat Hükûmeti elbette bu talebin temelsiz olduğunu kabul ederek derhâl reddetti ve iki ülke aynı ayın 29'undan itibaren savaş durumuna girdi.

Trablusgarp Savaşı'nın başlamasıyla Yakın Doğu'nun şekli daha da kritik bir hâl aldı. Çünkü Balkan devletleri bu fırsatı Türkiye'ye karşı çıkma planlarını desteklemek için kullanıyorlardı ve Rusya'nın da buna verdiği destekle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü kaçınılmaz görünüyordu.

Türkiye 19. yüzyılın ortalarından beri Akdeniz'in güney kıyılarındaki topraklarını birer birer kaybediyordu. Fransızlar Cezayir ve Tunus'u, İngilizler Mısır ve Kıbrıs'ı, İtalyanlar da Trablusgarp'ı ele geçirerek Türkiye'yi Afrika kıtasından tamamen sildiler. Muhtar Paşa o zamanki durumu şöyle anlatıyor (Muhtar Paşa, s. 115 ve devamı).

Türk Hükûmeti her zamanki gibi şaşkınlığa uğradı ve yurtdışındaki Elçilerine bir telgraf ve bu güçlere bir muhtıra gönderdi, ancak bu güçlerin yanıtları tatmin edici değildi. Türk diplomatlarının asıl hatası, Avrupa'daki siyasi değişiklikleri ve planları incelememeleri ve sürekli gelişmelere dikkat etmemeleriydi. Dışişleri Bakanlığı ne personel ne de bütçe açısından hiçbir zaman yeterince iyi bir iş çıkaramadı. Örneğin İstihbarat Dairesi tamamen terk edilmişti. Türk-İtalyan Savaşı patlak verdiğinde, İttihat ve Terakki'nin konumu yalnız ve zorluklar içindeydi. Bu çıkmazdan kurtulmanın tek yolu, savaş yoluyla halkın kanını kaynatmak ve savaşı sonuna kadar savunmaktı. Ancak Girit'te olduğu gibi, vatandaşların çoğu hâlâ "Trablusgarp'ı savunun ya da ölün!" diye bağıryorlardı. Yalanlarla beslenen inandırıcı olmayan tutku, zavallı aptalların Osmanlı İmparatorluğu'nu karanlığa itiyordu.

Arabistan'da patlak veren isyanlar, Yunanlıların Akdeniz topraklarında isyan çıkarması ve son olarak Makedonya'nın izole edilmesiyle Türkiye'nin siyasi ve askeri konumu tehlikenin zirvesine ulaştı. Bu sırada Türkiye'nin diplomatik konumu da kritik bir kavşakta bulunuyordu. İtilaf devletleri tarafından da terk edildi ve Avusturya-Almanya ittifakı tarafından hafife alındı. Balkan devletleri bir fırsat kollamaktaydı. İtalya, operasyonlarının kapsamını giderek genişletti. Ege Denizi'ne donanmasını göndererek ve Türk Adalarını işgal etti.

İtalya ve Türkiye arasında savaşın patlak vermesi, Alman Kayser'in planlarında büyük bir tutarsızlığa neden oldu. Çünkü Almanya hem Avusturya hem de İtalya ile olan ittifakını zayıflatmak istemiyor, aynı zamanda Türkiye'yi ve onlarla birlikte olan Müslümanları kendi tarafına çekmek istiyordu. Bu savaşta Almanya'nın tavrı ne olursa olsun her zaman Roma'yı ya da İstanbul'u hüsrana uğratacak bir konumundaydı. Çok geçmeden Avusturya'nın dostane olmayan tutumu İtalya'da kamuoyunu kızdırttı ve bu sadece Üçlü Pakt'ın sonucunu dışarıdan şüpheli hâle getirmekle kalmadı, aynı zamanda Müslümanların bir bütün olarak Hristiyanlara karşı antipatisini de kızdırttı.

Trablusgarp Savaşı'nın Türkiye'yi daha da yıpratmış ve siyasi durumunu bozduğuna şüphe yoktu. İtalya savaşa 100.000'den fazla kara birliği gönderdi ve neredeyse bir yıl süren şiddetli çatışmaların ardından 18 Ekim 1912'de İsviçre'nin Ouchy kentinde Türkiye ile bir barış antlaşması imzaladı. Buna göre İtalya Trablusgarp'ı ilhak edecek, bunun için tazminat ödeyecek, Trablusgarp'taki Türk Sultanlığı'nın dini üstünlüğünü tanıyacak ve geçici bir garanti olarak On İki Ada'yı işgal edecekti.

Trablusgarp Savaşı, İtalya'nın Üçlü Pakt'tan ayrılarak itilaf devletleri tarafına yaklaşmasına neden olurken, aynı zamanda Balkan devletlerine büyük iç ve dış sorunların yaşandığı bir dönemde Türkiye'ye karşı bir ittifak kurma fırsatı verdi.

2: Balkan Birliği ve İtilaf Devletleri

Trablusgarp Savaşı'ndan dolayı Türkiye'nin zor duruma düşmesinden cesaret alan Balkan'daki Hristiyan devletleri, aralarında uzun süren kavgayı bir kenara bırakarak birleşti ve Türkiye ile savaşmak için hazırlıklara koyuldu.

Balkandaki Hristiyan devletler güçlerini topladıkça Türkiye'yi Avrupa'dan kovarak dindaşlar ve ırkdaşlarla birleşmeye çalışıyorlardı. Onların arasında çeşitli çıkar çatışmaları olduğu hâlde Türkiye'ye karşı ortak amaçları olduğu için birlik oldular. Ancak Atina, Sofya ve Belgrat'ta konuşulan Balkan Pakti fikri, Türkiye tarafından anlaşılmamıştır. 1909 yılında parlamentoda bir vekilin Balkan Pakti'na girme niyetini hükûmete sorduğunda, Balkan Pakti hakkında hiçbir şey bilmedikleri için açıklama yapamayacağı cevabı verilmişti. Bazı Türk gazeteler Balkan Pakti'na girilmesini teşvik ederek Avusturya'nın güneye ilerlemesine karşı koymak gerektiğini savunmuştu.

Balkan devletlerini federasyonlaştırma politikası Andrassy tarafından zaten düşünülmüştü. Onun fikri, Avusturya-Macaristan gücüne Balkanlar'da avantaj sağlamak için bir Doğu Avrupa gümrük birliği oluşturmaktı. Eğer Balkan devletleri ekonomik olarak Avusturya-Almanya gücünün altına girerse, siyasi olarak da onun hakimiyetine girmeleri kaçınılmazdı. Ancak Ahrenthal, Selanik Limanı'na yaklaşarak ve 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak ederek daha fazla toprak edinme politikasını benimsedi. Yine de, bir Balkan Birliği'nin daha sonra ve Avusturya-Macaristan yönetimi altında kurulması gerektiği argümanı Orta Avrupa İmparatorluğu'nda zaman zaman tekrarlandı: Ocak 1909'da Pan-Alman dergisi Esther Rundschau bu argümanı yayınladı ve kamuoyunun dikkatine sundu.

Rusya uzun yıllardır Balkanlar'daki Hristiyanların hamiliğini üstlendikleri için, plan sadece bu ülkeleri Alman ve Avusturya'nın hareketine karşı birleştirmek değil, aynı zamanda Türkiye'yi de bu zincire katmak ve Almanların Bağdat politikasını kontrol etmektir. Ancak Jön Türklerin Alman yanlısı politikası gün geçtikçe daha da önem kazanıyor, Alman subaylar hâlâ Türk ordusunu kontrol ediyor ve duruma göre İstanbul ve Boğazlar bölgesi Alman İmparatorluğu'nun isteği doğrultusunda işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. Bu nedenle Rusya, Alman gücünden kurtulmayı ve bu arada Türkiye'yi müttefik grubuna katmanın önemli olduğunu düşündü. İşte bu, Rusya, Balkan ittifakının gölge beyni olmanın ve yakınlaşma politikasının asıl sebebiydi (Mandelstam, s. 132 ve devamı).

Bu şekilde Avrupa devletlerinin piyonları gibi kullanılan Balkan Pakti'na katılmak Türkiye'nin hoşlanmadığı bir hareketti. Balkan Pakti'nın Avusturya-Macaristan'ın kontrolü altında olması tehlikeli bir durumdu. Bir de Türkiye sadece Balkan devletlerinden oluşan bir ittifaka katılmak istemiyordu. Birinci nedeni Balkan devletleri eskiden Türkiye'nin kontrolü altındaydı ve bunlarla eşit şartlarla katılmayı hazmedemiyordu. İkincisi ise mevcut Slav halkları Rusya'nın kıskırtmasıyla herhangi bir an Türkiye'ye saldırabileceği inanılıyordu. Bu yüzden Türkiye Balkan'daki Slav Halkıyla Avusturya-Macaristan'ı karşı karşıya getirerek kendisini korumasının yolunu aradı.

Ancak Türkiye'nin Balkan politikası her yerde antipatiye neden oldu. Girit'in ilhaki konusundaki gereksiz uzlaşmazlığı Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı kıskırttı. Adriyatik Denizi'ne açılan deniz ağzını kapatarak Sırbistan'ı daha da düşmanlaştırdı. Makedonya'daki baskı politikası sadece Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı antipatisini güçlendirmekle kalmadı, aynı zamanda Karadağ Kralı Nikola'nın Abdülhamid'e karşı barındırdığı şikâyetleri gizlemeyi de imkânsız hâle getirdi, böylece bu dört ülke planlamadığı hâlde Türkiye'ye karşı birleşti ve eğer fırsat olursa ona karşı son darbeyi vuracaklardı.

Nisan 1909'da Sırbistan Hükûmeti Bulgaristan'a gelecekte Türkiye'de yaşanması beklenen durumlara yönelik çıkarlarını korumak adına fikir alışverişinde bulunmayı teklif etti. Aynı zamanda Sırbistan, Rusya'dan da destek istedi. Bulgaristan ilk başta Avusturya-Macaristan'a yaklaşma politikasını izlediğinden Sırbistan'la anlaşma sağlanamadı. Ancak 1911 yılına gelindiğinde Bulgaristan'ın Makedonya sorununa ilişkin talepleri Avusturya İmparatoru'nun desteğini alamayınca ve İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki uzlaşmaları giderek sıkılaştıkça Bulgaristan da Sırbistan'a yakınlaşmayı avantajlı gördü ve 13 Mart 1912'de Bulgaristan ile Sırbistan arasında bir ittifak antlaşması imzalandı.

Antlaşma, ilk olarak, Sırp ve Bulgar Devletlerinin seferberlik planları konusunda istişarede bulunmasını ve ikinci olarak, iki devlet arasında anlaşmazlık olması durumunda Rusya'nın arabuluculuğuna başvurulmasını içermektedir. Üçüncüsü, Makedonya'nın doğusu Bulgaristan'a, batısı Sırbistan'a bırakılacak, ancak iki ülkenin Ohri yönünde elde edecekleri toprakların sınırları Rusya'nın ileride vereceği kararla belirlenecektir (Guechoff, s. 196, 197).

Ardından aynı yılın 29 Mayıs'ında Bulgaristan ve Yunanistan ile bir savunma ittifakı imzalandı ve 12 Mayıs'ta Karadağ da buna katılarak Balkan İttifakı tamamlandı.

30 Mart'ta Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov yurtdışındaki Elçilerine bir telgraf göndererek şunları bildirdi. "Balkanlardaki mevcut durumun üstesinden gelinebilmesi ya da üçüncü bir ülkenin iki tarafa saldırması hâlinde karşılıklı çıkarların korunması ya da karşılıklı savunma amacıyla Sırbistan ve Bulgaristan arasında bir ittifak kurulmuştur. Gizli ek düzenlemeler içeren antlaşma, her iki ülkeye de saldırgan önlemler almadan önce Rusya'ya danışmayı taahhüt ediyor." (Poincaré, *Les Balkans en feu*, s. 31, 32).

Rus Hükûmeti'nin bu anlaşmanın kabul edilmesini için her türlü çabayı gösterdiğini söylemeye gerek yoktur.

Balkan İttifakı'ndan haberdar olduktan sonra Poincaré ise şöyle demiştir. "Bu bir barış ittifakı değil, bir saldırı ittifakıdır. Bununla Sırbistan ve Bulgaristan'ın emelleri sadece ortaya çıkmasıyla kalmıyor, aynı zamanda Rusya'nın himayesi altında savaş ateşini yükseltme tehlikesi de var. Ancak her iki ülke de Rus ittifakı olmadan savaş ilan edilemeyeceğine dair söz verdiğinden, Rusya bu şekilde barışı korumaya çalışacaktır." (Poincaré, *Les Balkans en feu*, s. 116).

Başlangıçta Bulgaristan Başbakanı Geshov, Makedonya davasını dostane bir şekilde çözmek için Türk Hükûmeti'yle müzakere etme fikrine sahipti, ancak Jön Türklerin Balkan politikası o kadar sertti ki hiçbir uzlaşmaya varılamadı. Buru,

Başbakan Geshov'un, yeni Türk Hükûmeti'nin Makedonya'daki yabancı düşmanlığı politikasının Abdülhamid'in uyguladığı politikadan geride kalmadığını söylemesi üzerine bunu dile getirdi.

Sınır yakınlarında Türk askerleriyle yaşanan çatışmalar ulusal kamuoyunu harekete geçirmiş, İştîp ve Koçana katliamları ile yağma, öldürme ve zulüm gibi diğer saldırılar Serez ve Makedonya yönünden kaçan Bulgarların sayısını artırmıştır. Bu durum, en ılımlı Bulgar politikacıların bile Jön Türkler'in Makedonya sorununu Serez ve Makedonya'yı bu tür şiddet eylemleriyle Türkleştirerek çözmeye kararlı olduğuna inanmasına yol açtı. Bulgar Başkonsolosu tarafından Selanik'ten gönderilen 19 Nisan 1911 tarihli bir rapor, Makedonya'daki Bulgarların sayısının 1905'ten bu yana 1,2 milyondan yaklaşık bir milyona düştüğünü göstermektedir. Bulgar ulusunun geleceğinden sorumlu bir politikacı olarak bu gerçeklere nasıl kayıtsız kalabiliriz? Bu sorunları hızlı bir şekilde sonuca ulaştırmak için gerekli adımları atmayı gerekli bir görev olarak gördüm. Bu önlemlerden ilki, taleplerimizi dinlemeyen Türklerle müzakereleri sürdürmek değil, komşu ülkenin dostlarıyla bir antlaşma yapmaktır (Geshov, s. 4, 10, 11, 13).

(Not: Balkan Paketi'nin kökenleri için lideri Bulgar Geshov'un kitabına (*La genèse de la guerre mondiale*) ve (Poincaré, *Les Balkans en feu*)'e bakınız.

Geshov Mart 1911'de Başbakan ve Dışişleri Bakanı oldu ve Makedonya'daki Bulgarların statüsünü iyileştirmek için derhâl Türk Hükûmeti'yle müzakerelere başladı. O sırada Sofya'da bulunan Türk Elçi Asım Bey, Bulgaristan'ın argümanlarına katıldı ve Makedonya'nın idari reform önerilerini diledikleri gibi uygulamaları hükûmetine iletti. Ancak Jön Türkler, Geshov'un isteklerini kabul etmedi ve iki ülke arasındaki müzakereler Eylül 1911'den sonra sona erdi. Bu arada İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesiyle sonuçlanan İtalyan-Türk Savaşı, Yakın Doğu'daki durumu o kadar hızlı değiştirmişti ki, Geshov derhâl Sırp Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Molovanoviç ile görüşerek Yakın Doğu sorunları ile ilgili fikir alışverişinde bulundu ve Kasım 1911'de bir ittifak antlaşması imzalanması konusunda prensipte anlaştılar. Ancak Makedonya'daki etki alanına ilişkin antlaşmaya yönelik müzakereler, Sırbistan ve Bulgaristan arasındaki büyük görüş ayrılıkları nedeniyle zora girdi. Bulgaristan, Makedonya'daki en büyük insan nüfusuna (bir milyon) ve acil bir durumda Sırbistan'ınkini geride bırakabilecek bir askeri güce sahipti. Bu nedenle Makedonya'nın Türkiye'den ayrılması ve özerklik verilmesi konusunda ısrarcı davranarak meselenin daha olumlu bir şekilde çözülmesini sağladı. Ancak Bulgaristan'ın niyetinin farkında olan Sırbistan buna şiddetle karşı çıktı ve Birlik Antlaşması'nda toprakların mülkiyetinin açıkça belirlenmesini talep etti. Sırbistan'ın bu müzakerelerdeki konumu Rusya'nın desteğiyle güçlendi. Sofya'daki Rus Elçi perde arkasında arabuluculuk yapmakla kalmadı, aynı zamanda Çar adına Bulgar Veliht Prensi Boris'in reşit olma kutlamalarına katılan Grandük Andre'nin iki ülke arasında arabuluculuk yapmaya çalıştığı bildirildi. Makedonya'nın kısmen Bulgaristan ve Sırbistan arasında bölünmesine, ülkenin geri kalan sınırlarının ise daha sonraki bir tarihte müzakere edilmesine karar verildi.

Ancak Bulgaristan'ın, Rusya'nın Balkan Birliği'ni ne ölçüde destekleyeceği konusunda şüpheleri vardı. Çünkü Geshov'un da itiraf ettiği gibi, Sofya'daki Rus diplomatların davranışları konusunda endişeler vardı. Zira İstanbul'da Türk Hükûmeti ile bir antlaşma imzalamak üzere harekete geçtiklerine dair haberler vardı. Rusya'nın Türkiye ve Avusturya-Macaristan ile uzlaşmasının Bulgaristan'ın çıkarları için ölümcül olacağından korkan Bulgaristan, bunu başarısız kılmak için Sırbistan ile bir antlaşma imzaladı.

Rus Çarı, Bulgar Elçisi'ni Nisan 1912'de Kırım'daki bir sarayında kabul etti. Bu vesileyle Bulgar Elçisi Daniev, Rus Dışişleri Bakanı'na Bulgaristan'ın antlaşmada belirtilen görevleri yerine getirmek için ilk fırsatı beklediğini belirtti. Dışişleri Bakanı Sazonov, Bulgaristan'ın kendine hâkim olması gerektiğini ve Bulgaristan'ın durumu kendi başına bozmaya yönelik herhangi bir saldırgan eyleminin dünya kamuoyunun sempatisini kaybedeceğini ve bunun Avrupa'da bir savaşa yol açması hâlinde durumun Bulgaristan için giderek daha elverişsiz hâle geleceğini vurgulayarak yanıt verdi (Geshov, Cilt 1, s. 76 ve devamı). Daniev bu fırsatı Rusya ile askeri bir antlaşma imzalamak için kullanmak istedi, ancak Ruslar bunu kabul etmedi. Geshov'a göre, Rusya muhtemelen Balkanlar'daki gizli savaş ateşini körükleme riskinden endişe ettiği için Balkan devletleriyle askeri bir antlaşmadan yana değildi (Geshov, Cilt 1, s. 79).

Balkan Birliği, Balkan devletlerinin bakış açısına göre Avrupa Türkiye'sindeki kendi halklarını kendi gücüyle kurtarmak için bir birlik, Rusya'nın bakış açısına göre ise Almanya ve Avusturya'nın gücüne karşı bir ön cephesiydi. İngiltere ve Fransa en başından beri sürece dâhil olmamıştı, ancak 1 Nisan 1912'de Rus Büyükelçi İzvolski Fransa Başbakanı Poincaré'yi ziyaret ettiği sırada Bulgar-Sırp ittifakının kurulduğunu kendisine bildirdikten sonra, Balkanlar'daki statükoyu korumak isteyen Fransa, durumun olumsuz işaretlerin hızla farkına varmaya başladı. Bulgar-Sırp ittifakının kurulduğunu kendisine bildirdikten sonra, Balkanlar'daki statükoyu korumak isteyen Fransa, bu yöndeki durumun bozulmaya başladığını fark etmeye başladı. Fransız Hükûmeti Rus ittifakına büyük önem veriyor ve Balkan meselesi gibi Fransa'yı doğrudan ilgilendirmeyen konular yüzünden bir savaşın içine çekilmekten endişe ediyordu (Poincare, s. 32, 33).

Bu nedenle Fransız Hükûmeti Rusya'ya, Fransız-Rus ittifakının, antlaşmalarında öngörülmeyen konularda tedbir almadan önce her zaman birbirlerine danışmaları gerektiği konusunda ısrar etmiş ve böyle bir danışmanın olmaması hâlinde ittifak antlaşmalarının bağlayıcı olmadığını vurgulamıştır. Poincaré aynı yılın ağustos ayında Rusya'nın başkentini ziyaret ettiğinde, Fransa Başbakanı, Balkan Paktı'nı ilk kez ayrıntılı olarak inceleme fırsatı buldu. O zamanki ilk izlenimi, ittifakın açıkça saldırgan bir ittifak olduğu ve Rusya'nın buna güçlü desteğinin Avrupa'da barış için öngörülemez bir felaket olacağı yönündeydi (Poincaré, s. 115, 116). Bu nedenle görüşme tutanaklarına Poincaré aşağıdaki ifadeyi yazmıştır. "Fransız kamuoyu, Almanya'nın sırf Balkan sorunu uğruna savaşa katılmasına ancak gönüllü olarak bu soruna müdahâle ederek meydan okuduğu durumlar haricinde izin vermeyecektir." (Poincaré, s. 117).

Balkan devletleri İttifak Antlaşması'nı gizli tutmaya çalıştılar, ancak Avusturya-Macaristan Hükûmeti Mayıs 1912'de bu antlaşmanın yapıldığını öğrendi. Bulgar siyasetçilerin anlattığına göre, antlaşma bizzat Kral Ferdinand tarafından sızdırılmıştı. Avusturya-Macaristan bu durumu derhâl Alman Hükûmeti'ne bildirdi, ancak İstanbul Hükûmeti'nin antlaşmanın varlığından hiç haberi yoktu, çünkü iki ülke de Türkiye'ye herhangi bir bildirimde bulunmamıştı. Neden ne Almanya ne de Avusturya bunu Türkiye'ye bildirmedi? Muhtar Paşaya göre, Alman Dışişleri Bakanı Kiderlen'in Türkiye'ye karşı soğuk tavrı ve Avusturya-Macaristan Devleti'nin, Türkiye'nin Makedonya ve Arnavutluk'u kötü yöneterek çatışmaya davetiye çıkaracağı zamandan faydalanma hırısından kaynaklanıyordu.

Avusturya-Macaristan'ın amaçları Bulgar politikasını reddetmek, Sırp yayılmasını engellemek, Karadağ'ı düzene sokmak ve Arnavutluk'u müttefik olarak almaktır. Jön Türklerin Balkanlar'daki yanlış politikası bölge üzerindeki bulutlar karardıkça daha da belirginleşti. Çok da uzak olmayan bir gelecekte Balkanlar'da savaş çıkacağını öngören Avusturya-Macaristan, Türkiye'den daha fazla şey kazanmayı planlıyordu. Bazıları bunun Makedonya, bazıları ise Arnavutluk olacağını düşünüyordu. Zaten Türk Hükûmeti'nin kendisi de Avusturya-Macaristan'ın planlarından şüpheleniyordu.

(Referanslar)

Thomas Barclay-The Turco-Italian War and its problems, London, 1912.
Barnn Taube-La politique russe d'avant-guerre, Paris, 1928. (1904-1917)
Mukhtar Pacha-La Turquie, l'Allemagne et l'Europe, Paris, 1924.
Mandelstam-Le sort de l'Empire Ottoman, Paris, 1917.
Guechoff-L'Alliance Balkanique, Paris, 1915.
Guechoff-La genèses de la guerre mondiale, Berne, 1919.
E. Brandenburg-From Bismarck to the World War, London, 1927.
R. Poincaré-Les Balkans en feu, Paris, 1928.
Jonquière-Histoire de l'Empire Ottoman, Paris, 1914.
Documents Diplomatiques française (1871-1914) Sa série, Tom.1. Paris, 1920.

2. Kısım: Boğaz Sorunu ile İlgili Rusya'nın Politikası

1: Rusya ile İngiltere-Fransa Müzakeresi

O dönemde Avrupa'daki siyasi atmosfer, Fas sorunuyla ilgili olarak Fransız-Alman ilişkilerinde gergindi ve Rusya, Avusturya ile Almanya arasındaki kaçınılmaz çatışmaya hazırlanıyordu. Rusya'nın mümkünse Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye ve Boğaz geçişi meselesini olumlu bir şekilde çözmeye ihtiyacı vardı, bu da 1908 iddiasını yeniden gündeme getirmesine neden oldu. Bu rolü, İzvolsky tarafından desteklenen Dışişleri Bakanı Sazonov üstlendi.

İzvolski 1911 yılında Rusya'nın Fransa Büyükelçisi olarak Paris'e atandı. Avrupa ilişkilerini geçici olarak geren Fas meselesi, büyük güçlerin (özellikle Almanya'nın) Fransa'nın koruma hakkını tanımasıyla Fransız-Alman ilişkilerinde bir rahatlama getirmiş gibi görünüyordu.

Başından beri bu konuda Fransa'nın tutumlarını destekleyen Rusya, bir karşılık arayışı olarak da olsa, Boğaz geçişi konusunda Fransa'dan olumlu destek almayı planlıyordu.

22 Eylül 1911 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı İzvolski'ye aşağıdaki şekilde bir talimat gönderdi. Bu Talimat İzvolsky tarafından 4 Kasım'da Fransız Hükûmeti'ne sunulmuştur (Bkz. Fransız resmî belgesi, s. 14).

Fransa ve Almanya arasında Fas konusunda yürütülen müzakerelerin dostane bir şekilde çözüme kavuşturulması gerektiğine şüphe yoktur. İlgili güçlerin bu ikili antlaşmayı destekleyeceği açıktır. Elbette Rusya da Fransız-Alman antlaşmasını onaylamalıdır çünkü Rusya'nın Fransa ile özel bir ilişkisi vardır ve Rusya'nın Kuzey Afrika'da hiçbir çıkarı yoktur. Aynı zamanda bu gerçek, Fransa'nın, duruma göre, Fransız tarafının hayati bir çıkarı olmadığı ve Rusya'nın tek başına hayati bir çıkar hissettiği konularda Rusya'yı destekleme veya onaylamama hakkına sahip olduğu düşünülmektedir. Bu tür bir mesele Boğazlarla ilgili bir mesele olmalıdır.

Başlangıçta Rus Hükûmeti Fransa'dan bu konuda hemen resmi bir taahhüt istememiştir. Bu konulara ilişkin müzakerelerin başka günlerde yapılması hâlinde Fransız Hükûmeti, Rus görüşüne karşı çıkmayacağına dair garanti vermenin uygun bir tedbir olacağını kabul etmektedir.

Bu talimatın verildiği sıralarda (2 Ekim), İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi Bompard'ın düşüncelerini araştırmak üzere Çarikov'a aynı yönde bir telgraf daha gönderilmiştir. Rus Büyükelçisi'nin 11 Ekim tarihli bir telgrafına göre, Bompard bu konuda İngiliz Hükûmeti ile ortak bir tutum takınılması gerektiğini ifade etmiş ancak Rus önerisini onaylayıp onaylamadığını belirtmekten kaçınmıştır.

Fransız Hükûmeti, İzvolsky'nin önerisini aldı ve olayın ciddiyetini göz önünde bulundurarak, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın niyetinin ne olduğunu kesin olarak öğrenmesi için Rusya'nın başkentindeki Büyükelçi Yardımcısı'na derhâl bir talimat gönderdi. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Neratov bu talimata şu yanıtı verdi.

Rusya'nın Boğazlar bölgesindeki çıkarları gerçekten de önemli, ancak şu anda Türkiye'yi egemenliğinden hemen mahrum etmek istemiyor. Öncelikle İstanbul'un niyetini tespit etmek lazım. Rus savaş gemilerinin serbest geçişine Türkiye tarafından izin verilmesi için Fransız Hükûmeti'nin desteğini kazanmayı umuyoruz. Rusya, mevcut antlaşmalarda değişiklik yapılmasını gerektiren prensip sorunlarını gündeme getirme niyetinde değildir. İlgili diğer ülkelerin çıkarlarına hâle getirirmeden kendi konumunu iyileştirmeyi ummaktadır, ancak ilgili ülkelerle müzakerelere başlamadan önce Fransa'nın desteğini almak istemektedir.

Rus Dışişleri Bakanlığı tarafından bilgilendirildiği 11 Ekim 1911 günü İzvolsky, Dışişleri Bakanı de Selves ile görüşerek Rusya'nın Boğazlar konusundaki tutumunu ve umutlarını ayrıntılı olarak açıkladı.

Rus Hükûmeti'nin Boğazlar sorununu ne zaman resmen tanımlayacağını henüz söyleyemiyordu, ancak Fransız Hükûmeti'nden bugünden itibaren konuyu değerlendirmeye alması talimatını aldı. Yıllar içinde Avrupa'nın, özellikle de Akdeniz'in durumu önemli ölçüde değişmişti. Şöyle ki, Fas üzerinde Fransız

egemenliği kurulmuş, İtalya Trablusgarp ve Sirenayka bölgesinde güç kazanmış ve İngiltere'nin Mısır'daki konumu giderek güçlenmişti. Rusya bölgede doğrudan bir çıkar hissetmiyordu, ancak aynı zamanda Fransa, İngiltere ve İtalya'ya yönelik politikasını takip ederek bu ülkelerle uyumlu önlemler aldı ve Balkan devletlerinin askeri harekâta girişmesini engelledi.

Ancak Rusya, bugünkünden çok farklı koşullar altında, kendi çıkarlarının kendisine dayatıldığı engelleri kaldırmayı düşünmek zorunda kalmıştır: 1908'deki Bosna Olayı sırasında Fransız Hükûmeti, Boğazlardan geçiş konusunda Rusya'nın taleplerini destekleme sözü vermiş, ancak Rusya, konuyu gündeme getirmenin uluslararası ilişkileri bozacağından ve barışın korunmasını tehlikeye atacağından korkarak konuyu gündeme getirmemiştir. Fransız Hükûmeti'nin bugün bile Rusya'nın iddialarına sempati duyduğuna şüphe yoktur. Özellikle Rusya'nın Karadeniz filosunun Akdeniz'de bulunması Fransa'nın Akdeniz'deki konumunu önemli ölçüde güçlendirecektir. Rusya'nın bu konudaki hak ve menfaatlerini gayriresmî bir şekilde güvence altına alma girişimleri, yalnızca Akdeniz'de değişen durumu dikkate almasından kaynaklanmaktadır.

Bu nedenle Fransız Hükûmeti'nin, Rusya'nın çok da uzak olmayan bir gelecekte Boğazlara ve yakın bölgelere karşı almayı planladığı tedbirler konusundaki tavrını net bir şekilde ortaya koyacağını umuyoruz.

Fransız Dışişleri Bakanı, Rus Büyükelçi'nin açıklamasından oldukça etkilenmiş görünüyordu. Ertesi gün 12 Ekim'de Rus Büyükelçi Hükûmeti'ne gönderdiği bir raporda Boğazlar meselesinin yakın geçmişine şu şekilde dikkat çekti.

Bugüne kadar iki kez Boğaz konusunda İngiliz Hükûmeti ile görüş alışverişinde bulunduk. İlki İngiltere Büyükelçisi Benckendorff'un arabuluculuğuyla, ikincisi ise 1908 sonbaharında (Bosna Olayı sırasında) İngiltere'ye gittiğimde gerçekleşti. İngiliz tarafı Rus iddialarına çeşitli itirazlarda bulundu, ancak yine de bu konuda adımlar atmıştı. Alman Hükûmeti'nin de benim konumumu desteklemek amacıyla bir açıklama yaptığını hatırlıyorum, Sanırım Kayzer'in Rusya'ya yazdığı mektupta yazıyordu. Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan ve Romanya'ya Boğazlardan serbest geçiş izni verilmesi, muhâlefeti ortadan kaldırmak için gerekli bir adım olarak görülüyor.

Büyükelçi İzvolski, Dışişleri Bakanı de Selves ile birkaç kez görüştü ve 4 Kasım tarihli bir mektupla şunları talep etti. "Fransa'nın, Fransız Hükûmetini doğrudan ilgilendirmese bile, Rusya için önem taşıyan bazı konularda Rusya adına benzer tedbirler almasını (yani Rus politikalarını desteklemesini) bekliyoruz." *"Que La France nous témoignera de son cote des dispositions analogues dans certaines questions dans lesquelles le gouvernement français n'est pas directisme intéressé, mais qui touchent de près aux intérêts russes."*

Fransız Hükûmeti, Fas'la ilgili bir Fransız-Alman antlaşmasını Parlamento'ya sunmuştu, bu nedenle Dışişleri Bakanı bunu açıklamakla meşguldü ve ertesi gün, 4 Ocak 1912'de şunları yazarak Rus Elçi'ye cevap verdi. "Fransız Hükûmeti, yeni durumun kendisi Boğazlar sorununun tartışılmasını gerektiriyorsa, Rus Hükûmeti ile bu konuda görüş alışverişinde bulunmaya itiraz etmemektedir." *"Le Gouvernement français resto dispose a ce langer des vues a cet*

égard avec le Gouvernement russe si des circonstances nouvelles rendaient nécessaire un examen de la question des Détroits.” (Fransız diplomatik evrakları, s. 440).

Rusya aynı zamanda İngiltere ile Boğaz sorunu ve Türkiye’ye yönelik politikası konusunda da görüş alışverişinde bulunmaya başladı. Bu durum, Londra’daki Rus Büyükelçisi Benckendorff’un 23 Ekim 1911 tarihinde kendi hükûmetine gönderdiği telgraftan anlaşılmaktadır. Rus Büyükelçi, Sir Edward Grey’e şu açıklamayı yapmıştır.

Rus Hükûmeti, Türkiye ile yakın dostluk ilişkilerine girme zamanının geldiğini düşünmüş ve bunun sonucunda İstanbul’daki Büyükelçisi’ne Türk Hükûmeti’ne bir teklifte bulunmasını istemiştir. Büyükelçi, Rus savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesine izin verilmesi hâlinde, Balkan devletlerine Türkiye ile dostane ilişkiler kurmak için Rusya’nın güç kullanmaya kararlı olduğunu gayri resmi olarak bildirmiştir.

Ayrıca Benckendorff, 23 Ekim tarihli raporda Grey ile yaptığı görüşmenin detaylarını şu şekilde yazmıştır.

Bu açıklamayı Dışişleri Bakanı Grey’e de yaptım. Bugün Hükûmetimden aşağıdaki hususları Ekselansları’na gizli olarak bildirmem yönünde bir talimat aldım. Meslektaşlarımın da Fransız Hükûmeti’ne bir teklifte bulunuyordu. Rus Hükûmeti, dört ülkedeki durumun Rus-Türk ilişkilerini eskisinden daha yakın hâle getirilmesi gereken zamanın geldiğini düşünmektedir. İki ülke arasındaki ilişkiler bu şekilde yakınlaşırsa, bundan faydalanacak olan İngiltere ve Fransa’dır. Bununla birlikte Rus Hükûmeti, Ekselansları’nın bu tür bir teklif için zamanın olgunlaşmadığı yönündeki görüşünün farkındadır, bu nedenle son derece dikkatli hareket etmeye karardır ve Saltanat Hükûmeti’nin niyetini bizzat araştırmıştır. Rus Büyükelçi Çarikov tarafından Türk Sadrazamı’na yapılan teklifin şartları aşağıdaki gibidir.

1. Rusya’nın Türkiye ile Balkan devletleri arasında statükonun korunması temelinde güçlü bir barış tesis etmesi için Balkan devletlerine güçlü bir teklifte bulunmak.

2. Rusya’nın Türkiye’ye İstanbul yakınlarında toprak garantisi vermesi.

3. Bunun karşılığında Türkiye, Rus savaş gemilerinin Boğaz’dan geçmesine izin vermelidir (ancak demirlemelerini istemeyecektir).

Dışişleri Bakanı Grey’e, Rusya’nın bu öneriyi seçtiğini çünkü başka türlü bir yaklaşımın anlaşmanın revizyonu gibi zorluklar içereceğini söyledim. İngiltere Hükûmeti’nin Rusya’nın önerisini kabul etmekle kalmayıp İstanbul’a karşı argümanlarımı destekleyeceğini umduğumu da ekledim. Dışişleri Bakanı Grey, sözlerimi dinledikten sonra derhâl İngiltere’nin 19 Ekim 1908 tarihli memoranduma uygun olarak Rus önerisi konusunda harekete geçmesi gerektiğini ve öneri o tarihte Bakanlar Kurulu tarafından onaylandığı için gerekli adımların derhâl atılabileceğini söyledi. Bugünkü teklifin o zamanki tekliften farklı olduğuna dikkat çektim ve Dışişleri Bakanı, İngiliz Hükûmeti’nin 1908 tarihli memorandumdaki politikaya uygun olarak derhâl harekete geçebileceğini, ancak mevcut anlaşmalar ışığında üzerinde çalışılması gereken ve hâlen Kabine onayı gerektiren bir teklife derhâl cevap veremeyeceğini söyledi. Türkiye’ye

yakınlaşmaya yönelik herhangi bir önerinin, planın kendisi son derece önemli olduğu için Bakanlar Kurulu tarafından tamamen tartışılması gerektiğini de sözlerine ekledi. Bunun için kendisine teşekkür ettim ve Rusya'nın meseleyi hızlı bir şekilde çözme niyetinde olmadığını, ancak İngiliz Hükûmeti'nin Boğaz meselesine ilişkin tutumunu netleştirmek için bu talimatı verdiğini açıkladım.

Dışişleri Bakanı Grey, Türkiye'nin topraklarını garanti altına almanın İngiliz hükûmeti için zor bir sorun olduğunu kişisel görüşü olarak bana belirtti. Bu sözlerden, 1908 ilkeleri açısından Rusya'nın isteklerini kabul etmekle birlikte, İngiltere'nin doğru zaman olmadığı gerekçesiyle bunlara karşı çıkma niyetinin olmadığı, ancak Rusya tarafından öne sürülen yeni önerileri iyice incelemeye tabi olduğu anlaşılmaktadır.

Uzun tartışmalardan sonra Birleşik Krallık Hükûmeti, Rusya'nın önerisini olduğu gibi kabul etmekte zorlandı. Dışişleri Bakanı Grey'in "Savaş zamanında Rusya'nın filusunun Boğaz'a serbestçe girip çıkması dışında, diğer savaşan tarafların giremeyeceği ilkesini kabul edemeyiz." şeklindeki açıklaması, İngilizlerin Ekim 1909'dan bu yana tutumlarını değiştirmediklerini göstermektedir. (Bkz. önceki bölüm, 3. kısım, İngiliz memorandumu.) Aynı yılın 23 Ekim'inde Rus Büyükelçisi'yle yaptığı görüşmede İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Nicholson, Rusya'nın Türkiye ile ittifakının sadece diğer ülkeler için vahim sonuçlar doğurmakla kalmayacağını, aynı zamanda İtalya ve Türkiye'nin savaş hâlinde olması nedeniyle Türk topraklarını garanti altına alma ya da İtalya ile bir çatışmayı kışkırtma etkisi yaratacağını belirtmiştir (Benkendorf raporu, 25 Ekim 1911).

İngiliz Hükûmeti'nin Rus-Japon Savaşı'ndan sonra Boğazlar meselesine ilişkin tutumunu değiştirmesi ve Rus taleplerini karşılama konusunda giderek daha istekli hâle gelmesi oldukça ilgi çekici bir konudur. Bunlardan ilkinin, Alman gücünün Yakın Doğu'da ilerlemesini önlemek için Rusya'ya yaklaşma ihtiyacı olduğu ve bu nedenle Basra Körfezi'nin işgaliyle yetinip Rusya'nın Boğazlar üzerindeki gücünü desteklediği varsayılmaktadır. Rusya ile zaten el sıkışmış ve onun Boğaz'daki üstün gücünü tanımış olan İngilizler, Türkiye'yi Boğaz'ın koruyucusu olarak bölgede bırakma ihtiyacı hissetmeyecektir. Bu, Boğazlar meselesinde 20. yüzyılda önemli bir dönemektir.

Bu arada Rus Hükûmeti, İstanbul Hükûmeti'nin niyetini öğrenmek için gerekli tedbirleri almak üzere bir talimat verdi. Rus Büyükelçisi Châlikov, Kasım 1911'de Türk Dışişleri Bakanı'nı ziyaret etmiş ve İtalya'nın Türkiye ile açık bir savaşın sonucu olarak Çanakkale Boğazı'nı kapatma niyetini göz önünde bulundurarak, Boğazlar Antlaşması'nın Rus savaş gemilerinin serbest geçişine izin verecek şekilde değiştirilmesinin Türkiye'nin yararına olacağını vurgulamıştır. Türk Hükûmeti, ilgili ülkelerin rızası olmadan Boğazlar konusunu görüşmeyeceğini ve ilgili ülkelerin rızası olsa bile, Türkiye'nin Boğaz geçişi konusunda statükoya bağlı kalacağını söyleyerek yanıt verdi.

4 Aralık'ta Büyükelçi Châlikov, kendi hükûmetinin talimatlarına aykırı olarak, Rus savaş gemilerine Boğazlardan geçiş serbestisi tanınması için Türk Hükûmeti'nden yazılı bir talepte daha bulundu ve ertesi 5 Aralık'ta Büyükelçi cevap almak üzere Dışişleri Bakanı'nı ziyaret etti.

Rus Büyükelçi'nin hangi özel koşulları sunduğu açık değildir, ancak Muhtar Paşa bunların kabaca aşağıdaki gibi olduğunu söylemektedir (Muhtar Paşa, s. 210).

1. Rus savaş gemileri barış ve savaş zamanında Boğazlardan geçebilir ve Ruslar diğer üçüncü ülkelerle çatışmaya girdiğinde Boğazlar kapatılır.

2. İstanbul ve Serez'in savunması için Rusya Türkiye'yi desteklemektedir.

3. Ülke dışı dokunulmazlığın ortadan kaldırılması konusunda Rusya Türkiye'yi desteklemektedir.

4. Rusya, Doğu Anadolu'yu Rusya-Kars bölgesine bağlayacak bir demiryolu inşası için Fransa'da gerekli fonların toplanması için çaba göstermelidir.

5. Rusya bir Balkan Birliği kurmalı ve Türkiye'yi müttefiki yapmalıdır.

İstanbul Hükûmeti, Rus Hükûmeti'nin talebinin mevcut anlaşmalara aykırı olması nedeniyle, ilgili ülkelerin rızası olmadan böyle bir talebi kabul edemeyeceği cevabını vermiştir. Ertesi gün, 6 Aralık'ta, Türk Hükûmeti'nin gazetesi Yeni Gazete, Hükûmet'in isteklerine yanıt olarak aşağıdaki yazıyı yayınladı.

Rus Hükûmeti, müzakerelerin Türkiye'nin son 40 yılda karşılaştığı tüm olaylar arasında en önemlisi olduğunu söyledi. Türkiye'nin bu konudaki tutumu nettir: sadece en önemli çıkarlarımıza bağlı kalacağız ve hiçbir hükûmet, hiçbir Türk, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'nın kölesi olmasına bir an bile tahammül etmeyecektir. Bugüne kadar hükûmet bunu kamuoyuna açıklamamış olsa da, şimdi Rusya'nın teklifini reddedilmesi gerektiğini vb. söylemek mümkündür.

İstanbul Hükûmeti, Rus Büyükelçisi'nin talebini alır almaz ilgili güçleri bilgilendirmiş ve görüşlerini sormuştur. Fransız ve İngiliz Hükûmetleri, istişareden sonra, Türk Hükûmeti'nin Rus talebine bir itirazı yoksa kendilerinin de buna herhangi bir itirazda bulunmayacaklarını belirtmişlerdir. Türkiye'nin karşı çıkması hâlinde ise, talebi kabul etmesi için Türkiye'ye baskı yapma niyetinde olmadıkları yönünde üstü kapalı bir yanıt vermişlerdir. Almanya'nın Rusya'ya, Türk Hükûmeti'nin kabul etmesi hâlinde Rus önerisine itiraz etmeyeceğini belirtmesine rağmen, İstanbul'da Avusturya ile birlikte Rus önerisine karşı çıkmış ve İstanbul Hükûmeti'ne tavsiyelerde bulunmuştur. Türkiye'nin ve ilgili ülkelerin çıkarlarını garanti altına alacak bir anlaşmaya varılmadığı sürece mevcut sistemin sürdürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı sıralarda Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Marschall von Bieberstein, hem Almanya'nın hem de Avusturya'nın bu konuda Rusya'yı desteklemeyeceğini belirtti. Saltanat Hükûmeti 8 Aralık'ta Rusya'ya yazılı olarak aşağıdaki cevabı gönderdi.

Türk Hükûmeti, 1871'den bu yana var olan çeşitli anlaşmalara uymayı ve Rusya'nın istediği gibi barışta ya da savaşta Boğazlardan sadece Rus filosunun geçmesine izin vermeyi kabul edemez. Boğazlar üzerindeki tüm hakların, toprak bütünlüğü süresiz, kesinlikle Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlerine ve tebaasına ait olduğunu beyan eder.

Rusya Dışışleri Bakanı Sazonov, İstanbul'daki görüşmenin resmi talimatlar çerçevesinde gerçekleşmediğini, sadece Türk Hükûmeti'nin bir üyesi ile Rus Büyükelçisi arasında akademik bir görüşme olduğunu Paris Gazetesi aracılığıyla derhâl açıkladı. Ancak Almanya, Avusturya ve Türkiye'nin tutumu iş birlikçi ülkeler üzerinde derin bir etki bıraktı. Boğazlar konusunda yapılan tek bir müzakerenin sonucu, Türkiye'nin tamamen Alman politikasının etkisi altında olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye ile doğrudan müzakereler yoluyla amaçlarına ulaşamayacağını anlayan Rusya, Balkanlardaki Güney Slav güçlerini daha fazla desteklemeye, sözde Balkan Paktı aracılığıyla Avusturya-Alman gücünü engellemeye ve bu sorunun çözümü için başka bir zamanı beklemeye karar verdi.

2: Balkan Savaşı ve Rusya'nın Davranışı

Rusya'nın Boğaz geçişi ile ilgili teklifi 1911 yılında başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak, ertesi yılın Kasım ayında Balkan Savaşı başlayınca Yakın Doğu durumu yeniden şekillenmeye başladı. Bununla birlikte, Rus diplomatlar tekrar eski sorunları dile getirmeye başladı.

Paris'te bulunan Rus Büyükelçisi İzvolski 26 Kasım 1912'de kendi Dışışleri Bakanı'na bir telgraf gönderdi. "Poincaré, şayet, Rusya Boğaz sorununu dile getirmek isterse, Fransa Rusya'yı hevesle destekleyecektir." demektedir. Ayrıca İngiltere'de bulunan Rus Büyükelçi 2 Aralık tarihli raporda şunları yazmaktadır.

Olayın gidişatına göre Boğazlar sorununun tartışılacağı zaman geldiğinde ülkemiz, İngiltere'den destek bekleyebilir. Bu sorun ile ilgili olarak İngiltere bizi teşvik etmiştir. Benim tarafından Dışışleri Bakanı Grey ve Yardımcısı'na bu konuyu gündeme getirmemiştim. Elbette İngiliz Dışışleri Bakanı konuyu kendi ülkesinin bakış açısından değerlendiriyor, biz de kendi bakış açımızdan değerlendiriyoruz.

Ancak bu sırada Türkiye ile Bulgaristan arasındaki toprak meselesi, Balkan devletleri ya da Avrupalı güçler arasında henüz somut bir tartışmaya konu olmadığı için, Rusya'nın Boğaz meselesini açıkça tanımlayacak noktaya henüz gelmemiştir. Bu nedenle Dışışleri Bakanı Sazonov 28 Ekim'de Fransız Büyükelçisi Georges Louis'e şunları söyledi. "*Pour Constantinople, nous nous contenterons d'y maintenir les Turcs; mais si quelque autre y touchait, ce serait la qu'erre dans les vingt-quatre heures.*" "Konstantinopolis'e gelince, Türkleri orada tutmakla yetineceğiz; ama başka biri oraya dokunursa, yirmi dört saat içinde savaş başlayacaktır. Fransız Hükûmeti, Rus Hükûmeti'nin niyetini daha nitelikli bir şekilde öğrenmek için Dışışleri Bakanı Sazonov'u sorguladı ve bunun üzerine Rus Dışışleri Bakanlığı, İzvolski'nin aşağıdaki belgeyi 3 Aralık'ta Fransız Dışışleri Bakanı Poincaré'ye elden teslim etmesini sağladı." (Poincaré, Balkan Les Balkans en feu, s. 367).

"L'ambassadeur de France a demandé à M. Sazonoff quel serait le point de vue du gouvernement impérial dans la question des Détroits au cas où cette question viendrait à être posée au cours des événements actuels. Tout en prévoyant que la guerre balkanique pourrait avoir pour résultat un changement dans la situation des Détroits, le gouvernement impérial, considérant, d'un côté,

que le caractère de ce changement ne pourrait se préciser avant la fin des hostilités, et ne voulant pas, d'autre part, nuire aux intérêts des Etats balkaniques, en ayant l'ai: d'exiger des compensations, a gardé jusqu'ici une attitude expectante et s'est borné à observer les événements, pour pouvoir, en temps opportun, formuler ses desiderata. Quoique, à l'heure présente, les hostilités ne soient pas encore terminées, l'occupation de Constantinople par les alliés paraît peu probable; il est donc à prévoir que la Turquie conservera Constantinople avec une zone de défense suffisante et que la situation dans les Détroits, au moins pendant un laps de temps plus ou moins long, ne sera pas matériellement changée. Il résulte de ce qui précède, que le gouvernement impérial ne se trouve pas actuellement dans la nécessité de poser la question des Détroits dans son ensemble.

Il pourrait cependant chercher à introduire dans la situation des Détroits quelques modifications moins radicales, mais ayant pour la Russie une importance considérable. Dans ce cas, la question se poserait dans les termes formulés en 1908: "Droit pour les puissances riveraines de la Mer Noire "de faire entrer et sortir leurs vaisseaux de guerre, en temps "de paix et à de certaines conditions de nature à sauvegarder la sécurité de Constantinople." Il semble au gouvernement impérial que les circonstances générales ne sont pas défavorables à une pareille solution. Néanmoins le gouvernement impérial ne trouve pas opportun de prendre, en ce moment, une initiative quelconque dans cette question, car il voudrait éviter tout ce qui pourrait faire croire qu'il recherche des compensations. Si cependant cette question venait à surgir d'elle-même, le gouvernement impérial croit pouvoir compter sur l'appui de la France. M. Sazonoff très reconnaissant à M. Poincaré de vouloir bien lui faire connaître l'opinion du gouvernement sur ce qui précède."

"Fransız Büyükelçi, Sazonov'a, mevcut olaylar sırasında Boğazlar sorununun ortaya çıkması hâlinde İmparatorluk Hükûmeti'nin bu soruna bakış açısının ne olacağını sordu. Balkan Savaşı'nın Boğazların durumunda bir değişikliğe yol açabileceğini öngören Rus Hükûmeti, bir yandan bu değişikliğin ne olacağını, olay sona ermeden belirlenemeyeceğini göz önünde tutuyor. Öte yandan tazminat isteyerek Balkan devletlerinin çıkarlarına zarar vermek istemediğinden, şu ana kadar beklentili bir tutum izlemiş ve zamanı geldiğinde isteklerini formüle edebilmek için olayları izlemekle yetinmiştir. Savaş henüz sona ermemiş olmakla birlikte, İstanbul'un müttefikler tarafından işgali pek olası görünmemektedir; bu nedenle, Türkiye'nin İstanbul'u yeterince geniş bir savunma bölgesiyle elinde tutması ve Boğazlardaki durumun, en azından az çok uzun bir süre için, önemli ölçüde değişmemesi beklenmelidir. Yukarıda anlatılanlardan, Rus Hükûmeti'nin şu anda Boğazlar sorununu bir bütün olarak gündeme getirmeyi gerekli görmediği sonucu çıkmaktadır. Bununla birlikte, Boğazlar konusunda daha az önemli, ancak Rusya için büyük önem taşıyan bazı değişiklikler yapmaya çalışabilir. Bu durumda sorun 1908'deki sözlerle formüle edilecektir: "Karadeniz güçleri barış zamanında ve İstanbul'un güvenliğini koruyacak koşullar altında savaş gemilerini getirip götürme hakkına sahiptir. Rus Hükûmeti'ne göre genel koşullar böyle bir çözüm için elverişsiz değildir. Bununla

birlikte, Rus Hükûmeti, tazminat arayışında olduğu izlenimine yol açabilecek herhangi bir şeyden kaçınmak istediğinden, şu anda bu konuda herhangi bir girişimde bulunmayı tercih etmemektedir. Bununla birlikte, bu sorunun kendiliğinden çözülmesi gerektiğinde, Rus Hükûmeti Fransa'nın desteğine güvenebileceğine inanmaktadır. Dışişleri Bakanı, Hükûmetin yukarıdaki görüşünü kendisine bildirme nezaketini gösterdiği için Poincaré'ye çok müteşekkirdir."

Bu bildirinin yayınlandığı tarih, Birinci Balkan Savaşı'nın mütarekesinin Çatalca'da imzalandığı tarihtir.

Üç ülke, İngiltere, Fransa ve Rusya, Balkanlar'da daha önce ilan ettikleri statükonun, Makedonya'daki Türk reformları hiç ilerlemediği için Balkan devletlerini kontrol altında tutmayı son derece zorlaştıracığını gördüler. Şimdi savaş patlak verdiğinde savaş durumunun nasıl sınırlandırılacağı ve savaştan sonra toprak dağılımının nasıl belirleneceği üzerine yoğunlaştılar.

Almanya, müttefiki Avusturya'daki iç durumun Güney Slav sorunu nedeniyle giderek karıştığını ve işler böyle devam ederse Avusturya-Macaristan'ın çöküşünün kaçınılmaz olduğunu biliyordu. Bununla birlikte, Avusturya'daki savaş yanlısı, yani General Conrad'ın grubunun ısrarına uyup Sırbistan'ı cezalandırma veya Novi Pazar'ın işgalini gerçekleştirirse, Avusturya ile Rusya arasında savaşın kaçınılmaz olacağını da biliyordu. Bu nedenle hem Alman Kayzeri'nin hem de Kiderlen'in Avusturya'nın bu aceleci tutumunu durdurmak için çaba sarf ettiğini kabul etmek gerekir.

Buna karşın Avusturya Dışişleri Bakanı Berchtold, Almanya'nın yalnız kalma korkusuyla Avusturya'dan vazgeçemeyeceğini bildiğinden, Berlin'e danışmadan bağımsızlık politikasını benimsedi. Bununla birlikte 4 Temmuz 1912'de Alman ve Rus İmparatorları'nın toplantısında yaptığı açıklamadan, Almanya ve Avusturya ile Balkanlar'daki statükoyu bozma niyetinde olmadığına şüphe yoktur (Bethmann Hallwig'in notları, aynı yılın 4 ve 5 Temmuz'u, Brandenburg, s. 422, 423). Avusturya'nın itiraz ettiği tek nokta, Sırbistan'ın Adriyatik Denizi'ne bir çıkış elde etmesi veya Novi Pazar'ı ilhak etmesiydi.

Bu arada Balkanlar'daki durum giderek daha da vahim bir hâl aldı. Makedonya'nın idari reformuna ilişkin olarak, Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin uygulanmasına yönelik bir Türk açıklaması yapıldı, ancak bunun bir yasa olarak uygulanması için Parlamantonun her iki Meclisinin de desteği gerektiğinden, kolayca uygulama tarihi belirlenemedi. Avrupalı güçler İstanbul Hükûmeti'nin iyi niyetine güvenip bir süreliğine soğukkanlılıklarını korurken, Balkan Birliği'nin dört ülkesi gölgede askeri güçlerini geliştiriyordu. Özellikle Bulgaristan tatbikat adı altında kuvvetlerini Türk sınırında yoğunlaştırırken, Türkiye de kuvvetlerini Serez'de yoğunlaştırdı. Karadağ, müttefikler henüz seferberliklerini tamamlamadan Türkiye'ye karşı ateş açan ilk ülke oldu. Bunun nedeni muhtemelen Arnavutluk'un ilerisinde dağlık bir ülke olarak Türkiye tarafından en az tehdit edilen ülke olmasıydı. Bazıları Avusturya-Macaristan'ın savaşı başlatmak için Karadağ'ı kışkırttığını iddia etmiştir. Ancak ok çoktan yaydan çıkmıştı ve Balkan bölgesi bir anda savaş bulutlarıyla kaplanmıştı ve Avrupalı güçlerin çözüm için şimdilik beklemekten başka çaresi yoktu.

Avrupa ülkeleri isteselerdi savaşı engelleyebilirlerdi. Ancak Almanya-Avusturya, savaşın kesinlikle Türkiye tarafından kazanılacağına ikna olmuştu. Dört müttefikin 500.000 askeri vardı. Yunanistan ve Sırbistan Makedonya'daki Türk ordusu tarafından kısıtlandığından ve serbestçe hareket edemediğinden, sadece 200.000 Bulgar askeri Türk ordusuna saldıracaktı. İngiliz ve Fransızlar da böyle bir güçle cesur Türk ordusunu yenmenin imkânsız olacağına inanıyordu.

Türkiye ayrıca müttefik tarafların silahlı kuvvetlerini de hafife alıyordu, bu nedenle ülkedeki kamuoyu onlara bir darbe vurma fırsatını değerlendirmeye yönelikti. Hükûmet'in savaşıyla birleşince, 17 Ekim'de İstanbul Hükûmeti Sırbistan ve Bulgaristan'a savaş ilan etti. (İtalya ile barış antlaşması henüz 15 Ekim'de imzalanmıştı.) Ancak Türkiye'nin iç durumu oldukça karışıktı. Belgelerde 1,4 milyon asker olduğu belirtilmesine rağmen, birçok asker çeşitli işlerde kullanılıyor ve Rum ya da Ermeniler gibi Ermeniler gibi farklı etnik gruplara mensup askerlere eğitim verilmediği için, gerçek savaşabilecek asker sayısı yaklaşık 640.000 ile sınırlı kalıyordu. Mezopotamya, Arabistan ve Ermenistan'ın savunmasına ayrılmış altı kolordu dışında, Türkler Avrupa'da sadece 200.000 civarında asker bulundurabilecekti. Bu sayı, Bulgar ordusunun 300.000 askerinden daha azdı. Bu nedenle Türkler başlangıçtan itibaren bir saldırı başlatamadılar.

18 Ekim 1912'de saldırıya geçen Bulgar ordusu, 22 Ekim'de Kırkkilise (Kırklareli)'yi düşürmüş, aynı ayın sonunda Lüleburgaz hattındaki Türk ordusunu ezmüş ve Kasım ayı başında İstanbul yakınlarındaki Çatalca'ya ulaşmıştır. Makedonya'da müttefik kuvvetler Türkleri her yerde yenilgiye uğratarak Üsküp'ü ve Manastır'ı arka arkaya düşürdü ve Selanik 8 Kasım'da Yunanlıların eline geçti.

Bu şekilde Türkler, Serez bölgesini bir kısmı hariç tamamını düşmana teslim etti ve Jön Türkler ile Sultan'ın mücadelesi nedeniyle ülkedeki siyasi durum giderek kaotik bir hâl aldı. Bulgar ordusu İstanbul'u bir hamlede alabilecek durumdaydı, ancak Rus Hükûmeti Bulgaristan'ın Çatalca'dan İstanbul'a doğru ilerlemesine şiddetle karşı çıkıyordu. Türkiye de zafer şansını kaybettiği için 3 Aralık'ta Türkiye, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan arasında bir ateşkes yapıldı (Jonquière, Cilt2, s. 410-415).

Bir ateşkes anlaşmasına varıldığında bile Türkiye'nin barış şartlarını kabul etmesini sağlamak kolay olmadı. İstanbul Hükûmeti barış görüşmelerinin yapıldığı gün Anadolu birliklerini Serez bölgesine nakletmişti. Türkiye'nin Arnavutluk'un özerkliğini tanıması ve Girit'in Yunanistan'a ilhakını onayladı ancak Doğu Serez'i, özellikle de Edirne'yi bırakmayı kesinlikle reddetmesi üzerine durum yeniden kötüleşti. İlgili güçler 10 Ocak 1913'te Türkiye'ye ortak bir mektup sunarak Edirne'nin ve Ege Adaları'nın bırakılmasını kabul etmesini tavsiye ettiler ve Türkiye'nin buna uymaması hâlinde gelecekte mali yardımını keseceklerini belirttiler.

Balkan Savaşları başlamadan önce büyük güçlerin çabası, statükonun korunması temelinde Makedonya'nın idari reformlarının gerçekleştirilmesi yönündeydi. Ancak, savaş başladıktan sonra, bu güçler durumu yakından takip ederken Avrupa iş birliğini sürdürmeye niyetliydi.

Yenilgiden bu yana, büyük güçler Türkiye'nin isteklerine göre arabuluculuk yapmak zorunda kaldığında, Avrupa tekrar müdahale ederek 'Balkanlıların Balkanları' sloganının uygulanması zora girdi.

Ocak 1913'te, İstanbul'da, İttihat ve Terakki Partisi bir kez daha savaş yapmakta ısrar etti ve Enver bunun kampanyasını bizzat yönetti, 23 Ocak'ta Kabine'ye girdi, Kara Kuvvetleri Nazırı'nı devirdi ve İttihat ve Terakki Partisi, Sultan'ı zorlayarak kabinesini kurdu. Yeni kabine güçlerin ortak bildirisini derhâl reddetti ve 29 Ocak'ta Bulgaristan ateşkesi bozdu ve savaş yeniden başladı.

İttihat Terakki Hükûmeti savaşı savunuyordu, ancak savaş kendi lehine ilerlemiyordu, bu nedenle Şevket Paşa barış yapma eğilimindeydi: 26 Mart'ta Edirne düştü ve Londra'daki bir Büyükelçiler Konferansı Türkiye'nin tazminat ödemesini prensipte onayladı. Aynı ayın 31 Mart'ında, güçlerin temsilcileri ortak bir mektupla Türk sınırının Enez/Kıyıköy hattı olacağını Türkiye'ye bildirdiler ve İstanbul Hükûmeti ertesi gün güçlerin kararını onayladı. Bir süre sonra, 20 Mayıs 1913'te Londra Konferansı, ilgili ülkeler tarafından imzalanan aşağıdaki genel barış şartlarını kararlaştırdı.

1. Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarının Enez/Kıyıköy (Midye-Enez hattı/ Enez-Midye hattı) olması.
2. Arnavutluk'un sınırlarının ve statüsünün büyük güçler tarafından belirlenmesi.
3. Ege Denizi'ndeki Türk Adaları'nın aidiyeti büyük güçler tarafından belirlenecek olması.

Türkiye'nin Enez/Kıyıköy hattını elde edebilmesinin nedeni elbette Rusya'nın niyetleriydi, ancak bu karara çeşitli dönemeçlerden geçilerek varıldı.

Londra'daki Rus Büyükelçisi Benckendorff, 1 Mayıs 1913 tarihinde kendi Hükûmeti'ne aşağıdaki görüşü sunmuştur. Bu, Rusya ile İngiltere ve Fransa arasında Balkan Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin nasıl idare edileceği konusunda görüş ayrılıkları olduğunu göstermektedir.

Avrupalı güçler, Türk varlıklarını yönetirken Türkiye'nin askeri güçlerini sınırlamaya karar verirse, İstanbul'un ve Boğazların savunması nasıl garanti altına alınabilir? Bulgaristan-Türkiye sınırı Boğazlara dayanacak, dolayısıyla Türkiye başkentini savunmak için her zamankinden daha fazla güç kullanmak zorunda kalacak. Bu tür bir durum, Rusya'nın hırsları olduğunu düşünenleri şaşırtacaktır. Gelecekteki olayları hayal etmek imkânsız olsa da yukarıda belirtilen sonuca ulaşılması şaşırtıcı değildir. Başka bir deyişle, İstanbul Boğazı'nın savunulması için yeterli garantileri verilmiyorsa, Bulgaristan'a bir cazibe yaratacak ve bu da sadece Rusya'nın çıkarlarına aykırı olmakla kalmayacak, uygunsuz zamanda Boğaz meselesi gelişeceği için Rusya son derece zor bir duruma sokulacaktır. Rusya'nın, Türkiye'nin İstanbul'u ve Boğazlar bölgesini savunmasını tamamlamasını engellemekte hiçbir çıkarı olmayacaktır. Ancak son yenilgiler Türkiye'nin çok güçlü olmaktan korkmaması gerektiğini gösterdi. Boğaz meselesi çok sayıda hazırlık eylemi gerektiren başka sorunları tetikleyebileceği sürece, zaten zayıflamış olan Türk ordusunu kısıtlamak gereksiz ve tehlikeli bir hareket olacaktır.

Bu açıdan bakıldığında Rusya, fırsat olgunlaşana kadar Türkiye'nin Boğazları bir süre daha elinde tutmasına ve böylece kendisini savunmak için ihtiyaç duyduğu sınırları elde etmesine izin vermeye özen gösterdi. Bunun karşılığında, İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin mali durumunu yönetmek için askeri güçlerini sınırladı ve böylece kredilerini güvence altına almaya çalıştılar. Bu nedenle, Türkiye'nin sınırlarını Kıyıköy/Tekirdağ Hattı'na indirmeye ve Gelibolu Yarımadası'nı Bulgaristan'a vermeye istekliyidiler, ancak Rusya tek başına ve inatla Bulgaristan'ın Boğaz bölgesine doğru genişlemesine karşı çıktı. Avusturya-Macaristan'ın daha ziyade Bulgaristan'ın Rusya ile karşı karşıya getirmek için güneye doğru ilerlemesini istediği anlaşılmaktadır. Bu görüşler dikkate alınarak Enez/Kıyıköy sınır hattı tasarlandı.

Ancak yeni toprakların Balkan devletleri arasında paylaşılması kolay olmadı. Mayıs 1913 sonunda Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Bulgaristan Başbakanı, Sofya Antlaşması hükümlerine göre Sırbistan'la olan anlaşmazlıkta Rus Hükûmeti'nin ve Yunanistan'la olan anlaşmazlığı için ise büyük güçlerin arabuluculuğuna bırakmaya itirazı olmadığını belirtmesine rağmen, ülkedeki asker grubu Serez'de tatmin edemedikleri toprak hırslarını Makedonya'da tatmin etmeye karardılar. Hazırlıklar özel olarak başlatılmıştı. Yunanlılara karşı koymak için Kuzey Makedonya'da Doyran ve Serez arasında 70.000 asker topladılar. Sırp Hükûmeti, Bulgaristan'ın asıl niyetinin önce Yunanistan'la olan anlaşmazlığı çözmek ve ardından Sırbistan'a saldırmak olduğundan şüphelendi ve Yunanistan'ı rahatlatmak için Vardar yakınlarında bir tümenin harekete geçirilmesini emretti.

İlgili güçler bu tür bir çatışmayı barışçıl bir şekilde çözmek için tüm kaynaklarını kullandılar, ancak hem Sırbistan'da hem de Bulgaristan'da siyasi çalkantılar ve Türk Hükûmeti'nde bir darbe de dâhil olmak üzere bir dizi olaylar yaşandı. Macaristan'da Slav karşıtı bir Tisza kabinesi kuruldu ve perde arkasında Bulgaristan'ın emellerine destek işaretleri vardı, bu nedenle 24 Haziran gecesinden itibaren Bulgar birlikleri Sırp cephe hattına saldırdı. Bulgarların bu eylemi, Kral Ferdinand ile askeri komutan General Savov arasında, Bulgar Başbakanı'nın bilgisi dışında ve Makedonya'yı ele geçirme hırsıyla hazırlanmış bir komploydu (Jonquière, 2. Cilt, s. 431).

Romanya ve Türkiye bu fırsattan yararlandı. Romanya 500.000 askerini seferber edip hemen Tuna Nehri'ni geçerken, Türkler 20 Temmuz'dan itibaren Çatalca cephe birliklerine saldırı emri verdi. Bulgaristan dört bir yandan saldırıya uğramaya dayanamadı ve Doğu Serez yine direniş göstermeden Türkler tarafından işgal edildi. Elbette İngilizlerin öncülüğünde Türklere uyarılar yapıldı ama olaylar an be an ilerledi ve durdurulamadı. Kral Ferdinand, Fransa Cumhurbaşkanı'ndan araya girmesini istedi ve Avrupalı güçler, özellikle Londra Konferansı'nda bir araya geldi, ancak ülkeler Türk sınırının Enez Kıyıköy hattı olup olmayacağı konusunda anlaşamadı.

Rusya, Bulgaristan ile olan ilişkileri nedeniyle Hristiyan hissiyatının Türkiye'nin isteklerini kabul etmesine ve Edirne'nin kuzeyindeki sınırı yeniden tesis etmesine izin vermeyeceğini söyledi.

İtalya ve Almanya, Türkiye'ye baskı yapmanın tehlikelerini vurgulamış ve İstanbul Hükûmeti ile görüşmeler yapılması gerektiğinde ısrar etmişlerdir. Böylece, Üçlü Paketi'nin görüşü ile Rusya'nın ısrarı arasındaki bölünme sonucunda Avrupa iş birliğinde bir çatlak oluşmasından korkan İngiltere ve Fransa, Rusya'yı dizginleme politikasını benimsedi. Ancak her iki ülke de Rusya'ya, Almanya ile bir uzlaşmaya varması hâlinde bunu destekleyeceklerini bildirdi ve Rusya derhâl Berlin'le, hareket alanının Avrupa topraklarıyla sınırlı olması koşuluyla Rusya'ya hareket serbestisi tanınması için görüşmelere başladı. Almanya konuyu derhâl Avusturya-Macaristan Hükûmeti'yle görüştü ve Avusturya'nın yanıtı, Rusya'nın eylemine bir itirazı olmadığı, ancak Bulgaristan'ı savunmak için gerekli önlemleri alma özgürlüğünü saklı tuttuğu yönünde oldu. Avusturya'nın niyeti açıkça Sancak bölgesini işgal etmek olduğundan, Rusya'nın planlarından vazgeçmekten ve Türkiye'ye birkaç uyarıda bulunmakla yetinmekten başka seçeneği yoktu.

Öte yandan Romanya ordusu Plevne ve İvraca'yı işgal etmiş ve Sofya'ya doğru ilerlemekteydi, bu nedenle Bulgaristan barış yapmak ve Bükreş'te Balkan devletleriyle bir barış antlaşmasını görüşmek için acele etti. O sırada Rusya Bulgaristan'a yardım ediyor, Almanya ve Fransa ise Yunanistan'ı Bulgaristan'a karşı koruyordu. Balkan devletleri arasındaki Barış Antlaşması 10 Ağustos'ta Bükreş'te imzalandı ve Türkiye ile Bulgaristan arasındaki Barış Antlaşması da 29 Eylül'de İstanbul'da imzalandı. Bununla Türkiye, Bulgaristan'la olan sınırlarını büyük ölçüde eski hâline getirdi ve yeni Bulgar topraklarını Batı Serez'de Meriç Nehri üzerinde sınırladı (Jonquière, s. 439).

Bükreş Antlaşması Makedonya'nın aidiyetini belirledi. Böylece Bulgaristan Strumica Vadisi'ni ve Batı Serez'i kazanırken, kalan topraklardan Yunanistan Batı Serez'in bir kısmını ve güney Makedonya'yı, Sırbistan ise Manastır bölgesini, Vardar vadisini ve Novi Pazar'ın yarısını aldı.

Yunanistan ayrıca Girit'i ve Ege Adaları'nın bir kısmını ilhak ederken, Romanya Dubruja'yı toprağına dâhil etti. Balkan Savaşları Türkiye'nin 10.000.000 nüfus kaybetmesiyle sonuçlandı. Bu arada Yunanistan 1.600.000, Sırbistan 1.300.000, Bulgaristan 400.000 ve Romanya 350.000 yeni nüfus kazandı. Bunun dışında, Alman kökenli Wied'in kral olduğu Arnavutluk'a bağımsızlık verildi ve Sırbistan nihayet Adriyatik'ten denize açılma girişimlerinden vazgeçti. Bu, Avusturya'nın bölgede üstünlüğü ele geçirdiğinin bir işaretiydi. Ancak bu mesele nedeniyle hem Avusturya hem de Rusya seferber ettikleri güçlerini kendi sınırlarına yoğunlaştırdı ve aynı yılın Kasım ayına gelindiğinde iki ülke arasındaki savaş tehdidi hissedilir hâle geldi.

Balkan Savaşı'nın kökenine ilişkin olarak, İtilaf Güçler, Bulgaristan ve Karadağ'ı Almanya ve Avusturya'nın kışkırtmasıyla suçladı. Alman-Avusturya tarafı ise tam tersine, 1911'den itibaren Balkan olaylarının, Rusya'nın İngiltere ve Fransa'nın yardımıyla Avusturya, Macaristan ve Türk güçlerini yok etmek için kurduğu bir komplo olduğunu söyledi (Alman İmparatoru Wilhelm II'nin 1919'da yayınlanan notlar). Bununla birlikte, tarihsel açıdan bakıldığında bu, 19. yüzyıldan beri giderek yoğunlaşan Cermen ve Slav halkları arasındaki mücadelenin sadece bir parçasıydı. Wilhelm II, 1912 yılının sonunda bu konuda

yorum yaparak şöyle yazmıştı: “Anglosaksonlar, Slavlar ve Alman ırkı arasındaki son mücadelede Slavlar ve Gorlovyalıların yanındadır.” O dönemde barış ve savaş arasındaki karar yalnızca İngiliz Hükûmeti’nin elindeydi. Rusya ve Fransa, Almanya ve Avusturya da İngiltere’nin tavrını öğrenmek için sabırsızlanıyordu, ancak Dışişleri Bakanı Grey itilaf devletler tarafını desteklemekle birlikte tavrını açıklamaktan kaçınıyordu. Alman İmparatoru, büyük bir savaşın kaçınılmaz olduğunu öngörerek, “Bu, Almanya için şansa bağlı büyük bir savaştır.” dedi (Brandenburg, s. 442. Kayzer’den Başbakana mektup, 8 Aralık).

3: Rusya’nın Boğaz İşgali Hazırlıkları

Balkan Savaşları, Türkiye’nin Doğu Serez’in batısındaki Avrupa topraklarını kaybetmesine ve yavaş yavaş Anadolu’ya doğru geri sürülmesine neden oldu. Ancak Bükreş Antlaşması sadece bir tür ateşkes niteliğindeydi çünkü Balkanlar’da hâlâ bitmemiş bir dizi iş vardı. Bulgaristan sadece Makedonya sınırlarının ve Dobruja’nın bırakılmasından memnun değildi, aynı zamanda Sırbistan ve Karadağ Avusturya-Macaristan’daki Slavları daha da özgürleştirmek için bir kampanya başlattılar. Bu da Avusturya ile ilişkileri daha da bozdu. İmparator Franz Joseph şunları söyledi: “Bükreş barışı sürdürülemez. Yeni bir savaşa doğru ilerliyoruz.” Bu, dönemin politikacılarının izlenimlerinin açık bir göstergesiydi (Kont Czernin, Dünya Savaşı).

Fransız ve Rus politikacılar da Almanya ve Avusturya’nın bir şeyler çevirdiğine dair önselilere sahipti. Büyükelçi Cambon’un Aralık 1912’de Fransız Hükûmeti’ne gönderdiği bir belgede, Avusturya-Macaristan’ın Balkan politikası değiştirilmediği takdirde savaşın kaçınılmaz olduğu ayrıntılı bir şekilde anlatılıyordu (Poincaré, Les Balkans en feu, s. 357 ve devamı). Dahası, Kasım 1913’te Fransız Hükûmeti, Alman İmparatoru’nun Belçika İmparatoru ile yaptığı bir görüşmede Fransız-Alman Savaşı’nın kaçınılmaz olduğunu öngördüğünü duydu. Kısa bir süre sonra, durum kontrol dışına çıktı ve büyük bir savaş tehdidi her zaman mevcuttu.

Rus ordusu askeri ve ekonomik cephelerde hazırlıklarını sürdürürken, Karadeniz’e açılan kapı olan Boğazların idaresini ve Türkiye’ye karşı taktikleri dikkatle planlıyordu. Rus Dışişleri Bakanı 6 Aralık 1913 tarihli raporuyla Çar’a özel bir toplantının görüşlerini gönderdi. Şubat 1914’teki özel toplantıda hangi planların görüşüldüğü, toplantı tutanaklarının aşağıdaki özetinde görülebilir. Bu tutanaklar Bolşevik Hükûmeti tarafından yayınlanan Gizli Belgeler’in VII. cildinden (No. 68 ve 69) alınmıştır (Moskova, 1925, "İstanbul ve Boğazlar", Cilt 1, s. 156-181).

Dışişleri Bakanı Sazonov tarafından 8 Mart 1914 tarihinde Nikolay II’ye gönderilen bir görüş mektubunda şunları yazmıştır.

Kasım ayında Majesteleri’ne sunulan muhtıra, zaman içinde meydana gelen değişikliklerin İstanbul ve Çanakkale Boğazı’ndaki çıkarlarımızın savunulmasını gerekli kılması durumunda, sorunun çözüme kavuşturulması için derhâl ve kapsamlı hazırlıklara başlanmasının gerekli olduğu kanaatindeyiz. Majesteleri bu görüşü iletmış ve bu öneri özel bir toplantısına sunulmuştur. Bu özel toplantı 21

Şubat'ta yapıldı. Listelenen çeşitli planlarla ilgili olarak bize talimat vereceğinizi umuyoruz.

Yukarıdaki tutanak, Dışişleri Bakanlığı Kabine Baş Sekreteri Vasili tarafından kaleme alınmış ve aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Yakın Doğu'da mevcut siyasi durum, Türkiye'nin çökmesi hâlinde Boğazlar sorununun gündeme geleceğini bugünden tahmin etmeyi ve bu konuda alınacak tavrı belirlemeyi görevimiz kılmaktadır.

1. Boğazlar meselesinin yakın bir gelecekte ortaya çıkması hâlinde, bu meseleyi kendi lehimize çözmek için kara ve deniz kuvvetlerimizi süratle takviye etmek ilk ve en acil görevimizdir. Ancak yakın gelecekte ortaya çıkması muhtemel krizin ne zaman geleceğini bilemediğimiz için öncelikle Karadeniz bölgesindeki kara kuvvetlerimizi arttırmak için gerekli tedbirleri almalıyız.

2. Karadeniz filosunun gücünü hızla arttırmak zorunludur. Bunu yapmanın en kolay yolu Baltık filosunun bir bölümünü bu filoya tahsis etmektir. Ancak bu, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinde sorunlara yol açacak ve Boğazların tüm ülkelerin savaş gemilerine eşit şekilde açılması ilkesini tesis edecektir ki bu bizim çıkarlarımızla bağdaşmamaktadır. Boğazlar Rus toprağı hâline gelmediği sürece yabancı savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesini engellemek stratejik askeri çıkarlarımıza uygundur. Boğazların kapatılmasının yararı, düşmanın barış zamanında Karadeniz bölgesine saldırmasını engellemesidir.

Son yıllarda Boğazları kapatma politikasının Rusya'ya fayda getirmediği yönünde bir görüş ortaya çıkmıştır. Bunun bir nedeni, Boğazların kapatılmasının savaş zamanında geçerli olmaması ve bir düşmanın Türkiye ile iş birliği yapması hâlinde Karadeniz kıyılarına saldırabilmesidir. Özellikle Karadeniz bölgesindeki düşmanların Türkiye ile sınırlı olduğunu varsaymak politikanın bir zafiyetidir. Bununla birlikte, Boğazları kapatmaya yönelik geleneksel politikanın serbest geçiş politikasına yönelmesi pek olası değildir, çünkü bu görüşün yanlış olduğuna dair güçlü bir kanıt yoktur. Boğazlardan serbest geçiş teorik olarak arzu edilir olsa da savunma planlamasının bunu ne ölçüde karşılayabileceği dikkate alınmalıdır. Rusya'nın tarihi görevi Boğazlar bölgesinde egemenlik tesis etmektir. Bu nedenle Boğazlar meselesini çözmekten vazgeçmek ulusal kalkınmaya zarar verecektir çünkü Rusya'nın Boğazlar bölgesinde hâkimiyet kurmasının önünde önemli engeller vardır. Dolayısıyla bu politika haklıdır.

3. Boğazlar bölgesinin işgali, Rus birlikleri tarafından gerçekleştirilmesi için diğer ülkelerin iş birliğine izin verilmeyecektir. Avrupa'da bir noktada savaş patlak verirse, Boğazlar sorununun Rusya'nın elinde çözülme olasılığı artacaktır. Ancak Boğazlar bölgesinin işgalinin gerçekleşme olasılığı ve bu tür bir askeri harekâtın başarısı, her savaş aşamasının başarısı ya da başarısızlığıyla yakından bağlantılıdır. Şimdilik Dışişleri Bakanı'na düşen görev, öngörü ve sistematik bir planlamayla bu konuda elverişli bir siyasi zemin hazırlamaktır.

Boğaz bölgesinin işgaline yönelik askeri operasyonların gerçekleştirilebilmesi için her iki savaş gemisinin de bir çıkarma kuvvetine hazırlıklı olması gerekmektedir. Bu nedenle 1896'daki hataların tekrarlanmaması gerekmektedir.

Özel Komisyonun 21 Şubat 1914 tarihli toplantı tutanaklarının özeti Dışişleri Bakanı'nın görüşüne göre, şu anda ciddi bir uluslararası çatışma olmayabilir, ancak gelecekte, hatta yakın gelecekte bile durumun aynı kalacağı garanti edilemez. Sayın Sazonov'a göre, Boğazlar bölgesi bir gün Türkiye'nin elinden çıkarsa, Rusya üçüncü bir ülkenin bölgeyi işgal etmesine izin vermeyecektir.

Dolayısıyla Rusya'nın bölgedeki çıkarlarına uygun bir durum yaratmak için Boğazlar bölgesini işgal etmekten başka seçeneği yoktur. Bu durumda askeri hareketin başarısı hareket hızına bağlıdır ve deniz kuvvetlerinin kullanılmasını ve ayrı bir çıkarma kuvvetinin hazırlanması gerekmektedir.

Genelkurmay Başkanı Zilinski, bu görüşlere çıkarma kuvvetlerinin Odessa ve Sivastopol bölgelerindeki 7. ve 8. Kolordulara tahsis edilmesi gerektiğini söyleyerek yanıt verdi. Ayrıca iç bölgelerdeki iki kolordu da takviye edilmeliydi. Çıkarma Ordusu'nun ilk kolordusu en az 30.000 ila 50.000 askerden oluşacak şekilde örgütlenmelidir. Türk seferberlik planına göre, İstanbul yakınlarında yaklaşık yedi kolordu konuşlandırılacaktır, bu nedenle Harbiye Nazırı Enver Paşa, Boğaz'ın Avrupa yakasında sadece üç tümen bulundurmayı planlamaktadır, ancak bu planın uygulanması muhtemelen zor olacaktır.

General Zilinski'nin görüşüne göre, Avusturya-Macaristan'ın düşmanca hareket etmesi durumunda, Romanya ile ittifak kurmak gerekecektir. Bazı durumlarda, Avusturya-Macaristan'ın ana kuvvetleri Romanya yönünde terk edilemez ve bu nedenle Rusya bir çıkarma kuvveti düzenlemek için ekstra güce sahip olmalıdır, ancak aslında Avusturya-Macaristan sınırını savunmaya ayrılması gereken 7. ve 8. Kolorduları Boğazlar bölgesine göndermek tehlikeli olacaktır. Dışişleri Bakanı Sazonov, Güney Rusya bölgesinin savunmasıyla ilgili bir soru yöneltmiş, Genelkurmay Başkanı da 1915-1916 yılında Odessa bölgesinde iki kolordunun kurulmasının tamamlanacağını ve bu bölgedeki durumun çok daha sağlam hâle geleceğini söylemiştir.

Özel Komisyonun görüşüne göre, Yunanistan ve Bulgaristan'ın, karşılıklı şüphe duyulan aşağıdaki durumlarda bile, Rusya'nın askerlerini hareket ettirmeden serbestçe hareket etmesine izin vermekten başka seçeneği yoktur. Sırbistan'ın Rusya'yı ne ölçüde destekleyebileceğine gelince, Dışişleri Bakanı bu görüştedir. Bu durumda Sırbistan, Avusturya-Macaristan'ı vurmak için elinden geleni yapacaktır, çünkü Rusya'nın bir Avrupa Savaşı dışında Boğazlar bölgesinde hareket etmesi düşünülemez.

Büyükelçi Girs, İstanbul bölgesindeki anarşi nedeniyle Türkiye'nin Kafkas sınırına büyük bir kuvvet göndermesinin zor olacağından, Kafkas kuvvetlerinin Boğazlar'da kullanılabileceğine dikkat çekti. Ancak Genelkurmay Başkanı bu görüşe, Enver Paşa'nın planının Kafkasya'ya asker yığmak olduğunu söyleyerek yanıt verdi.

General Danilov görüşlerini şöyle açıkladı; Rus cephesi batı cephesinde belirlendiği için, bu cephedeki zafer tüm cepheledeki savaşın kaderini belirleyecektir. Aynı durum İstanbul'a yapılacak saldırı için de geçerlidir. Bu nedenle İstanbul'a saldırmak üzere ana cepheden dört kolordu tahsis edilmesine

karşı çıkamayız. İstanbul'un üçüncü bir ülkenin eline geçmemesi için gerekli önlemleri almak üzere diplomatik yollara da başvurulmalıdır.

General Danilov'un açıklamasına Deniz Albay Nemetz (Deniz Kuvvetleri Bakanlığı Harekât Dairesi Başkanı) itiraz etti. Rusya'nın ana kuvvetlerini Almanya-Avusturya sınırında yoğunlaştırdığı sırada, diğer ülkelerin kara ve deniz kuvvetlerinin İstanbul'u işgal edebileceği ve Rusya'nın barışı yeniden tesis etme isteklerine karşı önlemler alabileceği ve böylece gelecekte İstanbul yönünde yeni bir kuvvet tahsis edilebileceğini belirtmiştir. Bu yüzden gelecekte İstanbul'u işgal eden orduya 3 kolordunun acilen takviye edilmesi gerektiğini söyledi.

Güney Rusya'daki iki kolordunun seferberliğini tamamlamak için piyade için 5-6 gün, topçu için 12-14 gün gerekmektedir. Özel bir çabayla, işgal ordusunun ilk kolordusu piyade için 3-4 günde, topçu için 12 günde tamamlanabilir.

Çıkarma kuvvetlerinin varış yerlerine nakledileceği tarih ve saatle ilgili olarak, Albay Nemetz'e göre Birinci Grubun gemiye bindirilmesi 10 ila 12 gün sürmektedir, dolayısıyla Boğaz bölgesine ulaşmak seferberlik tarihinden itibaren en az iki hafta sürer. Nakliye nedeniyle tek seferde taşınabilecek birlik sayısı bir tümeni geçemez.

İkinci bir grup bir hafta içinde çıkarma bölgelerine nakledilebilir. Karadeniz donanma gücünü artırmak için, 1916'da tamamlanması planlanan zırhlı gemiler ve iki savaş gemisi Eylül 1915'e kadar tamamlanmalıdır. Üçüncü geminin donatımı da 1916 sonuna kadar bitirilmelidir. Ayrıca, Türkiye'nin Güney Amerika ülkelerinden savaş gemisi satın almasını engellemek için, bu gemileri zamanı geldiğinde Rusya satın alacaktı.

Karara bağlanan maddeler:

1. İstanbul'a gidecek ilk çıkarma kuvveti 13. Ve 15. Tümenler ile 4. Keskin Nişancı Tugayı olacak ve her bölükte 168 asker bulunacaktır.

2. Odessa Askeri Bölgesi'nin topçu birlikleri, barış zamanı düzeninde sınır bölgelerindeki kolordularda olduğu gibi, her bölükte altı top ve 12 mühimmat aracına sahip olacaktır.

3. Maliye, Ticaret ve Sanayi Bakanlıkları ve Deniz Kuvvetleri tarafından Karadeniz'deki taşıma kapasitesinin arttırılması için derhâl ortak önlemler alınmalıdır. Ellerindeki gemi sayısını arttırmanın yollarını bulmak için gemicilik şirketleriyle iş birliği yapmalıdırlar.

4. Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, çıkarma kuvvetlerinin taşınması için gereken süreyi mümkün olduğunca kısaltacak adımlar atmalıdır.

5. Karadeniz filosu gemilerin inşasının ikinci aşamasını planlanmalıdır.

6. Kafkasya demiryoluna çift hat çalışması yapmak ve gerekli raylar inşa edilmelidir.

Bu raporun bir defa okunması bile Rusya'nın saldırgan niyetleri konusunda kimsenin aklında şüphe bırakmamaktadır. ABD'li akademisyen Sidney Fay, "The Origins of the World War" adlı son kitabında bu raporu kullanmıştır. Bu raporda, Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'un militarizm ve Panslavizmin sembolü olduğu ve İzvolski'den daha sert bir tutumla Boğaz'ı ele geçirmeyi planladığı belirtilmektedir. Rus Dışişleri Bakanı Sazonov'un ayrıca, 1913 yılında Başbakan

Kokovtsov'un istifasıyla birlikte Rus Kabinesi'nde ılımlı ve tarafsız dış politikayı destekleyen kimsenin kalmadığını, bunun da Sazonov'un grubunun saldırgan emellerini ortaya koymasına ve nihayetinde Dünya Savaşı'nın patlak vermesine yol açtığını belirtmiştir. Ancak yakın zamanda Sovyet Hükümeti tarafından yayınlanan belgeler Profesör Fay'ın yukarıdaki iddiasıyla çelişmiş ve dönemin Rus Ordu Liderleri'nin (Arşidük Nikolay, General Alekseyev, Danilov, vs.) İstanbul'u işgal planına karşı çıktıklarını ortaya koymuştur. Carnegie Vakfı'nın "Ekonomik ve Sosyal Perspektiften Büyük Savaş" adlı kitabının derleyicisi Florinsky, Kokovtsov'a bu dönemde neler olduğunu açıklığa kavuşturmak için mektup yazdığında, Florinsky'ye 23 Nisan 1929 tarihli ayrıntılı bir yanıt verdi. Mektubun tam metni Amerikan Foreign Affires, Vol. 8, No. 1 dergisinde yayınlanmıştır.

Kokotsov'un anlattıkları ayrıntılı olmakla birlikte, argümanları kabaca aşağıdaki gibidir.

1. Profesör Fay'e göre, Dışişleri Bakanı Sazonov Boğazların işgali teorisinin öncüsü olarak militarist görüşü temsil ederken, Başbakan Kokotsov buna karşıydı. Ancak Eylül 1911'den 1913'ün sonuna kadar Rusya'nın Balkanlara yönelik dış politikasına her zaman tam bir mutabakat içinde karar verdiler, Kokotsov'un görev süresi boyunca bir kez bile görüş ayrılıklarını dile getirmediler.

2. Sazonov'un Türkiye'ye karşı hiçbir zaman saldırgan bir politikası olmadığı gibi, ona göre Türkiye'nin zayıflaması Rusya'nın yararına ve bu nedenle Rusya'nın Türkiye'yi parçalamak için acele etmesine gerek yoktu. Sazonov, Rusya'nın Türkiye'deki çıkarlarının savunulması için İngiltere ve Fransa ile tam bir mutabakata varılması gerektiğine inanıyordu. Tedbirsizce hareket ederek bir dünya savaşını kışkırtmaya niyeti yoktu. Sadece bu da değil, Sazonov Rusya'nın yetersiz savaş hazırlıklarının farkındaydı ve Kokotsov da onunla aynı fikirdeydi.

3. Sazonov'un İstanbul'un işgaline ilişkin görüşünü resmi konuta sunması, Dışişleri Bakanlığı'nın işlerinin bir parçası olarak Çar'ın dikkatine sunma amacını taşıyordu ve rapor oldukça fazla eleştiri içeriyordu.

Sazonov'un niyeti, bu raporun sonuçlarının ilgili bakanlıklar tarafından incelenmesiydi ve bu, Türk sorununu bir saldırı politikası yoluyla çözmeye önerisini içermiyordu. Başka bir deyişle, sadece Türkiye'nin parçalanması durumunda alınacak önlemlerin genel hatlarını incelemek ve her türlü olasılığa karşı hazırlıklı olmak konusunda ısrarlıydı. Dolayısıyla, raporda sunulan argümanlar geleceğe yönelik hazırlıklara ilişkin akademik çalışmalarda ve Rusya'nın dış politikasının saldırgan olması gerektiğini tanımlamıyordu.

4. Başbakan Kokotsov'un görüşüne göre, yukarıdaki raporda ifade edilen görüşler İngiltere ve Fransa tarafından asla kabul edilemezdi ve mesele genel Avrupa sorunundan ayrılamazdı. Bu nedenle bu fikre karşı çıktı ve dönemin tüm bakanları da onunla aynı fikirdeydi. Bu, dönemin kabinesinin Balkanlar'da barışı bozacak ve Avrupa'da savaşa neden olacak her türlü tedbire karşı olduğunun kanıtıydı.

Florinsky, yukarıdaki gerçeklere dayanarak ve savaşın başında Rus ordusu liderlerin tarafından yazılan belgelerin (Sovyet Hükûmeti tarafından yayınlanan Kırmızı Kitap'ın 1-3. Ciltleri) yardımıyla, Profesör Fay'ın vardığı sonuçların büyük bir yanlışlık içerdiğine işaret etmektedir. Makalede ayrıca Kont Kokotsov'un görüşünün dönemin Rus siyasetçilerinin isteklerini temsil ettiği belirtilmektedir (Foreign Affaires of the United States, Ekim 1929, s. 135). Yazar da Florinski'nin sonucunu destekliyor.

(Referanslar)

Önceki bölümde belirtilenlerin dışında;
Constantinopoli i Prolivy, Moscou, 1925.
Krasny Arthiv, 1924.
Vicount Grey of Falladon-Twenty five years, London, 1924.
Djermal Pacha-Memories of a Turkish Stateman, London, 1922.
Paleologue-La Russie des Tsars pendant la Graude Guerre, Paris, 1921.
Sir Gecrges Buckanan-My Mission to Russia, London.
Lord Bertie-The Diary, 1925.

13. Bölüm: Birinci Dünya Savaşı ile Boğaz'ın Konumu

1. Kısım: Goeben ve Breslau Gemilerinin Boğaz'a Girmesi ile Türkiye'nin Tarafsızlığı

Ludendorff anı notlarında Türkiye'nin savaşa katılmasının Almanya'ya iki yıllık bir direniş süresi kazandırdığını belirtir. Alman savaş gemileri Goeben ve Breslau'nun takviyesi, Türkiye'nin Karadeniz'in kontrolünü ele geçirmesine ve Rus donanmasının hareketlerini kontrol etmesine izin vermekle kalmadı, aynı zamanda bu amaçla Kafkasya bölgesinde askeri operasyonları kolaylaştırdı ve Rusya'yı Serez'e çıkarma yapma planından vazgeçmeye zorladı ki bu da Avrupa Savaşı üzerinde önemli bir etki yarattı. Rusya Deniz Kuvvetleri Komutan Yardımcısı Stahl'ın yorumladığı gibi, "Goeben'in Boğaz'dan geçmesi dünya deniz savaşları piyasasında eşi benzeri görülmemiş bir rol oynamıştır ve Alabama ve Emden'in rekorlarının Goeben karşısında parlaklığını yitirdiği söylenebilir." (Le Allies contre la Russie, s. 105 ve devamı).

Türkiye'nin tarafsızlığını terk etmesi ve Rusya'ya karşı Almanya ile ittifaka girmesi büyük ölçüde Goeben baskını nedeniyle olmuştur. Ayrıca savaş sırasında Rusya'nın müttefikleriyle olan temaslarını keserek İngiltere, Fransa ve ABD'den mühimmat tedarikini imkânsız hâle getirdi.

Rus Hükûmeti daha önce 1912'de Fransız Hükûmeti ile savaş zamanında Boğazlardan geçişi kolaylaştırmak ve Karadeniz'in kontrolünü sağlamak için bir deniz kuvvetleri antlaşması imzalamış ve her iki ülkenin donanmalarının savaş zamanında operasyonlarını ortaklaşa yürütmesini taahhüt etmişti. Rusya bunu Avusturya-Macaristan donanması ile Türk filosu arasındaki teması kesmek ve Karadeniz filosuna Akdeniz'e ilerleme fırsatı vermek için kullanmayı planlarken, Fransa da İngiltere ile askeri bir antlaşma için ivme yaratmayı amaçlıyordu. (Aslında İngiltere ve Fransa arasında bir deniz antlaşması Kasım 1912'de yapılabilmıştır)

Temmuz 1914 sonunda, Almanya-Avusturya ve Rusya-Fransa arasındaki savaş kaçınılmaz hâle geldiğinde, Goeben ve Breslau neredeyse Akdeniz'deydi. Ancak Toulon Limanı'nda toplanan Fransız donanması sadece Afrika sömürgelerinden gelen asker nakliyatına eşlik etmeye odaklanmış ve Goeben'i aramaya yoğunlaşmamıştı. (Fransız askeri komutanlığından gelen bir emir, Akdeniz filosunun nakliye konvoyuna ihtiyacı olmadığını açıklıyor ve Akdeniz'in kontrolünü sağlamak için Goeben ve Breslau'yu takip etmesini emrediyordu. Filo komutanının bunu sadakatle yerine getirmediği ve daha sonra soruşturulduğu zaten bilinmektedir.)

1 Ağustos gecesi Goeben ve Breslau gemileri İtalya'nın Brindisi Limanı'na girdiler, ancak tarafsızlık kuralları 24 saatten fazla demirlemelerine izin vermediği için tekrar güneye dönerek Sicilya'ya doğru yol aldılar, 4 Ağustos sabahı İngiliz Akdeniz filosu onları Bourne Adası'nın 50 mil açığında tekrar tespit etti, İngiliz Hükûmeti Almanya'ya savaş ilan etmediği için, onları takip etmek dışında bir şey yapamadı.

Goeben 6 Ağustos'ta Messina'dan ayrıldı ve doğuya yöneldi. O sırada İngiliz filosu Avusturya-Macaristan filosunu izlemek için büyük kruvazörler

kullanıyordu, bu nedenle Malta'da bulunan Amiral Townbridge Goeben'i yok edemedi. Böylece, 8 Ağustos'ta Malta'dan ayrılan filosu nihayet Alman savaş gemilerine saldırma fırsatını kaçırdı ve Goeben 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı'nı geçti.

Goeben'in Boğazlara girmesi, Sultan'ın rızası olduğu sürece Boğazlar Antlaşmasını ihlal eden bir eylem değildi. Ancak, Türkiye tarafsız bir ülke olduğu sürece tarafsızlık kurallarını uygulamak zorundaydı, ancak Türk Hükûmeti İngiliz, Fransız ve Rus Hükûmetlerinin protestolarına karşı her iki gemi için biz silahsızlandıracağız derken bunları Almanya'dan satın aldık dedi. Bu şekilde tam bir yanıt vermedi. Ancak, başından beri Almanya ile çalışmaya kararlı olan İttihat ve Terakki Bakanları uygun bir fırsatta savaş ilan etmeye hazırdılar (Marandelstam, s. 86 ve devamı).

ABD Büyükelçisi Morgenthau anı notunda şöyle belirtiyor, Goeben ve Breslau Türk limanlarına girmemiş olsaydı, Türkiye muhtemelen Almanya-Avusturya'ya katılarak savaşa katılmayacaktı (Morgenthau Memories de l'Ambassadeur, s. 68 ve devamı). Politikacılar ve askeri uzmanlar, iki geminin girişinin Karadeniz'in kontrolünü Türkiye lehine çözdüğü, İstanbul Hükûmeti'ni Alman filosunun sürekli gözetimi altına soktuğu ve savaşlarında birleşik güçler için ciddi zorluklar yarattığı konusunda hemfikirler.

İngilizlerin, Rusların ve Fransızların bu tür tarafsızlık ihlallerine karşı sadece gazete üzerinde protestoların yapılması, Türkiye'yi kışkırtmaktan kaçınmaları ve büyük askeri dezavantajlara katlanmaları, Müslüman duygularını kışkırtmamak için savaşın patlak vermesinin sorumluluğunu Türkiye'ye yüklemenin kârlı olmayacağına farkına varmalarının sonucuuydu. (29 Ağustos 1914'te Rus Dışişleri Bakanı, Karadeniz Filosu Başkomutanı'na yukarıda belirtilen amacı açıklamış ve Goeben ve Türk filosuyla çatışmalardan mümkün olduğunca kaçınılması gerektiğini bildirmiştir)

Avrupa'da savaş kaçınılmaz hâle geldiğinde, Almanya hızla Türk Hükûmeti'yle bir ittifak kurdu ve Rusya'ya karşı düşmanca eylemlerde bulunma sözü verdi. Buna rağmen Türkiye, Ekim sonuna kadar bir savaş eylemi başlatmadı, çünkü savaşa hazırlanmak belirli bir süre aldı. İkinci olarak, Kabine içinde tarafsızlığını korumakta ısrar eden politikacılar vardı ve Başbakan'ın kendisi de görevinden ayrılma konusunda kararsızdı. Dolayısıyla, Türk Hükûmeti'nin ağustos başından ekim sonuna kadar geçen üç aydaki tarafsız tutumu, Türkiye tarihinde trajik bir komedidir. Enver ve Talat yönetimindeki Alman politikacıların işbirlikçi ülkelerin temsilcilerine karşı tutumu o kadar hileli ve aldatıcı idi ki, gerçek niyetlerini anlamak mümkün değildi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinin, hayatta kalmasının tehlikede olduğu bir zamanda Alman ordusunun zaferine veya yenilgisine bırakılmasını trajik bir komedi olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.

Türk tarafsızlığı dönemindeki ilk sorun Alman ordu eğitimcilerinin konumuydu. General Liman von Sanders Kasım 1913'te İstanbul Kolordusu Komutanlığı'na atanmış, o sırada Berlin'i ziyaret etmekte olan Rusya Başbakanı Kont Kokovtsov, Alman Şansölyesi Bethmann Hollweg'i ziyaret edip açıklama istediğinde Alman Şansölyesi şu açıklamayı yapmıştır. "General Sanders sadece

Mareşal Goltz'un görevini devralmıştır. Türkiye'nin Balkan Savaşı'ndaki yenilgisinin bir sonucu olarak ve Avrupa basını Almanya aleyhinde yazılar yayınladığı için, Almanya'nın İstanbul'da hâlâ güçlü konumunda olmasını dünyaya göstermek lazım."

Kont Kokovtsov ikinci görüşmede Alman Şansölyesine şunu dedi.

"Rusya'nın itiraz ettiği konu ordu eğitmeninin görev süresinin uzatılması değil, İstanbul'da mevcut olan ordunun komutasının bir Alman subayının eline verilmesidir. Böyle bir önlemin Rus kamuoyunu kışkırtması kaçınılmazdır. Balkan Savaşları sırasında bile devletler, Bulgar ve Yunan ilerlemelerine karşı İstanbul ve Boğazları savunmuşlardır. Türkiye'yi bu bölgede tutmanın tüm Avrupa ülkelerinin ortak çıkarı olduğuna inanıyorlardı. Alman Hükûmeti gelecekte İstanbul Kolordusu'nun komutasını ele alırsa, Boğazların anahtarı Almanya'nın elinde olacaktı." (Bkz. Poincaré L'Europe sous les arnes).

Bu nedenlerle Rus Başbakanı, Alman subayların görevlerinin sadece muayene görevlisi olarak kalmasını ya da Anadolu'daki (Rus ve Fransız etki alanlarının dışında) veya Edirne'deki kolordulara komuta etmek üzere atanmalarını talep etti, ancak Alman Hükûmeti belirsiz tavır sergiledi ve açık bir cevap vermedi. Ocak 1914'te sorun sözde tam zamanlı bir Alman subayın atanmasıyla çözülmüş gibi görünse de aslında Türk ordusunun kontrolü hâlâ Almanların elindeydi: Sanders ve bir başka general Muayene ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini üstlenirken, 20'den fazla subay da kendi birliklerinin komutanı olarak görev yapacaktı. Almanya'nın İtilaf Devletleri'ne savaş ilan etmesinden kısa bir süre sonra, İngiliz, Fransız ve Rus temsilciler Türk ordusunun Almanya tarafından komuta edilmesinin yasadışı olduğunu protesto etmiş, Türk Başbakanı ise Alman askerlerinin görevlerinin siyasi bir önemi olmadığını ve sadece Türk Hükûmeti'nin hizmetkârları olduklarını söylemiştir.

Goeben ve Breslau İstanbul'a vardıklarında, o sırada burada bulunan İngiliz, Fransız ve Yunan vapurlarına el koydular ve Fransız ticaret gemilerinin telsiz telgraf ekipmanlarına da el koydular, bunun üzerine İngilizler, Fransızlar ve Ruslar Türk Hükûmeti'ne güçlü bir protesto sundular. Her iki geminin de derhâl Türk karasularını terk etmesini ya da silahsızlandırılmasını talep ettiler. Türkiye'nin açıklaması her iki geminin de Almanya'dan Türkiye'ye hibe edildiği yönündeydi.

Ancak, Almanya'nın savaşı başlatmasından sonra, düşman gemilerinin takibinden kaçarak tarafsız bir ülkenin siviline geçmiş olmaları, 1909 Deniz Savaşı Deklarasyonu'nun ruhuna açıkça aykırıdır. (Londra Deklarasyonu'nun 56. maddesi) Bir de Türkiye'nin açıklaması hemen Almanya Dışişleri Bakanı tarafından inkâr edildi.

İtilaf Güçlerinin temsilcileri, Türk Hükûmeti'nin, mürettebatın hâlâ Alman askeri olması ve Alman savaş eylemlerine yardım ve yataklık etmeleri nedeniyle gemilerin naklinin aslında tarafsızlığın ihlali olduğu yönündeki açıklamasını yaparak protestolarını tekrarladılar. Ancak her iki gemi de Boğaz bölgesinde kalmaya devam etti ve Alman denizcileri karaya çıkarmadı. 20 Eylül'de Türk Hükûmeti her iki geminin de Karadeniz'e girmesine zımnen izin verdi. Bu dönemde Alman subaylar, mühimmat ve diğer malzemeler birbiri ardına

Türkiye'ye girmiş ve İstanbul âdeta bir Alman deniz üssü hâline gelmiştir. Alman gemisi Corcovado, Boğaz kıyısındaki Alman Büyükelçiliği'nin önüne bağlanarak Berlin'le telsiz haberleşmesi için kullanılmış, ayrıca neredeyse iki ticaret gemisi daha telsiz telgraf istasyonları için kullanılmıştır (Lilly Rickmers ve General). Alman Büyükelçiliği İstanbul'da Etappen Kommando adında bir lojistik ofis kurarak Boğaz'da demirli Alman gemilerindeki İngiliz, Fransız ve Rus yüklerine el koydu.

Türk Hükûmeti böylece Almanya'nın hareketini zımnen onaylamakla kalmadı, aynı zamanda diplomatik Elçilerine 28 Eylül tarihli bir genelgeyle Türk Karasularına Giren Yabancı Savaş Gemilerinin Kontrolü Yönetmeliği'ni bildirdi. Bu yönetmelik, bir yandan Türkiye'nin Almanya ve Avusturya'nın harici tutulmasına izin verdiği çeşitli ilkeleri içeriyordu. (1) savaşan savaş gemileri karasularında en fazla 24 saat demirleyeceklerdi; (2) bu süreyi aşarlarsa silahlarını bırakacaklardı; (3) savaşan savaş gemileri Türkiye'nin tarafsızlık yükümlülüklerine saygı gösterecekler ve arama yapmayacaklardı; (4) Türk suları düşmanlık alanı olarak kullanılmıyacaktı ve (5) karasularında telsiz telgraf istasyonları kurulmayacaktı. Antlaşma aşağıdaki hükümleri öngörüyordu. İtilaf Güçler tarafındaki ülkeler bu vesileyle Türkiye'nin Almanya'ya karşı tarafsızlık yükümlülüklerini ihlal ettiğini itiraf ettiğine dikkat çekmiş ve Türkiye'yi bu konuda düşünmeye çağırılmış olsalar da (bkz. 1907 Lahey Konferansı'nda imzalanan Deniz Harekâtı Durumunda Tarafsız Güçlerin Hak ve Görevlerine İlişkin Sözleşme'nin I, II ve VIII. maddeleri), İstanbul Hükûmeti hiçbir işlem yapmamıştır.

Türk Başbakanı İngiliz Büyükelçisi'ne itirafta bulunmuş ve Alman baskısı nedeniyle İstanbul Hükûmeti'nin Hindistan, Mısır ve Afganistan'da Müslüman ayaklanmalarını kışkırtmak için propagandaya başladığını belirtmiştir. (Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği'nden 24 Eylül 1914 tarihli telgraf) İngiliz Hükûmeti, Türkiye'nin Suriye ve Arabistan'da kuvvet toplayarak Mısır'a saldırmaya hazırlandığına işaret ederek, bu konuyu tekrar düşünmesi gerektiğini söyledi (İngiliz Büyükelçisi'nin 25 Eylül ve 2 Ekim tarihli protestoları). Ancak Türkiye'nin cevabı hiç tatmin edici değildi (Mandelstam, s. 79).

2. Kısım: Türkiye'nin Savaş'a Katılması

Türk-İtalyan Savaşı'nın ardından Türkiye, Balkan Savaşı'nda hem maddi hem de manevi olarak büyük bir yenilgiye uğradı. Balkan devletleri hak iddia ettikleri toprakları paylaştılar, ancak paylaşımın adil olmamasından şikayetçiydi. İngiltere ve Fransa'nın tutumu Londra'daki Barış Konferansı'ndan beri Türkiye'de hoşnutsuzluk kaynağı olmuştu, ancak barış yapıldıktan sonra bile gazeteler ve siyasi görüş Türkiye'ye karşı olumsuzdu; İngiltere Bulgaristan'a, Fransa Yunanistan'a ve Rusya Sırbistan'a destek veriyordu. Rusya'nın Kanal bölgesi üzerindeki emelleri gizlenemezdi ve bu Türkiye'nin çekindiği bir şeydi. Ancak, Avrupa siyaseti her zaman karanlıkta kaldığından ve her an savaş çıkabileceğinden, Türkiye yalnızlığının farkına vardıkça başka bir yerle ittifak kurma arayışına girdi. Bu dönemde Türk siyasetçilerin en büyük umudu Alman Kayzer'inin desteğiydi. Almanya içinde bile, bazı Pan-Almanistler dışında,

Türkiye'ye karşı bir yakınlık yoktu. Liberalizme daha yakın olan Merkez Parti gibi partiler ve Yahudi politikacılar Türkiye'ye karşı antipatikti ve Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki atmosfer hiçbir şekilde Türk yanlısı değildi (Muhtar Paşa, s. 245 ve devamı).

Bazı Türk politikacılar Balkan Savaşları'ndan alınan derslerin kendilerini İngilizlerin yanında yer almaya yöneltmesi gerektiğini savundu. Bunlar, İngiltere ve Fransa ile iyi niyete doğru atılacak ilk adımın Yunanistan'a yaklaşmak olduğunu savunuyordu. Ancak birçok siyasetçi, Bulgaristan'la bağlantı kurarak Alman-Avusturya tarafına yaklaşmanın daha iyi olacağını düşünüyordu.

Burada şunu da belirtmek gerekir. O sırada İstanbul'da bulunan Alman Büyükelçisi Wangenheim'in kendi Hükûmeti'ne gönderdiği bir telgrafta göre, Büyükelçi Türkiye'nin yanında yer almanın Almanya için bir yardımdan çok bir sıkıntı olacağına inanmaktadır. (Wangenheim'in 71, 81, 99 ve 102 numaralı telgrafları) En önemlisi, bu durum Talat Paşa'nın müteakiden hemen sonra İttihat ve Terakki Partisi Kongresi'nde yaptığı açıklamadan biraz farklıdır.

Talat Paşa'nın raporuna göre, "Türk Hükûmeti Almanya ile bir ittifak kurma niyetindeydi ve 1913 yılının sonlarına doğru gayriresmî bir teklifte bulunmuştu. Ancak Alman Hükûmeti, doğru fırsatın ortaya çıkması hâlinde bir ittifak anlaşması imzalanabileceğini, ancak Türkiye'nin henüz Almanya ile ittifak kurmak için yeterince güçlü görünmediğini söyleyerek belirsiz bir yanıt verdi. Ertesi yılın (1914) yazında, Alman Büyükelçisi bir önceki yılın önerisini ele aldı ve Almanya'nın Türkiye ile ittifak kurma zamanının geldiğini düşündüğü için hızlı bir şekilde bir antlaşma imzalamayı teklif etti. Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin gerginleştiği Saraybosna Olayı'ndan hemen sonraydı, dolayısıyla Almanya'nın niyeti yeterince açıktı." (İstanbul Vakit gazetesi, 12 Temmuz 1921)

Talat Paşa'nın bu raporunun gerçekliği bazı açılardan şüphelidir, ancak yine de Balkan Savaşları'ndan sonra Türk politikacıların diplomatik olarak yalnızlaşmaktan korkarak bir ittifak için sabırsızlandıklarına şüphe yoktur. Bu nedenle, bir yandan Bulgaristan ve Romanya'nın kendileriyle ittifak yapmaya istekli olup olmadıklarını öğrenmeye çalıştılar, diğer yandan da Yunanistan'ın Venizelos'u ile görüşmelere başladılar. Yunanistan'la yapılan müzakereler daha sonra Türkler tarafından durdurulduysa, bunu sadece diplomatik bir politika olarak yorumlamak makul görünmektedir.

İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden ve dönemin Bahriye Nazırı Cemal Paşa anılarında (1922, Berlin'de yayınlandı), Mayıs ve Haziran 1914'te Fransa'ya yakınlaşmak için yapılan çeşitli girişimleri anlatır. Saraybosna Olayı meydana geldiğinde Paris'te bulunan Cemal Paşa, derhâl Türk Hükûmeti'ne bir telgraf çekerek nasıl bir politika izlenmesi gerektiğini sordu. Sait Paşa buna şu şekilde cevap vermiştir.

Hükûmetimin dış politikası sizin de bildiğiniz gibidir. Türkiye'yi her fırsatta Fransa'ya yakınlığına önem vermeye ikna ettiniz ve yakında Ege Adaları'nın mülkiyeti meselesinin çözümünde Fransa'nın desteğini almanın avantajlı olacağını kabul etmeyi teklif edeceksiniz.

Ancak Fransa Dışışleri Bakanlığı, Cemal Paşa'nın fikrini bilsin ya da bilmesin, soğuk bir tavır takındı. Dışışleri Bakanı Vivani, siyasi işlerle meşgul olduğu bahanesiyle kendisiyle görüşmeyi reddetmiş ve Cemal Paşa ile görüşmesi için Siyasi ve Ticaret Dairesi Genel Müdürü Marceli'yi göndermiştir. Cemal Paşa aşağıdaki görüşleri dile getirmiştir.

Fransız Hükûmeti daha sonra Yunanistan'dan faydalanmak için bunu destekleyebilir, ancak bu gerçekten sağlam bir politika mıdır? Türk Hükûmeti'nin görüşüne göre, İngiliz-Fransız Hükûmeti'nin Almanya'ya karşı bir kuşatma politikası var ve ülkenin bu politikadan etkilenmeyen tek kısmı ülkenin güneybatı kısmı. Türkiye İtilaf Devletleri'ne katılırsa, Balkanlar'daki tek Alman yanlısı ülke olan Bulgaristan da sonunda katılacaktır.

Cemal Paşa, Fransız Hükûmeti'nin Ege Adaları'nın mülkiyeti konusunda arabuluculuk yapması ve Türkiye'nin istediği gibi bu adaların Osmanlı egemenliği altında özerkliğe sahip olması hâlinde, Türkiye'nin Fransa ile ittifaka hiçbir itirazı olmayacağını teklif etti.

Marcherie'nin buna yanıtı, Fransa'nın böylesine ciddi bir konuda tek başına karar veremeyeceği ve müttefiklerine de danışması gerektiği şeklinde oldu. Bu nedenle konunun tartışılması gerekir diye yanıt verdi. Ancak bu yanıt, Türkiye'nin önerisinin kibar ifadelerle reddedilmesiydi. Cemal'in tahminine göre Fransa, Boğazlar bölgesindeki çıkarları için Rusya ile ilişkileri nedeniyle tek başına hareket edemezdi, ancak yine de görüşmeler Türkiye'deki Fransız yanlısı politikacıları büyük hayal kırıklığına uğrattı.

Ancak İttihat ve Terakki Partisi'nde sadece birkaç kişi İtilaf tarafıyla ittifaktan yanaydı. Parti liderlerinin çoğunluğu (Başbakan dâhil) askeri hesaplamaların Almanya, Avusturya ve İtalya arasındaki Üçlü Pakt'ın daha üstün olduğunu gösterdiğine ve bir savaş durumunda Merkezi Avusturya İmparatorluğu'nun açık bir kazanan olacağına inanıyordu. Enver Paşa, 22 Temmuz 1914'te Alman Büyükelçisi Wangenheim'ı ziyaret ederek Avrupa siyaseti hakkındaki görüşlerini ve Almanya ile ittifak arzusunu dile getirdi. Alman Büyükelçi, Türkiye ile bir ittifakın değerinden şüphe duymasına rağmen durumu derhâl Berlin'e telgrafla bildirdi. Alman İmparatoru raporun kenarına aşağıdaki görüşü eklemiştir.

Eğer Türkiye Üçlü Pakt'a dâhil edilirse, Romanya ve Bulgaristan da dikey olarak eklenecek ve bu iki ülke kaçınılmaz olarak Avusturya'nın komutası altına girecekti. Bu teorik engelleri ortaya koyarak Türkiye'yi İtilaf Devletleri'nin kucağına atmaktansa, Türkiye'nin isteklerini kabul etmek daha iyi olacaktır.

Avusturya-Macaristan'ın o dönemdeki İstanbul Büyükelçisi Pallavicini, Türkiye ile bir ittifaka karşıydı, ancak Kayser onun muhalefetini bir kenara iterek acele bir ittifak antlaşması imzalanmasını emretti. Saraybosna olayının savaşı kaçınılmaz hâle getirmesi üzerine Alman Hükûmeti, 27 Temmuz 1914'te İstanbul'da başlayan antlaşma görüşmelerini hızlandırdı ve 2 Ağustos'ta Türk Başbakanı ile Alman Büyükelçisi Wangenheim arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. Antlaşmanın resmi metninin Türk Hükûmeti kayıtlarında bulunmadığı bildirilmektedir, ancak Alman duyurusuna göre içeriği aşağıdaki gibidir (Kantzsky-D, D. Dok.2. Kriegannabr, Cilt I, No. 250, 1919).

1. Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlığa karşılık olarak, Almanlar ve Türkler birbirlerine karşı kesin tarafsızlıklarını korurlar.

2. Eğer Rusya, Almanya'nın Avusturya ile olan ilişkilerinde bir savaş nedeni yaratacak şekilde zorla müdahalede bulunursa, bu savaş nedeni aynı zamanda Türkiye'ye karşı da etkili olacaktır.

3. Savaş durumunda, Almanya, askeri eğitimcilerinin Türkiye'de kalmasına izin verecektir. Türkiye, bu eğitime bazı askeri komuta yetkileri verecektir.

4. Almanya, tehdit edildiği takdirde, Türk topraklarını kuvvet kullanarak savunmayı taahhüt eder.

5. İşbu Antlaşma imzalandığı tarihte yürürlüğe girecek ve 31 Aralık 1918 tarihine kadar yürürlükte kalacaktır.

6. İşbu Sözleşme'nin sona ermesinden önceki altı ay içinde Yüksek Akit Taraflardan biri tarafından feshedilmediği takdirde, beş yıl daha yürürlükte kalacaktır.

7. İşbu Sözleşme'nin onaylanması, imzalandıktan sonra ve onay belgelerinin teati edilmesinden itibaren bir ay içinde tamamlanmalıdır.

8. Bu Sözleşme gizli bir antlaşma olacaktır. Ancak, tarafların mutabakatı ile kamuoyuna açıklanabilir.

Almanya, antlaşma imzalanmadan önce, yani 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş ilan etmiş olduğundan, antlaşma açıkça Türkiye'nin savaşa katılmasını öngörüyordu.

Cemal Paşa'nın anılarına göre, Türk-Alman ittifakı hiçbir zaman resmi bir kabine toplantısında ele alınmamış, görüşmelere Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver ve Dâhiliye Nazırı Talat katılmış, imzadan sonra kabinenin tüm üyelerini bilgilendirmemiş ve sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel işlerinden sorumlu Maliye Nazırı Cavit, Bahriye Nazırı Cemal ve Din İşleri Başkanı Halil ile genel hatları kısaca görüşmüştür.

Türk-Alman ittifak antlaşması başlangıçta sadece Rusya'ya karşı imzalanmış, ancak Türkiye'nin İngiliz-Fransız ülkeleriyle resmen savaş durumuna girmesinin ardından ilk ittifak antlaşması yenilenmiş ve İngiltere ve Fransa'ya karşı bir askeri ittifak daha imzalanmıştır.

O dönemde Türk rejimine Harbiye Nazırı Enver Paşa ve partisinden birkaç kişi hâkimdi. Balkan Savaşı'nın sona erdiğinin işareti olarak 30 Mayıs 1913'te Londra'da bir ön barış antlaşması imzalandığında, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet, özellikle ordu içindeki hoşnutsuzlar arasında gelişti ve muhafazakâr din adamları sınıfı da buna katıldı. Bunun sonucunda 2 Haziran'da Başbakan (Mahmut Şevket Paşa) 2 Haziran'da suikasta uğramıştır.

Başbakanın öldürülmesinden sonra İstanbul, Hükümet'in Enver Paşa, Talat, Cemal ve diğer birkaç kişinin (Maliye Bakanı Cavit, Meclis Başkanı Halil ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Sekreteri Şükrü gibi) elinde olduğu ve hem meclisin hem de partilerin onlar tarafından yönetildiği tamamen polis-siyasi bir sisteme geri döndü. Parlamento ve siyasi partiler onlar tarafından yönetiliyordu. Bu, Enver, Talat ve Cemal'in sözde üçlü hükümdarlığıdır. Sultan V. Mehmet

Reşat hem fiziksel hem de zihinsel olarak siyasetten yorulmuştu kendisi Jön Türk politikacıların emirlerini yerine getiren bir kukla gibiydi.

Sadrızam Said Halim Paşa kibirli ama zayıf iradeli bir adamdı, çünkü o bir Mısır hanedan ailesindendi. Kabinesinin birliğini sağlama ve kendi iddialarını kabul ettirme yeteneğine sahip değildi. Samimiyetten yoksun olmasa da sözleri ve eylemleri Enver çetesi tarafından sürekli olarak ihanete uğradı ve İstanbul Hükûmeti'ne güvenilmemesine neden oldu. Maliye Nazırı Cavit, Meclis-i Mebusan Reisi Halil ve Bahriye Nazırı Cemal savaşa girmeden durumu kendi lehlerine çevirmeye çalışacakları görüşündeydiler. Hatta Maliye Bakanı, Türkiye'de savaş başlar başlamaz istifa etti. Diğer ikisi Enver'in ısrarıyla yavaş yavaş itildiler ve sonunda Almanya ile güçlerini birleştirmeyi kabul ettiler. İngiliz Büyükelçi Mallett'in dediği gibi, İstanbul o sırada Enver Paşa ve General Sanders'in (Alman askeri danışmanı) kontrolü altındaydı.

Türk politikacıların bakış açısına göre Almanya nispeten daha az tehlikeli bir ülkeyken, İngiltere ve Rusya en endişe verici ülkelerdi. Özellikle, bu savaşın sonucunda Rus gücü Yakın Doğu'da baskın hâle gelir ve Pan-Slavizm zafer kazanırsa, bu Türkiye'nin çöküşü olacaktır (Muhtar Paşa, s. 257). Pek çok Türk'ün Rusya'nın gerçek niyetinden şüphe duyduğuna ve aynı zamanda en iyi zafer şansına sahip olan Almanya ve Avusturya'ya katılarak uzun süredir kaybolan ulusal prestijlerini geri kazanma fırsatından yararlanma arzusuyla savaşa katılmaya karar verdiğine şüphe yoktur. Enver Paşa o kadar hırslıydı ki kendisini Türkiye'nin Napolyon'u ilan etti. Almanya savaşı kazandığında, Türkiye, Mısır ve Kafkasya'yı geri almayı, ülkedeki tüm yabancı güçleri yok etmeyi ve Müslüman devletlerin müttefiki olmayı planlıyordu. Ancak, bu dönemde mümkün olduğunca Alman-Avusturya ve İtilaf Devletleri tarafları manipüle ederek daha fazla kazanım elde etmeye çalıştı.

Maliye Bakanı Cavit, 20 Ağustos'ta ve ertesi gün Rusya, İngiltere ve Fransa Büyükelçilerini ziyaret ederek Türkiye'nin tarafsız kalması karşılığında İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmesini istediği koşulları sundu. Bu görüşmelerin ciddi olup olmadığı bilinmemektedir. Bunun sadece Almanya ile ittifakı gizlemek için bir oyun olup olmadığı da belli değildir. Cemal'in anı notlarına göre ikinci ihtimalin daha kuvvetli olduğu görünmektedir, ancak İtilaf Devletleri en azından bu öneriyi ciddiye almışlardır.

Cavit tarafından sunulan koşullar aşağıdaki gibidir.

1. Kapitülasyon sisteminin derhâl kaldırılması.
2. İngiliz-Alman Savaşı'nın patlak vermesi üzerine İngiliz Hükûmeti tarafından el konulan (inşa hâlindeki) iki Türk savaş gemisinin derhâl iade edilmesi.
3. Bu güçlerin Türkiye'nin içişlerine karışmaması.
4. Eğer Bulgaristan, Almanya ve Avusturya savaşı başlattığında onlara katılırsa Batı Serez Türkiye'ye bırakılacaktır.
5. Yunanistan'a ilhak edilen Ege Adaları'nın Türkiye'ye verilmesi.

Cemal Paşa'nın dediği gibi, yukarıdaki koşullar sadece İtilaf Güçlerini oyalamak amacıyla tasarlanmış olsa bile, İngiliz, Rus ve Fransız Devletleri bunların çoğunu kabul etmiş olsaydı, Türkiye muhtemelen Almanya'ya

katılmazdı. Ancak, Türkiye Almanya ile İttifak Antlaşması'nı bozup tarafsızlığını ilan etseydi, İstanbul Hükûmeti'nin tek başına tarafsızlığını koruyup koruyamayacağı şüpheliydi. Türkiye'nin sahip olduğu imkânlarla ya itilaf ya da Almanya'ya katılmaktan başka seçeneği olmayacaktı.

O dönemde Türkiye'nin mali durumu yoksulluğun zirvesindeydi ve ordusu hem silah hem de mühimmat sıkıntısı çekiyordu. Ordu içinde güçler deneyimsiz ve hırslı genç subayların elindeydi ve Başkomutanın otoritesi son derece zayıftı (Muhtar Paşa, s. 246 ve devamı). Dolayısıyla dönemin Türk silahlı kuvvetlerinin tarafsızlığını koruması ve Boğazlar bölgesinde egemenliğini savunması kolay değildi.

Her ne olursa olsun, antlaşma tarafındaki ülkeler Türkiye'nin taleplerini aşırı buluyor ve bunları ciddi bir şekilde tartışmak istemiyorlardı. Bu dönemde gerçekleşen tek şey, Rus Büyükelçisi Girs'in Maliye Bakanı Cavit Bey'e Rusya ile Türkiye arasında bir antlaşma imzalama niyetini iletmesi oldu. Ancak, İngiltere ve Fransa net bir tutum sergilemeyerek, hatta ek olarak, ülke dışılık konusundaki soruya bile son derece belirsiz bir yanıt verdi.20 Ağustos'taki bir Türk önerisine yanıt olarak, İngiltere, Fransa ve Rusya 30 Ağustos'ta, Türkiye'nin Goeben ve Breslau'daki Alman mürettebatın ülkesine dönmesine izin vermesi, savaş sırasında ticaret gemilerinin Boğaz'dan serbest geçişini garanti etmesi ve tarafsızlık yükümlülüklerine uyması hâlinde, müttefikler kapitülasyonun kaldırılmasını ve Türkiye'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasını değerlendireceklerdir (Rus Büyükelçisi'nden Türkiye'deki Dışişleri Bakanı'na gönderilen 901 sayılı telgraf, Zentro Archiv, Cilt 1). Türk Maliye Bakanı, İngiliz Büyükelçisi'ne şöyle demiştir: “İtilafçılar, Türkiye'nin Almanya'nın vaat ettiğinden daha hafif şartlar sunmasına bir engel görmemektedir, ancak bu şartlar, Alman güçleri tarafından yönlendirilen ve savaşa girme fikrine meyilli olan kabineye karşı ılımlılara destek vermek için yeterli olmalıdır.” Bu Türkiye'nin iç durumunu göstermektedir.

Rus Hükûmeti savaşın gidişatını kötü buldu ve mümkünse Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamaya çalıştı. Türkiye Büyükelçisi Sazanov ile yaptığı telgraf görüşmesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Dahası, yukarıda bahsi geçen 30 Ağustos tarihli cevabının Türkiye'ye toprak bütünlüğü garantisıyla güvence vermek için derhâl verildiği, Fransa Büyükelçisi İzvolsky'ye 28 Ağustos'ta gönderilen telgraftan anlaşılmaktadır (Zentro Archive Cilt 1, Telgraf No. 2209) ve bu telgraf iki önemli gerçeği ortaya koymaktadır.

Bir yandan, Türkiye tarafsız kaldığı sürece Rusya'nın Türkiye'ye saldırmak ya da ilhak etmek gibi bir niyeti yoktu. Öte yandan, İngiliz-Fransız-Rus müttefikleri Türkiye'ye her zaman pasif bir tavırla yaklaşırken, yaklaşan krizi gören Almanya, uzun süredir devam eden diplomatik önyargılarını bir kenara bıraktı ve Türkiye'nin kendisine uzattığı eli hızla tutmuş olmasıydı. Ancak İtilaf Güçleri açısından bakıldığında, İstanbul Hükûmeti 1913 yılında Alman Birinci Kolordu Komutanlığı'nı Liman von Sanders'e verdiğinde, Türkiye'nin Alman kontrolü altında olduğuna zaten karar vermiş olduğu söylenebilir. Alman Veliath Prensi bile Sanders'in Türkiye'ye gönderilmesinin Rusya'ya karşı gereksiz bir

provokasyon olduğunu söylemiştir. Buradan müttefik hükümetlerin hissiyatı anlaşılabilir.

Sir Edward Grey, bunu anılarında şöyle belirtmektedir (25. Bölüm):

Gizli Alman-Türk Antlaşması'ndan haberim olmasa bile, en güçlü Türklerin çoğunun coşkulu Alman taraftarı olduğunu ve Alman gücünün İstanbul'da iyice nüfus ettiğini zaten biliyordum. Dolayısıyla bölgeden hiçbir bilgi almadan bile Türkiye'nin düşman olma tehlikesinden korkuyordum. Kitchener, Türkiye'nin tarafsızlığını koruması ve İngilizlerin en azından Hint askerleri Süveyş Kanalı üzerinden (Akdeniz'e) gelene kadar Türkiye ile çatışmaya girmemesi konusunda ısrar etti. Savaş başlasa bile, Türkiye'nin savaşa katılmasını şimdilik ertelemek zorundaydı. Önde gelen Hintliler de Hintli Müslümanların duygularından endişe ederek Türkiye'nin savaşa girmesini engellemeye çalıştı. Dolayısıyla İngilizlerin Türkiye'ye yönelik politikası (1) Türkiye'nin savaşa girmesini en azından Hint askerleri Süveyş Kanalı'nı geçene kadar mümkün olduğunca geciktirmek ve (2) Eğer bir savaş başlarsa, bunun İngiltere'nin kışkırtması nedeniyle değil, Türkiye'nin saldırganlığı nedeniyle olacağını açıkça belirtmektir.

Türkiye'nin savaşa girme zamanına gelince, birçok Türk yetkili askeri hazırlıkların ve savaş durumunun güçlendirilmesinin beklenmesi gerektiği görüşündeydi. Ancak Avusturya-Macaristan'ın Türkiye'deki Büyükelçisi Pallavicini'nin, Rus ve Sırp güçlerinin saldırıları nedeniyle durumun beklendiği gibi gelişmediği için Türkiye'yi savaşı başlatmaya teşvik ettiği de görülmüştü. Avusturya-Macaristan Büyükelçisi'nin hamlelerinden haberdar olan İngiliz Büyükelçisi, 7 Ekim'de ülkesine bir telgraf göndererek "Enver Paşa, Avusturya-Macaristan Elçisi'ne hitaben, bakanlarının görüşü ne olursa olsun savaşa girmeye kararlı olduğunu belirtti. Türk filosuna Karadeniz'e gitme emri verildi ve muhtemelen Amiral Souchon ile savaşın başlangıcını görüşmek üzere bir toplantı yapacaklar." diye yazdı.

O dönemde ABD'nin Türkiye Büyükelçisi olan Morgenthau anılarında İçişleri Bakanı Talat'la 29 Ekim'de yaptığı görüşmeyi ayrıntılı olarak anlatır.

Görüşme sırasında Talat, Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa gireceğini ve ülkenin ölüm kalımının bu savaşta belirleneceğini açıkça ifade etti. Talat, Türkiye'nin savaşa katılmasının nedeninin, Almanya'nın savaşı kazanması hâlinde, Türkiye'nin savaşın bir parçası olmamakla suçlanacağı ve misilleme isteyeceği olduğunu belirtti. Bu nedenle, bundan kaçınmak için taraf tuttuğunu söyledi. Sözlerine şöyle devam etti: "Mevcut durumda Almanya'nın yanında yer almak bizim çıkarımızdır. Ancak bir ay içinde İngiltere ve Fransa ile el sıkışmak çıkarımıza olamazsa, bunu yapmaya hazırız. Rusya ülkemizin tek büyük düşmanı olduğu için, Almanya'nın ona karşı bir darbe vurması vesilesiyle Rusya'nın ayağına biz de tekme atabiliriz."

O gün Türk donanması beklenmedik bir şekilde Rus kıyılarına yaklaşarak Odessa, Kefe, Sivastopol ve Novorossiysk'i bombalayınca İngiliz ve Fransız Büyükelçilerine derhâl ülkelerine geri dönmeleri emredildi.

Elbette Rusya da Türk filosunun Alman baskısı altında savaşı başlatmasını bekliyordu, bu durum Türk filosunun Karadeniz'de harekete geçtiği 12 Ekim'den beri belliydi, ancak Türk Genelkurmayı savaş hazırlıklarının eksik bulduğu için

savaşa başlamayı kabul etmedi. Genelkurmay Başkanlığı tarafından 14 Ekim’de sunulan bir raporda, Kafkasya’daki Rus kuvvetlerinin 180.000 tüfek, 600 top ve 348 makineli tüfeğe sahip olduğu, Türkiye’nin ise bu bölgede sadece 66.000 piyade, 168 top ve 44 makineli tüfekle görev yaptığı belirtiliyordu. Ancak mühimmat, gıda ve diğer lojistik malzemelerin tedarikinin zorluğu ve ulaşımın elverişsizliği nedeniyle bir saldırı başlatmak mümkün değildi.

Durum böyle iken, Türkiye’nin stratejik açıdan neredeyse anlaşılmaz bir savaşa hızla girişi, Avusturya-Macaristan baskısı altındaki Enver yanlısının kararı yüzünden olmuştur. 29 Ekim’de Rusya’nın bombalanması elbette kabine toplantısı yapılmadan gerçekleştirilmiştir. Türk Hükûmeti derhâl Rus Hükûmeti’nden özür dilemiş ve olayın aydınlatılması için bir soruşturma açılacağını belirtmiştir. Ancak Rus Hükûmeti, Türkiye’nin tamamen Talat ve Enver’in kontrolü altında olduğunu anlamış ve bu iki kişinin de Alman Hükûmeti’nin kontrolünde olduğu sürece müzakerelerin sonuçsuz kalacağını kabul etti ve 2 Kasım’da Türkiye’deki Büyükelçisi’ni geri çağırdı. Muhtar Paşa’nın belirttiği gibi, Harbiye Nazırı, Alman filo komutanı ile görüşerek Rus kıyılarını bombalayarak açık savaşın işaretini verdi. Bu kusurlu ve korkusuz davranışla Türkiye düşüncesizce savaş girdabına atılmış oldu (a.g.e., s. 285). Dönemin Başbakanı Sait Halim’in bakanlarının görüşlerini kontrol edecek bir itibara sahip olmaması, makamını korumak istemesi ve hükûmet işlerini kuvvetli görüş sahibi bir siyasetçiye devretmemesi, Türkiye’nin giderek daha derin bir uçuruma yuvarlanmasına neden olmuştur.

Türkiye’nin Büyük Savaş’a katılmasının nedenleri, Türk İttihat ve Terakki Partisi’nin 28 Eylül 1916 tarihli kongresine sunulan yıllık raporda ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Bu rapor, İttihat ve Terakki Partisi’nin politikalarını savunmak amacıyla hazırlanmıştır ve tarafsızlıktan yoksun olmasına rağmen, bazı Türklerin düşünceleri hakkında bir fikir edinmek için yeterlidir, işte ana noktalar şunlardır. (İstanbul Vakıf gazetesi, 12 Temmuz 1921) Gazeteye göre;

Savaşın sonra (1913 Balkan Savaşı), Rusya’nın yardımı ve kışkırtmasıyla Balkanlar’da Türkiye’ye karşı başkaldırı yöneltildi, Hükûmet’in yönetiminde reform yaptığını ve askeri güçlerini arttırdığını çok iyi biliyorsunuz. Sırbistan, Balkan Savaşı’nda kazandığı zaferin sarhoşluğuna kapılmış ve ulusal coşku adına kibirli bir tavır takınmıştır. Batılı ülkeler dünya barışı adına biriktirdikleri patlayıcıları ateşlediler. Bu durum dünya barışını bozdu ve Osmanlı İmparatorluğu, Karadeniz kapısına sahip olması nedeniyle iki savaşın tarafına girdiği ve hem savaşta hem de savaş dışında büyük riskler alabilecek bir konumda olduğu için, silahlı tarafsızlığını koruma ihtiyacını kabul etti ve derhâl genel bir seferberlik emri verdi.

Türklerin savunmaları ve bağımsızlıklarını korumaları için büyük katkıda bulacakları iki yeni savaş gemisine teslim edilemeden İngiliz Hükûmeti tarafından el konuldu. Kamuoyundaki öfke henüz dinmemişken, Almanya’nın iki savaş gemisini Türk Hükûmeti’ne sunarak uzun süredir devam eden dostane ilişkileri daha da yakınlaştırmak için attığı cömert adım, bize büyük bir minnettarlık vermiştir.

Ülkemizin o dönemdeki uluslararası statüsü göz önünde bulundurulduğunda, adı Almanya da olsa, aslında büyük güçlerin vesayeti altındaydı. Başka bir deyişle, Karadeniz'in egemenliğinin bir kısmı yabancıların elindeydi.

Rusya, geleneksel Karadeniz kapılarını ele geçirme politikası ile yorgunluğumuzdan yararlanarak topraklarımızı işgal ediyordu. 1856 Paris Konferansı'na katılan güçler Rusya'nın güneye doğru hızla genişlemesinin Avrupa barışına zarar verdiğini kabul ettiler ve özellikle İngiltere bunun kendi çıkarlarına doğrudan zarar vereceğinden korktu. Bu nedenle, Paris Antlaşması'nda Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti etme sözü verdiler. Bu ortak garantiye rağmen, Türkiye'nin toprakları 1877'den sonra bölünmeye devam etti.

Büyük güçlerin ülkemize karşı yukarıda belirtilen tutumu, Türkiye'yi siyasi özgürlükten tamamen mahrum bırakan Berlin Antlaşması'nda teyit edilmiş ve 1897'den son Balkan savaşlarına kadar bu güçler her zaman Türkiye'nin aleyhinde önlemler almıştır. Geleneksel İngiliz koruması hiçbir zaman var olmamıştır ve var olmayacaktır. İngiltere, Müslüman bir Türk efendinin güç kazanmasından ve yüz milyonlarca Müslümanın dini lideri olmasından mutlu olmayacaktır. Aynı zamanda, Rusya'nın Boğaz bölgesindeki baskın gücü Hindistan'a ulaşan yollarını tehdit edeceğinden, oldukça zayıf bir Müslüman efendinin Boğaz'ı kontrol etmesine izin vermeyi de tercih edecektir. Ancak son yıllarda Almanya'nın gelişmeleri İngilizlerin ticaret, sanayi ve sömürge politikalarındaki gücünü tehdit ediyordu ve buna karşı koymak için Rusya ile iş birliği yapmak ve Yakın Doğu'nun kilit bölgelerini ikiye bölmek gerekiyordu. Kendileri Basra Körfezi'ni kontrol ettiler ve Rusya'nın Boğaz bölgesinde üstünlük kazanmasına izin verdiler. Boğaz bölgesi üzerinde uzun süredir devam eden düşmanlıklar sona ermişti ve bu nedenle Türkiye'yi İstanbul'da tutmaya gerek yoktu. İngilizlerin 1913 Londra Konferansı'nda Türkiye'yi zayıflatma çabalarının nedeni de budur.

Bu güçler, Avrupa ile iş birliği adına servetimizi elde etmeye ve etki alanımızı kontrol etmeye çalıştılar. Şevket Paşa iç reformlar için İngilizlerle görüşmelere başladığında, hemen Mezopotamya'da demiryolu hakları, Dicle'de seyrüsefer hakları, maden hakları vb. taleplerde bulunarak, bölgede İngiliz yönetiminin yerleşmesine zemin hazırlamaya çalıştılar. Ermenistan'da da İngilizler Ermeni özerklik hareketini himaye etti ve bu konuya sürekli müdahâle etti.

Rusya'nın Anadolu'daki idari reformları sürekli olarak engellediği de iyi bilinmektedir. Ruslar kendi nüfuz alanlarını sınırdan Adana bölgesine kadar uzanan bir alan olarak ilan etmiş, burada bir demiryolu döşenmesine müdahâle etmiş ve Alman subayların orduda eğitmen olarak görev yapmak üzere davet edilmesine itiraz etmiştir.

Fransa, kamu tahvilleri sunduğu için her seferinde mali veya siyasi bir kazanç peşinde koştu ve Suriye ve Filistin yönünde ticari çıkarlar oluşturarak burayı kendi etki alanı olarak adlandırdı. Trablusgarp Savaşı'ndan sonra İtalya işgal ettiği adaları geri vermediği gibi Antalya bölgesine sahip olma hırısını da

kaybetmemiştir. Balkan Savaşları'ndan sonra İtilaf Devletleri'nin Anadolu'ya yönelik emellerinin daha da aktif hâle geldiğini görerak, yakında büyük felaketlerin geleceğini tahmin ediyoruz. Özellikle diplomatik ayrıcalıklar rejimi, yıllar içinde kötüye kullanıldı ve ülkemiz ile diğer ülkeler arasında birçok anlaşmazlığa neden oldu.

Bu koşulları göz önünde bulunduran Hükümet, savaşın patlak vermesinden bu yana, bir yandan yabancı güçlerin avı hâline gelmesini önlemek, diğer yandan içişlerine karışma yolunu kesmek ve aynı zamanda ülke diplomatik ayrıcalıkları ortadan kaldırmak ve halkın haklı isteklerine destek vermek için ülkenin savunmasını geliştirmeye çalışmaktadır. Bu dönemde İngiliz donanması Boğaz'daki gemilerimiz üzerinde sıkı bir kontrol uygulayarak bize meydan okuyor, Rusya da Karadeniz'de donanmamıza meydan okuyordu. Bu tür yabancı denetimleri ortadan kaldırmanın zamanının geldiğini anladık ve Ekim 1914'te ulusal onurumuzu ve itibarimizi korumak için kararlılıkla Almanya ile savaşa girdik.

3. Kısım: Türk Ordusunun Yenilgisi ve Ateşkes

29 Ekim 1914'te, Goeben ve Breslau'nun Türk filosunun Karadeniz kıyısındaki Rus limanlarını bombalamasına öncülük ettiği sırada, İstanbul'daki üç ülkenin temsilcileri -İngiltere, Fransa ve Rusya- kendi hükümetlerinden ülkelere geri dönme emrini aldılar. Bunun üzerine müttefikler 3 Kasım'da Türkiye'ye savaş ilan etti. Ancak savaşdaki zafer ya da yenilgi Ren Nehri ve Vistül Nehri'nin her iki yakasında belirlenecekti ve Yakın Doğu müttefik ülkeler için ana harekât alanı değildi. Sadece Rusya Kafkasya'da Türkiye ile karşı karşıyaydı ve İngiltere Süveyş Kanalı'ndan geçişi garanti altına almak için asker tahsis etmek zorundaydı ve Rusya ile trafiği kolaylaştırmak için Çanakkale Boğazı'ndan geçmek ve Türk gücünü kovmak zorunluydu.

Rusya'nın Boğazlar sorununun çözümünün ancak bir Avrupa savaşı durumunda mümkün olabileceğinin farkında olduğu ve Boğazların işgali için hazırlıklara çoktan başladığı önceki bölümde belirtilmişti. Ancak savaşın patlak vermesiyle birlikte Rusya, batı sınırındaki Alman-Avusturya askeri güçlerini karşısına almış ve Avusturya ile olan savaş durumu olumlu bir şekilde ilerlemiş, ancak Alman güçleriyle girdiği muharebelerde bir dizi yenilgiye uğramıştır. Bu durum Kafkasya'dan da asker çekmeyi gerekli kıldı, dolayısıyla Boğaz bölgesine asker tahsis etmek kolay olmadı. Bu nedenle, en ateşli Boğazlar işgali taraftarları bile Alman ve Avusturya kuvvetlerinin tüm güçlerini savaşa sokmaları ve savaş bittikten sonra İstanbul yönüne bir çıkarma kuvveti göndermeleri konusunda ısrar etmeye başladılar.

Ancak 1915'te İngilizler, Churchill'in batıya yapılacak bir taarruzun güçlerini gereksiz yere tüketeceği ve direnişin daha zayıf olduğu Türk kesimindeki düşman güçlerini yok etmenin daha avantajlı olacağı yönündeki argümanına dayanmışlardır. (Askeri uzmanlar bu argümana karşı çıktı.) Bunun üzerine Boğazları geçmek amacıyla Gelibolu Yarımadası'na bir saldırı planladı ve 25 Nisan'dan itibaren Anzak Körfezi'ne asker çıkarmaya başladı ve burada dokuz ay boyunca mücadele etti. Bu süre zarfında 200.000 asker kaybettiler ve

hedeflerine ulaşma umutlarını yitirerek 8 Ocak'ta Gelibolu'dan çekildiler. Ancak bu bölgedeki Türk kuvvetlerinin de cephanesi ve diğer mühimmatı çoktan tükenmişti ve son derece tehlikeli bir durumdaydılar.

Kafkasya'da Rus ordusunun bir kısmı 4 Kasım 1914'te Ermenistan sınırını geçerek Ardost'u işgal etti ve 1917 Devrimi'nden önce bir dizi zafer kazanarak yaklaşık 185.000 kilometrekarelik bir alanı kapsayan Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon vilayetlerini işgal etti. Mezopotamya bölgesinde Hint askerleri 8 Kasım 1914'te karaya çıkmaya başlamış, 22 Kasım 1914'te Basra Limanı'nı işgal etmiş, Kut-el Amara'yı almaya devam etmiş ve Mart 1917'de Bağdat'a girmiştir.

10 Haziran 1916'dan itibaren Arabistan'da bir bağımsızlık hareketi patlak verdi ve 6 Kasım'da Mekke Emiri Hasan kendisini Hicaz Devleti'nin Hükümdarı olarak ilan etti.

Mısır kesimine karşı ise Sina Yarımadası yakınlarındaki Türk kuvvetleri sınırı yavaş yavaş baskı altına aldı ve 2 Şubat 1915'te Süveyş Kanalı bölgesine bir saldırı başlattı. Bu saldırı sonuçsuz kaldı, ancak ertesi yıl 29 Temmuz 1916'dan sonra İngiliz kuvvetlerini çok kızdıran iki saldırıda bulunuldu. Aynı yılın Aralık ayından itibaren İngiliz kuvvetleri kademeli olarak doğruya doğru ilerledi, Sina Yarımadası'nı aldı, Türkleri kovdu, 1917 sonunda Yafa'yı ele geçirdi ve ardından Kudüs'e girdi. Ertesi yıl, 1918'de İngiliz kuvvetleri, Milli Ordu ve Hicaz birlikleriyle birlikte Suriye'yi işgal ederek Hayfa, Beyrut ve Halep'i ele geçirmiş ve bu bölgelerdeki Türk kuvvetlerini neredeyse imha etmiştir. Bir süre sonra, savaşın sonuna doğru Arabistan, Mezopotamya, Suriye ve Lübnan ile Doğu Anadolu müttefiklerin eline geçti (Türkiye'deki savaş durumu hakkında bkz. yukarıda Gaillard, s. 29-41).

Türkiye'nin Avrupa'daki savaşa katılması ve savaşın Yakın Doğu'ya yayılmasıyla birlikte Balkan devletleri bir bütün olarak bu kargaşaya karıştı. Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye ve Romanya'nın yanı sıra Yakın Doğu'da en büyük çıkarlara sahip olan İtalya'nın uzun süre tarafsız kalması zordu. Balkan devletleri, topraklarını genişletebilmeleri için galip güçlere katılmayı en avantajlı yol olarak görüyordu. Ancak savaş kaybedildiğinde, bir daha toparlanamayacakları ulusal bir darbe alacakları da düşünülüyordu. Öte yandan Orta Avrupa İmparatorlukları ile İngiliz-Fransız müttefikleri arasında kalsalar ve tarafsız tutumlarını savunmak zorunda olsalar bile, daha sonraki bir tarihte onarılamaz bir şekilde zarar görebileceklerini düşünmek zorundaydılar.

Bulgaristan Balkanlar'daki kara gücüydü, bu nedenle savaşın zaferi ya da yenilgisi için Bulgaristan'ın hangi tarafa geçeceği büyük önem taşıyordu. Bu nedenle hem müttefikler hem de Avusturya-Almanya tarafı Bulgaristan'ı kendi taraflarına çekmek için yoğun çaba sarf etti. Özellikle Yunan Başbakanı Venizelos, Makedonya bölgesinde büyük miktarda toprak ayırarak Bulgaristan'ı İngiliz-Fransız safına çekmek için elinden geleni yaptı. Bulgaristan, orta Avrupa İmparatorluğu'nun nihayetinde galip geleceğini öngörerek hareket etmedi. İmparator Ferdinand başlangıçta tarafsız bir tutum benimsedi, ancak müttefiklerin İstanbul'u yıkmaya çabalarının başarısız olduğunu görünce, sonunda Alman-Avusturya tarafına katılmaya karar verdi ve 17 Temmuz 1915'te Almanya ile bir ittifak antlaşması imzaladı.

Yunanistan'daki siyasi durum daha da karmaşıktı. İmparator Konstantin ve Alman yanlıları Bulgaristan'dakiyle aşağı yukarı aynı yolu izlemeye çalıştı, ancak Başbakan Venizelos buna karşı çıkarak Yunanistan'ın İngiltere ve Fransa da dâhil olmak üzere müttefiklerle aynı safta yer almasında ısrar etti ve bu ülkede görüş ayrılığına neden oldu.

İngiltere Başbakanı, Venizelos'un Sırbistan ve Yunanistan'a yardım etmek üzere Selanik'e 300.000 kişilik askeri gönderme önerisini kabul etti ve bu güç 12 Ekim 1915'te karaya çıkmaya başladı. Selanik ordusu Alman-Avusturya-Bulgar müttefik kuvvetleri tarafından birkaç kez saldırıya uğradı veya onlara saldırdı, ancak nihai savaşa girmede ve sadece Eylül 1918'deki büyük zafere kadar bu pozisyonunu korudu.

Romanya ayrıca coğrafi yapısı nedeniyle her iki savaşan tarafın zafer ya da yenilgisinde güçlü bir faktör oluşturmıştır. Başlangıçta Romanya 1883 Antlaşması'nda Almanya ve Avusturya ile müttefikti. Ancak bu antlaşma onaylanmadı. Buna karşın, 1 Ekim 1914 tarihli Tsarskoye Selo Antlaşması, Romanya'nın Transilvanya'nın büyük bölümünü Avusturya-Macaristan'dan alarak ilhak etmesine izin verdi ve bu koşulla itilaf tarafına katılma sözü verdi. Bu nedenle, savaş patlak verdiğinde Romanya'nın Avusturya-Almanya'dan ziyade Rus tarafına meyilli olduğu görülmesi mümkündür. Ancak dönemin Başbakanı Brăcianu, silah tedarikindeki zorluklar ve savaş gidişatının belirsizliği nedeniyle kolayca karar veremedi ve ancak 17 Ağustos 1916'da müttefiklerle bir ittifak antlaşması imzaladı. Bu antlaşmaya ekli askeri antlaşma, Romanya savaş ilan eder etmez bir Rus ve Selanik ordusunun taarruzunu öngörüyordu, ancak Bukovina bölgesindeki Rus taarruzu başarısız oldu.

Dobruja'ya Rus yardım kuvvetleri planlandığı gibi gelmedi ve Romanya üç taraftan saldırıya uğradı ve hatta başkent Bükreş işgal edildi. Yine de 1917'nin başından itibaren Siret Nehri boyunca savaşılır, ancak mühimmat ve yiyecek tedariki iyi gitmedi. Tek çareleri olan Rusya, ülkede gerçekleşen bir devrimden sonra çöktü, bu nedenle aynı yılın 5 Aralık'ında Almanya ve Avusturya ile bir ateşkes imzalandılar ve ertesini yıl, 7 Mayıs 1918'de Bükreş Barış Antlaşması'nı imzalandılar. Bu antlaşma modern diplomasi tarihinin en sert antlaşmalarından biriydi, ancak aynı yıl Orta Avrupa İmparatorluğu'nun yenilgisiyle terk edildi. Dolayısıyla Romanya, neredeyse tek bir askerine bile zarar gelmeden Transilvanya'yı işgal edebildi.

Pan-İslamizm ve ulusal hareketler Avrupa Savaşı sırasında Türk dış politikasını karakterize etmiştir. Ancak, Türkiye gibi uzun süre Avrupalı güçlerin baskısını hissetmiş bir ülkenin, Avrupa Savaşı gibi küresel bir çalkantı sırasında uzun süredir maruz kaldığı antlaşma kısıtlamalarını kırmak için güçlü bir duygu hissetmesi çok doğaldır.

Öte yandan, Türk Hükûmeti'nin Avrupa'daki savaşa katılırken aynı zamanda İslami cihat ilan etmesi ve Müslüman birliği ve yardımı için ülkenin çeşitli yerlerine gizli elçiler göndermesi, Pan-İslamist rengi teyit etmektedir. İngiliz Mavi Kitap No. 44'e göre, Basra Valisi'nin Ağustos 1914 sonlarında Türk Savaş Bakanı'ndan aldığı bir mektupta, aralarında Alman subayların da bulunduğu 32 gizli elçinin cihat ilan etmek üzere Hindistan, Afganistan ve

Belucistan'a gittiği belirtilmektedir. Bu propaganda Türkiye'de de etkin bir şekilde yapıldı ve çeşitli yerlerde Alman İmparatoru'nun Müslüman olduğuna ve Ruslarla savaştığına ciddi bir şekilde inanılmasına yol açtı (Mavi Kitap No. 124, 1914). Bu örtülü eylem savaştan sonra da oldukça açık bir şekilde yürütüldü ve 23 Kasım 1914'te yayınlanan cihat bildirisi Türk Sultanı tarafından imzalandı ve aşağıdaki beyanları içeriyordu. "Kendilerine Üçlü Pakt yani İtilaf adını veren zalim devletlerden biri, Türkiye, Afrika, Orta Asya ve Hindistan'daki Müslümanları bağımsızlıklarından mahrum bıraktı. Tüm Balkan Savaşları'nı kışkırtan bu devletlerdi ve şimdiki savaşa neden olanlar da onlardır. Bu nedenle Müslüman efendiler sadece Türkiye'deki tebaaya karşı değil, zalimleri tarafından zulüm gördükleri ülkelerdeki tüm Müslümanlara karşı cihat ilan ettiler." (Mandelstam, Le sort de l'Empire Ottoman, s. 371 ve devamı).

Öte yandan, Avrupalı güçlerin baskısına milliyetçi bir hareketle karşı koymak Jön Türkler'in asıl politikasıydı ve bu politika özellikle Avrupa Savaşı'nın patlak vermesinden sonra uygulandı. Bu eğilim Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla da değişmedi ve Kemal Paşa liderliğindeki Cumhuriyet Halk Fırkası en açık milliyetçi politikayı benimsedi.

Ancak, Türkiye, Büyük Savaş'a katılmadan önce zaten diplomatik ayrıcalıklar rejiminin kaldırılmasını planlıyordu ve 8 Eylül 1914 tarihinde Türkiye Hükûmeti tarafından tek taraflı bir açıklama ile bunu iptal ettiğini duyurdu. Almanya'nın Türkiye'nin taleplerini diğer ülkelerden önce kabul etmesinin nedeni, Türkiye'nin hukuki düzenlemelerinin Batı ülkeleriyle aynı seviyede olmasından değildi, tam tersine siyasi nedenlerdendi (Mandelstam, Le sort de l'Empire Ottoman, s. 394 ve devamı).

1 Kasım 1916 tarihinde, Almanya ve Avusturya-Macaristan'daki Türk Büyükelçileri, kendi Hükûmetlerinden gelen bir talimat uyarınca, 1856 Paris Antlaşması ve 1887 Berlin Antlaşması'nın hükümsüz ve geçersiz olduğunu bildirdiler. Bunun nedenleri aşağıdaki gibidir. (1) Antlaşmaları imzalayan ülkeler arasında yer alan dört ülke savaş hâlinindedir. (2) Diğer iki ülke, yani Almanya ve Avusturya-Macaristan, İttifak Antlaşması'nı mutlak eşitlik temelinde imzalamışlardı.

Böylece, diplomatik cephede ulusal hakların iadesi kampanyası istikrarlı bir şekilde devam ediyordu, ancak Türkiye'deki askeri durum iyimserliğe izin vermiyordu.

Türk birlikleri hâlihazırda Kafkasya'dan gelen Rus kuvvetlerine karşı koyuyor ve güneydoğu Mezopotamya'da çoğunlukla İngiliz kuvvetleriyle karşı karşıya geliyordu.

Arabistan'da, Süveyş bölgesinde üslenen İngiliz kuvvetlerine karşı dört yıldır savaşıyordu ve Mart 1918'de Rusya ile geçici bir barış imzalayan Brest-Litovsk Antlaşması'ndan bu yana ana kuvvetlerini Mısır cephesinde yoğunlaştırmıştı. Ancak bu yönde bile, General Allenby liderliğindeki İngiliz kuvvetlerinin baskısı altında, yavaş yavaş Suriye vilayetlerine çekildiler ve 1918 sonbaharında neredeyse tüm zafer umutlarını kaybettiler.

O sırada Selanik'te bulunan müttefikin ana kuvvetleri 15 Eylül 1918'de Bulgar ordusuna büyük bir saldırı başlatmış ve bu saldırı 2. ve 4. Bulgar

Ordularının tamamen bozguna uğramasıyla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Bulgar Hükûmeti aceleyle müttefik kuvvetlere bir ateşkes teesi önerisi gönderdi ve bu da 29 Eylül’de bir ateşkes antlaşmasının imzalanmasına yol açtı. Müttefikler Yakın Doğu’daki ana kuvvetlerini Avusturya-Macaristan’a karşı Romanya, Sırbistan ve Arnavutluk yönünde yoğunlaştırırken, Avrupalı Türklere karşı İngiliz General Milne komutasındaki üç İngiliz tümeni, bir Fransız tümeni ve üç Yunan tümeni Meriç Nehri boyunca Türk sınırında konuşlandırıldı. Böylece Ekim ayı sonunda Dedeâğaç ile Edirne arasındaki demiryolu hattı tamamen müttefiklerin eline geçmişti. Ancak Doğu Serez’de İstanbul’u savunan Türk birlikleri son derece zayıftı ve müttefik kuvvetlerine karşı koyamadı. Sadece bu da değil, Bulgar ordusunun çöküşü Almanya’dan cephe tedarîği umudunu kesmişti, bu nedenle Türk Hükûmeti, Mezopotamya’da esir aldığı İngiliz General Townshend’i aracı olarak kullanarak İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe’dan ateşkes istedi. Bahriye Nazırı Rauf Bey, 28 Ekim’de Mondros açıklarında bir mütareke imzaladı ve müttefikler ile Türkiye arasındaki çatışmalar 31 Ekim ögle saatlerinden itibaren durduruldu.

O sırada Türk yönetimi Talat Kabinesi’nin elindeydi. Bulgaristan yenilir yenilmez hemen Alman Hükûmeti’nin niyetini sorduğu ve savaşa devam edip etmemeyi tartıştığı, ancak Alman Hükûmeti’nin hiçbir şekilde kazanma olasılığı olmadığı için barışın Wilson İlkeleri temelinde teklif etmesini ı önerdiği bildirilmektedir. Talat, Enver ve Cemal gibi İttihatçı liderleri, kendi güvenliklerinden korktukları için derhâl kabinelerini terk ederek Alman donanmasıyla Rusya’ya iltica ettiler. İttihat ve Terakki Fırkası’nın siyasi yaşamı o an sona erdi.

(Referanslar)

- Centrarkhiv-La Russ’e tsariste dans la guerre Mondiale, Leningrad, 1926.
Les Allies contre la Russie, Paris, 1926.
Moukhtar Pacha-La Turquie, l’allemagne et l’Europe, Paris, 1924.
A. Mondelstam-Le sort de l’Empire Ottoman, Paris, 1927.
British documents on the origins of the War. Vol. V, London, 1928.
Ludendorff-Memories de la Grande Guerre, Paris. 1926.
Morgenthau-Memories de l’Ambassadeur Morgenthau.
Blue paper, Nos.15, 16, 20, 21, 24, 27, 28, 29, 30, 32, 42, 48, 50, 56, 64, 65, 76, 77, 79, 82, 83, 84, 94, 97, 98, 99, 102, 105, 107, 108, 112, 118, 119, 140, 143, 144, 145, 164, 173.
Gaillard-Les Turcs et l’Europe, Paris, 1920.
Djemal Pscha-Memory of a Turkish stateman, London, 1922.

14. Bölüm: Sevr Antlaşması'na Kadar Konuşulan Türk Devleti'ni Bölme Planları

1. Kısım: Boğaz Havzasını Gizli Ele Geçirme Planları ve Türkiye'nin Bölünme Antlaşmaları

1: Boğaz'ı Ele Geçirme ile İlgili Üç Devlet Arası Antlaşma

Avrupa'da savaş patlak verdiğinde büyük güçlerin ilk çabasının Türkiye'nin tarafsızlığını koruması olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu başarısız olunca ve Türkiye'nin Alman-Avusturya tarafına geçeceği belli olunca, İstanbul ve Boğaz'a sahip olma isteklerini gerçekleştirmeyi düşünmeye başladı. İngilizler ve Fransızlar, çevredeki durum göz önüne alındığında, bunu gerekli bir kötülük olarak onaylayabilecek durumdaydılar. Savaş patlak verdiğinde Rusya, Polonya ve Galiçya'daki savaşa o kadar yoğun bir şekilde katılmıştı ki, 1914'ün başında kararlaştırılan Türkiye'ye bir çıkarma yapmaya şansı yoktu. Ancak savaş ilerledikçe, Alman-Avusturya bölgesindeki savaşın muazzam maliyetinin, savaş sona erdiğinde karşılık bulamayacağı anlaşıldı. Müttefiklerin zaferinden sonra Boğaz bölgesini kendi kontrolleri altına alma hareketi giderek güç kazandı ve İngiltere, Fransa ve İtalya ile Türkiye'nin bölünmesi önerisi üzerine müzakereler başladı. Müttefikler arasında Türkiye'nin bölünmesine ilişkin aşağıdaki dört gizli antlaşma savaş sırasında imzalanmıştır (Professor Temperley-A History of the Peace Conference, Cilt 6. s. 1-21).

a. 26 Nisan 1915 tarihli İstanbul ve Boğaz Bölgesi'nin ele geçirilmesine ilişkin İstanbul Antlaşması (İngiliz-Fransız-Rusya)

b. 26 Nisan 1915 tarihli Londra Antlaşması (İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan)

c. 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması (İngiliz-Fransız)

d. 17 Nisan 1927 Saint-Jean-de-Morienne Antlaşması (İngiliz, Fransız ve İtalyan. Rusya katılmadığı için antlaşma başarısız oldu).

Bu gizli antlaşmaların hangi koşullar altında yapıldığı ayrıntılı bir açıklama gerektirmektedir. Rus Hükûmeti'nin Boğazlar sorununun çözümüne ilişkin politikası, Türkiye ile savaşın başlangıcında belirlenmiş gibi görünmemektedir. Rusya'nın 2 Kasım 1914'te Türkiye'ye savaş ilan etmesinden kısa bir süre sonra yayınlanan 2. Nikolay'ın bir bildirisinde, "Türkiye'nin pervasız müdahalesi kaderci hareketimizi cesaretlendirecek ve hükümdarlarımızın Karadeniz kıyısında bize miras bıraktığı tarihi sorunların çözümüne kapı açmaktadır." denmektedir. Dışişleri Bakanı Sazonov, Fransız Büyükelçi Paleologue'a bu deklarasyonun önemini şu sözlerle açıkladı.

"Her ne kadar Boğaz'a karşı bazı garantiler almak gerekli olsa da, ben kendi adıma Türkleri İstanbul'dan çıkarmak istemiyorum. Eğer isterlerse, Bizans'ın başkenti ve çevresindeki bir miktar toprakla birlikte onları muhafaza etmekten memnun olurum. Bundan başka bir şey istemiyoruz."

Ancak aynı yılın 21 Kasım'ında Çar Nikolay, Büyükelçi Paleologue'yi kabul etti ve gelecekteki barış koşulları hakkındaki görüşlerini dile getirerek Boğazlar için şu düzenlemeleri önerdi: (1) Boğazlardan serbest geçişe izin vermek, (2) Türkleri Avrupa'dan çıkarmak, (3) Doğu Serez'i Rus toprağı ve Kıyıköy'ün

kuzeyindeki bölgeyi Bulgaristan toprağı yapmak. (4) İstanbul'u uluslararasılaştırmak. Çar daha sonra buna şunları ekledi.

“Boğazların bize açılmasının İstanbul'un mutlaka ele geçirilmesini gerektirmediğı görüşü hâkimdi, ancak birkaç hafta sonra Rusya'da her taraftan köklü bir çözüm için yoğun çağrılar gelmeye başladı. İngiltere Dışışleri Bakanı Grey, Boğazlar konusunun Rusya'nın istekleri doğrultusunda karara bağlanması gerektiğini söylemekle yetindi ama bence artık bu konuda net görüşmelerin zamanı geldi. Hem İngiltere hem de Fransa, barışın sağlanmasının bir koşulu olarak İstanbul'un Rusya'ya ilhakını kabul ettiklerini artık açık bir şekilde ifade etmelidir.” (Maurice Palecoloque-La Russie Tariste pendant la Guerre Mondiale, s. 15, 183).

Başlangıçta, Rusya'da, İstanbul'un durumuyla Boğazların serbest geçiş sorununun ayırmak gerektiğı düşünülüyordu. Boğazların serbest geçişini mutlaka gerekli bir koşul olsa da İstanbul'un tasfiyesi konusunda dikkatli düşünmek gerektiğı ve bu konunun oldukça tehlikeli olabileceğı görüşü vardı. (Örneğın yukarıdaki gizli memorandum ve Albay Nemetz'in görüşü) Ancak kısa bir süre sonra Rus Hükûmeti'nin niyeti İstanbul'a sahip olmaya yöneldi, çünkü Parlamento ve Senato'daki atmosfer giderek daha sağa kaydı ve Boğazlar bölgesinin tamamını istediler. Olayların seyri, Rusya'nın Büyükelçisi İzvolski'nin 22 Ocak 1918'de İngiltere'nin Fransa Büyükelçisi Bartie'ye mili görüşüne dayanacağını söylediklerinden çıkarılabilir (Lord Bertie-The Diary, Cilt 2, s. 245).

İngiliz Dışışleri Bakanı Sir Edward bu açıklamayı 9 Kasım'da Rus Büyükelçisi Benckendorff'u ziyareti sırasında yapmıştır. Çar Nikola'nın alıntılanan sözleri bu sırada yapılan açıklamaya atıfta bulunmaktadır: “Almanya yenilirse, Boğaz ve İstanbul'un kaderi bu kez Rusya'nın isteklerine uygun olarak çözölmelidir.” İngiliz Hükûmeti'nin kararının ardında yatan nedenlere ilişkin açıklaması, İngiliz Hükûmeti tarafından derlenen 'Büyük savaş Tarihi' (J. S. Corbett'in History of the Great War, Naval Operation, t. II. s. 204) adlı kitabında bir ipucu olarak verilmektedir.

Rusya'nın Fransa cephesindeki Alman kuvvetleri üzerindeki baskıyı azaltmak için yaptığı mantıksız girişimler sonucu her tarafta yaptığı fedakarlıklar çok büyüktü. Alman yanlısı İngiliz Dışışleri Bakanlığı'nın da gözlemlediğı gibi, bundan yararlanarak Rusya'dan tek taraflı bir barış talep ettiler ve Rusya'nın, Müttefiklerin safından çekilmesini sağlayacak bir plan tasarladılar. Bu nedenle, İngiltere'nin, Rusya'nın Boğaz'ın elden çıkarılmasıyla ilgili taleplerine karşı çıkması akıllıca bir politika değildi. Yukarıdaki durumu gören İngiliz Hükûmeti, Muhalefet Lideri'nin de onayıyla, Rusya'nın Boğaz'ı yönetme isteğini yerine getirmeye karar verdi.

Böylece, Kasım 1914'te, İngilizler Boğaz'ın ve İstanbul'un elden çıkarılması konusunda bir müttefik antlaşmasına varma politikasına yöneldi. 14 Kasım'da, Rusya'nın başkentindeki İngiliz Büyükelçisi Buchanan, kendi ülkesinden aldığı talimatla Dışışleri Bakanı'na bir nota verdi. Notada şu ifadeler yer alıyordu. “Sir Edward Grey'in görüşüne göre, Türk Hükûmeti'nin eylemleri, Türk sorununun (Boğazlar ve İstanbul sorunu dâhil) Rusya ile ortaklaşa

çözülmesini kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bu sorunun çözümü, savaş geliştikçe Türkiye'nin siyasi pozisyonu altüst olsa da, ancak Almanya'nın tamamen yenilgiye uğratılmasından sonra sağlanmalıdır.” (İstanbul ve Boğazlar, Cilt 1, s. 234).

Boğaz sorununun çözümünün İngiltere ve Rusya arasında özel olarak görüşülmüş olmasına rağmen, bu haber kesinlikle gizli tutuldu ve Fransa'nın bile bundan haberi yoktu.

Bunun kanıtı, 14 Kasım'da Sazonov ve Buchanan arasındaki görüşmede hazır bulunan Fransız Büyükelçi Paleologue'un Boğazlar konusunda İngiliz açıklamasını duyması ve bunu sorunun başlangıcı olarak değerlendirmesidir (Paleologue, Cilt 1, s. 192). Paleologue durumu şu şekilde ifade etmiştir. “Sazonov, Buchanan'ın okumasını dinlemeyi bitirdiğinde biraz şaşırılmış görünüyordu, ancak kısa süre sonra sevincini tam olarak ifade etti. Sonunda sakin ve ağırbaşlı bir şekilde, duygularını kontrol ederek cevap verdi ve şöyle dedi: “Ekselansları Büyükelçi! Yaptığımız açıklama için en derin şükranlarımı sunuyorum. Rusya, bugün İngiltere tarafından gösterilen dostluk gösterisini asla unutmayacaktır. Asla!” “Büyükelçi Buchanan ise anı defterinde aynı gün yapılan açıklamayı çok muğlak (yeterince kesin olmayan) olarak nitelendirmiştir.” (Buchanan, Cilt 1, s. 224-225).

Rusya Dışişleri Bakanlığı bu fırsatı değerlendirerek konuyu somutlaştırmaya başladı. 16 Kasım'da Dışişleri Bakanı Grey'e bir talimat göndererek İngiltere'nin tutumu ve açıklaması için teşekkür etti. Bu talimattan Rusya ile İngiltere arasında bazı farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İngiliz tarafında konunun Rusya ile ortaklaşa çözüleceği söylenirken, Rusya'da konunun Rusya'nın istediği şekilde çözüleceğine dair bir ifade olarak anlaşılmaktadır.

İngilizler de bu fırsatı değerlendirdi ve 18 Kasım'da Mısır'ın ilhakı sorununu gündeme getirerek Rusya'nın onayını istedi; Sazonov buna itiraz etmediğini söyledi ve hemen İngiltere'deki Büyükelçisi'ne bir talimat göndererek, (Telgraf 3861-‘İstanbul ve Boğaz’, s. 194), Boğaz sorunu için İngilizlerin onayının bir sonucu olarak Mısır'ın ilhakını kabul etmenin özellikle tatmin edici olacağını onlara iletti. Hepsinden önemlisi, İngiliz Hükûmeti Mısır'ın ilhakı konusundaki fikrini değiştirmiş ve onu sadece himaye altına almıştır. Ancak Boğazlar konusunda, Rusya'nın tek başına kabul ettiği gibi, Rusya'ya Boğazlar bölgesinin mülkiyetini verdiğini düşünmedi. Bu durum, 17 Aralık 1914 tarihli Grey-Bertie görüşmelerinin bir anlatımında, İngiltere ile Rusya arasındaki düşünce farklılığının giderek daha açık bir şekilde ortaya konulduğu yerde açıkça görülmektedir (Lord Bertie-The Diary, Cilt 1, s.78).

Rusya neden sadece İngiltere ile müzakere etti ve Fransa ile müzakereleri erteledi? İngilizler neden bu sorunu Fransa olmadan çözmeye çalıştı? Bunlar ilgi çekici sorulardır, ancak Petrograd Üniversitesi eski profesörü Shacky'nin yazılarına göre (Bkz. Dünya Savaşı Tarihi İncelemesi Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale, Paris-Ekim 1926, ‘İstanbul ve Boğazlar Sorunu’), İngilizler ve Rusya bu meselenin çözümüne ilişkin vetonun İngiltere'nin elinde olduğunu da biliyor. Rusya için, İngiltere ile müzakereler sonuçlandığı sürece Fransa tarafında herhangi bir zorluk yaşanmayacağı açıktır. İngiltere için de tazminat konusunu

gündeme getirmek için tek başına müzakere etmek uygun olmuştur. Ancak Fransa açısından bakıldığında, geride kalması hâlinde tazminat konusunu gündeme getirme fırsatını kaybetme riski vardı ve Rusya'nın gerçek niyetini tespit etmek için mümkün olduğunca hızlı ilerleme fırsatını değerlendirmenin faydalı olacağını varsaymak mantıksız değildir.

Fransız Büyükelçisi 24 Kasım'da Çar Nikolay II. tarafından kabul edildiğinde, Çar Nikolay konuyu gündeme getirerek şunları söyledi: “Boğazlarda savaş gemilerinin serbest geçişine izin verilmesi Rusya'nın minnettarlık duyacağı bir şeydir. Ayrıca, kendi görüşüm henüz kararlaştırılmamış olsa da, Türkiye'nin Avrupa'dan kovulması ve İstanbul'un gelecekte uluslararası, tarafsız bir şehir olması da mümkündür.” şeklinde bir imada bulundu. Paleologue, Boğazlar konusuna değinmedi ama hemen tazminat konusunu gündeme getirerek Filistin ve Suriye'nin Fransa için değerli bir tarihi miras olduğunu ve Rusya'nın Fransa'nın bunlara karşı uygun önlemler almasına itiraz etmeyeceğini umduğunu söyledi. Çar buna şu yanıtı verdi: “Elbette” Oui, Certes! (Paleologue, s. 199). Ancak Rus Hükûmeti, Fransa'yı atlayarak Şubat 1915'e kadar görüşünü açıkça ifade etmemiştir.

Rusya'nın bu dönemde Fransa ile konuşmak zorunda kalmasının nedeni, o dönemde Türkiye'nin bazı bölgelerinde tek taraflı bir barış için bir hareket olması ve hem İngiltere hem de Fransa'daki bazı politikacıların buna kulak vermesiydi. Dolayısıyla Rusya'nın Boğazlar bölgesini nasıl ele alacağı, tek taraflı bir barışın mümkün olup olmadığına karar vermede kilit öneme sahipti.

Dışişleri Bakanı Grey, İngiltere ile Rusya arasındaki ilişkilerin bozulmasından hoşlanmıyordu. Bununla birlikte, Türkiye'de bazılarının istediği tek başına barış kesinlikle kazançlı bir hareketti. Bu nedenle İngiltere bu sonuca varılmasını memnuniyetle karşıladı. Ancak Rusya'ya verdiği sözü tuttuğu sürece, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tek taraflı barış hareketinin bir koşulu olarak kabul etmesi mümkün olmayacaktı. İngiltere'nin kendisini zor bir durumda bulduğu o dönemdeki telgraflarda açıkça görülmektedir (Moscow Yayınevi 'İstanbul ve Boğaz'). 1915 yılında Rus ordusunun savaş durumu hâla gelişmemişti, bu nedenle Kafkasya'da İngiltere ve Fransa'dan yardım almak gerekiyordu. Bunu başarmanın yollarından biri olarak, müttefiklerin İstanbul'u ele geçirmesi planlanmıştı. Bu nedenle, barış yapıldıktan sonra İstanbul ve Boğazların nasıl elden çıkarılacağı konusunda önceden anlaşmaya varmak Rusya için son derece acil bir konuydu.

İngiliz Hükûmeti Boğaz bölgesini ele geçirmeyi planlıyordu. Bu sadece savaşı avantaja çevirmek değil, aynı zamanda Rusya'nın Kafkasya'daki yükünü hafifletmek anlamına da geliyordu. Bu nedenle Rusya'nın katılımı istendi, ancak Rus Hükûmeti askeri zorluklar nedeniyle bu plana pek istekli değildi. Sadece, Rusya'nın İngilizlerin Çanakkale taarruzunda yer almasını ve savaş sonrası Boğazlar meselesinin kendi lehine çözülmesine öncülük etmesini isteyen Rus Dışişleri Bakanı, bunu askeri makamlara hevesle önermeye çalıştı. Ancak Rus Genel Komutanlığı, İngiliz Seferi Kuvvetleri'ne katılmamaya karar verdi ve 23 Ocak 1915'te İngiliz makamlarına bu yönde bir cevap verdi. Muhtırada şu ifadeler yer alıyordu: “Rus Hükûmeti, müttefik filosuyla ortak bir hareket

düzenlemek istemektedir, ancak ne yazık ki Rus kara ve deniz kuvvetleri bu ortak harekâtı üstlenecek durumda değildir. Eğer Türkiye'ye karşı bir müttefik askeri harekâtı, düşmanın baskısını sadece Kafkasya'da değil, Avrupa cephesinde de hafifletecek olursa, bu sadece Rusya'nın yararına olmayacak, aynı zamanda Balkan devletlerinin de müttefik güçlere katılmasını sağlayacaktır.” diye yazmıştı (Moscow Yayınevi ‘İstanbul ve Boğaz’ Cilt 2, s. 132).

Rusya'nın bu tavrı alması tamamen askerî açıdan olmuştur. Rus Genelkurmayı, İngilizlerin bu proje için büyük bir kuvvet kullanmasının mümkün olmadığını ve bu nedenle de başarısının son derece şüpheli olduğunu gözlemlemişti. Bu nedenle, Boğaz'daki çıkarlarının savunulmasının yalnızca diplomatik müzakereler yoluyla yürütülmesi gerektiği görüşündeydi. Yukarıdaki durumu göz önünde bulunduran Rus Hükûmeti, 4 Mart 1915 tarihinde Dışişleri Bakanı Sazonov tarafından İngiliz ve Fransız Büyükelçilerine sunulan, Boğazların elden çıkarılmasına ilişkin somut bir öneri hazırladı. Bunun içeriği kabaca aşağıdaki gibidir.

“Rusya'nın savaştan sonra Türkiye'den ilhak etmesi gereken topraklar aşağıdaki gibidir. Avrupa Türkiye'sinde İstanbul şehri ve İstanbul Boğazı'nın batı kıyısı. Marmara Denizi'nde, Çanakkale Boğazı boyunca Doğu Serez'in güney kısmı, yani Kıyıköy hattının güneyindeki topraklar. Ayrıca Asya'da, İstanbul Boğazı'nın doğu kıyısının tamamı, Sakarya Nehri'ne kadar olan tüm yarımada. Marmara Denizi'ndeki adalar, Gökçeada ve Bozcaada. Bununla birlikte, İngiltere ve Fransa'nın yukarıdaki bölgelerdeki ayrıcalıklarına helal getirilmeyecektir.” (Bkz. ekli harita, Şekil 2).

Şekil 2: Avrupa Savaşı Esnasında Türkiye'nin Rusya ve İtalya Arasında Gizli Antlaşma'ya Göre Nasıl Paylaşılabileceğini Gösteren Harita

Rus diplomatik notası ayrıca şunları da belirtmektedir.

“İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin niyeti, eğer bu savaş kendi taraflarının zaferiyle sonuçlanırsa ve her iki ülkenin de Türkiye’de ve başka yerlerde talep ettiği koşullar yerine getirilirse, o zaman Rusya’nın taleplerini kabul etmeye itiraz etmemelidir. Rusya’nın Türkiye’den talepleri ise aşağıdaki maddelerdir.”

1. İstanbul’u serbest liman hâline getirmek. Tüm ülkelerin ticaret gemileri için Boğazlardan serbest geçişe izin verilmesi.

2. İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Asya yakasındaki Türkiye üzerinde, bu üç ülke arasında özel olarak kararlaştırılmış olan hakların onaylanması.

3. İslam’ın kutsal yerlerinin korunması ve bunların bağımsız Arap İslam Hükûmeti’nin yönetimi altına alınması.

İran’ın tarafsız bölgesinin, 1907 tarihli İngiliz-Rus Antlaşması ile kabul edildiği üzere, gelecekte İngiltere’nin etki alanı olması.

Rus Hükûmeti, yukarıda belirtilen koşullardan genel olarak memnun olmakla birlikte, aşağıdaki her bir maddeye ilişkin görüşünü saklı tutar. Müslüman Kutsal Topraklarının gelecekte Halife ünvanını taşıyan Sultan ile birlikte Türk idaresi içinde mi yer alacağı, yoksa ayrı bir bağımsız devlet mi oluşturacağı konusunda şu anda bir şey söylemek mümkün değildir.

Rus Hükûmeti’nin görüşüne göre, “Türkiye’nin hükümdarı ile Müslüman efendilerin statülerini ayrı tutmak uygundur ve Kutsal Topraklara hac özgürlüğüne izin vermek gerekir.” (Rus Hükûmeti tarafından yayınlanan gizli diplomatik belge, Muhtar Paşa, s. 292).

Rus Dışişleri Bakanı’nın bu notasını İngiliz ve Fransız Büyükelçilerine verdiği gün, Fransız Dışişleri Bakanı Delcasse, Paris’te, Rus Büyükelçi İzvorski ile görüştü ve Fransız Hükûmeti’nin, Rusya’nın uzun süredir devam eden İstanbul’a sahip olma isteğini mümkün olduğunca destekleyeceğine söz verdi. Aynı zamanda, İngiliz tarafının çok güçlü bir itirazda bulunacağını tahmin etmesi gerektiğini de ekledi. Ancak İngiliz Hükûmeti, yukarıda da belirtildiği gibi Almanya’ya karşı savaş nedeniyle, Rusya’ya tahmin ettiğinden daha olumlu bir umut verdi ve 12 Mart itibarıyla onay verdi. Fransız Hükûmeti de bir başka bahane olarak, 8 Mart’ta, Rusya’nın İstanbul’a sahip olma konusundaki taleplerini bir barış konferansında destekleyeceğine söz verdi. İngiliz Hükûmeti buna karşılık olarak Arabistan’daki Müslümanlara bağımsızlık onayını verdi. İngiliz Hükûmeti, İran’la ilgili olarak Rusya’dan iki konuda taahhüt istedi. İran için, 1907 İngiliz-Rus Antlaşması’nda belirlenen tarafsız bölgenin gelecekte İngiliz nüfuz alanı olacağına dair Rusya’nın onayını istedi. 12 Mart’ta İngiliz Büyükelçisi II. Nikolay ile bir görüşme yaptı ve 4 Mart tarihli Rus memorandumuna İngilizlerin onay verdiğini bildirdi. Aynı zamanda Orta İran’daki tarafsız bölgenin nüfuz alanı olarak İngilizlere verilmesini talep etti. Büyükelçi Buchanan’ın anlattığına göre Çar bu konuda biraz tereddütlüydü. Büyükelçi hemen şöyle dedi: “Eğer bir yıl içinde İngiltere Rusya’ya Boğaz bölgesini İran’daki tarafsız bölge ile takas etme teklifinde bulunursa Majestelerinin cevabı net olacaktır, değil mi?” Bunun üzerine Çar gülümsedi ve “Büyükelçi’nin söylediklerinin bir nedeni var.” diye cevap verdi (Buchanan, Cilt 1, s. 226).

Hem İngiltere hem de Fransa'nın Rusya'nın İstanbul Boğazı'ndaki hakimiyetini tanımlarının nedeni, Rusya'nın Boğaz'daki hakimiyetinin kendi ülkeleri için avantajlı olduğunu düşünmeleri değil, Almanya'ya yönelik politikalarında Rusya'nın iş birliğine ihtiyaç duymalarıdır. Bu dönemdeki koşulları daha da detaylandırmak için, o dönemde Rusya içinde İngiltere ve Fransa'ya karşı ifade edilen antipati ve endişeyi göz önünde bulundurmak gerekir.

Örneğin, ulusal saygınlığı olan bir politikacı olan Rusya'nın Sırbistan Elçisi Dük Trubetskoy, Dışişleri Bakanı Sazonov'a 16 Şubat tarihli bir telgrafta şunları yazmıştır: “Bana göre, Almanya ve Avusturya ile ilgili savaş ve İngiltere ve Fransa ile ittifak, (Boğaz bölgesine sahip olmak için) ulusal talebi gerçekleştirmenin bir yoludur. İstanbul'un işgalinin bizim kuvvetlerimiz tarafından mı yoksa diğer ülkelerin kuvvetleri tarafından mı gerçekleştirileceği büyük bir sorundur. Çünkü bu, onlara ilk etapta bu operasyon için tehlikeli bir hak verecektir. Rus ordusunun iş birliği olmadan Boğazları işgal etmek ülkemiz için felaket olur. Bu durumda İstanbul ittifakımızın mezarı hâline gelir.” dedi (‘İstanbul ve Boğaz’ Cilt 1, s. 199).

Önde gelen entelektüeller bile bunu zaten hissediyordu, bu nedenle Rus kamuoyunun Çanakkale Boğazı'na yapılacak bir İngiliz saldırısından tedirgin olması ve Rusya'nın başka günlerde bu bölgeyi kazanmasını önlemek için İngilizlerin kendilerinin bir saldırının anahtarı olacağı teorisine inanması şaşırtıcı değildir. Öte yandan Almanya, Rusya'yı İngiltere ve Fransa'dan ayırmak için Boğaz Bölgesini yem olarak kullanmak için perde arkasında çalıştı. Elbette Sazonov, Rusya'nın tek başına zafer kazanmasına mümkün olduğunca karşı çıkıyor ve Alman manevralarına kulak asmıyordu, ancak İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Boğazlara sahip olduğunu tanımazsa, kendi pozisyonunun ve politikasının muhafazakârlar yüzünden kaybedilmesi tehlikesi çok güçlüydü. İngiliz Büyükelçi Bartie, 2 Mart tarihli yazısında şöyle yazıyordu. “Bu sabah Delcasse şunları söyledi. “Almanya umutsuzca Rusya'yı müttefiklerden ayırmaya çalışıyor. Ancak başarılı olamayacaklar. Büyük olasılıkla, Rusya İstanbul ve Boğazlar konusunda tatmin olmazsa, İngiltere ve Fransa huzursuz olacaktır.” (Lord Bertie-The Diary, Cilt 1, s. 124).

Dışişleri Bakanı Grey de kitabında (Cilt 2, s. 181) “Rusya, İstanbul'u ele geçirmek için resmen bir antlaşma taahhüdünde bulunmaya çalıştı. Gerekçe, Sazonov'un konumunu ve politikasını kurtarmak için bunun gerekli olmasıydı. Bu tamamen saçmalık değildi ve aslında böyle bir tehlike de vardı.”

İngiltere'nin Rusya'ya İstanbul ve Boğazların mülkiyetini vermesi bu koşullara dayanıyordu: Fransız Büyükelçisi 8 Mart'ta Dışişleri Bakanı Sazonov'u ziyaret ederek Fransız Hükûmeti'nin Rusya'nın Boğazlara sahip olmasına hiçbir itirazı olmadığını bildirdiğinde, Rus Dışişleri Bakanı Fransızların nezaketini derinden takdir ederek şunları söyledi “Fransız Hükûmeti ittifakımıza muazzam bir katkıda bulunmuştur. Eminim ki, Büyükelçiniz de bu katkının farkındadır.” (Paleologue, s. 315). Buna bakılırsa Rus Hükûmeti içindeki durumu tahmin etmek zor değildir.

1915 yılında Boğazlar bölgesine sahip olma konusunda yapılan gizli antlaşma, 26 Nisan'da Londra'da üç ülke arasında resmî belgelerin teatisi

şeklinde imzalanmıştır. Ancak bu anlaşma üç ülkenin geri kalanından gizli tutuldu ve Yakın Doğu’da bir etki alanı anlaşması yapmak amacıyla İtalyan Hükûmeti’ne duyuruldu. Ardından, 2 Aralık 1916’da Rusya Başbakanı Trepov Duma’da bu açıklamayı yaptı. “Rusya’nın İstanbul Boğazları üzerindeki hakkı, dört müttefik güç arasındaki 1915 Antlaşması’yla tanınmıştır.” Buna uygun olarak, savaşın devam etmesini savunanların konumunu güçlendirmeye çalıştı. Daha sonra, Lenin Hükûmeti’nin kurulmasından sonra, tüm gizli diplomatik belgeler kamuoyuna açıklandı, böylece önceki dönemin anlaşmaları da kamuoyu tarafından bilinir hâle geldi (1925, 1926 Moskova yayını ‘İstanbul ve Boğazlar’, s. 237 ve devamı). Rus devrimci Hükûmeti, Kerenski Hükûmeti zamanından beri ilhaksız ve tazminatsız bir barış ilan etmişti (Bkz. bu bölümün 5. paragrafı.). Dolayısıyla, Rusya, İngiltere ve Fransa arasında Boğazlar ve İstanbul’un mülkiyetine ilişkin gizli antlaşmanın aslında o tarihten itibaren geçersiz olduğu sonucuna varmak yanlış olmayacaktır.

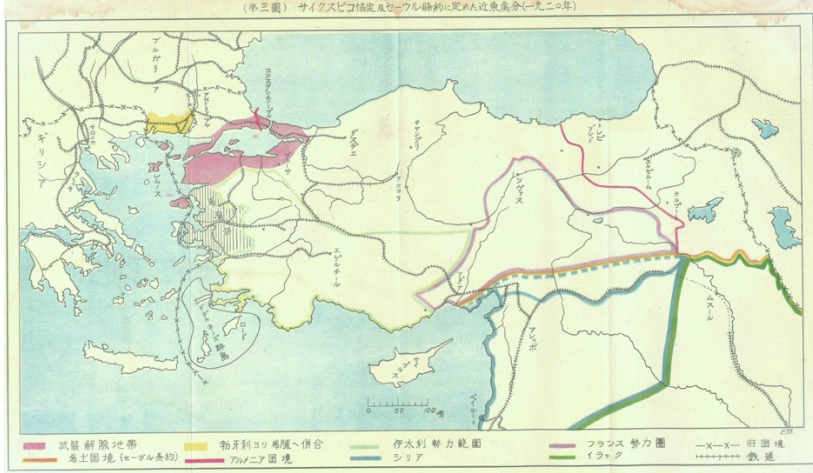
2: 1915 Gizli Londra Antlaşması

İtalya, Almanya ve Avusturya’ya karşı savaşta müttefiklere katıldığında, dört güç -İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya- 26 Nisan 1915’te savaş sonrası kazanımların paylaşımına ilişkin gizli bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma İtalya’nın savaşa katılım koşullarını belirliyordu, ancak biz sadece birkaç maddesini, özellikle de Yakın Doğu ile ilgili olanları aktarabiliyoruz.

İtalya’nın Anadolu üzerindeki emelleri aslında son yıllarda başlamadı. Anadolu’nun tamamen Roma İmparatorluğu’nun haritasında yer aldığına dair tarihi hissiyatın yanı sıra, verimli Anadolu’nun İtalya’ya sadece üç günlük mesafede olması, nüfusunun azlığı ve ikliminin İtalya’dan çok da farklı olmaması nedeniyle, burayı İtalya’nın ekonomik ve şartlar elverirse siyasi etki alanının bir parçası hâline getirmek isteyen pek çok kişi vardı.

İtalya, 1911 Türk-İtalyan Savaşı sonucunda On İki Ada’yı işgal etti ve zaten Anadolu kıyılarına yaklaşmıştı. Ancak son yıllarda Alman gücü Anadolu’da giderek ilerlemiş, özellikle de Türkiye ile ittifak yapacak duruma gelmişti, dolayısıyla İtalya’nın umutları kolay kolay gerçekleşecek gibi görünmüyordu.

Gizli Londra Antlaşması’ndan burada ayrıntılı olarak bahsedilmeyecektir (Antlaşma metni Profesör Temperley, Paris Barış Konferansı Tarihi, Cilt 5, s. 384 ve devamı). İtalya’nın savaşa katılmasının bir sonucu olarak, Avusturya bölgesinde, Arnavutluk’ta ve Yakın Doğu’da geniş alanlar talep etmesine izin verilmiştir; Yakın Doğu ile ilgili maddeler VIII ila XII. maddelerdir. Bu antlaşmayla İtalya’ya tanınan çıkarlar şunlardı. (Bkz. Ek Harita 3, şekil 3)

Şekil 3: Sykes-Picot ve Sevr Antlaşmalarına Göre Yakın Doğu'nun Paylaşımı (1920)

1. On İki Ada'nın mülkiyeti. (Madde 8)
2. Türkiye'nin bölünmesi durumunda, İtalya Antalya (Güneybatı Anadolu) sınırındaki bölgelerden hak ettiği payı alacaktır ve eğer Türk toprakları korunursa veya etki alanında bir değişiklik olursa, İtalya'nın çıkarları da dikkate alınacaktır. (Madde 9)
3. Şu anda Sultan'a bağlı olan Libya'da da tüm hak ve ayrıcalıklara sahip olmak. (Madde 10)
4. İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan üç ülkenin, Arabistan ve Müslüman Kutsal Topraklarının bağımsız bir Müslüman devlet yönetimi altına alınmasına ilişkin bildirisine katılmak. (Madde 12)

Bu antlaşmanın imzalanmasını bekleyen İtalya, 23 Mayıs 1915'te Avusturya'ya ve 20 Ağustos'ta Türkiye'ye savaş ilan etti.

Ancak Londra Gizli Antlaşması, savaş sırasında ve barıştan sonra değişen koşullar nedeniyle söz verildiği gibi uygulanmamıştır. Bu durum 5. kısımda açıklanmaktadır.

3: Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916)

Suriye, Mezopotamya ve Arap vilayetlerinin savaştan sonra nasıl elden çıkarılacağı, yabancı güçler arasında önemli bir çıkar ayrılığı konusuydu. Bunların nasıl elden çıkarılacağını belirleyen ilk antlaşma İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması oldu. Ancak, bu antlaşmanın içeriğini açıklarken, kökenlerinin de açıklanması gerekmektedir.

Savaşın ilerlemesiyle, Mısır ve Süveyş kenar bölgesinde hayati çıkarları olan İngilizler, burayı savunmak için büyük çaba sarf etti. Ancak Suriyeliler ve Araplar uzun süredir Türk Hükûmeti'ne karşı çeşitli düşmanlıklar besliyordu ve hatta isyan girişiminde bulunmuşlardı, bu nedenle İngilizler bunu dikkate almakta gecikmedi. O dönemde Mekke Emiri'nin, İstanbul'dan sadece Arabistan'ı değil

Mezopotamya ve Suriye'yi de kapsayan bağımsız bir Arap Devleti kurma ve kendisinin de Emir olma emelleri vardı. Bu nedenle Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri McMahon, Mekke Emiri ile iş birliği yaparak Arabistan'ı Türkiye'den bağımsız hâle getirmek için bir kampanya başlattı. Ancak, Arabistan Türkiye'den bağımsız olsa bile, Kuzey Suriye etki alanının dışında kalacaktı. Fransa bu antlaşmaya onay verdi, ancak Arabistan'ın bağımsızlık hareketi yavaş yavaş şekillenirken, Fransa İngiltere'den 1915 Londra Antlaşması'nda öngörüldüğü gibi Suriye ve Kilikya bölgesindeki Fransız haklarını tanımamasını istedi. Bunun nedeni Arabistan'ın bir gün Suriye vilayetlerini ilhak etmek isteyeceği gerçeğinin Fransız kamuoyunu harekete geçirmesiydi.

Sir Edward Grey'in anı defterine göre (29. Bölümün başı), 23 Mart 1915'te Fransız Büyükelçisi Cambon, Hükûmetinin talimatı üzerine İngiltere'yi ziyaret etmiş ve şunları söylemiştir. "İstanbul ve Boğazlar konusunda anlaşmaya varıldığına göre, Anadolu'yu ilgilendiren diğer sorunların çözümünü incelemek hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın görevidir. Bu nedenle Delcasse, iki ülkenin bu konuda görüş alışverişinde bulunmasını ve sözlü ya da yazılı olarak müzakerelere devam etmesini istemektedir." Sir Edward bu öneriyi kabul etti, ancak İngiliz Hükûmeti'nin kesin önerisinin de Bakanlar Kurulu tarafından onaylanması gerekiyordu. Ayrıca Mezopotamya'nın gelecekteki İngiliz nüfuz alanının bir parçası mı yoksa bir gün kurulacak bağımsız bir Arap Devleti'nin bir parçası mı olması gerektiği konusunda çalışılması gerektiğini söyledi. Bu vesileyle Anadolu'nun paylaşılması meselesi ilk kez Londra'da İngiltere ve Fransa arasında tartışıldı.

Bu müzakerelerin sonucunda, Basra Körfezi ve Kızıl Deniz bölgelerindeki İngiliz çıkarlarının Suriye'ye karşı Fransız ve Arap rekabetiyle nasıl uzlaştırılacağı sorusu ortaya çıktı. Bir uzlaşma yolu bulmak amacıyla Sir Mark Sykes, Komiser olarak Fransız Komiser Picot ile bir araya geldi. Aralarında Sykes-Picot Antlaşması olarak adlandırılan bir antlaşmaya varıldı. Ancak, bu tür bir düzenleme için sadece Rus Hükûmeti'nin onayının alınması değil, aynı zamanda Rusya'nın Anadolu'daki haklarına da saygı gösterilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Rus Hükûmeti'nin onayı alındıktan sonra Anadolu'nun elden çıkarılması yöntemi şöyle olacaktı. Bu daha sonra Lenin Hükûmetinin açıklaması (24 Kasım 1917 'İzvestia')nda yer alan Rus Hükûmeti'nin 6 Mart 1917 tarihli bir memorandumu. (Bkz. Ek Harita, Şekil 3)

İngiliz, Fransız ve Rus Hükûmetleri, 1916 baharında Londra ve Petrograd'da yapılan müzakereler sonucunda, gelecekte Türkiye'nin Anadolu bölgesinde elde edilecek topraklar ve nüfuz alanları ile Arabistan'da bir Arap Devleti'nin kurulması konusunda anlaşmaya vardılar.

Anlaşmanın şartları aşağıdaki gibiydi.

1. Rusya'nın alacağı topraklar: Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgeleri, Kürdistan'ın güney kısmı (Anadolu'nun doğu kısmı).
2. Fransa tarafından alınacak topraklar: Suriye'nin kıyı bölgesi; Anadolu'da, Suriye'nin kuzey sınırından Kayseri ve Karbut hatlarına kadar uzanan bir bölge ve Adana vilayeti.
3. İngiltere tarafından alınacak topraklar: Mezopotamya'nın güney kısmı

ve Suriye’de Hayfa ve Akka Limanları.

4. İngiliz-Fransız nüfuz alanının sınırları ve bağımsız Arap Devletlerinin sınırları daha sonra İngiltere ve Fransa arasında kararlaştırılır.

5. İskenderun (Suriye) serbest bir liman olacaktır. Filistin de Türkiye’den ayrılır ve sistem daha sonra İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki bir antlaşmayla tanımlanır.

Sykes-Picot Anlaşması olarak adlandırılan bu antlaşma, yukarıdaki 2, 3 ve 4. paragrafları ayrıntılı olarak düzenlemektedir. Antlaşma, 2. ve 3. bölgelerde doğrudan İngiliz-Fransız yönetimini öngörmekte ve 4. bölgede iki ülke arasında nüfuz alanı oluşturmayı vaat etmektedir. (Antlaşmanın unsurları için Seymour Cocks-The Secret Treaties and Understandings, s.46’ya bakınız.)

Bu antlaşma İtalya ve Mekke Emiri’ne bildirilmedi. Antlaşma ve söz konusu iki ülke arasında önemli çıkar çatışmaları vardı. Örneğin, Mekke’nin bağımsızlığını ilan eden Kral Hasan, Mezopotamya’dan Suriye’yi de içine alacak bir Büyük Arap Krallığı kurma hayalleri kurarken, İtalya’nın da gizli bir Londra antlaşması yoluyla Adana çevresinde bir bölge elde etme emelleri vardı. Bu nedenle İtalyan Hükümeti, 26 Nisan 1915 tarihli Londra Antlaşması’nın 9. Maddesinde öngörüldüğü üzere, Türkiye’nin Asya tarafındaki alanıyla ilgili olarak İngiltere ve Fransa’dan en azından Sykes-Picot Antlaşması’na eşdeğer olacak açık garantiler alma ihtiyacı hissetti. Nisan 1917’de İngiliz, Fransız ve İtalyan Başbakanlarının bir araya gelmesinin nedeni de buydu.

4: Saint Jean De Maurienne Antlaşması

İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 17 Nisan 1917 tarihinde Saint-Jean-de-Maurienne’de imzalanan ve Türkiye’nin Asya yakasını ilgilendiren antlaşma bugüne kadar açıklanmamıştır. Bununla birlikte, atıfta bulunulan çeşitli kaynaklardan, antlaşmanın kökeni, amacı ve içeriği hatasız bir şekilde çıkarılabilir. Konferansın arifesinde İtalyan basını bir dizi yorum yayınladı: 27 Nisan’da Corriere della Sera aşağıdaki etkiye sahip bir makale yayınladı.

İngiltere’nin Mezopotamya’da çıkarları olması, Fransa’nın Suriye’de hak iddia etmesi ve İtalya’nın Anadolu’da İzmir, Konya ve Adana bölgesini istemesi tartışmalara yol açtı. Özellikle İzmir, Adana ve İskenderun Limanları konusunda anlaşamıyorlardı. Fransızlar Toros Dağları’nın yamaçlarına kadar tüm Suriye kıyılarını isterken, İngilizler Mezopotamya’da Akdeniz’e doğal bir deniz girişi olan İskenderun Limanı’nı istiyordu. Bu anlaşmazlıkları bir araya getirmek ve orijinal politikayı birbirlerinin asgari tavizleriyle tutarlı hâle getirmek için karşılıklı bir antlaşmaya ihtiyaç vardı.

Buna göre, İtalya’nın Anadolu’da hak iddia ettiği topraklar Antalya, Menteşe, İçel, İzmir, Adana bölgesinin tüm kıyıları ve en azından iç kesimlerde Konya vilayetinin bir kısmıdır. Buna ek olarak, İtalyan etki alanı, Türk toprağı olarak bırakılacak topraklar arasında Bursa, Konya’nın bir kısmı, Kütahya, Karahisar, Niğde ve Kayseri vilayetlerini de içermekte olup, yukarıda belirtilen alanlarla birlikte ele alındığında, Anadolu Yarımadası’nın güney kesimini işgal eden geniş bir kara alanı oluşturmaktadır. Böylesine büyük bir unsur, Sykes-Picot Antlaşması ile kafa kafaya çarpışacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Adana ve

Kayseri illeri bu antlaşmaya göre açıkça Fransa'nın payı olduğundan hem İngiltere hem de Fransa'nın İtalya'nın talebinin bu bölgeyi dışarıda bırakan kısmına desteklerini ilettikleri anlaşılmaktadır.

Saint-Jean-de-Maurienne Antlaşması nihayet yürürlüğe girmeden sona erdi. Bunun nedeni, antlaşmanın geçerli olabilmesi için Rusya'nın rızasının gerekmesiydi, ancak o sırada Rusya'nın rızasını alamıyordu, çünkü Devrim, dış politikasında bir değişikliğe neden olmuştu. Ancak Sevr Antlaşması imzalandığında İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Anadolu'daki nüfuz alanına ilişkin bir antlaşma yapılmış ve İtalya'nın talepleri yarı yarıya karşılanmıştı. Ancak Sevr Antlaşması ile birlikte nüfuz alanı antlaşması yürürlüğe girmedikten Saint-Jean-de-Maurienne Antlaşması'nın hiçbir etkisinin olmadığını söylemek gerekir.

5: Gizli Antlaşmaların Uygulanmadaki İmkânsızlıkların Nedenleri

Müttefikler zafer kazandığında, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus Devletleri arasında daha önce imzalanan çeşitli gizli antlaşmaların geçerli taahhütler olarak derhâl uygulanması bekleniyordu. Ancak ABD'nin savaşa girmesi ve Rusya'nın çekilmesi müttefiklerin Orta Doğu politikasını önemli ölçüde etkilemekle kalmadı, aynı zamanda mütarekeden sonra Anadolu bölgesinde değişen durum daha önceki antlaşmaların olduğu gibi uygulanmasını imkânsız hâle getirdi. Bu bölümde listelenen dört gizli antlaşmadan sadece Suriye, Arabistan ve Irak'ın Tasfiyesine ilişkin Sykes-Picot Antlaşması fiilen yürürlüğe girmiştir; diğer üçü hiçbir zaman uygulanmamıştır.

18 Aralık 1916'da İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, müttefiklerin savaş amaçlarını ABD'ye açıklayan bir belgede şöyle demiştir. “Türk baskısı altındaki halkı özgürleştirmek ve Avrupa uygarlığıyla uzlaşma içinde olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'dan kovmak.” Bu ifade açıkça Türkiye'yi Doğu Serez ve İstanbul'dan kovmak anlamına geliyordu. Oysa 5 Ocak 1918'de İngiltere Başbakanı Lloyd George, İngiltere'nin savaş hedeflerini açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır. “Türkiye'yi ne başkentinden ne de ağırlıklı olarak Türklerin yaşadığı Anadolu ve Serez'in verimli topraklarından mahrum bırakmak için savaşıyoruz. Başka bir deyişle, Türk İmparatorluğu'nu Türklerin güvenli sığınağı olarak korumayı ve başkentini İstanbul'a yerleştirmeyi reddetmiyoruz. Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan Boğazları tarafsızlaştırmayı ya da uluslararası hâle getirmeyi ve Arabistan, Mezopotamya, Ermenistan, Suriye ve Filistin için ayrı ulusal koşullar tanımayı güvenli buluyoruz.” İstanbul ve Serez'e yönelik İngiliz politikasındaki bu değişiklik Lloyd George'un şu sözleriyle açıklanmaktadır. İstanbul ve Serez'e yönelik İngiliz politikasındaki bu değişiklik, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanması gibi yeni gelişmelere uygun olarak değişen koşullardan kaynaklanıyordu ve tüm İngiliz siyasi parti liderlerinin bu politikaya katıldıkları söylenir.

8 Ocak 1918'de ABD Başkanı Wilson, on dört maddeden oluşan bir bildiri yayınladı. Bu maddeler arasında Türkiye'nin tasarrufuna ilişkin aşağıdaki hususlar da yer almaktaydı. “Şu anda Türk İmparatorluğu'na ait olan toprakların Türk Bölümü (Turkish Portion) kendi egemenliği altında kalmalı ve Türk

yönetimi altındaki diğer halklara özerk gelişme fırsatları tanınmalıdır. Ayrıca, Çanakkale Boğazı uluslararası garantiler altında her millettten ticaret gemilerine daimî olarak açık olmalıdır.” Bu ifade şartın 14 maddesinden biridir ve Almanya ile büyük müttefiklerin Ateşkes Antlaşması öncesinde barış şartlarının bir parçası olarak aynı şekilde kabul ettikleri bir husustur. Bu şartta yer alan ifadeler çok muğlaktır ve net bir ‘Türk bölümü’ tanımlanmamıştır. Örneğin, İstanbul ve Doğu Serez’in bu ‘Türk Bölümü’ne ait olup olmadığı açık değildir (Profesör Temperley, Cilt 6, s. 24). Ancak Lloyd George, İstanbulluların çoğunluğunun Türk olduğunu, Doğu ve Batı Serez bölgelerinde ise az sayıda Türk nüfus bulunduğunu ifade etmektedir.

Başlangıçta, Yakın Doğu’nun gidişatı konusunda her ülkenin çıkarları son derece karmaşıktı, öyle ki müttefikler arasında genel bir anlaşmaya varıldığında bile, iş pratik meselelere karar vermeye geldiğinde her zaman anlaşmazlıklar yaşandı. Rus Devrimci Hükûmeti’nin Yakın Doğu’daki politikası, Arap bağımsızlık hareketinin genişlemesi ve Yunan birliklerinin Anadolu’ya çıkması (bu olay daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır) gibi diğer faktörlerin önemli ölçüde karışıklığa neden olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Eğer Rusya başından sonuna kadar İngiliz ve Fransız gibi itilaf devletlerle birlikte hareket etmiş ve nihai zafere ulaşmış olsaydı, Barış Konferansı’nda ABD’den daha az bir güç olmayacaktı.

Rusya, özellikle Yakın Doğu ve Orta Doğu bölgelerinde en yetkin ülke olarak, ülkelerin gidişatı konusunda kararını dilediği gibi verebilirdi. Ancak Rus Devrimci Hükûmeti savaştan çekilme kararı aldıktan sonra, müttefiklerin Türkiye üzerindeki baskısı önemli ölçüde azaldı. Elbette Türkiye askeri olarak yenilmişti, ancak müttefikler ateşkesi sıkı bir şekilde uygulamalarını ve gerektiğinde Anadolu’nun içlerine asker göndermelerini imkânsız kılan bir durumla karşılaştılar. Özellikle Türkiye ile müttefikler arasındaki ateşkes antlaşması, silahların teslimi ve terhisin denetlenmesine ilişkin pek çok eksik hüküm içeriyordu. Bu nedenle, Türkiye ateşkese iyi niyetle uymadığı sürece, müttefiklerin bunu denetlemek için büyük çaba harcaması gerekiyordu. Bu nedenle, barışı sağlamanın tek yolu, Türkiye tarafından kolayca kabul edilebilecek ılımlı şartlarla barışı hızla yeniden tesis etmektir.

Bununla birlikte, Ekim 1918’den Eylül 1920’de Sevr Antlaşması’nın imzalanmasına kadar politikacılar Türkiye’nin tasfiyesini ele almamıştı. Bunun ilk nedeni, Avrupalı büyük müttefiklerin tüm politikacılarının Almanya ile barış antlaşmasıyla meşgul olmaları ve Türkiye’yi düşünecek durumlarının olmamasıydı. Ancak olaylar durmaksızın gelişti ve mütarekeden bu yana Suriye, Mezopotamya, Kafkasya ve İstanbul bölgesinde konuşlanmış olan müttefik birlikleri, Türkiye üzerindeki güçlerini azaltarak kendi ülkelerine dönmeye çalıştı. Müttefiklerin karşı önlem için iki seçeneği vardı. Türkleri Balkanlar’dan ve Arabistan’dan sürseler bile, Türk halkının güvenli sığınakları olduğuna inandığı Anadolu’ya dokunmadan hızla barış yapmak ya da zamanı uzatıp daha uygun bir anı beklemek ve güçlerini Türkiye’yi istila etmek için kullanmak üzere görevlendirmek.

Paris Konferansı'nı düzenli olarak yöneten devlet adamları, daha ziyade ikinci fikri benimseme eğilimindeydi. Modern Yunan Diplomatu Venizelos'un önerisini kabul ettiler ve bu görevin Yunan ordusuna verilmesine karar verdiler (A. Fabre-Luce-La crise des Alliances, s. 73). Eğer Rusya bu zamana kadar müttefik orduların birliğini bozmamış olsaydı, doğal olarak Doğu Serez'e sahip olmak karşılığında tüm güçlerini kullanacaktı. Rusya'nın çöküşünün sonucu, kendisine İzmir bölgesinde toprak verme karşılığında Türkiye'yi sıkıştırma görevini Yunanistan'a verilmesi oldu. Ancak müttefik kuvvetlerin bu kararı en kötü politikalardan biriydi. Çünkü İzmir Limanı, Anadolu'nun ekonomik hayatında başkentten daha önemli bir noktaydı ve Türkler için Yunan işgali, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın işgalinden daha fazla gururlarını inciten bir olaydı (Gaillard, yukarıda, s. 49-51).

2. Kısım: İstanbul ve Boğaz Bölgesinin Düzenlemesi

1: İstanbul Meselesi

İstanbul'un ve arkasındaki Trakya bölgesinin nasıl elden çıkarılacağı, Avrupa Savaşı'nın ana ve önemli meseleleri arasında sayılmalıdır. İstanbul'un elden çıkarılması neden bu kadar önemli? Birincisi, İstanbul ve Serez'in elden çıkarılması, Yakın Doğu'nun sorunlarının merkezinde yer alan Boğazlardan geçiş meselesiyle bütünleşmektedir. Boğazlardan geçiş meselesinden ayrı düşünsek bile, İstanbul ve Serez'in elden çıkarılması (a) Doğu Akdeniz'deki güç dengesi, (b) Avrupa ve Asya arasındaki deniz bağlantısı ve (c) Anadolu, İran ve Hindistan'ı kapsayan İslam'ın manevi merkezi olması açısından büyük yankı uyandıran bir meseledir.

Avrupalı güçler, yukarıda da belirtildiği gibi, Nisan 1915'te İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan ve İstanbul ile Doğu Serez'in büyük bölümünün Rusya topraklarına katılmasını öngören gizli antlaşmaya bağlı kalmışlardır. Türkiye'nin Avrupa topraklarından çıkarılması, Türkiye'nin 1683'teki başarısız İkinci Viyana Kuşatması'ndan beri Avrupalı devletlerin politikasıydı ve bu politika bugüne kadar sorunsuz bir şekilde yürütüldü. Sonuç olarak, Albert Sorel'in de dediği gibi, "Türkiye Avrupa'da ortaya çıkar çıkmaz, Doğu sorunu da ortaya çıktı." psikolojisi, Avrupa kamuoyunun Rus politikasını kolaylıkla onaylamasının kısmi nedeni olmalıdır.

Aralık 1916'da İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'un müttefiklerin savaş amaçlarına ilişkin açıklaması bu fikirleri içeriyordu. 'Türk baskısı altındaki halkları özgürleştirmek ve Avrupa medeniyetiyle hiçbir yakınlığı olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'dan yok etmek', muhtemelen Rusya devrim nedeniyle savaştan çekilene ve Sazonov Antlaşması'ndan vazgeçene kadar (Nisan 1915) İngiltere, Fransa, İtalya ve diğerleri tarafından İstanbul'un yönetilmesi planı olarak onaylandı. Ancak, Rus İmparatorluk Hükûmeti'nin düşmesinden sonra, İstanbul ve Serez'in elden çıkarılması yine güçler arasında önemli bir sorun olarak kaldı.

Mart 1917'de kurulan ilk Rus Devrimci Hükûmeti'nin dış politikası, önceki Çarlık Hükûmeti'ninkinden çok farklı değildi. Nitekim dönemin Dışişleri Bakanı Milyukov'un Nisan 1915 tarihli İstanbul ve Serez Antlaşmaları'ndan vazgeçmek

gibi bir niyeti yoktu. Ancak ülkede giderek güç kazanan Sosyalist Parti'nin siyasi çizgisini de görmezden gelemezdi. Bu durum, sonunda 9 Nisan 1917 tarihli bir açıklamayla aşağıdaki politikayı ilan etmesine yol açtı.

Devrimci Rusya'nın amacı diğer halkları ezmek ve onları yurtlarından mahrum etmek ya da diğer ülkelerin topraklarını zorla yağmalamak değil, ulusal özerklik hakkı temelinde, ilhak etmeme ve tazmin etmeme ilkesine dayalı kalıcı bir barış tesis etmektir.

Lenin liderliğindeki Bolşevikler aynı yılın Kasım ayında iktidara geldiklerinden beri, politikaları ilhakçılığa daha da açık bir şekilde karşı olmuştur. Tüm gizli antlaşmalar kamuoyuna açıklandı ve Rusya'nın gelecekte bunlara bağlı kalmayacağını belirtti.

Wilson'un 14 maddelik tüzüğünde İstanbul'un tasfiyesinin ne olacağı açıkça belirtilmemiştir ve sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklere ait olan kısmının bağımsızlığını garanti altına almakta, İstanbul ve Serez'in gerçekten Türkiye'nin özgün bir parçası olup olmadığını ve eğer öyleyse nasıl tasfiye edilmesi gerektiğini kesin olarak bilmenin mümkün olmadığını söylemektedir. Bu konuya bir önceki bölümde de değinilmiştir.

Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından serbest geçişin garanti edilmesi konusunda İngilizler, Amerikalılar ve Fransızlar ısrarcı olmuşlardır. Ancak, bunun Boğazlar bölgesindeki kara ve deniz kuvvetleriyle mümkün olması nedeniyle ABD'den başka hiçbir ülkenin böyle bir garanti veremeyeceği düşüncesi, o dönemdeki güçlerin politikacıları üzerinde derin bir etki bıraktı. Wilson'un kendisi de ABD'nin İstanbul ve Serez'in mandalarını üstlenmesiyle ilgileniyordu (Lord Lancing, The Peason Negociations, s. 174). 1919'un başlarında, yani Paris Konferansı'nın ilk günlerinde, ne Wilson ne de Albay House ABD kamuoyunun bunu onaylayacağından şüphe ediyordu. Aynı yılın 27 Haziran'ında gazete muhabirleriyle yaptığı bir toplantıda Wilson, kişisel olarak İstanbul'un mandacılığını üstlenmekten yana olduğunu, ancak bu tür bir konunun doğrudan ABD kamuoyu tarafından kararlaştırılması gerektiğini söyledi. O dönemde ABD kamuoyu Paris Konferansı'ndaki eylemleri kınama ve Avrupa ile ilgili konulardan uzak durma eğilimindeydi. Bu durum ABD Başkanı'nın Yakın Doğu meselelerine daha fazla müdahil olma konusunda tereddüt etmesine neden oldu.

Paris Konferansı'nda Yunan İşleri Komitesi, Doğu ve Batı Serez ile İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini savunmuş, ancak bu konu, Türkiye'nin nasıl tasfiye edileceğinin tamamen karara bağlandıktan sonra belirlenebilecek bir mesele olarak ayrı bir şekilde ele alınmıştır. Türk Hükûmeti, Paris Antlaşması'nın barış şartlarını belirleyeceğine inanarak bir barış komiseri gönderdi. Heyet 11 Haziran 1919'da Fransa'ya vardı, ancak Damat Ferit Paşa başkanlığındaki Türk Tam Yetkili Temsilcileri, Barış Konferansı Başkanı'ndan Türk sorununun dikkatle değerlendirilmesi gerektiği ve bu konuyla ilgili olarak gelecekte uzun bir süre ayrılması gerektiği yanıtını aldıktan sonra 27 Haziran'da Paris'ten ayrıldı.

Aynı yılın eylül ayına gelindiğinde, Wilson'ın ağır hasta olması ve ABD kamuoyunun Avrupa'ya müdahale etme eğiliminin azalmasıyla birlikte, ABD'nin İstanbul çevresinde bir mandaya işaret etme şansının olmadığı anlaşıldı.

Aynı yılın aralık ayında Fransa Başbakanı Clemenceau, Londra'yı ziyaret etmiş ve Lloyd George ile İstanbul'un tasfiyesi konusunda görüş alışverişinde bulunmak üzere 11-13 Aralık tarihleri arasında bir araya gelmiştir, ancak Fransa'nın argümanı Türkiye'nin İstanbul'dan kovulmasına karşıydı.

O dönemde İstanbul'un elden çıkarılmasına ilişkin çeşitli görüşler, toplu olarak sıralandığında, kabaca aşağıdaki gibi eğilim görülmektedir (The Crisis of the Alliance, i, s. 69).

1. İstanbul'un daimî olarak müttefiklerin işgali altında olması önerisi vardı ve buna İngiltere ve Fransa karşı çıktı.

2. İstanbul'un tek bir ülkenin mandası altına girmesi fikri güçlü destekçilere sahipti, ancak bu fikrin son derece güçlü bir destekçisi olan ABD'deki kamuoyu muhalefeti nedeniyle ABD Hükûmeti'nin onayını alamadı. İngiltere'nin mandayı kendisinin üstlenmesi önerisine (Morning Post'un 7 Ağustos 1919 tarihli başyazısı) birçok yabancı ülke ve hatta İngiltere içinde Liberal Parti karşı çıkmıştır. Yunanistan mandayı kendisi devralmak istiyordu, ancak bunu destekleyen yoktu.

3. İstanbul'u uluslararasılaştırma ve saltanatı Anadolu'da bir şehre nakletme önerisi Lord Robert Cecil ve diğer İngiliz Püritenleri tarafından savunuldu, ancak Hindistan, Afrika ve başka yerlerde Müslüman antipatisini kıskırtacağı için saltanatı taşınmaya zorlamaya karşı güçlü bir muhalefet vardı.

4. Türkiye'nin siyasetini ve dinini ayırma, İstanbul'da siyasi otoritesi olmayan bir Sultan bırakma ve bölgeyi uluslararasılaştırma önerisi Asquith tarafından savunuldu, ancak yukarıdaki madde 3'te olduğu gibi siyasi gücü doktrinel otoriteden ayırmaya benzer bir muhalefet vardı.

5. Fransız ve İtalyan politikacılar İstanbul'un mevcut hâliyle Türkiye'ye bırakılması konusunda ısrarcı oldular.

Clemenceau'nun Londra ziyaretinde bu konuda bir karar alınmadı. Ancak bu noktadan itibaren müttefikler arasında Türk karşıtı ve Türk yanlısı tartışmalar yaşanmaya başladı. Robert Cecil, Fransız Türk yanlılığının menfaat peşinde koşanlar dışında destekçisi olmadığını savunurken, Canterbury ve York Baş Rahipleri tarafından imzalanan belgeler de Türkiye'nin Avrupa'dan yok edilmesi çağrısında bulundu ve buna karşılık Lord Abington ve Lord Amsil'in genelgeleri Anadolu'daki Yunan harekâtını eleştirerek İngiltere'nin Müslümanların duygularına saygı gösterilmesi gerektiğini vaaz etti. İngiliz Kabinesi de bu konuda ikiye bölünmüştü: Hindistan Bakanı Montague, Türkiye'nin İstanbul'dan imha edilmesinin Hindistan ve Afrika Müslümanlarını telaşlandıracağını savunurken, Lloyd George Türkiye'nin imhası fikrini destekliyordu. Sonunda, Lord Carson'ın 11 Mart 1920'de yaptığı bir açıklamanın da gösterdiği gibi, çoğunluk Montague'nin teorisi lehine karar verdi.

Şubat 1922'ye girerken, Yüksek Konsey, Türk tasarrufları konusunu görüşmek ve barış antlaşmasının taslak metnini hazırlamak üzere Londra'da toplandı. Bu konferansın kararları aynı yılın Nisan ayındaki San Remo Konferansı'nın temelini oluşturdu ve Sevr Antlaşması'nın taslak metni hazırlandı.

Londra Konferansı'nda üç ülkeden (İngiltere, Fransa ve İtalya) hiçbiri Türkiye'nin İstanbul'da bırakılmasına itiraz etmedi. 14 Şubat'taki Konferans'ta Fransa Başbakanı Millerand, Yakın Doğu'daki durumun son 15 ayda önemli ölçüde değiştiğini, Fransa'nın Müslüman duygularını görmezden gelemeyeceğini ve Boğaz'ın uluslararası kontrolünün Türkiye'nin İstanbul'dan çıkarılmamasının tercih edileceğini belirterek, İstanbul'un mevcut hâliyle Türkiye'ye bırakılmasının uygun olacağını ifade etti. Yunan gücünün Yakın Doğu'da yayılmasından memnun olmayan İtalya Başbakanı Nitti de asıl amacın Türkiye'ye ekonomik fayda sağlamak olması gerektiğini ve Türkleri kızdıracak ve antlaşmanın uygulanmasını zorlaştıracak koşullardan mümkün olduğunca kaçınılması gerektiğini vurguladı. Lord Carson her ikisiyle de aynı fikirdeydi ve Lloyd George, İngiliz Hükümet politikası olarak buna bir itirazı olmadığını, ancak kendi görüşüne göre Türkiye'nin Avrupa'dan yok edilmesini tercih edeceğini söyledi. Böylece Sevr Antlaşması sadece İstanbul ve banliyölerini Türk toprağı olarak bırakırken, Çatalca'nın kuzeybatısındaki tüm Avrupa Türkiye'sini Yunanistan'a verdi ve Türk başkentini yabancı filoların ve Yunan birliklerinin sürekli tehdidi altında bıraktı.

2: Doğu Serez

İstanbul'un paylaşımı karara bağlanmış olsa da, Boğaz'ın kuzeybatı kesimindeki önemli konumu nedeniyle Doğu Serez'in hangi ülkeye ait olacağı sorusu son derece önemliydi. Paris Konferansı'nda bu konuda çeşitli öneriler gündeme geldi.

1. Yunanistan, coğrafi, tarihi ve ırksal ilişkileri nedeniyle Serez'i kendi toprağı olarak talep etmektedir.

2. İstanbul'un mülkiyeti netleşmeden Doğu Serez'in ne kadarının Yunanistan'a ilhak edilmesi gerektiğini belirlemek mümkün değildir. Eğer Yunanistan'a, Karadeniz'e bir çıkış verilmesi gerekmiyorsa, İngilizler, Amerikalılar ve Fransızlar kabaca Enez/Karaburun'u birleştiren bir hattın Yunanistan'ın sınırı olması gerektiğini ve Enez çevresindeki bölgenin Bulgaristan'a verilmesi gerektiğini savundular.

3. İtalya 2. öneriye karşı olduğunu ifade etmiştir. Bunun nedeni, yerel ırksal dağılım temelinde çok sayıda Müslümanı Yunan yönetimi altında tutmanın adil olmayacağıydı.

Yunanistan'ın talebi, İstanbul'un uluslararası bir bölge hâline getirilerek Yunan idaresi altına alınması ve diğer doğu Serez'in Yunan toprağı olarak kabul edilmesi idi. Yunan Tam Yetkili Temsilcisi'nin Paris'teki Barış Konferansı'na sunduğu bir belgeye göre bu bölge Türk işgalinden önce Yunan İmparatorluğu'nun topraklarıydı ve İstanbul da başkentiydi. Sadece bu da değil, şu anda İstanbul'da bulunan Rumlar da dâhil edilirse, Doğu Serez'de 730.000 Rum yaşamaktadır, dolayısıyla iddia, nüfusun çoğunluğu Rum olduğu için buranın Yunanistan'a ait olmasının doğal olduğu yönündedir.

İngiliz, Fransız ve ABD'li Üçlü Komiserler, Yunan İşleri Komitesi'nde Yunanistan'ın talebini genel olarak kabul etmiş ve İstanbul'un tasfiyesi kararlaştırıldıktan sonra kalan doğu Serez'in Yunanistan'a verilmesini kabul

etmiştir. Bununla birlikte, Serez'in kuzey sınırlarının savaş öncesi sınırlara göre biraz değiştirilmesini ve Karaburun'un kuzey kısmı ile Edirne'nin kuzeybatı kısmının Bulgaristan'a verilmesini tavsiye etmiştir. İtalya'nın bunu kabul etmediği yukarıda belirtilmişti.

Ardından, Yunanistan'ın Doğu Serez'deki sınırlarının nerede olması gerektiği konusunda çeşitli fikirler ortaya atıldı. Bazı ülkeler Enez/Kıyıköy hattında ısrar ederken, diğerleri Çatalca hattını destekliyordu. Ancak, 1920 başlarında Londra'da toplanan Yüksek Konsey'e kadar sınırlara karar verilmedi. Yunanistan Başbakanı Venizelos 16 Şubat'taki Konferans'ta Yunanistan'ın taleplerini ayrıntılı bir şekilde açıkladı, ancak Türkiye'nin Doğu Serez için mümkün olduğunca küçültülmesi ve Çatalca hattının sınır olması konusunda ısrar etti. Venizelos'un ifadesine göre Enez/Kıyıköy sınırı doğal değildi çünkü, (1) Sınır uzundur, bu da her yerde tam gözetleme tesislerinin kurulması ihtiyacını doğurmaktadır, (2) 86.000 Müslüman ve 18.000 Ermeni Çatalca ile Enez/Kıyıköy hattı arasında iç içe yaşamaktadır, (3) Gelibolu Yarımadası sakinlerinin çoğunluğu Rum'dur ve (4) Çanakkale Boğazı'nın bir kıyısının Yunan ordusunun kontrolünde olması gerekiyor, böylece Çatalca'ya kadar olan Doğu Serez'in Yunanistan'a ilhak edilmesi gerekmektedir.

Yukarıda belirtilenler tartışıldı. Söylemeye gerek yok, buna coşkuyla destek verenler İngilizlerdi. İtalya önceki tutumunu terk ederek buna karşı çıkmadı. Bunun Başbakan Nitti'nin politik hesaplarından mı yoksa İngiliz talebine karşı çıkmasını engelleyen koşullardan mı kaynaklandığı bugün bile bilinmemektedir. Böylece Londra Konferansı, Venizelos'un isteklerini kabul etmeye ve Doğu Serez'in büyük bir bölümünü Yunanistan'a vermeye karar verdi ve Sevr Antlaşması'nın hükümleri bu temelde hazırlandı. Ancak, Türkler Müslümanların mutlak çoğunluğunu, Yunanlılar ise Rumların çoğunluğunu iddia ettiğinden, Doğu Serez sakinleri hakkında hangisinin doğru olduğunu belirlemek zordu.

(Not: Türkiye tarafından sunulan rakamlara göre, Doğu Serez'de yaşayan 673.000 kişiden 445.000'inin Müslüman olduğu söylenmektedir.)

3. Kısım: Küçük Asya'nın Bölünmesi

Müttefiklerin zaferinden sonra Anadolu'nun nasıl paylaşılacağına dair İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında yapılan sözleşmeden daha önce bahsedilmişti. Ancak Rusya, Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilir çekilmez, tüm gizli antlaşmaları bozmak ve Boğazlar üzerindeki hakkından vazgeçmekle kalmadı, Saint-Jean-de-Maurienne Antlaşması da yürürlüğe girmede. Ancak Paris Barış Antlaşması Konferansı, savaş sırasında kimsenin beklemediği yeni bir karar aldı. 6 Mayıs 1919'daki sözde Zirve Toplantısı'nda İzmir bölgesinin Yunan işgaline bırakılmasına karar verildi. (İtalyan Tam Yetkili Temsilcisi, Fiume Olayı nedeniyle konferansa katılmamıştı.)

Yunan birliklerinin İzmir'e çıkmasını tartışmadan önce, Anadolu'daki Yunan İşleri Komitesi'ndeki olayların seyrini açıklamak gerekir. Yunan Tam Yetkili Temsilcisi Venizelos, Barış Konferansı'na sunduğu bir belgede, İzmir merkezli Anadolu'nun batı bölgesini ülkesine katmak istiyordu. Bunun dört nedeni vardı.

1. Yunanistan'ın hak iddia ettiği bölgelerde (Kuzey Marmara Denizi'nde Bandırma'nın güneyinden Uşak şehrinin batısına ve Meis Adası'nın karşı kıyısına kadar uzanan hattın batısında kalan bölgeler) Rumların çoğunluğu oluşturmaları. Başka bir deyişle, 1.042 milyon Türk'e karşılık 1.118 milyon Rum sayılmaktadır.

2. Yukarıdaki bölgelerin coğrafi olarak Anadolu'nun geri kalanından farklı olması.

3. Yukarıda belirtilen bölgelerdeki Rumların Yunanistan'a bağlanmak istedikleri.

4. Söz konusu Rumların kan bağıyla saf Yunanlı oldukları.

Venizelos notasında, Anadolu'daki Rumlara kendi kendilerini yönetme hakkı verilmesinin müttefiklerin savaş amaçlarına uygun olduğunu ve binlerce yıldır bölgede yaşayan Rumların anavatanlarıyla birleşme arzusunu yerine getirmenin Milletler Cemiyeti'nin temel ruhuna uygun olduğunu belirtmektedir. Yunan İşleri Komitesi, birkaç tartışmanın ardından bir uzlaşmaya varamadı. ABD Komiseri Yunanistan'ın talebine şu şekilde cevap vermiştir. Venizelos tarafından verilen istatistikler yanlıştır ve ABD tarafının elde ettiği rakamlar yukarıda belirtilen bölgelerdeki Rumlar bölge nüfusunun yaklaşık yüzde 30,2'sidir. Sadece İzmir vilayetinde Rum çoğunluğu vardır, ancak burası Yunanistan'a verilirse Anadolu'daki tek liman Türkiye'den alınmış olacaktır. (1914 tarihli Türk istatistiklerine göre, tüm İzmir vilayetinin etnik kökeni 1,25 milyon Türk ve 300.000 Rum'dur) Bu nedenle, Anadolu, gelecekte Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altında yeni bir siyasi sistemle yönetilmeli ve hiçbir parçası Yunanistan'a verilmemelidir.

İngiltere, Yunanistan'ın taleplerini büyük bir heyecanla destekledi, ancak Venizelos'un talep ettiği yüzölçümü, ırksal dağılıma kıyasla o kadar büyüktü ki, Fransız Komiserlerle Yunanistan'a talep edilen yüzölçümünün yaklaşık yarısını verme konusunda anlaştı. İtalya, Yunanistan'ın talebine şiddetle karşı çıktı ve sonunda Komisyon'dan çekildi. İtalya'nın muhalefetine nedenleri şunlardı: 1) Yunan talebi ancak Anadolu'nun tasfiyesine ilişkin karar alındıktan sonra tartışılabilir, 2) 18 Ağustos 1917'de Londra'da İngiltere, Fransa ve İtalya arasında varılan anlaşma uyarınca İzmir bölgesi İtalya'ya ait olmalıydı. Bu vaat geçersiz olsa bile, Yunan İşleri Komitesi tarafından tartışılmamalıdır, çünkü 1915 Londra Antlaşması İtalya'ya açıkça Doğu Akdeniz'de bir güç dengesi vaadi vermektedir.

Bu tartışmalar sürerken, İtalyan Tam Yetkili Temsilcisi, Fiume meselesi nedeniyle Nisan ayı sonunda Paris'ten geçici olarak ayrıldı.

İşte tam bu sırada Venizelos akrobatik hareketlerde bulundu. ABD Başkanı'nı, İngiliz ve Fransız Başbakanlarını da ikna etti. Venizelos böylece Yunan ordusunun İzmir'i işgal etmesi için onay aldı. Yunan ordusu 15 Mayıs'ta İzmir'e fırtına hızında kara birlikleri çıkardı ve işgal ettiği bölgeyi kademeli olarak genişletti. Müttefikler Yüksek Konseyi'nin bu dönemde izlediği politika belki de Paris Konferansı'nın en büyük gafıydı ve Yakın Doğu sorununun çözümünde ciddi bir engel teşkil etti.

Paris'teki Barış Konferansı ile ertesi yıl Londra'da toplanan Yüksek Konsey arasında olayların seyri önemli ölçüde değişti. Aslında İngilizler hâlâ

Yunanistan'ın taleplerinin bir ölçüde tanınması gerektiğinde ısrar ederken - özellikle Lloyd George, Venizelos yönetimindeki Yunanistan'ın, müttefiklerin zaferine katkıda bulunduğunu vurguladı- Fransa Başbakanı Millerand ve İtalya Başbakanı Nitti Türkiye'ye yönelik politikanın yumuşatılmasının gerekli olduğunu savundu. Yakın Doğu'da kalıcı bir barışı sağlamanın tek yolunun Yunan birliklerini İzmir'den çekmek ve Anadolu'yu hem ismen hem de fiilen Türkiye'ye iade etmek olduğunu belirttiler. Sonuç olarak İngilizlerin Sevr Antlaşması'nda belirlenen sonuçtan memnun olmaktan başka çaresi kalmadı.

Ege Denizi'nde Anadolu kıyıları boyunca dağılmış adaların mülkiyeti konusunda da çeşitli sorunlar vardı. İtalya, Trablusgarp Savaşı'ndan beri On İki Ada'yı işgal altında tutuyordu, ancak 1915 Londra Antlaşması Rodos ve On İki Ada'nın İtalyan toprağı olmasına izin verdi. Ancak Yunanistan, kendi kaderini tayin hakkı (self-determination) ilkesine dayanarak, binlerce yıldır Yunanlıların yaşadığı tüm adaların doğal olarak Türkiye'ye değil Yunanistan'a ait olması gerektiğinde ısrar etti. İtalya ve Yunanistan arasında bu konuda da bir anlaşmazlık ortaya çıktı, ancak sonuçta İtalya tutumunu sonuna kadar değiştirmede, böylece Rodos ve On İki Ada'nın İtalya'ya verilmesinden başka seçeneğı kalmadı.

(Referanslar)

Professor Temperley-A History of the Peace Conference, Vol.6. London, 1924.
Maurice Paleologue-La Russie Tariste pendant la Guerre Mondiale, Paris, 1921.
Lord Bertie-The Diary, London, 1925.
Constantinopoli i proliv, Moscow, 1925.
Sir G. Buckanan-My mission to Russia.
Vicount Grey of Falladou-Twenty five years.
A. Fabre-Luce-La crise des Alliances, Paris, 1922.
R. Lansing-The Peace Negotiations, New York, 1921.
Gaillard-Les Turcs et l'Europe, Paris, 1920.

4. Kısım: Arabistan, Suriye, Irak ve Mısır'ın Tasfiyesi

Arabistan, Suriye, Filistin ve Mezopotamya Türklerin yerli toprakları olmadığından ve mütareke sırasında zaten müttefik kuvvetler tarafından işgal edilmiş olduğundan, bu bölgelerin Türk egemenliğinden çıkarılmasına kimsenin itirazı yoktu. Bununla birlikte, ABD Başkanı'nın 'ilhaksız barış' ifadesiyle tutarlı olduğu için barış antlaşmasında bir manda altına alınmasına karar verildi. Sadece Arabistan özel koşullar altında tam bağımsız bir devlet olarak tanındı (7 Kasım 1918 tarihli İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu) ve Hicaz Krallığı barış antlaşmasını müttefik Güçlerden biri olarak imzalayacaktı.

1: Arabistan

Arabistan'daki ulusal hareketin kökenleri son derece yenidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Suriye ve Arabistan'ı ele geçirmesinden bu yana Arabistan, Türk Hükümeti'nden çok geniş bir özerklik talep etmiştir, sözde Arap milliyetçiliğı ancak bu yüzyılda filizlenmiştir.

Jön Türkler 1908'de bir anayasa yayınladığında, anayasadaki hürriyet kelimesinin Suriye bölgesindeki anlamını yanlış anlayarak bunu âdem-i merkeziyetçilik veya ulusal özgürlük olarak anladı ve onlar çeşitli bölgelerde Arap komiteleri örgütledi. Merkez olarak İstanbul, Şam ve Beyrut'ta ve daha küçük şehirlerde şubeler kurdular. Ancak, Türk Hükûmeti'nin onları feshetme emrinin bir sonucu olarak, 1910 civarında yavaş yavaş dağıldılar ve Arap Komiteleri gizli bir cemiyet hâline geldi. Türkiye içindeki Arap subayları, yerel Arap şeyhleri ve aydınlar arasında bir şekilde faaliyet göstermeye devam etti. Hiçbir kontrolü, açık hedefleri ve önde gelen bir kurumsal yapısı yoktu. Bu nedenle Avrupa Savaşı patlak verene kadar Arabistan'da devrimci bir hareket olmadığını söylemek abartı olmaz.

1914 baharında, Mekke Emiri Hasan'ın (Hüseyin) ikinci oğlu Abdullah, Mısır'daki Kezib'e yaptığı bir ziyarette, ülkedeki İngiliz filosuna babası Hasan'ın Türkiye'den ayrılma ve özerklik kazanma arzusunu dile getirdiğini söyledi. İngiliz Komiseri Lord Kitchener, Arabistan'ın bağımsızlığı fikrine sıcak bakıyordu ve Abdullah'ın önerisini ciddiyle değerlendirilmeye başladı.

1-1: Emir Hassan ile Müzakereler

Ağustos 1914'te, Türkiye savaşta Orta Avrupa ülkelerine katılmaya hazır görüldüğünde, Müslüman efendisinin Cihat ilan etmesi hâlinde İngiltere, Fransa ve Rusya'ya vurulacak darbenin şaşırtıcı derecede güçlü olacağına dair korkular vardı. Bu nedenle Kitchener, en azından Arapların ulusal bağımsızlıklarını kazanmalarına yardımcı olmaya ve onları İstanbul'daki İslamcıların gücünden ayırmaya kararlıydı. Bunun üzerine Kitchener, Abdullah'a bir mektup göndererek Türkiye'nin Cihat ilan etmesi durumunda Hicaz Krallığı ile İtilaf Devletleri'nin güçlerini birleştirmesinin her iki tarafın da çıkarına olacağını ve Mekke Emiri'nin bu durumda gerçekten ne yapacağını bilmek istediğini belirtti. Hicaz'ın buna cevabı son derece muğlaklı.

Ancak itilafçıların iyi niyetlerini göstermek için, Türkiye'nin çıkarlarına yönelik herhangi bir eylemden kesinlikle kaçınacakları yanıtını verdiler. İngilizler, savaş başlar başlamaz Arabistan şeyhlerine, halkın kurtuluşuna yardım etmek için hiçbir çabadan kaçınmayacaklarını ve bu şartla Hassan'ın aktif eylemlerde bulunmasını teklif etti. Ancak Mekke Emiri sadece Mekke'de cihadı onaylamayacağını ve Türkiye'ye yardım etmeyeceğini belirtmekle yetindi ve olumlu bir adım atılacağına dair hiçbir işaret yoktu. Bu pasif tutum bir sonraki Ağustos 1915'e kadar devam etti.

Ağustos 1915'te Hasan İngilizlere önemli bir teklifte bulundu. Bu, İngiltere'nin sadece Arap Yarımadası'nı değil, Suriye ve Mezopotamya'yı da kapsayan Büyük Arabistan'ın bağımsızlığını tanıması koşuluyla ortak operasyon önerisiydi. Başka bir deyişle, Hint Okyanusu ile 37°N arasında, Kızıldeniz ve Akdeniz'in doğu kıyısından İran sınırına kadar olan bölgede bağımsız bir Arap Devleti'nin örgütlenmesini talep ediyordu. Ancak bu öneriye göre savaş alanı iç kesimlere kadar uzanacaktı ki bu pek mümkün değildi. Özellikle Türkiye'nin tamamen yenilmesi durumunda söz konusu bu bölge İngiltere'nin takdirine bırakılmayacaktı. Bu nedenle İngiliz Hükûmeti bunu onaylamakta tereddüt etti.

Bu arada İngilizler, bir müttefik zaferi durumunda Suriye'ye ne yapılacağı konusunda Fransız Hükûmeti ile müzakerelere başlamaya hazırdı. Büyük Arabistan'ın bağımsızlığını kayıtsız şartsız tanıma kararının bir sonucu olarak, 24 Ekim 1915'te İngilizler çeşitli çekincelerle karşılık verdi. Bu çekinceler, gelecekteki Arabistan topraklarının bir parçası olmasını talep ettikleri topraklar arasında (1) Türk dilinin ağırlıklı olarak konuşulduğu vilayetlerin (2) Büyük Arabistan'ın diğer emirlerine ait olanların (örneğin İbn Suud gibi) içinde (3) Suriye'nin kıyı vilayetleri, özellikle Şam, Humus, Hama ve Halep olmak üzere dört şehir ve bunların batısındaki bölgeler (bu, Fransız nüfuz alanı) (4) Irak vilayetleri, ki bu vilayetlerin paylaşımı için başka bir gün karar verilmesi bekleniyordu. Ancak Hasan bu çekinceyi kabul etmedi ve her fırsatta buna karşı çıktı. Suriye ve Filistin'in dışarıda bırakılmasından memnun olmadığı gibi, Yukarı Irak bölgesinin de Arabistan olduğunda ısrar etti ve sonunda nihai bir karar alınamadı. Bu sonuç barış konferansına yol açtı.

Suriye ve Arabistan'daki askeri gücün sınırlarına ilişkin olarak, 16 Mayıs 1916'da İngiltere ve Fransa arasında Sykes-Picot Antlaşması imzalanmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, Rusya da bu anlaşmaya katılmış ancak devrimden sonra geri çekilmiştir.

1-2: Hicaz'ın Bağımsızlık İlanı

10 Haziran 1916'da Mekke Emiri Hasan bin Ali aniden bir ayaklanma başlatarak Türk garnizonuna saldırdı ve aynı zamanda İngilizlerden kendisine mühimmat ve savaş fonu sağlamalarını talep etti. Ertesi gün, ayın 11'inde Türk ordusu Hacı Karakal Kalesi'ni, ertesi gün de Hamidiye Kalesini aldı ve Ali'nin gücü giderek arttı ve Kızıldeniz'e bakan bir limanı da ele geçirdi.

Aynı yılın 5 Ekim'inde Hasan, Arap Ulusal Konseyi'ni topladı ve bir kabine sistemi kabul etti, ancak 6 Kasım'da Arabistan tahtına kendisinin geçme niyetini açıkladı. Buna karşın ne İngiltere ne de Fransa, Hasan'ın Arap Kralı olarak tanınmasını reddetti ve sadece Hicaz Kralı olarak tanınmasına karar verdi. Müttefiklerin Kral Hasan'dan aktif bir adım atmasını talep etmemelerinin nedenleri arasında şunlar yer alıyordu. (1) Hicaz'daki iç durum istikrarlı değildi, (2) Kral Hasan'ın Büyük Arabistan'ı kurma arzusu gittikçe güçleniyordu ve (3) askeri açıdan bakıldığında, İngiliz Allenby kuvvetleri Filistin'i yavaş yavaş ele geçirmiş, böylece Suriye'de acil bir ayaklanma düzenleme ihtiyacı hissetmemişlerdi. Bununla birlikte, 1917'nin başından itibaren müttefikler ve Hicaz arasındaki ortaklık giderek sıkılaştı ve Hicaz Ordusu, gerçekte Allenby Ordusu'nun sağ kanadında, guerrilla olarak oldukça etkin bir rol oynadı. Böylece Arap Krallığı'nın toprak talepleri giderek daha belirgin hâle geldi ve Şam ve Beyrut bölgeleri üzerindeki hakları da iddia etmeye başladı.

Bu sırada İngilizler Fransa'ya bir yandan Suriye kıyı bölgelerinin çıkarlarına saygı gösterme sözü verirken, diğer yandan da Arap askeri gücü tarafından kurtarılan bölgelerin gelecekte Arap Kralları'nın toprakları olmasına itirazları olmadığını beyan ettiler. Bu durum barış konferansı öncesinde ve sonrasında İngiltere, Fransa ve Hicaz arasındaki üçlü ilişkiyi karmaşık hâle getirdi.

1918 sonbaharında Türkiye müttefiklerden ateşkes istediğinde, bazı Türk garnizonları Arap Yarımadası'nın güney ucundaki Yemen bölgesinde kalırken, Türk birlikleri Arabistan ve Mezopotamya'da kalmamıştı, bu nedenle bu bölgeler kısmen müttefik birlikleri tarafından işgal edildi, ancak onların komutası dışında bağımsız bir yönetim altında kaldı.

2: Suriye'de Bulunan İngiltere ve Fransa, Hicaz'daki Çatışmalar

İngiltere ve Fransa ile bir Arap Krallığı kurmayı hayal eden Ali arasında Suriye'nin paylaşımı konusunda yaşanan anlaşmazlık, ateşksten sonra Yakın Doğu'da daha fazla karışıklığa neden oldu. Yukarıda da belirtildiği gibi, Hicaz Kralı Ali, Suriye ve Mezopotamya'nın Arap halkının ana yurdu olduğunu ve doğal olarak Arapların özerkliği altında olması gerektiğini iddia ediyordu. İngilizlerin bunu teyit etme niyetine rağmen Fransa, Haçlı Seferleri'nden bu yana Fransız yönetiminin Suriye'de birkaç kez bulunmuş olmasına dayanarak, bölge kurtarıldığında Suriye'nin doğal olarak Fransız gücüne ait olması gerektiği görüşünden vazgeçmedi ve mütarekeden sonra 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'nın uygulanmasında ısrarcı oldu.

Ali'nin ikinci oğlu Faysal, Suriye'deki İngiliz kuvvetleriyle iş birliği yaparak 3 Ekim 1918'de Arap ordusunu Şam'a soktu ve 7 Ekim'de tüm Suriye için bağımsız bir hükümet kurdu. Bu şekilde bağımsızlık isteyen Suriyelileri memnun ederken, Suriye-Mezopotamya Federasyonu'nu kurmayı planlıyordu. Bu arada Türkiye ile ateşkes sağlanmıştı ve Suriye vilayetleri sorunu Paris'teki Müttefik Kuvvetler Yüksek Konseyi tarafından karara bağlanacaktı.

Fransa Dışişleri Bakanı Pichon, 29 Aralık 1918'deki bir toplantıda Fransa'nın Suriye politikasına ilişkin önemli bir açıklama yaptı. Amaç, Suriye, Lübnan ve Kilikya'daki (Anadolu'nun güneybatı köşesi) Fransız haklarının tarihi geleneklere, uluslararası anlaşmalara ve yerel halkın isteklerine dayandığıydı. Fransız Hükümeti bu konuda istediği zaman karar vermekte özgürdü ve Paris Barış Konferansı da bunu yapmakta özgürdü, ancak İngiltere ile Fransa arasında zaten bir antlaşma vardı. Fransız Hükümeti bile Suriye'yi fiilen kontrol eden Emir Faysal'ın varlığını görmezden gelemezdi. Bu nedenle, tercihen halkın temsilcisi olarak Emir Faysal adına, hem Suriye'nin hem de Mezopotamya'nın güneye doğru Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'e kadar bağımsızlığının tanınması, başka bir deyişle bu Arap bölgelerinin hem etnik hem de ekonomik olarak bir bütün oluşturması çağrısında bulundu. Bu dönemde İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi, 1916 tarihli İngiliz-Fransız Antlaşması'nın (Sykes-Picot) büyük ölçüde değiştirilmesi gerektiğini, zira her şeyin değişmiş olması nedeniyle uygulanamaz hâle geldiğini ileri sürmüştür. (13 Şubat ve 20 Mart 1919 tarihli Yüksek taraflar) Fransız Clemenceau, bu antlaşmanın kesinlikle muhafaza edilmesi gerektiğini güçlü bir şekilde savundu.

Ancak Yüksek Konsey bu konuda bir karar almadı ve Almanya ile barış şartlarıyla meşgul olduğu için Faysal Paris'ten ayrıldı ve Nisan ortasında Suriye'ye döndü. Suriye'de, İngiliz ordusunun çekilmesiyle yerini alan Fransız ordusu ile Suriye vilayetlerindeki bağımsız Arap ordusu arasında savaş başlamıştı. Faysal, Paris Konferansı'nın gidişatı hakkında rapor vermek üzere

Suriye'nin önde gelen isimlerini Şam'a çağırdı ve gelecekte büyük bir Arap İmparatorluğu'nun kurulmasına yönelik bir adım olarak, coğrafi duruma bağlı olarak Arabistan'ın farklı bölgelerinde birkaç bağımsız devletin kurulmasını savundu. Konferansta bir araya gelen çeşitli bölgelerin önde gelen kişiler Faysal'ın görüşüne katıldılar ve desteklerini ifade ettiler. Faysal muhtemelen iki seçenek arasında seçim yapmak zorunda kalmıştı. Ya Fransızlara karşı çıkacak ve bağımsız bir Arap Devleti kurmak için her türlü çabayı gösterecek ya da Arap hareketinin lideri olma konumunu kaybedecekti. Faysal bu nedenle Fransız politikasına kesin bir şekilde karşı çıkmaya karar verdi ve bir Suriye ordusu örgütlemeye başladı. O sırada Anadolu'da filizlenmekte olan Türk milliyetçi hareketi, Kilikya'yı işgal eden Fransız kuvvetleri karşısında giderek üstünlük kazandı ve Suriye bağımsızlık ordusuna yanıt olarak Pan-İslamizm bayrağı altında savaşmaya hazır olduğunu gösterdi.

Kasım 1919'da Faysal, Paris Barış Konferansı'na Suriye mandası meselesinin Arap ulusunun istekleri doğrultusunda çözülmesini önerdi, ancak Paris Konferansı, Almanya ve Avusturya ile barış şartlarıyla o kadar meşguldü ki Suriye sorununu kolayca karara bağlayamadı. Böylece ertesi yıl, 10 Mart 1920'de, Suriye'nin etkili isimlerinden oluşan bir konferans Faysal'ı Suriye ve Filistin'in hükümdarı olarak önerdi ve aynı zamanda kardeşi Abdullah'ı Irak Kralı olarak seçti. Bunun, Barış Konferansı'nın kararını dolaylı olarak etkilemeye yönelik bir gösteri kampanyası olduğunu söylemeye gerek yoktur. Ancak İngiliz ve Fransızlar Arap Konferansı'nın kararını reddetti ve Konferans'a Suriye ve Irak'ın kaderinin Barış Konferansı tarafından belirlenmesi gerektiğini bildirdi.

Nisan 1920'de San Remo Konferansı 24 Nisan tarihli bir kararla, Suriye ve Irak'ın gelecekte tam bağımsızlığa ulaşınca kadar manda altında bulunan bağımsız devletler olduğunu ilan etti. Ardından Irak ve Filistin'in İngiliz mandasına, Suriye'nin ise Fransız mandasına tabi olmasına karar verdi.

San Remo Konferansı'nın kararı sadece her taraftan gelen çeşitli protestolarla karşılandı. Emir Faysal, Suriye hükümdarı olarak topraklarının hiçbir bölümünü başka bir ülkenin yönetimine teslim etmemesi gerektiğini ilan etti.

Temmuz ayında Suriye garnizonunun Fransız komutanı Gouraud, Faysal'a bir ultimatom vererek şu taleplerde bulundu: 1) Fransız mandasının kayıtsız şartsız kabul edilmesi, 2) Zorunlu askerliğin durdurulması ve Suriye birliklerinin sayısının azaltılması, 3) Fransız ordusunun demiryollarını yönetmesine izin verilmesi, 4) Fransızların belirlediği paranın dolaşımına izin verilmesi (14 Temmuz tarihli resmi mektup). Faysal Fransız güçlerine karşı koyamayacağını anladı ve bu ultimatomu kabul etti. Ancak Şam'daki muhafazakâr güçler hafife alınacak gibi değildi ve 22 Temmuz'da Suriye ve Fransız güçleri arasında çatışmalar başladı. 25 Temmuz'da Fransız güçleri Şam'ı işgal etti ve Faysal Suriye'yi terk ederek Arabistan'a döndü.

Bu işgal aynı zamanda manda altına giren ülke tarafından kaçınılmaz bir düzen sağlama eylemi olarak görülmüştür. Bu yüzden hiçbir ülke protesto etmedi.

İngiliz Hükûmeti tarafından daha önce vaat edilen Büyük Arabistan'ın bağımsızlığı böylece kesin olarak yok edilirken, Suriye vilayetlerinde Fransız gücü kademeli olarak tesis edildi.

3: Irak

Şüphesiz Hindistan'ın bir İngiliz sömürgesi olması ve İran'daki İngiliz çıkarları nedeniyle Irak'ın (Mezopotamya) İngiliz çıkarlarıyla özel bir ilişkisi vardır. Ancak Türkiye savaşa katıldığında, İngilizler Mezopotamya'dan başlattıkları saldırıyı ne bölgeyi ele geçirmek için ne de bunun Türkiye'ye ölümcül bir darbe vuracağını düşündükleri için başlattılar. Dört ülkenin durum değişiklikleri ve İngiliz Hükûmeti'nin politikası nedeniyle İngiliz Kuvvetleri, Basra Körfezi'ndeki Fav'da karaya çıktıktan sonra nihayet 100.000'den fazla askerle Bağdat Musul bölgesine ulaştı. Başlangıçtaki amaç, Abadan'daki petrol çıkarma endüstrisini korumak ve aynı zamanda Basra Araplarını Türklerden bağımsız hâle getirerek Türk İmparatorluğu'na darbe vurmak için nispeten küçük ölçekli bir plandı. Ancak İngiliz ordusu savaşın ortasında Kut'ta ezici bir yenilgiye uğramıştı, dolayısıyla bu bölgede Türklere karşı kazanılacak bir zafer İngilizlerin Müslüman halk arasındaki prestiji için gerekliydi.

Türkiye ile 1918 sonbaharında ateşkes imzalandığında, İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilen kara bölgesine, sadece Mezopotamya yönünde bile, İngiliz anavatanından 470 mil'lik (yak. 1845 km) bir mesafe boyunca demiryolu, karayolu ve nehir taşımacılığı ile ulaşılması gerekiyordu. Dolayısıyla işgalci güçler için zorluklar beklenmedik derecede büyüktü. Irak'ın işgali son derece masraflı ve yorucuydu ve İngiliz Hükûmeti ülkenin gelecekteki yönetiminin çok zor olacağını biliyordu. Bir yandan, Arapların bağımsızlık için istekli oldukları gerçeği ışığında, Barış Konferansı'ndan itibaren bir manda altında özerk bir Irak Hükûmeti kurmaya kararlıydılar.

Manda konusu ilk olarak Mayıs 1919'da bir antlaşma şeklinde ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki topraklarla ilgili kararlar Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasına kadar ertelenmişti. Dolayısıyla, Mayıs 1920'ye kadar İngilizler Irak mandasını açıkça kabul etmedi. Böylece manda şartları belirsizliğini korudu ve aradan sadece aylar geçti. Bu sadece Irak'taki durumu karıştırmakla kalmadı, aynı zamanda İngiltere ile Türkiye ve İngiltere ile Fransa arasında Musul bölgesinin mülkiyeti konusunda bir antlaşma olmaması da bu konudaki karışıklığı daha da arttırdı.

İngiliz Hükûmeti'nin Irak'ın mandasını ve Fransa'nın da Suriye'nin mandasını üstleneceği ilk kez 5 Mayıs 1920'de açıklanmış, bunu birkaç ay sonra Türkiye ile müttefik ülkeler arasında Sevr Antlaşması'nın imzalanması izlemiştir. (10 Ağustos) Ancak, bağımsızlığın ulusların kendi kaderini tayin etme yoluyla verileceğine inanan Araplar manda sistemine karşı çıktı ve 1919 sonundan itibaren Irak bölgesinde çeşitli ayaklanmalar yaşandı. Emir Faysal'ın Suriye'deki hareketi hemen Irak'a da sıçradı ve Ağustos 1920'de Irak'taki huzursuzluk doruk noktasına ulaştı.

İngiliz Hükûmeti Sir Arnold Wilson'ı geri çağırarak Sir Percy Cox'u Irak Yüksek Komiseri olarak atadı ve Araplarla mümkün olduğunca uzlaşmacı bir

politika izlemeye çalıştı. 1921 yılında İngilizler Irak'ın bağımsızlığını açıkça tanıdı, Araplardan oluşan bir kabine kurdu ve Irak Devletini daimî bir krallık hâline getirmeye karar verdi. Daha sonra belirtileceği üzere en önemli koşul, İngiltere ile Irak arasında, Irak'ın bir manda olarak aynı statüyü kabul edeceği ayrı bir antlaşmanın yapılmasıydı. Irak Kralı'nın kim olacağı konusunda kolay bir karar verilmesini engelleyen pek çok zor koşul olmasına rağmen, İngiliz Hükûmeti seçimlerde çoğunluğu kazanması koşuluyla Emir Faysal'ın Irak tahtına çıkmasını onayladı. Muhtemelen İngiliz Hükûmeti Faysal'ın Suriye'deki başarısızlığına üzülyordu, ancak Fransa ile ilişkiler nedeniyle ona Suriye'de yardım etmek mümkün değildi. Kuzey Irak'ta da Faysal'dan hoşlanmayan pek çok kişi vardı. Ancak Faysal'ın girişkenliği, gücü ve güvenilirliği ona Irak Kralı olarak oyların çoğunluğunu kazandırdı. Ardından Irak'ın manda altında alınmasını onaylanması yaklaşık altı yıl sürdü. Ayrıntılar bu bölümün son notlarında ayrıntılı olarak yer almaktadır.

4: Filistin

Filistin'in kaderini belirleyen yabancı belgeler İngilizler ve Hicaz Kralı arasında teati edilen belgeler, İngiltere ile Fransa arasındaki antlaşmadır (Sykes-Picot Antlaşması) ve Balfour Deklarasyonu'dur. İngiliz Hükûmeti'nin 2 Kasım 1917 tarihli açıklaması (genellikle Balfour Deklarasyonu olarak anılır), Filistin'in Yahudi halkının gelecekteki ulusal yurdu (National home for the Jewish people) olmasını desteklediğini ve bu amaç doğrultusunda çalışma niyetini açıkça ortaya koymuştur.

His Majesty's Government visits with favour the establishment in Palestine of a National Home for the Jewish people, and will use its best endeavours to facilitate the achievement of this object it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country.

Majestelerinin Hükûmeti, Filistin'de Yahudi halkı için bir Ulusal Yurdu kurulmasını olumlu karşılar ve bu amacın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden gelen çabayı gösterecektir; ancak Filistin'de Yahudi olmayan mevcut toplulukların medeni ve dini haklarına veya başka herhangi bir ülkede Yahudilerin sahip olduğu haklara ve siyasi statüye hâlel getirecek hiçbir şey yapılmayacağı açıkça anlaşılmaktadır.

Deklarasyon diplomatik beyanları oldukça basit bir şekilde kullanmasına rağmen, son derece ciddi bir öneme sahiptir. Tüm dünyadaki Yahudiler ve Hristiyanlar için yansımaları muazzamdır. İngiltere için Süveyş Kanalı'nın güvenliği için Filistin topraklarını kendi etki alanı içinde tutmak gerekiyordu. Bununla birlikte, dünyanın dört bir yanındaki Yahudilerin sempatisini çekmenin, büyük savaş zorluklarının yaşandığı bir dönemde daha da avantajlı olacağını düşünüyordu.

Bir Yahudi yurdu inşa etme sorunu aslında savaşla birlikte başlamadı. İngiliz Hükûmeti 1905 gibi erken bir tarihte Uganda'da bir Yahudi yurdu inşa etmeyi önermiş, ancak güçlü Yahudi cemaati tarafından reddedildiği için bu

gerçekleşmemişti. Avrupa'da savaşın patlak vermesinden sonra, dünyadaki pek çok Yahudi, Rusya'nın ırkçı baskı politikasına duydukları antipati nedeniyle Avusturya-Almanya tarafına zaten sempati duyuyordu ve birçoğu da itilafçı tarafa karşıydı. Alman politikacılar bu gerçeği dikkate aldı ve Alman garantisıyla 1916 yılında Türk Hükûmeti ve bazı Yahudiler arasında Filistin'de bir Yahudi yurdu inşa etme planları yapıldı.

Ancak Alman Hükûmeti'nin korkusu, bu planın Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkileri engellemesiydi. Yine de Eylül 1917'de Almanya, dünya Yahudi hareketini kendi lehine çevirmek için artan bir gayretle planlar yapıyordu.

Rusya'daki tüm Yahudiler Rus Hükûmeti'nin tutumundan hoşlanmıyordu ve savaş sırasında Alman yanlısı bir tavır alıyordu. Sonunda Rus Devrimi'ne yol açan barış yanlısı hareketin bir parçası oldular. İngiliz politikacılar yukarıda bahsi geçen Balfour Deklarasyonu'nu yapmaya karar verdiler çünkü bunun Rus Yahudilerini iş birliğinden yana çekmeye küçük de olsa bir katkısı olacağına inanıyorlardı. Ayrıca, hem ABD kamuoyunun tepkisi hem de dünya finans piyasaları üzerindeki etkisi açısından, İngilizlerin Yahudilere yönelik politikasının son derece olumlu sonuçlar doğuracağına inanılıyordu.

Ancak, Büyük Arap Devleti'ni kurmayı planlayan Mekke Emiri açısından Filistin Araplara aitti ve onu gelecekteki Arap Devleti'nden ayırmak kabul edilemezdi. Bu nedenle İngiliz Hükûmeti ile Hicaz Kralı arasında müzakereler yapıldı ve sonunda, yukarıda da belirtildiği gibi, Hicaz Kralı'nın rızasıyla Filistin'i bugünkü hâliyle İngiliz mandasına bıraktı.

Yahudi hareketinin liderleri tarafından Paris Barış Konferansı'nda talep edilenler başlıca şunlardı.

1. Büyük güçlerin Filistin'deki Yahudi halkının tarihi statüsünü tanıması ve bu toprakları Yahudi halkının Ulusal Yurdu hâline getirmesi.

2. Filistin üzerindeki egemenliğin Milletler Cemiyeti'ne ait olması ve mandanın İngiltere tarafından yönetilmesi.

3. Mandada, gelecekte Filistin'de özerk bir devlet kurulmasına ve ekonomik ve eğitim gibi konularda Yahudi Komitesi ile derhâl iş birliği yapılmasına izin verecek bir hüküm bulunması.

Yukarıdaki talepler karşısında Barış Konferansı'nın karar alması zorlaştı ve Şubat 1920'de Londra'daki Yüksek Konsey'de yapılan bazı iç istişarelerden sonra, aynı yılın 25 Nisan'ında San Remo Konferansı ilk kez Filistin'in yönetiminin İngilizlere devredilmesine karar verdi. Bu, Filistin'i uluslararası yönetime bağlayan Sykes-Picot Antlaşması'na kıyasla belirgin bir değişiklikti. Ancak bölgenin çevresindeki Araplar, Yahudilerin Filistin'i kendi ulus-devletleri olarak özgürce inşa etme girişimlerine karşı ayaklandı ve Yahudiler ile Arabistan arasındaki ilişkiler gerildi. Nisan 1920'de Kudüs'te ve ertesi yılın Mayıs ayında Yafa'da çıkan ayaklanmalar bu husumetin simgesiydi.

Arapların iddiası o kadar da mantıksız değildi: 1922 nüfus sayımına göre Filistin nüfusu 589.000 Müslüman, 83.000 Yahudi, 73.000 Hristiyan ve 8500 diğerlerinden oluşuyordu ve hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar bir Yahudi yurdu inşasına karşı çıkarken aynı tutumu sergilediler. Başka bir deyişle,

temsilcilerinin talebi Yahudi yurdunun geri çekilmesi ve Arapları temsil eden bir hükümetin kurulmasıydı. Bu talebi yerine getirmek için bir komiser Şubat 1922’de Londra’ya gitti. İngiliz Hükümeti Yahudi ırkına verdiği sözü göz ardı edemezdi ve bu nedenle aynı yıl 22 Temmuz’da yaptığı bir açıklamayla Balfour Deklarasyonu teyit edildi.

Ölü Deniz ve Ürdün Nehri’nin doğusunda kalan ve genellikle Trans Ürdün olarak adlandırılan bölge, Filistin’in bir parçası olarak İngiliz mandası altındaydı ancak bölgenin sorumluluğu Filistin Yüksek Komiserliği’ne verilmişti. Bölgede düzeni sağlamak için Arapların gücünden faydalanmak daha akıllıcaydı ve Hicaz Kralı’nın ikinci oğlu Abdullah’ın Emir, bir İngiliz Baş Komiserin de onun danışmanı olması kararlaştırıldı. 20 Şubat 1928’de İngilizler ve Emir Abdullah arasında imzalanan bir antlaşma şöyledir. İngiliz Baş Komiser diplomatik yetki (Antlaşmanın 1. maddesi) ve yasama ve idari konularda İngiliz Baş Komiseri’nin tavsiyesi üzerine hareket etme (Antlaşmanın 2. 5. 6. ve 9. maddeleri), bunların Trans Ürdün Anayasası tarafından kurulan organlar tarafından yürütülmesi ilkesine dayanmaktadır.

Ancak bölgenin kültürü henüz halka özerklik tanınacak noktaya ulaşmadığından ve radikal bir batılılaşma politikası benimsemede risk bulunduğundan, neredeyse tüm kurumlar İngiliz idaresi altında faaliyet göstermekteydi.

(Not): Manda Hükümleri ile ilgili yazarın değerlendirilmesi olarak;

Yukarıda belirtildiği gibi, Suriye, Filistin ve Irak, Milletler Cemiyeti Tüzüğü’nde öngörüldüğü üzere İngiltere ve Fransa’nın mandası altındadır. Manda hükümlerine bakıldığında, üçüncü tarafların bakışıyla bazı farklılıklar olduğu görülmektedir.

Milletler Cemiyeti Konseyi’nin kararıyla, Suriye ve Filistin üzerindeki manda 29 Eylül 1922’den itibaren uygulanmaya başlandı, ancak Mezopotamya (Irak) için İngilizler bağımsızlığının tanınması için bazı koşullar talep etti. Ancak iki ülke arasındaki müzakereler o kadar uzamıştı ki sonunda Cemiyet’ten bir karar alamadılar. Antlaşma 10 Ekim 1922’de Bağdat’ta imzalandı, ancak Nisan 1923 tarihli Protokol’de bazı hususlar değiştirildi. Ayrıca, 25 Mart 1924 tarihinde imzalanan ve 27 Eylül 1924 tarihinde Cemiyet Konseyi tarafından onaylanan Ekli Protokol’de ayrıntılı olarak belirtildiği gibi, İngiltere ve Irak’ın taahhütleri kabaca aşağıdaki gibidir. İngiltere, iki ülke arasındaki İttifak Antlaşması’nın uygulanmasında tüm sorumluluğu üstlenecek ve antlaşmanın uygulanması için Irak tarafından alınan tedbirler hakkında Cemiyet’e yıllık bir rapor sunacaktır. Antlaşma gelecekte Cemiyet’in onayı olmadan değiştirilmeyecektir. Irak’ın Cemiyet’e katılması üzerine, İngiltere’nin üstlendiği çeşitli yükümlülükler ortadan kalkacaktır.

Ancak Milletler Cemiyeti, Musul sınırı meselesini karara bağlarken, İngiltere’nin 25 yıl veya daha uzun bir süre için Irak’ın mandasını üstlenmesi şartıyla ittifak anlaşmazlığının Irak lehine karara bağlanmasını tavsiye etmiştir. Ancak İngiltere ve Irak, Ortaklık Antlaşması’nı 25 yıl daha uzatmaya karar verdi ve iki ülke arasındaki antlaşma 13 Ocak 1926’da imzalandı. İngiltere, Türkiye ve Irak arasında Musul meselesine ilişkin antlaşma da aynı yılın 5 Haziran’ında

Ankara’da imzalandı ve böylece Irak mandası meselesi kesin olarak karara bağlanmış oldu.

Irak’ın İngiltere ile imzaladığı antlaşmaya göre, Irak antlaşmayı İngiltere ile eşit koşullarda imzalamış ve Irak’ın bağımsız bir devlet olarak anayasa yapmasına izin verilmiştir. Ayrıca, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi’nin 22. maddesinin 4. fıkrasında belirtildiği üzere, “Eskiden Türk İmparatorluğu’na ait olan kavimler, bağımsız devletler olarak tanınmalarını sağlayacak bir gelişme derecesine ulaşmışlardır. Bağımsız olmaya en elverişli oldukları zamana kadar, mandacı devlet tarafından idari olarak tavsiye ve destek alınmalıdır.” (Filistin’in manda yönetimi hakkında bk. Stajanovski, s. 33-40).

Buna karşın, Suriye’ye ilişkin Manda Maddesi’nin 1. maddesi “Anayasa, yerel makamlar ile mandacı devlet arasında varılacak mutabakatla oluşturulacaktır.” demektedir. Bununla birlikte, “Mandacı devlet, Suriye ve Lübnan’ın bağımsız devletler olarak gelişmesini desteklemek için uygun tedbirleri alacaktır. Suriye ve Lübnan, daha sonra bir anayasa kabul edilene kadar bu yetki çerçevesinde yönetilecektir.” Bu iki ülke arasındaki farklılıklar, bölge sakinlerinin farklı uygarlık düzeylerine dayanmak zorunda olmayıp, Suriye ve Lübnan’a özgü din, ırk ve dil farklılıklarından kaynaklanan karşıtlıklar göz önünde bulundurulduğunda, manda yönetiminin daha fazla müdahalesine imkân tanımaktadır.

Filistin, Yahudi halkının sözde ulusal yurdu olarak belirlendiği için, önceki dönemde Suriye ve Irak’ta uygulananlardan farklı hükümler içermektedir. Manda Maddesi’nin girişinde, mandacı devletin İngiliz Hükûmeti tarafından 2 Kasım 1917 tarihinde yapılan Balfour Deklarasyonu’nu uygulamakla yükümlü olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Filistin ve Yahudi halkı arasındaki tarihi ilişkiyi göz önünde bulundurarak, bir Yahudi yurdunun yeniden inşa edilmesine izin verdiğini belirtmiştir. Söz konusu talimatın 2. maddesi, hükûmetin bir Yahudi yurdunun kurulmasını sağlayacak siyasi ve idari koşulları oluşturmakla yükümlü olduğunu belirtmektedir. Madde 1 ayrıca mandacı devletin yasama idaresi üzerinde mutlak yetkiye sahip olduğunu öngörmektedir. Bazıları bunun Cemiyet Sözleşmesi’nin 22. maddesi ile çeliştiğini ileri sürmüştür. Akademisyenler arasında Yahudi yurdunun niteliği konusunda da tartışmalar vardı. Mandacı devlet, Filistin’in gelecekte bağımsız bir devlet olarak gelişmesini desteklemek için, özellikle de Filistin’deki Yahudi azınlık ile Arap çoğunluk arasında devam eden çatışmalar sürerken, Filistin’i yönetirken birçok zorlukla karşılaşmaya hazırlıklı olmalıdır. (Filistin Mandası hakkında bkz. Stojanovski)

5: Ermeni Sorunu

Ermeni halkının kökenleri net olarak bilinmemekle beraber Milattan önce, esas olarak Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki dağlık bölgede, İran, Mezopotamya ve Arabistan’ın kuzey sınırında kurulduklarını kaydetmektedir. Daha sonra Medler ve Persler tarafından, daha sonra da günümüze kadar Tatarlar ve Türkler tarafından fethedilmişlerdir.

Ermeni sorunu uluslararası politikada ilk kez 1878 Berlin Konferansı’ndan sonra ortaya çıkmıştır. Berlin Antlaşması’nın 61. maddesinde yer alan “Türk

Hükûmeti, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde gerekli iyileştirmeleri yapmak ve Ermenilerin Kürtlere ve Kafkasyalılara karşı güvenliğini sağlamakla yükümlüdür.” hükmü ile başlamıştır. Bu hüküm San Stefanos Antlaşması’nın 16. maddesine Ermenilerin kendi isteği ve Rusya’nın talebi üzerine eklenmiştir.

Ermeni ulusal özgürlük ve bağımsızlık hareketi 1870’lerde başlamış ve giderek Rus Hükûmeti’nin doğrudan veya dolaylı desteğiyle siyasi bir harekete dönüşmüştür ve 1885 yılı civarında Hınçak Komitesi Ermeni devrimci hareketinin merkezi hâline geldi. Devrimci hareket geliştikçe, Türk yetkililerin baskısı da güçlenmiştir. 1890’da Trabzon, Erzurum ve Sivas’tan Kilikya istikametine doğru Ermenilere yönelik katliamlar yaşandı. Yalnız, birçok Türk insanının Ermeniler tarafından öldürüldüğü de mutlak bir gerçektir. Başlangıçta, dini ve ırksal düşmanlık Türkler ve Ermeniler arasındaki kavgaları yoğunlaştırdı ve Avrupa Savaşı öncesinde en az birkaç yüz bin Ermeni’nin hayatını kaybettiği söyleniyor.

Birinci Dünya Savaşı’ndan hemen önce Türk topraklarında yaşayan Ermenilerin sayısı, Ermenilerin kendi istatistiklerine göre 2.380.000 olarak şekillenmektedir (Bunun dışında 1,5 milyonu Rusya’da, 64.000’i İran’da ve yaklaşık 8.000’i diğer yerlerde). Türk istatistikleri ise yaklaşık Doğu Anadolu’da 1.300.000 kişi oldukları hesaplamaktadır. 1913 Balkan Savaşı’ndan Lozan Antlaşması’nın imzalanmasına kadar 700 ila 800.000 Ermeninin öldürüldüğü konusunda bir söylenti vardır. Ancak Türkler elbette bu sayının fazla abartıldığını düşünerek kabul etmiyor. Ermenilere can ve mal güvenliği sağlama meselesi, Ermeni sorunu olarak adlandırılan ve Avrupalı politikacılar arasında uzun sürer devam eden bir tartışmadır.

Rusya’nın güneye inme politikasının bir parçası olarak Kafkasya’ya komşu Ermeni bölgelerini ilhak etme niyeti, yukarıda bahsedilen San Stefano Antlaşması’ndan beri inkâr edilemez bir gerçektir. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı başlarında Rusya, kuvvetlerini sınırdan bölgeye doğru ilerletmiş ve Mart 1915’te yapılan gizli bir antlaşmayla (Bkz. bu bölümün 1. kısmı) İngiltere ve Fransa arasında Doğu Ermenistan’ın (Erzurum ve Van bölgeleri merkezli ve Trabzon ve Harput hattına kadar uzanan) kendi nüfuz alanı olması konusunda bir anlaşmaya varılmıştır. Ancak Rus devriminin Ermenistan’ın geleceği üzerinde önemli bir etkisi oldu ve Sovyet Hükûmeti’nin 13 Ocak 1918 tarihli emri, Rus birliklerinin Ermenistan’ı derhâl terk etmesini ve Türkiye, Ermenistan’ın, halkının can ve mal güvenliğini korumak için demokratik temelde bir hükûmet kurmasını öngörüyordu. Aynı yılın Mart ayında imzalanan Brest-Litvsk Antlaşması, Güney Kafkasya’daki üç vilayetin (Kars, Ardahan ve Batum) Türkiye’ye verilmesini onaylamış, bu da Ermenilerin yeniden Türk idaresi altına girecekleri korkusuyla Ermenistan’ın çeşitli bölgelerinde isyanlara yol açmıştır. Erivan eyaletinde bulunan Sevan Gölü civarı merkez alınarak Ermenistan Cumhuriyeti kuruldu, ancak bu kısa sürede yıkıldı.

Ocak 1918’de Başkan Wilson 14 maddelik bir tüzük yayınladı; bu tüzüğün 12. maddesi, daha önce ‘İstanbul’un Tasarrufu’ kısmında alıntılandığı üzere, Türkiye’deki farklı etnik gruplar için ulusların kendi kaderini tayin hakkının tesis edilmesinde ısrar ediyordu (Otonomi). İngiliz Hükûmeti de ABD Başkanı’nın

talebini desteklemiş ve Robert Cecil, 18 Kasım 1918'de, Avam Kamarası'nda, Ermenistan'ın gelecekte Milletler Cemiyeti yönetimi altında olması gerektiğine inandığını belirtmiştir. Fransa Dışişleri Bakanı Pichon, 27 Aralık 1917'de, ulusların kendi kaderini tayin hakkının Türkiye'deki farklı ırklara uygulanması gerektiğini açıkladı.

Yukarıda da belirtildiği gibi, ilgili büyük ülkeler Ermenistan'a bağımsızlık vermeye istekli olsalar bile, Ermenistan'ın mevcut nüfusu ve medeniyet seviyesiyle, gelişmiş bir ülkenin yönetimi altına girmediği sürece tam bağımsızlığa ulaşmasının ve halkının refahını artırmasının imkânsız olacağı açıktı. Dahası, çoğu ülke ABD'yi manda yönetimine alabilecek tek ülke olduğunu kabul ediyordu. Ancak ABD'nin iç siyaseti bunu kabul edip onaylayacak durumda değildi. Daha önce bir araştırma yapmak üzere Ermenistan'a gitmiş olan General Harbord'un görüşüne rağmen, ABD Hükûmeti'nin iç siyaseti bunu katiyyen kabul etmedi. 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması Ermenistan'ı tam bağımsız bir devlet olarak tanımış, ancak Türkiye ile olan sınırı ABD Başkanı'nın kararına bırakmıştı.

Türk kaynaklarına göre, Ermenilerin yaşadıkları 9 eyalet birleştirilse bile, Birinci Dünya Savaşı öncesinde bölgede yaşayan Ermenilerin sayısı bir milyon civarında olup o bölgede yaşayan Müslümanların sayısından daha azdı yani sayılar kıyaslanamazdı. Sevr Antlaşması ile Ermenistan olarak tanınan dört vilayette -Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis- Müslümanların sayısı yaklaşık iki milyondur. Buna karşılık Ermenilerin sayısı ise yaklaşık olarak 360.000'dir.

Dolayısıyla bu azınlığın bağımsızlığını kabul etmek son derece doğal olmayan sonuçlar doğuracaktı. Bu yüzden, Türk Parlamentosu tarafından kabul edilen Misak-ı Milli, Ermenilerin mutlak bağımsızlığını reddediyor ve Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olmalarında ısrar ediyordu. Aslında, savaş başladığından beri doğudaki Ermenilerin sayısı, öldürüldükleri ya da yabancı ülkelere kaçtıkları için giderek azalmaktaydı. Bu nedenle, daha Lozan Konferansı toplanmadan önce, müttefikler Türkiye'yi Ermeni bağımsızlığı sorununu çözmeye zorlamama politikasını benimsemiş hatta Mudanya Ateşkes Antlaşması sırasında Paris'te kararlaştırılan İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki üçlü mutabakatla da bu konuya hiçbir şekilde değinilmemiştir. Böylece Ermeni halkı Türk egemenliği altında kalmış ve güvenlikleri sadece genel azınlığın korunmasına ilişkin hükümlerle garanti altına alınmıştır.

(Not): İstanbul'da 1922 yılı sonlarında yaklaşık 130.000 Ermeni yaşamaktaydı. Ancak Anadolu'da neredeyse hiç Ermeni yoktu.

6: Mısır ve Kıbrıs

Mısır'da Arabi Paşa'nın Hıdiv'e karşı isyanı ülkede düzeni bozdu. Bunun üzerine, İngilizler kendi çıkarlarını korumak adına müdahale ederek 1882'den itibaren Mısır'ı askeri olarak işgal ettiler, ancak İngiliz işgali yüzeysel ve geçici oldu. Teorik olarak Mısır, Avrupa Savaşı'nın patlak vermesine kadar Türk Sultanlığı'na bağlıydı. Ancak fiili olarak, Mehmet Ali'nin Osmanlı İmparatorluğu ordularını yenmesinden ve büyük güçlerin müdahalesinin Türkiye'nin fiziksel görünüşünü zar zor kurtarmasından (1840) itibaren Mısır'ın neredeyse bağımsız

bir devlet statüsüne sahip olmasıydı. (Bkz. Bölüm 4, Kısım 2). Özellikle 1879'dan beri Mısır dış ilişkilerini İstanbul Hükûmeti'ne başvurmadan kendi başına yürütmekteydi. Ancak İngiliz işgalinden sonra Mısır'ın statüsü tamamen kendine özgü bir hâl aldı; İngilizler idari ve adli birimlerde danışman olarak gerçek güce sahip olurken, İngiliz ordusu da düzeni sağlamakla görevliydi. Mısır ordusunun komutası da İngiliz generallere aitti.

Avrupa Savaşı patlak verdiğinde Mısır 11. Hıdivi Abbas İstanbul'daydı, ancak Türkiye'ye savaş ilan ettikten kısa bir süre sonra İngiliz Hükûmeti Mısır'ı himaye altındaki devlet ilan etti (18 Aralık 1914), Abbas'ı görevden aldı ve Hüseyin Kamil'i Hıdiv olarak atadı.

Avrupa Savaşı'nın sona ermesinin ardından Mısırlılar, ulusların kendi kaderini tayin hakkı altında bağımsızlık talep etmiş ve Zahlul Paşa liderliğindeki Milliyetçi Parti, görevden almalar ve ayaklanmalar yoluyla İngiliz yönetimine karşı çıkmıştır. İngiliz Hükûmeti hâlâ korumacı düzenini sürdürmek istiyordu ve Mısır'daki durumu göz önünde bulundurarak, Sevr Antlaşması'nın Türkiye'yi Mısır üzerindeki İngiliz koruma hakkını tanımaya zorlamasının ardından, 28 Şubat 1922'de Mısır'ın bağımsızlığını tanıyan bir bildiri yayınladı. Ancak İngiltere, Mısır Hükûmeti ile bu dört nokta üzerinde bir antlaşma yapma niyetini saklı tutmuştur.

(1) İngiltere'nin trafik güvenliği.

(2) Mısır'a yönelik saldırı veya yabancı müdahalesine karşı Mısır'ı savunma hakkı.

(3) Mısır'daki yabancıların ve azınlıkların haklarının korunması.

(4) Sudan'ın egemenliği.

Ertesi yıl, 1923 Lozan Barış Konferansı, bir önceki dönemin durumunu teyit etmek amacıyla 17-19. maddeleri oluşturdu ve Türkiye'nin Mısır ve Sudan'a karşı tüm hak ve yetkilerinden feragat etmesinin 5 Kasım 1914'ten itibaren geçerli olacağını açıkladı.

Kıbrıs Adası Avrupa Savaşı'na kadar sözde Türk toprağıydı, ancak 4 Haziran 1878'de İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan İstanbul İttifak Antlaşması İngiltere'ye adayı işgal etme ve yönetimini kontrol altına alma hakkı verdi. Buna göre, Avrupa Savaşı patlak verdiğinde, İngilizler adayı ilhak ettiklerini ilan ettiler. (5 Kasım 1914) ve Lozan Antlaşması'nda Türk Hükûmeti bu ilhakı tanımıştır.

(Referanslar)

Stoyanovsky-The mandayı for Palestine, Lındon, 1928.

Rabbath-L'evolution politique de laSyrie sousmandat, Paris, 1928.

Gontaut Biron-Sur les Router de Syrie, Paris, 1928.

Richard Cıke, Bagdad, Lındın, 1927.

Conference de la Paşx, Recueil des artesı sela conference, Paris.

Major Newman-Gerard Britanya in Egypt, Lındon, 1927.

15. Bölüm: Sevr Antlaşması'nın İmzalanması ve Bozulması

1. Kısım: Sevr Antlaşması'nın İmzalanması

Almanya-Avusturya ile müttefikler arasında yapılan savaşın durdurulmasından önce Türkiye ile müttefikler arasındaki savaş, Mondros Ateşkes Antlaşması ile durdurulmuştu, ancak Paris Barış Konferansı, Almanya ve Avusturya ile barışı sonuçlandırmakla o kadar meşguldü ki 1920'nin başına kadar Türk sorunuyla ilgilenemedi. Aynı yılın Şubat-Mart aylarında Londra'da toplanan Müttefik Devletler Yüksek Konferansı, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın yanı sıra Yunanistan'dan Venizelos'un da önemli bir rol oynadığı Türkiye ile barış şartlarını tartışacaktı.

O sırada, müttefikler Londra'daki ABD Büyükelçisi'ne 12 Mart tarihli bir muhtıra vererek, Londra Konferansı'ndan ABD Başkanı'na Türkiye ile barış şartlarını bildirmesini ve görüşünü almasını istemişlerdi. Bunun üzerine ABD Başkanı 24 Mart'ta ayrıntılı görüşünü ABD Hükûmeti'nin görüşü olarak gönderdi. Ancak bu görüşün içeriği Sevr Antlaşması üzerinde doğrudan bir etkiye sahip görünmemekte ve bu nedenle burada yer almamaktadır.

Müttefiklerin Yüksek Taraflar Konferansı, Türkiye'ye karşı bir güç gösterisi olarak, İngilizlerin ısrarı üzerine Mart ayı başından itibaren İstanbul'u işgal ederek Türk Hükûmeti'ni fiilen kontrolü altına aldı. Konferans daha sonra 19 Nisan'da San Remo'da toplanarak Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasının hükümlerine karar verdi.

Antlaşmanın detayları öğrenilir öğrenilmez, her kesimden antlaşmaya karşı muhalefet yükselmeye başladı. Türkiye elbette toplu olarak karşı çıktı, ancak İtalya ve Fransa'dan da güçlü bir muhalefet vardı. İtalyan gazeteleri, San Remo Konferansı'nın sonunda, neredeyse istisnasız olarak müttefiklerin Yakın Doğu'ya ilişkin önerilerini kınadı.

Corriere D'Italia, 25 Nisan'daki bir makaleyle Türk Tam Yetkili Temsilcisi'nin San Remo'da Müttefikler Yüksek Konferansı'na sunacağı sunumu desteklemiş, Corriere Della Sera ise Başbakan Nitti'nin Yüksek Konferansı Türkiye'nin aşırı bölünmesinin barışa zarar vereceği konusunda uyarın görüşünü övmüştü. Ancak San Remo Konferansı'nın sonunda İtalya Başbakanı United News Agency'nin bir temsilcisine yaptığı açıklamada şunları söylemiştir. “Türkiye ile yapılan antlaşmanın bir sonucu olarak savaşın yeniden başlaması kaçınılmazdır. Ama böyle bir savaşa karşı İtalya tek bir asker, bir kuruş bile veremez.” Mütarekeden beri Anadolu'nun iç kesimlerinde konuşlanmış olan ordu geri çekildi ve Antalya yönünde sahilde toplandı. Türkiye'ye yönelik politikasının İtalya'ya sağladığı faydalar az değildi: Çünkü On İki Ada ve Trablusgarp'a sahip oldu, Boğazlar'ın ve diğer uluslararası örgütlerin yönetimine katıldı ve İngiltere ve Fransa ile yaptığı özel antlaşmalarla Anadolu'daki gücünü arttırdı. Ancak bu kazanımlar, Türklerin antlaşmayı uygulamayı kabul etmeleri hâlinde mümkün olacaktı ki zeki İtalyan devlet adamları bunun imkânsız olduğunu kolayca görebiliyordu. Anadolu'nun paylaşımına gelince, Yunan ordusunun Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmasından bu yana İtalya, uzun süredir göz diktiği bir bölgede Yunanistan tarafından kaçırılmış, Adriyatik ve Doğu Akdeniz'deki rakibi

Yunanistan ise antlaşma sonucunda topraklarını üç katına çıkarmış ve bir anda Balkan'daki müttefiklerin lideri hâline gelmişti. İtalya'nın Yunanistan karşılığında aslında çok az şey kazanmış olması, İtalyan halkının huzur bulamadığı bir başka noktaydı.

Fransa'nın Türkiye'nin bağımsızlığına ve özerkliğine zarar verecek barış şartlarına olan muhalefeti, Londra Konferansı'nda İtalya Başbakanı Millerand tarafından yinelenmiştir. San Remo Konferansı'ndan bu yana, Fransa parlamentosunda karşıtlık arttı ve bu antlaşma, siyasi olarak Yakın Doğu'nun dengesi bozduğu, coğrafi olarak da Ermenistan'ın bağımsızlığı ve etki alanının belirlenmesiyle Anadolu'nun güvenliğini tehlikeye attığı şeklinde eleştirilere neden oldu.

Böylece Fransız kamuoyu, uzun yıllardır Yakın Doğu'da kök salmış olan kültürel ve ekonomik gücünü korumanın, Türkiye'yi bölmekten daha avantajlı olduğunu anlamaya başladı. Dolayısıyla ülke içindeki durum, Suriye ve Kilikya'ya çok sayıda askerin gönderilmesine izin vermiyordu. Bu nedenle Fransa, Türkiye'ye tek başına yaklaşma politikasını benimsedi ve 30 Mayıs 1920'de Kilikya bölgesindeki Türk Milliyetçileriyle bir ateşkes antlaşması imzaladı. 25 Haziran'da Fransa Başbakanı Millerand, "Bu çabanın Türkiye ile yapılan barış antlaşmasının hükümlerini gevşettiğini ve Kilikya'daki işgal kuvvetlerinin geri çekilmesini hazır hâle getirdiğini" belirtti. Fransız politikacıların antlaşmayı eleştirirken "Kimsenin böyle bir antlaşma istemediğini ve bunun gerçekten de bağımsız diplomasi döneminin bir tuhaf olayı olduğunu" dediğine bakıldığında, Fransız siyasetçilerinin niyetleri genellikle tahmin edilebilir (Fabre-Luce, s. 77-95).

İngiliz kamuoyu da yeni antlaşmadan yana değildi. 16 Mayıs tarihli Observer gazetesi Yunanistan'ın Doğu Serez'i kalıcı olarak işgal etmemesini tavsiye ediyor ve şöyle yazıyordu: "Kısacası, antlaşma yapay, geçici ve kırılıktır ve kalıcı taahhütler içermemektedir. Gelecekte savaş ya da antlaşmanın değiştirilmesi arasında seçim yapmaktan başka seçeneğimiz yoktur."

Antlaşma değiştirilmeden önce savaşın yeniden başlamasından korktuklarına şüphe yoktur.

Hintli Müslümanların Türkiye'ye karşı duyarlılığı İngilizler için büyük bir endişe kaynağıydı. Hintli Müslüman temsilciler, 1920 başlarında Avrupa'ya vardıklarında, 20 Nisan'da, San Remo Konferansı Tam Yetkili Temsilcisi'ne aşağıdaki ifadeleri içeren bir bildiri sundular (Gaillard, s. 178-180).

Hintli Müslümanlar Türkiye'nin bölünmesine karşı çıktılar ve Türkiye'nin egemen fiili ve ekonomik bağımsızlığı Halife sistemi için temel bir gerekliliktir. İngiltere Başbakanı 5 Ocak 1918'de yaptığı bir açıklamada, müttefiklerin amacının Türkiye'yi İstanbul'dan yok etmek ya da Anadolu veya Doğu Serez'i almak olmadığını söyledi. Aynı şekilde Başkan Wilson da aynı yılın 8 Ocak tarihli bildirisinde, Türk egemenliğine ve farklı halkların özerkliğine saygı duyduğunu beyan etmiştir. Bu nedenle Hindistan halkı, yukarıda belirtilen taahhütlere aykırı eylemleri vatana ihanet olarak görmektedir. Hint halkı, yukarıda belirtilen taahhütlere güvendiği için Büyük Savaş'ta on binlerce kurban vermiştir. Hindistan delegasyonu, ayrıca Hindistan Kral Yardımcısı tarafından 2 Eylül 1914

tarihinde İngiliz, Fransız ve Rus Hükümetleri adına verilen, Avrupa'daki savaşın herhangi bir dini temele dayandırılmayacağı sözüne de atıfta bulunur. müttefikler, Arabistan'ın kutsal yerlerine saygı gösterilmesi gerektiğine dair bildiriye güvenmekte ve tüm bu kutsal yerlerin Sultan'ın hükümdarlığından ayrılmayacağını ummaktadır. Müttefikler, Müslümanların dini yükümlülüklerini göz ardı ederek Türkiye ile barış yapılmasının, Müslümanların İngilizlere bağlılığı ile bağdaşmayacağını ve Halife'yi savunma hareketinin Hindistan'da emsali olmayan ulusal bir hareket olacağını belirtirler.

Bu arada Türk Tam Yetkili Temsilcisi 6 Mayıs'ta Paris'e geldi. Baş Tam Yetkili Temsilci, Sadrazam olarak bilinen Tevfik Paşa'ydı. İçişleri Bakanı Reşit ve Eğitim Bakanı Fahreddin Bey de Tam Yetkili Temsilci olarak kendisine eşlik ediyordu. Antlaşma metni 11 Mayıs'ta Türk Tam Yetkili Temsilcisi'ne tebliğ edildi ve genel hatları hemen İstanbul'a telgrafla bildirildi. Türk gazeteleri barış şartlarının kabul edilemeyeceğini savunarak buna itiraz etti (Gaillard, s. 197). Anadolu'da ortaya çıkan milliyetçi hareket antlaşmaya şiddetle karşı çıktı ve nüfusun çoğunluğunun desteğini aldığı için giderek daha da güçlendi. Sadece bu değil, Edirne ve diğer Avrupa Türkiye'sindeki düzenli ordu da Milliyetçiler'e destek verdi. İstanbul Hükümeti'nin o sırada sadece 15.000 askeri varken, Anadolu Milliyetçileri'nin en az 35.000 askeri vardı, bu nedenle Saltanat Hükümeti'nin emirleri pek yerine getirilmiyordu.

Böyle bir durumda sadece Yunanistan antlaşmanın uygulanabilir olduğunda ısrar etti ve tek başına yapmak zorunda kalsa bile uygulanmasını garanti edeceğini belirtti. Venizelos, 20 Haziran'da yapılan Yüksek Konferans'ta, antlaşmanın imzalanması için altı tümen asker sağlanması gerektiğini belirtti. Ardından bu gücün hayati önem taşıyan Türk demiryolu hattını derhâl işgal etmek için kullanılmasını öngören bir planı anlattı. Lloyd George da bunu derhâl onayladı. Fransız Başbakanı buna ayrıca karşı çıkmadı. Ancak 21 Haziran'daki Boulogne Konferansı'nda İtalyan Dışişleri Bakanı Scialoja, Yunan birliklerinin kullanımıyla ilgili olarak gelecekte ortaya çıkabilecek olası güçlükler konusunda endişelerini dile getirdi. Bu koşullara rağmen, Boulogne Konferansı sonunda Yunanlıların Kuvâ-yi Milliye ordusuna saldırmasını onayladı ve Türkiye'ye antlaşmayı gözden geçirmesine izin verilmeyeceğini ve derhâl kabul etmesi gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine Yunan ordusu derhâl harekete geçerek 22 Haziran'dan itibaren kademeli olarak Anadolu'yu işgal etti, Milliyetçi güçleri yenilgiye uğrattı ve Serez yönünde ilerleyerek temmuz sonunda Edirne'yi ele geçirdi ve İstanbul'a yaklaştı.

Sadrazam, 22 Temmuz'da İstanbul'da yapılan Divan Toplantısı'nda, Türkiye'ye antlaşmayı imzalamaktan başka seçenek bırakmayan iç ve dış durumu anlattı. General Rıza haricindeki meclis üyeleri antlaşmayı imzalamayı kabul ettiler, böylece Tevfik Bey ve diğer iki kişi Tam Yetkili Temsilci olarak Paris'e gönderildi. Sevr Antlaşması böylece 10 Ağustos'ta imzalandı (Gaillard, s. 247).

Sevr Antlaşması'nda Türkiye'nin topraklarına ilişkin hükümler kabaca aşağıdaki gibidir.

(a) Arabistan: Bağımsızlığı daha önce tanınmış olan Hicaz Krallığı, Mekke ve Medine'nin mülkiyeti altında olmak üzere, Arabistan Krallığı olacaktır.

(b) Suriye ve Mezopotamya: Bunlar, başlıca müttefikler tarafından belirlenecek bir manda yönetimi altında bağımsız devletler olacaktır. İki ülke arasında 1919'da İngiltere'nin Filistin ve Mezopotamya'yı yöneteceği ve Fransa'nın Suriye'nin manda bölgesini üstleneceği zaten kararlaştırılmıştı. (Madde 94-96)

(d) İstanbul ve Boğazlar: İstanbul Türk egemenliği altındadır; (Madde 36)
Çatalca hattının batısındaki Doğu Serez Yunanistan'a verilmiştir (Madde 27).
Boğazların yönetimine ilişkin hükümler ayrıca belirtilmiştir.

(f) Ermenistan ve Kürdistan: Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyacak ve Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerinin sınırları daha sonraki bir tarihte Başkan Wilson'un kararıyla belirlenecektir. Kürdistan bölgelerine özerklik tanınacak ve antlaşmanın uygulanmasından sonra bir yıl içinde, bağımsızlık isteklerini halk oylamasıyla Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunabileceklerdir (Madde 64).

(参考図) ユーロピアン・コンティネンツの主要な交通路(元・二〇四)

この図はヨーロッパの主要な交通路を示しています。凡例によると、赤い線は鉄道網、黄色い線は国際鉄道網、青い線は主要な航路、緑色の線は国際航空路、黒い線は国際バス路を示しています。地図には主要な都市や地理的特徴も描かれています。

254

2. Kısım: Sevr Antlaşması'nda Yer Alan Boğazlar Hakkındaki Madde 1: Londra Konferansı'nın Kararları

Londra'da 12 Şubat-10 Nisan 1920 tarihleri arasında toplanan Müttefik Devletler (İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon) Yüksek Konferansı, Türkiye ile barış şartlarının hazırlanması ve Boğazlardan geçiş serbestisinin sağlanması için alınması gereken önlemleri görüştü. İngiliz Hükûmeti tarafından 18 Şubat'ta yayınlanan bir taslak ve İngiliz, Fransız, İtalyan ve Üçlü Komiserler tarafından mart ayı başında onaylanan ortak bir teklif, bu toplantının temelini oluşturmuştur.

Müttefiklerin Boğazlardan serbest geçişi garanti altına almak için ne kadar asker göndermesi gerektiği ve Boğazların tarafsızlığını korumak için ne gibi önlemler alınması gerektiği konusunda Yüksek Konferans, Mareşal Foch başkanlığındaki Askeri Komisyonun görüşünü dikkate almış ve 16 Şubat'ta Askeri Komisyonu Yüksek Taraflar Konferansı'na kabaca aşağıdaki kararı sunmuştur.

1. Boğazlar bölgesindeki durumla ilgili olarak aşağıdaki 3. paragrafta belirtilen koşullar yerine getirilinceye kadar, iki ordu tümeni Boğazlar civarında kalacak ve ayrı bir filo gönderilecektir.

2. Bu kuvvet, aşağıdaki 3. paragrafta belirtilen sınırlara ulaşıncaya kadar, antlaşmanın yerine getirilme derecesine göre azaltılacaktır.

3. Aşağıdaki koşullar barış antlaşmasına eklenecektir.

(a) Boğaz yakınlarında ve Marmara Denizi'ndeki Adalarda bulunan savunmaları ve diğer savunmaları yıkmak.

(b) Yukarıda sözü edilen savunmaların yeniden yapılmasını ve top taşıyabilecek demiryollarının döşenmesini yasaklamak ve aynı türden mevcut demiryollarını yıkmak.

(c) Boğazlar bölgesi, Boğazların serbestisini garanti eden ülkelerin ortak eylemi dışında askeri amaçla kullanılamaz.

(d) Boğazların serbestisini ihlal eden herhangi bir eylemi önlemek için Boğazlar bölgesinde en az üç askeri tabur, iki ağır topçu birliği ve bunlara bağlı teknik birlikler (bir telsiz telgraf birliği dâhil) konuşlandıracaklardır.

(e) Boğazlardan serbest geçişi denetlemek amacıyla, garantör devletlerden her biri bir güvenlik gemisi gönderecektir.

(f) Savaş mühimmatının garantör devletlerin izni olmaksızın Boğazlardan geçişi yasaklanacak ve geçiş yapan savaş gemilerinin giriş kurallarına uygun olarak garantör devletlerden önceden izin almaları gerekecek ve bu devletler geçiş yapan ticari gemileri yerinde denetleme hakkına sahip olacaklardır.

Boğazlarda serbest geçiş ilkeleri ve garantileri konusunda İngiliz, Fransız ve İtalyan Komiserler tarafından hazırlanan taslağın ana hatları aşağıdaki gibidir.

1. Boğazlardan geçiş, barış ve savaş zamanında bütün gemilere serbest olacaktır. (Milletler Cemiyeti'ne üye olmayan ülkelerin gemileri, izin için Cemiyet Konseyi'ne başvurmak zorundadırlar.)

2. Boğazlardan serbest geçişi yönetmek üzere, Türk Hükûmeti'nce görevlendirilecek bir uluslararası örgüt (Boğazlar Komisyonu) kurulacaktır. Yunanistan'ın Boğazlar bölgesinde toprak kazanması hâlinde, bu ülkenin hükûmeti de bu yetkiyi Komisyon'a devredecektir.

3. ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan (ABD katılmak isterse, Rusya ve Bulgaristan için her iki ülke Milletler Cemiyeti'ne katıldığında) temsilcileri Boğazlar Komisyonu'nu oluşturacaktır. Her ülke birer temsilci gönderecektir. Ancak, oy hakları bakımından, beş ülkenin -ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya- temsilcileri ikiye oya, diğer ülkelerin temsilcileri ise birer oya sahip olacaktır.

4. Boğazlar Komisyonu'nun Görevleri

Su yolları veya Boğazlara veya çeşitli limanlara girişlerle ilgili tüm iyileştirme çalışmalarının yürütülmesi.

Boğazlara aydınlatma ve şamandıraların yerleştirilmesi.

Kılavuzluk ve römorkörlerin denetimi.

Rıhtımların, iskelelerin ve limanların denetlenmesi ve gelecekte daha fazla rıhtım ve iskele kurulması için hazırlık yapılması.

Deniz kazalarının ve kurtarma çalışmalarının denetlenmesi.

Seyrüsefer özgürlüğünün tehdit altında olması hâlinde, Komisyon bu durumu Müttefik İşgal Komutanı'na bildirir. Bu komutan, söz konusu tehdidi önlemek için uygun tedbirleri almakla yükümlüdür.

5. Sözleşmeye taraf devletlerin gemilerine, Boğazlarda seyrüsefer bakımından mutlak eşit muamele yapılacaktır. Aynı husus, Komite tarafından alınan tüm vergi ve harçlar için de geçerlidir.

6. Boğaz bölgesinde tarafsızlığa ilişkin hükümler (ancak yukarıda belirtilenler, savaşan tarafların Cemiyet Konseyi kararlarına dayanarak hareket etme yetkisini sınırlamaz), bu hüküm için yukarıda belirtilen Askeri Komisyon'un görüşünü benimser.

Yukarıdaki öneriye göre garantör ülkeler İngiltere, Fransa, İtalya olacak ve ABD ile Rusya'nın katılması hâlinde bu iki ülke de beş ülkeye eklenecekti ki bu da Japon Temsilcilerin Boğazlar Komisyonu'na dâhil edilemeyeceği anlamına geliyordu. Bunun üzerine Japon Tam Yetkili Temsilcileri itiraz etti. Japonya, büyük müttefik güçlerin bir üyesi olarak, savaş sonrası tüm işlerde İngiltere, Fransa, İtalya ve diğer ülkelerle ortak sorumluluğu paylaşıyordu. Küresel bir geçiş yolu olan İstanbul Boğazı'nın özgürlüğünün garanti altına alınması gibi önemli bir konuda, emsallerine aykırı olarak Japonya'yı şimdi dışlamak haksızlık olacaktır. Bu nedenle İngiltere, Fransa ve İtalya, Japonların Boğazlar Komisyonu'na katılmasına razı oldu.

Londra Konferansı'nda Türkiye'ye karşı kabul edilen antlaşma taslağı, aynı yılın 19 Nisan'ından itibaren San Remo'da toplanan ve 6 Nisan'da çalışmalarını tamamlayan Yüksek Konsey'de tekrar görüşüldü. Daha önce de belirtildiği gibi, müttefikler söz konusu antlaşma taslağını 11 Mayıs'ta Türk Tam Yetkili Temsilcisi'ne teslim etmiş ve 10 Ağustos'ta Paris'in dışındaki Sevr'de imzalamışlardır.

2: Boğaz Geçişi ile İlgili Hükümler

Sevr Antlaşması, savaşın galibi olan müttefik devletlerinin savaşı kaybeden Türkiye'ye dayatan bir antlaşmaydı. Bu durum, Boğazlardaki seyrüsefer ile ilgili hükümlere bakıldığında belirgin biçimde görülmektedir. Lozan Barış

Antlaşması'nın benimsediği ilkeden oldukça farklıydı. Bu konuya 16. Bölümde değinilecektir.

Sevr Antlaşması'nda 'Boğazlar' bölümünde 25 maddelik hüküm yer almıştır. Burada Boğazlar'ın serbestisi ve tarafsızlığı ile ilgili maddeler ve Boğazlar Komisyonu'nun yetki alanı belirtilmiştir. Ayrıca 'Boğazların serbestisinin korunması' başlıklı maddede Boğaz bölgesinin sınırları ve silahlanması ile ilgili konular da belirtilmiştir.

Sevr Antlaşması'nın 37. maddesinde Boğazların serbestisi hakkında aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

La navigation des détroits sera ouverture dans l'avenir, en temps de guerre, a tous les bâtiments de commerce ou de guerre et aux aéronefs militaires et commerciaux, sans distinction de pavillon.

Ces eaux ne sont pas sujettes au blocus, aucun droit de guerre ne pourra y être exercé et aucun acte d'hostilité y être commis, sauf dans le cas de l'exécution d'une décision du Conseil de la Société des Nations.

Boğazların seyriüseferi, gelecekte, savaş ve barış zamanında, bayrak ayrımı yapılmaksızın tüm ticaret veya savaş gemilerine ve askeri ve ticari uçaklara açık olacaktır.

Bu sular ablukaya tabi değildir, burada hiçbir savaş hakkı kullanılamaz ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin bir kararının uygulanması durumu dışında, burada hiçbir düşmanlık eyleminde bulunulamaz.

Boğaz'dan serbest geçiş ilkesi (ticaret gemileri ve her milletten savaş gemileri için) 1856 Paris Konferansı'nda ele alınmış, ancak kabul edilmemişti ve Sevr Antlaşması ile ilk kez uluslararası düzeyde açıklığa kavuşturuldu.

Sözleşme, tüm ulusların ticaret gemilerinin Boğazlarda seyriüsefer konusunda eşit muamele göreceğini öngörmekte (Madde 52) ve ayrıca Sözleşme'nin 56 ila 60. maddeleri ile savaş gemilerinin geçişi için ayrıntılı kurallar getirmektedir.

(a) Boğaz'dan geçen savaş gemileri, seyir ve sağlık kurallarına uyacaklardır (Madde 56).

(b) Savaşan savaş gemilerine sadece Boğaz'dan geçiş için sadece gerekli olan ve yakın ve yakın bir limana ulaşmalarına yetecek kadar kömür, su ve gıda maddesi verilecektir. Mühimmat boşaltamazlar ya da mürettebatlarını ikmal edemezler. Seyriüsefer için gerekli onarımları yapabilirler, ancak savaş güçlerini artıracak herhangi bir eylemde bulunamazlar ve onarımlar mümkün olduğunca kısa sürede yapılmalıdır.

(c) Savaşan savaş gemilerinin Boğaz'dan mümkün olan en kısa sürede geçmeleri ve afet durumları dışında demirleme sürelerinin 24 saati aşmaması gerekmektedir. Boğazlarda, her iki savaşan savaş gemisinin seyri en az 24 saat arayla olmalıdır (Madde 57).

(d) El koyma, savaşan savaş gemileri için aynı koşullara uygun olarak yapılacaktır (Madde 58).

(e) Savaşan devletler 'Boğazlar bölgesinde' asker ya da mühimmat yükleyemez ya da boşaltamazlar. Bununla birlikte, eğer geçişte sorun yaşanırsa ve kalmak zorunda kalırlarsa, mümkün olan en kısa sürede Boğaz bölgesinden

çıkartılmalıdır.

(f) Yukarıda belirtilen 57, 58 ve 59. maddelerin hükümleri, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararıyla hareket eden savaşan devletler için bağlayıcı değildir (Madde 60).

Serbest geçiş ilkesinin İstanbul Boğazı'nda fiilen uygulanabilmesi için iki koşul gereklidir. Birincisi Boğaz bölgesinin silahsızlandırılması, ikincisi ise serbest geçişi garanti eden bir gücün varlığıdır. Türkiye hâlâ güçlü bir ülke olmanın verdiği prestijle hareket ettiği sürece bu koşulların uygulanması son derece zordu. Özellikle de serbest geçişin kontrolü Türk Hükûmeti'nin en son isteyeceği şeydi, çünkü bu Türk egemenliğini etkin bir şekilde sınırlandıracak ve garantör güçlere kapsamlı bir üstünlük sağlayacaktı.

Sevr Antlaşması, Boğazların yönetimi için Tuna Nehri Uluslararası Komisyonu'na uygun olarak bir Boğazlar Komisyonu kurulmasını öngörüyordu. Boğazlar Komisyonu'nun yapısı Londra Konferansı'nda kararlaştırılan İngiliz-Fransız-İtalyan ortak önerisine dayanmaktaydı (Bkz. bu bölümün 1. kısmı), ancak taslak antlaşmada Japonya'nın Komisyon'un bir üyesi olması ve iki oy hakkına sahip olması şeklinde bir değişiklik yapılmıştır. Boğazlar Komisyonu, tanımlanan alanı içinde diplomatik dokunulmazlığa sahiptir (Madde 41), sözleşmede öngörülen yetkileri yerel makamlardan bağımsız olarak kullanır, özel bir bayrak kullanır, ayrı organları ve bir bütçesi vardır (Madde 42). Boğazlar Komisyonu'nun yetki ve görevleri, Londra Taslağı'nın (Üç devlet Taslak'ın 4. fıkrası) bir önceki bölümde sıralanan amaçlarına uygun olarak 43. maddede ve bunun devamında ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Asıl görevi serbest geçişi garanti etmektir, ancak Boğaz'dan geçiş özgürlüğünün engellendiğine kanaat getirirse, derhâl İstanbul'daki üç devletin temsilcilerine rapor verecek ve Boğazlar Bölgesi'ndeki işgal kuvvetlerinin komutanı ile istişare ettikten sonra, bu özgürlüğü korumak için gerekli önlemleri alabilecektir. Boğazlar Komiserlerinin İngiltere, Fransa ve İtalya Temsilcilerine danışmalarının nedeni, işgal kuvvetleri üzerindeki komuta yetkileri nedeniyle doğrudan hareket edememeleri ve Boğaz'dan serbest geçişi garanti altına almak için İngiltere, Fransa ve İtalya'nın kara birliklerini ve savaş gemilerini Boğaz Bölgesi'ne yerleştirmeye karar vermiş olmalarıdır (Sözleşme'nin 178 ila 180. maddeleri) ve 78. madde aşağıdaki gibidir.

L'édites Puissances agissant conjointement auront la faculté de maintenir dans ledits territoires et telles forces militaires et aériennes qu'elles jugeront nécessaires pour empêcher qu'aucune action puisse être effectuée ou préparée, qui, directement ou indirectement, serait susceptible de porter atteinte a la liberté des Détroits.

Cette surveillance sera exercée, au point de vue naval, par un stationnaire de chacune desdites Puis séances alliées.

Birlikte hareket eden söz konusu devletler, Boğazların özgürlüğüne doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak zarar verebilecek herhangi bir eylemin yapılmasını ya da hazırlanmasını önlemek için, söz konusu topraklarda, gerekli görebilecekleri askeri ve hava kuvvetlerini bulundurma yetkisine sahip olacaklardır.

Bu gözetim, denizcilik açısından, sözü geçen müttefik devletlerden her birinin bir karargâhı tarafından yerine getirilecektir.

Yukarıdaki hükümlere göre, Boğazların özgürlüğünü garanti altına almak için güç kullanma sorumluluğu esas olarak İngiltere, Fransa ve İtalya'ya aittir ve üç ülkeyle sınırlama, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Akdeniz ülkeleri olarak özel bir siyasi ilişkiye sahip olmaları nedenine dayanmaktadır. Boğaz bölgesine işgal kuvvetleri sevk edilse bile, Türkiye'nin askeri gücünün işgal kuvvetlerinden çok daha fazla olması durumunda işgal kuvvetleri acil bir durumda yetkilerini kullanamayabilir. Bu nedenle Sevr Antlaşması, Türkiye'nin donatabileceği kara ve deniz kuvvetlerinin sayısını sınırlayan hükümler getirmiştir (Madde. 152 ve devamı). Boğazlar bölgesinde ve bununla yakından ilgili Adalarda (Limni, Gökçeada, Semadirek, Bozcaada, Midilli) ve Boğazların geçişinde tüm tahkimatların yıkılmasını ve yeniden inşa edilmesini yasaklamıştır (Madde 178).

Bu silahsızlanma bölgesinin sınırları Madde 179'da belirtilmiştir.

Sevr Antlaşması'nın hükümlerinden en ayırt edici olanı, müttefiklerin Türkiye'ye İstanbul'un mülkiyetini vermelerine rağmen, buna koşullar eklemeleri ve daha sonraki bir tarihte antlaşmanın uygulanmaması durumunda İstanbul'un tasarrufunu değiştirme hakkını saklı tutmalarıdır. (Sözleşmenin 36. Maddesi) Böyle bir hükmün uluslararası ilişkilerin istikrarına zarar verdiğini söylemeye gerek yoktur. Aslında, koşulların yerine getirilebilecek nitelikte olup olmadığı şüphelidir.

3: Türkiye'nin Boğazlardaki Tarafsızlık Sistemi Karşısındaki Tutumu

Türk Hükûmeti Sevr Antlaşması'nın taslağını aldığı anda, şartlarının sertliği karşısında hayrete düşmüştür. Yoğun tartışmalardan sonra Ankara'daki Millet Meclisi antlaşmayı imzalamayı reddetme kararı aldı ve İstanbul Hükûmeti de müttefiklere uzun bir açıklayıcı notla birlikte bir karşı taslak iletti. 25 Haziran 1920 tarihli karşı taslağın açıklayıcı notunda 'Boğaz' geçiş sistemi hakkında aşağıdaki görüşler belirtiliyordu (*Gaillard, s. 235-236*).

Önerilen yeni antlaşma taslağı, Türkiye topraklarının üçte ikisini alacak ve nüfusun üçte ikisinden fazlasını ayıracaktır. Bunun yerel kaynaklar açısından gerçekten de muazzam bir kayıp olduğu açıktır. Dahası, taslak antlaşma Yarın İmparatorluğu'nun egemenliğine ciddi zarar verecek ve Türkiye'nin İstanbul'daki efendi statüsünü de kaybetmesine neden olacaktır. Majesteleri Sultan ve hükûmetinin İstanbul'da bulunmasına rağmen, Boğazlar Komisyonu, işgal kuvvetleri ve başkomutan ile iş birliği yapması gereken İngiltere, Fransa ve İtalya'nın diplomatik temsilcileri vardır. Ayrıca, Ordu ve Donanma Askeri Denetleme Kurulu, Osmanlı Milli Borçlar Komisyonu yani Düyûn-u Umûmiye ve her ülkenin konsolosluk mahkemeleri birbirleriyle uyumsuz yetkilere sahip olacak ve sonuçta Türk egemenliği ihlal edilecektir.

Aşağıdaki hususlar, Boğazların serbestliğinin garanti altına alınmasına ilişkin hükümler üzerinde düşünmeyi gerektirmektedir.

(1) Taslak antlaşma, Boğazların yönetimi için ne hukuki ne de siyasi açıdan uluslararası bir organ oluşturacak gibi görünmemektedir.

(2) Taslak antlaşma, daha ziyade, beraberinde getirdiği uluslararası

tehlikelerle birlikte, sadece birkaç ÷lkeye siyasi ve askeri yetki vermektedir.

(3) Ayrıca, Türkiye açısından bakıldığında hem Türkiye'nin egemenliğı hem de güvenliğı ciddi şekilde zarar görecektir. Bu zarar, Boğazlardan serbest geçişi korumak için hiç de gerekli gör÷lmemektedir.

(4) Uluslararası bir bakış açısından, taslak antlaşmanın öngördüğü düzen, devlet organlarından ayrı bir uluslararası organizma gibi görünmektedir ve Milletler Cemiyeti'ni temsil etmemektedir.

(5) Bu nedenle, Türkiye'nin uluslararası statüsü bir anlamda Türkiye'den ayrılan yeni devletin statüsünden daha düşük olacaktır. Çünkü Türkiye'den ayrılan yeni devlet, Milletler Cemiyeti tarafından halkın istekleri doğrultusunda belirlenen bir devletin mandası altına girmiştir ve Milletler Cemiyeti'nin düzenli olarak bu mandaya ilişkin raporları dinlemesi gerekmektedir.

(6) Kısacası, taslak antlaşma sadece Boğazların uluslararasılaştırılması amacını gerçekleştirememekle kalmamakta, aynı zamanda sadece birkaç devletin Boğazları ulusallaştırmasına yardım etmektedir.

Bu şekilde, Türk Hükûmeti Boğazın uluslararasılaştırılmasını onaylamış, ancak uluslararasılaştırmak için işi Milletler Cemiyeti'ne devretmek gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca tarafsız bölgenin (silahsızlanma anlamına geliyordu) geçiş özgürlüğünü garanti altına almak için gerekli ölçüde daraltılmasını talep etti.

Karşı önerisi bunu şu şekilde tanımlamaktadır.

Boğaz Bölgesi ve Marmara Denizi ile ilgili olarak, Osmanlı Hükûmeti, Süveyş Kanalı ile aynı sistemi kurmak amacıyla müzakerelere girmeye hazır olduğunu beyan eder (29 Ekim 1888 tarihli İstanbul Antlaşması). Ayrıca, Limni, İmroz ve Bozcaada gibi Çanakkale Boğazı'nın girişine yakın Adaların Yunanistan'a verilmemesine ve buralarda müttefik birliklerinin Türk toprağı olarak konuşlandırılmasına da bir itirazı yoktur.

Türk tarafının bu görüşleri, daha sonra Lozan'da imzalanan Boğazlar Antlaşması görüşmelerinde sürekli bir tartışma konusu olmuş ve 28 Ocak 1920'de TBMM tarafından kararlaştırılan Türk Mîsâk-ı Millî'de de korunmuştur.

İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliğı tam olarak sağlanacaktır. Bu ilke onaylanırsa, Boğazların dünya ticaretine ve uluslararası trafiğe açılması için gerekli düzenlemelerin yapılmasına izin vermek vs.

3. Kısım: Sevr Antlaşması'nın Bozulması

1: Yunan-Türk Savaşı ve İngiltere, Fransa, İtalya'nın Tutumu

Sevr Antlaşması'nın onaylanması, umutsuz muhalefet nedeniyle giderek zorlaştı, ancak Yunanistan dışında hiç kimse antlaşmayı Türkiye'ye silah gücüyle kabul ettirmeye çalışmadı. Lloyd George en ufak bir fedakârlıkta bile bulunmak istemiyordu. Zaferle sonuçlanan savaşın sonuçlarını geçersiz kılacak aptalca önlemler almaması gerektiğini ilan etmesine rağmen, Yunan ordusunu Türk Milli Ordusu'nun karşısına çıkarmanın bir 'deneme' olduğunu ve başarısız olması hâlinde kendisinin savaşa girmeyeceğini, ancak yeni önlemler alacağını düşünüyordu. Hem Fransa'nın hem de İtalya'nın tutumu, elbette Yunanistan'a bir yetki vermemek, sadece serbestçe hareket etmesine izin vermektir. Aralarında

derece farkları vardı, ancak özünde her üç ülke de Sevr Antlaşması'nın geleceğini Yunanistan'ın askeri kaderine bırakıp kenarda oturarak gidişatı izlemek istiyordu.

Yunanistan'da 15 Kasım 1920'de yapılan genel seçimler Yakın Doğu siyasetinde tamamen yeni bir aşamaya yol açtı. Paris Konferansı'nda büyük başarılar elde eden ve Yunanistan'ın onurunu yükselten Venizelos liderliğindeki parti bu seçimi fena hâlde kaybetti ve tahttan indirilen Kral Konstantin yeniden tahta çıkarıldı. Bu durum İngiliz ve Fransız Devletlerinin Yunanistan'a yönelik politikalarını da etkiledi. Fransız Hükûmeti, eski Alman İmparatoru'nun kayınbiraderinin Yunan tahtına geri dönmesinden hoşlanmadı ve Konstantin yanlıları iktidara gelir gelmez Elçisini geri çağırdı. Kral Konstantin'in yeniden tahta geçmesi ile Fransa'nın bundan böyle Türk-Yunan ilişkilerinde serbestçe hareket edeceğini belirtti.

Bu durum karşısında aynı yılın aralık ayında Lloyd George, Leyg ve Sforza arasında Londra'da bir konferans düzenlendi. İngiltere, Fransa ve İtalya, Yunanistan'ın Kral Konstantin'i yeniden göreve getirmesi hâlinde İngiltere ve Fransa'nın bundan sonra Yunanistan'a destek veremeyeceği konusunda Yunanistan'ı uyardı ve baskı altına aldı. Ancak Yunanistan bu uyarıları dikkate almayarak Kralı görevine iade etmeye karar verince Fransa kararlı bir şekilde diplomatik misyonlarını geri çekti. İngilizler tutumlarını açıklamadılar, ancak aralık ayı sonlarında Lloyd George, Yunan Anadolu ordusunun Türk Kuvâ-yi Milliye ordusundan üstün olduğunu, Kemal Paşa Hükûmeti'nin halkı temsil etmediğini ve Sevr Antlaşması'nın olduğu gibi korunması gerektiğini açıkladı.

Yeniden tahta çıkmasından sonra Kral Konstantin, Venizelos'un Türkiye'ye karşı savaş mirasını sürdürdü ve önemli ölçüde doğrudan ve dolaylı İngiliz yardımı aldı. 1921'de Türk ordusu, kısmen Rusya'nın manevi ve maddi desteğiyle giderek daha iyi donatıldı ve hem Fransa hem de İtalya, Türkiye'ye yaklaşmak umuduyla Yunanistan'ı yavaş yavaş terk etti. Fransız Hükûmeti Suriye'deki askerlerini geri çekmek istiyordu ve aynı zamanda Suriye'de güvenliği sağlamak için Türkiye ile bir anlaşma yapmak zorundaydı.

Özellikle Türkiye'nin geleneksel olarak sahip olduğu çıkarları savunmak için Türkiye ile dostane ilişkilere girmenin avantajlı olacağı politikası hâkim olmaya başladı. Başbakan Briand'ın argümanı, Yunanistan iç siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle güçlerin güvenliğini kaybettiğinden, müttefiklerin Yunanistan'ı desteklemek yerine aralarında arabulucu olmaları gerektiği idi. Bu fikir, Şubat-Mart 1921'de Londra'da bir konferans düzenlenmesi önerisine yol açtı.

Yunanistan ve Türkiye bu konferansa ikişer delege göndermiştir. Konstantin ve Venizelos, Ankara ve İstanbul'da 25 Şubat'ta Yüksek Konsey'de, Lord Curzon tarafından hazırlanan aşağıdaki uzlaşma metnini Türk ve Yunan Tam Yetkili Temsilcilerine bildirmiştir.

1. İzmir ve Selez sakinlerinin aidiyetlerini ve onlara verilen zararı araştırmak üzere bir komiser gönderilmesine ve iki ülkenin komiserin kararını onaylamasına.

2. Sevr Antlaşması'nda, yukarıda belirtilen toprak ilişkileri maddelerinin genel olarak gözden geçirilmesi dışında önemli bir değişiklik yapılmaması.

Ancak Türkiye, ikinci maddeye çekince koyarak, Türkiye'nin özgürlük ve bağımsızlığıyla çelişmeyen herhangi bir maddeyi kabul edeceğini belirtirken, Yunanistan ilk maddeye açıkça karşı çıkmıştır. Üç ülkenin Londra Konferansı'nda Yunan ve Türk Temsilcilerine ifade ettikleri ve Sevr Antlaşması'ndan Lozan Antlaşması'na kadar olan aşamaları temsil ettiği için aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

1. Türkiye'ye yönelik silah kısıtlamalarına ilişkin maddenin kaldırılması.
2. İzmir kentinde bir Yunan garnizon kuvvetinin konuşlandırılmasına izin verilmesi, ancak bunun yönetimi için Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir Hristiyan Vali atanması.
3. Boğazların her iki yakasındaki silahsızlanma bölgelerinin daraltılması ve işgal kuvvetlerinin mümkün olan en kısa sürede İstanbul'dan çekilmesi.
4. Doğu Serez'deki nüfusun istatistiksel bir araştırması yapılacaktır.
5. Türkiye Ermenilerin öldürülmesine son vermedikçe İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin geri çekilmemesi.

Türk-Yunan tarafları yukarıdaki şartlardan tatmin olmayınca mart sonunda Anadolu'da çatışmalar yeniden başladı.

Londra Konferansı, Yakın Doğu'da barışı tesis etmeye yaklaşmadı. Ancak, Müttefik Kuvvetler Yüksek Konseyi'nin Sevr Antlaşması'nın revize edilmesini açıkça onaylaması ve hem Fransa hem de İtalya'nın sadece Türkiye ile barış sözü vermesi bölge tarihinde yeni bir döneme işaret ediyordu. Ancak, müttefikler, Sevr Antlaşması'nın revizyonu konusunda prensipte anlaşmış olsalar bile, ülkeler içerik konusunda farklı görüşlere sahip oldukları için bu gerçekleşmekten uzaktı. Türkiye'nin topraklarına ilişkin madde Londra Konferansı'nın gündemindeydi ve Lloyd George daha fazla revizyonun gereksiz olduğunu düşünüyordu ve toprak maddesindeki değişiklikler konusunda Fransa ve İtalya ile aynı fikirde değildi.

Fransa Başbakanı Briand, Londra'da Ankara Temsilcisi Bekir Sami ile görüşmelere başladı ve yerel sorunların çözümü için Türkiye ile bir antlaşma imzalamaya karar verdi, ancak müttefiklerle genel barış koşulları üzerinde durdu. 12 Mart'ta Fransa ve Türkiye arasında imzalanan antlaşma genellikle aşağıdaki maddeleri içermektedir.

1. Suriye ile Kilikya arasındaki sınırın Türk tarafı lehine belirlenmesi ve Fransız birliklerinin Kilikya'nın güneyine çekilmesi.
2. Savaş esirlerinin değişimi.
3. Kilikya bölgesindeki Hristiyanların korunması için Türk-Fransız karma polis sisteminin kabul edilmesi.
4. Ekonomik imtiyaz düzenlemeleri (örneğin demiryolu taşımacılığı antlaşması, Mersin Liman'ı inşaatı, Kilikya, Sivas, Harput ve Diyarbakır vadi bölgelerinde Fransız-Türk ortak girişimleri).

İtalya da Türkiye'ye yakınlaşmayı planlamış ve Londra Konferansı vesilesiyle 13 Mart'ta Anadolu'da ekonomik imtiyazlara ilişkin bir antlaşma imzalamıştır.

1. İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Anadolu'nun Etki Alanına İlişkin Antlaşma uyarınca, İtalya, İtalya'ya ait ülkede ayrıcalıklı bir çıkardan yararlanacaktır.

2. İtalya, Türkiye'nin kaynaklarının işletilmesini finanse edecektir.
3. İtalyan askerlerinin Türk topraklarından çıkarılması.
4. İtalya'nın, Türkiye'nin İzmir ve Doğu Serez ile ilgili taleplerini desteklemesi.

Fransa ve İtalya bu antlaşmalarla, Asya'da çıkar elde etme ve nüfuz alanlarını koruma politikası oluşturdular ve Türkiye'ye yönelik zorlayıcı politikalarından vazgeçmeye karar verdiler ve İngiltere'nin Yunanistan'ı destekleme politikasına karşı çıktılar. Böylece Avrupalı güçler, her biri kendi farklı pozisyonlarına dayanan tamamen bağımsız bir politika ile Yakın Doğu'ya yönelik politikalarında rekabet ediyorlardı.

2: Sevr Antlaşması ve Türk Halk Fırkası'nın Faaliyetleri

Yenilginin ardından Türkiye, müttefiklerin baskısına boyun eğmeyerek Yunan kuvvetlerini bozguna uğratmış ve Sevr Antlaşması'nı reddetmiştir. Nihayet 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına giden yol, muhtemelen 1683'teki Viyana Kuşatması'ndan bu yana Türk tarihinde görülmemiş bir olaydır. Halk Fırkası'nın öncülük ettiği bu hareketin kısa bir tanımını yapmak, Türkiye'nin uluslararası politikadaki yeni konumunu anlamak için gereklidir.

Türkiye'nin ateşkesi imzalamasıyla müttefikler İstanbul ve Boğazları kontrol altına aldılar ve Anadolu'da demiryolu boyunca uzanan yerleri işgal ettiler. İngiliz birlikleri Kafkasya ve Musul'u, Fransız birlikleri ise Kilikya'ya kadar olan bölgeyi işgal etti. İmparatorluğun çöküşünün son günlerinin yaklaştığı herkes için açıktı. Bu sırada, Türkiye'nin ölüm kalım sorunları beklenmedik bir şekilde tüm Türkleri ulusal harekete sürükledi. İşte Halk Fırkası'nın kökeni buydu.

Ocak 1919'un sonunda İngiliz Ordusu, Nuri Paşa komutasındaki 15.000 kişilik bir kuvveti Kafkasya'dan Trabzon'a geri itti, ancak bu küçük kuvvet yavaş yavaş Kafkasya bölgesindeki Müslümanları da kapsayacak şekilde gücünü arttırdı. Bu ordu Kuvâ-yi Milliye ordusunun çekirdeğini oluşturuyordu. Aynı zamanda, İttihat ve Terakki Fırkası da vatan savunması için bir ordu örgütleme kampanyasını başlattı. Geleneksel olarak siyasetin içinde yer almayan çok sayıda askerler de bu kampanyada yer aldı. Mustafa Kemal, askerler arasında en çok boy gösteren biriydi. Mustafa Kemal, Avrupa Savaşı sırasında Çanakkale'de İngiliz kuvvetlerinin yenilgiye uğratılmasında seçkin bir sicile sahipti, ancak İttihat ve Terakki lideri tarafından sevilmediği için mütarekeden sonra Üçüncü Ordu'da muayene memuru olarak Anadolu'ya gönderildi ve Samsun'da ikamet etti. Yunan ordusu Mayıs 1919'da İzmir'e çıktığında Anadolu'daki Müslümanlar ağır bir darbe aldı. Kemal Paşa bu fırsattan yararlanarak sivil ve askeri ileri gelenleri ve yüksek din adamlarını Erzurum'da toplayarak durumla başa çıkmak için alınacak önlemleri tartıştı. Bu kongre, Türk vatanının savunulması için başlatılan hareketin kaynağı oldu (Toynbee, Türkiye, s. 81).

Erzurum Kongresi 10 Temmuz 1919'da başladı ve yaklaşık iki ay sürdü. Kemal Paşa bu kongrede Savunma Kuvvetlerini örgütleme görevini üstlendi ve 7 Ağustos'ta sunulan bu kongrenin kararları daha sonra Halk Fırkası politikasının çerçevesini oluşturdu. Kararların özeti aşağıdaki gibidir.

1. Türkiye'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması.
2. Başta Ermenilerin bağımsızlık talebi olmak üzere etnik azınlıkların taleplerinin reddedilmesi.
3. Yabancı koruma ve gözetimi gerektiren mandalara karşı çıkılması. (Ancak Türk bağımsızlığına saygı gösteren yabancı ülkelerden maddi ve teknik yardım alınmasını onaylar)
4. İstanbul'daki Hükûmet, yabancı güçlerin kontrolü altında olduğu için Türk halkını temsil eden meşru bir Hükûmet değildir.

Erzurum Kongresi tarafından seçilen Yürütme Kurulu Üyeleri, ulusal bir ayaklanmayı teşvik etmek için ülkenin dört bir yanına dağıldı. Anadolu'nun iç kesimlerinde destekçiler ortaya çıktı ve Sivas, Trabzon, Van, Diyarbakır ve Samsun gibi şehirlerle etkileşim hâlinde çeşitli yerlerde gönüllü ordular oluşturuldu.

Kısa bir süre sonra Sivas'ta ikinci bir kongre toplandı ve Eylül/Ekim 1919'da yeni bir Millet Meclisi için seçimlerin yapılmasına karar verdi. Sivas Kongresi 1 Eylül'de İstanbul'daki Padişah'a aşağıdaki telgrafi gönderdi.

Şu anda ortaya çıkmakta olan ulusal hareket, parti çıkarlarına dayalı bir hareket değil, tamamen ulusal bir harekettir. Sivas Meclisi, Padişahımıza aşağıdaki hususları bildirir.

1. Türkiye, bağımsızlığına zarar verecek barış koşullarını kabul edemez. Türklere özgü tüm topraklar Türkiye'nin topraklarıdır.
2. Müslüman yurttaşlarına eşit haklar tanımak ve onların refahını artırmak.
3. Türkiye'ye ait toprakların Ermeni ve diğer azınlıklar tarafından ilhak edilmesine mümkün olduğu kadar karşı çıkmak ve İskenderun Limanı'ndan Musul'un güneyine uzanan hattın kuzeyindeki Türk topraklarını yabancı kuvvetler işgal etmeye devam ettiği sürece savaşı bırakmamaya kararlı olmak.
4. Avrupalı güçler Türkiye içindeki işgal güçlerini geri çekmelidir. (Adana, İzmir vb.)
5. Eğer Padişahımız Türkiye'nin korunmasından vazgeçerse, dürüst, siyasi konularda bilgili ve Türk halkının güvenini kazanmış kişiler hükûmette yer almalıdır. Bu amaçla, mümkün olan en kısa sürede seçimler yapılmalı ve bir parlamento toplanmalıdır.
6. Bu karar müttefik devletlere bildirilmeli ve dünya insanlığına duyurulmalıdır.

7. Yukarıdaki paragraflar kabul edilmezse, uygun gördüğümüz herhangi bir şekilde savunma önlemleri almaktan başka seçeneğimiz yoktur. Bu durumda sorumluluk mevcut hükûmet liderliği tarafından üstlenilmelidir.

Millet Meclisi bu çağrıya İstanbul Hükûmeti'nden bir yanıt bekliyordu, ancak beklenen yanıt gelmedi ve Anadolu ile İstanbul arasındaki telgraf hatları tamamen kesildi. Bu nedenle Halk Fırkası liderleri birkaç ay boyunca Anadolu'da düzensiz bir şekilde ve bölge bölge milletvekili seçimleri yaptı. Ancak seçimler askeri gözetim altında yapıldı ve Hristiyanlar büyük ölçüde oy kullanmaktan vazgeçti ya da oy kullanmaları engellendi. Çok sayıda Kürt de oy vermekten kaçındı. Bu nedenle kazanan milletvekillerinin çoğu aşırı sağcı İttihat ve Terakki Partisi'nden oldu.

16 Mart 1920'den itibaren İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri İstanbul'un işgal altındaki bölgelerini takviye ederek resmi muhafızları ve devlet dairelerini işgal etmekle kalmamış, aynı zamanda Malta Adası'nda 40 kadar Türk Milletvekilini, Eski Bakanları ve diğer nüfuzlu kişileri tutuklayarak gözaltına almıştır. 18 Ağustos'ta Türk Alt Meclisi oy birliğiyle aldığı bir kararla İstanbul'un askeri işgalini ve yasadışı gözaltıları protesto etti. Alt Meclisi süresiz tatil ilan etti ve Senato da bunu takip etti. Damat Ferit Paşa 5 Nisan'da kabinesini yeniden topladı ve 13 Nisan'da Padişah'ın ilanı ile Halk Fırkasını asi ilan ederek reddetti. Kemal Paşa, 18 Mart'ta Ankara'da Millet Meclisi'ni topladı ve ay sonuna doğru İstanbul Sultan'ına bir mektup göndererek müttefiklerin İstanbul'u işgali sonucunda Halk Fırkası Hükûmeti'nin bundan böyle merkezi Hükûmet'le tüm bağlarını koparacağını bildirdi. Aynı zamanda Ateşkes Denetleme Kurulu'ndaki İngiliz Subaylar yakalandı ve Parlamento feshedildi. Bunun üzerine Ankara'da yeni bir Meclis toplandı ve bu Meclis 23 Nisan'da bir Hükûmet seçerek adını Geçici Hükûmet olarak değiştirdi. 10 Mayıs'ta İstanbul'un İngilizler tarafından işgalini protesto etmek amacıyla İngilizlere karşı savaş ilan edildi ve İstanbul ile Ankara arasındaki ilişkinin kesildiğini duyuruldu.

O dönemde Türkiye'deki bilirkişilerin çoğunluğunun görüşleri, barış koşullarının asgari bir gereği olarak 28 Ocak 1920'de İstanbul Meclisi tarafından kararlaştırılan ve Misâ-kı Milli, Ulusal Yemin olarak adlandırılan belgede ifade edilmiştir. İçeriği aşağıdaki gibidir.

1. Çok sayıda Arapların yaşadığı Türk toprakları terk edilecek, ancak aynı ırk ve din anlayışıyla birleşmiş olan Türklerin yaşadığı imparatorluk toprakları bir ve bölünmez olacaktır.

2. Batı Serez'in tasarrufu, orada oturanlar tarafından serbestçe kararlaştırılacaktır.

3. Azınlıkların hakları tanındığı takdirde, bu haklar, diğer devletlerin topraklarındaki Türklerin korunmasına karşılık olacaktır.

4. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında ticaret ve trafik özgürlüğüne saygı gösterilecek, ancak İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği istenecektir.

5. Kars, Ardahan ve Batum'un elden çıkarılmasına halk oylamasıyla karar verilecektir.

6. Yabancı ayrıcalıklar kaldırılacak ve Türkiye'nin tam özgürlüğü ve bağımsızlığı tanınacaktır (Toynbee, Türkiye, s. 85).

Yukarıdaki politikaya dayanarak Millet Meclisi, müttefikler tarafından Türkiye'ye verilen Sevr Antlaşması'nın onaylanmasını reddetti ve Türkiye'nin sonuna kadar savaşmasına karar verdi. Böylece Ankara Hükûmeti, 22 Haziran'dan itibaren Yunan ordusuna saldırmaya, onu mümkün olduğunca Anadolu platosuna geri çekmeye ve imha etmek için durumun daha elverişli olduğu bir sonraki fırsatı beklemeye karar verdi.

3: Türk Halk Fırkası'nın Faaliyetleri ve Doğu Milletleri

Vatan savunmasında son askerine kadar savaşan Halk Fırkasına doğrudan ve dolaylı maddi yardımda bulunanlar Sovyetler ve Müslüman ülkelerdi. Türkiye, Batılı güçler ve müttefikleri Yunanistan ile düşman olarak savaştığı bir

dönemdeydi, bu nedenle hangi ülkelerden yardım alacağını seçmenin zamanı değildi. Böyle bir dönemde Sovyetler'in yardımı Türkiye için hayati önem taşıyordu. Bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkilerin bir ittifak antlaşmasına doğru ilerlemesi anlaşılabilir bir durumdur.

O dönemde Sovyet Hükûmeti, Avrupa kapitalizmini devrim yoluyla yıkmamanın zor olacağını fark etti. Bu nedenle Asya'ya karşı propagandaya daha fazla odaklanmaya karar verdi. Moskova'da bir Doğu dili okulu kurdu, öğretmenleri yetiştirdi, İran, Afganistan, Hindistan, Orta Asya, Kafkasya ve Çin'de propaganda yapmak üzere bir İslam Birliği örgütledi. Ayrıca bölgede emperyalizme karşı çıkan unsurlara yardım etmeye karar verdi. Türkiye'nin Avrupalı kapitalist devletlerle düşman olarak savaşıyor olması, Sovyetlerin onlara destek vermesi için en iyi fırsattı. Hindistan, Çin, Buhara ve diğer bölgelerden gelen 1.500'den fazla Komite Üyesi Eylül 1920'de Bakü'de Doğu Milliyetleri Kongresi'nde bir araya gelerek Doğu Milliyetlerinin kurtuluşu için birlik olunması gerektiğine dair bir bildiri yayınladı. O dönemde Enver Paşa'nın Türkistan'a, Cemal Paşa'nın Afganistan'a ve Şeyh Senusi'nin Kürdistan'a Sovyetlerin desteğiyle girdiği varsayılmaktadır.

Ancak Moskovalı politikacılar Doğu halklarını komünizmin kaliteli öğrencileri olarak görmüyorlardı. Aksine, Batı'yı caydırmak ve Anadolu ile Boğazlar bölgesinin İngiltere, Fransa ve diğerlerinin etki alanına girmesini önlemek için Türkiye'yi kullanmanın Rusya için avantajlı olacağını düşünmüş olmalı. Bu nedenle, Ankara'da Halk Fırkası Hükûmeti kurulur kurulmaz Sovyetler temsilciler göndermiş ve onlara maddi ve manevi destek vermiştir. Ankara'daki politikacılar için de Rusya ile iyi niyetli ilişkiler kurmak iki tarafın da çıkarınaydı. Bunun nedeni, doğu sınırları konusunda endişelenmelerine gerek kalmadan tüm çabalarını Batılı güçlere karşı cephede yoğunlaştırabilecek olmalarıydı. Rusya da mühimmat ve mali destek sağlayabilirse, koşullar daha elverişli olamazdı. Bu koşullar altında, 16 Mart 1921'de Moskova'da iki ülke arasında bir dostluk antlaşması imzalandı.

1. Akit Taraflardan birini ilgilendiren konularda diğer tarafça tanınmayan uluslararası antlaşmaları tanımayacaklardır.

2. Rusya Federasyonu, Mısır-ı Millî'de belirtilen sınırlara uygun olarak Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumayı taahhüt eder.

3. Türkiye Batum'u Gürcistan Cumhuriyeti'ne bırakacaktır.

4. Rusya ile Türkiye arasındaki eski antlaşmalar feshedilecek, ayrıcalıklar (ülke dışılık) kaldırılacak ve birbirlerinin içişlerine karışmayacaklardır.

5. İki ülke, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından serbest geçişi kabul ederler ve bu serbestliğin güvence altına alınmasına ilişkin hükümlerin hazırlanması işini Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin komiserlerine bırakmayı taahhüt ederler.

Bunlar 1921 Rus-Türk Antlaşması'nın ana noktalarıdır, ancak genellikle 16 Mart Antlaşması'na ekli, Türkiye'nin Rusya'dan mühimmat aldığı ve karşılığında Batum'u Sovyetler'e devrettiği ayrı bir gizli antlaşma olduğuna inanılmaktadır. Bu dostluk antlaşması bugün hâlâ yürürlüktedir, ancak daha sonra Musul meselesi

tartışmalı hâle geldiğinde iki ülke arasında bir tarafsızlık antlaşması daha imzalanmıştır (Aralık 1925).

Sevr Antlaşması'nın revize edilmesiyle güç kazananlar arasında, Rusya'nın Türkiye yanlısı politikasının yanı sıra Hindistan ve diğer İslam topluluklarının gizli güçleri de saymak mümkündür. Şu anda Müslümanların yaşadığı bölge batıda Fas'tan Mısır, Arabistan, İran, Afganistan ve Hindistan üzerinden Tien Shan'ın kuzeyine kadar uzanmaktadır. Büyük Savaş'tan sonra filizlenen liberalleşme ve ulusal bağımsızlık fikri, içinde bulunduğumuz yüzyılın en önemli hareketlerinden biridir. Özgürlük fikri yöneticilere karşı bir isyana dönüşerek Hindistan, Suriye ve Fas'ta ayaklanmalara neden olurken, ulus devlet fikri Kafkasya ve Türkistan'daki Müslümanların bağımsızlığına ve Mısır Anayasası'nın ilanına yol açmıştır. Bu bağımsızlık olaylarının yarattığı ivme, ulusal bilinci ve gelişmiş kapitalist ülkelere karşı yeni bir devlet için hareket oluşumunu teşvik etti. Afganistan önce Türkiye ile bir ittifak antlaşması imzaladı ve İran da ezeli düşmanlığını unutarak Türkiye'ye yaklaştı.

Türkiye ile Afganistan arasında 1 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan antlaşma, karşılıklı silahlı yardım sözü veriyor ve Afganistan'ın Türkiye'yi en yüksek dini emir olarak tanıdığını belirtiyordu. Türkiye'nin bu antlaşmadan pratikte ne kadar yararlandığı ayrı bir konudur, ancak en azından manevi destek sağladığı şüphesizdir. Asya Birliği olarak adlandırılan hareket, Batılı güçlere karşı koymak için Rusya, Türkiye, İran ve Afganistan arasında yakın ilişkiler kurma fikrine dayanıyordu.

Yukarıdaki hareketlere ek olarak, Hindistan'daki Müslüman dayanışması kavramı da göz ardı edilemez. İngiltere ve Fransa, Rusya ile birlikte en fazla Müslümanı barındıran ülkelerdir. Bu nedenle, Müslüman efendinin tasarrufu ve Türkiye'ye yönelik politikaları gözden geçirilirken Müslümanların duyguları da göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak mütarekeden sonra Hindistan'da devrimci fikirlerin yayılmasının ardından Hintliler Türkiye ile savaşmış olmalarından pişmanlık duydular. Aynı zamanda, Müslüman Efendi'nin özgürlük ve bağımsızlığını koruma hareketi sadece Müslümanlar arasında değil, Hindular, Zerdüşter ve Sihler arasında da İngiltere'yi dışlama hareketi olarak destekçi buldu. Ancak bu hareket, müttefiklerin İngilizlerin önderliğinde Türkiye'ye ağır barış koşulları dayatmak üzere olduklarına dair haberlerin ortaya çıkmasından sonra gelişti. İngiltere'de Canterbury ve York Başpapazları Türklerin İstanbul'dan kovulması için dualar ederken, Hindistan'daki Müslümanlar da Sultan'ın akıbeti konusunda büyük endişe duyuyordu. Müslüman Birliği'nin başkanı Ensari daha 1918'in sonunda Müslümanların taleplerini Hindistan Genel Valisi'ne sunmuş ve 1919 Eylül'ünde Lucknow'da Hindistan'ın dört bir yanından gelen Müslüman temsilcilerle bir kongre düzenlemişti. Bu kongre, mütarekenin imzalandığı 17 Ekim gününü ulusal aşağılanma günü olarak belirledi ve Müslüman Efendi'ye sempatisini ifade etti. Devrimci Başbakan Gandhi de Hindulara önderlik ederek ulusal birliği teşvik etmek amacıyla 17 Ekim'i ibadet günü olarak ilan etti. Aynı yılın Kasım ayında Delphi Baş Rahibi, Hintlilerin savaş zaferinin anma törenlerine katılamayacağına karar verdi ve Hintlilerin Müslüman Efendi meselesini çözmeden barışı kutlamalarını istemenin Fransızlardan Alsace-

Lorraine’i geri almadan barışı kutlamalarını istemekle eşdeğer olduğunu söyledi. Müslümanlar ayrıca aynı yılın Aralık ayında Amritsar’da toplanan Hindistan Kongresi’ne, Türkiye ile barış konusunda Yüksek Konsey’e bir açıklama yapmak üzere bir temsilci göndermeye karar verdiler ve bu temsilci San Remo Yüksek Konferansı’na bir açıklama sundu.

Müslümanlar arasında bu tür bir dayanışma ilk kez Avrupa Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan bir olguydu. Bu ivme en azından İngiltere ve Fransa gibi sömürgelere sahip imparatorluklar için bir özeleştirici kaynağı oldu. Ve bundan en çok yararlanan da Türkiye’nin Halk Fırkası Hükûmeti oldu.

4: Üç Devletin Dışışleri Bakanı’nın Buluşmasından Türkiye’nin Büyük Zaferine Kadar

1921 yazında, İzmir bölgesinde karşı karşıya gelen Yunanistan ve Türkiye arasındaki çatışmalarda fazla bir ilerleme kaydedilemedi. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya Dışışleri Bakanları Paris’te bir araya gelerek Yunanistan ve Türkiye’ye karşı arabuluculuk önerisinde bulunmaya karar verdiler, ancak üç ülkeden hiçbirisi arabulucu olarak yeterli yetkinliğe sahip değildi. Çünkü İngiltere’nin Yunanistan’ın hamisi olarak doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye ile karşı karşıya gelmesi ve Fransa-İtalya’nın Türkiye’nin siyasi taleplerini açıkça onaylaması ve Yunanistan’a karşı sempati duymaması nedeniyle üçlü bir arabuluculuğun asla başarılı olamayacağı düşünülüyordu.

Haziran sonunda Yunanistan üç gücün uzlaşma önerisini reddetti ve temmuz başından itibaren Türklere karşı eşzamanlı bir saldırı başlattı. Taarruz ilk başta iyi bir ilerleme kaydederek Kuvâ-yi Milliye’nin ana kuvvetlerini geçici olarak Ankara yakınlarına itmiş, ancak Sakarya Muharebesi’nde Yunanistan yine dezavantajlı duruma düşmüş ve Ağustos Muharebesi’nden sonra Yunan ve Türk kuvvetleri yine eski mevzilerinde karşı karşıya gelmişlerdir.

İtalya, Londra Konferansı’ndan bu yana olduğu gibi Türkiye ile müzakerelere devam etti ve haziran ayında Paris Konferansı düzenlendiğinde İtalyan işgal kuvvetleri Anadolu’dan büyük ölçüde çekilmişti. Fransa, Ankara Parlamentosu tarafından reddedilen Fransız-Türk Antlaşması’nı yeniden incelemek üzere Franklin Bouillon’u Ankara’ya gönderdi ve 20 Ekim’de Türkiye ile antlaşmayı imzaladı. Bu antlaşma Franklin-Bouillon Antlaşması olarak bilinir. İçeriği Londra’da Briand ve Bekir Sami arasında imzalanan antlaşmaya benziyordu, ancak ilk maddesi Fransa ve Türkiye arasındaki savaşın sona erdirilmesi gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca Türkiye’deki azınlıkların korunmasına ilişkin bir hüküm de yoktu ki bu İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki nüfuz alanı anlaşmasına aykırıydı ve bu nedenle İngiliz Hükûmeti tarafından şiddetle protesto edildi (İngiltere’nin 5 Kasım tarihli memorandumı, Fransa’nın 17 Kasım tarihli cevabı).

İngiliz Hükûmeti protesto mektubunda şunları belirtmiştir. “Fransa’nın müttefiklere danışmadan Sevr Antlaşması’nın temel ilkelerini bozduğu ve 1914’teki tek başına barış antlaşmasını yapamayacağına ilişkin deklarasyona aykırı tedbirler aldığı iddiası haklı bir iddiadır. Özellikle Bağdat Demiryolu Şirketi’nin Fransız şirketine devredilmesi ve Fransızlara madencilik ve diğer

imtiyazlar sağlayan hüküm bir tür ayrıcalıklı antlaşmaydı.” Kilikya bölgesindeki Fransız kuvvetlerinin Türklere mühimmat sağladığı söylentisi de hem İngiltere hem de Yunanistan’da kamuoyunu önemli ölçüde kıskırttı. Fransız Hükûmeti’nin bu konudaki açıklaması, Türkiye ile yapılacak genel bir antlaşmanın diğer ülkelerdeki Müttefik Kuvvetler Yüksek Konseyi tarafından kararlaştırılması gerektiği ve mevcut Fransız-Türk Antlaşması’nın sadece yerel bir düzenleme olduğu şeklindeydi. Dahası, Sevr Antlaşması sadece geçerli bir şekilde imzalanmamakla kalmamış, müttefikler daha sonra revizyonunu bile tartışmışlardır. Dolayısıyla Fransa kendisini Sevr Antlaşması ile bağlı görmemiştir.

O sırada Yunanistan, Türk ordusunu yok etmenin kolay olmayacağını farkındaydı ve aynı zamanda iç mali zorluklar ve insanların artık bu durumdan usanmış olmaları nedeniyle barışı teşvik etme ihtiyacını giderek daha fazla hissediyordu. Bu nedenle Lord Curzon’dan savaşta arabuluculuk yapmasını istedi ve barış şartlarını öne sürerek bunu İngiliz Hükûmeti’nin takdirine bıraktı. İngiliz kamuoyu da bu zamana kadar Yakın Doğu’daki güncel meselelerin hızlı bir şekilde çözülmesinin faydaları konusunda ısrarcı olmaya başlamıştı. İngiliz kamuoyundaki değişim aşağıdaki nedenlere bağlanabilir.

(1) Türk silahların giderek güçlenmesi ve Yunan zaferlerinin daha zorlaşması.

(2) Fransa’nın Türk yanlısı politikası sonucu gücünü Yakın Doğu’ya yayabilecek gibi görünmesi.

(3) İngiltere’nin Türkiye politikasının Mısır ve Hindistan’daki Müslümanlar üzerinde olumsuz bir etki yaratması.

Bu koşullar altında, İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları 22-26 Mart 1922 tarihleri arasında Paris’te bir barış antlaşmasına aracılık etmek üzere yeniden bir araya geldi. Lord Curzon’un önerisi temelinde konferans, savaşan taraflara Türk-Yunan Savaşı’nın genel olarak aşağıdaki koşullar temelinde sona erdirilmesini tavsiye etti.

1. Türkiye’nin bağımsızlığının sürdürülmesi, aslen Türklerin yaşadığı toprakların kendi toprakları olarak tanınması, İstanbul’un başkent ve Sultan’ın İslam’ın lideri olarak kabul edilmesi.

2. Yunanistan’ın müttefiklere yaptığı büyük katkı göz önüne alındığında, kendisine önemli bir ödül verilmesinin uygun olacağı kabul edilir.

3. Dinleri ne olursa olsun, Türk topraklarındaki azınlıklar için yeterli koruma sağlanacaktır.

4. Milletler Cemiyeti’nin koruması altındaki Ermenistan’ın bağımsızlığı tanınacaktır.

5. Çanakkale Boğazı’nda bir silahsız bölge ve Gelibolu Yarımadası’nda bir müttefik işgal gücü oluşturacak.

6. Boğazlardan serbest geçişi sağlamak üzere bir Uluslararası Komisyon kurulacaktır.

7. Doğu Serez iki parçaya bölünecek ve Türk-Yunan ülkeleri arasındaki sınır, Marmara Denizi’ndeki Ganos Limanı’ndan kuzeye doğru, Babaeski’yi ve Kırkkilise’nin doğusunu geçerek kuzeydoğuya doğru Bulgaristan sınırına kadar

uzanan hat olarak belirlenecektir.

8. Çatışmaları önlemek için bu sınırın her iki tarafında belirli bir silahlı bölge bulunacaktır.

9. Türkiye'nin mali denetimini gevşetmek, üstün askeri güçlerin sınırlandırılmasında daha yumuşak davranmak ve ayrıca mali alanda ülke dışılığını gözden geçirmek için gerekli olan araştırmayı başlatmak üzere adım atılacaktır.

Yunanistan, Dışişleri Bakanları Konseyi'nin ateşkes önerisine derhâl onay vereceğini söyleyerek karşılık verdi, ancak Türkiye, Ankara Hükûmeti ve askeri komutanlarla istişare etmesi gerektiğini söyledi ve süreç uzadı. Bu dönemde Türk gazeteleri, üç Dışişleri Bakanı'nın Doğu Serez sınırına ilişkin kararına, diğer hususların yanı sıra, Yunanistan'ın Müslümanların kutsal kenti Edirne'yi Yunanistan'a vermeyi reddetmesi gerektiğini savunarak karşı çıktı. Hindistan Halifelik Merkez Komitesi de Dışişleri Bakanları Konseyi'nin kararını protesto etmiş, özellikle Gelibolu ve Serez'in Yunanistan'a bırakılmasına ve Boğaz savunmasının geri çekilmesine işaret ederek, bu koşulların İngiliz Başbakanı tarafından 1918'den beri Hintli Müslümanlara verilen sözlerle tutarsız olduğunu söylemiştir.

23 Nisan'da Türkler, bir önceki dönemin şartlarının basitçe tartışma temeli olarak kabul edilmesini onayladılar ve aynı zamanda Yunanistan'ın Barış Konferansı'nın sonuçlanmasını beklemeden Doğu Serez'den askerlerini çekmeye başlamasını talep ettiler. Üç Dışişleri Bakanı'nın arabuluculuğu yine etkisiz kaldı ve ağustos sonunda Türkler, Anadolu'daki merkezi Yunan mevzilerine karşı bir saldırı başlatarak 28 Ağustos'ta Afyonkarahisar'ı yeniden ele geçirdi, ardından Yunan sol ve sağ kanatları ezildi ve 8 Eylül'de Türk ordusu İzmir şehrine girdiğinde Yunan ordusu tamamen yok edildi. Türk ordusunun bu kararlı savaşı Yakın Doğu'daki durumda köklü bir değişikliğe neden oldu ve müttefikler Türkiye ile barışı tamamen yeni bir temelde tartışmak zorunda kaldılar.

4. Kısım: Mudanya Ateşkes Antlaşması

Türklerin Yunanlıları geçerek yavaş yavaş Boğazlar bölgesine yaklaşması üzerine, İngiliz Hükûmeti durumun aciliyetini göz önünde bulundurarak 12 Eylül 1922'de konuyu Fransa ve İtalya'ya havale etti. İngilizler, Yakın Doğu'daki gelişmelerden bağımsız olarak, İstanbul ve Boğaz konusunda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın ortak bir tutum sergilemesi gerektiğini vurgulayarak, Türk-Yunan durumunu kendi hâline bırakmanın ve ortaya çıkan gerçekler karşısında Türkiye ile barışı daha sonraki bir tarihte tartışmanın zararlı olacağına dikkat çekti. İngiliz Hükûmeti 15 Eylül'de Kemal Paşa'yı Boğaz bölgesindeki tarafsız bölgeye saygı gösterilmesi gerektiği konusunda uyardı ve aynı zamanda bu tarafsız bölgedeki kara ve deniz kuvvetlerini artırmaya karar verdi. İngiliz Resmî Gazetesi'nin 18 Eylül tarihli sayısında yer alan bir haberde şunlar yer almıştır. "İngiliz Hükûmeti, başlıca müttefiklere ve Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya devletlerine, Türk birliklerinin Boğazlara girme tehlikesini önlemek ve Barış Konferansı'nın görüşmelerine etkin bir şekilde devam etmesini sağlamak için bir an önce uygun önlemleri almalarını tavsiye etmiş ve özerk sömürgelerden iş birliği talep etmiştir.

İngilizler de Boğaz civarındaki kuvvetlerini arttırmış ve Akdeniz Filosu'na tarafsız bölgenin korunması için kara kuvvetleriyle iş birliği yapması talimatını vermiştir.”

Bu haber sadece kıtada değil, İngiltere'de de hayretlerle karşılandı. İtalyan Hükûmeti 17 Eylül'de İngilizlere, Türklere karşı harekâta katılamayacağını bildirdi. Fransız Büyükelçisi, İngilizlere, 18 Eylül'de onların zorbalık politikalarına katılamayacağını, bunun yerine Türkiye'yi müttefiklerin taleplerini kabul etmeye ikna etmenin daha iyi olacağını söyledi. Lloyd George'un Kabinesi ve Türkiye politikası ülke içinde eleştirilmiş, Asquith ve Grey gibi Liberal Parti Liderleri 3 Ekim'de Hükûmeti kınayan bir bildiri yayınlamışlardır.

İngiliz Hükûmeti'nin Türk ordusuna karşı savaşmaktan çekinmeyeceğini ima etmesinin ardından İngiliz-Fransız iş birliği yine çöküşün eşiğine gelmişti. Yakın Doğu'da barış ve müttefikler arasındaki iş birliği yalnızca Ankara Hükûmeti'nin tutumuna bağlıydı. Ancak İngiltere Türkiye'ye karşı tek başına savaşa girerse, Fransa ve İtalya'dan uzaklaşmak, tüm dünyadaki Müslümanların düşmanlığını kazanmak ve Rus ve Alman entrikalarının kurbanı olma riskini almak zorunda kalacaktı. Sadece bu da değil, Lloyd George ve Curzon gibi politikacılar iç kamuoyunun muhalefetine asla hafife alınamayacağını farkındaydı. Bu noktada İngiltere, üstün askeri gücüne rağmen, Yakın Doğu'da Fransa ve İtalya'dan ayrılmak istemiyordu.

Lord Curzon, 20 Eylül'de Paris'e giderek Fransız ve İtalyan Temsilcilerle bir araya geldi. 23 Eylül'de Türkiye ile barışın temel koşulları üzerinde üçlü bir anlaşmaya varıldı ve bu da kısa sürede Türkiye'nin bir Barış Konferansı'na davet edilmesine yol açtı.

Davetin ayrıntıları aşağıdaki gibiydi.

1. Hem Türkiye ve Yunanistan hem de müttefiklerle bir Barış Antlaşması imzalamak amacıyla Venedik'te ya da başka bir yerde bir Barış Konferansı düzenlemek.

2. Bu konferansa Ankara ve İstanbul Hükûmetleri ile İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Romanya, Yugoslav ve Yunan Devletleri katılacaktır.

3. Doğu Serez'in Türkiye'ye geri verilmesi.

4. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, komşu ülkelerin çıkarları doğrultusunda barışın korunması için Boğazların her iki yakasındaki savunmalarını kaldırmasını ve Milletler Cemiyeti'nin himayesi altında Boğazlardan serbest geçişi sağlaması.

5. Bu Sözleşme'nin uygulanmasıyla birlikte İstanbul'u işgal eden kuvvetlerin müttefikler tarafından geri çekilmesi

6. Azınlıkların korunması için hükümlerin konulması.

7. Konferans sonuçlanıncaya kadar Türk birlikleri Tarafsız Bölge'ye girmeyecek ve Boğaz ile Marmara Denizi'ni geçmeyecektir.

Bu Barış Konferansı'nın toplanmasından önce Doğu Serez'de Yunan ve Türk birlikleri arasında yeni çatışmaların yaşanması tehlikesi bulunduğundan, müttefikler derhâl Mudanya'da Yunan ve Türk Temsilcilerini bir ateşkes antlaşması yapmak üzere bir araya getirmeyi önerdiler.

Müttefikler iki savaşan tarafı Barış Konferansı'na davet etmeye çalışırken, Yunan devrimci güçleri Midilli adasından karaya çıkarak 26 Eylül'de Atina'ya

girdi ve Kral Konstantin tahtı oğlu George'a devretti. Yunan iktidarı devrimci hükûmetin eline geçti, ancak Fransız Hükûmeti Constantin'in tahttan çekilmesinin müttefiklerin Doğu Serez'in paylaşımı konusundaki kararlılığını değiştirmeyeceği sinyali vererek Türkiye'yi destekleme konusundaki kararlılığının giderek arttığını ima etti.

Bir yandan, Kuvâ-yı Milliye ordusu Boğazın güneyindeki tarafsız bölgeye yaklaştıkça İngiliz kamuoyu giderek gerginleşiyordu. Fransa, Franklin Bouillon ve diğerlerini İzmir'e göndererek Kemal Paşa'yı düşüncesizliğe karşı uyarmak için adımlar attı. 29 Eylül'de Ankara Hükûmeti müttefiklerin mektubuna yanıt verdi ve ateşkes şartlarını ve Serez'den geri çekilmesini görüşmek üzere onlarla bir araya gelmeyi kabul etti. Mütareke Konferansı 3 Ekim'den itibaren Mudanya'da beş ülkenin (İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Türkiye) Temsilcileri tarafından gerçekleştirilecekti. Mudanya Konferansı'nda Türk Temsilci İsmet Paşa, Yunanistan'ın Doğu Serez'deki birliklerini derhâl geri çekmesini ve Türkiye'nin Doğu Serez'de müttefiklerin denetimi olmaksızın bağımsız bir şekilde idari otoriteyi yeniden sağlamasını talep etti, ancak İngiltere 23 Eylül tarihli Paris Kararı'nın politikasına uygun olarak bunu reddetti, İtalya Türklerin talebini kabul etti ve Fransa da İtalya ile aynı fikirde olduğunu ifade ettiği için Konferans yine çıkmaza girmiştir.

İngiliz Hükûmeti, Mudanya'da üç ülkenin alacağı tavrı görüşmek üzere Lord Curzon'u 6 Ekim'de Paris'e gönderdi. Bunun ardından Türk Hükûmeti, müttefiklerin 4 Ekim tarihli Barış Konferansı davetine resmi bir cevap verdi ve aynı zamanda taleplerini sundu. İçerik; Boğazların özgürlüğünün korunması ilkesinin sürdürülebilmesi için Türkiye'nin egemenliğine ve bağımsızlığına zarar verilmemelidir. Boğaz'dan geçiş konusunu tartışırken Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ı dâhil etmemek haksızlık olurdu ve Lord Curzon, Paris'teki Fransız ve İtalyan Temsilcilerle bu noktalar üzerinde görüş alışverişinde bulunmak zorunda kaldı, ancak Türkiye'nin Doğu Serez'den asker çekme talebini genel olarak kabul etti ve Barış Konferansı'nın şekli ve tarihi konusunda aşağıdaki daha detaylı kararlara vardı.

1. Yunanistan Doğu Serez'deki askerlerini 10 gün ila iki hafta arasında çekecek.

2. Askerlerin çekilmesinin ardından 30 gün içinde Doğu Serez'de Türk polis ve idari otoritesinin müttefiklerin kontrolü altında yeniden tesis edilmesi.

3. Müttefik işgal kuvvetleri, Boğazlar ve İstanbul bölgeleri hariç olmak üzere, Barış Konferansı'ndan hemen sonra geri çekilecektir.

4. Önceden belirlenmiş sekiz ülkenin temsilcilerinden oluşan bir Barış Konferansı, genel barış konularını görüşmek üzere Kasım ayı başında Üsküdar'da toplanacaktır. Aynı zamanda, Milletler Cemiyeti'nin himayesi altında, Boğazlardan serbest geçiş sorununu görüşmek üzere, yukarıda belirtilen sekiz ülke ve Karadeniz kıyısındaki fiili hükûmetler (Rusya, Ukrayna, Gürcistan, vb.) davet edilerek bir Konferans düzenlenecektir.

Lord Curzon'un Paris'e gitmesiyle birlikte Mudanya Konferansı yeniden hareketlenmeye başladı. 11 Ekim'de İngiltere, Fransa, İtalya, Türkiye ve Yunanistan Temsilcileri arasında kabaca aşağıdaki gibi bir ateşkes imzalandı

1. Ateşkes Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, Yunanistan ve Türkiye birbirlerine karşı düşmanlıklarını askıya alacaklardır.

2. Yunan birlikleri, işbu Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 15 gün içinde Doğu Serez'den Meriç Nehri'nin batı yakasına çekileceklerdir.

3. Müttefik kuvvetler, barış sağlanıncaya kadar anlaşmazlıkları önlemek amacıyla Meriç Nehri'nin batı yakasını işgal edeceklerdir.

4. Mustafapaşa'dan Kuleli ve Burgaz'a kadar olan demiryolu şimdilik İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve Türk Subaylarının denetimi altında olacaktır.

5. Yunan yetkililer, birlikleriyle birlikte Doğu Serez'den çekileceklerdir. Müttefik yetkililer, bu çekilmeden sonra en geç 30 gün içinde idari yetkilerini Türkiye'ye devredeceklerdir.

6. Müttefik kuvvetleri ve müttefik memurları, Yunan kuvvetlerinin çekilmesinden itibaren 30 gün içinde Doğu Serez'den çekileceklerdir.

7. Türk kuvvetleri Boğaz'ın her iki yakasındaki belirli bölgelere girmeyecektir. Türk Silahlı Kuvvetleri, Barış Antlaşması'nın onaylanmasına kadar Doğu Serez'e asker göndermeyecek veya bölgede asker toplamayacaktır.

Ateşkes Antlaşması imzalandı, ancak İngiliz siyasi çevrelerinde Türkiye'ye yönelik İngiliz politikasına ilişkin tartışmalar giderek daha çekişmeli hâle geldi. Lloyd George'un Kabinesi sonunda bu nedenle Parlamento'yu fesederek muhafazakârlara hükümetini bırakmak zorunda kaldı. İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmazlığın derinleştiği bir dönemde, yani 7 Ekim'de, Muhafazakâr Parti Lideri Bonar Law, The Times'da şu görüşü yayınladı.

Görüşüme göre, bizim için dost bir ülke olan Fransa'ya, İstanbul'un yönetimi ve Boğaz bölgesi ile ilgili meselelerin, Almanya ve İtilaf Devletleri ile yapılan antlaşma meselesinde olduğu gibi, savaş sonrası düzenlemenin önemli bir parçası olduğunu açıkça açıklamamız gerekmektedir. Eğer Fransa bu bölgede İngiltere'yi desteklemek istemiyorsa, İngiltere'nin çıkarlarını savunmaktan başka bir yolumuz olmadığını belirtmek zorundayız.

Bu yazı, Fransa yanlısı olan Bonar Law'un görüşleri dolayısıyla Fransız bilirkişilere büyük bir uyarı niteliği taşıyor.

Fransa içinde, Poincaré Hükûmeti, acil öneme sahip Almanya politikalarında İngiltere'yi desteklerken, aynı zamanda Yakın Doğu gibi dolaylı çıkarları olan konularda sert bir tutum sergiledi. Bu çelişkiyi eleştiren kişilerin sayısı arttı ve bu, dikkate değer bir olguydu.

(Referanslar)

Recueil des actes de la conference de la Paix.

Fabre-Luce-La crise des Alliances, Paris, 1922.

Lord Eversley-The Turkish Empire, London, 1923.

Rougier (Antoine)-La question des detrits et la convention de Lausanne. (Revue Generale de droit international public, Paris, 1924)

Prof. Temperley-A History of the Peace Conference of Paris, Vol.VI.London.

A. Toynbee-Survey of International Affaires 1925, Vol.1, London, 1927.

A. Toynbee and Kenneth Kirwood-Turkey, London, 1926.

Gaillard-Les Turcs et l 'Europe, Paris.
Gibons-Europe since 1918, New-York.

16. Bölüm: Lozan Barış Konferansı

1. Kısım: Açılıştan Önceki Durum

Yakın Doğu Barış Konferansı, İngiltere'deki genel seçimler ve İtalya'daki Faşist siyasi çalkantıların planlanan tarihte açılmasını engellemesinin ardından 20 Kasım'dan itibaren İsviçre'nin Lozan kentinde yapıldı.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransa Başbakanı Poincaré ve İtalya Başbakanı Mussolini, açılıştan bir gün önce Lozan'ın dışında bir araya gelerek Türkiye'ye sunulacak barış şartlarının kabaca bir politikasını kararlaştırdılar. Türkiye ile yeni bir barışın imzalanmasında bir dizi sorunun çözümünün zor olması bekleniyordu. Ancak, Türk Parlamentosu tarafından daha önce kararlaştırılmış olan Misâk-ı Milli ve müttefiklerin kamuoyu ışığında, çözülmesi çok zor olacak sorunlar aşağıdaki beşe indirildi.

1. Müttefikler, Yeni Türkiye'nin sınırlarının belirlenmesiyle ilgili olarak, savaşta kazanılan son zafer göz önünde bulundurularak, Misâk-ı Milli'de belirlenen sınırları büyük ölçüde onayladılar. Karmaşa riski taşıyan konular Batı Serez'in aidiyeti ve Musul sorunuydu. Batı Serez, 1919 Paris Konferansı'nda Venizelos'un talepleri kabul edildikten sonra Yunanistan tarafından talep edilecekti. Müttefikler o zamandan beri görüşlerini değiştirmemişlerdi.

Ancak, Misâk-ı Milli'ye uygun olarak yapılacak bir halk oylamasından sonra karar verilmesi konusunda Türkiye'nin ısrarcı olacağı düşünülüyordu. Yunan Savaşı'ndan bu yana Anadolu'dan ve Doğu Serez'den yüz binlerce Rum Batı Serez'e göç ettiğinden, bir halk oylamasının gerçekten Türkiye'nin lehine sonuçlanıp sonuçlanmayacağı şüpheliydi.

Sınırla ilgili daha da büyük bir mesele Musul'un kime ait olacağıydı. İngilizlerin Musul üzerindeki vurgusu sadece bölgenin zengin petrol üretiminden kaynaklanmıyordu. Musul, Kürt Dağları'nın güney eteklerinde yer almaktadır ve coğrafi olarak Irak'a ait olmasına rağmen, sakinlerinin çoğunluğu Türk ve Kürt'tür. Türkiye'nin Musul bölgesini ele geçirmesi hâlinde, Irak her zaman stratejik olarak Türkiye tarafından istila edilme riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu nedenle Irak ve manda sahibi İngiltere Musul'dan vazgeçmek istemiyor. Bu kadar önemli bir toprak olduğu için Türkiye de buraya büyük önem veriyordu.

2. Misâk-ı Milli'de "Türkiye'de mali idare ve ekonomik özgürlük" tanınmasına rağmen, Orta Çağ sonrası kapitülasyon sistemi nedeniyle Türkiye geleneksel olarak tek taraflı kısıtlamalara tabi olmuştur. Ülke dışılık sistemi yabancılara ticaret, denizcilik ve adalet alanlarındaki ayrıcalıklarını düzenliyordu. Avrupa ülkeleri, ülke dışılığın kaldırılmasının bir sonucu olarak, yerleşik nüfusun Türk hukukuna tabi olmasından büyük endişe duyuyorlardı. O dönemde Türkiye'nin tam bir hukuk düzenlemesi ve yerleşik bir yargı sistemi yoktu. Dolayısıyla, Türkiye yargı sisteminde reform yapmaz ve kanunlarını modernleştirmezse, Batılıların can ve mal güvenliği için konsolosluk veya karma mahkemeler sistemini sürdürecekleri bir yandan mantıklı bir argümandı. Ancak Türkiye bunu bir devletin gurur meselesi olarak gördü ve Misâk-ı Milli'de açıkça kaldırılmasını talep etti.

3. Azınlıkların korunması konusu, Berlin Konferansı'ndan bu yana

Balkanlar için bir endişe kaynağı olmuştur. Avrupa kamuoyu, savaştan sonra çok sayıda Türkiye'deki Hristiyan'ın katledildiğini göz önünde bulundurarak, Barış Antlaşması'nın yeterli koruma sağlamasını bekliyordu. Türkiye ise, ulusal egemenliğinin ihlal edilmesini bir kalkan olarak kullanarak buna kolay kolay razı olmadı.

4. Çanakkale Boğazı'ndan Marmara Denizi üzerinden İstanbul Boğazı'na ve Karadeniz'e geçiş özgürlüğünün garanti altına alınması konusu müttefikler için en önemli konudur. Bu konu ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

5. Savaş sırasında müttefik ülkelere verilen zararın Türkiye'ye ödetilmesi, Türkiye'nin mevcut durumu göz önüne alındığında pek gerçekçi değildi, ancak savaş öncesi ekonomik çıkarların güvence altına alınması, yakın çıkarları olan ülkeler için oldukça ciddi bir konuydu.

Bu koşullar altında, üç ülkenin Başbakanları görüşmelerinde Lozan Konferansı politikasını aşağıdaki şekilde kararlaştırdılar.

1; Sınır sorunları

A. Batı Serez'in Yunanistan'a verilmesi ve Türkiye'nin halk oylaması talebinin reddedilmesi. Bu sınır, Eylül 1915'te Türkiye ile Bulgaristan arasında saptanan sınırlara uygun olacaktır.

B. Suriye ve Irak sınırlarında, mandater ülkelerde kısmi revizyonların düşünüldüğü ya da önerildiği durumlar dışında, hiçbir değişiklik yapılmayacaktır.

C. Suriye, Irak ve Filistin'in manda bölgeleri değişmeden kalacaktır.

D. Ege Adaları Türkiye tarafından müttefiklere devredilecek ve aralarında anlaşarak elden çıkarılacaktır.

2; Boğazlardan serbest geçiş ilkesi tanınacak ve savunmaların geri çekilmesi ve Boğazlar bölgesinin denetlenmesi konusunda müttefiklerin ortak bir tutumu benimsenecektir.

3; Mali ilişkilerle ilgili konular dışında, kapitülasyona ilişkin olarak yargı yetkisinin ülke dışılığı niteliği korunacaktır.

4; Türkiye tarafından ödenecek tazminatlar, Mart 1922 Kararı'na uygun olacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin Yunanistan'dan tazminat taleplerinin reddedilecektir.

5; Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı teşvik etmek ve Barış Antlaşması'nın onaylanmasına kadar müttefik birliklerini geri çekmemek.

6; Azınlıkların korunmasına ilişkin Mart ve Eylül 1922 Kararlarına uyulması.

7; Türk birlikleri konusunda Mart 1922 tarihli Karar'a bağlı kalmacaktır. Örneğin, kısıtlamalar hafifletilecek olsa da, Doğu Serez'deki birlikler kesinlikle sınırlandırılacak.

8; Müttefiklerin savaştan önce Türkiye'de sahip oldukları hakların tanınması Türkiye'den istenecektir.

Yukarıdaki mutabakatlar temelinde, üç ülke -İngiltere, Fransa ve İtalya- Konferans'a ortak bir tutum vaadiyle gittiler, ancak Konferans açıldığında, üç ülkenin çıkarlarının tam olarak örtüşmediği giderek daha açık hâle geldi.

2. Kısım: Birinci Lozan Barış Konferansı'nın Süreci

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922'den ertesi yılın Ocak ayı sonuna kadar, Türkiye ile müttefikler arasında Yakın Doğu'da barışın tesis edilmesine ilişkin çeşitli konuları (en önemlileri Boğazlardan geçiş düzeni, Türkiye ile bir ticaret antlaşması ve ulusal mübadeleye ilişkin bir antlaşmadır) tartışmış, ancak sonunda karşılıklı bir anlaşmaya varamamıştır. Toplantının seyri kabaca aşağıdaki gibidir.

1: Toprak Meseleleri

1-1: Serez

Türkiye, toprak sınırları olarak 1913 Toprak Antlaşması'nın çizgilerinde ısrar etti ve Batı Serez'in aidiyetinin bir halk oylamasıyla belirlenmesini talep etti. Müttefikler, sınırın 1915 Türk-Bulgar Antlaşması'nda belirlenen çizgiye göre belirlenmesini ve sınırın her iki tarafında 230 km'lik bir tarafsız bölge oluşturulmasını önerdiler ve Batı Serez'de halk oylaması yapılması talebi reddedildi.

1-2: Akdeniz ve Ege Adaları

Türkiye, coğrafi ve savunma açısından Bozcaada, Gökçeada, Limni ve Semadirek Adalarını karasularında tutmakta ısrar etmiş ve karasuları dışında kalan adaların silahsızlandırılmasını talep etmiştir. Müttefikler başlangıçta silahsızlanma konusunu Türkiye lehine değerlendireceklerini vaat etmişler, ancak yukarıda bahsedilen dört Ada'nın Türk toprakları olarak hak iddia etmesine karşı çıkmışlar ve sonunda Türkiye'nin sadece Boğazların girişindeki iki ada, Gökçeada ve Bozcaada üzerinde hak iddia etmesine izin vermeyi kabul etmişlerdir.

1-3: Musul Meselesi (Irak Sınırı)

Türkiye'nin isteği bu meselenin Konferans'ın başında İngiltere ve Türkiye arasında gayriresmî bir konferansla çözüme kavuşturulmasıydı, bu nedenle Kasım sonundan itibaren birkaç tur görüşme yapıldı, ancak bir anlaşmaya varılamadı ve konu 23 Ocak 1923'ten itibaren resmi bir Konferans'ta ele alındı. Türk Tam Yetkili Temsilcisi, Musul bölgesinin ırksal ve tarihsel olarak Türkiye ile bir bütün olduğunu, ulusal savunma ve ulusal ekonomi açısından bu bölgenin Türkiye'ye katılmasının gerekli olduğunu belirtmiş ve Ulusal Antlaşma uyarınca Musul bölgesinde bir halk oylaması yapılması konusunda ısrar etmiştir. İngiltere, ırksal yapıya göre, 780.000 olan toplam nüfusun çoğunluğunun Kürt ve Araplardan oluştuğunu ve Türklerin toplam nüfusun sadece on ikide biri olduğunu söyledi. Ayrıca Musul'un tarihsel olarak Araplar tarafından inşa edilmiş bir şehir olduğunu ve bölgenin Türkiye'ye verilmesi hâlinde Irak'ın ölümcül bir stratejik darbe alacağını belirtti ve bölgenin İngiliz manda toprağı olması nedeniyle Cemiyet'in onayı olmadan elden çıkarılamayacağını savundu. Bu nedenle konu Milletler Cemiyeti'nin oylamasına bırakıldı.

2: Boğazlardan Serbest Geçiş Meselesi

Boğazlar meselesi Türkiye ile yapılan Barış Antlaşması'nın en önemli konusuydu. Bu konu bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3: Azınlıkların Korunması Meselesi

Türkiye'deki Hristiyanların durumu yüzyıllar boyunca Avrupalı güçlerin ilgisiz kalamadığı bir konu olmuştur. Avrupa Savaşları'ndan bu yana Türk topraklarında katledilen azınlıkların (çoğunlukla Ermeniler ve Rumlar) sayısının 70 ila 80 bin arasında olduğu düşünülürken, sadece Türk-Yunan Savaşı'ndan sonra Anadolu ve Doğu Serez'den Yunanistan'a kaçan Hristiyanların sayısı 900.000 civarındadır. Dolayısıyla, Lord Curzon'un Lozan Konferansı'nda belirttiği gibi, bugün Anadolu'da korunması gereken çok az Hristiyan vardır. Lord Curzon'un açıklamasına göre Türkiye'deki azınlıklar kabaca aşağıdaki gibidir.

A. İstanbul'da 350.000 ila 400.000 Rum ve 130.000 Ermeni (1925 tarihli Türk istatistiklerine göre İstanbul'da yaklaşık 180.000 Rum ve 70.000 Ermeni).

B. Batı Serez'de ikamet eden yaklaşık 125.000 Türk. Bunlar, İstanbul'daki Rumlarla birlikte Ulusal Mübadele Antlaşması'na tabi olmayan Türklerdir.

C. Yaklaşık 50.000 Müslüman dışında Anadolu'da yaşayan tüm Rumlar Yunanistan'a gönderilecektir. Hristiyanlar bu yörede artık neredeyse varlığını yitirecektir.

D. Kürdistan'da yaklaşık 200.000 Nesturiler kalmaktadır.

E. Türkiye Ermenistan'ında yaşayan Ermeniler büyük ölçüde yurtdışına yerleşmiş, yüz binlercesi öldürülmüş ve şu anda Kilikya bölgesinde kalan yaklaşık 130.000 kişi dışında neredeyse yok olmuşlardır.

Bu durum göz önünde bulundurularak, müttefikler Türkiye'ye aşağıdaki talepleri iletmışlerdir.

1. Müttefikler tarafından İran ve Romanya ile azınlıkların korunmasına ilişkin olarak daha önce imzalanmış olan antlaşmalar temelinde ve bazı hususlar eklenerek bir antlaşma yapılması.

2. Türk-Yunan halklarına serbest dolaşım hakkı tanınması.

3. Etnik azınlıkların askerlik hizmeti yükümlülüklerinden muaf tutulması.

4. Yukarıdaki güvencelerin uygulanmasını izlemek üzere Milletler Cemiyeti'nin üyelerinin belirli bir süre için her iki Türkiye-Yunanistan ülkesine gönderilmesi.

Türkiye başlangıçta bu talebi reddetti, ancak İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi'nin ısrarı üzerine, adı geçen etnik grupları korumak için bir antlaşma hazırlamak üzere özel bir komite kuruldu ve Ocak 1923'te bir taslak hazırlandı. Bu Antlaşma, azınlık gruplarının açıklama yapma, din ve dil özgürlüğünü garanti altına alıyor ve Milletler Cemiyeti'ne bunu izleme görevi veriyordu.

4: Ülke Dışılığın Ortadan Kaldırılması Meselesi

Ülke dışı yargı sistemi, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı öncesinden bu yana ulusal bir prestij meselesi olarak kaldırılmasını talep ettiği ve Misâk-ı Milli'de yer alan bir düzenlemedir. Lozan Konferansı'nda, konuyu tartışmak

üzere İkinci Komisyon'da üç Alt Komite kurulmuştur: birincisi, adli sistem açısından yabancıların statüsü, ikincisi, ekonomik sistem açısından yabancıların statüsü ve üçüncüsü, vatandaşlık ve tarihi eserlerin korunması sorunu. Müttefikler, yargı sistemi dışında Türkiye'yi tatmin etmeye oldukça istekliydiler, ancak Türk Tam Yetkili Temsilcisi, tüm alanlarda ülke dışılığının devam etmesine izin vermeyi kesinlikle reddetti ve yalnızca ticaret, suçluların iadesi ve konsolosluk görevlerinin yerine getirilmesi konusunda tartışılmasında ısrar etti. Müttefikler, bir uzlaşma olarak, yargı sistemine ilişkin bir ilke olarak ülke dışılığı kaldırarak, ancak 1917 Alman-Türk Antlaşması ve Fransa ile İsviçre arasındaki 1872 Antlaşması temelinde, yabancı uyrukluların ifadelerini ve mallarını koruyacak karma mahkemeler kurarak, ülke dışılığın yerini alacak yeni bir sistem önerdiler. Ancak bu önerinin Türkiye'nin rızasını alma şansı yoktu, bu nedenle müttefikler aşağıdaki öneride bulundular.

A. Türk Mahkemeleri tamamen bağımsız olarak faaliyet gösterecek ancak bir yabancı uyruklu kişiyi tutuklayacağı zaman o kişinin vatandaş olduğu devletin konsoloslukuna önceden haber verecek.

B. Türk kanununun düzenlenmesi için yabancı danışmanların davet edilmesi.

C. Temyiz Mahkemesi'nin bir yabancı aleyhine karar vermeden önce Dışişleri Müşaviri'nin görüşünün alınması. Ancak Türkiye bu uzlaşmayı da reddetti, bu nedenle müttefikler daha fazla taviz verdiler ve Hukuk Müşavirinin sadece Türkiye'deki yargılamanın gidişatını izlemekle görevli olması önerisiyle yetindiler.

5: Mali ve Ekonomik Konular

Lozan Konferansı, mali ve ekonomik konuları görüşmek üzere bir ayrı Komite ve beş Alt Komisyon daha oluşturmuştur. Bu makalenin amacı doğrultusunda, bunların ayrıntılarını vermek mümkün olmayıp, sadece konu başlıklarını vermekle yetineceğiz.

Alt Komisyon 1 (Kamu borcu, Tazminat)

Türkiye'den ayrılan bölgelerle kamu borcunun paylaşılması konusu.

Müttefik işgal güçlerinin masraflarının geri ödenmesi.

Türkiye tarafından ödenecek zarar tazminatı.

Alt Komisyon 2 (Ulaştırma ve Trafik)

Demiryolları, limanlar, posta, telgraf, transit ticareti, havacılık (ticari), denizaltı telgrafi, hidroelektrik konuları.

Alt Komisyon 3 (Ticaret ve Gümrük)

Vergi oranları, gemi düzenlemeleri, sınai mülkiyet hakları, telif hakları, ticari markalar.

Alt Komisyon 4 (Ekonomi)

Savaş zamanında elden çıkarılan özel mülklerin iadesi, harçlar ve sözleşmeler, tasfiye edilen mülkler, imtiyazlar.

Alt Komisyon 5 (Hijyen)

Türkiye'nin ekonomik ve mali konulardaki tutumu oldukça sertti. İki tarafın anlaşmazlığa düştüğü noktalar şu şekilde sıralanabilir.

1. Türkiye'nin dış borcuyla ilgili olarak, (a) müttefiklerin politikası, 1 Kasım 1914 tarihindeki meblağ, yaklaşık 300 milyon Türk Pound'un, Türkiye'nin vergi taşıma kapasitesiyle orantılı olarak paylaşılmasıydı, ancak Türkiye meblağın 30 Ekim 1918 tarihindeki meblağ olmasında ısrar etti. Ayrıca (b) demiryolu tahvilleri, (c) Trablusgarp ihtiyat fonunun bileşimi, (d) Muharrem Emri'nin teydi ve (e) savaş sırasında artan Türk Devlet tahvillerinin paylaşımı konularında da çok sayıda uzlaşma sağlanmıştır.

2. Tazminatlarla ilgili olarak Türkiye, müttefik tebaanın (Yunanlılar hariç) savaş sırasında uğradıkları maddi zararın tazmin edilmesini prensipte kabul etmiş, ancak tartışma aşağıdaki noktalarda tıkanmıştı.

(A) İngiltere, Fransa ve İtalya'nın işgal kuvvetlerinin maliyeti için talep ettiği 30 milyon Türk Pound'un ödenmesi; (B) Türkiye'nin tazminatlarının yanı sıra dış borçlarının da savaştan sonra Türkiye'den ayrılan ülkeler tarafından karşılanması gerektiği iddiası; (C) Türkiye'nin müttefik işgalinin Türk halkına verdiği zararın tazmin edilmesi talebi.

Buna ek olarak, Türkiye Yunanistan'dan Anadolu'nun işgali için tazminat ödemesini talep etmiş ve müttefikler hem Yunanistan'a hem de Türkiye'ye tazminattan vazgeçmelerini önermiş, ancak Türkiye, Yunanistan'a 4 milyon altın ödetmeye çalışmış ve Yunanistan, Türkiye'den 5 milyon altın tazminat talep etmiştir.

3. Mali konuda, Türkiye'den yeni ayrılacak devletlerin kendi topraklarındaki Türk mülklerini bedelsiz olarak edinmesi konusunda anlaşmaya varıldı.

(A) Müttefiklerin, savaş tahvillerinin çıkarılması sırasında söz konusu mallar üzerine konulan teminat ve savaş tahvillerinden vazgeçilmesi önerisiyle ilgili olarak (B) Müttefiklerin, Kasım 1922'den önce Türk Hükûmeti'ne ödünç verilen müttefik tebaasına ait Türk tahvillerinin anapara ve faizlerinin teyit edilmesi talebine Türkler karşı çıktı. (Türk kamu borcunun faizi nihayet 1928 yılında alacaklıların temsilcileri ile Türk Hükûmeti arasında varılan bir uzlaşma sonucunda ödenmiştir.)

3. Kısım: Birinci Lozan Konferansı'nın Bozulması

Türkiye'nin tutumu o kadar öngörülemezdi ki, Lozan Konferansı'nın açılışından bu yana birkaç kez çıkmaza girdiği bildirildi. Küçük ve mağlup bir ülkenin, muzaffer ve birinci sınıf ülkelere karşı bir Barış Konferansı'nda böylesine ateşli ve kendini beğenmiş bir konuşma yapması muhtemelen görülmemiş bir şeydi. Konferans'ın açılışından altı ya da yedi hafta sonra, müttefikler nihayet sonuçlandırmayı hızlandırmaya başladılar ve Ocak 1923 başlarında Komiteler tutanaklarını derlemeye başladılar. İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi tarafından 15 Ocak'ta yapılan açıklamaya göre, 10 Alt Komite'den sadece ikisi karşılıklı anlaşmaya varabilmiştir.

Aralık ayından bu yana Türkiye'nin tutumu giderek daha uzlaşmaz bir hâl aldı. Türk Tam Yetkili Temsilcisi diplomatik oyunlar oynamaya devam etti, kimi zaman ilkesel itirazlarını açıkça dile getirdi, kimi zaman da ufak tefek prosedürel konulara takılarak işlemleri engelledi. Müttefiklerin elde ettiği sonuçlar o kadar

eksikti ki Türkiye bu fırsattan yararlanarak taviz üstüne taviz koparmaya çalıştı. Hem Boğazlar meselesi hem de azınlıkların korunması, müttefik ülkelerinin ilk önerilerine kıyasla büyük tavizler verilmesini zorunlu kıldı. Ülke dışılık konusunda Türk tarafı, neredeyse bunu ortadan kaldırılacak kadar büyük bir zafer kazanmıştır. Mali ve ekonomik hükümlerde, mevcut ayrıcalıkları korumak ve açık kapı politikasını sürdürmek amacıyla 14 Kasım müttefik tarafının memorandumunda yer alan birçok husus daha sonra değiştirilmiştir.

Yunanlıların yenilgisinden sonra, Ankara Parlamentosu'nda sağcılarının gücünde belirgin bir artış oldu. Bu durum Kongre'nin şekline de yansımıştı ve Lozan'daki Türk Tam Yetkili Temsilciliği de gizli bir Sovyet kuruluşu görünümündeydi. Bu eğilimi güçlendiren kişinin Paris'teki görevli Ferit Bey ve arka planda gizlenen Cavid Bey olduğu söyleniyordu. Ancak Lozan'da nefes alacak yeri kalmayan Çiçerin'in Ankara'daki temsilcisi Aralov aracılığıyla TBMM'yi körüklediği söylenir.

Lord Curzon ile Fransız Tam Yetkili Temsilcisi arasındaki koordinasyon başlangıçta oldukça dostaneydi. Bunun nedeni İngilizlerin Musul konusunda Fransızların desteğine ihtiyaç duymaları ve Fransızların ve Türklerin dış borçları konusunda İngilizlerin desteğini aramaya istekli olmalarıydı. Bununla birlikte, Türkiye İngiliz-Fransız koordinasyonuna inanmıyordu ve Fransa'dan gönüllü olan Franklin Bouillon ve diğerlerinin sözlerini ciddiye alarak Fransız Tam Yetkili Temsilcisi'nin hoşnutluğunu kazanma ve onun desteğini alma umudunu sürdürdü. Bu dönemde Rus Tam Yetkili Temsilcisi Türkiye'yi en güçlü şekilde desteklemiş, zayıf olana yardım etme ve güçlü olanı engelleme adına kendi çıkarlarını açıkça savunmaya çalışmıştır. Bir süre sonra, müttefiklerin telaşı ve Türk direnişi bir aydan fazla sürdü. Türkiye hâlâ aşağıdaki konuların her birinde anlaşmanın bozulmasını savunuyor ve tatmin olmadığı takdirde antlaşmayı imzalamayacağını belirtiyordu.

1. Türk davalarında yabancı danışmanların refakat etmesi.
2. Ticarete ilişkin geçiş hükümleri
3. Musul'un egemenliği
4. Karaağaç'ın bağlılığı
5. Dış borç payı ve tazminat ödemeleri

Türkiye'ye ödenecek tazminat, müttefiklerin ilk talebi olan 50 milyon Pound da, 37 yılda ödenmek üzere 15 milyon Pound'a indirilmiştir.

Bu miktar daha sonra 12 milyona düşürüldü. Ancak Türkiye sonuna kadar Yunanistan'dan tazminat talep etmeyi devam etti ve ocak ayının sonlarına doğru Konferans giderek çirkin bir hâl almaya başladı. 27 Ocak'ta her üç Komisyon da anlaşmazlık noktalarını açıklığa kavuşturmak üzere genel bir toplantı düzenledi. Müttefikler, Türkiye ile anlaşmazlığa düştükleri noktaları olduğu gibi bırakmaya karar verdiler ve Türkiye ile bir Barış Antlaşması ve buna eşlik eden çeşitli Antlaşma Taslakları hazırlayarak bunları Türk Tam Yetkili Temsilcisi'ne teslim etmeye karar verdiler. 29 Ocak'ta İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi, Müttefiklerin Antlaşma Taslağı'nı Türkiye'ye teslim ederken birleşik ve kararlı bir tutum sergilemeleri gerektiğini belirtti, ancak Fransa ve İtalya bir ultimatome gönderme durumundan kaçınmayı tercih etti.

29 Ocak'ta müttefikler, Türk Tam Yetkili Temsilcilerine bir Antlaşma Taslağı sunarak, çeşitli itirazlarını toplu olarak belirtmelerini ve önemli bir husus yoksa müttefiklerin bunu derhâl imzalamaya hazır olduklarını bildirdiler. 31 Ocak'ta yapılan bir toplantıda İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon Misyon Şefleri, Türkiye'ye karşı uzlaşmacı bir tutumun yararlı olacağını tavsiye ettiler. Müttefikler üzerinde anlaşmaya varılan politikaya bağlılık konusunda güçlü ve birleşik bir tutum sergilemiş olsalardı, Türkiye Antlaşmayı imzalayabilirdi, ancak ne yazık ki gerçekler bunun tam tersiydi.

30 Ocak tarihli Avas telgrafı, Poincaré'nin hem İngiltere'ye hem de Fransa'ya, Lozan Konferansı'nın çökmesi hâlinde Fransa'nın Türkiye ile doğrudan müzakerelere başlama hakkını saklı tutacağını bildirdiğini bildiriyordu. Bu haber hemen geri çekildi, ancak Türkiye üzerinde bıraktığı izlenim olumlu değildi. Buna ek olarak, Fransız Tam Yetkili Temsilcisi Barrère'in hastalık nedeniyle Paris'ten ayrılması (Türkler bunun İngiliz-Fransız birlikteliğinin bozduğunu düşünüyordu) ve Paris'te Dışişleri Bakanlığı'nın resmi gazetesi olarak kabul edilen Tam'ın her gün gösterdiği dostane tutumu, Türk Tam Yetkili Temsilcisi'nin, müttefiklerin birliğinin kırılgan olduğu sonucuna varmasına yol açtı. Türk Tam Yetkili Temsilcisi 20 Ocak'tan itibaren İngilizlerle Musul meselesini tartışmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Görüşmenin çökmesi bekleniyordu, ancak İngiliz Dışişleri Bakanı'nın sert tutumunu gören Türk tarafı, Karaağaç'ın aidiyeti, Gelibolu'nun silahsızlandırılması ve Ege Adaları'na sahip olunması gibi İngilizlerin vurguladığı tüm noktaları kabul etti. Ayrıca, sadece Fransa'nın çıkarına olan ekonomik ve mali konulardaki muhalefetini de arttırdı. Fransa, Konferans'ın bu konu yüzünden çökmesine izin vermeyi mümkün görmüyordu. Fransız Tam Yetkili Temsilcisi Bompard zor bir durumdaydı. Türkiye'ye taviz verirse Fransa'nın prestiji zedelenecekti. Türkiye'nin taleplerini şiddetle reddederse, Poincaré'nin sadece barışın tesisi için çaba göstermesi gerektiği yönündeki talimatını ihlal etmiş olacaktı. O sırada Türkiye'nin İngilizlere tek taraflı bir barış teklifinde bulunduğu söyleniyordu. Türk Tam Yetkili Temsilcisi'nin Konferans'ın ikinci yarısında Fransa'ya karşı takındığı tavır Fransız basınına çileden çıkardı.

Lord Curzon, Türkiye'nin imzalamaya niyeti olmadığını görünce Lozan'dan önce ayrıldı, onu Japonya, Fransa ve İtalya izledi. Böylece Lozan Konferansı'na, Türkiye'nin cevabı alınincaya kadar ara verildi.

4. Kısım: Lozan Antlaşması'nın İmzalanması

Türk Tam Yetkilileri 7 Şubat'ta Lozan'dan yola çıkarak 19'unda Ankara'ya döndü. İsmet Paşa ayağın tozuyla Antlaşma Taslağı'nı Millet Meclisi'ne sunarak Konferans'ın detaylarını anlattı. İlk başta Meclisin havası oldukça ağırdı ancak Hükûmetin yetkilileri durumun fevkalade önemli olduğunu işaret ederek ılımlı fikirleri ortaya koyunca Meclisin çoğu da yumuşamaya başladı. Buna rağmen 5 Mart'taki oylamanın sonucu 20 oya karşı 169 ret oyu (çekimser 96) ile müttefiklerin sunduğu Antlaşma sözleşmesi reddedildi. İsmet Paşa'nın müzakereye devam etmesi de kararlaştırıldı. Türk Tam Yetkili İsmet Paşa'nın müzakere ile ilgili Millet Meclisi'nden aldığı talimatlar şunlardır.

(A) Adli ve mali ülke dışılığın kaldırılması.

(B) Mali ve iktisadi sorunlar (genel olarak borç meselesi) ve Musul sorunu çözümünün ertelenmesi.

(C) Karaağaç'ın aidiyeti.

(D) Yukarıdaki konularda anlaşılabilirse diğer konular da onaylanacak.

(E) Yunanistan'dan tazminat alınması.

Bu kararın temelinde Türk Hükûmeti 9 Mart tarihinde İstanbul'da Müttefik Devletleri'nin Temsilcilerine 31 Ocak tarihli Lozan Antlaşma Taslağı'na karşı kendi Taslağı'nı sunarak bunun üzerine Barış Konferansı'na devam etmek istedi. Öte yandan İngiliz Hükûmeti Türk Taslağı'nı incelemek için Japonya, İngiltere, Fransa ve İtalya'dan Bilirkişilerini Londra'ya davet ederek toplantı düzenlemeyi teklif etti. Toplantı 21 Mart tarihinden bir hafta süreyle Londra'da yapıldı.

9 Mart tarihli Türk Taslağı'nın özeti aşağıdadır.

1. Musul sınırları dışındaki sınırlara büyük değişikliğin yapılmaması. Serez sınırı Meriç Nehri'nin ortası olacaktır.

2. İktisadi sorunlar üzerinde uzlaşma sağlanmadığından Barış Antlaşması'ndan ayrı olarak müzakere edilmesi.

3. Çeşitli Akit Taraflardaki Türklerin statüsü ile ilgili olarak karşılıklılık esasına göre belirlenecektir.

4. Ticari anlaşmalar ve aflara ilişkin taslak beyannamede önemli bir değişiklik yapılması gerekmemektedir.

5. Kamu borcunun paylaşım yöntemi ve demiryolu kamu borcuna ilişkin vergi hükümlerinde bazı değişiklikler yapılması gerekmektedir.

6. Türkiye, kapitülasyon sisteminin kaldırılmasını, Kamu Borçları Yönetim Kurulu'nun yetkilerinin azaltılmasını ve Yunanistan'dan tazminat alınmasında ısrar etmektedir.

7. Türkiye, Boğazlar Antlaşması'nda, Karaağaç'ın bağlanması ve yabancı danışmanların davet edilmesi konusunda mümkün olduğunca çok taviz verdiği için, müttefikler de aynı fedakârlıkları gösterirlerse barışa kolayca ulaşılacaktır.

Müttefiklerin buna cevabı (27 Mart) kabaca şöyledir.

(1) 31 Ocak tarihli mevcut Antlaşma'nın, yukarıda sözü edilen Türk tebliğinde ve ekli karşı önerilerinde hiçbir değişiklik önerilmeyen hükümlerinin yeniden tartışılmaması.

(2) Türk yargı sistemine ilişkin olarak, müttefikler, Türk karşı önerisi ile 3 Şubat tarihli Müttefik Taslağı arasında bir uzlaşma sağlamak için her türlü çabayı göstermeye hazır olmakla birlikte, müttefiklerin, 4 Şubat toplantısından sonra, güçlükler nedeniyle bu öneride herhangi bir değişiklik yapmayı söz verdiği söylenemez.

(3) Ekonomik hükümleri de görüşmeyi kabul ettikten ve yukarıdaki Türk bildirisinde ve ekli karşı öneride sıralanan tüm noktaları görüşmeyi kabul ettikten sonra, Türkiye'nin Lozan'daki görüşmelere mümkün olan en kısa sürede yeniden başlamak üzere bir Temsilci göndermesi öneriliyor.

Lozan Konferansı böylece 23 Nisan'da yeniden açıldı. Fransa'da kamuoyu, Türkiye'nin kara kuvvetlerini Suriye sınırına yığarak Fransa'yı tehdit etmesi

nedeniyle gergindi ve Hükûmet General Weygand'ı askeri komutan olarak atadı ve Lozan'daki Tam Yetkili Temsilcisi General Pelle'nin Türkiye'ye karşı sert bir tutum takınmasını sağladı. O tarihten Temmuz ortasına kadar İngiliz, Fransız ve İtalyan Tam Yetkili Temsilcileri, Türk Temsilcilerle düzinelerce toplantı yaptı ve bir anlaşmaya varmak için çok sayıda girişimde bulundu, ancak Türkiye savaş öncesi imtiyazların tanınması, kamu tahvillerinin faizi ve Yunanistan'dan tazminat talepleri konusunda çok sert bir tutum sergiledi. Müttefikler ülke dışılığı kaldırdı, Türkiye'yi tazminattan muaf tuttu ve tahvil ödemeleri ile ekonomik imtiyazlar konularını daha sonra yapılacak bir Antlaşma'ya havale ederek Konferansı 24 Temmuz'da kapattı. O gün Türkiye ile toplam 14 Barış Antlaşması ve diğer ilgili Protokol ve Deklarasyonlar imzalandı.

1. Barış Antlaşması. Toplam 143 maddeden oluşmakta ve siyasi, mali ve ekonomik, ulaştırma, sıhhi ve çeşitli hükümler olmak üzere beş bölüme ayrılmaktadır.

2. Boğazlar Antlaşması.

3. Serez Sınırında Savunmasız Bölge Antlaşması.

4. İkamet ve Yargı Yetkisine İlişkin Antlaşma. Bu antlaşma, ülke dışı yargı sisteminin kaldırılmasına yönelik iyi niyet önlemlerinden biridir.

5. Türk Yargı Sistemi Deklarasyonu. Önümüzdeki beş yıl boyunca Türk mahkemelerini izlemek üzere Avrupalı bir hukuk danışmanı seçme taahhüdü.

6. Ticaret Antlaşması.

7. Büyük Affa İlişkin Deklarasyon.

8. Yunanistan'daki Müslüman Nüfusun Mülkiyetine İlişkin Deklarasyon.

9. Sıhhi Konulara İlişkin Deklarasyon.

10. İmtiyazlara İlişkin Protokol.

11. Belçika ve Portekiz'in Barış Antlaşması'nın 1. Bölümüne Katılımına İlişkin Protokol ve İki Ülkenin Katılım Beyannamesi.

12. İstanbul İşgal Kuvvetlerinin Geri Çekilmesine İlişkin Protokol.

13. Karaağaç Bölgesi ile Bozcaada ve Gökçeada'ya İlişkin Protokol.

14. Rum Azınlıkları Hakkında Antlaşma.

15. Serez Antlaşması'na İlişkin Protokol.

16. Nihai Protokol.

17. Tazminatların Dağıtılmasına İlişkin Antlaşma.

Lozan Konferansı sekiz ay süren görüşmelerin ardından nihayet sona erdi ve bir Barış Antlaşması imzalandı. New York World'un da belirttiği gibi, Lozan Antlaşması Türkiye için büyük bir zafer olarak görülebilir. New York Times'ın da yazdığı gibi, güçlerin, Türkiye'nin akıllı stratejisinin karşısında boyun eğdiği gözlemlenebilir. Bir Fransız gazetesi bile "Barış Antlaşması müttefikler için neredeyse tam bir yenilgi anlamına geliyor." (Echo de Paris) derken, Daily Chronicle da benzer bir eleştiride bulundu. Yunanistan'a sempati duyan Daily Telegraph ise şöyle diyordu: "Türkiye'nin Barış Antlaşması'yla elde ettiği özgürlükleri kötüye kullanmayacağını umuyoruz. Özellikle Türkiye'deki dışlayıcı ideolojinin dikkatle izlenmesi gerekiyor." Paris Journal, Türk yanlısı Sampriss'in kaleminden, "Antlaşma'nın, ülkelerin yakın gelecekte çözmek zorunda kalacakları bir dizi önemli sorunları ortaya çıkardığını", böylece

müttefiklerin kurnazlık yapmaya çalışırken, bir düşman tarafından tuzağa düşürülmüş ve bir felaket Barış Antlaşması'nın yaralarını tahmin etmek zor değildir.

23 Ağustos'ta Ankara Parlamentosu yukarıdaki Antlaşmaların onaylanmasını kabul etti. Diğer ülkeler de (Yugoslavya hariç) 1924 yılı Ağustos ayı başında onayladılar, dolayısıyla aynı yılın 6 Ağustos tarihinden itibaren uygulanacaktı. Bu tarihte Japonya ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler ilk kez resmi olarak kurulmuştur.

(Referanslar)

Documents diplomatiques, Conference de Lausanne, vol. 1.11.Paris, 1923.

A. Toynbee-Durvey of International affairs, London, 1927.

Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923.

İngiltere Hükûmeti Mavi Kitap, Turkey No.1.

17. Bölüm: Yeni Boğazlar Antlaşması

1. Kısım: Boğaz Geçişinin Serbestliği

Lozan Antlaşması, Boğaz seyrüsefer tarihinde tamamen yeni bir sayfa açmıştır. İlk olarak, Lozan Barış Antlaşması'nın 23. maddesi, 'Tarafların barış ve savaş zamanında Boğazlardan deniz ve hava yoluyla serbest geçiş ilkesini tanıma ve ilan etme konusunda anlaştıkları ve bundan ayrı olarak akdedilen Boğazlar düzenine ilişkin herhangi bir özel antlaşmanın, Taraflar söz konusu olduğu sürece bir barış antlaşması ile aynı güce ve değere sahip olacağını' öngörmektedir. Boğazlar Sözleşmesi, giriş bölümünde "Tüm halklara Akdeniz ve Karadeniz arasındaki boğazlardan geçiş özgürlüğünü garanti etmek istediğini ve bu özgürlüğün korunmasının genel barış ve dünya ticareti için gerekli olduğunu" belirtmektedir. Açıklama, taraf devletlerin, malların Boğazlardan serbestçe geçişine özel bir önem verme amacını açıkça ortaya koymuştur.

Yukarıdaki hükümler Sevr Sözleşmesi'nin 37. maddesi ile karşılaştırıldığında, arada önemli bir fark olduğu açıktır. Esasen, antlaşmalar genellikle karşılıklı olarak çatışan çıkarlara ve eğilimlere sahip devletler arasında bir tür 'mutabakat' niteliğindedir ve hükümleri ilke olarak uzlaşmaya dayalıdır. Dolayısıyla Lozan Boğazlar Antlaşması, her biri ortak hedefler peşinde koşan bir dizi devlet arasında akdedilmiş bir 'Law making treaty'dir. Bu nedenle hükümlerinin, uluslararası hukukun bir ilkesi olarak değer verilmesi gereken örnek niteliğine sahip olduğu söylenmelidir. Bu ilkeden hareketle, Boğazlar Sözleşmesi, giriş bölümünde, yukarıda belirtildiği gibi, "Dünya barışı ve dünya ticareti için Boğazlardan serbest geçişin sürdürülmesinin gerekliliğini" ve Barış Antlaşması'nın başında belirtildiği gibi, "İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya" kelimelerinin bir taraf ve Türkiye'nin diğer taraf olarak kullanılmasından kaçınılmıştır.

Aşağıda açıklanacağı üzere (Oppenheim, International Law, Cilt 1, s. 195), İstanbul Boğazı'ndan geçişe ilişkin ifade, uluslararası politika üzerinde önemli bir etkiye sahip olacak akıllıca ve cesur bir karardır. Aşağıda geçiş özgürlüğü serbestisi ilkesi aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

1: Serbest Geçiş Hakkındaki Temel Kurallar

Karadeniz kapalı bir deniz (mare clausum) değildir ve bu nedenle İstanbul Boğazı iki serbest deniz arasında bir geçiş yoludur. Şu anda Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler Türkiye, Romanya, Bulgaristan ve Sovyetler Birliği'dir. Ukrayna, Gürcistan ve Sovyet'e dâhil olan diğer ülkeler bağımsız Cumhuriyetler olarak kabul edildiğinde bu Cumhuriyetlerin rızaya dayalı birliği olarak kabul edildiğinde, Ukrayna ve Gürcistan yerine Sovyet sayılabilir.

Lozan Konferansı, Sovyet Temsilcilerinin yanı sıra Ukrayna ve Gürcistan Temsilcilerini de davet etmiştir, ancak bu federal devletlerin diplomatik hakları Sovyet'e ait olduğundan, Sovyet'in Ukrayna ve Gürcistan tarafından temsil edildiğini gözlemlemek, Antlaşma'nın sonuçlandırılması ve siyasi uygulama açısından oldukça makuldür. İngiliz özerk sömürge politikacılarının Paris Konferansı'nda Britanya İmparatorluğu'nun Temsilcilerini oluşturması da aynı

anlamdadır. Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin Temsilcilerinin Lozan Konferansı'nda Sovyet Temsilcileri arasında yer almasını anlamak meşru görünmektedir. Bu durum, Baltık Denizi'nin Kiel ve Zund su yolları ile Kuzey Denizi ile bağlanması ile aynıdır ve Karadeniz'in doğasının Baltık Denizi'nden farklı olması için hiçbir neden yoktur.

Ancak Rusya'nın (Kolaylık olması açısından bu bölümde Sovyetler Birliği'nden Rusya olarak bahsedilecektir) görüşü bununla aynı değildir. Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin, 4 Aralık 1922'de, Boğazlar Düzeni Komitesi'nin Lozan Konferansı'nda şu açıklamayı yapmıştır: “Karadeniz, kıyı devletlerine ait kapalı bir denizdir.” diyerek İstanbul Boğazı'ndan serbest geçiş ilkesine karşı çıkmıştır.

Boğazlarda ticaretin ve trafiğin barışçıl geçiş özgürlüğünün sınırsız ve mutlak bir şekilde kalıcı olarak garanti altına alınması gerekmektedir. Ayrıca, TBMM'de barışı ve kıyı güvenliğini korumak ve Yakın Doğu'da barışı ve İstanbul'da güvenliğini sağlamak için kalıcı önlemler almak gereklidir. Bu önlemler, Türk olmayan savaş gemilerinin, cinsi değiştirilmiş savaş gemilerinin ve uçakların hem barış hem de savaş zamanında Boğazlardan geçmesinin yasaklanmasıyla mümkün olacaktır.

Boğazların ticaret trafiğinin barışçıl geçişine açılması ilkesi, cinsi değiştirilmiş savaş gemilerinin ve askeri uçakların geçişinin yasaklanması ilkesiyle aynıdır. Boğazlarda barışçıl seyrüsefer özgürlüğü, ancak Türk olmayan savaş gemilerinin, kılık değiştirilmiş savaş gemilerinin ve askeri uçakların geçişinin yasaklanmasıyla etkin bir şekilde güvence altına alınabilir. Her ulusun egemenliğine saygı duyan Rusya, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Türkiye'ye ait olduğu gerçeğinden hareketle, Türkiye'nin kendi toprakları ve karasuları üzerindeki gücüne saygı gösterilmesi konusunda ısrar etmektedir. Türkiye'nin kıyılarını savunma, donanmaya sahip olma ve Boğaz bölgesinde modern teknolojiye dayalı askeri tesisler kurma hakkını tanınmazsa, bölgeye yönelik saldırıları etkili bir şekilde önleyemez. Bu nedenle Rusya, Türkiye'ye bu hakkın tanınmasında ısrar eder.

Rusya'nın bu ilke üzerindeki ısrarı, Konferans'a katılan devletlerin daha önce benimsedikleri ilkelerle çatışan siyasi çıkarlarını en iyi şekilde uzlaştırabilecek ilkedir. Yabancı savaş gemilerinin İstanbul Boğazı'ndan geçmesine izin verilmemesi ilkesi ulusal eşitlik ilkesiyle de uyumludur. Bunun aksine, Boğazların savaş gemilerine açılması, güçlü denizci devletlerin baskın bir konum elde etmesiyle sonuçlanır. Rusya, İstanbul'un Rusya tarafından ele geçirilmesini öngören antlaşmayı herhangi tazminat almaksızın feshetmiştir. Bu, aynı zamanda Türkiye'nin kendini savunmasını ve Akdeniz'e kıyısı olan devletleri, Rus emperyalizminin tehdidinden kurtarmasını sağlamıştır. Bu nedenle Boğazlar konusunda Rusya'nın kendi güvenliğini tehlikeye atacak bir çözüm kabul edilemez.

İstanbul Hükûmeti'nin Rusya'nın ekonomik yaşamıyla yakından ilgilendiği, 1910 yılında Rusya'nın tahıl ihracatının yaklaşık %70'inin Karadeniz limanlarından yapılmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca, Mondros Mütarekesi'nden sonra müttefiklerin Odessa, Mikolaev, Kerson ve Batum'daki Rus topraklarını işgal etmeleri ve bu durumun müttefik savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe

geçmesinin sonucu olduğunu düşünmek mümkündür. Bu husus sadece Rusya'nın güvenliğini ilgilendirmekle kalmayıp Türkiye'yi de ilgilendirmektedir ve aslında Misâk-ı Milli'nin 4. maddesinde yer almaktadır. Güçler arasında bir ülkenin hâlâ Karadeniz'in kapılarında asker bulundurması temelsiz yanılsamalar yaratabiliyorsa, bu durumun artık sürdürülebilir olmadığına dair bir uyarıdır. Kısacası, Boğazlar bölgesinde işgalci birliklerin varlığını öngören ya da bir ülkenin, hatta düşman bir ülkenin, üstün bir konuma sahip olmasına izin veren herhangi bir çözüm, yalnızca Rusya ve müttefiklerinin sert muhalefeti değil, aynı zamanda tüm dünya kamuoyunun görüşünü karşısına almasını beklemelidir (İngiltere, Mavi Kitabı, yukarıda, s. 128 ve devamı).

Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin'in açıklaması, Sovyet diplomasisinin özelliklerini taşıyordu. Müttefiklerin tutumuna açıkça saldırıyor ve barış ve ulusal eşitlik adına gizlice Rusya'nın pozisyonunu desteklemeye çalışıyordu. Rusya şunları yapmaya çalışıyordu. (1) Boğazları barışta ve savaşta tüm ulusların ticaret gemilerine açmak, (2) Türk olmayan savaş gemilerinin ve uçaklarının geçişini yasaklamak ve (3) Boğaz bölgesinde Türk askeri tesislerine izin vermek. Özetle, Boğaz geçiş sistemini Avrupa Savaşı öncesindeki duruma geri getirme girişimiydi. Bununla birlikte, yabancı savaş gemilerinin geçişine hiçbir durumda izin verilmemesi bakımından 1871 Boğazlar Antlaşması'ndan farklıydı.

Çiçerin'in açıklamasını takiben, Romanya Tam Yetkili Temsilcisi aşağıdaki hususları tanımlamıştır. (1) Boğazlardan geçiş, hem barışta hem de savaşta tüm ticaret gemilerine, savaş gemilerine ve uçaklara açık olmalıdır. (2) Boğazların her iki yakası, yalnızca belirli bölgelerde silahsızlandırılmalıdır. (3) Bu tarafsız bölgeyi denetlemek üzere bir komisyon oluşturulacaktır. (4) Karadeniz'deki silahlanmanın ortadan kaldırılmasını sağlamak için uygun önlemlerin alınması önerilmiştir.

Bulgar Tam Yetkili Temsilcisi'nin argümanı, barışta ve savaşta ticari trafiğe izin verilmesi noktasıyla sınırlıydı, ancak bir Boğazlar Denetleme Komisyonu kurulacaksa buna katılmaya istekliydi.

İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, Türk Temsilci'nin görüşünü almaya çalıştı, ancak İsmet Paşa sadece Rus önerisinin Türk niyetine en yakın öneri olduğunu ve Boğaz bölgesi hâlâ Türk toprağı olduğu için, bu bölgede geçiş kolaylıkları veya garantiler elde etmek isteyen herhangi bir yabancı devletin bunları Türkiye'den istemesinin uygun olacağını belirtmekte yetindi.

Boğazlar Düzeni Komitesi, 6 Aralık'ta ikinci toplantısını yaptı ve İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi, üç ülkenin (İngiltere, Fransa ve İtalya) önerilerini açıkladı ve Rus iddialarına ayrıntılı bir şekilde karşı çıktı (İngiltere Mavi Kitabı, s. 138).

Rus Tam Yetkili Temsilcisi'nin endişesi, Rusya'yı fiilen ve hukuken diğer ülkelerle aynı düzeye getirme, Rusya'ya barış ve güvenlik garantileri sağlama ve diğer ülkelerle ekonomik trafik özgürlüğü sağlama arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için Rusya'nın önerdiği çözüm (1) Boğazlar bölgesinde ticari gemilerin serbest geçişine izin vermek ve (2) Türk olmayan savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini yasaklamaktır. Dolayısıyla, sözde dünya barışı, Rusya ile diğer güçler arasındaki fiili ve hukuki eşitlik durumu ve ülkelerin ticaretinin serbestçe geçişi, bir yandan Boğazların

denetiminin Türkiye'ye devredilmesine dayanmaktadır. Öte yandan, Bay Çiçerin, Karadeniz'deki en güçlü ülke olan Rusya'nın sınırsız kontrolüne de bağlıdır. Böyle bir çözümün Boğaz sorununa gerçekten kalıcı bir çözüm olup olmadığını ve bu Konferans'ta temsil edilen ülkelerin -Karadeniz'e kıyısı olan Romanya ve Bulgaristan'ın yanı sıra Savaş öncesinden bu yana Boğaz'dan yapılan ticaretin çoğunluğunu oluşturan Fransa, İtalya, ABD ve Yunanistan'ın- niyetlerinin ne olduğunu bilmek istiyorum. Rusya'nın önerisinin sadece haksız sonuçlar doğurmakla kalmayacağına, aynı zamanda hiçbir şekilde kalıcı nitelikte olmayacağına inanıyoruz demiştir.

Boğazlar tarihinde (1) Karadeniz'deki Rus hegemonyasını ve (2) Boğaz trafiğinin Türk gözetiminde olduğunu gösteren pek çok örnek vardır. İlk nokta ile ilgili olarak, Mısır ayaklanması sırasında ve Hünkâr İskelesi Antlaşması sırasında Rus filosunun Boğaz'a gelmesi Türkiye tarafından hatırlanmaktadır. İkinci noktada ise, 1911 İtalyan-Türk Savaşı, ardından Balkan Savaşları ve Avrupa Savaşları sırasında çeşitli ülkelerin ticaretinin engellendiği gerçeği hatırlanmaktadır. Geçtiğimiz on yılın deneyimi, çok az sayıda ülkenin boğaz geçişi sistemini savaş öncesi duruma geri getirmeyi amaçlayan bir çözümünden yana olduğunu göstermiştir.

Bay Çiçerin'in önerisine yönelik daha incelikli bir eleştiri ise, iki denizi birbirine bağlayan su yolunu uluslararası bir geçit olarak gören uluslararası hukuk ilkesini tamamen terk etmekle kalmayıp, önerinin kabul edilmesi hâlinde Rusya'nın Karadeniz'de istisnai ve haksız bir şekilde avantajlı bir konuma sahip olacağıdır.

Başka bir deyişle, Rus ve Türk savaş gemilerinin Süveyş, Panama ve Kiel Kanallarından serbest geçiş hakkı olmasına rağmen, Rusya yabancı savaş gemilerine sadece Boğazlardan geçiş yasağı getirmeye çalışıyor. Ayrıca, Bay Çiçerin'in argümanına göre, Boğazlar savaş gemilerine açık olduğunda en güçlü deniz kuvvetleri en iyi konumu elde eder. Ancak Boğazlar kapalı olduğunda Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin en güçlü kara gücünün, yani Rusya'nın insafına kaldığı gerçeğinden hiç bahsedilmemektedir.

Ticaretin korunması açısından bakıldığında, Karadeniz'deki ticaret gemilerinin %80'i Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelere aittir, ancak Rus Tam Yetkili Temsilcisi bu gemileri kendi savaş gemileriyle korumayı reddetmeye neredeyse hazırdır. Bu, Bay Çiçerin'in bağlı olduğu ulusal eşitlik ilkesiyle hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır. Rus önerisi ayrıntılı olarak incelendiğinde, neyi başarmayı amaçladığı giderek daha açık hâle gelmektedir. Yani Karadeniz'i bir Rus gölü ve Türkiye'yi de sadık bir bekçi köpeği hâline getirmeyi amaçlamaktadır. Romanya Tam Yetkili Temsilcisi Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin silahsızlandırılmasını savunuyor, ancak Rusya bundan hiç bahsetmiyor, böylece Rusya gelecekte kıyıda kaleler inşa etmekte, güçlü bir donanma inşa etmekte ve kara kuvvetlerini serbestçe hareket ettirmekte özgür olacak. Boğazların kapatılması onu açık denizden gelecek saldırılardan koruyacak, böylece Kafkasya'da ve Karadeniz kıyılarında istediği gibi hareket edebilecektir. Rus Tam Yetkili Temsilcisi, en güçlü deniz kuvvetlerinin avantajlı olması nedeniyle Boğazların savaş gemilerine kapatılması gerektiğinde ısrar

ediyor, ancak Rusya'nın kendisinin orantısız bir güce sahip olmasına bir itirazı yok gibi görünüyor.

İngiltere ve Rusya'nın argümanlarını dinlerken 19. yy. başından sonra Boğazlardan geçiş konusu ile ilgili bu iki devletin politikalarının zamanla birlikte değişmesini ilginç buldum. Japon-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'nın kendi donanması için (diğer devletleri dışlayarak) Boğazları açık hâle getirmeye çalışması herkesin bildiği bir gerçektir. Avrupa Savaşı'nın açılmasıyla birlikte Boğazları ele geçirmek için İstanbul Hükûmeti'yle gizli antlaşma yapması da daha önceki bölümde bahsedildi. İngiltere'nin Rusya'nın politikasını onaylamasının nedeni ise Almanya'nın güçlenmesidir. Sadece Yakın Doğu değil dünya dengesinin bozulmasından korktuğu için Rusya ile iş birliği yapmıştır. Önceleri her zaman Rusya'nın Boğazlara inmesine karşı çıkıyordu ki bu yüzden Kırım Savaşı'nı başlattı. 1871 ve 77 yılında meydana gelen krizler de Boğazlar sorunundan kaynaklanıyordu. Avrupa, Karadeniz devletlerinin artık düşman devlet sayılmaması, İngiltere ve Fransa'nın güçlerinin Yakın Doğu'da daha çok İngiltere, Rus filosunun Boğaz'dan geçişini onayladı. Buna ek olarak kendi filosunun Boğazlara geçişini sağlayacak düzenlemeyi getirme çabasının Boğazlardan serbest geçişin son zamanlardaki uluslararası kanunlarının trendi olduğu içindir, yine de Yakın Doğu'da fiili güçlerin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Yakın gelecekte dünyanın deniz güçleri arasına katılma umudunu yitiren ve iç koşulların yurtdışında yapılanmasına izin vermediğini gören Rusya'nın, 20. yüzyılın başından beri sürdürdüğü güneye doğru genişleme politikasından vazgeçmesi ve en azından Boğazların kapılarını yabancı savaş gemilerine kapatarak güney kıyılarının güvenliğini korumaya çalışması da oldukça anlaşılabilir bir durumdur. İngiliz-Rus Tam Yetkililerinin uluslararası hukuk camiasındaki tartışması, Boğazların seyrüsefere açılıp açılmaması gerektiğine dair teorik bir tartışma değil, her zaman kendi siyasi ve ekonomik politikaları açısından hesaplanmıştır. İlkeleri toplumsal ilerleme ilkeleriyle uyumlu olduğu sürece, tek nedeni ne olursa olsun, dünya kamuoyunun bunu neden destekleyeceğini anlamak kolaydır.

Rus Tam Yetkili Temsilcisi, 6 Aralık'taki bir komite toplantısında kendi teorisini daha da geliştirdi. Rusya'nın Boğaz'ı savaş gemilerinin geçişine kapatma niyeti, İngiltere Muhafazakâr Hükûmeti'nin uzun süredir savunduğu gibi, İngiltere ile Rusya arasındaki etki alanında tek bir bariyer oluşturma girişimidir. Türk egemenliğine ve özgürlüğüne saygının bu durumda en etkili tampon olduğunu söyleyen Çiçerin, Boğaz'ın uluslararasılaşmasının bölgede yeniden bir çekişme kaynağı hâline gelebileceğini savundu. Çiçerin, İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi'nin açıklaması üzerine şunları söylüyor (İngiliz Mavi Kitabı, s. 148).

Boğaz'ın uluslararasılaşması sürekli tekrarlanan bir çatışma kaynağıdır ve Türkiye üzerindeki egemenliğin ihlalini sürekli kılmaktadır. Rusya'nın kaçınılmaz olarak silahlı kuvvetlerini güçlendirmekten başka seçeneği yoktur.

Boğazların savaş filolarına açılması, deniz kuvvetlerinin silahlanmasına olanak tanımamak demektir. İngiltere Tam Yetkilisi'nin açıklamasını dinledikten

sonra onun zihnine hâkim olan düşüncenin, bende Rusya'ya karşı koymak için bir düzenleme getirmek olduğu izlenimini bıraktı. Şayet müttefikler Rusya'ya karşı koymak isterlerse Ruslar'ın da buna karşılık vermekten başka çaresi yoktur. Ancak Rusya'nın teklifi barış amaçlamaktadır.

Böyle sert tartışmaların ardından Boğazlar Düzenleme Komitesi, İngiltere Tam Yetkilisi'nin teklif ettiği İngiltere-Fransa-İtalya'nın ortak taslağı temelinde değerlendirmeler başlandı. Rus Tam Yetkilisi 18 Aralık'ta kendi teklifini vererek bunun 11. maddesinde aşağıdaki gibi bir hüküm getirdi.

Sözleşme tarafları işbu Antlaşma'nın (Rusların teklifi) kararlaştırılmasından üç ay içinde Karadeniz'in kıyıları bulunan devletlere ait bir kapalı deniz (mer close) olduğunu onaylayan Uluslararası Sözleşme'yi hazırlayarak imzalamayı akit eder.

Doğal olarak Rusların teklifine sadece müttefiklerden değil, Bulgaristan'dan da katılım sağlanamadı. Türkiye de aktif olarak destek vermekten kaçındı. Bu teklif hayata geçirilseydi Karadeniz tamamen Rusların etkisinde kalacaktı.

Türk Tam Yetkilileri böyle pasif tutuma takınarak ilkesel düşüncüyü belli etmedi, ancak müttefiklerin 6 Aralık'ta Boğazlar Antlaşması'nın esas prensiplerini sunmasının ardından 8 Aralık'taki 3. Komisyon Toplantısı'nda karşı teklifte bulundu. Bu karşı teklifte de Boğazlardan serbest geçişe itiraz etmeyerek geçiş yapacak filoların gücüne sınırlama getirmekle yetindi. Ayrıca Boğazlar bölgesindeki silahsızlandırılmasına karşı çıktı. Marmara Denizi'nin iki yakasındaki savunma tesisleri Boğaz trafiğini engellemeyeceği için Marmara Denizi'nin 'Boğaz' terimi kapsamına girmeyeceğini ısrar etti. (Türk Tam Yetkilisi, bunun dışında Taslağın 6 noktasında düzeltme yapılmasını istedi. Bu konuya daha sonra değinilecektir.)

Marmara Denizi'ni bir boğaz kavramından ayırma fikri Lozan Konferansı ile başlamamıştır. 1913'te Lahey'de Evrensel Parlamenterler Konferansı düzenlendiğinde, Türkler Marmara Denizi'nin Türk İç Denizi'ne ait olduğunu ve Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının bu İç Deniz tarafından ayrıldığını iddia etmiştir. İstanbul Boğazı'nın hiçbir zaman iki serbest okyanusu birbirine bağlamadığını, çünkü bu İç Deniz tarafından ayrıldıklarını ileri sürmüştür. Marmara Denizi'nin her iki kıyısı da Türkiye'ye aittir ve kuzeye ve güneye giden her iki su yolu da Türk karasularıdır. Marmara Denizi'nin bir iç denizle benzer özelliklere sahip olduğu iddia edilebilir, ancak akademisyenler genellikle bir iç denizin niteliğini, üzerinde seyrüsefer hakkından farklı olarak ele alırlar. Bir devletin ülkesi içindeki denizin açık ya da kapalı olması, bu deniz üzerindeki seyrüsefer hakları düzenlemesine göre belirlenmesine bir örnektir (Bonfils, International Law Appendix, s. 495; Oppenheim, International Law, Cilt 1, s. 252).

Lozan Konferansı'ndaki Tam Yetkili Türk Temsilcisi, Boğazlardan serbest geçişe karşı çıkmazken ve aslında Boğazlardan geçiş sisteminin Marmara Denizi'ne uygulanmamasını isterken, İngilizler, Marmara Denizi'nin 'Boğazların coğrafi bir devamı olduğu ve geçiş özgürlüğünün Boğazlarda olduğu kadar bu suda da eşit derecede gerekli olduğu konusunda ısrar ettiler. Elbette Türkiye'nin gerçek niyeti Marmara'dan serbest geçişe izin vermek ve Marmara'nın batı

yakasının silahlandırılabilceği bir sisteme sahip olmak gibi görünüyordu. Ancak Koalisyon tarafı Türkiye'nin karşı önerisini kabul etmedi ve Boğazlardaki sistemin aynısının Marmara Denizi kıyılarına da uygulanmasında ısrar etti. Başka bir deyişle Boğazlar Antlaşması, Marmara Denizi ile Karadeniz ve Akdeniz arasındaki geçişi oluşturan Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile özdeşti ve bu nedenle aynı sistemin uygulanmasını öngörüyordu. Sadece silahsızlanma konusunda, Türkiye'nin Marmara kıyısında batarya inşa etmesi kısıtlanmış ve bu denizin Avrupa ve Asya'nın her iki kıyısını da silahlandırmasına izin verilmiştir.

2: Serbest Geçiş Taahhütleri

Lozan Antlaşması ile tanınan Boğazlardan serbest geçiş, barış zamanında ve savaş zamanında (Türkiye'nin tarafsız olduğu durumlarda) her uyruktan ticaret gemilerine, uçaklara ve savaş gemilerine açıktır.

(1) Ticaret gemilerinin uluslararası su yollarından serbestçe geçişi ilkesi konusunda çok sayıda emsal karar bulunmaktadır. Süveyş Kanalı'na ilişkin 1888 tarihli İstanbul Sözleşmesi (İngiltere, Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya, Hollanda, Rusya, Türkiye ve İspanya tarafından imzalanmıştır) “Kanal'ın barış ve savaş zamanında tüm ulusların ticaret gemilerine ve savaş gemilerine açık olacağını” öngörmektedir (Madde 1) ve Hay-Pauncefote Sözleşmesi (İngiltere ve ABD arasında), “Tüm ulusların ticaret gemileri ve savaş gemilerinin, Kanal Yönetmeliklerine (ABD tarafından öngörülen) uygun olarak seyrüsefer özgürlüğüne ve eşit muameleye sahip olmasını” öngörmektedir. 1919 Versay Antlaşması'nın 380. maddesi, Kiel Kanalı'nın seyrüseferi ile ilgili olarak, “Kanal'ın Almanya ile barış hâlinde olan ülkelerin ticaret gemilerine ve savaş gemilerine eşit bir şekilde açılacağını” öngörmektedir.

Ticaret gemilerinin İstanbul Boğazı'ndan serbestçe geçişi Bizans İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır ve Aya Stefanos Antlaşması savaş zamanında geçiş özgürlüğünü sağlamıştır, dolayısıyla Lozan Antlaşması'nın bu konudaki hükümleri yeni bir durum yaratmamıştır. Yeni Antlaşma'nın odak noktası hem uçaklar hem de gemiler olmak üzere savaş gemilerinin geçişi üzerinedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Müttefik Tam Yetkili Temsilcileri savaş gemileri için serbest geçiş önerirken, Rus Tam Yetkili Temsilcileri buna mümkün olduğunca karşı çıkmış, ancak İngiliz, Fransız, İtalyan ve Balkan devletleri (Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya) de Boğazların savaş gemilerine açılmaması hâlinde bağımsızlık ve güvenlikleri için tam güvenceden yoksun kalacaklarını savunmuşlardır.

(2) Uçakların serbest geçişine ilişkin hükümler, zamanın gelişiminin doğal bir sonucudur ve hava hukukunun gelişimi için yeni malzemeler sağlar. (3) Askeri olmayan tarafsız uçaklar söz konusu olduğunda, Türkiye, Lozan Barış Konferansı'nın 100. maddesinin XIII. sütunu uyarınca, Ekim 1919 tarihli Havacılık Sözleşmesi'ne katılmayı yükümlenmiştir; bu sözleşme, genel olarak Türkiye'ye uygulanır ve Boğazlar Sözleşmesi, bu Sözleşme'nin bir sınırlama hükmü niteliğindedir. Bununla birlikte, herhangi bir uçak Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine uygun olarak Boğazlarda seyrederken, (a) Boğazların her iki yakasındaki dar kısmının üzerindeki 5 Kilometrelik bölgesinde uçma

özgürlüğüne ve (b) bir arıza durumunda Türk kıyılarına ve karasularına inme hakkına sahip olacaktır. (Boğazlar Sözleşmesi Madde 2, Ek 3) Aşağıdaki bölümün ilk paragrafının 4. ve 5. kısımlarında bu noktaya daha fazla atıfta bulunulacaktır.

(3) Savaş gemilerinin geçişi, prensip olarak, güçlerine getirilen kısıtlamalar dışında hem barış zamanında hem de savaş zamanında serbesttir.

(4) Türkiye'nin savaşıran taraf olması hâlinde, düşman savaş gemilerine geçiş serbestisi tanınmayacağını söylemeye gerek yoktur. Bu nokta Süveyş Kanalı ile ilgili hükümlerden farklıdır. Süveyş Kanalı'na ilişkin hüküm savaşıran savaş gemilerinin geçişine izin vermezken, Boğazlar Antlaşması Türkiye'nin Boğazlar bölgesinde düşman gemileri üzerinde savaşma hakkını tanımaktadır.

3: Serbest Geçişin Doğurduğu Egemenliğin Kısıtlanması

Boğazlardan serbest geçişi sağlamak için, Türkiye'nin Boğazlar bölgesindeki egemenliğinin sınırlandırılması ve savaşıran taraflara karşı savaş haklarının kullanılmasının yasaklanması gerekmektedir. Lozan Antlaşması, serbest geçişin bir garantisi olarak Türkiye'ye Boğazlar bölgesi (karasuları ve topraklarının bir kısmı) ve hava sahasının bir kısmı üzerindeki egemenliğini sınırlamıştır. Tüm devletler, savaşıran taraf olarak haklarını kullanmak için, sadece karasularında ve hava sahalarında seyrüseferi yasaklama yetkisine değil, aynı zamanda yerinde inceleme, arama ve diğer eylemleri gerçekleştirme yetkisine de sahiptir. Tarafsız devletler ise, tarafsızlıklarını korumak için gerekli tedbirleri almak amacıyla, seyrüsefer yasağı ve diğer yasakların uygulanmasını emredebilirler. Lozan Antlaşması, Türkiye'ye karşı savaş hakkının kullanılmasını kısıtlamakta, tarafsız devletlerin ticaret gemilerine, savaş gemilerine ve uçaklarına seyrüsefer serbestisini garanti etmekte ve yerinde inceleme ve arama yasağını öngörmektedir.

Ancak, Türkiye'den başka bir ülkenin de savaşıran taraf olması durumunda, Boğazlar bölgesinde hareket özgürlüğü kısıtlanmaktadır.

Boğazların abluka altına alınması, Türkiye ile birlikte tüm ülkelere aynı şekilde yasaklanmıştır. Ancak bu durum, Türkiye'nin düşmanlarına Boğazlardan geçişi yasaklamasına ve Boğazları savunmak için savaşma hakkını kullanmasına engel değildir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'da savaşa girmesinden kısa bir süre sonra, ABD Başkanı 23 Mayıs 1917 tarihli bir Bildiri'yle Panama Kanalı'ndan geçişin düşman ülkelerin kamu ve özel gemilerine yasaklandığını duyurdu. Bu yasak, ABD'nin savaşma hakkının bir uygulamasıydı ve muhtemelen yukarıda bahsedilen Türk savaş hakkına karşılık geliyordu. Buna ek olarak, kanal bölgesinde kale ve diğer savunmaların inşa edilmesini yasaklayan ve silahsızlanma maddesi olarak adlandırılan madde de Türkiye'ye bir kolaylık sağlamıştır ve bir anlamda egemenliğin kısıtlanması olarak görülmelidir. Bununla birlikte, Türkiye ile savaşıran devletlerin, Boğazlar Sözleşmesi'nde öngörülen tarafsız devletlerin gemi ve uçaklarına karşı yükümlülüklerine uymaları koşuluyla, Boğazlar bölgesinde Türkiye'ye karşı savaşma hakkını kullanma hakkına sahip oldukları anlaşılmalıdır.

Uluslararası Daimî Adalet Divanı, Versay Antlaşması'nın Kiel Kanalı'ndan geçişle ilgili 380. maddesini uygularken, "Kiel Kanalı, ister savaş gemileri ister ticaret gemileri olsun, tüm gemilere açıktır. Ancak, bu gemilerin Almanya ile barış hâlinde olan bir devlete ait olması şartıyla." Mahkeme şu kararı vermiştir (Wimbledon davasına ilişkin 17 Ağustos 1923 tarihli karar). Bu karar, Süveyş Kanalı sistemiyle belirgin bir farklılık noktası olan İstanbul Boğazı'ndan geçiş için de aynı şekilde geçerlidir.

Dolayısıyla, her ne kadar Lozan Antlaşması Türkiye'nin savaşa hakkına saygı gösterme ruhuyla hazırlanmış olsa da, Türkiye'nin yabancı bir devletle savaş durumuna girmesi hâlinde, Boğazlar bölgesinde serbest geçişe saygı gösterilmesi için bölgenin daha az korunmasıyla sonuçlanacağına şüphe yok gibi görünmektedir. Bu, Türkiye'nin Boğazlar Sözleşmesi'nden kaynaklanan en büyük dezavantajıdır.

2. Kısım: Serbest Geçiş Hakkındaki Antlaşmanın Kararları

1: Müttefik Devletlerin Asıl Planları

Boğazlardan serbest geçişle ilgili hükümler (Boğazlar Düzeni Sözleşmesi'nin II. maddesi ve ekleri), (1) barış zamanında geçiş, (2) başka bir devletin savaşı sırasında Türkiye'nin tarafsız olması durumunda geçiş ve (3) Türkiye'nin savaşan taraf olması durumunda geçiş arasında ayırım yapmaktadır. Her üç durumda da ticaret gemilerinin (hastane gemileri, gezi tekneleri, balıkçı tekneleri) ve askeri olmayan uçakların geçişi ve savaş gemilerinin (özel hizmet gemileri, asker taşıyıcıları, uçak gemileri) ve askeri uçakların geçişi için özel hükümler getirilmiştir.

Lozan Barış Konferansı'nın Boğazlar Düzeni Araştırma Komisyonu, genel görüşmenin ardından 6 Aralık'taki Toplantısı'nda müttefiklerin taslağını gündemine alacaktı (İngiltere mavi kitap, s. 151).

Müttefiklerin taslağının genel hatları aşağıdaki gibidir.

Madde 1.

(a) Boğazlar, barış zamanında, bütün ulusların ticaret gemilerine açık olacaktır.

(b) Türkiye savaş zamanında tarafsız bir ülke ise, bundan önceki (a) paragrafında öngörülen koşullar içinde, serbestçe seyrüsefere izin verilecektir. Türkiye, tarafsız yükümlülüklerin yukarıda belirtilen serbestliğe zarar vermeyeceğini taahhüt eder. Aynı husus madde 2(b) için de geçerlidir.

(c) Türkiye'nin savaş zamanında savaşan taraf olması hâlinde, tarafsız gemilere ve uçaklara, tarafsızlığın ihlali söz konusu olmadığı sürece, serbest geçiş izni verilecektir. Türkiye bu gemilerin serbest geçişini engellemeyecektir. Türkiye, bu gemi ve hava araçlarına karşı denetim ve arama yetkisine sahiptir. Türkiye'nin düşman gemilerinin Boğazları kullanımını engellemek için alacağı önlemler, tarafsız gemilerin serbestliğini engelleyici nitelikte olmamalıdır.

Madde 2. Savaş gemileri ve askeri uçaklar

(a) Boğazlar barış zamanında bütün savaş gemilerine açık olacaktır. Bununla birlikte, (1) bir ülkenin geçmesine izin verebileceği toplam deniz kuvveti, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin o sırada sahip oldukları en güçlü deniz kuvvetini

aşamaz. (2) Karadeniz’e kıyıdaş devletler arasında deniz kuvvetlerinin kaldırılması konusunda bir anlaşmaya varılırsa, her biri Karadeniz’e en fazla üç gemiden oluşan bir deniz kuvveti gönderme hakkına sahip olacaktır (bunlardan sadece biri 10 000 tonu aşabilir).

(b) Savaş zamanında Türkiye tarafsız bir ülke ise, bir önceki paragrafta öngörülen kısıtlamalara tabi olmak üzere, tam serbest geçiş tanınacaktır. Ancak, önceki paragrafta yer alan kısıtlamalar, savaşan tarafların Karadeniz’de savaşma hakkını kullanmalarını etkileyecek şekilde uygulanamaz.

Savaşan tarafların savaş gemileri (askeri uçakları), Boğazlar bölgesi içinde ele geçirilemez, aranamaz, araştırılmaz ya da başka bir şekilde çatışmaya giremez. Mücbir sebep hâlleri dışında, Boğazlardan geçiş için gerekli sürenin ötesinde 24 saatten fazla demirleyemezler. Gemilerin ikmali ve onarımı, deniz savaşı durumunda tarafsız devletlerin hak ve yükümlülüklerine ilişkin 1907 tarihli 13. Lahey Sözleşmesi hükümlerine tabidir.

(c) Eğer Türkiye savaş sırasında savaşan taraflardan biri ise. Bu durumda, tarafsız savaş gemileri, madde 2, paragraf 1’deki aynı kısıtlamalar altında tam serbest geçiş hakkına sahip olmaya devam edeceklerdir. Tarafsız deniz uçaklarına, bir önceki maddenin 1. paragrafındaki aynı kısıtlamalar altında, ancak riskleri kendilerine ait olmak üzere ve tarafsız durumun belirlenmesi için yerinde denetime tabi olarak serbest geçiş izni verilecektir. Düşman gemilerinin Boğazları kullanmasını yasaklamak için Türkiye tarafından alınan önlemler, tarafsız gemilerin serbest geçişini engellemeyecektir.

(Not); tarafsız denizaltılar Boğazlardan yalnızca su üstü seyrüseferiyle geçebilirler).

Madde 3. Boğazlarda ve Karadeniz’de demirleme

(a) 1. ve 2. maddeler Boğazlardan geçen gemilere ve uçaklara uygulanacaktır; ancak bu durum, Türkiye’nin, Türk limanlarına geçici olarak girecek herhangi bir devletin savaş gemilerinin (uçaklarının) sayısı ve demirleme süreleri konusunda gerekli düzenlemeleri yapma hakkını engellemeyecektir.

(b) Karadeniz’e kıyıdaş devletler de kendi limanları bakımından aynı haklara sahip olacaklardır.

(c) 1914’ten önce Boğaz bölgesinde koruma gemileri bulundurma hakkına sahip olan devletler, bu hakkı aynı koşullarda kullanmaya devam edebilirler.

(d) Tuna Nehri’nde gemi bulundurma hakkına sahip olan devletler bu hakkı kullanmaya devam edecekler, ancak gerektiğinde bu gemileri başka gemilerle değiştirme hakkına sahip olacaklardır.

Madde 3 (d) (c’de listelenen gemiler, paragraf 3’te listelenenlere eklenecektir.

(Not: Müttefiklerin taslağında, Boğazlarda bir silahsızlanma bölgesi kurulmasına ilişkin bir hüküm bulunmaktadır ve bu hüküm bir sonraki bölümde açıklanmaktadır).

2: Barış Esnasında Donanma Gemileri ve Askeri Uçakların Geçışı

Bir önceki bölümde açıklanan Müttefik Taslağı 18 Aralık'tan itibaren komisyonda görüşülmeye başlanmıştır. Taslağın 1. maddesi ticaret gemilerinin ve askeri olmayan uçakların geçişiyle ilgilidir ve hiçbir ülke itiraz etmemektedir. Savaş gemileri ve askeri uçaklarla ilgili olan 2. madde ise çeşitli değişikliklere uğrayarak mevcut Taslak Antlaşma'ya dönüşmüştür.

Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin geçişi madde 2'de belirtilen güç kısıtlamalarına tabi iken, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerini geçirebilecekleri yön konusunda herhangi bir kısıtlamaları yoktur.

Türk Tam Yetkili Temsilcisi, 8 Aralık tarihli karşı önerisinde, bu bağlamda, Karadeniz'e giren güçlerin deniz kuvvetlerinin Karadeniz ve Boğazlar bölgesini tehlikeye atmamasını ve bu kuvvetlerin uluslararası ticaretin korunması için kullanılan hafif savaş gemileriyle sınırlandırılmasını önermiştir. Müttefikler bu karşı öneriyi dikkate almış ve bir tür uzlaşma olarak, bu durumda kuvvet sınırlamasının (a) geçiş sırasında Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin en güçlü filosunun kuvvetlerini aşmaması şeklinde olduğu işbu Antlaşma'nın 2. maddesine Ek 2'nin 2. paragrafını hazırlamışlardır. Dolayısıyla, her ülkenin geçmesine izin verilen kuvvetler sürekli değişmekte ve sabit olmamaktadır. Ancak böyle durum da söz konusudur: Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin filolarını Karadeniz'in dışına çıkarmaları hâlinde standart sıfıra ulaşabilir.

Bu asgari kuvveti tanımlamak için, müttefik taslakları (b) "Karadeniz'e kıyısı olan devletlerle ilgili bir düzenleme yapılması hâlinde, bu güçler Karadeniz'e ayrı ayrı üç gemiden oluşan deniz kuvvetleri gönderme hakkına sahip olacaktır." hükmünü getirmiştir. Ancak daha sonra (b) bendi değiştirilerek "Deniz kuvvetlerinin kaldırılmasına yönelik bir antlaşmanın imzalanması" şartı kaldırılmış ve her teklifte "Zaman ve koşullar ne olursa olsun 10.000 tondan fazla olmayan en fazla 3 savaş gemisi gönderme" hakkı öngörülmüştür. Ancak üç savaş gemisinin Avrupalı güçlerin Tuna Nehri'nde bulundurdıkları koruma gemilerini de içermesi öngörüldüğünden [Madde 2, Ek 6, paragraf 3], gerçekte 3 savaş gemisinden biri genellikle küçük bir gemi olacaktır.

Bu kısıtlamalar nedeniyle, bir ülkenin Karadeniz'e girebileceği deniz gücü için maksimum bir sayı olmamasına rağmen, minimum standart 10.000 ton veya daha az üç savaş gemisinden fazla olmayacak şekilde belirlenmiştir. Bu sınır her ülkenin geçişine izin verilen deniz gücü olduğundan, iki ya da daha fazla ülke birleşik bir filoyla Karadeniz'e girecek olsa, güçleri Karadeniz'e kıyısı olan gücün deniz gücünden çok daha üstün olacaktır.

Rus Tam Yetkili Temsilcileri de bu noktaya şiddetle karşı çıkarak, müttefiklerin Karadeniz'e sürekli olarak mutlak üstünlüğe sahip deniz kuvvetleri gönderme hakkına sahip olduğunu şart koşmanın Rusya'nın gözünü korkutma politikası olduğunu belirtmişlerdir.

Müttefiklerin transit filonun gücünü bu şekilde sınırlandırmasının ana nedeni Karadeniz'de bir güç ve haklar dengesi sağlamaktır. Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin deniz gücünü diğer güçlerin deniz gücüne mümkün olduğunca yakın tutmak ve aynı zamanda Karadeniz'deki en güçlü deniz gücünün ve hakimiyetini tekeline vermemesi için bir standart belirlemektir. Ancak kabul

etmek gerekir ki, Karadeniz kıyısındaki deniz gücü ile diğer deniz güçleri arasında, karşı karşıya olduklarını varsayarak, savaş gemilerinin serbestliğine izin verirken güçleri dengelemeye çalışmak son derece zor bir girişimdir.

Önceki güç sınırlaması, Boğazlardan veya Kanallardan geçişle ilgili Evrensel Sözleşme’de emsali olmayan bir konudur ve mevcut Boğazlar Sözleşmesi ile öncülük edilmiştir. Karadeniz’in coğrafi ve siyasi koşulları, böyle bir kısıtlamanın getirilmesinin tek nedenidir. Güçlerin filolarını buraya göndermelerinin amacı çok sınırlı nedenlere dayanmaktadır ve filolarını açık denizlerin diğer kısımlarına göndermelerinden farklıdır. Eğer bir ülke Karadeniz’e sürekli olarak üstün bir filo gönderiyorsa, Karadeniz’e kıyısı olan devletler kendilerini sürekli olarak tehdit altında hissedecektir. Bu nedenle, yukarıda bahsedilen kısıtlamalar Karadeniz’deki güç dengesi açısından elbette yetersizdir, ancak hiç hüküm olmamasından daha iyidir. Aksine, bu hükmün varlığının kıyıdaş devletlere bir dereceye kadar güvenlik sağladığı açıktır.

Sevr Antlaşması, yukarıda da belirtildiği üzere, sadece Boğazların milliyetine bakılmaksızın tüm ticaret gemilerine, savaş gemilerine ve uçaklara hem barışta hem de savaşta açık olmasını şart koşmakta (Madde 37), ancak geçebilecek savaş gemilerinin sayısı veya tonajı konusunda herhangi bir kısıtlama getirmemektedir. Karşılaştırma yapıldığında, Yeni Boğazlar Antlaşması’nın Karadeniz’deki güç dengesini dengelemeyi amaçladığı açıkça görülebilir.

Açık denizlerde deniz gücünün sınırlandırılmasına ilişkin bir antlaşmanın emsali bulunmamakla birlikte, İngiltere ile ABD arasında 29 Nisan 1817 tarihinde imzalanan Antlaşma iç sular için örnek olarak gösterilebilir (bkz. Moore, Digest, Cilt 1, s. 692).

Boğazlar yoluyla Karadeniz’e girebilecek deniz gücüne ilişkin yukarıda belirtilen kısıtlamaların bir sonucu olarak, Antlaşma hükümlerini teşvik etmek ve denetlemek için özel bir teşkilatın kurulması gerekmektedir. Bu amaçla Boğazlar Antlaşması, Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin deniz kuvvetlerinin hareketlerini bilmek ve kıyıdaş devletler ve diğer devletlerle irtibat kurmalarını sağlamak için uluslararası bir organ olan Boğazlar Komisyonu’nu kurmuştur. Kesin antlaşmanın II. maddesi, Ek 2’ye göre “Boğazlar Komisyonu, her yılın 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde, Karadeniz’e kıyısı olan her devletten Karadeniz’de sahip olduğu tüm deniz kuvvetlerinin (uçakların) sayısını soracaktır. Ayrıca, ‘bu deniz gücüne ait savaş gemilerinin Karadeniz’e girmesi ya da Karadeniz’den ayrılması sonucu meydana gelen değişikliklerin ilgili ülkelere derhâl bildirilmesi’ şartı” getirilmiştir.

Bununla birlikte, eğer bir devletin bu sözleşme için öngörülen hükümleri ihlal ederek geçişine izin vermişse, o zaman akit taraflara karşı sorumlu olmalıdır. Boğazların uluslararasılaştırılması ilkesi gereği ve Türkiye Boğaz bölgesini silahsızlandığı sürece savaş gemilerinin geçişini etkin bir şekilde kontrol edebilecek konumda olmadığından, bu nedenle filosundaki gemi sayısı ile ilgili olarak Türkiye’ye karşı sorumlu tutulamaz. Boğazlar Sözleşmesi’nin 2. maddesi, ek 2. ve 3. paragrafında “Türkiye’nin Boğazlardan geçen savaş gemilerinin sayısı konusunda herhangi bir sorumluluk almayacağı” belirtilmektedir.

3: Savaş Esnasında Türkiye'nin Tarafsız Konumda Olduğu Zamanlardaki Gemilerin Geçişi

Savaş zamanında Türkiye'nin tarafsız bir devlet olması durumunda, ticaret gemilerine barış zamanında olduğu gibi Boğazlarda tam seyrüsefer serbestisi tanınacaktır. Aynı zamanda, Türkiye tarafsız bir devlet olarak hak ve yükümlülüklerle sahip olacak, ancak Boğazlarda serbest seyrüseferi engelleme yetkisine sahip olmayacaktır. Eğer Türkiye tarafsız ise, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da Boğazlar üzerinde hem suda hem de havada tam bir seyrüsefer serbestisi tanınmalıdır. (Madde 2, ek 1 (b)).

Savaş gemilerinin geçişi için tarafsız ve 'savaşan' savaş gemileri arasında bir ayırım yapılmalıdır. Tarafsız savaş gemilerinin geçişi için, tıpkı barış zamanında olduğu gibi, tonaj ve gemi sayısına ilişkin kısıtlamalar getirilmiştir. Ancak, Ek 2, 2-(b)'de belirtildiği üzere, "Bu kısıtlama Karadeniz'de savaşma hakkını ihlal ederek savaşan taraflara karşı uygulanamaz." Boğazlar Antlaşması'nın Karadeniz'de Karadeniz'e kıyısı olan devletler ile diğer devletler arasındaki güç dengesini dikkate alması, bu devletler arasında bir barış durumunun var olduğu varsayımına dayanmaktadır ve barış bozulduktan sonra bu sınırların ötesinde serbestçe hareket edebilmeleri doğaldır.

Eğer savaşan tarafların her ikisi de Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerse, savaşan tarafların savaş gemileri Boğaz geçişlerinde kuvvet kısıtlamalarına tabi tutulmalı mıdır? Antlaşma metni, savaşan tarafın kıyı devleti olup olmamasına bağlı olarak sınırlamanın uygulanmasında herhangi bir ayırım yapmadığı gibi, savaş durumunda ulusal eşitlik ilkesi de savaşan tarafın elindeki tüm araçlarla savaş açmakta özgür olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bu durumda deniz gücünün sınırlandırılmasına tabi olmadıkları sonucuna varmak meşrudur. Örneğin, savaşan A'nın donanması Karadeniz'e girerse ve ona düşman olan savaşan B, gücünün sınırlarını aşar ve savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesine izin vermezse, bu açıkça savaşma hakkının ihlalidir.

Aynı durum ticaret gemileri için de geçerlidir, zira Türkiye'nin hak ve yükümlülükleri, tarafsız bir devlet olarak bile, Boğazlarda serbest seyrüsefere müdahale edemez. Aynı zamanda, savaşan savaş gemilerinin, Boğazların serbest geçişine saygı göstermek amacıyla, Boğazlarda el koyma ve arama yapma haklarını kullanmaları veya diğer düşmanca eylemlerde bulunmaları da yasaktır (Madde 2, ek 2, (b) bendi). Bu konu, Süveyş Kanalı Sözleşmesi'nin 4. madde ve Hay-Paunceforte 3. madde hükümleri ile aynıdır.

Savaş gemilerinin ikmali ve onarımı için ise deniz üzeri tarafsızlığı ile ilgili 1907 yılı Lahey Sözleşmesi 13. maddenin uygulanması kararlaştırıldı. Aynı hükümlerin askeri uçaklara şimdilik aynen uygulanacağını taahhüt eder.

4: Savaş Esnasında Türkiye'nin Savaşa Dâhil Olduğu Zamanlardaki Gemilerin Geçişi

Türkiye'nin bir devletle savaş hâlinde olması durumunda, tarafsız bir devletin ticaret gemilerine (askeri olmayan uçaklar) ilke olarak Boğazlardan serbest geçiş hakkı tanınır, ancak Türkiye'nin savaşan taraf olması nedeniyle doğal olarak aşağıdaki kısıtlamalara tabidir (Madde 2, ek 1 (c)).

(a) Geçen gemiler (askeri olmayan uçaklar) düşmana yardım etmeyecektir. (Özellikle savaş zamanı kaçak mal, asker veya düşman kuvvetleri taşıyarak)

(b) Türkiye'nin bu gemileri bizzat denetleme hakkına sahip olacağı.

Tarafsız devletin uçakları, Türkiye tarafından belirlenen bölgelere inmek veya konmak ve yerinde denetime tabi olmak zorundadır. Türkiye, elbette, Boğazların düşman ticaret gemileri tarafından kullanılmasını yasaklamak için gerekli önlemleri alabilir ve uluslararası hukuk uyarınca izin verilen diğer önlemleri alabilir, ancak bu önlem nedeniyle tarafsız gemilerin serbest geçişini yasaklayacak önlemler alamaz.

Tarafsız devlet savaş gemileri tonaj ve gemi sayısı kısıtlamalarına tabidir ve Boğazlardan serbest geçiş hakkı tamamen garanti altındadır. Uluslararası hukuk, savaşan taraflara savaş gemilerini yerinde denetleme hakkı tanımazken, askeri uçaklar için bir kısıtlama getirerek, "Tarafsız devletlerin askeri uçaklarının Boğazlardan geçiş riskinin kendilerine ait olduğunu" ve "Nitelikleri bakımından arama hakkına tabi olacaklarını" öngörmektedir. Bu, uçakların Türk Devleti'nde belirlenen bölgelere inmesini ve donatılmasını gerektirmektedir. Savaş gemileri ve uçaklar arasındaki bu ayrımın önemli bir nedeni, savaş gemilerinin uzaktan düşman olarak tanımlanması zor değilken, uçakların tanımlanmasının son derece zor olmasıdır.

Türkiye, düşman savaş gemilerine (askeri uçaklara) karşı savaşma hakkını kullanabileceği gibi, düşman gemilerinin boğazları kullanmasını yasaklamak için gerekli önlemleri de alabilir. Ancak, bu amaçla tarafsız devletlerin gemi ve uçaklarının serbest geçişini engelleyecek önlemler alması yasaktır (Madde 2, ek 2 (c)). Türkiye, savaşan taraf olarak, düşman kuvvetlerine karşı savaş eylemleri (bombalama, torpidolar yerleştirme, ele geçirme, vb.) kullanabilir veya mekanik mayınların batırılması gibi savunma önlemleri alabilir. Savaş eylemlerine gelince, Türkiye genel uluslararası hukukun izin verdiği tüm yöntemleri kullanabilir, ancak savunma önlemleri alırken, Boğazlar Sözleşmesi, tarafsız gemileri tehlikeye atma veya Boğazlardan serbest geçişi engelleme beklentisiyle yukarıda belirtilen kısıtlamaları özellikle belirlemektedir. Türkiye, bu gibi durumlarda tarafsız gemilere ve uçaklara gerekli talimatları vermeyi veya kılavuzluk etmeyi taahhüt etmiştir.

Bununla birlikte, Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye ile savaş hâlinde olan bir devletin Boğazlar bölgesinde kullanabileceği hakları öngörmemektedir. Muhtemelen özel bir hüküm beklemeden bunun açık olduğunu düşündüğü içindir. Savaş durumunda ulusların çeşitliği ilkesi açısından, savaşan devletlerin Boğazlar bölgesinde Türk ticaret gemilerine, savaş gemilerine ve uçaklarına karşı savaşma haklarını uluslararası hukukun tanıdığı yasal önlemleri olarak kullanabilecekleri söylenmelidir. Ancak bu, elbette, tarafsız gemilerin serbest geçişini engelleyecek şekilde yapılamaz.

3. Kısım: Boğaz Bölgesindeki Silahların Kaldırılması

1: Silahsızlandırma Konusundaki Tartışmalar

Çanakkale ve İstanbul Boğazı, ihtiyacı olan ülkeler için dünyada ender bulunan stratejik noktalar. Çanakkale Boğazı 64 kilometre boyunca uzanır ve

hiçbir bölümü 3 kilometreden daha geniş değildir. Su yolunun Akdeniz'den girişi, savunmaya elverişli olan Gelibolu Yarımadası'dır. Ayrıca, bu su yolu Çanakkale açıklarında bir kez kuzeye dönmekte ve daha sonra Marmara Denizi'nin altına doğru ilerlerken tekrar doğuya dönmektedir, bu nedenle kıyıdaki unsurlar çapraz ateşte düşman savaş gemilerini rahatsız etme avantajına sahiptir. İstanbul Boğazı 27 kilometre uzunluğundadır ancak iki yaka arasındaki en yakın noktası sadece 550 metredir. Bu nedenle Boğaz'ı savunmak önemli ölçüde beceri ve insan gücü gerektirmektedir ve dünyanın en güçlü donanmaları bile Boğaz'ı kolayca geçemeyecektir.

Türkiye bu iki kıyının hâlihazırda hâkimi olduğu sürece, müttefikler 1914'teki hataya tekrar düşmemek için ellerinden geleni yapacaklardı. Serbest geçiş ilkesi tesis edilse bile, müttefikler, Türkiye'nin bu ilkeyi görmezden gelmesi ve serbest geçiş engellemesi durumunda Türkiye'nin bu ilkeye saygı göstermesini nasıl sağlayacaktır? Türkiye'nin kendisinin serbest geçiş engellemek gibi bir niyeti olmasa bile, Türkiye'den daha üstün güce sahip bir ülkenin, Almanya'nın 1914'te yaptığı gibi Boğazları tekrar kapatabileceğini kim inkâr edebilir?

Bu tür tehlikelere karşı hazırlıklı olmak için müttefiklerin Boğaz'ın her iki yakasını ve Boğaz'a yakın Adaları silahsızlandırmaları gerekli görülmüştür.

Ancak Türk Tam Yetkili Temsilcisi Lozan Konferansı'nda Boğazların silahsızlandırılmasına karşı çıkmış ve Tam Yetkili Temsilci İsmet Paşa tarafından 8 Aralık 1922'de komisyona ayrıntılı muhalefet gerekçeleri sunulmuştur.

Türkiye, beş yüz yılı aşkın bir süredir Boğazların efendisi olmuş ve Boğazları korumak ve savunmak için elinden geleni yapmıştır. Türkiye'nin Boğazların bekçisi olmasının Karadeniz ve Akdeniz'e kıyısı olan devletler arasındaki diplomatik ilişkiler üzerinde çeşitli etkileri olmuştur. 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması Rusya'ya Boğazlarda bazı haklar tanımış, ancak bu durum savaşa yol açmamıştır, 1856 Kırım Savaşı sırasında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile birlikte Rusya'ya saldırmış ve ertesi yıl Rusya Boğazları teslim etmek zorunda kalmıştır. Daha yakın bir tarihte, 1914'te, Boğazları Rusya ve müttefiklerine kapattı, böylece Türkiye her ikisiyle de düşman olarak savaşmak zorunda kaldı.

Ancak her hâlükârda, Türkiye'nin Sözleşme'de öngörülen Boğazlar düzenine aykırı herhangi bir önlem almadığı açıktır. Başka bir deyişle, müttefiklerinin ve düşmanlarının Sözleşme'de öngörülmeyen hususlarla karşılaşmadıkları inkâr edilemez.

Bu nedenle, eğer Boğazların kullanımı ya da savunulmasıyla ilgili şikayetler varsa, bunlar Boğaz geçişine getirilen kısıtlamaların kendisine karşı olmalı ve asla Boğazların Türklerin elinde olmasına ve savunma tesislerinin varlığına atfedilmemelidir.

Boğazlar bölgesinde silahların kaldırılmasının, geçmişte silahların var olduğu dönemde olduğu gibi gelecekteki savaşlarda da pek çok sonucu olacağına şüphe yoktur. Silahlanmanın kaldırılması bazı ülkelere kolaylık sağlarken diğerlerine rahatsızlık verebilir ve bunun etkisi savaş zamanındaki koşullara göre değişebilir, ancak Boğazların uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisi, silahlı olup

olmamalarına göre belirlenmez, yalnızca Boğazlardan geçiş konusunda savaş gemilerine uygulanan sisteme bağlıdır.

Türkiye'nin kendi meselesi olarak bakıldığında, Boğazların silahsızlandırılması, İstanbul, Doğu Serez ve Marmara Denizi'nin silahsızlandırılması anlamına gelecek ve Türkiye'nin en önemli bölgelerini sürpriz yabancı saldırılara maruz bırakacaktır. Bir ülkenin başkentinin beklenmedik bir şekilde düşman savaş gemileri tarafından bombalanması veya çıkarma kuvvetleri tarafından tehdit edilmesi kabul edilemez bir durumdur.

Boğaz bölgesi askerî açıdan o kadar önemlidir ki, buranın ele geçirilmesi ülkeyi savaşın başlangıcından itibaren avantajlı bir konuma getirir. Bu nedenle, Akdeniz'e kıyısı olan devletler ile Karadeniz'e kıyısı olan devletler arasında olası bir savaşın patlak vermesi durumunda, her birinin Boğaz bölgesini mümkün olan en kısa sürede işgal etmeye çalışması doğaldır. Böyle bir hesabın doğal sonucu, Boğazların silahlandırılması durumunda ortaya çıkmayacak olan bir çatışmanın hızla ortaya çıkma riskidir. İkinci olarak, Türkiye'nin hiçbir çıkarı olmadığı ve sadece sürpriz bir işgale maruz kaldığı bir çatışmanın sonucu olarak savaşa karışmak zorunda kalma tehlikesi vardır.

İsmet Paşa, yukarıdaki nedenlere dayanarak Boğaz'daki savunmaların kaldırılmasına karşı çıkmış ve aynı zamanda tarafların Boğaz ve Marmara Denizi'ne yönelik yabancı saldırılara karşı tek bir garanti vermesini istemiştir (İngiliz Mavi Kitabı, yukarıda, s. 156).

Böylece, Boğazlar bölgesindeki savunmanın ortadan kaldırılmasına sadece tek bir Türk Hükûmeti karşı çıkmakla kalmamış, Rus Tam Yetkili Temsilcisi de müttefiklerin tasarısına çok güçlü ve etkili bir şekilde karşı çıkmıştır. Rusya'nın bu konudaki argümanları bu bölümün 1. paragrafında özetlenmiştir, ancak 8 Aralık'ta öğleden sonraki Komisyon toplantısında Çiçerin, silahsızlanma sonucunun Karadeniz'e kıyısı olan devletleri önemli ölçüde tehdit edeceğini tekrar tekrar belirtmiş ve Panama Kanalı ve Süveyş Kanalı örneklerini gündeme getirerek müttefiklerin önerisine saldırmıştır. Rus Tam Yetkili Temsilcisi şunları söyledi (İngiliz Mavi Kitabı, s. 159 ve devamı).

Hem Rusya hem de müttefikleri, Boğaz bölgesini savunma özgürlüklerini ileri sürerken, sadece bu konferansa katılan iki gücün kendi ülkelerinde uyguladıkları yöntemlerin uygulanmasını istemektedirler. Panama Kanalı ve Süveyş Kanalı yabancı savaş gemilerine açık olmalıdır. Ancak dünya savaşlarının son deneyimleri, Boğazlarda gerçek güce sahip ülkelerin uluslararası hukuk hükümlerini dikkate almaksızın geçiş sistemlerini belirlemekte özgür olduklarını göstermektedir. Buna ek olarak, İstanbul Boğazı'ndan savaş gemilerinin geçişine izin vermemek Avrupa uluslararası hukukunun yerleşik politikası olmuştur. Temel çözüm tüm dünya okyanuslarında donanmaların kaldırılması olduğundan ancak, etrafımızdaki durum buna izin vermediğinden, mümkün olan tek uzlaşma Türkiye'nin Boğazdan savaş gemilerinin geçişini yasaklamasıdır.

Eğer Rusya, Akdeniz'e kıyısı olan bir ülkeyle çatışmaya girerse, Türkiye tarafsız bir ülke olarak yükümlülüklerine bağlı kalacak ve diğer ülkenin filosunu Karadeniz'e engelsiz bir şekilde sokmasına izin verecektir. Bu durumda, korunmasız bir Türkiye, söz konusu deniz gücünün iradesine boyun eğmek

zorunda kalacaktır. Dahası, Türkiye'nin savaşıyan taraf olduğunu varsayarsak, mevcut Sözleşme'de öngörülen Boğaz sistemini değıştirme özgürlüğüne sahiptir, ancak pratik bir mesele olarak, Boğazın korunmasız bölgesinde bir demiryolu inşa edemezse ve bir savaş durumunda bile tarafsız savaş gemilerinin geçişine izin vermesi gerekiyorsa, o zaman sonuçların Türkiye için dezavantajlı olacağını söylemeye gerek yok.

2: Silahsızlandırmaya İlişkin Fikir Alışverişleri

Boğazlar bölgesinin silahsızlandırılmasına ilişkin olarak Müttefik Tam Yetkili Temsilcileri tarafından 6 Aralık tarihinde sunulan orijinal teklif aşağıdaki gibidir.

Madde 1.

Boğazlardan serbest geçişi engelleyebilecek, denizde ya da karada, hiçbir kalıcı tesis yapılamaz.

Madde 2.

Aşağıdaki bölgelerin ve adaların silahlandırılması kaldırılacaktır.

1 Çanakkale ve İstanbul Boğazı, aşağıdaki noktalara kadar. (Bölge tanımlamalarına burada yer verilmemiştir. Bakınız Ek Harita No. 4, Şekil 4)

2 Marmara Denizi içindeki tüm adalar.

3 Ege Denizi'nde Semadirek, Limni, İmroz ve Bozcaada.

Madde 3.

Silahsızlanma aşağıdaki yöntemleri içerir. Mevcut savunma yapıları ile ordu ve donanma tesislerinin yıkılması ve yeni inşaatların yasaklanması.

Yukarıda belirtilen bölgeler içindeki karasularında ve adalarda herhangi bir sualtı deniz teşkilatlarının bulunması yasaklanacaktır. Bu, jandarmanın gücü, bütün Türkiye topraklarında kullanılan askeri polis ve zabıta kuvvetlerinin ortalama sayısına göre belirlenecektir. Ancak, İstanbul'a ilişkin özel hükümler ayrıca belirlenecektir.

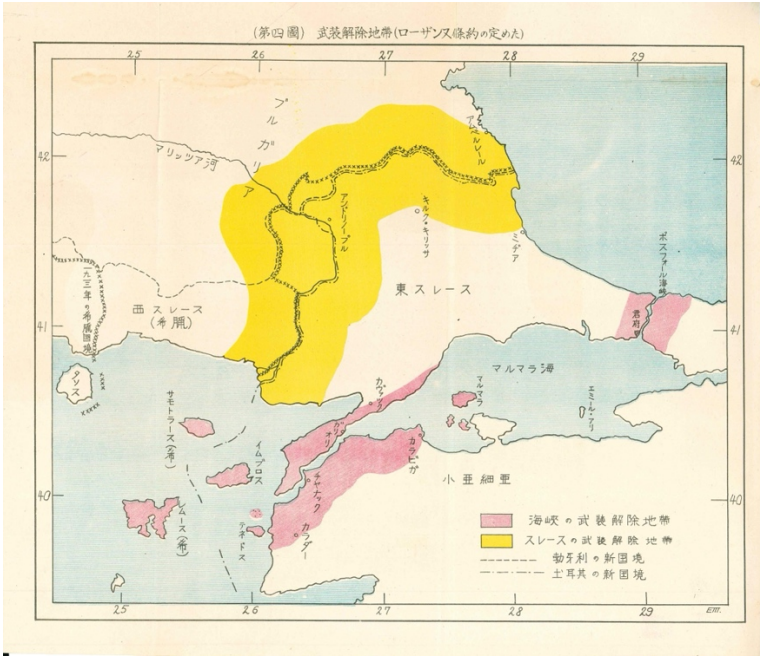
Madde 4.

İstanbul'a ve komşu bölgelere, başkentin özel ihtiyaçları göz önünde bulundurularak, bir muhafız birliği verilebilir. Birliklerin azami sayısı 10.000 olacak ve Türkiye ile Konferans'a davet edilen ülkeler arasında kararlaştırılacaktır.

Madde 5.

Türkiye, savaş zamanında savaşıyan taraflardan biri ise, haklarını kullandığı ve silahsızlanma durumunu herhangi bir şekilde değıştirdiği takdirde, barışın yeniden kurulması üzerine savaş öncesi duruma dönmekle yükümlü olacaktır.

(Not); Denizaltı askeri teşkilatları, mekanik mayınlar, savunma materyalleri, denizaltı savunma ağıları vb. anlamına gelmektedir. Genel denizaltıları kapsamamaktadır.

Şekil 4: Lozan Antlaşması'na Göre Silahsızlandırılmış Bölgeler

Yukarıdaki öneriye yanıt olarak, Türk Tam Yetkili Temsilcisi 8 Aralık'taki bir toplantıda bu makalenin başında alıntılanan itirazları dile getirmiş ve ardından Boğazlar Sözleşmesi'nin aşağıdaki üç temel ilkesinin kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

1. Boğazlar, Marmara Denizi ve İstanbul'a yönelik kazara saldırılara karşı güvenlik düzenlemelerinin oluşturulması.
2. Boğazlar bölgesini tehlikeye atmamaları için Karadeniz'e Boğazlardan giren yabancı savaş gemilerinin gücünün sınırlandırılması ve uluslararası ticaretin korunması amacıyla hafif kruvazör veya ondan daha küçük gemilerin girişine izin verilmesi.
3. Barışta ve savaşta ticaret gemilerinin serbest geçişine izin verilmesi ve Türkiye'nin savaşan taraf olması hâlinde, ticaret gemileri üzerinde uyguladığı teknik kontrol ile yetinilmesi.

Türk Tam Yetkili Temsilcisi, müttefiklerin önerisinin Türkiye'nin aleyhine hususlar içerdiğine dikkat çekerek yedi önemli noktayı sıralamıştır.

1. Marmara Denizi'nin 'Boğazlar' kelimesinin dışında tutulması. (Bu nokta bir önceki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır).
2. Anadolu ile Serez arasında demiryolu ulaşımı var ve İstanbul'un muhafız birliklerini bulundurmasına izin veriliyor diye Boğaz kıyılarının silahlandırılmasını yasaklamanın anlamsız olacağı. Her iki kıyıda da tahkimat yapılamayacağını belirtmek yeterlidir.
3. Silahsızlandırılmış Bölgelerde Türk askerlerinin hareketine izin

verilmesi gerekmektedir.

4. Türkiye'nin Marmara Denizi'nin her iki yakasını filosuyla savunabilmesi için Boğazlarda askeri cephanelik gibi deniz cephanelikleri bulundurması gereklidir.

5. Silahsızlandırılmış Bölge'nin alanı fazla büyüktür.

6. Boğaz dışındaki dört Ada'dan Bozcaada ve Semadirek üzerinde Türk egemenliği tanınmalı ve Limni'ye özerklik verilmelidir.

7. Gelibolu'ya yönelik saldırılara karşı savunma amacıyla Yarımada'da asgari düzeyde savunma çalışmalarına izin verilmelidir.

Lozan Konferansı, İttifak ve Türkiye'nin önerisini bir İhtisas Komisyonu'nda tartışmaya karar vermiş ve 14 Aralık'ta İttifak taslağının bir kısmına değişiklik yapıldı ve aynı ayın 18'inde komisyonda ele alınmıştır. Bu teklifin ilk teklifle karşılaştırılması, Türkiye'ye çeşitli açılardan tavizler verilmesine yol açtığını göstermektedir.

1. Madde 1'deki silahsızlanma alanının daraltılması.

2. 2. maddede, ilk taslağın 3. maddesine tekabül eden hususlar daha ayrıntılı olarak belirtilmiş ve aşağıdaki hükümler eklenmiştir.

(a) Silahsızlanma bölgesi içinde silahlı Türk birliklerinin geçişine izin verilecektir.

(b) Bölgede bir gözlem noktası ve bir haberleşme teşkilatının kurulmasına izin verilecektir.

(c) Türk filoları bölgede seyredebilir veya demirleyebilir.

3. Marmara Denizi'nde veya kıyıları boyunca hiçbir sualtı askeri tesisine izin verilmez.

4. Marmara Denizi'nin Avrupa kıyısında ya da İstanbul Boğazı'nın Asya kıyısında, Boğazdan geçişi engelleyecek hiçbir sabit batarya ya da mayın ateşleme bataryası kurulamaz.

5. İstanbul'da bulundurulabilecek muhafız birliği 12.000 olarak revize edilmiş ve her iki cephanelikte de deniz üsleri kurulmasına izin verilmiştir.

Bu değişikliğe cevaben Türkiye, aşağıdaki çeşitli noktalarda kendi önerisine bağlı kalmıştır

(a) Marmara Denizi'nin "Boğazlar" kelimesinin anlamına dâhil edilmemesi.

(b) Silahsızlanma bölgesi dışında Marmara Denizi'ndeki savunma tesislerine hiçbir kısıtlama getirilmemelidir.

(c) Semadirek, Gökçeada ve Bozcaada Adalarının Türkiye'ye iade edilmesi.

(d) Limni Adası'nda Yunan donanmasının bulunmasına izin verilmemesi.

(e) Müttefiklerin önerisinin 5. Maddesinin silinmesi.

(f) Gelibolu Yarımadası'nda 5.000'i aşmayan Türk kara askerinin konuşlandırılmaması.

Buna ek olarak, Türk Tam Yetkili Temsilcisi, Boğazlardan serbest geçişle ilgili tüm müttefik önerilerine değişiklikler sunmuş, her ikisi de 19 Aralık'taki Komisyon'da İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi tarafından reddedilmiş ve 20 Aralık'taki toplantıda Türk tarafı, son bir önlem olarak, 18 Aralık'ta sunulan talebin (c) (d) ve (f)'si üzerinde durmuş ve İstanbul'un Yabancı Elçiler, daha önce

izin verilmiş olan daimî kullanım amaçlı küçük savaş gemilerinin gelecekte kaldırılmasını talep etmişlerdir.

Komisyonlar, Türk Tam Yetkili Temsilcisi'nin uzlaşmacı tavrından memnun kalmış ve yukarıdaki konuların taslak komitesinde uzlaştırılmasına karar vermiştir. Aslında, Türkiye'nin takıldığı tek talep, İstanbul'da demirli Yabancı Elçiler için küçük savaş gemilerinin kaldırılmasıydı (Birleşik Krallık'ın Mavi Kitabı, s. 230-260 ve 262-288).

3: Silahsızlandırılan Bölgeler

Çanakkale Boğazı'nın her iki kıyısındaki silahsızlandırılmış bölge, kuzeybatısındaki Gelibolu Yarımadası'nın tamamını ve Marmara Denizi boyunca Tekirdağ kenti yakınlarındaki Kumbağ'a kadar olan kıyı bölgesini kapsamaktadır. Boğaz'ın güneydoğu kıyısında, bölge Ege Denizi'ndeki Eski İstanbul Burnu'ndan başlayarak, Çanakkale kıyılarından Marmara Denizi kıyısındaki Karabiga'nın Kuzeyine kadar yaklaşık 20 kilometre genişliğinde olarak tanımlanmaktadır. İstanbul Boğazı'nda bölge, aynı Kanal'ın her iki tarafında 15 kilometrelik bölgesi olarak tanımlanmıştır ve İstanbul Boğazı için özel hükümler içeren bir kararnamesi vardır (Boğazlar Sözleşmesi'nin 4. ve 8. maddeleri). (bkz. Ek Harita No. 4)

Yukarıdaki su yollarının her iki yakasında yukarıda belirtilen silahsızlandırılmış bölgeler dışında, Boğazların kıyıları silahsızlanmaya zorlanmamıştır, ancak 18 Aralık tarihli Müttefik Taslağı'nda öngörüldüğü üzere, yukarıda belirtildiği gibi, (a) Marmara Denizi ve kıyılarında, su altı askeri aracı (engin d'action sousmarine) teçhizatının yasaklanmasını ve (b) Marmara Denizi'nin Avrupa kıyısındaki ve İstanbul Boğazı'nın Asya kıyısındaki belirli bölgelerde, Boğazlardan serbest geçişi engelleyecek sabit veya mayın ateşleyen bataryalar kurulamayacağını öngörmektedir (Boğazlar Sözleşmesi madde 7).

Marmara Denizi'ndeki Adalar, Emir Ali Adası (İmralı) hariç, tüm silahlardan arındırılacaktır. Ege Denizi'ndeki Adalardan Yunan topraklarına ait olan Semadirek ve Limni ile Türk Adaları olan Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları da benzer şekilde silahsızlandırılacak bölgeler olarak belirlenmiştir.

Söz konusu silahsızlandırılacak bölgesi ile ilgili hükümleri Sevr Antlaşması'nın benzer hükümleriyle karşılaştırıldığında önemli bir fark görülecektir. Sevr Antlaşması'nda belirlenen bu tür bölge, 'Boğazların' her iki yakası boyunca uzanan ve Boğaz'ın girişinde her iki tarafta 100 kilometre genişliğe ve Çanakkale'nin güneydoğu kıyısında 100 kilometre genişliğe ulaşıyordu ve bu bölgede herhangi bir askeri yapının varlığını yasaklıyor ve Türk birliklerinin buradan geçişini kesinlikle yasaklıyordu.

4: Silahsızlandırılan Bölgelerde Yasaklanan Hareketler

Silahsızlandırılmış alanda yasaklanan eylemler Boğazlar Sözleşmesi'nin 6-8. maddelerinde sıralanmıştır.

1. Daimî istihkâmlar, toprak ve sualtı askeri araçları (denizaltılar hariç), askeri hava tesisleri ve deniz üsleri bulundurmamak yasaktır. Ancak, İstanbul ile ilgili olarak özel bir istisna getirilmiştir.

2. Askeri kuvvetlerin konuşlandırılması yasaktır. Ancak, düzenin yeniden sağlanması için gerekli polis güçlerinin ve jandarma birliklerinin kurulmasına engel değildir (Madde 6, paragraf 1). Lozan Konferansı'nda, Türk Tam Yetkili Temsilcisi, Gelibolu Yarımadası'nın zamansız işgalinden korkarak, 5.000'e kadar kara birliği yerleştirilmesini talep etmiştir.

Ancak müttefikler bunu reddederek silahsızlanma sisteminin düzenli bir ordunun varlığıyla bağdaşmadığını belirterek protesto etti. Ancak Lord Curzon, Türkiye'nin Gelibolu'nun kuzey kıyısındaki Kavak ve güney kıyısındaki Bandırma gibi bu silahsızlandırılmış bölgeye yakın noktalarda garnizonları olmasını beklediğini, dolayısıyla sadece gerektiğinde hemen konuşlandırılacaklarını değil, aynı zamanda jandarma da düzenli ordunun bir parçasıdır ve düzenli ordu ile aralarındaki tek fark topçularının olması olduğunu açıklamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin endişesinin yersiz olduğunu da dile getirdi.

3. İstanbul, Boğaz'ın girişinde yer almasına rağmen silahsızlanma sisteminin dışında tutulmuştur. Bunun nedeni, şehrin o dönemde Türkiye'nin başkenti olması ve şehirde belirli miktarda askeri güç bulundurmanın özel bir mesele olarak kabul edilmesidir. Boğazlar Sözleşmesi'nin 8. maddesi "Devlet Başkanı'nın ihtiyaçlarını karşılamak üzere İstanbul'da (Stambul, Pera, Galata, Üsküdar ve Prens Adaları dâhil) ve komşu vilayetlerde en fazla 12.000 muhafız birliği konuşlandırılabilir" ve ayrıca "bir cephanelik ve bir deniz üssü bulundurulabilir" öngörmektedir.

Bu şekilde karadaki bu tür çeşitli kısıtlamalara rağmen, Türk kuvvetlerinin Türk karasularında, hatta silahsızlandırılmış bölgeye ait olan Boğazlarda bile seyretmesine izin verilmektedir. Bu ilke, Boğazlar Sözleşmesi'nin 17. maddesinde açıkça belirtilmiş olup, bu maddede silahsızlandırılmış bölgeye ait alan ile bu bölgeye ait olmayan karasularındaki (Marmara Denizi) deniz kuvvetleri arasında herhangi bir ayırım yapılmamaktadır.

Dolayısıyla, Boğazların karasuları içinde Türk askeri kuvvetlerinin varlığı tanınmakta, ancak Antlaşma'nın 6(3). ve 7(1). maddelerinde buna kısıtlamalar getirilmektedir. Madde 6(3) "Silahsızlandırılmış bölgenin karasularında denizaltılar dışında hiçbir sualtı askeri teşkilatına sahip olamayacağını" belirtirken, madde 7(1) Marmara Denizi sularında benzer teşkilatların kurulmasını yasaklamaktadır.

Profesör Witzschel'e (Belçika, Ghent Üniversitesi) göre, Boğazlar Sözleşmesi'nin, önceki dönemde olduğu gibi, silahsızlandırılmış bölgede olsun ya da olmasın, Boğazların tüm yüzey alanında (ve Marmara Denizi'ndeki açık denizlerde) sualtı askeri teşkilatlarının kurulmasını yasaklamasının nedeni, silahsızlanma düzeninden tamamen bağımsızdır. Silahsızlanma kavramı açık denizler için geçerli değildir. Silahsızlanma kavramının açık denizlere uygulanamayacak bir sistem olduğu göz önüne alındığında bu noktanın açık olduğunu söylemiştir. Bu konuda ayrıca şunları ifade etmiştir (Uluslararası Hukuk ve Karşılaştırmalı Mevzuat İncelemesi, No. 2, 1924).

Türkiye savaş durumuna geçer geçmez silahsızlanma düzeni askıya alınmalıdır. Bu nedenle, eğer Antlaşmanın 7(1). maddesi hükmü (Marmara Denizi'nde denizaltı askeri teşkilatlarının kurulmasını yasaklayan) tarafsız bir

devlet olarak Türkiye'nin bu tür bir tesis kurmasını yasaklıyorsa, bu hüküm Marmara Denizi'nin açık denizlere ait kısmı için tamamen gereksizdir. Çünkü tarafsız devletlerin bu tür tesisler kurmasına izin verildiğine dair hiçbir örnek bulunmamaktadır.

Bir devletin karasuları içinde sualtı askeri tesislerinin mutlak olarak yasaklanması, karasuların normal doğasını kısıtlamaktadır. Aynı yasağın sadece silahsızlandırılmış bölge boyunca uzanan suları değil, Marmara Denizi'nin geri kalanını ve Marmara Denizi'nin açık denizlere ait kısmını da kapsadığı göz önüne alındığında, bu yasak hükmünün silahsızlanma ruhundan tamamen farklı bir ruhtan kaynaklandığı açıktır. Bu ilke, kanımca, Boğazlardan geçiş özgürlüğüne ilişkin temel ilkedir ve Boğazların su yollarında sualtı askeri teşkilatlarının kurulmaması, geçiş özgürlüğünün bir garantisi değil, geçiş özgürlüğü ilkesinin kendisidir.

Dolayısıyla, geçiş özgürlüğü ilkesi ile buna ilişkin garantiler arasında ayrım yapmanın pratik bir yararı yoktur. Silahsızlanma düzeni, Türkiye (ya da Yunanistan) savaş durumuna girer girmez sona erdirilecekken, geçiş özgürlüğü ilkesi, tam tersine, Türkiye (ya da Yunanistan) savaş durumuna girdiği için sona erdirilmeyecek ve bu savaşan devletle düşmanca ilişkiler içinde olan devletlerin gemileri dışında, genel olarak diğer gemiler yine de serbest geçiş haklarını kaybetmezler. Bununla birlikte, Boğazlar Sözleşmesi Ek 1'in hükümleri, "Türkiye'nin savaş zamanında savaşan taraf olması hâlinde, Boğazların düşman gemileri tarafından kullanılmasını yasaklayacağı için gerekli gördüğü önlemleri alma konusunda tam yetkiye sahip olacağını" gerektirmektedir.

Sadece, bu amaçla tarafsız gemilerin serbest geçişini yasaklayacak nitelikte tedbirler alabileceğini öngörmektedir.

Yukarıdaki hükümlerden hareketle, Boğazlardaki su yüzeylerinin silahsızlandırmaya tabi olmadığı, aksine serbest olduğu sonucuna varmak haklıdır.

4-1: Yunan Adalarının Silahsızlandırılması

Her ikisi de Yunanistan'a ait olan Semadirek ve Limni Adalarının karasuları ile ilgili olarak, bu durum özel bir ayrımla ele alınmalıdır. Bu iki tarafın silahsızlandırılmasını emretmenin nedeni, Boğazlardan serbest geçişe karşı bir garanti anlamında değil, Yunanistan'ın bu bölgede askeri bir üs kurmasının Türkiye için sürekli bir tehdit oluşturmasıdır. Boğazlar Antlaşması'nın 6. paragrafının sonunda şu hüküm yer almaktadır. "Yunanistan, filosunun kendi silahsızlanma adalarının karasularından geçmesine izin verebilir. Ancak, bu karasularını Türkiye'ye karşı bir harekât üssü olarak kullanmak amacıyla deniz veya kara kuvvetlerinin toplanması için kullanamaz." Dolayısıyla Yunanistan'ın filosunun her iki Ada'nın karasularını kullanmasına izin vermesi hâlinde, bunun amacına ilişkin kısıtlamalara tabi olacağı açıktır. Türk filosu kendi karasularını kullandığında, bu tür bir kısıtlamaya tabi değildir. Bunun nedeni, Yunanistan'ın Türk karasularına yakın iki Ada'ya sahip olmasıdır ki bu çok avantajlı bir stratejik noktadır ve bu özellikle dikkate alınmıştır. Ancak bu durumda bile, 6. maddenin son paragrafındaki hükümler dar yorumlanmalıdır, örneğin "Türkiye'ye karşı bir

harekât üssü olarak veya bu amaçla askeri güçleri yoğunlaştırmak için" ve benzeri, ülkenin sadece Türkiye'ye karşı bir savunma aracı olduğu durumları değil, sadece bu karasularını saldırı eylemlerinde bulunmak için kullandığı durumları içerecek şekilde anlaşılmalıdır. Ancak, Türkiye ile Yunanistan arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve savaş durumuna girilmesi hâlinde, silahsızlanma durumu ortadan kalkar ve yukarıda belirtilen hükümler elbette iki ülke arasında barış durumuna dayalı bir sistemdir.

Lozan Konferansı'nda, Türk Tam Yetkili Temsilcisi başlangıçta Gökçeada ve Bozcaada'ya ek olarak Semadirek'in de Türk toprağı olarak iade edilmesini talep etmiş, ancak Semadirek'te yaşayanların çoğunlukla Yunan olması nedeniyle, müttefikler burayı hâlâ Yunan toprağı olarak tanımaya karar vermiştir. Ancak Semadirek ve Limni, Boğaz'ın geçidine yakın olduklarından, Gökçeada ve Bozcaada ile birlikte birbirinden ayrılamazlar ve başka bir ülkenin toprağı olmalarına izin verilemez ve Limni'de Yunan askeri kuvvetlerinin bulunmasına izin verilmesi Boğaz'ın geçiş sistemi için bir tehdit oluşturacaktır. Türk Tam Yetkili Temsilcisi, bu Adaların kıyılarında bir Yunan deniz kuvvetinin bulunmasına müsamaha gösterilemeyeceğini vurgulamıştır (İsmet Paşa'nın 18 Aralık'ta Komisyon'da yaptığı açıklama) (Bkz. yukarıda, Fransız Kara Kitabı, s. 193). Sonuç olarak, müttefikler Türkiye'nin taleplerini bir şekilde kabul etmiş ve Yunan donanmasının yukarıda belirtilen eylemlerini sınırlandırmak amacıyla 6. maddenin son paragrafını eklemeye karar vermişlerdir.

4-2: Silahsızlandırılmış Bölgelerde İzin Verilen İstisnai Hususlar

(a) Türkiye, kendi toprakları üzerindeki silahsızlandırılmış bölgelerden silahlı kuvvetlerini geçirme özgürlüğüne sahiptir. Türk Silahlı Kuvvetleri, Antlaşma'nın 17. maddesinde öngörüldüğü üzere karasularında serbestçe dolaşma hakkına sahip olduğundan, tüm karasularının da kara birliklerinin geçişi için serbest olması gerekir, ancak madde 6(4) bu hususu ayrıca açıkça belirtir.

(b) Türkiye ve Yunanistan, silahsızlandırılmış bölgelerde ve karasularında, ilgili bölgelerden askere alınanların ilgili bölgeler dışında eğitilmesi için gerekli personel nakliyesini yapabilirler.

(c) Türkiye ve Yunanistan, silahsızlandırılmış bölgelerinde her türlü gözlem ve haberleşme tesislerini kurmakta serbesttirler (Madde 6, paragraf 7 ve 8).

5: Silahsızlandırmanın Niteliği ve Etkileri

Avrupa Savaşı'nın sonunda imzalanan birçok Barış Antlaşması'nda, gelecekteki uluslararası çatışmaları önlemek amacıyla tarafsız bölge şehirlerinin, hatta tarafsız bölgede olduğu söylenen toprakların silahsızlandırılmasını emreden örnekler hiç de az değildir. Versay Antlaşması Ren Nehri'nin her iki yakasını tarafsız bölge ilan etmiş ve Helgoland Adası'nın silahsızlandırılmasını emretmiştir. Lozan'da imzalanan Yunanistan'ın Sınırlarına İlişkin Antlaşma'nın, sınırın Serez tarafında 30 km genişliğinde bir silahsızlanma bölgesi ve Boğaz Bölgesi'nde bir silahsızlanma öngördüğü daha önce açıklanmıştı.

Buna göre; silahsızlanma sistemi ile tarafsız bölge arasında önemli bir mahiyet farkı olduğu açık olmakla birlikte, müttefiklerin Boğazlar bölgesinde

takıldıkları nokta silahsızlanma olmuştur. Buna karşılık Tam Yetkili Türk Temsilcisi tarafsız bir bölge kurmak istiyordu.

Lozan Konferansı'nda Serez sınırında bir silahsızlandırılmış bölge kurulması önerisi tartışılırken, Türk Tam Yetkili Temsilcisi de sınır yakınlarında tarafsız bir bölge kurulmasını talep etmiştir.

Tarafsız bölge terimi, uluslararası hukukta bugüne kadar yaygın olarak kullanılan bir kavramdır, ancak silahsızlandırılmış bölge terimi biraz açıklama gerektirmektedir. Lozan Konferansı'nın General Weygand başkanlığındaki bir alt komite, silahsızlandırılmış bölgeler için şöyle bir açıklama yapmıştır. Uluslararası çatışma nedenlerinden kaçınmak için, bu bölgeler içinde (a) Hiçbir saldırı veya savunma teşkilatına sahip olmayacak. (Tahkimatlar, cephanelikler, mühimmat depoları ve diğer askeri tesisler dâhil) (b) Jandarma, polis memurları, orman memurları, gümrük memurları ve iç düzen veya sınır gözetimi için diğer özel kurumlardan oluşan bir sisteme sahip, sınırlı silahlara sahip, ancak bölgede konuşlanmış veya hareket eden hiçbir askeri kuvvetin bulunmadığı bir bölge. Dolayısıyla silahsızlanma olgusu uluslararası dokunulmazlık anlamına gelmez.

Tam Yetkili Türk Temsilcisi, sınır bölgelerinin sadece silahsızlandırılmasının güvenlik için yeterli olmadığını düşünerek söz konusu bölgenin tarafsız olmasını ve dokunulmazlığının büyük müttefik güçler tarafından ayrı ayrı ve ortaklaşa garanti edilmesini istiyordu. İsmet Paşa 23 Kasım'daki bir toplantıda Serez sınırında tarafsız bir bölge kurulmasını da önerdi, ancak çoğunluğun görüşü sadece silahsızlandırmayla yetinilmesi yönündeydi ve Türkiye'nin istekleri karşılanmadı.

İsmet Paşa, Boğaz Bölgesi'nin tarafsız bir bölümünün, büyük güçlerin dokunulmazlığını garanti etmelerini istedi ve bunu 19 Aralık'taki Konferans'ta dile getirdi.

Eğer bir ülkenin savaş gemileri Boğazlara girer ve Türkiye'ye karşı saldırıya geçerse, Türkiye çatışma durumuna geçecek ve bu güçlerin müdahalesine yer bırakmayacaktır. Boğazların serbestliği ancak Türkiye'nin hayati çıkarları tam olarak dikkate alınmadığında sağlanmış olacaktır.

Bazıları, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılır katılmaz Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nde öngörülen garantilerden yararlanması gerektiğini, ancak bu nedenle Türkiye'nin güvensiz konumunda herhangi bir değişiklik olmayacağını söylüyor. Cemiyet Sözleşmesi'nin 10. maddesi hükümleri, savunma araçları kısıtlanmamış bir ülke için yeterli güvencelerdir. Ancak Boğazlar Bölgesi'nin durumu bundan farklıdır ve silahsızlanma nedeniyle savunma gücünün çoğunu kaybetmiştir. Boğaz Bölgesi'nin silahsızlandırıldığı ve diğer ülkelerle aynı statüde olduğu durumda, ek güvenlik önlemlerine ihtiyaç duyulması açıktır.

Tam Yetkili Türk Temsilcisi'nin inancına göre, garantör devletler, Boğaz bölgesinin dokunulmazlığına ayrı ayrı ve müştereken saygı göstermeyi taahhüt ederlerse garanti daha da etkili olacaktır.

İsmet Paşa'nın yukarıda açıklanan şiddetli isteklerine rağmen, tarafsız bölge önerisi kabul edilmedi ve müttefikler Boğaz Bölgesi'nde sadece silahsızlanmaya karar verdi.

Boğaz Bölgesi'nin müttefikler tarafından silahsızlandırılması, Boğazlardan serbest geçişi garanti altına almanın bir yolu olarak görülmüştür.

Ancak bu fikrin arkasında, Türkiye'nin gelecekte Boğazlardan serbest geçişi engelleme tehlikesi olduğu varsayımı yatmaktadır. Sadece bu temelde silahsızlanma serbest geçişin garantisi olabilir.

Örneğin, sıkı savunma tesisleriyle donatılmış olan Panama Kanalı için durum böyledir. ABD açısından bakıldığında, sadece bu savunma tesisleriyle Kanal'dan serbest geçişin korunabileceği savunulmaktadır. ABD Hükûmeti Panama Kanalı'nın silahlandırılmasının geçişi engelleyeceğini hiçbir zaman kabul etmemiştir.

Aynı şekilde, Türkiye'nin Boğazları silahlandırması da Tam Yetkili Türk Temsilcisi'nin iddia ettiği gibi Boğazdan serbest geçişi garanti altına alacak bir araç olarak görülebilir. Müttefik devletlerin politikacıları Türkiye'ye olan güvensizliklerinden dolayı Boğazların silahsızlandırılmasını talep etmişlerdir. Eğer durum böyle değilse, silahsızlanmanın neden sadece İstanbul Boğazı'nda serbest geçişin garantisi olduğunu anlamak mümkün değildir. Boğazların her iki yakasının da silahsızlandırılması son derece katı bir işlemdir ve daha önce tahkim edilmiş tesislerle ilgili birçok yasakla karşılaştırıldığında Türkiye için çok olumsuz bir hükümdür. Örneğin, Helgoland Adası'nda kale inşasını yasaklayan Versay Antlaşması'nın 115. maddesi ve Kuzey Denizi ile Baltık Denizi arasındaki trafiği garanti altına almak için geçitte tahkimat yapılmasını yasaklayan aynı Antlaşma'nın 195. maddesinde durum böyledir. Bunlar, 19. yüzyıldan bu yana Avrupa devletlerinin antlaşmalarında benimsenen olağan silahsızlanma biçimleridir.

(Not); Bkz. örneğin, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın 52. ve 11. maddeleri, 8 Nisan 1904 tarihli İngiliz-Fransız Anlaşması'nın 7. maddesi, Fransa ve İspanya arasındaki 1904 Antlaşması'nın 14. maddesi, Portsmouth-Rusya-Japon Barış Antlaşması'nın 9. maddesi.

Dolayısıyla, Lozan Konferansı'nda Boğazlar Bölgesi için kabul edilen silahsızlanma sadece tahkimat yapımını değil, aynı zamanda Versay Antlaşması'nda (Madde 42 ve 43) Ren kıyı bölgesi için öngörülen durumla aynı olan askerlerin konuşlandırılmasını ve geçişini de yasaklıyordu. Ren kıyısı, silahsızlanma sonrasında tarafsız bir bölge olarak dokunulmazlığı garanti altına alınmıştır. Bununla birlikte, aynı garantiler Boğazlar Bölgesi için verilmemiştir çünkü Boğazların silahsızlandırılması esas olarak Türkiye'ye karşı serbest geçişi engelleyecek herhangi bir eylemi yasaklamayı amaçlamaktadır.

Silahsızlanmayla birlikte tarafsız bölge tesis eden Antlaşmalar arasında 1815 Viyana Konferansı Sonuç Bildirgesi'nin Haute-Savoie'a ilişkin 92. maddesi, 14 Kasım 1863 tarihli Korfu Adası Antlaşması'nın 2. maddesi ve 26 Ekim 1905 tarihli Karlstadt Protokolü'nün İsveç-Norveç sınırına ilişkin 1. maddesi yer almaktadır. Yukarıdaki tüm örneklerde temel amaç, ilgili ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları önlemektir.

Hukuki açıdan bakıldığında, Boğazlar Bölgesi'nin silahsızlandırılması bu kadar sıkı bir şekilde düzenlenmiş olmasına rağmen, Türkiye'ye sadece tek taraflı bir yükümlülük getirmektedir ve bu kısıtlamayı getiren taraf devletlerin buna

karşı hiçbir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bu nedenle, silahsızlandırılmış bölgeler uluslararası anlamda herhangi bir özel korumadan yararlanmamaktadır. Silahsızlanma bölgeleri, egemen devletler (yani Türkiye ve Yunanistan) tarafsız kaldığı sürece uluslararası hukuk kapsamında devredilemez haklara sahiptir, ancak bir savaş hâli oluştuğunda (Türkiye veya Yunanistan tarafından veya diğer devlet tarafından iki devletten birine karşı açık savaş durumunda) bu bölgelerde savaş hukukunun izin verdiği tüm eylemler gerçekleştirilebilir. Savaş kanunlarının izin verdiği tüm eylemler bu bölgede gerçekleştirilebilir. Bu bakımdan, Boğazlar Sözleşmelerini imzalayan devletler ile buna dâhil olmayan üçüncü devletler arasında herhangi bir ayırım yapılmamaktadır.

Böyle bir silahsızlanma bölgede savaş çıkmasını engellemez. Bölge üzerinde egemenlik kullanan devlet savaşa başladığında, o andan itibaren bölge üzerindeki tüm yasaklar kalkar ve devlet orada bir kale inşa edebilir ve asker bulundurabilir. Savaş zamanında bu tür bir özgürlük devletlerin normal bir hakkıdır. Sonuç olarak, savaşan taraflardan birinin kale inşa etmesi veya kuvvetlerini belirli bir bölgede yoğunlaştırması yasak olmasına rağmen, diğer savaşan taraf uluslararası bir anlaşmayı ihlal etmeden bu bölgeye saldırmakta serbesttir ve bu da son derece mantıksız sonuçlar doğurur.

Bir silahsızlanma bölgesine sahip olmak, barış zamanında bu bölgede hiçbir savunma tesisinin inşa edilememesi açısından bir dezavantajdır.

Dahası, böyle bir yasağı savaş zamanına genişletmek, egemenliğin hayati işlevini inkâr etmekle eşdeğerdir. Bu nedenle, egemen bir devlet savaş durumuna girer girmez silahsızlanma sisteminin askıya alınmasının gerektiği açıktır. Ancak, egemen bir devlet savaş durumuna girdiğinde bu sistem doğal olarak sona ermez. En azından, bölgedeki egemen devlet Boğazlar Antlaşması'nı imzalayan diğer tüm devletlerle savaş durumuna girmedikçe sistemin ortadan kaldırılması öngörülemez. Aksi takdirde, silahsızlanma sistemi geçici olarak yürürlükten kalkacak ve barış yeniden sağlandığında tekrar yürürlüğe girecektir. Yukarıdaki amaçlar Boğazlar Antlaşması'nın 9. maddesinde yer almaktadır. Savaş hâlinde Türkiye ya da Yunanistan, savaş haklarını kullanarak, yukarıda sözü edilen silahsızlanma durumunda değişiklik yapmak zorunda kalırsa, barışın yeniden kurulmasından sonra, bu iki ülkenin işbu sözleşmede öngörülen sistemi yeniden kurmaları gerekecektir.

Silahsızlanma yükümlülüğü, bir devlet egemen devletlerden herhangi biriyle savaş durumuna girdiğinde sona erer. Bunun etkisi, diğer Akit Tarafları etkilese bile, yukarıda belirtilen yükümlülüğün bölünmezliğinin bir sonucudur.

Yukarıda belirtildiği gibi, silahsızlanma sistemi bir ülkenin diğerine karşı tek taraflı olarak yerine getirdiği bir yükümlülüktür ve bu açıdan belirli bir bölgenin tarafsız bölge olarak belirlendiği durumdan önemli ölçüde farklıdır. Silahsızlanma taahhüdü tek taraflı iken, tarafsızlık taahhüdü iki taraflıdır.

Dahası, silahsızlanma sistemi sadece bölgeye sahip egemen devletin tahkimat inşa etmesini ve asker bulundurmasını yasaklarken, tarafsız bir bölgenin kurulması hem egemen devletin hem de diğer üçüncü devletlerin aynı bölgede savaş yürütmesini yasaklar.

Silahsızlanma sisteminin, egemen devlet savaş durumuna girdiği anda geçerliliğini yitirdiği yukarıda belirtilmiş olsa da, tarafsızlık sistemine ilişkin antlaşmalar, tarafsız devletlerin haklarına saygı gösterme yükümlülüğü nedeniyle bölgeyi işgal etmelerine izin verilmez. Bu süre zarfında tarafsızlık antlaşmalarının geçerliliği yok olur. Ancak bu egemen devlet bir savaş durumuna girerse, Tarafsızlık Antlaşması'nın etkisi derhâl geçerli olur ve hem egemenin kendisi hem de muhatap olduğu savaşan taraflar bölgeyi bir savaş alanına dönüştürmekten kaçınmalıdır. Dolayısıyla, silahsızlanmanın amacı uluslararası çatışmaları önlemekse, Tarafsızlık Antlaşmaları zaten meydana gelmiş olan uluslararası çatışmaların sonuçlarını sınırlamayı amaçlar. Birincisi önleyici bir tedbir, ikincisi ise bir kontrol yöntemidir.

Geleneksel olarak uluslararası çatışmaları önlemek için. Tarafsız bölgelerde silahsızlanmanın pek çok örneği vardır. Bu gibi durumlarda, silahsızlanma tarafsızlık sistemi devam ettiği sürece yürürlükte kalmalı ve bölgedeki egemen devletin savaş durumuna girmesi nedeniyle silahsızlanmanın askıya alınmasının doğal bir sonucu olarak yorumlanmamalıdır. Çünkü bölge tarafsızlık sistemi tarafından korunmaktadır ve savaştan etkilenmeyecek bir konumdadır.

Bununla birlikte, Antlaşma hükümlerine bakılmaksızın, bu tarafsızlığın herhangi bir şekilde ihlal edilmesi hâlinde, egemen devlet derhâl serbest hareket etme hakkına sahip olacak ve bölgedeki topraklarının savunulması için savaş eylemleri gerçekleştirebilecektir. 20 Ekim 1921 tarihli Åland Adası'nın Tarafsızlığı ve silahsızlandırılmasına İlişkin Protokol'ün 7. maddesi şu hükmü içermektedir. “Söz konusu bölgenin tarafsızlığı zamansız bir saldırı nedeniyle tehlikeye girerse, Finlandiya, Tarafların bu Protokol hükümlerine uygun olarak tarafsızlık konusunda müdahale edebilecekleri bir zamanda, söz konusu bölgede bu saldırıyı önlemek ve püskürtmek için gerekli önlemleri alabilir.”

Son olarak, müttefik devletlerinin, Lozan Konferansı'nda Tam Yetkili Türk Temsilcisi'nin Boğazlar Bölgesi'nin tarafsızlaştırılması talebini reddetmelerinin siyasi nedenlerinden bahsetmek gerekir. Boğazlar Bölgesi tarafsızlaştırılırsa, yabancı güçler tüm savaşlarda buraya saldıramayacaktır. Türkiye, topraklarının en hayati bölümlerinin tarafsız olarak garanti altına alınmasının avantajına sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda bu nedenle diğer devletlere karşı savaş açma hakkına da sahip olmaz. Bölgenin tarafsızlaştırılması Türkiye'nin statükosunu ebediyen garanti altına alacak (o dönemde Türkiye'nin başkenti İstanbul'du) ve Türkiye'ye karşı saldırganlığın tamamen yasaklanmasıyla eşdeğer olacaktı. Boğazlar Antlaşması'nı imzalayanlar bu nedenle Türkiye'ye karşı savaştan tamamen vazgeçmekten başka çareleri kalmayacağından korkuyorlardı. Bu nedenle Müttefikler, Türkiye'nin tüm topraklarını tarafsızlaştırarak gelecekte savaşa başvurmayacağına söz vermesi hâlinde Boğazların tarafsızlaştırılmasını onaylayabilirdi.

Ancak, Türkiye'nin egemenliğinin böylesine büyük ölçüde kısıtlanmasını kabul etmeyeceği de açıktı ve müttefikler de Türkiye'ye topraklarının tarafsızlığını garanti etme ayrıcalığını tanımak istemiyorlardı. Bir devletin daimi tarafsızlığının garanti altına alınması, ancak İsviçre veya savaş öncesi Belçika örneğinde olduğu gibi, devletin varlığının uluslararası çıkarlar üzerinde çok

büyük bir etkiye sahip olduğu ve statükonun korunmasının uluslararası düzen için vazgeçilmez olduğu durumlarda verilmelidir. Lozan Konferansı'nda güçler Türkiye'ye karşı güvensizdi ve ona hiçbir zaman özel bir iyilik yapma niyetinde olmadılar. Boğazların tarafsızlığı talebini kabul etmemelerinin siyasi nedeni buydu.

4. Kısım: Boğaz Bölgesine Dair Garanti

Türkiye'nin Boğazlar Bölgesi'nde silahsızlanma yükümlülüğü, ulusal savunmasında, gelecekte Türkiye'yi işgal etmek isteyen herhangi bir güç tarafından her zaman kullanılabilir büyük bir kusurdur. Türk yöneticiler bu noktayı en şiddetli şekilde Lozan Konferansı'nda hissettiler ve silahsızlanma pahasına tarafsız bir bölge hâline getirilmesini ya da yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesinin yasaklanmasını talep ettiler.

İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi Lord Curzon, 18 Aralık 1923 tarihli bir Toplantı'da, o ayın başından beri uzmanlardan oluşan bir Alt Komisyon tarafından hazırlanan Boğazlar Antlaşması taslağını açıkladı ve bunun bir parçası olarak 'Boğazların ve İstanbul'un askeri güvenliği için müttefikler tarafından önerilen garantileri' sundu. Bu daha sonra Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. maddesi hâline gelmiştir. Usulü, yazılı metninden önemli ölçüde farklı olduğu için, burada başvuru amacıyla bir taslak verilmiştir.

En vue de garantir que la démilitarisation des Détroits, et des zones avoisinantes, ne devienne pas, au point de vue militaire, une cause de danger injustifiée pour la Turquie, les Hautes Parties Contractantes conviennent des dispositions suivantes: Si une violation des dispositions sur la liberté de passage, ou une guerre, venaient à mettre en péril la liberté de la navigation des Détroits ou la sécurité des zones démilitarisées, les Hautes Parties Contractantes s'adresseront sans délai, soit individuelles, soit conjointement, au Conseil de la Société des Nations, afin qu'il décide des mesures à prendre. La Commission des Détroits prévue à l'article..... sera également autorisée à porter à la connaissance du Conseil toute circonstance qu'elle considérerait comme de nature à mettre en péril la liberté de la navigation des Détroits ou la sécurité des zones démilitarisées. Les Hautes Parties Contractantes s'engagent à contribuer aux mesures que le Conseil décidera à cet effet. Si l'unanimité ne peut pas se former, chacune des Hautes Parties Contractantes sera autorisée à prendre individuellement les mesures que le Conseil aurait recommandées à la majorité des deux tiers. La voix de la Puissance dont l'action est considérée comme ayant mis en péril la liberté de la navigation des Détroits ou la sécurité des zones démilitarisées ne comptera pas dans le calcul, soit de l'unanimité, soit de la majorité des deux tiers.

Boğazların ve çevresindeki bölgelerin askerden arındırılmasının Türkiye için haksız bir askeri tehlike nedeni olmamasını sağlamak amacıyla, Yüksek Sözleşmeci Taraflar aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmışlardır. Boğazlardan geçiş özgürlüğüne ilişkin hükümlerin ihlali ya da bir savaş, Boğazlarda seyrüsefer özgürlüğünü ya da silahsızlandırılmış bölgelerin güvenliğini tehlikeye düşürecek olursa, Yüksek Sözleşmeci Taraflar, alınacak önlemler konusunda

karar verebilmesi için, tek tek ya da birlikte, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne gecikmeksizin başvuracaklardır. ... maddesinde öngörülen Boğazlar Komisyonu da, aşağıdaki konuları Konsey'in bilgisine sunmaya yetkili olacaktır. Boğazlarda seyriüsefer serbestisini veya silahsızlandırılmış bölgelerin güvenliğini tehlikeye düşürebileceğini düşündüğü her türlü durumu Konsey'e bildirir. Yüksek Sözleşmeciler Taraflar, Konsey'in bu konuda kararlaştırabileceği önlemlere katkıda bulunmayı taahhüt ederler. Oy birliği sağlanamazsa, Yüksek Sözleşmeciler Taraflardan her biri, Konsey'in üçte iki çoğunlukla önerebileceği önlemleri tek başına almaya yetkili olacaktır. Eyleminin Boğazlarda seyriüsefer özgürlüğünü tehlikeye düşürdüğü düşünülen Güç'ün oyu ya da silahsızlandırılmış bölgelerin güvenliği, oy birliği ya da üçte iki çoğunluğun hesaplanmasında dikkate alınmaz.

Yukarıdaki taslak, Ekim 1921 tarihli Åland Adası'nın Tarafsızlığına ilişkin Cenevre Protokolü örnek alınarak hazırlanmıştır ve "Yüksek Akit Taraflar, alınacak önlemler konusunda bir karara varılması için Milletler Cemiyeti Konseyi'ne tek tek ya da birlikte gecikmeksizin bildirimde bulunacaklardır." demektedir. Ayrıca Cenevre Protokolü'nün 7. maddesi ile tamamen aynı ifadeleri kullanır: "Taraflar devletler, Cemiyet Konseyi tarafından bu amaçla kararlaştırılacak tedbirlere katılmayı taahhüt ederler." Konsey önünde temsil edilme yöntemi de aynı hükümleri benimsemektedir.

Yukarıdaki taslağa cevaben, Tam Yetkili Türk Temsilcisi bir önceki bölümde Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin güvencelerinin yetersiz olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa'nın argümanına göre, Milletler Cemiyeti Tüzüğü'nün 10. maddesinin hükümleri, ulusal savunma araçları kısıtlanmamış devletler için yeterli güvencelerdir. Ancak İstanbul'un konumu, silahsızlanma nedeniyle savunmasının çoğunu kaybettiği yönündedir. Boğazlar Bölgesi silahsızlanma nedeniyle zaten diğer ülkelere göre daha az elverişli bir konumda olduğu sürece, ek garantilere ihtiyacı olduğu da açıktır. Bu nedenlerle Tam Yetkili Türk Temsilcisi, güçlerin Boğaz Bölgesi'nin dokunulmazlığı konusunda özel ve ortak taahhütte bulunmalarını talep etmiştir. Türk tarafının 19 Aralık 1923 tarihli Konferans'ta sunduğu karşı öneri aşağıdaki gibidir (İngiliz Mavi Kitabı, s. 270).

En vue de garantir que la démilitarisation des Détroits ne devienne pas, au point, de vue militaire, une cause de danger injustifiable pour la Turquie, la France, Grande-Bretagne, l'Italie, le Japon et la Russie conviennent des dispositions suivantes: Les Puissances signataires susmentionnées s'engagent, individuellement et collectivement, à respecter et à faire respecter, en temps de paix comme en temps de guerre, l'inviolabilité des Détroits. Tout acte de guerre commis par une puissance étrangère quelconque dans la région des Détroits définie à l'article ainsi que dans la Mer de Marmara, sera considéré comme portant atteinte à l'inviolabilité prévue au paragraphe précédent. Dans une telle éventualité, la Turquie prendra toutes les mesures en vue d'empêcher lesdits actes; sur sa demande, les Puissances susmentionnées devront de leur côté les empêcher conjointement par tous les moyens dont elles disposent. Si, à cet effet, les Puissances précitées ont fait passer des bâtiments de guerre en nombre supérieur à celui déterminé par le statut des Détroits, on reviendra sur la demande de la Turquie, à l'application normale de ce statut immédiatement après

la suppression des actes dont il s'agit. Les présentes dispositions constituent une partie intégrante de celles relatives à la démilitarisation et à la liberté des Détroits.

Boğazların silahsızlandırılmasının, askeri bakımdan, Türkiye için haksız bir tehlike nedeni olmamasını sağlamak amacıyla, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Rusya, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmışlardır: Yukarıda imzaları bulunan devletler; tek tek ve toplu olarak, Boğazların dokunulmazlığına, savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da saygı göstermeyi ve gösterilmesini sağlamayı yükümlenirler. İşbu Madde'de tanımlanan Boğazlar bölgesinde ve Marmara Denizi'nde herhangi bir yabancı güç tarafından işlenen herhangi bir savaş eylemi, önceki paragrafta öngörülen dokunulmazlığı ihlal etmiş sayılacaktır. Böyle bir durumda, Türkiye'nin isteği üzerine, yukarıda anılan devletler, kendi paylarına, ellerinde bulunan bütün araçlarla bu eylemleri ortaklaşa önleyeceklerdir. Bu amaçla, yukarıda anılan devletler, Boğazlar Sözleşmesi ile saptanan sayıyı aşan sayıda savaş gemisinin geçmesine neden olmuşlarsa, Türkiye'nin isteği üzerine, söz konusu eylemlerin bastırılmasından hemen sonra, bu Sözleşme'nin normal uygulanmasına dönülecektir. İşbu hükümler, Boğazların silahsızlandırılması ve özgürlüğüne ilişkin hükümlerin ayrılmaz bir parçasını oluşturur.

Rus Tam Yetkili Temsilcisi, bu Türk teklifinin sunulduğu gün yapılan bir toplantıda müttefiklerin ilk teklifine karşı olduğunu ifade etmiş ve Çiçerin aşağıdaki açıklamayı yapmıştır.

Rusya, Boğazların güvenliğinin Milletler Cemiyeti Konseyleri arasında paylaştırılmasına yönelik tüm planlara kesinlikle karşıdır. Rusya, Milletler Cemiyeti'ni hiçbir zaman tanımamıştır ve tanımayacaktır. Cemiyete katılmayan ülkeler arasında Rusya, ABD, Almanya ve diğerleri bulunmaktadır. Milletler Cemiyeti sadece birkaç ülkeden oluşan bir federasyondur. Bu nedenle, Boğazlardaki görevlerin yürütülmesini ona emanet etmek kabul edilemez.

Bu nedenle, müttefiklerin önerisinde öngörülen güvenlik garantileri aslında hayalidir. Eğer herhangi bir şekilde güvenlik tehlikeye girerse, bu durum Milletler Cemiyeti Konseyi'nin dikkatine sunulmalı ve Konsey konuyu tartışmalıdır. Konsey oy birliğiyle bir karara varamazsa, ülkelerin üçte iki çoğunlukla Konsey tarafından tavsiye edilen tedbirleri alabileceği öngörülmektedir. Ancak, Boğazların güvenliğini engelleyen ülke, Cemiyet Konseyi'nin tartışmasını tamamlamasını hiçbir şey yapmadan bekleyecek mi? Bu hüküm, özünde bir 'göstermelik'tir. Eğer Cemiyet Konseyi harekete geçecek olursa, bunun örneği benim (halkımın) önümdedir. Cemiyet, Litvanya'yı korumakta başarısız oldu ve Zeligowski'nin Vilinius'yu işgali karşısında tamamen güçsüz kaldı.

Taraf devletlerin herhangi bir istisnai eylemi, askeri müdahaleye kapı açmak anlamına gelecektir. Bu taslağı hazırlamaya çalışmak barış değil, savaştır. Türkiye'yi bu olanaktan yoksun bırakmak ise, Boğazları korumasız bir konuma sokmak, Türkiye'nin elini kolunu bağlamak ve güçlü devletlere teslim etmekle eşdeğer olacaktır (İngiltere Mavi Kitabı, s. 272-274).

Müttefik taslağı ile Türk tarafı arasındaki bu görüş ayrılıkları ve her iki tarafın uzman üyeleri arasında uzlaşma sağlamak amacıyla yapılan gayri resmi görüş alışverişleri sonucunda, Taslak Komisyonu'nda (Hukukçular Komisyonu) aşağıdaki şekilde yeni bir taslak hazırlanmıştır

1: Müttefik taslağının 1. paragrafı ile aynı amaç.

2: Geçiş özgürlüğü ile ilgili hükümlerin ihlali, beklenmedik bir saldırı ya da Boğazlardan geçiş özgürlüğünü ya da silahsızlandırılmış bölgenin güvenliğini tehlikeye sokacak herhangi bir savaş eylemi ya da savaş tehdidi durumunda, Yüksek Sözleşmeciler Taraflar ve özellikle her durumda İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya, ellerindeki tüm araçlarla bunu ortaklaşa önleyeceklerdir.

3: Bir önceki paragrafta öngörülen eylemi gerektiren fiiller sona erdiğinde, bu Sözleşme'de belirtilen Boğazlar hükümleri yine kesin olarak uygulanacaktır.

4: Paragraf, yukarıdaki hükümlerin, Akit Tarafların Cemiyet üyesi olarak hak ve yükümlülüklerini etkilemeyeceğini öngörmektedir.

Türkiye bu öneriye genel olarak rıza göstermiştir, ancak İngiliz Tam Yetkili Temsilcisi, Milletler Cemiyeti üyeliğinden kaynaklanan yükümlülüklerin ötesinde, Boğazlarda geçiş özgürlüğü ve Boğazlar Bölgesi'nde güvenliğini sağlamak için harekete geçme yükümlülüğüne karşı çıkmıştır. Türkiye'nin taraf devletlere bu konuda doğrudan ve etkili bir garanti yükümlülüğü getirme isteğini kabul etmekte tereddüt etmiştir. Komisyon, 2. paragrafın ikinci yarısında bir değişiklik yaparak, "Kabul edilebilecek herhangi bir yolla" sözcüklerini "Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararlaştırabileceği herhangi bir şekilde ortaklaşa önlenebilecek" sözcükleriyle değiştirmiştir.

Boğazlar Bölgesi'ni garanti altına almak için bu şekilde oluşturulan hükümler, ilgili ülkeler tarafından Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. maddesi olarak onaylanmıştır. Maddenin hükümleri aşağıdaki gibidir.

Taraflar, Boğazların ve bitişik bölgelerin silahsızlandırılmasının Türkiye için gereksiz bir askeri tehlikeye neden olmamasını ve savaş eylemlerinin geçiş özgürlüğünü veya silahsızlandırılmış bölgelerinin güvenliğini tehlikeye atmamasını sağlamak istemişler ve aşağıdaki hususları öngörmüşlerdir

Geçiş özgürlüğüne ilişkin hükümlerin ihlali, bir saldırı ya da Boğazlarda seyrüsefer özgürlüğünü ya da silahsızlanma bölgelerinin güvenliğini tehlikeye sokan herhangi bir savaş eylemi ya da savaş tehdidi durumunda, Yüksek Sözleşmeciler Taraflar, Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin bu konuda kararlaştıracağı herhangi bir biçimde ortaklaşa önleneceklerdir.

Yukarıdaki paragrafta öngörülen eylemi gerektiren eylemler tamamlandıktan hemen sonra, işbu Sözleşme'de öngörülen Boğazlar hükümleri yeniden kesinlikle uygulanacaktır.

Boğazların silahsızlandırılması ve serbestliğine ilişkin hükümlerin bir parçasını oluşturan bu hükümler, Yüksek Sözleşmeciler Tarafların Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nden doğan hak ve yükümlülüklerine hâlel getirmeyecektir.

Yukarıdaki hüküm uyarınca Yüksek Sözleşmeciler Taraflarca garanti edilen, Boğazlarda serbest dolaşım ve silahsızlandırılmış bölgenin güvenliğidir. Ve Türkiye, savaşan bir ülke olarak silahsızlandırılmış bölgeye her zaman serbest

savunma sağlayabileceğinden, 18. maddede öngörülen bu bölgeye ilişkin güvenlik garantisi, her zaman Türkiye'nin tarafsız bir ülke olduğu durumlarla sınırlıdır. Bu nedenle, herhangi bir kimse Türkiye'nin tarafsızlığını ihlal eder ve Boğazlar Bölgesi'nin güvenliğini tehdit ederse, Türkiye, Akit Taraflardan tarafsızlığını korumak için gerekli iş birliğini isteme hakkına sahiptir. Bu hak, Türkiye'nin silahsızlanma yükümlülüğünü üstlenmesinin bir karşılığı olarak tanımlanabilir.

Eğer Türkiye savaş hâlindeyse, taraf devlet, silahsızlandırılmış bölgenin güvenliğini garanti etmekle yükümlü değildir. Bu durumda bile, eğer Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katılırsa, Cemiyet hükümlerine uygun olarak bu bölgeyi koruması gerekmektedir. Siyasi açıdan bu, Türkiye'nin haksız bir saldırıya maruz kalması hâlinde, en azından Akit Tarafların, özellikle de İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon Devletlerinin, doğal olarak madde 18(2) uyarınca güvenlik önlemleri alma yükümlülüğü olmasa bile, buna kayıtsız kalamayacakları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. maddesinin, Türkiye'nin istediği gibi Boğazlar Bölgesi'nde tarafsızlığı sağlamasa bile, ülkenin güvenliği için bir tür garanti sağladığı söylenebilir.

Türk Tam Yetkili Temsilcisi'nin istediği garantiler sadece silahsızlandırılmış bölgelerin güvenliği ile ilgiliydi. Bu isteği karşılamak için, müttefikler tarafından 18 Aralık Konferansı'na sunulan taslak, 2. paragrafta seyrüsefer serbestisi için garanti öngörmüş ve Antlaşmanın 18. maddesinde hem seyrüsefer serbestisini hem de silahsızlandırılmış bölgelerin güvenliğini içermeye devam etmiştir. Seyrüsefer serbestisi ilkesi, Türkiye'nin savaşan taraf olup olmadığına bakılmaksızın değişmediğinden, taraf devletler bunu her zaman garanti etmekle yükümlüdür.

Garantör güçlerin harekete geçmesi için silahsızlandırılmış bölgenin güvenliğinin gerçekten bozulması ve serbest seyrüseferin engellenmesi gerekli değildir, ancak yukarıda belirtilen koşulların ortaya çıkması ve sadece yakın bir tehlike durumunun oluşması yeterlidir. Ancak bu durumda bile, Rusya Tam Yetkili Temsilcisi'nin de belirttiği gibi, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin durumu değerlendirip alınacak tedbirleri yüksek akit taraflara bildirmesi ve ülkelerin de bu duruma karşı etkili ve gerçekçi tedbirler almasının oldukça uzun bir zaman alacağı düşünülmelidir. Dolayısıyla, üçüncü ülkeler tarafından geçişin engellendiği ve Boğaz bölgesinin işgal edildiği düşünülürse, silahsızlanma aşağıdaki ihlalleri veya işgalleri kolaylaştıracaktır.

Sevr Antlaşması'nın 178. maddesi, İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin (askerler, uçaklar ve muhafız gemileri) Boğazların özgürlüğünü engelleyecek her türlü eylemi önlemek için hazır bulunmasını öngörmekteydi, ancak bu garnizonun Boğazlar Bölgesi'nin güvenliğini sağlamakla görevli olmadığı göz önüne alındığında, Türkiye veya müttefiklerinin Boğazlardan serbest geçişi engellemesi durumu öngörülmüştür. Boğazlar Bölgesi'nde üçüncü bir devlet Türkiye'nin tarafsızlığını ihlal etse bile, serbest geçişe müdahale etmediği sürece garantör gücün müdahale etmek zorunda kalmayacağı sonucu ortaya çıkacaktı. Ancak İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Boğazlar Bölgesi'nde garnizon güçleri ve

savaş gemileri bulundurması Türkiye üzerinde siyasi baskı yaratacaktır. Türkiye elbette bunu istemiyordu.

Lozan Konferansı sadece Türkiye'ye yönelik politikayı temelden değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda Boğazlardan geçiş sisteminde de önemli değişiklikler yapmış, serbest geçiş ilkesini teyit eden bir biçim benimsemiş ve böylece Sevr Antlaşması'nın garanti şeklindeki hükümlerini tamamen yürürlükten kaldırarak bunu daha ziyade adil bir uluslararası örgütün takdirine bırakmıştır.

Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. maddesinde öngörülen garanti biçimi Cemiyet Konseyi tarafından belirlenmiştir. Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayanlardan bazıları, örneğin Rusya ve Türkiye, Milletler Cemiyeti üyesi değildi. Türkiye, kararı Cemiyet Konseyi'ne bırakmanın bir anlamı olmadığını düşünmüş ve Rusya da antlaşmayı daha sonraki bir aşamada imzalamıştır.

Cemiyet Konseyi, Boğazların silahsızlandırılmış bölgesinin geçiş serbestisi ve güvenliği için uygun gördüğü her türlü tedbiri kararlaştırabilir. Ancak, bu tür kararlar Konsey'in oy birliğini gerektirir, dolayısıyla Konsey oy birliğiyle karar alamazsa, yukarıdaki garantiler için gerekli önlemlere karar veremez. Bu da Antlaşma'nın 18. maddesindeki garantileri pratikte çok zayıf kılmaktadır. Müttefiklerin ilk taslağı, Konsey'in oy birliğine ulaşamaması hâlinde, her bir taraf devletin, Konsey tarafından üçte iki çoğunlukla tavsiye edilen tedbirleri bireysel olarak alabilmesini öngörüyordu. Ancak, her bir teklif bu hükmü benimsemediği için, konsey oy birliğiyle bir karara varamadığı sürece, her bir taraf devletler güvenlik çıkarları doğrultusunda hareket etme ya da etmeme özgürlüğünü tekrar elde ettiği söylenebilir.

Cemiyet Konseyi'nin bir kararı olduğunda, tüm taraf devletler bu karara uygun olarak ortak önlemler almayı taahhüt ederler (Madde 18, 2. fıkrası). Bu taahhüt nedeniyle konsey kararına uygun olarak ortak önlemler almayı üstlenen taraf devletler, diğer taraf devletler gibi bu karara bağılıdır ve taraf devletler, koruma tedbirlerinin çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerinde ortak tedbirler almakla yükümlüdürler. Cemiyet konseyi, serbest geçiş ve silahsızlandırılmış bölgelerinin güvenliği için belirli tedbirlerin alınması gerektiğine karar verse bile, tüm taraf devletlerin harekete geçmesi her zaman gerekli olmayabilir. Ancak dört ülke -İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya- her hâlükârda ortaklaşa tedbirler alma konusunda karardır. Japonya'nın Boğazlardan serbest geçiş ve Boğazların güvenliği için İngiltere, Fransa ve İtalya ile birlikte hareket etmesi, bir dünya gücü olarak statüsünün doğal bir sonucudur ve Japonya'nın Boğazlar Komisyonu'na katılımı ile aynı temellere dayanmaktadır (Bkz. bu bölümün 1. kısım, 1. paragrafının sonu).

5. Kısım: Boğaz Komisyonu

Sevr Sözleşmesi, boğazlardan serbest geçişi kontrol edecek özel bir uluslararası örgütün kurulmasını öngörmektedir. Sözleşme, Boğazlar Komisyonu'na geniş bir yetki vermiş ve Boğazlar ve su yollarındaki iyileştirme çalışmalarını, fenerleri, şamandıraları, kılavuzları, römorkörleri, deniz kurtarma ekiplerini vb. denetlemesini öngörmüştür (bkz. Sevr Sözleşmesi, madde 43 ve

devamı, bu bölümün I. Kısmı, 1. paragrafı). İlk taslak (18 Aralık 1922) aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir.

1. İstanbul'da, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya ile Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Sırbistan (işbu Sözleşme'ye katılma tarihinden itibaren Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya) Temsilcilerinden oluşan ve başkanlığını Türkiye Temsilcisi'nin yapacağı bir Boğazlar Komisyonu kurulacaktır.

2. Komiserlerin maaşları ait oldukları hükümetleri tarafından ödenecek ve Komisyon'un diğer masrafları her ülke tarafından paylaşılacaktır.

3. Komisyon, Boğazlardan geçiş için gerekli kılavuzluk, römorkör, fener, şamandıra ve diğer teçhizatın güvenli geçiş için gerekli koşullara uyarlanmasını ve geçiş özgürlüğüne ilişkin hükümler ile ... maddesinde belirtilen özel hükümlerin uygulanmasını sağlayacaktır.

4. Komisyon, Milletler Cemiyeti'nin koruması altında faaliyet gösterecek ve yıllık rapor düzenleyecektir.

5. Komisyon, görevlerini yerine getirmek için gerekli kuralları koyacaktır; bu kurallar, devletlere karşı tarafsızlık ruhu içinde, Boğazlardan geçişin olabildiğince kolaylaştırılmasını gerektirecektir.

Yukarıdaki öneriye cevaben, Tam Yetkili Temsilciliği, 20 Aralık tarihli Toplantı'sında aşağıdaki karşı öneriyi sunmuştur. Türk Tam Yetkili Temsilcisi, bir Boğazlar Komisyonu kurulması gereğini kabul etmemekle birlikte, bu Komisyon kurulacak olsa bile, Türkiye'nin egemenliğine ve idari gücüne müdahale etmemesi gerektiğini ve Komisyon'un yetkilerinin, savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş kurallarına uyulup uyulmadığını denetlemekle sınırlı olması gerektiğini belirtmiş ve Komisyon'da bir Yunan Temsilcisi'nin yer almasına karşı çıkmıştır (İngiltere, Mavi Kitabı, s. 282, 283).

Bu muhalefet karşısında, Boğazlar Komisyonu'nun yetkileri azaltılmış ve savaş gemilerinin ve askeri uçakların serbest geçişine ilişkin hükümleri uygulama göreviyle sınırlandırılmıştır. Boğazlar Sözleşmesi'nin 14. maddesine göre, “adı geçen Komisyon, yukarıdaki 2, 3 ve 4 sayılı Eklerde öngörülen savaş gemileri ve uçaklarının geçişine ilişkin hükümlere gereği gibi uyulmasını sağlamakla görevlidir”.

Aynı zamanda, Antlaşma, madde 11'de “adı geçen Komisyon, Boğazlarla ilgili yetkilerini kullanacaktır” hükmünü getirmektedir ve Boğazlar Komisyonu'nun madde 14'te belirtilenlerden başka görevleri olduğu da düşünülebilir. Eğer öyleyse, 11. maddenin anlamı yoktur. Bu maddenin, müttefik taslağının 5. paragrafının ilk yarısının değiştirilmiş hâli olması, kılavuzlukların, römorkörlerin, fenerlerin vs. işlerini denetleme görevlerinden muaf tutulması ve muğlak bir şekilde “Boğazlarla ilgili yetkiler” ifadesinin kullanılması muhtemel görünmektedir. Hiç şüphesiz 14. madde hükümleri, müttefiklerin maddelerinin beşinci paragrafına yönelik Türk itirazı dikkate alınarak maddenin son kısmı revize edilmiştir (Bkz. Fransız Hükümeti tarafından yayınlanan Lozan Konferansı Tutanakları, s. 205).

Dolayısıyla Boğazlar Komisyonu, Boğazlarda seyrüsefere ilişkin tüm hükümleri uygulamakla görevlendirilmiştir; bu hükümlerin spesifik içeriği yalnızca Antlaşma'nın metninden anlaşılamamaktadır. Ancak, Sözleşme'nin 15.

maddesine göre, “Boğazlar Komisyonu, Milletler Cemiyeti’nin himayesi altında görevlerini yerine getirecek ve her yıl Milletler Cemiyeti’ne, görevlerinin yerine getirilmesine ilişkin bir rapor ile ticari ve seyrüseferi ilgilendiren tüm bilgileri sunacaktır. Bu amaçla, Komisyon, Boğazlardaki seyrüseferi denetleyecek ve Türk Hükûmeti’nin organlarıyla ilişki içinde bulunacaktır” hükmü uyarınca, Komisyon’un ticari gemiciliğin danışmanı konumunda olduğu, Türk tarafıyla sürekli temas hâlinde olmak ve Boğazlar Bölgesi’nde Sözleşme’nin herhangi bir ihlalini derhâl Milletler Cemiyeti’ne bildirmekle yükümlü olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, Boğazlar Komisyonu, Boğazlarda serbest seyrüseferin sağlanması için Milletler Cemiyeti’nin bir yardımcı organı statüsündedir. Bu anlamda Komisyon’un yetkileri az olsa da görevleri son derece önemlidir.

Boğazlar Komisyonu’nda temsil edilen ülkeler, yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Yugoslavya’dır. (Anlaşma’nın 12. maddesi) Sovyetler şu anda Sözleşme’yi onaylamamıştır ve henüz temsilcilere katılmamıştır. Bunun nedeni, Rusya’nın Milletler Cemiyeti’ni prensip olarak tanımamasıdır ki bu da Rusya’nın Sözleşme’yi imzalamış olmasıyla açıkça çelişmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri ve madde 12, 1. fıkrasında belirtilmeyen Karadeniz kıyısındaki bağımsız devletler, Sözleşme’ye katılarak Komisyon’da bir temsilci bulundurma hakkına sahip olmuşlardır. (Madde 12, 2. ve 3. fıkrası) Her temsilcinin ödeneği kendi hükûmeti tarafından karşılanacak ve Komisyon tarafından yapılan diğer masraflar temsil edilen hükûmet tarafından paylaşılabilecektir (Madde 13).

Boğazlar Komisyonu, 25 Ekim 1924’teki ilk Toplantı’sından bu yana haftada bir kez toplanarak çeşitli çalışmalarını yürütmektedir. Bugüne kadar yapılan başlıca çalışmalar aşağıdaki bölümlere ayrılabilir: (Boğazlar Komisyonu Yıllık Raporu 1926-1928).

- (a) Komisyon merkezinin kurulması.
- (b) İç tüzüğün oluşturulması.
- (c) Bütçenin düzenlenmesi
- (d) Boğazların girişindeki sinyal istasyonları ile irtibat tesisleri
- (e) Karadeniz deniz kuvvetleri hakkında bilgi toplanması
- (f) Boğazlar Sözleşmesi’nin uygulanması
- (g) Türk makamları ile müzakereler (özellikle Komisyon’un imtiyazları ve amblemleri ile ilgili olarak)
- (h) Milletler Cemiyeti’ne yıllık raporların hazırlanması.

6. Kısım: Rusya ve Boğaz Antlaşması

Lozan Konferansı, Türkiye ile müttefikler arasında Ekim 1914’te bozulan diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmeyi ve bu barışın şartlarını belirlemeyi amaçlıyordu. Ancak, Avrupa’daki Savaş’ın sonucunda ortaya çıkan çeşitli Barış Antlaşmalarının hepsi galip güçlerin dayattığı koşullara dayanmasına rağmen, Lozan Konferansı mağlup ülke olan Türkiye’nin taleplerini dinlemiş, karşı önerileri tartışmış ve Barış Antlaşması güç yoluyla baskı sonucu değil, gönüllü anlaşma ile sonuçlanmıştır. Bu tür farklılıklar, yukarıda da belirtildiği gibi, Yakın

Doğu'daki siyasi durum nedeniyle ortaya çıkmıştı ve müttefikler 1920'den beri Türkiye'ye barış şartlarını dayatma konusunda zaten güçsüzdü. Müttefiklerin temsil gücü olarak Türkiye'nin karşısına çıkan Yunan ordusunun Eylül 1922'deki feci yenilgisinden sonra Türkiye, Lozan Konferansı'na daha çok muzaffer bir ülke ruhuyla gitti.

Boğazlar Sözleşmesi, Barış Antlaşması'nda taraflarca tanınan Boğazlardan serbest geçiş ilkesini yeniden teyit ederek ve geçiş özgürlüğünün teşvik edilmesini sağlayarak bunu barış şartlarından ayırmıştır. Boğazlar Antlaşması'nı kapsamlı ve evrensel hâle getirmek ve ilkelerinin uygulanmasını etkili kılmak için Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin rızasını ve iş birliğini alma ihtiyacı kabul edilmiş ve büyük müttefikler özellikle eski düşman Bulgaristan ve eski müttefik Rusya'nın katılımını istemiştir.

Ancak Rus Hükûmeti Lozan Konferansı'na çok farklı bir siyasi açıdan bakıyor ve sadece Boğazlar konusunda değil, genel olarak Yakın Doğu meselelerinde de kendi tezlerini dinletmek istiyordu. Bu nedenle Rus Hükûmeti'nin Lozan Konferansı'ndan beklentileri oldukça yüksekti. Bu durum, Cenova ve Lahey Konferanslarındaki başarısızlıklardan sonra kendi diplomatik konumunu iyileştirme çabasıyla birleşiyordu. Rusya ve Türkiye arasındaki yakın siyasi ve coğrafi ilişkiler göz önüne alındığında, Sovyet Hükûmetleri, Temsilcilerinin doğal olarak Konferans'taki tüm tartışmalara katılabileceklerini umuyorlardı.

Ayrıca, eğer bir Barış Antlaşması imzalanacaksa Sovyet Hükûmeti'nin resmen tanınması sorununu gündeme getirmeyi planlıyorlardı, ancak bu umutları tamamen suya düştü. Lozan'da Rus Temsilcilerine yönelik atmosfer Cenova'dakinden çok daha soğuktu, bunun nedeni kısmen Cenova'da olduğu gibi sempati duyulmaması, kısmen de Rus Temsilcisi'nin isminin fazla merak uyandırmasıydı.

Rusya'nın Boğazlar konusundaki iddiaları, Avrupa Savaşı'nın ardından müttefik ülkelerin kamuoylarıyla doğrudan çelişiyordu. Rusya, 4 Aralık 1922'de yapılan bir Konferans'ta, Boğazlar Bölgesi'nden yabancı savaş gemilerinin (Türk gemileri dışında) geçişini yasaklayarak Türk Hükûmeti'nin küçük savaş gemileri dışında hiçbir koşulda geçiş izni veremeyeceği ilkesinde ısrar etti. Ayrıca Boğaz Bölgesi'nin silahsızlandırılmasına karşı çıkmış ve Türk askeri teçhizatına serbestçe izin verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. (Bkz. bu bölümün 2. kısmı, 1) Somut fikirleri, aynı yıl 18 Aralık'ta sunulan Rusya'nın karşı önerinin 22. maddesinde açıkça ifade edilmiştir (Fransız diplomatik notası, Lozan Konferansı, s. 207 ve devamı).

Rusya'nın talebi, özünde, Avrupa Savaşı öncesindeki Boğazlardan geçiş sistemine geri dönülmesidir ki bu da 20. yüzyılın başından beri savaş gemilerinin mümkün olduğunca serbest geçişine izin vermeye çalışan Rus İmparatorluk Hükûmeti'nin tutumuyla keskin bir tezat oluşturmaktadır. O dönemde Rusya'nın taleplerini kabul etmekte isteksiz davranan İngiliz ve Fransız Devletleri, bugün savaş gemilerinin serbest geçişini savunan öncüler hâline gelmiştir. Çiçerin'e göre "İzvol'ski ve yandaşlarının Boğazları Rus filosuna açarak fethetme ve geliştirme hedeflerine ulaşmak istemiştir, ancak Rus ve İngiliz-Fransız

argümanlarının tamamen değişmesi, yeni Rusya'nın saldırganlık niyetinden vazgeçmek ve sadece diğer devletlerin saldırganlığına karşı engelleri korumak istemesinden kaynaklanıyordu.” Çünkü sadece diğer ülkelerin saldırganlığına karşı bir bariyer oluşturmak istemektedir. Tüm bunlar, bu bariyer aracılığıyla kendi küresel gücünü korumaya çalışan ve şimdi Rusya'nın geçici gerilemesine bağımlı olan İngiltere'nin psikolojisine işaret ettiği için büyük ilgi çekici iddiadır.

İlk olarak, Lozan Konferansı'nın haberi Sovyet Hükûmeti'ne ulaşır ulaşmaz, İngiltere, Fransa ve İtalya'dan oluşan üç ülke, Eylül 1922'de Yakın Doğu Sorunları Barış Konferansı'nda, Karadeniz'e kıyısı olan Ülkelerin de genel olarak barış konularında görüşlerini ifade etmelerine izin verilmesini talep etti. Üç ülkenin cevabı (26 Ekim) Rusya'nın Boğazlar meseleleri ile ilgili tartışmalara Temsilcilerini gönderebileceği yönündeydi. Bunun üzerine Rusya iki kere yazılı olarak Boğazlar meseleleri dışındaki tartışmalara katılamamasını protesto etti ancak Batılı devletlerden herhangi tatmin edici cevabı alamadı.

Yukarıda belirtildiği gibi Rusya 4 Aralık'tan sonra Boğazların kapatılması fikrini savunarak müttefiklere karşı çıkmıştır. 8 Aralık'tan itibaren konu, Rus Komiseri'ni dışarıda bırakan Uzmanlar Meclisi'nin elindeydi. Müttefiklerin uzlaşma önerisi 18 ve 19 Aralık'ta Genel Kurul'da görüşüldüğünde, Türkiye'nin tutumu önemli ölçüde yumuşamış ve neredeyse müttefiklerin görüşünü onaylamıştı. Burada Çiçerin, Rus gücünün Türk Tam Yetkili Temsilcisi'ni etkileyemeyeceğini fark ederek taviz vermeye hazır olduğunu ima etti, ancak 20 Aralık'taki Toplantı'da Lord Curzon, Rus önerisinin görüşülmesine sert bir şekilde karşı çıktı.

30 Aralık'ta Rus Tam Yetkili Temsilcisi uzun bir memorandumu devletlerin Tam Yetkili Temsilcilerine gönderdi. Müttefiklerin Yakın Doğu'ya yönelik politikasını emperyalist olarak niteleyerek saldırdı. Bu şekilde genel barış şartlarının görüşülmesine katılmaya çalıştı. Ancak devletler bu memoranduma hiçbir yanıt vermedi. Rusya, 6 Ocak'ta Konferans Sekreteryası'na üç kez memorandum sunarak müttefikleri Boğazlar sorununu Rusya'nın katılımı olmadan tartışmaya devam etmekle suçladı ve Rus Tam Yetkili Temsilcisi'nin Konferans'ın başarısızlığından sorumlu tutulamayacağını belirtti. Ancak kimse Rusya'yı hemen dinlemedi.

Böylece Lozan Konferansı Rus diplomasisi açısından tam bir başarısızlık oldu. Rus Tam Yetkili Temsilcisi'nin sadece Boğazlar konusuna katılmasına izin verilmesi zaten ilk başarısızlıktı. Rusya'nın Boğazlar konusunda müttefiki Türkiye ile yeterince iş birliği yapamadan Konferans'a katılmasına izin verilmesi zaten birinci dereceden bir hataydı. Müttefiki Türkiye ile Boğazlar meselesini yeterince inceleyemeyen Rusya, Konferans'ta tamamen yalnız kaldı. Ayrıca, İngiltere ve Fransa'yı ayırma girişimleri de etkisiz kalmış ve Boğazlar ve Karadeniz'deki İngiliz hegemonyasını engellemek için Fransa'dan destek arayışında başarısız olmuştur.

Rusya'nın protestolarına rağmen, 1 Şubat'ta Askeri Komisyon'da müttefikler ve Türkiye arasında Boğazlar Antlaşması konusunda bir mutabakata varıldı ve Antlaşma'nın imzalanması kesinleşti. Ancak Tam Yetkili Türk Temsilcisi, müttefiklerin barış şartlarının bazı maddeleriyle ilgili önerilerini son

dakikaya kadar onaylamadı ve Birinci Lozan Konferansı ocak ayı sonunda dağıldı (Bkz. Madde 15, 3. kısım) ve Çiğerin heyeti Moskova'ya çekildi. İkinci Lozan Konferansı toplandığında, Rusya Tam Yetkili Temsilcisi'ni tekrar Konferans'a göndermedi ve Rus Büyükelçisi Vorovsky, Lozan'dayken 10 Mayıs'ta İsviçreliler tarafından öldürüldü, bunun üzerine Konferans Sekreterliği, Birinci Komisyon'un 17 Temmuz'da aldığı bir karar uyarınca, Rus Hükûmeti'ne aşağıdaki bildirimde bulundu.

Askeri Komisyon tarafından 1 Şubat'ta görüşüldüğü gibi Boğazlar Sözleşmesi 24 Temmuz'da imzalanacaktı ve Rusya, Sözleşme'yi imzalayacaksa aynı tarihe kadar Tam Yetkili Temsilcilerini Lozan'a göndermesi gerekiyordu. Zamansızlık veya başka nedenler yüzünden Rus Temsilcilerinin aynı tarihe kadar Lozan'a ulaşamamaları hâlinde ise Rus Temsilcilerinin İstanbul'daki Barış Konferansı'nda imzalaması konusunda 14 Ağustos'a kadar karar verecektir. Bununla birlikte, Rus Hükûmeti 20 Temmuz'a kadar yanıt vermezse, Konferans, Rusya'nın 1 Şubat tarihli Toplantısı'nda Komisyon'a karşı tutumunu değiştirmedikini kabul eder. Ancak bu durumda bile Konferans, Boğazlar Sözleşmesi'nin 19. maddesi uyarınca Rusya'nın katılım hakkını ve Boğazlar Komisyonu'na temsilci gönderme hakkını tanır.

Rusya'nın imzalayıp imzalamayacağını herkes nefeslerini tutarak izliyordu. Rusya Dışişleri Bakanı bu mektuba 19 Temmuz'da verdiği yanıtta, Rus Hükûmeti'nin Boğazlar Antlaşması'ndan memnun olmadığını, ancak Yakın Doğu'da genel bir anlaşmaya varmak için yakın gelecekte başka bir yol bulamadığı için katılmaya karar verdiğini belirtti. Roma'daki temsilci Lordansky, 14 Ağustos 1923 tarihinde Roma'da Boğazlar Antlaşmasını imzaladı.

(Referanslar)

- Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, London, 1923. (Turkey No. 1.)
Documents diplomatiques, Conférence de Lausanne. T. 1. 11. Paris, 1923.
A. Rogier-La question des Détroits et la Conférence de Lausanne (Revue générale de droit international public 1924)
F. de Vischer-Le Régime nouveau des Détroits (Revue de droit international et de Législation comparee, 1924, Nos.1,2)
Rapport de la Commission des Détroits, Constantinople, 1925, 1927, 1928, 1929.

18. Bölüm: Boğaz Antlaşması'nın Geleceği

1. Kısım: Boğaz Antlaşması'nın Uygulanmasındaki Durum

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 1924 yılında yürürlüğe girmesinden bugüne kadar sadece beş yıl geçmiştir.

Şu ana kadar elde edilen sonuçları hemen değerlendirmek için biraz erken olabilir. Ancak, İstanbul Sözleşmesi'nin bu kısa süre içindeki uygulanmasının sonuçları şimdiden endişe yaratmaktadır. Rusya ve Türkiye gibi iki önemli imzacının Sözleşme'nin uygulanmasına ilişkin çok sayıda şikâyetle bulunması geleceğe yönelik büyük bir tehlikedir. Ayrıca, Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulanmasında şu anda ortaya çıkan somut sorunlar da az değildir.

1. Rusya, Boğazlar Komisyonu'na kendi temsilcilerini göndermemektedir.

Boğazlar Komisyonu, başlıca müttefiklerin (İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya) yanı sıra Yunanistan ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin Temsilcilerinden oluşmaktadır. Rusya Boğazlar Sözleşmesi'ni henüz onaylamadığı için Komisyon'da hâlen bir Temsilcisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Boğazlar Sözleşmesi'ni onaylamayan Yugoslavya da bugüne kadar Komisyon'a katılmamıştır, ancak Karadeniz'deki çıkarları Rusya'nınki kadar kritik değildir.

Rusya'nın mevcut Boğazlar Antlaşması'nı onaylamadığı bilinen bir gerçektir, ancak Rus Tam Yetkili Temsilcisi'nin Lozan Konferansı'ndaki sözleri ve eylemleri göz önüne alındığında, Rusya'nın bu Antlaşma'yı imzalamış olması zaten alışılmadık bir durumdur. Antlaşma'yı imzaladığı hâlde onaylamayı reddetmesinin ve Boğazlar Komisyonu'na sahip çıkmamasının, Sözleşme'nin imzalanması gerçeğiyle çelişen bir eylem olduğu söylenmelidir.

Her hâlükârda, Boğazlar konusunda önemli bir çıkarı olan Rusya'nın yokluğu, Boğazlar Komisyonu'nun otoritesini zayıflatmakla kalmayıp, aslında Komisyon'un görevlerini yerine getirmesinde çeşitli zorluklar yaratmaktadır.

2. Türkiye, Boğazlar Sözleşmesi'ni kendi lehine yorumlamak amacıyla diğer taraflarla tartışmaya devam etmektedir.

Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulanmasında birçok sorun bulunmaktadır. Türkiye, Lozan Konferansı zamanından beri izlediği politikayı sürdürmüş ve Sözleşme'yi Türk egemenliği üzerinde mümkün olduğunca az bağlayıcı hâle getirmeye ve hareket özgürlüğünün kapsamını genişletmeye çalışmıştır. Eğer Türk aydınları dürüst bir fikir beyan edecek olsalardı, muhtemelen çoğunluğu Boğazlar Sözleşmesi'nin varlığına karşı çıkardı. Türkiye'nin Boğazlar Komisyonu'na yönelik tutumuna bakarak bunu tahmin etmek mümkündür. Elbette Türkiye'nin baştan aşağıya milliyetçi duygularla dolu olduğunu anlamak zor değil.

Türkiye'nin geleceği düşünüldüğünde, söz konusu görüşün ülkenin geleceği için gerçekten avantajlı olup olmadığı şüphelidir. Bu konudaki münferit örnekler daha sonra ele alınacaktır.

3. Rusya, Sözleşme kapsamındaki temel yükümlülüklerini yerine getirme konusunda istekli değildir.

Rus Hükûmeti Boğazlar Komisyonu'na temsilci göndermediği gibi, Boğazlar Sözleşmesi'nin 2. maddesi, ek 2, 4. paragrafında istenen bilgileri de vermeme eğilimindedir. Biraz daha açacak olursak, Boğazlar Komisyonu her yıl 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde Karadeniz'e kıyıdaş devletlere Karadeniz'de sahip oldukları tüm savaş gemilerinin ve deniz uçaklarının sayısını sormak ve onların cevaplarına dayanarak Karadeniz'deki en güçlü deniz kuvvetini belirlemekle görevlendirilmiştir, ancak Rusya, Boğazlar Komisyonu'nun iddia ettiği gibi deniz hava kuvvetleri hakkında henüz rapor vermedi ve Boğazlar Komisyonu'nun savaş gemileriyle ilgili bilgi taleplerine yanıt vermek için rutin olarak birkaç ay bekletmeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Elbette Rusya bu Antlaşma'yla bağlı olmadığına göre, bunun Sözleşme'nin ihlali olduğu söylenemez, ancak bu tutum sadece Rusya'nın Komisyon'un faaliyetlerini engellemeye yönelik kasıtlı bir girişimi olarak kabul etmeliyiz.

4. Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulanmasına ilişkin önemli noktalarda sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Daimî bir uluslararası organ olan Boğazlar Komisyonu İstanbul'da bulunmaktadır ve sadece savaş gemilerinin ve askeri uçakların geçişine ilişkin hükümlerin uygulanmasını denetlemekle görevlidir, ancak barış zamanında Boğazlardan geçebilecek filonun gücünü sınırlayan hükümlerin varlığına rağmen, bugüne kadar Karadeniz'e girebilecek deniz kuvvetlerinin hesaplanmasına ilişkin bir temel kural belirlenmemiştir.

Boğazlar Sözleşmesi'nin 2. maddesi, ek 2, 5. paragrafı, Karadeniz'deki en güçlü deniz kuvvetini oluşturan savaş gemisi, muharebe kruvazörü, uçak gemisi, kruvazör, muhrip, denizaltı, uçak ve diğer savaş gemilerinin sayısının ilgili ülkelere bildirilmesini ve geçiş yapacak filo için en yüksek kriter oluşturulması öngörmektedir. Başka bir deyişle, Sözleşme ile belirlenen kriter, filonun gücünün savaş gemilerinin sayısına ve tipine bakılarak belirlenmesini öngörüyordu.

Nitekim hem savaş gemilerinin hem de kruvazörlerin kuvvetlerinin zaman içinde değiştiği ve şu anda her ülkenin elinde bulunan yeni ve eski savaş gemileri arasında büyük farklar olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bu nedenle, hükümlerin belirsizliği, Karadeniz'e giren deniz gücü üzerindeki kısıtlamaları işlevsiz kılarak ve Karadeniz'deki güç dengesinin korunmasını zorlaştıracaktır. Bir örnek vermek gerekirse, Washington Deniz Silahsızlanma Antlaşması'nı imzalayan ülkelerde topçu gücü ana ve yardımcı gemiler açısından değerlendirilmektedir, böylece gelecekte Japonya, İngiltere, ABD, Fransa ve İtalya'da 10.000 tonun üzerinde kruvazör bulunamayacaktır. Buna karşılık, diğer ülkelerin 20.000 ya da 30.000 tonluk kruvazör ya da 40.000 ya da 50.000 tonluk savaş gemisi inşa etmeleri engellenmemektedir. Dahası, her iki Antlaşma'da da muhripler konusunda herhangi bir kısıtlama yoktur, dolayısıyla yeni tip bir muhribin mevcut maksimum kapasitesi 1.500 ton olsa bile, 5 veya 6.000 tona kadar bir muhrip inşa edilmesine izin verilebilir. Dolayısıyla Karadeniz'deki en güçlü deniz kuvvetine ait bir muhrip 300 tonluk tipte iken, başka bir ülke Karadeniz'e 5.000 tonluk bir muhrip gönderiyorsa ve her ikisi de bir gemi olarak hesaplanıyorsa, güç dengesini kurma amacına ulaşamayacağı açıktır.

Karadeniz'deki en güçlü donanmaların sahip olmadığı savaş gemisi türlerinin durumu nasıl değerlendirilmelidir? Örneğin, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin donanmalarında uçak veya denizaltı gemisi yoksa, diğer devletlerin uçak veya denizaltı gemileri Karadeniz'e girebilir mi? Madde metni Karadeniz'e giren deniz gücünün 'sadece tip ve sayı dikkate alınarak' hesaplanmasını öngörmektedir. (Madde 2, ek 2, paragraf 6), bu durumda pasif olarak yorumlamaktan başka bir yol yok gibi görünmektedir. Sözleşme'nin öngörülemeyeceği açıktır. Mevcut Sözleşme'nin bir yorumu olarak, bu aşılamaz bir kusur olmalıdır.

Türk Hükûmeti, söz konusu Sözleşme'nin II sayılı ekinin 2. paragrafındaki kısıtlamaların, Karadeniz'deki deniz gücü üstünlüğünün ihlal edilmesini önlemeye yönelik olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, filonun gücünün karşılaştırmalı olarak hesaplanmasının, tonaj ve taşınan silahların büyüklüğüne kadar mümkün olduğunca ayrıntılı olmasının doğru olduğunu iddia etmektedir. Diğer Boğazlar Komiserleri ise bu tür karşılaştırmalı hesaplamaların, hesaplamaların temelini gereksiz yere karmaşıklaraştıracağını ve uygulanamaz hâle getireceğini savunmaktadır. Boğazlar Komisyonu içindeki anlaşmazlıklar nedeniyle, ilgili ülkelerin hükûmetlerinin görüşleri alınmakta ancak iki yılı aşkın bir süredir karara bağlanamamıştır.

Boğazlar Sözleşmesi'nin 2. maddesi, ek 3 (b) bu şekildedir. Boğazlar Komisyonu'nun transit geçecek savaş gemilerinin gücünü bilmesi için, ister Akdeniz'den ister Karadeniz'den olsun, yabancı bir donanmanın komutanı, Çanakkale veya Boğazlar girişindeki sinyal istasyonuna, Boğazlara girmesi gereken kendi komutasındaki savaş gemilerinin sayısını ve adlarını durmaksızın bildirecektir. (Bu madde kapsamındaki sinyal istasyonları hâlen Çanakkale'deki Seddülbahir Sinyal İstasyonu ile İstanbul Boğazı'ndaki Büyük Liman Sinyal İstasyonu'dur.) Bu hükme rağmen, bugüne kadar bazı yabancı savaş gemileri sinyal istasyonuna rapor vermeden geçiş yapmıştır. Her ne olursa olsun, 1926 yılının başında yeni kurulan Boğaz'ın her iki ucundaki sinyal istasyonu Türk Bahriye Bakanlığı'nın yetkisi altındadır ve deniz subayları tarafından yönetilmektedir. Burada, ilgili ülkelerden birinin temsilcisi, silahsızlandırılmış bölgede askeri yapıların inşa edilmesinin Sözleşme'nin ihlali anlamına geldiğini belirtmektedir. Türkiye'nin savaştan taraf olması durumunda bu yapıların derhâl askeri kullanıma sokulacağını ve dolayısıyla düşman bir güç tarafından derhâl imha edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını belirterek, söz konusu sinyal istasyonlarının etkisiz hâle getirilmesini teklif etmiştir. Buna karşılık Türk Komiser, silahsızlandırılmış bölgede yasaklanan fiillerin sayılmış olmasına rağmen, bir sinyal istasyonu kurulmasına ilişkin bir hüküm bulunmadığını ve bu nedenle Sözleşme'nin ihlal edilmediğini belirterek öneriye karşı çıkmıştır. Dolayısıyla sorun henüz çözülmemiştir. Sorunun kendisi küçük olsa bile, Boğazlar Komisyonu büyük sorumluluğu olan bir organ olduğu hâlde hiçbir ülke buna önem vermiyorsa ve önceki dönemde olduğu gibi, gözetleme noktası olması gereken sinyal istasyonunun donanımı konusunda yetersiz ve eksikse, başka bir gün acil bir durum olması hâlinde görevlerini yerine getirip getiremeyecekleri konusunda endişe duymaları doğaldır.

(Not); Sözleşmenin ihlali sorunu 1929 yılında İtalyan uçaklarının Boğazlardan geçişi ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Olaylar kabaca aşağıdaki gibidir.

6 Haziran'da İtalyan havacılar, Türk Hükûmeti'nin ön izniyle, 35 deniz uçağı ve bir askeri olmayan uçağı Boğaz'daki Büyük Dere noktasına indirmişlerdir.

Uçaklar Karadeniz'e ilerleyerek Bulgaristan, Romanya ve Odessa'yı ziyaret edeceklerdi, ancak 1 Haziran itibariyle Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'de 21 askeri uçağı vardı ve İtalya'nın Karadeniz'e daha fazla uçak sokmasının Boğazlar Sözleşmesi'nin ihlaline neden olacağı endişesi nedeniyle İtalya, Türk yetkililerle yapılan görüşmelerin ardından, bu uçaklardan 21'i Boğaz üzerinden Karadeniz'e girerken, diğer 14'ü Marmara Denizi'nden İzmit Körfezi ve Yarımada üzerinden Karadeniz'e dağıldı. Ayrıca 7 Haziran'da üç muhrip da uçaklara Karadeniz'de eşlik etmiştir.

Burada Boğazlar Komisyonu, bu konuyu tartıştıktan sonra, Türk ve İtalyan üyeler hariç, aşağıdaki sonuçlara varmıştır.

İtalya'nın Karadeniz'e Sovyetler Birliği'nin sahip olduğundan daha fazla deniz uçağı sokmuş olması, Boğazlar Sözleşmesi'nin amacı olan Karadeniz'deki güç dengesine zarar vermektedir ve Sözleşme'nin 2. maddesi, 2. ekinin hükümlerine aykırıdır. Bir ülkenin, varış noktası Karadeniz olan Boğazlardan gönderebileceğı azami askeri güç, Karadeniz'e kıyıdaş devletlere ait en güçlü filodur ve bu güç, geçiş sırasında denizde bulunanların askeri gücünü aşamaz ve en güçlü devletler, zaman ve koşullar ne olursa olsun, on bin tonu aşmayan 3 savaş gemisinden fazla olmayan bir askeri gücü Karadeniz'e gönderme hakkını saklı tutar. Ayrıca, 35 İtalyan uçağının Karadeniz'e girmek amacıyla Boğaz'ın en büyük bölümünden geçmesi de söz konusu maddenin ruhuna uygun değildir. Yukarıdaki nedenlere dayanarak, Boğazlar Komisyonu, 20 Haziran tarihli bir mektupla, Milletler Cemiyeti'ne çeşitli olgulara işaret etmiş ve Karadeniz'e girebilecek askeri güçlere ilişkin yorum farklılıklarının gelecekte de sabit tutulması gerektiğine dikkat çekmiştir.

5. Türk Hükûmeti, Boğaz Bölgesi'nin bazı kısımları üzerinde uçak seyrüseferini yasaklayan bir kararname yayınladı.

22 Eylül 1925 tarihinde, Türk Hükûmeti, ülke içindeki hava trafiğine ilişkin bir kararname çıkarmıştır; bu kararnamede, Boğaz Bölgesi'nin bazı kısımları üzerinde uçak seyrüseferini yasaklayan bir madde bulunmaktadır (Boğazlar Komisyonu Yıllık Raporu 1927, s. 18, para. 62). Bunlar İzmit Körfezi ve İstanbul'un kuzeybatı bölgesidir, ancak Boğazlarda seyrüsefer açısından özellikle sorunlu olan ikincisidir, bunlar aşağıdaki gibidir.

(a) Silivri-Küçükçekmece-Kumburgaz hattını birleştiren hat ve Marmara Denizi'nde Silivri ve Küçükçekmece kıyılarının 10 kilometre güneyine uzanan deniz kıyısı bölgesi.

(b) Karadeniz'de Çiftlik ve Kumburgaz kıyılarından 10 kilometre kuzeye uzanan deniz seviyesi bölgesi.

Böylece Boğaz Bölgesi'nin bazı kısımları üzerinde uçakların seyrüseferinin yasaklanması, Boğazlar Sözleşmesi'nde belirtilen serbest geçiş ilkesini ihlal etmekte ve Boğazlar Sözleşmesi madde 2, ek 1, (a)'da yer alan ve uçakların

bayrağına ve yüküne bakılmaksızın tam bir geçiş özgürlüğüne sahip olacağını öngören hükme aykırı düşmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Türk Hükûmeti Boğazlar Sözleşmesi ile Marmara Denizi üzerinde uçakların seyrüsefer özgürlüğünü kısıtlamamayı taahhüt etmiştir, zira madde 2, ek 3, (c) açıkça Boğazların daraldığı her iki yaka tarafından itibaren beş kilometrelik bir alan üzerinde seyrüsefer özgürlüğüne izin vermektedir. Türk Hükûmeti Boğazlar Sözleşmesi ile bunu taahhüt etmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin, önceki dönemin kararnamesine dayanarak, Çatalca ve İzmit yakınlarındaki kıyı şeridinin üzerinde 10 kilometre genişliğinde belirli bir alanı seyrüsefere yasak bölge olarak belirleme kararı, hükümler açısından bakıldığında, Sözleşme'nin ihhalidir. Bu nedenle, Boğazlar Komisyonu, 2 Haziran 1926 tarihli bir mektupla, Türk Hükûmeti'ne, söz konusu kararnamenin Sözleşme'ye aykırı olduğunu belirtmiş ve yeniden gözden geçirilmesini talep etmiştir.

Türk Hükûmeti buna aynı yılın 26 Haziran'ında aşağıdaki cevabı vermiştir (Boğazlar Komisyonu Yıllık Raporu 1927, s. 18).

Savaş gemileri ve yabancı uçaklar açısından geçiş özgürlüğü Lozan Antlaşması'nda tanınan bir ilkedir, ancak konuyla ilgili hiçbir madde koşulsuz geçiş özgürlüğü tanımamaktadır. Bu nedenle, Türk Hükûmeti, yukarıda belirtilen Sözleşmeler ihlal edilmediği sürece, silahsızlanma bölgesi dışındaki karasuları üzerinde seyrüsefere ilişkin yasa ve yönetmelikleri, diğer kıyı hava sahalarında olduğu gibi serbestçe belirleme hakkına sahiptir. Ülkenin güvenliği ve savunması söz konusu olduğunda, Türkiye'nin özgürce kararname çıkartabileceği karasuların genişliği normalde üç deniz mili olarak belirlenmiştir, ancak daha geniş bir tanımlı yasaklayan bir hüküm bulunmadığından, Türkiye, ülkenin ve genel olarak ülkenin güvenliği için bunu genişletmek için önlemler almalıdır. Bu bağlamda, Türk askeri makamları, Karadeniz ve Marmara Denizi üzerinde bir hava rotası olan Yeşilköy'e seyreden uçaklar için Çatalca'daki yasak bölgenin kıyısından 10 kilometre açıkta bir geçiş izni vermiştir.

Yukarıdaki Türk görüşü, Boğazlardan serbest geçiş ile silahsızlanma bölgesi arasındaki ilişkinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Silahsızlandırılmış bölgeler sadece geçiş özgürlüğünü garanti altına almak için belirli bölgeleri silahlandırmaktadır.

Bununla birlikte, seyrüsefer serbestisini engellemek için alınabilecek tedbirler Boğaz bölgesini genel olarak kapsar ve silahsızlandırılmış bölgede veya diğer Boğaz bölgelerinde olmasına bağlı olarak nitelik bakımından farklılık göstermez. Burada, Boğazlar Komisyonu, Türk Hükûmeti'ne ayrıca aşağıdaki şekilde durumu açıklamıştır.

Marmara Denizi'nin kuzey kıyısında (Silivri ile Küçükçekmece arasında) ve İzmit Körfezi'nde, kıyından 10 kilometre uzaklıktaki bir alanın seyrüsefere yasak bölge olarak belirlenmesi, hem Boğazlar Sözleşmesi'nin 1. maddesinin ruhuna hem de diğer hükümlere aykırıdır. Türk Hükûmeti'nin cevabında sadece Yeşilköy'e yapılan çıkarma olayına atıfta bulunması çok gariptir. Komisyon'un teşvik etmekle sorumlu olduğu hükümler, oraya iniş yapsın ya da yapmasın, Boğazlardan geçen tüm uçaklarla ilgilidir. Türk Hükûmeti, Boğazlar Sözleşmesi'nin kayıtsız şartsız serbest geçiş hakkı vermediğini savunmaktadır. O

hâlde, Anlaşma'nın 1. maddesinde yer alan Boğazlardan mutlak serbest geçiş taahhüdünün anlamı nedir? Boğazlar Komisyonu, Türk Hükûmeti'nin, Komisyon'un bu iddiasının haklılığını, yapacağı incelemenin ardından kabul edeceğine ve Kararname'yi derhâl gözden geçireceğine inanmakta ve Türk Hükûmeti'ni bu konu üzerinde düşünmeye bir kez daha davet etmektedir.

Bugüne kadar Türk Hükûmeti bu konuda bir cevap vermemiştir, ancak mevcut durum göz önüne alındığında, Boğazlar Komisyonu'nun iddialarının yerine getirilmesi için pek çok dolambaçlı yol izlenmesi gerekeceği anlaşılmaktadır (Boğazlar Komisyonu Yıllık Raporu 1927, s. 19).

2. Kısım: Boğaz Geçişine Dair Uluslararası Hukuki Kanun ve Adetler

Tüm Karadeniz kıyı şeridi Türk toprağı iken, Sultan, Karadeniz'i kendisinin mahremi ilan ederek tüm yabancı gemilerin limanlarına girmesini yasaklamıştır ki bu yasak bugün uluslararası hukuk ilkeleri tarafından haklı görülmektedir. Bunun nedeni Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her ikisinin de 6 deniz milinden daha az genişliğe sahip olması ve her ikisinin de Türk karasularına ait olmasıdır. Boğazlardan ilk geçişe ilişkin genel bir ilke olarak, aşağıdaki önlemler kabul edilebilir.

1. Bir boğazın iç denize açıldığı, boğazın her iki yakasının da bir ülkeye ait olduğu ve boğazın genişliğinin 6 deniz milinden az olduğu durumlarda, bu boğaz, boğazın her iki yakasının da ait olduğu ülkenin karasularıdır. Bu nedenle, yabancı savaş gemilerine her zaman kapalı olabilir, ancak uluslararası ticaret amacıyla ticaret gemilerinin geçişine izin verilmelidir.

2. Yukarıdaki (1)'de açıklandığı gibi boğazın bir kıyısı A devletine, öteki kıyısı B devletine aitse, su yolu A ve B devletleri arasında su yolunun orta kısmı ile bölünür.

3. Eğer boğaz 6 deniz milinden daha genişse ve her iki kıyı da farklı devletlere aitse, her iki devlet de karasularının ulaştığı alana kadar egemenliklerini kullanabilirler. Bu durumda, boğazın her iki kıyısı da bir ülkeye aitse ve her iki kıyıdaki top bataryalarından geçen savaş gemilerini kontrol etmek mümkünse, konuya iki şekilde bakılabilir. Bazı akademisyenler (örneğin Hall, Hershey) bunun karasuları olarak kabul edilebileceğini savunurken, diğerleri (örneğin Taylor, Westlake) aynı fikirde değildir ve ilk görüş daha olasıdır.

İstanbul Boğazı, Çanakkale ve İstanbul Boğazı ile birlikte 6 deniz milinden daha az genişliğe sahip olduğundan ve her iki yakası da Türkiye'ye ait olduğundan, Karadeniz bir iç deniz iken yukarıdaki ilke (1) geçerlidir, ancak Karadeniz boyunca birkaç bağımsız devletin varlığı ve İstanbul Boğazı'ndan geçişte yer alan özel çıkarlar, karmaşık bir boğazlar anlaşmasına duyulan ihtiyaç daha önce bahsedilmişti. İki açık denizi birbirine bağlayan Boğazlardan geçişle ilgili olarak serbest geçiş meselesi ile egemen devletlerin mutlak egemenliği meselesi arasındaki mücadele, sözde uluslararasılaşma (internationalisme) ile ulusallaşma (nationalisme) arasındaki bir mücadele olarak tanımlanabilir. Ayrıca, uluslararası politika pratiği açısından, çıkarları Boğazların kapatılmasında yatan ülkeler ile açılmasında yatan ülkeler arasında bir mücadele olduğu da söylenebilir. Ancak bunu genel anlamda bir teori olarak gözlemleyecek olursak,

yakın çağda yasağın kaldırılmasından sonra serbest geçiş yöneliminin giderek güç kazanması, dünya halklarının karşılıklı yardımlaşma ve birlikte yaşama ilkelerinin büyük resimde, hatta ulusal yaşamlarının yürütülmesinde bile kendileri için avantajlı olduğunu fark etmelerinin bir sonucudur.

Bununla birlikte, modern devletlerin ekonomik koruma politikaları liberal akıma direnme eğilimindedir ve hâlâ trafik yollarının özgürlüğünü kısıtlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle, dünya trafiğinin dengesinin nabzını tutan boğazlardan serbestçe geçişinde egemen devletlerin çıkarları ile halkların çoğunluğunun genel çıkarlarının nasıl uzlaştırılacağı sorusu ciddi olarak belirlenmelidir (Bkz. Prof. Duby'nin makalesi, s. 1 ve 2).

Profesör Duby'e göre, "Egemen bir devletin kendi karasularına ait boğazlardan geçişi uygun gördüğü şekilde kontrol etmeye çalışması doğal hukukun bir ilkesidir, ancak bunun kullanımını kesinlikle kendi çıkarlarıyla sınırlandırması ve diğer devletlerin çıkarlarını gereksiz yere göz ardı etmesine izin vermemesi de yine doğal hukukun bir ilkesidir." Bu nedenle, Boğazlardan geçişle ilgili mevcut uygulama ve hukuk bölünmüş durumdadır ve ilgili ve egemen devletler arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri yansıtan, çeşitli antlaşma hükümleri ve çok çeşitli farklı biçimlerle sonuçlanan tutarlı yasalar bulunmamaktadır. Bu nedenle, Boğazların doğal özelliklerinin yanı sıra ülkelerin çatışan çıkarları ve tarihi geçmişlerine dayalı olarak hukukun belirlenmesi elbette gereklidir.

Boğaz'ın, çıkarları çatışan birkaç ülkeden geçtiği veya Boğaz'a bitişik okyanusun birkaç ülke boyunca uzandığı yerlerde, yani bu makalenin konusu olan İstanbul Boğazı'nda, geçiş sorununun kafa karıştırıcı olması mantıklıdır. Bugüne kadarki tarih, Türkiye'nin egemen bir devlet olarak gücünü kesinlikle ortaya koyduğunu ve bu Boğaz'da hayati çıkarı olan devletlerin koşulsuz özgürlük talep ettiğini göstermiştir. Ancak, açık denizlerin serbestliği ilkesi tanındığı sürece, bunları birbirine bağlayan boğazlar geçiş için serbest hâle getirilmedikçe, açık denizlerin serbestliği ilkesi ciddi şekilde kısıtlanacaktır. Bu nedenle, özellikle Boğazlar iki açık deniz arasındaki tek su yolu olduğunda, Boğazlardan serbest geçiş argümanı günümüze kadar giderek güç kazanmıştır.

1: Uluslararası Hukuk Akademisyenleri Camiasının Tartışmaları

Boğaz geçişi meselesi geçen yüzyılın sonundan beri Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nde (L'Institut de droit International) çok tartışılan bir konu olmuştur. 1894 yılındaki Kongre'de "iki açık deniz arasındaki geçişi oluşturan boğazların kapatılmaması" yönünde bir öneri sunulmuş ve bir tür tartışma başlamıştır. Ancak bu öneri hiçbir zaman bir karar olarak kabul edilmemiştir (Wilson Ders Notları, s. 159).

Teklif, Genel Karasuları Sorunları mevzuatının bir parçası olarak tartışılmış ve orijinal taslakta şu ifadelerle yer verilmiştir.

Madde 10. önceki maddelerde yer alan hükümler aşağıda belirtilen düzeltmeler ve ayırmalar dışında her iki yakanın arasındaki mesafenin 12 milden az olan boğazlara uygulanır.

1. Kıyıları birden fazla devlete ait olan boğazlar, karasuları çizgisine kadar egemenliği elinde bulunduran kıyı devletinin karasularının bir parçasını oluşturur.

2. Kıyıları aynı devlete ait olan ve kıyı devleti dışındaki birkaç devletin deniz trafiği için mutlaka gerekli olan boğazlar, iki kıyı arasındaki mesafeye bakılmaksızın karasularının bir parçasını oluşturur.

3. İki açık deniz arasında bir geçit oluşturan boğazlar kapatılmamalıdır.

1895 yılındaki Kongre’de, yukarıdaki 2. madde kapsamına giren boğazların da kapatılmaması gerektiğini sık sık tanımlamış ve aşağıdaki gibi yeni bir öneri ortaya atılmıştır. Şöyle ki, “Her iki kıyısı da bir devlete ait olan boğazlarda, boğazların girişlerinden her biri 12 mili aşmıyorsa, boğazların iki kıyısı arasındaki mesafe 12 mili aşsa bile, deniz karasuları olacaktır.” Bu hüküm, iki açık deniz arasında bir geçit oluşturan boğazlar ile açık deniz olmayan denizlere açılan boğazlar arasında seyrüsefer ilkeleri açısından bir fark olduğu fikrinin hâkim olduğu 1912 Konferansı’nda tekrar tartışma konusu olmuş, ancak Konferans kararı olarak kabul edilmemiştir.

Parlamentolar arası birlik (Union Interparlementaire) de boğazlar ve kanallardan geçiş konusunu tartışmış ve 1913 yılında özel bir komiser atamış, komiserin raporu ertesi yıl dinlenmiştir.

Bu raporda listelenen maddeler aşağıdaki gibidir (Prof. Wilson’ın ders notları 161. ve 162. sayfaları, yukarıda).

Madde 1: İster barış ister savaş zamanında olsun, iç deniz olmayan ve iki okyanusu birbirine bağlayan bütün boğazlarda ve okyanus geçitleri olan kanallarda, bayrak ayrımı yapılmaksızın, bütün gemilere eşit işlem ve serbest geçiş sağlanacaktır.

Savaş gemilerinin boğazlardan ve kanallardan geçişine ilişkin özel düzenlemelerle ilgili olarak, başka antlaşmalarda öngörülenler hariç tutulmuştur.

Madde 2: Savaşan devletlerin gemileri, deniz hukukunun özel kurallarına ve teamüllere tabi olacaklardır.

Madde 3: Serbest geçiş hakkı, boğazlarda ve kanallarda kıyı devleti tarafından usulüne uygun olarak ilan edilen karasuları kanunlarına uygun olarak kullanılacaktır. Kıyı devleti savaş hâlinde ise, söz konusu karasularından geçiş hakkı, savaş zamanında savunmanın gereklerini karşılamak üzere daha sıkı bir biçimde düzenlenebilir; ancak bu düzenleme, geceleri dışında tarafsız gemilerin geçişini kapatacak ölçüde olamaz.

Madde 4: 1. maddede öngörülen boğazların ve kanalların ablukaya alınması kesinlikle yasaklanacaktır.

Madde 5: Döşenmeleri denetlenemeyen mekanik mayınlar ve torpidolar, söz konusu boğazlardan ve kanallardan geçişi tümüyle engelleyecek biçimde döşenemezler.

Torpidolar, bu boğazlara ve kanallara bitişik okyanusa, tarafsız gemilerin geçişini tehlikeye düşürmeyecek şekilde döşenecek ve yolcular bu durumdan haberdar edilecektir.

Madde 6: Söz konusu boğazlar ve kanalların işareti olan deniz fenerleri, savaş zamanında bile söndürülmeyecektir.

Yukarıdaki hükümler henüz devletlerin çoğunluğu tarafından antlaşma olarak kabul edilmemiştir. Ancak Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan serbest denizcilik dünyasının bir arada yaşaması ve ortak refahı gibi fikirlerin etkisiyle birleştiğinde, boğazlardan geçiş sistemini tanımlamada İstanbul Boğazı'ndan serbest geçiş ilkesinin oluşturulmasında itici bir güç olduklarına şüphe yoktur. Bununla birlikte, belirli boğazlar ve kanallara ilişkin münferit antlaşmalar dışında, uluslararası güzergâhlar olarak boğazlar ve kanallara uygulanacak genel ilkelerin henüz kabul edilmemiş olması uluslararası hukukun gelişimi açısından üzüntü vericidir. Gelecekte daha sık uluslararası trafiğe ve insanlığın daha yakın bir şekilde bir arada yaşamasına yönelik eğilim göz önüne alındığında, bilim adamları ve idarecilerin söz konusu boğaz ve kanalların geçişi için ilkeler oluşturmak için her türlü çabayı göstermeleri gerektiğine inanıyorum.

Aşağıda, 19. yüzyılın ortalarından bu yana kurulan boğaz düzenlerinin kısa bir açıklaması yer almakta olup, bu açıklama İstanbul Boğazı'nın seyrüsefer düzenine ilişkin bir eleştiri kaynağı olarak hizmet edecektir.

1-1: Macellan Boğazı

Şili ve Arjantin'in bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından, Macellan Boğazı'ndan geçiş konusunda onlarca yıl süren bir denizcilik anlaşmazlığı ortaya çıktı. Her iki ülke de her seferinde Boğaz üzerinde egemenliğe sahip olduğunda ısrar ettiğinden, 23 Temmuz 1881 tarihli Buenos Aires Antlaşması ile Boğaz'ın tarafsız olmasına karar verildi. Bu antlaşmanın 5. maddesi 'Macellan Boğazı'nın daimî olarak tarafsız olacağını ve tüm ulusların gemilerinin serbest geçişine açık olacağını' öngörmektedir. (Macellan Boğazı hakkında daha fazla bilgi için bakınız Abribat, *Le Detroit de Magellan au point de vue internationale*.) Bu durumda tarafsızlığın ne anlama geldiğine dair iki teori vardır. Bazı akademisyenler bunun sadece silahsızlanma anlamında kullanıldığına ve Süveyş Kanalı örneğinde olduğu gibi Boğazlarda herhangi bir savaş eylemini yasakladığına inanmaktadır (bkz. (Profesör Witschel, *Journal of International Law and Comparative Legislation*, No. 2, 1924). Dolayısıyla, üçüncü bir ülkenin Boğaz'ı işgal etmesi hâlinde, hem Şili hem de Arjantin kendilerini savunmak için güç kullanabilecekleri sonucuna varacaklardır. Buna karşın, bir grup akademisyen, üçüncü bir devlete karşı Boğaz'ı savunmaları hâlinde hem Şili hem de Arjantin'in yükümlülüklerini ihlal etmiş olacaklarını savunmaktadır. Ancak Macellan Boğazı gibi bölgesel olarak tarafsız bir bölge söz konusu olduğunda, bu bölgeyi savunma hakkının egemen devlete ait olduğunu varsaymak meşrudur.

Sadece 1881 Antlaşması'nın öngördüğü husus, her iki ülkenin de söz konusu Boğazlarda savaş veya tahkimat inşa eylemlerinde bulunmasını yasaklıyordu. Bu nedenle, Antlaşma'nın katı bir yorumuyla, söz konusu Boğazlardaki tarafsızlık hem Şili hem de Arjantin için bağlayıcıdır ve üçüncü ülkelerin buna saygı gösterme yükümlülüğü yoktur. Pratik bir mesele olarak, Boğaz'ın tarafsızlığı, katılan çok sayıda ülke nedeniyle daha geniş bir şekilde uygulanabilir.

1-2: Süveyş Kanalı

Serbest geçiş ilkesi açısından kanal ve boğazlar aynı anlama gelmemektedir. Bir boğazın doğal, bir kanalın ise yapay olması, egemenliği o topraklar üzerinde bulunan devleti diğer devletlerin gemilerine serbest geçiş hakkı tanımak zorunda bırakmaz. Örneğin, Yunanistan'daki Korint Kanalı ve Versay Antlaşması'ndan önceki Kiel Kanalı, egemen bir devletin mutlak hakkını tanıyan bu ilkeye kesinlikle uygundur. Dolayısıyla, eğer bir kanal üzerinde egemenlik kısıtlaması varsa, bu anlaşma veya taahhüt yoluyla gönüllü olarak getirilen bir kısıtlamadır ve başka hiçbir devlet doğal olarak serbest geçiş hakkı talep edemez. Bununla birlikte, ulusal çıkarların mevcut karmaşıklığı, büyük uluslararası kanalların mühasır kullanımını pratikte neredeyse imkânsız kılmaktadır.

Süveyş Kanalı, Mısır Hükûmeti'nin onayı ile özel bir şirket tarafından inşa edilmiştir ve Panama Kanalı da benzer şekilde Panama Hükûmeti'nin onayı ile başka bir ülke tarafından inşa edilmiştir. Her iki ülke de kanalı sadece kendi gemilerinin seyrüseferiyle sınırlama hakkına sahip değildi ve bu sınırlama sadece yabancı gemilere açmak amacıyla değil, aynı zamanda Kanal Bölgesi'nde her türlü savaş eyleminin yasaklanması şartıyla yapılmıştı. Süveyş Kanalı için 1888 tarihli İstanbul Sözleşmesi oluşturulmuştur. Panama Kanalı için ise 1901 tarihli Hay-Pauncefote Antlaşması imzalanmıştır. Bu iki Antlaşma, bu iki Kanal için tarafsızlık ve serbest geçiş ilkelerini belirlemiştir.

Süveyş Kanalı bir Fransız şirketi tarafından inşa edilmiş ve ilk olarak 1867 yılında kamu trafiğine açılmıştır. Ancak İngilizler 1875'te şirketin hisselerinin yarısını satın aldı ve ardından 1882'de Mısır'ı işgal etti. Kanal'daki trafik bir süre askıya alındı, ancak Kanal'dan serbest geçişi sağlamak için Avrupa ülkelerinin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kuruldu ve birçok dönemden sonra 1888'de bir Antlaşma imzalandı. Dokuz üye devlet İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, Rusya, Avusturya-Macaristan, Hollanda ve Türkiye'ydi. Temel ilkeler 29 Ekim 1888 tarihli İstanbul Antlaşması'nda aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Clercq, Recueil des Traites de la France, t. 1. s. 114).

1. Kanal, bayrak ayrımı yapılmaksızın, barış ve savaş zamanlarında tüm ticaret gemilerine ve savaş gemilerine açık olmalıdır.

2. Kanal'ın girişi kapatılmayacak.

3. Kanal'ın üç mil içinde veya yakınında ve her iki tarafındaki limanlarda savaş eylemi yapılmayacaktır.

4. Kalıcı savunma yapısı yapılmayacaktır.

5. Savaş gemileri cephane ya da asker alamazlar, karaya da çıkamazlar. Gerekli sürenin ötesinde 24 saatten fazla demirleyemezler.

6. Her iki savaşan tarafın savaş gemilerinin ayrılışı en az 24 saat arayla olmalıdır.

7. Hiçbir savaş gemisi kanalda demirleyemez, ancak savaşmayan ülkelerin iki savaş gemisinin kanal limanında demirlemesi engellenemezler.

8. Kanal'ın tehlikeye düşmesi hâlinde, Mısır yukarıdaki hükümlerin uygulanması için gerekli önlemleri alabilir ve gerekirse Türkiye'ye ya da Türkiye aracılığıyla Yüksek Akit Taraflara başvurabilir.

Yukarıda belirtildiği üzere, İstanbul Sözleşmesi'nin 1. maddesi, Kanal'ın 'barış zamanında ve savaş zamanında bayrak ayrımı yapılmaksızın tüm ticaret gemilerinin ve savaş gemilerinin serbest geçişine açık olacağını' ve mutlak silahsızlanma sistemine tabi olacağını öngörmektedir. Sözleşmenin 8(3). maddesi, geçiş özgürlüğüne ve mutlak güvenliğe zarar verecek ya da böyle bir sonuca yol açacak yapıların imha edilmesini ve askeri güçlerin toplanmasının yasaklanmasını öngörmektedir.

Buradaki sorun, bu maddenin, doğası gereği 'tarafsız' olan Kanal Bölgesi'ne askeri güçlerin yaklaşmasını engelleyip engellemediğidir.

Genellikle Süveyş Kanalı'nın tarafsızlığından bahsederken, birçok kişi onu tarafsız bir ülkenin karasuları gibi görür ve savaş hâlindeki ülkelerin savaş gemilerinin geçişine izin verilmesi gerektiğini savunur. Ancak, bu yorum ile aslında 'tarafsızlık' kavramı arasında büyük bir fark vardır. Tarafsız bir devletin karasularında, o tarafsız devlet her zaman tarafsız ihlallere karşı kendini savunma hakkına sahiptir, ancak Kanal Bölgesi'nde hiçbir devlet bu hakkı kullanamaz. Ayrıca, Kanal Bölgesi'nde, savaşan taraflar düşman gemilerinin geçişine izin vermek ve kendi gemilerinin savaş eylemlerinde bulunmasını önlemekle yükümlüdür. Serbest geçiş olgusu tarafsızlıktan kaynaklanmaz, tamamen bağımsız bir ilkedir, daha ziyade tarafsızlık fikrinin bir istisnasıdır. Savaş gemileri tarafsız ülkelerin karasularından mutlak geçiş hakkına sahiptir. Dolayısıyla Süveyş Kanalı'nın tarafsız olduğunu söylemek, tarafsız ülkelerin karasularında olduğu gibi, savaşan savaş gemilerinin serbestçe geçişine izin verildiği, ancak savaş eylemlerinde bulunmalarına izin verilmediği anlamına gelir. Lord Cromer de aynı görüşü "Modern Mısır" adlı ortak yazarlı kitabında dile getirmiştir (Cilt 2, s. 384). Ancak söz konusu olan kelimenin tam anlamıyla tarafsızlık, o zaman savaşan savaş gemilerinin geçişinin burada yasaklanması ve savaşan birliklerin tarafsız bölgeden geçişine izin verilmemesi gerekir.

Süveyş Kanalı'nın tarafsızlığı tam anlamıyla tarafsızlık değil, serbest geçiş ilkesi ile tarafsızlık sisteminin karışımıdır. Serbest geçiş ilkesinin, Kanal'ın ait olduğu egemen devletin düşmanı olan savaş gemilerine bile uygulanması (İstanbul Sözleşmesi'nin 4. maddesi) tarafsız bölgenin dokunulmazlığı ilkesine aykırıdır.

Profesör Witzschel ise şunu savunmaktadır. Süveyş Kanalı'nın statüsü, tutarlı bir serbest geçiş ilkesiyle bile, bugün olduğu gibi aynı sonuca ulaşmaktadır. İstanbul Antlaşması Komisyonu'nun 1. maddesinde tarafsızlık kelimesinin kullanılması sadece serbest geçiş ilkesini daha da güvence altına almak içindi. Kendisinin de açıkladığı gibi, "Kanal Bölgesi'nde her türlü savaş eyleminin yasaklanması, tüm devletlerin her zaman mutlak bir serbest geçiş hakkına sahip olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Kanal'ın egemen ülkesi tarafsızsa, serbest geçiş ilkesi bakımından tarafsızlık kuralına özel bir istisna getirmekte ve savaşan savaş gemilerinin geçişine izin vermektedir. Eğer bu egemen devlet aynı zamanda savaşan bir devlet ise, serbest geçiş ilkesi aynı şekilde savaşa hakkını da sınırlar. Dolayısıyla, bu antlaşma hükmünü açıklarken tarafsızlık fikrini benimsemek gerekli değildir." (Süveyş Kanalı hakkında bkz. Charles Roux, L "Isthme et le canal de Suez).

Avrupa Savaşı patlak verdiğinde, çok sayıda Alman ve Avusturya gemisi Kanal Limanlarında demirlemişti. Daha ayrıntılı olarak açıklamak gerekirse, Port Said’de 12, Süveyş’te üç ve İskenderiye Limanı’nda yedi gemi vardı. Bu gemiler savaşın sonuna kadar Mısır Limanlarında kalmayı planlıyorlardı. Alternatif olarak, geçişlerini engellemek için uygun bir zamanda kanalda batırılmaları da planlanmış olabilir. En azından müttefiklerin bu tür bir endişesi vardı. Yukarıda bahsi geçen vapur, gelişinden itibaren iki ay içinde istediği zaman Mısır Körfezi’ni terk etme özgürlüğüne sahipti, ancak müttefik filosunun varlığını öğrendikten sonra bunu yapmaya razı olmadı; 13 Ekim’de Mısırlı subaylar Alman vapuru Gütenfels’e limanı terk etmesini emrettiler, böylece Mısır karasularını terk etti. Gemi, liman dışındaki açık denizde İngiliz filosu tarafından ele geçirildi ve İskenderiye Limanı’nda soruşturmaya tabi tutuldu.

Mısır Hükûmeti’nin eylemi, benzeri görülmemiş bir önlem ve İstanbul Sözleşmesi’nde öngörülmemeyen bir husus olması nedeniyle kamuoyunun dikkatini çekmiş ve İngiliz Hükûmeti, devletlerin hükûmetlerine, Mısır makamlarının bu olayda aldığı önlemi açıklayan aşağıdaki genelgeyi göndermiştir (Coleman Phillioson, *International Law and the Great War*, London, 1925, 283-237).

“Since the outbreak of war certain ships of enemy countries have remained in the Suez Canal. Some of these vessels were detained by the Egyptian Government on account of hostile acts committed in the canal; some because there was reason to apprehend that they contemplated hostile acts; others, though perfectly free, have refused to leave the canal in spite of the offer of a free pass, thus disclosing their intention to use the ports of the canal merely as ports of refuge, a measure which is not contemplated by the Suez Canal Convention. His Majesty’s Government do not admit that the conventional right of free access to and use of the canal enjoyed by merchant vessels implies any right to make use of the canal and its ports of access for an indefinite time to escape capture, since the obvious result of permitting any such course must be greatly to incommode and even to block the use of the ports and canal by other ships, and they are consequently of opinion that the Egyptian Government are fully justified in the steps which they are taking to remove from the canal all enemy ships which have been long enough in the canal ports to show clearly that they have no intention of departing in the ordinary way, and that they are putting the canal and its ports to a use which is inconsistent with the use of the canal in the ordinary way by other shipping.”

“Savaşın patlak vermesinden bu yana düşman ülkelere ait bazı gemiler Süveyş Kanalı’nda kalmıştır. Bu gemilerden bazıları, kanalda işlenen düşmanca eylemler nedeniyle Mısır Hükûmeti tarafından alıkonulmuştur; Bazıları, düşmanca eylemlerde bulunmayı düşündüklerinden endişe duyulduğu için; diğerleri ise tamamen özgür olmalarına rağmen, Kanal’dan ayrılmayı reddetmişler ve böylece Süveyş Kanalı Sözleşmesi’nde öngörülmemeyen bir önlem olarak Kanal Limanlarını yalnızca sığınma limanı olarak kullanma niyetlerini ortaya koymuşlardır. Majestelerinin Hükûmeti, geleneksel serbest geçiş hakkının ticaret gemilerinin Kanal’a erişimi ve Kanal’ı kullanması, yakalanmaktan kaçmak için belirsiz bir süre boyunca kanaldan ve erişim limanlarından

yararlanma hakkı anlamına gelir, çünkü böyle bir yola izin vermenin bariz sonucu, limanların ve Kanal'ın diğer gemiler tarafından kullanılmasını büyük ölçüde engellemek ve hatta bloke etmek olmalıdır ve sonuç olarak Mısır Hükümeti'nin, Kanal Limanlarında normal yollardan ayrılmaya niyetleri olmadığını açıkça gösterecek kadar uzun süre kalan tüm düşman gemilerini kanaldan çıkarmak için attığı adımlarda tamamen haklı olduğu görüşündedirler. Kanal'ı ve limanlarını, Kanal'ın diğer gemiler tarafından olağan şekilde kullanımıyla tutarsız bir kullanıma sokmaktadır.”

Kanal Bölgesi'nde savaş eylemleri İstanbul Antlaşması ile açıkça yasaklanmış olmasına rağmen, Avrupa Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Türkiye, Süveyş Kanalı'ndaki Mısır'ı işgal etmek amacıyla kuvvetlerini hızla aynı yönde yoğunlaştırdı ve Şubat 1915'te Kanal Bölgesi'ne saldırdı. Bunun üzerine Mısır'ı himayesi altına aldığını ilan eden İngiltere'nin uluslararası koridoru savunma zorunluluğuyla karşılık vermesi teorik açıdan bakıldığında doğal bir tepkiydi.

Türkiye ile imzalanan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalandı) ile müttefikler, 99. ve 19. maddelerde belirtilen 1888 tarihli İstanbul Sözleşmesi'nin geçerliliğini yeniden tesis etme sözü verdiler: “Süveyş Kanalı'nın serbest geçişine ilişkin 1888 tarihli Sözleşme, Türkiye ile Akit Taraflar arasında yeniden yürürlüğe konulacaktır. Ancak bu, Mısır'ın tanınmasından doğan sorunların çözümü için öngörülen hükümlere uygulanmayacaktır.” (Milletler Cemiyeti Antlaşmaları, Cilt 28, s. 24 ve 84).

Mısır'ın bağımsızlığı Ocak 1922'de İngiliz Hükümeti tarafından yapılan bir açıklamayla tanındı, ancak Süveyş Kanalı'nın seyir güvenliğini garanti altına alma görevi, sözde dört çekinceден biri olarak İngilizlerin elinde kaldı.

İngiltere'de 1929'da ikinci Macdonald kabinesinin kurulmasının ardından, İngiliz Hükümeti dört çekinceден vazgeçti, ancak Kanal Bölgesi'ne asker yerleştirmenin daha önce Britanya İmparatorluğu'nun trafik güvenliğinin garantisi olarak göstermiş olduğu bir politika olduğu anlaşıyor. Süveyş Kanalı'nın geleceğinin İngiltere'nin her hareketine bağlı olduğu bir gerçektir, ancak İngiltere bunun kanalın serbest geçişi için önemli bir garanti olduğunu açıklayacaktır.

1-3: Panama Kanalı

Panama Kanalı'nın statüsü 18 Kasım 1901 tarihli İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki Hay-Pauncefote Antlaşması ve 18 Kasım 1903 tarihli Amerika Birleşik Devletleri ve Panama Cumhuriyeti arasındaki Hay-Varilla Antlaşması ile belirlenmiştir.

Hay-Varilla Antlaşması sonucunda ABD tarafından elde edilen haklar şunlardır:

“Kanal'ın ve ona bağlı işlerin yapımı için gerekli alanın dışında, Kanal'ın her iki ucunda on mil genişliğinde bir daralma içinde, Panama Körfezi'nin üç deniz millik alanının ve Adalarının yüzeyinin ebediyen kullanılması, işgal edilmesi ve yönetilmesi.” (*in perpetuity the use, occupation, and control of a strip ten miles wide and extending three Nautica the sea at either terminal, with*

all lands lying outside the zone necessary for the construction of the canal lor for its auxiliary Works, and with the islands in the Bay of Panama)

Aynı zamanda, Hay-Pauncefote Antlaşması'nda yer alan Panama Kanalı'nın tarafsızlığına ilişkin hükümler aşağıdaki gibidir.

1. Kanal bütün ulusların ticaret ve savaş gemilerinin eşit koşullarda serbest geçişine açık olacaktır.

2. Kanal'da düzenin sağlanması ABD'nin polis yetkisine tabi olacak, ancak kanalda hiçbir savaş eylemine ya da ablukaya izin verilmeyecektir.

3. Savaş gemileri mühimmat ya da asker ele geçiremez ya da karaya çıkaramaz. Kesinlikle gerekli olmadıkça su ya da yiyecek ikmali yapılmayacak ve bunlar Kanallardan mümkün olan en kısa süre içinde geçirilecektir.

4. Yukarıdaki hükümler, kanalın her iki ucundaki 3 deniz mili boyunca deniz yüzeyi için geçerlidir.

5. Savaşan savaş gemileri, deniz kazaları dışında, yukarıda belirtilen deniz yüzeyinde hiçbir zaman 24 saatten fazla demirleyemezler. Her iki savaş gemisinin seyri en az 24 saat arayla olmalıdır.

6. Kanal yapıları ve inşaatları, savaş zamanında dokunulmazlık ayrıcalığına sahip olacaklardır (Moore. Cilt 3, s. 210 ve devamı).

Clayton-Bulwer Antlaşması'nın (Panama Bölgesindeki kanallarla ilgili olarak İngiltere ve ABD arasında 19 Nisan 1850'de imzalanmıştı, ancak Clayton-Bulwar Antlaşması nihayet uygulanmadı ve Hay-Pauncefote Antlaşması onun yerini alacaktı) uygulanmasını öngören Antlaşma'dan önemli bir satır çıkarıldı. Bu, 'Kanal Bölgesinde kalıcı savunma yapısı yapılamayacağını' belirten bir paragraftır. Böylece Amerika Birleşik Devletleri'ne Kanal'ı tahkim etme özgürlüğü tanınmıştır. Antlaşma'nın hukuki yorumu başlangıçta İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri için bağlayıcı olsa da, antlaşma hükümlerinin diğer ülkelere geniş bir şekilde uygulanmasının bir sonucu olarak içeriğinin uluslararası hukukun bir parçasını oluşturduğu kabul edilmiştir (Bkz. Oppenheim, Barış zamanında uluslararası hukuk, s. 712.). Amerika Birleşik Devletleri, Kanal'ın inşası için Kolombiya Hükûmeti ile müzakerelere başladı, ancak 1904 Kolombiya Devrimi, Panama Cumhuriyeti'nin ayrılmasına yol açtı ve aynı yılın Kasım ayında Amerika Birleşik Devletleri bu ülke ile Washington'da Panama Kanalı'nın inşası için Hay-Varilla Antlaşması'nı imzaladı. ABD'nin Kanal üzerindeki otoritesi bu noktadan itibaren başlayacaktı.

Panama Kanalı'nın Birleşik Devletler ordusu tarafından yoğun bir şekilde tahkim edilmiş olması, her ikisi de uluslararası su yolu olan Boğazların silahlandırılmasını yasaklayan İstanbul Boğazları Sözleşmesi ile belirgin bir tezat oluşturmaktadır ve Boğazlarda serbest geçiş ve silahsızlanma arasındaki ilişkinin tutarlı bir yoruma ulaşamamasının nedenlerinden biridir.

Hay-Varilla Antlaşması'nın 23. maddesi, ABD'nin kanalların, gemilerin, demiryollarının ve bunlara bağlı işlerin güvenliği için polis ve ordu güçlerini gerektiği gibi kullanmasına ve bu amaçla tahkimatlar inşa etmesine izin vermektedir. Aynı zamanda 18. madde, kanalın tamamlanmasının ardından geçişinin kalıcı olarak tarafsız olmasını ve Hay-Pouncefote Antlaşması'nın 3.1.

maddesinde belirtilen koşullar altında antlaşma hükümlerine uygun olarak serbest bırakılmasını öngörüyordu.

Panama Kanalı 1914 yılında tamamlanmış ve genel deniz taşımacılığına açılmıştır, ancak bu Kanal için geçerli olan yasa ve yönetmelikler Süveyş Kanalı'ndakilerle aynı değildir. Süveyş Kanalı savaş ve barış zamanlarında düşman gemilerine açılmasını öngörürken, Hay-Varilla ve Hay-Pauncefote Sözleşmeleri savaş zamanına ilişkin hükümler içermemektedir. Hay-Varilla Anlaşması'nın ABD'ye Kanal Bölgesi'nde egemenlik yetkisi verdiği ve askeri güç kullanımına izin verdiği göz önüne alındığında, Kanal'ın özgürlüğü fiilen sahibi ABD'nin iradesine bağlıdır.

Hay-Pauncefote Antlaşması'nın, Kanal'ın silahlandırılmasını kabul ederken, 2. maddesinde 'daimî olarak tarafsız' olmasını şart koşması büyük bir çelişkidir. Bu maddede 'tarafsızlık' kelimesiyle kastedilen sadece Kanal'ın serbest geçişini sağlamaktır. Amerika Birleşik Devletleri zaten silahlı olduğu sürece, savaşan tarafların savaş eylemleri gerçekleştirmesi ve bu toprakları işgal edebilmesi doğaldır. Söz konusu anlaşmada bunu yasaklayan herhangi bir madde bulunmamaktadır. Aynı zamanda, Amerika Birleşik Devletleri'nin de Kanal Bölgesi'nde savaş eylemlerinde bulunmakta serbest olduğu açıktır ve Kanal'ın silahlandırılmasının sadece savaş amacıyla var olduğu anlaşılabilir.

1-4: Kiel Kanalı

Kiel Kanalı, Alman hükûmeti tarafından Kuzey Denizi ve Baltık Denizi arasındaki geçiş için askeri bir bakış açısıyla açılmıştır ve Alman topraklarından geçmektedir. Avrupa Savaşı öncesinde Almanya bu Kanal'ı açıp kapatmakta serbestti. Kanal'ın idaresi de Almanya'nın elinde olduğu için özel antlaşmanın olmadığı dönemde Kanal'ı kapatma ve açma yetkisi de Almanya'ya aitti.

Versay Barış Antlaşması madde 380'de aşağıdaki hükümleri öngörmüştür. "Kiel Kanalı ve girişleri, Almanya ile barış içinde olan tüm ulusların ticaret gemilerinin ve savaş gemileri için her zaman, kesinlikle eşit koşullarda açık ve serbest olacaktır." Bu, Kanal'dan serbest geçiş öngörüyordu ve düşman savaş gemilerinin geçişini yasaklamak savaşan bir ülke olarak Almanya'nın doğal hakkıydı. Serbest geçiş garantisi altına almak için, Sözleşmenin 199. maddesi silahsızlanmayı öngörmektedir. Baltık Denizi'ne serbest geçiş garantisi altına almak için, Almanya 55° 27' N ve 54° N enlemleri ile 9° E ve 16° E meridyenleri ile sınırlanan bölgede tahkimat inşa edemez ve Kuzey Denizi ile Baltık Denizi arasındaki geçiş sağlamak için herhangi bir silahla donatamaz. Bu alan içinde var olan tahkimatlar, müttefik hükûmetlerin gözetimi altında, belirtilen süre içinde yıkılacak ve topları kaldırılacaktır.

Versay Antlaşması'nın Kiel Kanalı ile ilgili 380-386. maddesinin yorumlanması ve uygulanması konusunda bir anlaşmazlık olması hâlinde, Milletler Cemiyeti'nin kararının beklenmesine karar verilir. Yukarıdaki hükümler Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ile tamamen aynı ruha sahipti ve Almanya savaş zamanında tarafsızlığı gerekçesiyle savaşan savaş gemilerine geçiş reddedemezdi. (Uluslararası Daimî Adalet Divanı'nın Wimbledon

davasındaki 1923 tarihli kararına bakınız.) Bununla birlikte, Almanya savaşı bir ülke ise, düşmanlarının gemilerine serbest geçiş izni vermek zorunda değildir.

Kanal kıyısının silahsızlandırılması da Almanya'ya, savaşı bir devlet olarak, bu amaçla dokunulmazlık hakkı vermez, böylece düşman bir devlet burada bir savaş eylemi gerçekleştirebileceği gibi, Almanya savaşı hakları sayesinde silahsızlanma yükümlülüğünden de kurtulmuş olur ki bu, İstanbul Boğazı'ndaki silahsızlandırılmış bölge ile aynı statüdür.

(Not); Wimbledon davası kabaca aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Dava hakkında daha fazla bilgi için bkz. G. Salviole, Jurisprudence de la Cour permanente de Justice internationale, - bkz. Uluslararası Hukuk Üniversite Ders Notları 1926, s. 97 ve devamı). 1920 yılında Sovyetler Birliği ile Polonya arasındaki savaş sırasında, bir Fransız şirketi tarafından kiralanan İngiliz buharlı gemisi Wimbledon Polonya'ya gitmekteydi. Gemideki mühimmatla birlikte Kiel Kanalı'ndan geçmeye çalışır. Ancak Alman yetkililer, Almanya'nın tarafsız olduğu gerekçesiyle geminin geçişine izin vermeyi reddetti ve dava Lahey'deki Uluslararası Daimî Adalet Divanı'na havale edildi.

Davacıların iddiasına göre Versay Antlaşması'nın 380. maddesi "Kiel Kanalı ve girişleri Almanya ile dostane ilişkiler içinde olan tüm ticaret ve savaş gemilerine eşit koşullarda açık ve serbest olacaktır" dediğine göre, Almanya ile dostane ilişkiler içinde olan İngiltere, Fransa ve Polonya'nın bugün Kiel Kanalı'ndan geçişlerinin engellenmesi için hiçbir neden yoktur. Daimî Adalet Divanı bu beyanı büyük bir çoğunlukla onaylamış ve davacıların lehine karar vermişti (17 Temmuz 1923 tarih ve 1 sayılı karar).

Mahkeme, Kiel Kanalı'nın niteliğini incelemiş ve Süveyş ve Panama ile çok benzer bir statüye sahip olduğunu tespit etmiştir. Elbette buna itirazlar olmuş, azınlık görüşü Kiel Kanalı'nın ulusal bir yurtiçi kanalı ile karşılaştırılması gerektiğini savunmuştur. Alman yargıcın görüşü, Kiel Kanalı sisteminin uluslararası hukuk kapsamında bir hizmet olarak yorumlanması ve milliyetçilik sınırlamalarını mümkün olduğunca en aza indirecek şekilde yorumlanması gerektiği yönündeydi. Bununla birlikte, Versay Antlaşması'nın 380. maddesinin bir yorumu olarak, ister uluslararası hukuk kapsamında bir hizmet ister egemen bir devletin antlaşma yükümlülüğü olsun, serbest geçişin değişmemesi gerektiği kabul edildi ve Alman Hükûmeti'nin, zaten rıza gösterdiği ve antlaşma yükümlülüklerini üstlendiği sürece, egemenliğin daha az sınırlandırılması gerekçesiyle uluslararası yükümlülüklerinden kaçınmaması gerektiğine karar verilmiştir (Bay Salviole'nin ders notlarının 101-103. sayfaları).

3. Kısım: Boğaz Antlaşması Değiştirilmeli mi?

Geçtiğimiz birkaç yüzyıl boyunca, Avrupa, Asya ve Afrika'nın üç kıtasının dar boğazı olan İstanbul Boğazlarının anahtarlarının nasıl ve kime ait olması gerektiği konusunda çok sayıda ve çeşitli öneriler yapılmıştır. Burada pratikte uygulanan sistemin uluslararası çıkarlardan sürekli olarak etkilendiği ve günümüze kadar sürekli bir değişim içinde olduğu daha önce açıklanmıştır.

Yirminci yüzyılın başından Avrupa Savaşlarının ortalarına kadar Rusya'nın Boğaz'ın başrol oyuncusu olmasına pek itiraz yok gibiydi. Rus devrimi,

Rusya'nın güneye doğru genişlemesini engelleyince, nihayet Lozan Antlaşması'nın bir hükmü ortaya çıktı, ancak Boğazlar Sözleşmesi'nin hükümleri Parlamenterler Barış Cemiyeti'nin kararlarını büyük ölçüde karşılıyordu ve Süveyş Kanalı'na ilişkin İstanbul Sözleşmesi'nden bu yana uluslararası hukukun bir ilkesi hâline gelmekte olan birçok ilkeleri kapsamaktadır.

(Not): Parlamenterler Barış Cemiyeti'nin Eylül 1913'te Lahey'de yapılan 18. oturumunda, İstanbul Boğazı'nın düzeni hakkında özel bir komiserin raporu toplanmıştır. Bu raporun sonuçları aşağıdaki gibidir.

(a) Uluslararası geçiş yolları olan boğazlar ve kanallarda, barış ya da savaş zamanında ve bayrak ayrımı yapılmaksızın tüm ticaret gemilerine serbest geçiş hakkı tanınacaktır.

(b) Bu boğazlar ve kanallar abluka altına alınamaz.

(c) Bu su yollarından geçişi engellemek için hiçbir makine ya da mayın döşenmeyecek ve makine ya da mayın döşendiğinde, geçiş hâlindeki gemilere gerekli talimatlar verilecektir.

(d) Su yolu üzerindeki deniz fenerleri savaş zamanında bile söndürülmemelidir.

(e) İşbu Suyolu Seyrüseferi Sözleşmesi'nin uygulanması ve yorumlanması konusunda herhangi bir anlaşmazlık çıkarsa, bu anlaşmazlık arabuluculuk veya diğer barışçı yollarla çözümlenecektir.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi şüphesiz çağın gereklerine ve uluslararası hukukun son ilkelerine uygun bir çözümdür ve Avrupa Savaşı öncesi sistemlere, yani 1871 Londra Sözleşmesi ve 1841 Boğazlar Sözleşmesi'ne göre belirgin bir gelişmeyi göstermiştir.

Ayrıca, uluslararası politikanın pratik bakış açısından, tüm savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini yasaklayan ve Boğazların açılıp kapanmasını Türkiye'nin tasarrufuna bırakan Avrupa Savaşı öncesi düzen, hem Batılı güçler hem de Karadeniz kıyısındaki güçler için son derece istikrarsızdı. Bu eski düzeni yıkmaya ve yerine daha rasyonel bir düzen getirme arzusu, uluslararası hukukun ilerlemesi ve uluslararası politikanın barışçıl gelişimi göz önüne alındığında gayet doğaldı.

Uluslararası su yollarının serbest geçişi, açık denizlerin serbestliği ilkesiyle birlikte, uluslararası ilişkileri düzenleyen temel hukuk olmalıdır. Bu konudaki yapay kısıtlamalar bir ya da birkaç ülkeye geçici fayda sağlıyor gibi görünebilir, ancak sonuçta tüm uluslararası toplum üzerinde zararlı bir etkiye sahip olacak ve dünyanın ilerlemesinin engellenmesine neden olacaktır. Martens'in dediği gibi, "Denizlerin serbestliği ilkesi halkların ortak çıkarlarından ve ortak yaşamın temelinden kaynaklanmaktadır. Deniz, halkların doğal zinciridir ve bu özgürlüğün güvence altına alınması, birlikte var olan bir bütünün üyeleri olarak gelişimlerinin ve refahlarının sağlanmasının nedenidir. Dolayısıyla bu özgürlüğü kısıtlamaya yönelik her türlü girişim, bir halkın bağımlılık haklarına hakaret ve tüm ulusa yönelik bir tehdittir."

Geçtiğimiz yüzyıllar boyunca İstanbul Boğazı'nın savaş gemilerine açılıp kapanması tamamen ilgili ülkelerin siyasi çıkarlarına bağlı olmuştur. Rus deniz gücünün Akdeniz'deki güç dengesini kendi aleyhlerine bozacağından endişe edenler, Rusya'dan korkan Türkiye'yi bir piyon olarak kullanarak Boğazların

kapatılması ilkesine sadık kaldılar. Bu güçler, Rusya donanmasından korkmasına gerek olmadığı zamanlarda, Boğazları açmakta ısrar etti ve güney Rusya kıyılarına bizzat ‘gözdağı’ vermeyi planladılar. Rusya da Boğazları kapatmayı ve dış işleriyle uğraşamayacak kadar iç işleriyle meşgul olduğu bir dönemde ilk savunma hattını Ege Denizi’ne yerleştirmeyi planlıyordu. Buna karşılık, emperyalist gelişme dönemlerinde Boğazları açma ve tüm Karadeniz’i askeri liman bölgesi hâline getirme planları yapıldı. Avrupa Savaşı’ndan önce Rus İmparatorluk Hükûmeti Boğazlardan serbest geçişi arzularken, Sovyet Hükûmeti Boğazların kapatılmasını savunuyordu. İkisi de aynı perspektiften bakan fikirlerdi.

Yeni Boğazlar Sözleşmesi geçiş serbestisi ilkesini teyit ettiğine ve bunun bir Kanun Yapıcı Antlaşma (Law making Treaty) olduğunu açıkça ortaya koyduğuna göre, günümüz koşullarında bu genel kuralın değiştirilebileceği neredeyse düşünülemez. İstanbul Boğazı’nın geçiş sisteminin, zamanın hızla değişen Avrupa siyasi güçlerini yansıtmaması, dünya barışı adına kesinlikle kaçınılmalıdır. Bununla birlikte, Lozan Konferansı’nda Rus ve Türk Tam Yetkili Temsilcileri tarafından savunulduğu gibi, mevcut boğaz sisteminin bile ilgili tüm ülkeler için hiçbir şekilde kabul edilebilir olmadığı açıktır. Bu nedenle, mevcut anlaşmalar iptal edilmese bile, bunların uygulanması kaçınılmaz olarak çeşitli zorlukları beraberinde getirecektir. Bunun işaretlerini şimdiden görebiliyoruz. Bu durum, bu bölümün 1. Kısımında özet olarak açıklanmıştır.

Yukarıda Rus Sovyet Hükûmeti’nin Lozan Boğazlar Antlaşması’ndan memnun olmadığı belirtilmişti, ancak Rusya’nın muhafazakâr ve liberal kanadının Ortodoks üyelerinin (elbette bu kişiler şu anda Avrupa ülkelerine iltica ettiler, ancak argümanları doğrudan ve dolaylı olarak Rusya içindeki fikirleri yansıtıyor) de benzer şekilde statükonun kalıcı barışı korumak için yetersiz bir sistem olduğunu belirttiklerine de dikkat etmek gerekir. Boğazlar sorununun tartışıldığı Aralık 1926’da Paris’teki Rus Bilimler Akademisi toplantısında Rus Profesör Milyukov’un (Birinci Devrim’in Dışişleri Bakanı) Boğazlardan serbest geçiş sistemine saldırdığını ve mevcut durumda bunun kalıcı barışı korumak için yeterli olmadığını söylediğini belirtmek gerekir. Yine, savaş öncesi sistemin Rus çıkarları açısından daha üstün olduğu sonucuna varmıştır. Profesör Tchazky, ise İstanbul Boğazı’nın Rusya’ya ilhak edilmesi gerektiği yönündeki ısrarın hiçbir şekilde ortadan kalkmadığını belirtmektedir. Bu argümanlar elbette günümüz uluslararası siyasetinde önemli bir etki yaratma gücüne sahip değildir, ancak Sovyet Hükûmeti’nin ve eski Rusya’nın güçlerini temsil eden politikacıların iddialarının istemeden de olsa aynı argümanları nasıl barındırdığını anlamak için ilginç bir durumdur.

Sovyet Rusya’nın uluslararası ilişkilerde savaş öncesi statüsüne ne zaman kavuşabileceğini tahmin etmek zordur. Ancak Rusya’nın ekonomik ve siyasi konumunu yeniden kazandığında mevcut Boğazlar Sözleşmesi’nden gerçekten memnun olup olmayacağı büyük bir soru işaretidir. Rus siyasetçiler serbest rekabetin Akdeniz’deki en güçlü ülkelerin Karadeniz’e hâkim olmasına yol açacağını savunuyor. Ancak, Boğazların kapatılması durumunu bir kez daha düşünersek, geçmiş yüzyılların tarihi bize Boğazların kapatılmasının Karadeniz’i

bir Rus gölüne dönüştüreceğini ve kıyıdaş devletleri Rus tehdidine maruz bırakacağını öğretmiştir. Modern tarih bunun sürdürülemez bir sistem olduğunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Rus politikacıların iddialarının (1) modern uluslararası hukukun gelişimine ters düştüğünü, (2) Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin gelişimini göz ardı ettiğini ve (3) Yakın Doğu'da kalıcı barışın korunmasına zarar verdiğini söylemeye gerek yoktur. Pratik politika açısından, çok sayıda Rus aydınının mevcut Boğazlar sisteminden memnun olmaması küçümsememesi gereken bir olgudur.

Türk Hükûmeti'nin Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulanmasında antlaşmadan aldığı egemenlik kısıtlamalarının kapsamını mümkün olduğunca daraltmaya çalıştığı yukarıda belirtilmiştir.

Çok sayıda tarafsız ve bilgili insanlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin gelecekteki bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün büyük ölçüde Avrupa ülkelerinin iş birliğine bağlı olduğunu ve Türkiye'nin mevcut Boğazlar Sözleşmesi'ni sıkı bir şekilde uygulamasının ve bu anlaşmayı yerleşik ve sarsılmaz bir uluslararası hukuk ilkesi hâline getirmesinin ülkenin yararına olduğuna inanmaktadır. Boğazlar Sözleşmesi'nin bir bölümünü yok etmek ve gereksiz yere ulusal prestijden bahsederek etkinliğini küçümsemek Türkiye için, Yakın Doğu barışı için veya uluslararası hukukun ilerlemesi için iyi değildir.

Hem Rusya'da hem de Türkiye'de lider konumunda olanların zihinlerinde bu tür fikirlerin varlığı, Boğazlar geçiş düzeni ile ilgili güçler ve uluslararası hukuk akademisyenleri tarafından göz ardı edilemez ve Boğazlar Sözleşmesi'ni korumaktan sorumlu güçler, gelecekte alacakları önlemler konusunda bugünden daha dikkatli düşünmelidir.

Naçizane görüşüme göre, Boğazlar Antlaşması'nın en büyük kusuru, sözde müttefiklerin Boğazlardan serbest geçiş ilkesini teyit etmeleri ve bunun teminatı olarak Türkiye'ye silahsızlanma yükümlülüğü getirmeleri, ancak bölgeye yönelik dış saldırılara karşı yeterli güvence sağlamamalarıdır. Ayrıca, yukarıda bahsedilen serbest geçiş hükümlerinin uygulanmasını izlemekten sorumlu uluslararası kuruluşa, yani Boğazlar Komisyonu'na verilen düşük yetki seviyesi ve kararlarını uygulamak için yeterli organizasyona sahip olmaması ya da başka bir deyişle, mevcut Boğazlar Komisyonu'nun İstanbul'da sadece bir tartışma organı olması ve hiçbir şekilde bir uygulama organı olmaması, hiçbir açıdan bir yürütme organı niteliği taşıyamaması, onu yetkisiz bir idol hâline getirmektedir. Aşağıda, Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi gereken bazı spesifik noktaların bir listesi yer almaktadır.

1: Boğazlar Komisyonu'nun Yetkilerinin Genişletilmesi

Komisyon, bir önceki bölümün 2. Kısım, 5. paragrafında detaylandırıldığı üzere, Boğazlar Sözleşmesi'nde belirtilen serbest geçişle ilgili tüm hükümleri uygulamakla görevlidir. Sözleşme'nin 14. maddesinde savaş gemileri ve askeri uçakların geçişine ilişkin açık bir hüküm bulunmakla birlikte, diğer görevler için ayrıntılı bir görev tanımı bulunmamaktadır. Hâlihazırda Komisyon tarafından yerine getirilen görevler son derece sınırlıdır. Buna göre, Komisyon'un Boğazlardaki kilit noktalarda gözetleme istasyonları, sinyal istasyonları ve

görevlerini yerine getirmek için gerekli vapurları dahi bulunmamaktadır. Fiilen, Boğazlara giren veya Boğazlardan çıkan yabancı savaş gemileri, Sözleşme'nin 2. maddesi, ek 3, (b) bendinde öngörülen bildirimi yerine getirmek üzere, Türk Hükûmeti'nin sinyal istasyonu aracılığıyla Boğazlar Komisyonu'na rapor vermektedir.

(Not): Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının girişlerindeki sinyal istasyonları, Türk Hükûmeti'ne ait oldukları ve görevlileri aktif deniz kuvvetleri personeli oldukları için tarafsız değildir. Bu durum, Boğazlar Komiserlerinin gözü kulağı olması gereken bir kurum için son derece uygunsuzdur ve nihayet tarafsız bir sinyal istasyonunun kurulması önerilmiştir, ancak bunun ne zaman yapılacağı bilinmemektedir.

Müttefikler Sevr Antlaşması'nı hazırlarken, serbest geçişin kontrolü için etkili bir uluslararası örgütün kurulmasını öngörmüşler ve Antlaşma'nın 39. ila 54. maddelerinde bu örgütün ayrıntılarını ve yetkilerini belirtmişlerdir. Her ne kadar Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Sevr Antlaşması'nda olduğu gibi galip güçlerin mağlup güçlere dayattığı bir barış şartı olmaktan ziyade bir Kanun Yapıcı Antlaşma (Law Making Treaty) olduğu için doğası gereği kaçınılmaz olarak farklı olsa da, mevcut Boğazlar Komisyonu o kadar güçsüz bir idol olarak kalmaktadır ki, varlık nedenlerini bulmakta güçlük çekilmektedir. Benim naçizane görüşüme göre, Komisyon'a en azından aşağıda belirtilen yetki ve görevler verilmeden Boğazlar Sözleşmesi'nin görevini yerine getirmesi zor olacaktır.

(a) Boğazlar Komiserlerine tanımlanan bölge içinde diplomat ayrıcalıkları vermek.

(b) Sözleşmede öngörülen yetkileri yerel yetkililerden bağımsız olarak kullanmak.

(c) Görevlerini yerine getirmek için gerekli olabilecek gemileri kullanmak.

(d) Boğazlardan geçiş için gerekli olan kılavuzluk, römorkör, fener, şamandıra ve diğer teçhizatı kontrol etme hakkı.

(e) Görevlerinin yerine getirilmesi için gerekli devriyeleri organize etme işlevi.

(f) Boğazların her iki girişinde bağımsız sinyal istasyonları bulundurma ve sinyal istasyonları ile Komisyon arasında bir iletişim tesisi sağlama yetkisi.

Boğazlar Komisyonu artık Milletler Cemiyeti'nin himayesi altındadır ve işlerini yürütürken Cemiyet ile sürekli iletişim hâlinindedir.

Komisyon'un çalışmalarını tam, aktif ve etkili bir şekilde yürütebilmesi için, Boğazlar Komisyonu'nun Milletler Cemiyeti'nin bir şubesi olarak Konsey'in doğrudan denetimi altına verilmesi daha uygun olacaktır. Bu nokta daha sonra değinecektir.

2: Boğazların Her İki Yakasındaki Silahsızlandırılmış Bölgelerin Tarafsız Olması

Hem silahsızlanma bölgeleri ile tarafsız bölgeler arasındaki nitelik farkları hem de müttefiklerin Boğazlar Sözleşmesi'nde Türkiye'ye silahsızlanma yükümlülüğü getirirken neden tarafsız bölgelerin oluşturulmasına karşı çıktıkları bir önceki bölümün 2. kısım 3/5. kısmında ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Burada

sadece Lozan Konferansı'nda Türk Tam Yetkili Temsilcisi'nin, Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehlikeye atacağı ve gelecekte bir savaşa sürüklenme tehlikesini artıracığı gerekçesiyle Boğazlar Bölgesi'nde silahsızlanmaya karşı çıktığını ve bu bölgenin tarafsız bir saldırmazlık bölgesi olarak kabul edilmesini istediğini hatırlatmakla yetineceğiz.

Yakın Doğu ile ilgili Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin üzerinden beş yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen, Yakın Doğu'da, özellikle de Balkanlar'da insanlar hâla savaş tehdidine karşı korku içindedir. Türkiye'nin korktuğu şey, diğer şeylerin yanı sıra, Ege Denizi'nden gelebilecek ani bir saldırıdır ve bu savunmanın en endişe verici yönü, Boğaz Bölgesi'nin savunmasız olması ve sürekli olarak düşman saldırısına maruz kalmasıdır. Eğer Türkiye Boğazlardan serbest geçiş önünde engeller yaratacak bir kararname çıkartacak olursa, bunun en büyük nedeni bu bölgedeki savunma kaygıları olacaktır.

İstanbul Boğazı'ndan serbest geçiş ilkesi gelecekte Türkiye'ye uygulanacaksa ve bölgenin ulusal çatışmaların hedefi olması engellenecekse, Boğaz'ın her iki yakasındaki kilit noktalar tarafsız hâle getirilmeli, silahsızlandırılmalı ve bölgedeki devletlere karşı her türlü savaş eylemini yasaklayacak önlemler alınmalıdır. Silahsızlanma uluslararası çatışmanın nedenlerini önler, ancak tarafsız bir bölge oluşturularak uluslararası çatışmanın sonuçları sınırlandırılabilir.

Boğazların her iki yakasında tarafsız bölgelerin kurulması, uluslararası ilişkilerin bozulması nedeniyle Boğaz Bölgesi'nin mülkiyetinin değiştirilmesine yönelik gelecekteki herhangi bir hırsı önceden önler. Bu, Yakın Doğu'da barışın korunması için en büyük garantidir. Tarafsız bölgede savaş eylemlerinin yasaklanması sonucu, Boğazlardan trafik geçişi için de en büyük garantidir. Ayrıca, eğer bu Türkiye'ye barış ve toprak bütünlüğü garantisi veriyorsa, tarafsız bölgenin kurulmasının mevcut silahsızlanma sisteminden daha etkili bir sistem olduğu fazla söze gerek kalmadan anlaşılacaktır.

Müttefiklerin Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin isteklerine rağmen tarafsızlık önerisini reddetmelerinin siyasi nedenleri bir önceki bölümde kısaca açıklanmıştır. Tarafsızlık garantileri ancak o devletin veya bölgenin statükosunun devamının uluslararası çıkarlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olması hâlinde verilebilir. Çünkü bu güçlerin Türkiye'deki statükonun devamını kalıcı olarak garanti etmesi ve diğer devletlerin Türkiye'ye saldırmasını sonsuza kadar yasaklaması düşünülemezdi. Ancak yukarıda bahsedilen siyasi değerlendirme bugün büyük ölçüde değişmiş durumdadır. Türkiye'nin varlığı Avrupa'dan Anadolu'ya kaymıştır ve bu eğilim başkentin Ankara'ya taşınmasından bu yana giderek daha belirgin hâle gelmiştir. Türkiye, Avrupa topraklarını bugünkü Türkiye'den koparırsa önemli bir çıkar kaybına uğradığını hissetmeyecektir. Öte yandan, Anadolu'nun bir köşesi Türkiye'den alınırsa, Türkiye varlığının temelini kaybedecektir. Başka bir deyişle, İstanbul Boğazı'nın Türkiye'nin bekasını belirlediği dönem geride kalmıştır. Yukarıdaki gerçekler aşağıdaki sonuçları doğurmaktadır. Yani İstanbul Boğazı'nda tarafsız bir bölge oluşturulması üçüncü ülkelerin Türkiye'ye karşı savaşmaktan vazgeçmesi için bir neden değildir.

Anadolu'yu kontrol altında tutan ülke, Türkiye'nin yaşam ve ölümünü kolayca kontrol edebilir.

Bu bölgedeki durum hakkında biraz bilgisi olanlar, İstanbul Boğazı'nın gelecekte yeniden uluslararası çekişmelerin merkezi hâline gelebileceği konusunda hemfikirdir. Burası tarihinin son 15 yılında neredeyse Bulgaristan'ın eline geçiyordu, neredeyse Rusya tarafından ilhak ediliyordu ve neredeyse Yunanistan tarafından işgal ediliyordu. Bu tür uluslararası çatışmaları önlemek için, bugünden itibaren barışın korunması için en acil önlem, Boğaz'ın önemli bölümlerinin tarafsız bölge olarak ilan edilmesidir. Boğaz'ın her iki yakasının hangi kısımlarının tarafsızlaştırılması gerektiği, öncelikle askeri uzmanlar tarafından değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Gerekirse, Türk toprağı olan Serez'in (Avrupa) tamamının tarafsız hâle getirilmesi kabul edilebilir görünmektedir. Ancak, Boğazlar Sözleşmesi ile silahsızlandırılmış bölge olarak belirlenen alanlardaki tüm kara yüzeyinin tarafsızlaştırılması bu hedefe ulaşmak için yeterli olacaktır.

Tarafsız bölgeler elbette savaşçıların herhangi bir askeri tesiste bulunmasına izin verilmeyen bölgelerdir, dolayısıyla Boğaz'ın su yüzeyi tarafsızlaştırıldığında bu serbest geçiş ilkesine aykırı olacaktır. Buna ek olarak, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının dar olması nedeniyle, özellikle Boğaz'ın her iki yakasındaki belirli bölgelerde askeri uçaklara seyrüsefer serbestisi sağlanmaktadır ve mevcut Boğazlar Sözleşmesi'nin ek 2/3'ün son paragrafında olduğu gibi hükümler getirilmesi gerekmektedir. Bu, tarafsızlık fikrine aykırı bir önlem olacaktır ve sonuçta madde 7 askeri uçaklarının geçişini engelleme etkisine sahip olacaktır.

Boğazlar meselesinin bugün dünyayı nispeten daha az ilgilendirmesinin nedeni, Rusya'nın devrim sonrası aldığı yaralar nedeniyle dünya ekonomik pazarında tahıl ve hammadde tedarikçisi olarak savaş öncesi konumunu kaybetmiş olmasıdır.

Rus Kamu Komiserliği tarafından 1902 yılında hazırlanan bir rapor, Boğazların Rusya'nın ekonomik hayatı üzerinde ne kadar önemli bir etkiye sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca, 1913 istatistiklerine göre, Rus ihracat ticaretinin yarısı Karadeniz'in çeşitli limanlarından geçiyordu. Rus tahıl ihracatının %90'ı Boğazlar üzerinden yapılıyordu. Karadeniz ticareti kaçınılmaz olarak Rusya'nın ekonomik iyileşmesi ve Avrupa'nın ekonomik canlanmasıyla bağlantılı olduğundan, Rus ekonomik yaşamı geçmiştaki düzenine kavuştuğunda Boğazlar meselesinin yeniden önem kazanacağını söylemeye gerek yoktur. Çiçerin'in Lozan Konferansı'nda boğazlar sisteminin savaş öncesine döndürülmesi konusundaki ısrarı, Boğazların anahtarını zayıf bir Türkiye'ye bırakmak ve başka bir günün fırsatını beklemek amacını taşıyor olmalıdır.

Ayrıca, Batı ve Orta Asya'nın gelecekteki gelişimiyle birlikte İstanbul Boğazı'nın öneminin artacağına şüphe yoktur. Bugüne kadar nispeten geliştirilmemiş kaynaklara sahip olan Orta Asya, Türkistan ve İran, gelecekte gelişmesi beklenen bölgelerdir. Şu anda planlanmakta olan demiryollarının tamamlanması, Hindistan, Afganistan veya Çin merkeziyle iletişim yoluyla bu bölgelerin ekonomik gücünü artıracak ve dünya pazarına gidiş ve geliş trafiği sadece antik Argonot rotası, yani İstanbul Boğazları üzerinden

gerçekleştirilebilecektir. İstanbul Boğazı'nın dünya geçiş şehri olarak öneminin azalması, son birkaç yılın olgularına dayanan bir varsayımdır. Ancak on ya da yirmi yıl sonraki politikayı tanımlamak için temel oluştursa da daha da uzak bir gelecekte ne olacağını tahmin etmek için Rusya'nın yeniden yapılanmasını ve Orta ve Batı Asya'nın gelişimini göz önünde bulundurmak gerekir. Boğaz trafiğinin geleceği bu şekilde düşünüldüğünde, Boğaz sisteminin tesis edilmesi dünya barışı üzerinde daha da önemli bir etkiye sahip olduğu açıktır.

3: Uluslararası Geçit Niteliğindeki Kanal ve Boğazların Silahsızlandırılması ve Geçişlerinin Milletler Cemiyeti'nin Kontrolüne Verilmesi

Bu makaleyi İstanbul Boğazları seyrüsefer sisteminin tartışılmasıyla bitirirken, uluslararası geçit niteliğindeki kanal ve boğazların silahsızlandırılması ve yönetimlerinin Milletler Cemiyeti'ne devredilmesi konusunda birkaç söz eklemek gerekir. Denizlerin özgürlüğü, dünya halklarının ortak çıkarları temel ilkesinden kaynaklanan bir ilke olduğundan, denizlerin birbirine bağlandığı uluslararası geçiş yolları olarak hizmet veren kanallar ve boğazlar, tüm dünya ticareti için kesinlikle özgür olmalıdır.

Bugün dünya trafiği için en önemli güzergâhlar arasında Panama Kanalı, Süveyş Kanalı, Macellan Boğazı ve Cebelitarık Boğazı yer almaktadır. Bunlardan Macellan Boğazı ve Süveyş Kanalı'nda kalıcı olarak askeri tesisler sınırlandırılmıştır ve bugüne kadar savunulmamıştır. Ancak Cebelitarık Boğazı ve Panama Kanalı, gelişmiş modern bilimin meyveleri olarak görülebilecek savunmalarla korunmaktadır ve hem İngiltere hem de Amerika Birleşik Devletleri, egemen güçler olarak, dünya ticaretini kontrol etmek için bu kanalları kullanmaktadır.

Cebelitarık ve Panama gibi dünya geçitleri neden bu kadar ağır tahkim edilmelidir? İngilizler ve Amerikalılar, muhtemelen kanallardan ve boğazlardan serbest geçişi garanti altına almak için buralarda güçlü tahkimatlar inşa ettiğini söylerdi. O hâlde neden Süveyş Kanalı, Macellan Boğazı, Kiel Kanalı ve İstanbul Boğazı'nın silahlandırılmasını yasakladılar? Bunun nedenleri bilinmiyor.

Cebelitarık Boğazı ve Panama Kanalı'nın hem İngiltere hem de ABD için büyük çıkarları olan yerler olduğunu biliyoruz, ancak bunların ulusal güvenlik açısından hayati bir öneme sahip olduğunu kabul edemeyiz.

Her hâlükârda, Mısır, Almanya ve Türkiye'nin kendi ülkelerinden geçen su yollarının her iki yakasını da silahlandırmasının dünya ticaretine zarar vereceği, İngiltere ve ABD'nin silahlandırmasının ise zararsız ve avantajlı olduğu iddiası, başkalarını asla ikna etmeyecek bir teoridir. Zaten Avrupa Savaşı sırasında deneyimler göz önüne alındığında, Panama ve Süveyş'in tarafsızlığı neredeyse sadece sözde kalmıştır. Açık denizleri birbirine bağlayan kanallarda ve boğazlarda geçiş özgürlüğü ilkesini yerleştirmek için, bugün var olan önemli uluslararası boğaz kanallarının her iki kıyısının da tarafsız olması ve her türlü silah taşımasının yasaklanması kesinlikle gereklidir. Panama ve Cebelitarık'ın düşman eline geçmesinden korkuluyorsa, serbest geçişi ve dokunulmazlığı garanti edecek tarafsız bir uluslararası örgütün kontrolü altına verilmelidir.

Boğazlar ve kanalların geçişine ilişkin uluslararası hukukun genel ilkeleri 19. yüzyıldan bu yana an be an değişmektedir. Süveyş Kanalı'na ilişkin 1888 tarihli Sözleşme ve 1923 tarihli Yeni Boğazlar Antlaşması bu ilerlemenin doruk noktasını temsil etmektedir. Ancak gelecekte bu antlaşmalar uluslararası su yollarına daha yaygın bir şekilde uygulanmalıdır, aksi takdirde boğazlardan ve kanallardan serbest geçiş ilkesi, sadece güçlülere korumak için var olduğu yönündeki eleştirilere karşı savunma yapmaktan zorluk çekilecektir.

(Referanslar)

- Documents diplomatiques, Conférence de Lausanne. T. 1. 11. Paris, 1923.
Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, London, 1923. (İngiltere Hükûmeti Mavi Kitabı, Türkiye, No.1)
Rapport de la Commission des Détroits, Constantinople, 1925, 1927, 1928, 1929.
Moore, Digest of International Law, Washington, 1906.
Coleman Phillipson, International Law and The Great War, London, 1925.
C. Dupuis, Liberté des voies de communication, Relations internationales. T. 1.
G. Salvioli, La jurisprudence de la Cour permanente de justice internationale. (Recueil des Cours de l'Academie du droit international, 1926-I.)
G. Grafton Wilson, Les eaux adjacentes au territoire des Etats. (Recueil des Cours de l'Academie de droit international, 1923, I.)

Türk Deniz Araştırmaları Vakfı olarak, 1948 yılında Japonya Başbakanı olan Dr. Ashida'nın kitabını Türkçeye çevirerek basmaktan mutluluk duymaktayız.

Bu kitap aslında yüzyıllardır devam eden Türk Boğazlarına, dolayısıyla Karadeniz ve İstanbul'a kim hâkim olacak kavgasını anlatmaktadır. Bu kavga, büyük güçlerin bölgedeki siyasi emellerine ve Karadeniz'de devam eden savaşa bakıldığında aslında bugün de devam etmektedir.

Türk Boğazlarının hukuki statüsü bugün bellidir ancak hiçbir sözleşmenin sonsuza dek devam etmeyeceği gerçeğinden hareketle gelecekte nasıl bir hâl alacağı, her Türk aydınının ve konuyla ilgili bilim insanının düşünmesi ve takip etmesi gereken bir olgudur.

Dr. Ashida'nın görüşlerine katılmak zorunda değiliz, ancak görüşlerinin kökenini ve bilimsel temelini anlamak bizler için önem taşımaktadır. Boğazların sonsuza dek sahibi olacak ve yönetecek gelecek kuşakların sağlam ve doğru bir bilgi ile teçhiz edilmesi, ileride bu konuda yaşanacak sorunların çözümünü kolaylaştıracak, ulusal çıkarlarımızın savunulmasına katkıda bulunacaktır.

Prof. Dr. Bayram ÖZTÜRK